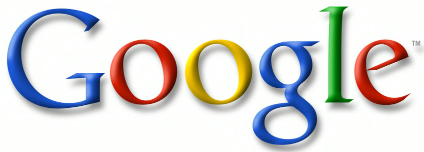

LUDOVICI ANTONII
MURATORII
OPERA OMNIA.

ANTIQUITATES
ITALICAE
MEDII AEVI,
SIVE
DISSERTATIONES

De Moribus, Ritibus, Religione, Regimine, Magiſtratibus, Legibus, Studiis Literarum, Artibus, Lingua, Militia, Nummis, Principibus, Libertate, Servitute, Foederibus, aliiſque faciem & mores Italici Populi referentibus poſt declinationem Rom. Imp. ad Annum uſque MD.

OMNIA ILLUSTRANTUR ET CONFIRMANTUR

INGENTI COPIA DIPLOMATUM ET CHARTARUM VETERUM,

Nunc primùm ex Archivis Italiae depromtarum,

ADDITIS ETIAM

NUMMIS, CHRONICIS, ALIISQUE MONUMENTIS NUNQUAM ANTEA EDITIS.

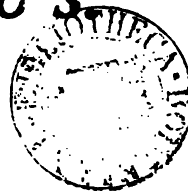
AUCTORE

LUDOVICO ANTONIO MURATORIO

SERENISSIMI DUCIS MUTINAE BIBLIOTHECAE PRAEFECTO.

Arretino Seminario & Collegio Eccleſiaſticorum Caſtilionenſi Epiſcopalibus alteram hanc editionem curantibus.

TOMUS QUINTUS.

ARRETII MDCCLXXIV.

Typis MICHAELIS BELLOTTI Impreſs. Epiſcop. ſub ſigno PETRARCAE.

SUPERIORIBUS PERMITTENTIBUS.

DISSERTATIO VIGESIMAQUINCTA.

DE Artibus Italicorum post declinationem Imperii Romani, quum in praecedenti Dissertatione agerem, nihil de *Textrina*, sive de Arte texendi pannos ac telas, nihil de *Vestibus* antiquorum attuli. Hoc enim argumentum praesenti Dissertationi reservatum volui. Ars quoque ista ex iis est, quam nulla calamitas, nulla barbarorum irruptio, tollere aut minuere potuit. Eam indumentorum necessitas invexit, eam propterea semper retinuit ac retinebit. Proinde semper in usu fuere telae bombycinae ac lineae, nescio an & confectae ex cannabe, ut nunc in quibusdam Italiae Urbibus fabricare mos est. Neque panni lanei unquam desiere. Ulpianus in l. *Vestis* ff. *de auro argento* scribit: *Vestimentorum sunt omnia lanea, lineaque, vel serica, vel bombucina*. Nunc nobis inquirendum, num barbarica Secula etiam agnoverint atque usurparint, quos nunc

A appellamus *Drappi*. Occurrit haec eadem vox apud Scriptores mediae Latinitatis, uti indicavit Du-Cangius in Glossario Latino. Hoc autem nomine telas serico textas significare animus est. Neque ulla dubitatio superest, quin Graecis ac Romanis perspectissima fuerit Serici velleris

B venustas; vestesque ex eo elaboratas veteres Romani primates, & matronae potissimum adhibuerint. Sed celebris quaestio est, num Vergilius Lib. 2. Georgicon. vers. 121. scribens:

Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres.

C & Plinius senior paria tradens, *Serici* nomine *Bombycinam* tantummodo telam olim designatam fuisse testentur; an verò decepti fuerint, uti verisimilius est, opinati *Sericum* e lanugine in arboribus nata (qualis revera est *il Cotone*, sive *il Bambagio*) in subtilissima fila trahi. Exercuit multorum ingenia ejusmodi quaestio, quam

quam ego indicasse tantùm satis habeo, unum memorans, ne Plinio quidem ignotos fuisse Vermes, Bombyces appellatos, ex quorum opificio telae magno emptae, & maximi factae, contexerentur. Vide la Cerda in Vergilium, Salmasium in Solinum, ut complures alios viros doctos ea de re loquutos praeteream. Illud etiam extra controversiam positum est, florente Romanorum Imperio, Artem Serici gignendi, atque texendi, Indis duntaxat, & Sinensibus praecipue, ut conjecturae ferunt, notam fuisse. Quare quaecumque sericae telae, sive vestes tunc a Graecis & Romanis usurpatae sunt, ex una India per Persiam advehebantur. Auctor est Procopius Lib. 4. Cap. 17. de Bello Gothico sub Justiniano tantùm Augusto primùm innotuisse Graecis conficiendi Serici rationem, quum Monachi quidam ova bombycum ex India Constantinopolim detulerint, & methodum ea fovendi, ac vermes inde natos alendi, & ex eorum cellulis fila serica educendi tradiderint. Habes illius verba Tom. I. Rer. Italicarum. Apud Graecos exinde, hoc est, post Annum Christi DL. conficiendi Serici Ars invaluit. Sed quo tempore a Graecis in Italiam translata haec fuerit, nulla, ut puto, monumenta nos docent. Invenio quidem in Capitulari de Villis Caroli Magni, & in Breviario rerum Fiscalium ejusdem Augusti, edito per Eccardum, *Morarios*, scilicet arbores, nunc nobis *Mori*, Gallis *Meuriers*. Sed minime liquet, an eorum foliis Bombyces alerentur.

Quod nunc prae ceteris animadvertamus velim, in praecedenti Dissertatione Ricobaldus Italicos nobis descripsit usque ad medium Saeculum XIII. tantâ temperantiâ, ne dicam ruditate, usos, ut vulgaribus pannis ac telis ad se induendos & ornandos contenti, Luxum omnem aversarentur: immo ne totum quidem haberent. Si huic fides, ad ea usque tempora sericas vestes, aliasque pretiosas telas Italia aut ignorarit, aut Populis in luxum pronis consultò reliquerit. Verùm neque tam rudia, neque adeo inimica Luxus excogitare licet Secula illa. Certe longe antea, apud nos quoque, delicatiora Textrinae opificia sub oculis omnium versata sunt, ac praesertim in sacrarum aedium ornamentum. Unum Anastasium consule in Vitis Romanorum Pontificum, atque ibi complura invenies, quorum etiam nomina tunc vulgo cognita, nunc autem exotica plane deprehendantur. Exempli gratiâ Paschalis I. gesta percurre, qui Anno DCCCXVII. Romanum Pontificatum iniit. Is aedi Sanctorum Processi & Martiniani *vela de fundato cum periclysi de blattin circumsuta* largitus est. *Peryclisis de blattin* est extremitas (sive *orlo*, o *contorno*) ex tela coccinea, sive purpurea. Nimirum Seculis iis barbaris, *Blattae*, idest Purpurae, usus, ejusque tincturae Ars viguit, qua nostra tempora alioquin tam superba carent. Alibi apud eumdem Historicum Paschalis I. *fecit vestem de chrysoclavo cum diversis historiis mirae magnitudinis & pulchritudinis*. Infra idem Pontifex *obtulit aliam vestem chrysoclavam ex auro, gemmisque confectam, habentem historiam Virginum cum facibus accensis mirifice comtam*. Pari munificentiâ idem *fecit vestem de staurace habentem pavones: & vestem ex auro textam: & coopertorium rubeum de serico*. Infra, ut idem Anastasius scribit, *fecit vela de quadruplo quinque, & vela Tyria duo*. Rursus in alio

Tem-

Templo obtulit *vestem de Blattin Byzantea: & vestem de fundato alithino, habentem in circuitu periclysin ac olovero: & vestem de fundato porphyretico*. Alibi fecit *vestem de fundato Prasino*. Memorat exinde *vela holoserica, & pannum Alexandrinum mirifice decoratum*. Oblata quoque ait in Vita Leonis IV. Papae *tria vela de Spanisco*. Infra commemorat *velum acupictile, habens hominis effigiem sedentis super pavonem unum*. Tum *vela ex auro texta, habentia historiam beati Petri Apostoli*. Stephanus quoque Papa V. sub finem Saeculi IX. fecit *vela quatuor in circuito Altaris majoris, quorum duo sunt de serico pigacio, tertium pavonatile, quartum de Alexandrino, ornatum totum in circuitu de olovero*. Item *vela serica de blattin Byzantea quatuor, duo ex his aquitata, & duo de basiliscis*. Sed quid plura persequor? Satis superque haec sunt, ut intelligamus, texendi Artem delicatiorem non defuisse temporibus iis, quae nos interdum supra meritum despicimus, nostra tantummodo mirati. Neque facile ostendas, haec omnia ex Oriente petita fuisse.

Hinc etiam patet, tunc fabricatas fuisse telas, aureis filis ac ornamentis intermixtis, quas nunc *Broccati* appellamus. *Pallium aurotextile* apud eumdem Anastasium occurrit. Quae *Chrysoclava*, & *Auroclava* nuncupantur, non ausim cum Papia appellare *Purpuras auratas*: sed saltem puto, fuisse lineas, aut frustula ornamenti aurei, sive telae ex auro textae, quae super alteram telam jam confectam insuebantur, exiguis veluti clavis, sed acu, adfixa. Alibi enim memorata vidi *vela linea auroclava*. Praecipue vero in limbis vestium clavi isti inserebantur. Verùm de hujus vocis significatione multa est disputatio inter Eruditos, & nihil mihi hoc in loco decernere est animus. Fuerunt & *pictae vestes*; quae videlicet auro & coloribus superinductis pictae fuisse videntur, & historias varias atque figuras exhibuisse. Sed subinde intelligendum *acu*, idest *acupictae*, seu *ricamate* vestes. Neque enim iis temporibus defuere vestes Phrygio opere variis figuris exornatae, hoc est acu pictae.

..... *Babylonica picta superbe*
Texta Semiramia quae variantur acu.

verba sunt Martialis. Supra vidimus *velum acupictile*. Alibi eadem vox occurrit, qua significatur nostrorum *Ricamo*, antiquissimis etiam temporibus usurpatum, & praecipue Phrygiis. Sunt qui *Plumarium* opus idem cum *Phrygio* opere putant. Chronicon Farfense, quod evulgavi Part. II. Tom. II. Rer. Italicar. pag. 469. Curtem Sancti Benedicti in Silvaplana memorat, *ubi fuit antiquitus Congregatio Ancillarum, quae Opere Plumario ornamenta Ecclesiae laborabant*. In Notis suspicabar ego post Fullerum & alios, innui heic posse non solum Phrygium opus, sed & affabre insertas telis plumas avium coloris varii, aut ex ipsis ad instar telae ornamenta fuisse composita. Neque dixisse poenitet, quanquam & alteram opinionem innuerim. Prudentius in Hamart. num. 293. haec habet.

..... *Hunc videas lascivas praepete cursu*
Venantem tunicas: avium quoque versicolorum
Indumenta novis texentem plumea telis.

Addo Senecam Epistol. 91. *Avium plumae in usum vestis conseruntur*. Vide

de quae congessit Du-Cangius in
Glossario Latino, quum tamen in
Graeco secus sentire videatur. Tur-
nebus contra Adversar. Lib. XI. cap.
25. Vopiscum explicans, haec ad
nostrum *Ricamo* refert. *Plumandi*,
ait, *texendi a quibusdam*, *ab aliis acu*
pingendi exponitur. *Et sane videri po-*
test pro acu pingere interdum accipi, *ut*
ab Hieronymo. *Species tamen quaedam*
proprie est acu pingendi, *cum clavi*,
aut patagia, *aut segmenta*, *aut scu-*
tulae, *aut tessellae*, *sic aliae aliis as-*
suuntur, *ut plumam avium referant*.
Salmasius in Notis ad Vopiscum plu-
ribus hac de re agit, & censet πλέγμα
esse omne id, *quod in vestibus Pluma-*
ria arte intextum erat, *sive essent tabu-*
lae, *sive essent orbiculi*, *vel rotae*. Et
certe *Plumatum Babylonicum* occurrit
apud Petronium. *Babylonica* autem
texta acu variata fuisse nuper vidi-
mus. Probe cadere videtur in hanc
rem locus Procopii Lib. de Aedific.
Tunica, ita ille scribit, *serica aureis*
ornamentis undique distincta, *quae πλέγμα*
dicere solent. Altaria *linea opere Plu-*
mario tria leguntur in Charta Anni
MXIX. infra mihi edenda in Disser-
tatione LVI. *de Religione Christiana*.
Mihi unum tantummodo statuitur,
nimirum videri intercessisse discrimen
inter opus *Phrygium* ac *Plumarium*,
quum in Regula Sancti Caesarei ad
Monachos Cap. 24. legatur: *Pluma-*
ria, *& Acupictura*, *& omne polymi-*
tum &c. numquam in Monasterio fiant.

Ceterum pro Phrygio opere egre-
gius est in hanc rem locus Petri Co-
mestoris, qui Anno Christi MCLXX.
floruit, in Caput 26. Exodi, ubi de
Opere Plumario ita loquitur: *Pluma*
Linguâ quadam Acus dicitur, *scilicet*
Aegyptiorum, *quorum sunt diversae Lin-*
guae, *sicut Graecorum*. *Hoc genus veli*
vulgo Distratum dicitur, *quasi bis stra-*

A *tum*. *Prima enim fit tela*, *cui cum acu*
opere manuali substernuntur picturatio-
nes. *Sunt qui dicunt Opus Plumarium*
a similitudine avium, *quibus superaddi-*
ta plumarum varietas. *Idem opus dici-*
tur etiam polymitum. Fallitur tamen.
Polymita enim proprie varietatem co-
lorum a texturae artificio capiebant.
Plumarium verò opus ab acu. Et Plu-
B marii quidem operis non semel est
mentio in Exodo. Drusius Rabbinos
memorat, qui eam vocem *Phrygioni-*
cum opus, idest *il Ricamo*, interpre-
tantur. Sunt autem, qui ipsam vo-
cem *Ricamo* ad nos venisse ex He-
braeo *Racam* arbitrantur: neque im-
meritò. Sed post tot diversas Erudi-
torum sententias expendenda exhi-
C beo verba Aldhelmi Occidentalium
Saxonum in Britannia Episcopi in
Lib. de Laudib. Virginitat. Cap. *6.*
Florebat Auctor circiter Annum Chri-
sti DCLXXX. atque illius Opus edi-
tum est in Tomo XIII. Bibliothecae
Patrum edition. Lugdunens. *Siquidem*,
inquit *cortinarum*, *sive stragularum te-*
xtura, *nisi panniculae purpureis*, *immo*
D *diversis colorum varietatibus fucatae*,
inter densa filorum stamina ultro citro-
que decurrant, *& Arte Plumariâ omne*
textrinum Opus diversis imaginum tho-
racibus perornent, *sed uniformi coloris*
fuco sigillatim confecta fuerit: *liquet*
profectò, *quomodo nec oculorum obtutibus*
jucunda, *nec pulcherrimae venustati*
formosa videbitur. Non est heic prae-
E tereundum, laudari locum istum ab
Illustriss. Fontaninio Archiepiscopo
Ancyrano in Comment. ad Discum
Christianum Cap. 17. ubi *Sanctus*,
ait, *Aldhelmus morem suae aetatis in*
hujusmodi orbiculatis vestibus contexen-
dis sugillat, *neque ullo pacto in Virgi-*
nibus probat. Tum adfert ipsius Al-
dhelmi verba secundum novam edi-
tionem, hoc est, castigatiorem, Hen-
rici

rici Whartoni; quae ita se habent: *Cortinarum, sive Stragularum texturae non pauculae purpureis, immo diversis colorum varietatibus fucatae inter densa filorum stamina ultro citroque decurrant, & Arte Plumaria omne Textrinum opus diversis Imaginum Thoraciculis perornent.* Verùm Fontaninius oppositum plane vidit, ac Aldhelmus scripserit; & Whartonus lectionem illam non emendavit, sed corrupit. Aperta mens est Aldhelmi, *solam Virginitatis praerogativam sine ceterarum adjumento Virtutum non sufficere ad perfectionem,* atque opus esse, *ut multimodâ mandatorum varietate decenter decoretur.* Tum exemplum adfert telae *Cortinae*, sive *Stragulae*, cujus erat usus praecipuus in ornamentis Templorum, & sacris aliquot vestibus: inquiens ipsam non solùm per varia licia a textoribus variâ Colorum venustate confici, sed etiam Arte *Plumariâ* diversis Imaginum Thoracibus (*scudetti* nunc nos appellaremus, & *Clypeos* etiam antiqui nuncuparunt) perornari. Nam si *uniformi colore* tela conficeretur, non tanti aestimaretur, neque tam venusta & grata intuentium oculis appareret. Sanctum Hieronymum prae oculis habuit Aldhelmus, scribentem in Epistol. de Castitate servanda: *Astitit Regina a dextris ejus in vestitu deaurato circumdata varietate: qua veste Polymitâ* (idest variorum Colorum) *& multarum virtutum adversitate contextâ indutus fuit & Joseph, & Regum quondam utebantur filiae.* Addere hoc etiam liceat. Whartonus pro *Stragularum textura, nisi panniculae &c.* legit *Stragularum texturae non pauculae &c.* Repeto: is verum sensum Scriptoris vitiavit, quod non satis animadverterit, quae mens foret Aldhelmi, & quid significaret apud veteres vox *Panniculae*, sive, ut rectius

A loquar *Paniculae*, seu *Panuculae*. Isidorus Lib. 19. Cap. 29. *Panuclae*, inquit, *dictae, quod ex iis panni texantur: ipsae enim discurrunt per telam.* Nonius verò: *Panus tramae involucrum, quem diminutive Panuclam vocamus.* Sed neutrum sat exprimit significationem *Panuclae*. Quare audiendus Salmasius in Notis ad Julium Capitolinum pag. 127. ubi ait: *Panuclium glomum esse subteminis radio textorio involutum.* Nempe *Glomus*, Tuscis est *Gomitolo*, Mutinensibus *Gomissello*: utrumque ab ipso *Glomo* diminutive progenitum: & *Radius* nobis est *la Spola* sive *Spuola*, quae ultro citroque decurrit, & subtemen stamini inserit. *Radios acutos* Ovidius memorat ad telam texendam.

B (lium Capitolinum) —

C Vide Dissertationem XXXIII. ad vocem *Pania*, quid de *Spola* dixerim. Ita Plinio teste *Panicum a paniculis dictum*, hoc est, a culmo fructus sui, quem adhuc nos *Panocchia* appellamus: unde conjicere licet, *Panuculam* potius, sive *Panuclam* nuncupatum fuisse *racemum Panici*, quàm *Paniclam*.

D Inter Panuclam Panici, & Panuclam textoriam intercessisse videtur aliqua similitudo: quum similis fortasse fusò haec foret, in quo involvitur subtemen intexendum. Recte propterea Papias in Glossario scribit: *Panus, lignum in quo trama componitur; diminutivum haec Panucla:* sed non recte, dum ait, ideo *dictum, quòd eo panni texantur.*

E *Panuclium* apud Isidorum legebat Scaliger in Notis ad Varronem. Sed scribendum ibi *Panucliae*, vel *Panuclae*. Non ergo expungendae erant Whartono *Panuclae* ex textu Aldhelmi, neque substituenda vox *Pauculae*; & *Nisi* retinendum erat, sensui necessarium. Ceterum ex ipsius Aldhelmi verbis elucere videtur, *Plumariam Ar-*

tem nihil aliud fuisse, quàm Artem A ornandi, ope scilicet acus, & distinguendi variis imaginibus, aliisque florum, fructuum &c. telam jam contextam, ipsamque interdum coloribus variatam, qualis fuit *Stragula*. Eumdem Papiam rursus audi: *Stragulum, vestis discolor Plumario opere facta. Hinc Stragula vestis*. Sed *Stragula* B sive *Stragulas* appellatas etiam arbitror telas & vestes vario colore confectas, quamquam nullum accederet Plumariae Artis ornamentum. *Phrygii* autem, seu *Plumarii* operis vestigia sublucent adhuc in Codicibus antiquis, ubi Principum effigies pictae occurrunt. Apud Monachos Casinates Romae Bibliorum Codex venerandae antiquitatis adservatur, C cui praemissa est Caroli Francorum Regis imago (Magni-ne, an Calvi, incertum) quam aeneis typis edidere Nicolaus Alemannus, & Mabillonius viri Clarissimi. Ibi toga Regis ac Reginae opere Phrygio exornata visitur. Quanta verò antiquis etiam temporibus Anglicae gentis peritia foret in hisce manuum operibus, testis est Auctor Gestorum Guilielmi D cognomine *Conquistatoris*, Angliae Regis, cujus sunt verba: *Anglicae nationis feminae multùm acu & auri texturâ, egregie viri in omni valent artificio*. Propterea celebre fuit *opus Anglicum*, ut constat ex Leone Marsicano Lib. 2. Cap. 33. Chronic. Casinensis. Sed & Saeculo Christi VI. summa fuisse videtur Italorum in hac E Arte solertia. Commemorat Agnellus in Vita Maximiani Archiepiscopi Ravennatis, Tomo II. Rer. Italicar. *Endothin byssinam pretiosissimam*, *illius jussu* factam. Tum subdit: *Quis similem videre potuit? Non potest aliter aestimare ipsas imagines, aut bestias, aut volucres, quae ibi factae sunt, nisi quod in carne omnes vivae sunt*. Immo vix fallatur, qui non tantùm Asiaticis, sed ipsis etiam Romanis, longe antea notam fuisse artem contexendi Aulaea, sive telas imaginibus variatas arbitretur. Perpende quid velit Vergilius Georgicor. Lib. 3. vers. 25. dum ait:

Purpurea intexti tollant Aulaea Britanni.

Memoravit quoque Macrobius Lib. 5. Cap. 17. Saturnal. illos, *qui figmentis liciorum contextas imitantur figuras*.

Ad haec erant Seculis rudibus Pallia, sive Aulaea, sive Peristromata, a Graecis & Latinis antea usurpata: eorumque usus praecipue fuit in aedium Regiarum, Templorumque ornamentis. Decernere minime ausim, an ex iis essent fabricata in Italia, quae contextas haberent figuras hominum, belluarum, arborum, atque ejusmodi rerum. Apud Asiaticos certe fuerunt. Ea nunc nos appellamus *Arazzi*, ab Urbe Atrebatensi, sive *Arasso*, nomine assumto, non quod ibi primum excogitata fuerit ingeniosa eorum structura, sed quòd renovata successu plane felici. Ita *Duagio* olim appellabatur quoddam panni genus Duaci fabricatum; ita *Damasco* serica tela vocatur, nostris temporibus usitatissima, quod olim ex Urbe Damasco deveheretur. Neque aliâ de caussâ nobis *Rensa* dicitur quoddam subtilissimae telae genus, nisi quod Remis antiquo tempore fabricabatur, quam Urbem Itali *Rens* appellare consueverunt. Memorantur etiam ab antiquis Peristromata Babylonica *picta superbe*, tum *Attalica*, immo & *Campanica*. Picta, inquam: quo tamen nomine figuras, veluti picturam, cum telis contextas signi-

significabant. Servius ad Lib. I. Aeneid. vers. 701. *Aulaeis, velis pictis: quae ideo aulaea dicta sunt, quod primùm in aula Attali Regis Asiae inventa sunt.* An potius quod ornamento Aularum essent? Ita & Plinius Lib. 8. Cap. 48. *Colores diversos picturae intexere Babylon maxime celebravit, & nomen imposuit.* Eâdem ratione *belluata tapetia* Plautus in Pseudolo nominavit, quod ibi intextae essent belluarum figurae, de quibus etiam meminit Apulejus in Milesiis. Quamobrem quum toties in Vitis Romanorum Pontificum apud Anastasium invenimus *vela picta*, aut *vestes pictas*, quaerere quis possit, num ibi intelligenda sit pictura telae superinducta, an simul contexta, an acu picta. In Hadriano I. *fecit vestem de chrysoclabo, habentem Historiam Nativitatis &c.* Infra *fecit vestem chrysoclabam, pretiosis gemmis ornatam, habentem historias tam Salvatoris &c.* Num in Italia tunc tantum Artis fuit, ut historias etiam in tela contexerent? Equidem reor, non pictoris manu, sed ope textrinae, aut fortassis etiam Phrygio opere, Historias ejusmodi fuisse telis ac pannis contextas sive intextas. Diu enim perseveravit *Picturae* nomen ad designandam ingeniosam figurarum texturam. In Vita Honorii III. Papae, qui Anno MCCXVI. Cathedram Petri conscendit, a Cardinali Aragonio conscripta Tomo III. Rer. Italicar. pag. 576. haec legimus: *Aureis, argenteisque platea distinguitur, tapetis pictis in Egypto prostrata* (sive strata); *& tinctis Indiae, Galliaeque coloribus ordinate composita.* Itaque erant aulaea, peristromata, ac tapetia lanea, quibus eo tempore Historiae & figurae intexebantur, ex Aegypto, atque e Syria, & Gallia in Italiam advecta. Erant & vela serica, sive telae, Historias sacras pariter contextas praeferentes, quas excogitare nequeo efformatas a Populis Arabicis, tum ob Religionem nostram, a qua ii nimium abhorrebant, tum etiam quod Imagines sacras id hominum genus detestatur. Ammianus Lib. 24 innuere quoque videtur, Syros in Aulaeis bella fermo una, aut venationes exprimere consuevisse. Proinde reliquum est, ut aut in Italia, aut in Graecia, aliisve Christianorum Regnis ejusmodi telae pictae ad sacros usus conficerentur. In Glossis antiquis ad Vitam & Canonizationem Sancti Petri Caelestini Papae, a Jacobo Cardinali scriptam, editamque Tomo III. Rer. Italicar. Lib. 2. Cap. 5. haec adnotanda sunt: *In Pluviali Papae erant imagines Sanctorum Patrum de serico & auro laboratae & acu, operis Cyprensis, seu Anglicani.* Otto autem Frisingensis Lib. prim. Cap. 33. de Gest. Frideric. auctor est, Rogerium Siciliae Regem expeditione felici adversùs Graecos (id contigit Anno Christi MCXLVIII.) per suos Duces Corinthum, Thebas, ac Athenas expugnasse: *Maximâ ibidem*, subdit ille, *predâ direptâ, opifices etiam, qui Sericos pannos texere solent, ob ignominiam Imperatoris illius, suique Principis gloriam, captivos deducunt. Quos Rogerius in Palermo Siciliae metropoli collocans, Artem illam texendi suos edocere praecepit. Et exhinc praedicta Ars illa prius a Graecis tantùm inter Christianos habita, Romanis patere coepit ingeniis.* Quae tamen heic habet Frisingensis, rigide excipienda non sunt, quasi nulla Europaeis Populis anteâ fuerit Ars Serici texendi; sed credendum, ad nos venisse singularem aliquam ejusmodi texturae methodum, quae pan-

lium Sanctae Juliae actum fuisse. In iis a me deperditis memini mentionem factam de *Blata Melella*, & de *Blata lusca*. Sunt ejusmodi nomina non pauca in Veterum monumentis, quae nunc difficilè explicentur. In MSto Codice Mediolanensi additum vidi in fine *Breve recordationis earum rerum, quas venerabilis A. Urb.* (idest *Apostolicus Urbanus*, scilicet Tertius ejus nominis Papa Civis Mediolanensis) *donavit Mediolanensi Ecclesiae. In primis Altari Planetam de coco, & toaliam cum frixio &c.* Id factum dicitur *Anno Dominicae Incarnationis MCLXXXVI. Mense Decembri, Secundo Pontificatus sui.* Nunc doleo, me cetera non descripsisse. Uti veri videtur simile, ejusmodi pannos alterum ab altero distinguebat aut diversa textura, aut diversa materies, aut coloris diversitas. Vox *Drappo* apud nos pro panno usitata, antiquissima est, ejusque mentio occurrit in Legibus antiquis Alamannorum, & apud Marculfum, aliosque vetustos Scriptores. Tanta autem pannorum ac telarum sericarum copia, in quibus neque industriam neque opulentiam desideres, unde olim peteretur, & quo tempore eorum fabrica in Italiam invecta fuerit, jam vidimus, quanquam non mihi facilè persuadeam, socordes adeo fuisse, ac lucri ac sui oblitos veterum Italicorum animos, ut nulla inter ipsos sericarum saltem simplicium telarum officina numeraretur usque ad Annum Christi MCXLVIII. Attamen & ego facile agnosco, plerosque ex his pannis ac telis, ac praesertim pretiosiores, apud Graecos & Arabes in Oriente fabricatos fuisse; atque inde in Italiam advectos. Rem indicant ipsa eorum nomina, pleraque Graecae originis, ut *Chrysoclavum*, quam

tamil

vocem usurparunt & Graeci medii aevi, *velum holosericum*, *vela de Basilisci*, *fundatum alithinum*, & alia. Locum etiam fabricae nomina ipsa interdum prodebant, uti *vela Tyria*, *Byzantea*, *pannus Alexandrinus &c.* Occurrunt & apud Anastasium *vela de Spanisco*, quae asportata puto ex Hispania, ubi Arabes dominabantur, & pannis condendis operam dabant. Otto Frisingensis Lib. 2. Cap. 13. de Gest. Friderici I. venisse scribit ad Curiam Imperatoris illius Anno Christi MCLIV. *Legatos Januensium, qui non longe ante haec ipsa tempora, captis in Hispania inclytis Civitatibus, & in Sericorum pannorum opificio praenobilissimis, Almaria & Ulixibona, Saracenorum spoliis onusti redierant.* Itaque Saraceni, ac praecipue in Hispania, illi tunc erant, qui prae ceteris in opificio sericorum pannorum eminebant. Monacho quoque Sangallensi auctore Lib. 2. Cap. 14. apud Du-Chesnium, Carolus Magnus *Regi Persarum direxit Nuntios, qui deferrent equos & mulos Hispanos, palliaque Frisionica alba, cana, vermiculata, vel saphyrina, quae in illis partibus rara, & multum cara comperit.* Ita ut videas, ne Occidenti quidem officinas pannorum, & sane operis non contemnendi, olim defuisse. Bonifacius quoque Sanctus Martyr & Archiepiscopus Moguntinus Seculo VIII. Danieli Episcopo misit *capsulam non holosericam, sed caprina lanugine mixtam & villosam.* Hanc etiam in iis regionibus fabricatam arbitror, quum & adhuc pilis caprinis Gallia utatur ad quasdam telarum species. Porro quum apud Orientales antiquae Artes accuratius conservatae fuerint (neque enim in Graecae aut Arabicae aut Persicae gentis imperium gens aliqua barbara successerat,

ut

ut in Italia) meliores ideo istarum mercium fabricae in Oriente diu perdurarunt. Vel post Annum a Christo nato Millesimum, hoc est Anno MXIX. Theobaldus Abbas Sancti Liberatoris Teatini, ut constat e Charta infra mihi edenda in Dissertatione LVI. *de Religione*, inter sacra donaria enumerat *duo Ceritoria, & Coopertoria tres, serica Constantinopolitana*. Infra memorat *duo Ceritoria serica Africana*. Ab eo quoque recensentur *duo Scaramangae, una diarodona*, sive *Diarbodina*, idest rosei coloris, *& una purpurea*. Erat & *Scaramanga* panni species exteri, unde Planetae sacrae conficiebantur. Graecis usitatum fuisse, Liutprandus Ticinensis satis prodit. Ita Leone Marsicano teste Lib. 3. Cap. 58. Chronic. Casinens. Robertus Guiscardus Apuliae Dux Monasterio Casinensi dono dedit *tunicam unam de panno Perso, duas cortinas Arabicas*. Et Cap. 98. Lib. 2. Episcopus Marsicanus obtulit *Planetam scaramanginam*. Alibi deprehendes *tunicam diapistin, pannos triblattos*, hoc est triplici tincturâ Blattae infectos, ut reliqua omittam: quae omnia satis indicare videntur ejusmodi aut lanae aut serici opificia è peregrinis officinis in Italiam fuisse advecta. Atque heic majorem copiam eruditionis optassem in Angelo de Nuce, qui in Commentar. ad Chronicon Casinense Leonis Marsicani Lib. 3. Cap. 20. Tomo IV. pag. 436. Rer. Italicarum scribit: *Est igitur Blatta vermiculus, libros & vestes rodens; & quia Blatta apprehensa inficit manum hominis rubeo colore, hinc Blatta dictum exquisitae Purpurae genus*. Jam inter omnes constat, veram *Purpuram* ex Concharum maritimarum vario sanguine fuisse paratam. Deinde *Blatteus* color est *Purpureus* interdum dictus fuerit, proprio tamen nomine appellabatur *Coccineus*, nunc *Chermisi*, & *Cremesino*. Porro omnino falsum, *Blattam*, cujus sanguine panni inficiebantur olim, & adhuc inficiuntur, eumdem esse vermiculum, qui ab aliis *Teredo* aut *Tinea* appellatur. Decepti etiam, qui *vermiculum Bombycem intellexerunt, cujus textu vestes sericae conficerentur*. Robertus Stephanus, Vossius, aliique non pauci inter veteres Angelo Nuceo caussam erroris dedere. Nunc inter Eruditos constat, *Blattam* insecti genus esse, *Chermes* a Populo Arabum appellatum, quod ex Ilicis aculeatae coccigландiferae granis, sive Cocco, educitur, ac inde illius colore lana tingitur. Hac de re Dissertationem egregiam edidit Ferdinandus Marsilius Comes V. Cl. Bononiensis. Hinc nata vox *Vermiglio*: *Vermiculatus* idem significabat apud Scriptores medii aevi. Quum verò supra occurrerit *Triblattum*, dissimulare nolo, aliam vocis interpretationem videri apud Petrum Damiani Lib. 4. Epist. 7. qui haec scribit: *Quidam Rodulphus mihi Pallium reverenter obtulit, quod Triblathon juxta sui generis speciem nuncupatur. Trium quippe colorum est, & Blathen Pallium dicitur: unde Triblathon Pallium vocatur, quod trium cernitur esse colorum*. Verùm, nisi istud Glossema sit, is mihi deceptus in ejusmodi interpretatione creditur. Ipse alibi, hoc est in Opuscul. 31. Cap. 6. scribit: *Regalis itaque Purpura, quia unicolor est, vilipenditur. Pallia vero diversis fucata nitoribus, ad sublimis lectuli deputantur ornatum*.

Quem verò in usum adsciscerentur pretiosae ejusmodi merces, inquirendum nunc restat. Quae telam ex auro, aliisve praerogativis insignes

gnes erant; in ornamentum sacrarum Aedium plerumque adhibebantur, aut in Regiae Aulae cultum .. Ipsi Reges ac Principes telam pretiosam atque auream usurpabant ad sui corporis indumentum. Attamen nobiles etiam viros exoticis vestibus delectatos fuisse persuasum habeo, multumque eos impendisse auri, ut sese splendore ac raritate amictus a vulgo distinguerent. Monachus Sangallensis supra laudatus Lib. 2. Cap. 27. de Reb. Bellic. Caroli Magni, rem lepidam narrat, cujus apud ipsum sit fides. Versabatur in Italia celebratissimus ille Princeps, & quum venisset *ad Urbem Fujolanam, quam qui sibi scioli videntur Forum-Juliense nuncupant* (Forum utique Julii, nunc *Friuli*, & docti & indocti eam Civitatem appellant) suos ad venationem *in eodem habitu, quo* * *inducti erant*, invitavit. *Erat autem imbrifera dies & frigida. Et ipse quidem Carolus habebat pellicium berbicinum*. (Eginhartus in ejus Vita auctor est, ipsum Carolum hyberno tempore *pellibus lutrinis humeros & pectus* contexisse.) *Ceteri verò, utpote feriatis diebus* (festos dies hoc verbo innuere videtur, quibus indumenta elegantiora indui consuevere) & *qui modò de Papia venissent, ad quam nuper Venetici de transmarinis partibus omnes Orientalium divitias advectassent, Phoenicum pellibus avium, serico circumdatis, & pavonum collis cum tergo & clunis mox florescere incipientibus, Tyriâ Purpurâ, vel diacedrinâ litrâ*. (*litra* idem est ac *lista*; atque ibi fortassis ita legendum) *alii de lodicibus, quidam de gliribus circumamicti procedebant*. *Lodicum* nomine designatur heic vestis e pelle alicujus bestiolae confecta. Ex his etiam culcitrae operiebantur magnificentiae caussâ. *Varium stratum* ex pellibus Variorum memorat Sanctus Bernardus. Item apud nuper memoratum Petrum Damiani in Opuscul. 31. Cap. 6. haec lego: *Respuit animalia Redemtor, Mundi vocabulo decorata. Sed divites isti non mediocri percelluntur obstaculo, quia dum phaleratis atque depictis se Lodicibus contegunt, apertis oculis dormire non possunt*. Nam quod est ad *glires*, eo vocabulo significantur pelles *Hermellinae* aut *Zebellinae*, muribus Ponticis, aut aliis bestiolis detractae, quarum apud veteres major quàm nostris temporibus usus fuit. Pergit narrare Sangallensis, quomodo pretiosae pelles ac vestes, quibus processere induti comites Caroli Augusti, ex imbre, & spinis in venando objectis, aut laceratae, aut rugis contractis disruptae fuerint, conquerentibus Magnatibus iis, *se tantum pecuniae suae sub una die perdidisse*. Tum sapientissimus Imperator singulis coram accitis, haec ait. *O stolidissimi mortalium, quod pellicium modò pretiosius & utilius est? Istud-ne meum uno Solido comparatum, an illa vestra non solùm Libris, sed & multis coëmta Talentis?* Ansprandus verò Langobardorum Rex, teste Paullo de Gest. Langobardor. Lib. 6. Cap. 35. *Advenientibus ad se exterarum gentium Legatis, vilibus coram eis vestibus, sive Pelliciis utebatur: utque minus Italiae insidiaretur numquam eis pretiosa vina, vel ceterarum rerum delicias ministrabat*. Redeo ad Sangallensem Monachum, ex cujus fide habemus, consuevisse *Veneticos* mercatores Papiam advectare *de transmarinis partibus omnes Orientalium divitias*. Quo nomine nemo non intelligit designari tum vestes ac pannos, tum reliqua Orientalis luxus & industriae inventa rariora: qualia boni Itali nunc ex Gallia, Britannia, & Belgio magnis sumtibus sibi

conquirunt; ita ut jam armatum videas, non caruisse tunc Italiam suo luxu, sed ejus somenta fere omnia tunc ex Oriente fuisse devecta. Eodem quoque Sangallensi teste novimus, non tantum Regibus pretiosa olim indumenta fuisse, sed & nobilibus viris. Quem morem saltem excludere a militia conatus est (eodem Sangallensi tradente) Ludovicus Germaniae Rex, Caroli Magni nepos, lanea tantùm ac linea militibus commendans. *Quod si quisquam inferiorum disciplinae illius ignarus, de serico, auro vel argento circa se habens, eum forte incurrisset*, durissime ab eodem Rege increpabatur. Qualia verò forent feminarum ornamenta Ravennae sub finem Saeculi Septimi, indicat Agnellus in Vitis Pontific. Ravennat. de Damiano agens pag. 155. Tomo II. Rer. Italicar. *Abstulerunt*, inquit, *a se mutatorias vestes, & pallia: projecerunt a se inaures & anulos & dextralia, & perselidas, & monilia, & olfactoria, & acus, & specula, & lunulas, & liliola, praesidia, & laudosias &c.* Pro *Lumulus*, quod est in Codice MSto, Bacchinius *Lunulas* reposuit.

Pellibus quoque pretiosis non minus quàm Gallia, summo olim studio usa est Italica gens. Arnulphus Archiepiscopus Mediolanensis, uti memoriae prodidit Landulphus senior Lib. 2. Cap. 18. Historiae a me editae Tom. IV. Rer. Italicar. Legatus Ottonis III. Augusti Anno MI. Constantinopolim missus *magno ducatu militum stipatus* coram Graeco Imperatore stetit, *quos pellibus Martulinis, aut Cibellinis, aut Rhenonibus variis* (idest vestibus appellatis Rhenonibus, confectis e pellibus *Variis*, scilicet *di Vajo*) *& Hermellinis ornaverat*. Gualvaneus de la Flamma in Manipul. Flor. Cap. 135. haec ita expressit. *Fueruntque cum Archiepiscopo Mediolani Duces duo, Praelati multi diversorum graduum, induti aureis & sericeis vestibus, cum pellibus armellinis, aut zibilinis, vel dorsibus* (alter Codex habet *foderis*) *Variis vel Martirinis*. Hisce Donizonem adde Lib. primo Cap. 12. haec de Henrico II. Augusto, quum Mantuae versaretur, scribentem:

> *Rex sibi Mastrucas post escam maxime pulcras*
> *Donavit, florent pariter quoque Pelliciones.*

Mastruca vestis fuit, e pelliculis pretiosis ferarum confecta, nota etiam Romanis. Quod habet Prudentius Lib. 2. contra Symmach.

> --- *Mastrucis proceres vestire togatos*,

satis indicat, quanti fieret hoc indumentum. Sed & supra laudatus Petrus Damiani Opuscul. 31. eodem Seculo XI. de Italicorum moribus haec literis mandabat. *Ovium itaque simul & agnorum despiciuntur exuviae. Ermellini Gebellini, Martores exquiruntur, & Vulpes*. Cetera vide, quae retuli in Dissertat. XXIII. *de Moribus Italicorum*. Idem Scriptor, quales suae aetatis mores essent, ostendit, dum hisce verbis Praesules sui temporis carpit Lib. 2. Epist. I. *Non ergo constat Episcopatus in turritis Gebellinorum, transmarinarumque ferarum pileis, non in flammantibus Martorum submentalibus rosis, non in bractearum circumfluentium phaleris &c.* E quibus veterum monumentis perspicere possumus, quantum olim in pretiosarum pellium usu luxuriarent Majores nostri. Invectus autem fuit a Septem-

ptemtrionali gente in Italiam tantus Pellium usus, quum apud eos Populos inveterata fiat ad arcendum frigus ejusmodi indumenta. Eaque consuetudo non desiit, regnantibus iis in Italia, Gallia, ac Hispania. Proinde *Pelliti Reges* olim appellati Gothi Reges, Franci, Hunni, Vandali, aliique Boreae filii. In Carmine de Providentia, Libris Prosperi inserto:

> ------ *Regesque Getarum*
> *Respice, queis astra contemto & vellere Serum,*
> *Eximius decor est tergis horrere ferarum.*

Ac proinde vix pronum me sentio ad adjungendam prorsus fidem Gaufredo Priori Vosiensi, qui Seculo XII. Chronicon scribens, editum a Clarifs. Labbeo in Tom. 2. Bibliothec. novae, haec tradit: *Barones tempore prisco munifici largitores vilibus utebantur pannis, adeo ut Eustorgius Episcopus, Vicecomes Lemovicensis, & Vicecomes Comborniensis arietinis & vulpinis pellibus aliquoties uterentur, quas post illos, mediocres deferre erubescunt.* Certe apud vulgus ad corporis indumentum familiares tunc fuisse puto vulgares ovium, agnorum, arietum, ac vulpium pelles. Adhuc Mutinenses retinent vocabulum *Belse*, quum ajunt: *Piglia le tue Belse e va con Dio.* Germanicae Linguae *Beltz* est *Pelliccia*, idem quod *Peltz* a Pellibus. Ab iis mutuati vocem Mutinenses olim pro *piglia i tuoi panni*, dicebant, *piglia le tue Belse*, idest pelliccias, seu vestes tuas. Haec, inquam, indumenta Populo fuerunt; at Magnatibus pelles pretiosiores esse solebant. Mutinae quae Via nunc appellatur *il Mercato della Legna*, olim a variis Pellium officinis dicebatur *la Pellicciaria*. Neque reponas, Gaufredum Vosiensem de Gallica gente loquutum, apud quam major fuerit, quàm apud Italicos moderatio in vestibus. Tibi enim oppono Albertum Aquensem, qui Lib. 2. Cap. 16. Histor. Hierosol. enarrans accessum Godefridi Ducis, & reliquorum Principum, ac *Baronum* Gallicorum ad Alexium Graecorum Imperatorem, Anno MXCVI. plane diversos mores antiquae Gallicae genti tribuit: *Imperator*, sunt ejus verba, *tam magnifico & honorifico Duce viso, ejusque sequacibus, in splendore & ornatu pretiosarum vestium, tam ex ostro, quàm aurifrigio, & in niveo opere Harmelino, & ex mandrino, grisioque, & vario, quibus Gallorum Principes praecipue utuntur, vehementer admirans &c.* Pro *mandrino* legendum, aut saltem intelligendum *Marturino*, vel *Martrino*: pelles enim Marturinae magno in honore tunc erant: quod etiam Helmoldus in Chronic. Sclav. Lib. prim. Cap. prim. & Adam Bremensis Cap. 227. significarunt, scribendo: *Ad Marturinam vestem anhelamus, quasi ad summam beatitudinem.* Enumerat idem Adam Cap. 229. inter instrumenta inanis gloriae *pelles Castorum & Marturum, quae nos admiratione sui dementes faciunt.* Hinc Bernardus Sylvester egregius versificator apud Gervasium Tilberiensem in Otiis Imperial. pag 975. Scriptor. Brunswicens. ait:

> *Cisimus obrepsit, & vestitura potentum*
> *Marturis, & spolio non leviore Bever;*

idest pelles Castorinae. Nam quod Gervasius idem scribit, monstratum sibi *Beverem animal juxta Castrum Secusium*

ossium in Taurinensi Episcopatu, quo ad anteriorem partem gressibile, sed ad subtiliorem medietatem in piscem desinens; nostris temporibus vix crederetur, nisi Matthiolus jam fidem fecisset; aevo suo in Alamannia, Austria, & Hungaria plures Fibros sive Castores habitasse. *Marmotta* in Alpibus Cottiis appellatur animal quoddam, quod incolae per Italiam circumferre solent. An eo nomine Beverem significare velint, aliis investigandum relinquo. Stupidum atque insulsum Animal est. Beveres contra uti sagacissima Animalium nobis exhibentur, majorisque molis.

- Landulphus de Sancto Paulo Cap. 10. Histor. Mediolanens. Tomo V. Rer. Italicar. scribit, Liprando Presbytero fuisse *Lupicervinam pellem*. Addit Cap. XIV. Liprando iter faciente super mulam, ejus puerum duxisse *suum asinum oneratum pellibus Stambucinis*. Hae vestes illius. Difficile statuas, quid *Stambucinae* istae pelles fuerint. Suspicor ego, mendum ibi latere, & restituendum *Scambucinis*. Rupicapras nunc appellamus *Camoccie*, earumque pelles erant, & adhuc multo sunt in honore. Hae fortassis olim *Scambuciae* appellatae, & inde profectum videtur cognomen *Vincentii Scamozzi*, celebris Architectonices Scriptoris. Litera B. facile detracta fuit, ut in *Camminare*, quod a *Gamba* deductum nonnulli censent. Erant, ut vidimus, *griseae* quoque & *variae* pelles, e quibus magna aviditate, nec minori pretio, nobiles ac divites olim sibi indumenta parabant. *Variorum* potissimùm multa est mentio apud Veteres, etiam Italico sermone utentes, a quibus *Vaio* & *Vai*, tanquam pretiosae pelles summopere commendantur. Varii autem coloris fuisse videntur, non quòd ita natae, sed quòd ita tinctae & consutae fuerint. Erant enim & pelles coccineae, seu purpureae, illo, uti & aliis coloribus, per artem saturatae. Nomine *Grisiorum* seu *Griseorum* illas reor designatas, quae cinericii coloris erant, utpote *Zebellinae*, sive *Gibellinae*. Quae candidum colorem praeferebant, *Armellinae* appellatae sunt. Sed non facile definias, cujus bestiolae pelles revera hisce vocibus expresserint Antiqui; nam sine ullo discrimine de iis interdum loquuntur, & modò unam, modò alteram rem significare videntur. Tantus autem Pellium usus, atque negotium Seculo etiam XIII. in causa fuit, uti in Charta Foederis initi Anno MCCVIII. inter Mantuanos & Ferrarienses (quam infra in Dissertatione XXX. *de Mercat. habebis*) cur cautum singulari curâ fuerit, ut Ferrarienses in suis Nundinis *debeant dare, & designare Pellipariis* Mantuanis *stationes eis sufficientes a frontibus suorum Pellipariorum*. *Stationum* nomine significantur officinae, sive apothecae Mercatorum; qua voce usus est etiam Cassiodorius, immo & veteres Latini. In Charta Anni MCLXIII. ab Ughellio editâ, Tom. 7. Ital. Sacr. in Archiepiscop. Amalfitan. legitur: *Concedo praenominatae Ecclesiae tres estacones in Civitate Laodiciae*. Veri videtur simile, *Stationes* ibi scriptum fuisse, aut *Staçones*, idest cum C. caudato, quod *Zediglia* appellamus, & pro Z. usurpatum reperimus in antiquis Codicibus. Certum porro est, ibi officinas Mercatorum designari. *Pelliparii* verò Saeculis rudibus appellati sunt, qui Pelles parabant, aut venum exponebant, olim apud Latinos *Pelliones*, nunc *Pellicciai*. Haec omnia eo tandem nos ducunt, ut intelligamus,

mus, Pellium usum ad indumenta hominum vetustis Saeculis frequentissimum tam in Italia, quàm alibi fuisse. In hunc usum praecipue luxus sese intruserat. Nobiliorem quisque aut ditiorem sese reputabat, quo pretiosiores, sive cariores Pelles induebat, adeo ut vel ipsae Sanctimoniales alicubi cum Laicis certarent. Quare in Concilio Londoniensi Anno MCXXVII. Canone 12. statutum fuit, *ut nulla Abbatissa, vel Sanctimonialis carioribus utatur indumentis, quàm agninis, vel cattivis*, hoc est, felium pellibus. Et in Regula Templariorum Cap. 23. Tom. 10. Concil. Labbei decretum fuit: *Ut nullus Frater remanens, Pelles perenniter, aut Pelliciam, vel aliquid tale, quod ad usum corporis pertineat, etiamque coopertorium, nisi agnorum, vel arietum, habeat*. Anno quoque MCCXXV. a Romano Diacono Cardinali Sancti Angeli Constitutiones Monasterii Jotrensis promulgatae fuere, quas Baluzius luce donavit Lib. V. Miscellaneor. pag. 455. Ibi haec verba: *Quaelibet Monialis habeat in anno tres camisias. Singulis duobus annis unam Pelliciam de vulpibus, leporibus, vel etiam agnis. Si aliqua voluerit pro altiori devotione agninis pellibus uti, habeat etiam quolibet anno duo superpellicea alba, & duo nigra, quae terram tangant*. Clerici ipsi sub Pellibus pretiosis comti procedebant: & rei vestigium adhuc superest in Cappis magnis Canonicorum, aliisque Cleri ornamentis. Hoc idem e voce *Superpelliceum* (nunc *Cotta*) discere potes. Non enim alia de caussâ invectum hoc nomen, nisi quia uti Durandus scribit in Rationali Lib. 3. Cap. prim. *Antiquitas super tunicas Pellicias, de pellibus mortuorum animalium factas, induebatur*. Joannem quoque Villanium infra vide, testantem, circiter Annum Christi MCCLX. complures *Pellibus* in propatulo incessisse indutos. *Molti portavano le Pelli scoperte senza panno*. Quod tamen in desuetudinem sensim abire coepit; nam Joanne Stella teste in Annalib. Genuens. ad Annum MCCCLXV. Genuae Vicus erat, ubi *Pelles sub vestibus latae* (idest *delatae*) *venduntur*. Itaque ex hactenus adductis agnovisse jam potes, usque ad Seculum a Christo nato Decimum tertium Nobiles saltem viros pretioso amictu fuisse delectatos; & propterea nil mirum, si in Vita Sancti Arialdi a Landulpho de Sancto Paulo scriptâ, atque editâ a Puricellio, Herlembaldus Seculo Christi XI. unus e Mediolanensibus primatibus Cap. 17. dicitur *coram Populo in vestibus pretiosis ambulasse, equis & armis semper militari more fluitasse*. Immo & Clerici, quae sunt Mundi, solicite imitantes, cum ipsis Laicis studio luxus certabant. Propterea ad Populum Mediolanensem idem S. Arialdus Anno MLXXVI. (ut in altera Charta ejus Vitâ est, editâ ab eodem Puricellio Cap. 2.) in haec verba loquebatur: *Vestri Sacerdotes, qui effici possunt ditiores in terrenis rebus, excelsiores in aedificandis turribus & domibus, superbiores in honoribus, in Mollibus, Delicatisque Vestibus pulcriores, ipsi putantur beatiores*. Phrygii quoque operis usum tunc perdurasse, ex Cap. 10. Vitae Sanctae Cunegundae Imperatricis elicio. Ipsa Monasticam vitam amplexa, *operabatur manibus suis. Nulli enim in distinguendis auro gemmisque vestibus plurimum, aut in stolis, aut in cingulis, aestimabatur inferior*.

Seculo autem XII. luxum non minorem in vestibus deprehendere nullo

lo negotio possis. Quod Clerus potissimùm in ejusmodi intemperantia Laicos aemularetur, ac interdum superaret, hinc etiam Arnoldus Brixianus, eorum temporum haeresiarcha, occasionem arripuit in religiosos viros declamandi, Gunthero teste, Lib. 3. Ligur. Paschalis etiam II. Papa (uti auctor est Petrus Diaconus Lib. 4. Cap. 33. Chronic. Cassinensis) in Synodo Beneventanâ habitâ Anno MCVIII. *Vestimenta saecularia & pretiosa in Clericis reprehendit, & talibus uti interdixit*. Quae verò forent olim vestes Clericorum & Sacerdotum Saecularium, inquirere nunc minime vacat. Praeter pauca, quae infra adferam, nunc illud tantùm monebo, non eumdem colorem usitatum semper fuisse, qualis nunc communi constitutione & more usurpatur. Sacerdotes autem in publicum prodeuntes semper Stolam e collo pendentem deferebant; immo ipsâ carere prohibiti sunt in Concilio Moguntino Anno DCCCXIII. Canone 28. ubi haec verba: *Presbyteri sine intermissione utantur Orariis* (idest Stolis) *propter differentiam Sacerdotii dignitatis*. Et apud Reginonem de Eccles. Disciplin. Cap. 333. e Synodo Triburiensi idem reperitur: *Ut Presbyteri non vadant nisi Stolâ vel Orario induti*. Ceterum vulgus, ut puto, in usu habuit pelles ovium, agnorum, quas *Agnellinas* appellabant, atque arietum, quae *Andromedae* dicebantur. Audi Johannem de Garlandia in Synonymis.

> *Vestes, quae fiunt de solis Pellibus, haec sunt,*
> *Pellicium, Rheno, quibus Andromeda sociatur.*

Rhenones e pellibus ovillis confectos agnovere etiam veteres Latini. Fuisse

A etiam Rhenones ex pretiosis pellibus consutos, supra vidimus. *Fustaneum*, hoc est, pannus gossypinus, aut *Fustanum*, sive *Fustamum* apud Veteres occurrit, ut Meursius, Vossius, & alii dudum observarunt. Praesertim verò barbaricis temporibus invaluit usus coccinei panni lanei, quem adhuc *Scarlatum* appellamus, & *Examiti*, hoc est panni holoserici ex va-

B riis coloribus, sed plerumque purpurei, sive rubei. Bocaccius, & Joannes Villanius, quorum aetate res & nomen perdurabat, *Sciamito* Italice nuncupant. Vix dubito, quin adhuc, uti *Scarlatum*, ita & *Examitum*, sed sub alio nomine, usurpetur a nobis. Tangmarus Presbyter Synchronus in

C Vita Sancti Bernwardi Episcopi Hildesheimensis Cap. 22. haec habet ad Annum Christi M. aut MI. *Fritbericus Cardinalis Presbyter Sanctae Romanae Ecclesiae, &c. Vicarius Domni Apostolici eligitur atque dirigitur, Apostolicis paramentis atque insignis non minus infulatus, quàm si ipse procedebat*. Tum Cap. 27. idem repetens,

D addit: *equis Apostolicâ sellâ Romano more ostro instratis*. Clarissimus Floriacensis (*de Fleury*) in sua Historia Ecclesiastica *Ostrum* pro *Scarlato* seu *Scarleto* accipit. Sed *Ostri* vox *Purpuram* significare consuevit, quae e muricis, seu conchyliorum sanguine tingebatur, quum *Scarlatum* laneum e Blatta, sive Cocco suum co-

E lorem acciperet. Quare *Scarlati* quidem vocem novitiam arbitror, hoc est, post Annum Millesimum invectam: rem verò sive pannum eo colore infectum, antiquis notissimum fuisse. Gualfredus de Vinesauf Poëta Anglicus, qui circiter Annum MCCII. scripsit *Ironiam &c.* quam manu apud me exaratam habeo, de Romana Curia ait:

Cocco bis tincto Urbi dat Graecia
pannos.

Matthaeus verò Paris in Historia ad Annum MCCXLVIII. quanti aevo illo fieret *Scarlatum*, prodit his verbis: *Dedit eis vestes pretiosissimas, quas Robas vulgariter appellamus, de Escarleto praeelecto, cùm penulis, & furruriis* (nos appellamus Fodere) *de Pellibus Variis*. Supralaudatus Tilberiensis pag. 978. Tom. I. Leibnitii Scriptor. Brunswicens. *de Vermiculo*, hoc est, *Blatta* recte scribebat Anno MCCXV. colligi vermem istum *in Arelatensi Regno ex arbore*. Tum addit: *Vermiculus hic est, quo tinguntur pretiosissimi Regum panni, sive serici, ut Examiti, sive lanei ut Scharlata*. Hinc *Examitum*, unde Italicum *Sciamito*, fuisse pannum holosericum intelligimus. Et fortasse quod nunc *Velluto* dicimus, olim *Examitum*, sive *Sciamito*, fuit. Nam Teutonici adhuc *Sammet* appellant *il Velluto*. Accedat & Joannes Villanius Lib. prim. Cap. 60. qui (uti Vocabularii Florentini Auctores testantur) scribit: *In quello dì si correa un pallio di Sciamito Velluto vermiglio*. Istud *Velluto* glossema fuisse videtur, ab aliquo additum ad significandum, quid esset *Sciamito*. Certe in optimo Codice Clarissimi Recanati, quo ad rursus edendam Villanii Historiam sum usus Tomo XIII. Rer. Italicarum tantummodo legitur *un pallio di Sciamito*. Frequens autem ejusmodi pannorum est mentio apud Scriptores Seculi XII. XIII. & XIV. Et sane quod est ad Seculum XIII. quo Ricobaldus tantam parsimoniae, ac morum immutationem factam persuadere nobis conatus est in Dissertatione XXIII. *de Moribus*, juvat nunc audire Rolandinum Patavinum Lib. I.

A Cap. 13. Chronici, qui ludum quemdam celebratum Anno MCCXIV. a Tarvisinis describens, haec literis consignavit. *In eo Castro positae sunt Dominae* (idest nobiles feminae) *cum virginibus, seu domicellabus, & servitricibus, earumdem, quae sine alicujus viri auxilio Castrum prudentissime defenderunt. Fuit etiam Castrum talibus* B *munitionibus undique praemunitum, scilicet Varis, & Griseis, & Cendatis, Purpuris, Samitis, & Ricelis, Scarletis, Baldachinis, & Armerinis*: Gemmas deinde describit Rolandinus, quibus ornatae mulieres illae spectandas sese exhibuerunt. *Baldachinus* heic memoratus, a *Baldach*, sive Babylone, ubi construebatur, nomen sor- C titus, pannus pretiosissimus fuit ex serico & filo aureo contextus. Et quum ex eo fierent umbracula, sive umbellae ad excipiendos Principes, & Reges, hinc nata Italica vox *Baldacchino*. *Armerinorum* autem vocabulo *Hermellinae* sive *Armellinae* pelles certò illic designantur. Infra apud eumdem Rolandinum Lib. 2. Cap. 14. D Eccelinus de Romano ait: *Mantatura patris mei fuit de Armerinis, sed aliorum fuit de pretiosis Variis Sclavoniae*. Itaque habemus, quot genera pannorum ac pellium, singula magni pretii in usu Italicae gentis forent Saeculo XIII. quum tamen tanta nobis narret Ricobaldus de rudibus illius Seculi moribus, & praesertim E de vestium modesto, ne dicam vili modicoque apparatu. Ejus verba attuli in praedicta Dissertatione XXIII. *de Moribus Italicor.*

Attamen Ricobaldi sententiae sine ulla dubitatione subscripsere, qui paucis post eum annis Historiam literis mandarunt: inter quos Frater Franciscus Pipinus Ordinis Praedicatorum, cujus Chronicon scriptum circi-

ci-

citer Annum MCCCXIV. edidi Tomo IX. Rer. Italicar. post repetita Ricobaldi verba, suis quoque Cap. 49. luxum aetatis, qua vivebat, describit. Eadem habes in memorata nuper Dissertatione XXIII. Nunc autem adjicere juvat, quae in hanc ipsam rem scripta reliquit Joannes Villanius ejusdem Seculi Historicus, ubi Florentini Populi mores (Ricobaldum fortassis & ipse ante oculos habuit) ante Annum MCCLX. a luxu alienos describit. *Allora*, inquit, *i Cittadini di Firenze vivevano sobrj, e di grosse vivande, e con piccole spese, e di molti costumi grossi e rudi, e di grossi drappi vestivano loro e loro Donne. E molti portavano le Pelli scoperte senza panno, con berrette in capo, & tutti con usatti* (stivaletti) *in piede. E le Donne Fiorentine co' calzari senza ornamenti; e passavansi le maggiori d' una gonnella assai stretta di grosso Scarlatto di pro, o di camo, cinta ivi su d' uno scheggiale all' antica, e uno mantello foderato di Vajo col tassello sopra, e portavanlo in capo. E le comuni Donne andavano vestite d' uno grosso verde di cabragiò per lo simile modo. E Libre cento era comune dota di moglie, e Libre dugento e trecento era a que' tempi tenuto sfolgerata. E più delle pulcelle aveano venti o più anni, anzi che andassono a marito. E di così fatto abito e costume e grosso modo erano allora i Fiorentini: ma erano di buona fede e leali tra loro, e al loro Comune: e colla loro grossa vita e povertà feciono maggiori e più virtudiose cose, che non sono fatte a' tempi nostri con più morbidezza e con più ricchezza*. Paria de antiquis Romanis Eruditi differuere. Occurrit heic nobis *grosso Scarlatto di Oro e di Camo*. Si Aegidio Menagio adquiescere volumus, Panni hujus species: *viene da* *Camus Latino, che si disse a Rupicapra, cioè a quella Capra salvatica, che sa in luoghi montuosi*. Ita ille in Tract. de Origin. Linguae Ital. Nos Rupicapras, uti nuper monui, appellamus *Camozze*, *Camoscie*, nunquam vero *Camo*. Neque ullum Latinorum exemplum adferre potuit Menagius sylvestres Capras Capras-*Cami* appellatione fuisse donatas. Et quidem pelles di *Camoscia*, magni utique factas, veteres etiam agnoverunt; pannos autem ex hujusmodi Caprarum pilis contextos an quisquam memorarit, ignoro; quanquam *Camoca*, & *Camucum* nobis dederit Du-Cangius in Glossario. Proinde mihi aut certum aut veri videtur similius, a Villanio indicari *Scarlattum Cadomi* olim fabricatum, hoc est in Civitate Gallica *Caën*, quam Tusci tunc appellabant *Camo*. Villanius idem Lib. XII. Cap. 62. de Angliae Rege Galliam vastante scribit: *La Terra di Camo* (in Normandia) *gli fece resistenza per lo Castello, che v' era forte*. Itaque is pannum commemorat Cadomensi in Urbe fabricatum. Quod & praecedentia ostendere possunt. Neque enim legendum ibi *di Prò*, sed *d' Ipro*, ut alii Codices habent. Altera haec fuit panni species, in *Iprensi* Civitate elaborati. Porro ad Auctores hactenus memoratos accedat Frater Gualvaneus de la Flamma, Ordinis Praedicatorum. Florebat & ille eodem Seculo XIV. hoc est, Anno MCCCXL. & praeter Manipulum Florum, quem ego typis tradidi in Tomo XI. Rer. Italicar. multa alia Historiae monumenta literis consignavit, adservata adhuc in pluteis Ambrosianae Bibliothecae. Is ergo in Chronico Majori MSto Lib. 18. Cap. 6. ita suorum temporum mores delineat. Anno MCCCXL.

Isto tempore juvenes de Mediolano relinquentes suorum vestigia patrum, seipsos in alienas figuras & species transformaverunt. Ipsi enim coeperunt strictis & truncatis vestibus more Hispanico uti; tondere caput more Gallico; barbam nutrire more Barbarico; furiosis calcaribus equitare more Theutonico; variis Linguis loqui more Tartarico. Mulieres similiter in pejus suas consuetudines immutaverunt. Ipsae namque strangulatis vestibus, scopato gutture & collo, redimitae fibulis aureis gyrovagantur. Sericis, & interdum Aureis indumentis vestiuntur. Crinibus crispatis more alienigenarum capite perstringuntur. Zonis Aureis superincinctae Amazones esse videntur. Calceis rostratis progrediuntur. Alearum & tesserae lusibus occupantur. Quod animadvertas velim, ne nostra tantum tempora incuses, & sapientiora putes quae jam dudum pertransierunt. Pergit Gualvaneus: *Et ut breviter me expediam, equi militares, arma fulgentia, & quod pejus est, corda virilia, animorum libertas in Mulierum ornamenta, universa juvenum studia, & antiquorum sudores consumuntur.* Tum Cap. 7. subdit: *Quomodo autem res in deterius data sit, antiquorum mores ad memoriam revocemus. Inquit enim Ricobaldus Ferrariensis in Chronicis: Rudes erant tempore Federici II. in Lombardia ritus & mores. Nam homines portabant &c.*

Tum Ricobaldi verba sive sensa adfert, inter quae unum habet in Ricobaldini Chronici editione minime scriptum: *Non erant per domos camini ad ignes, aut ulla caminata.* Quae res memoriae meae restituit; quod Andreas Gatarus habet in Historia Patavina pag. 46. Tomi XVII. Rer. Italicar. ubi enarrans iter Francisci senioris Carrariensis, Patavini Principis ad Romanam Urbem Anno MCCCLXVIII. in haec verba loquitur: *Essendo il Signore giunto per albergare nell' Albergo della Luna, & in quella stanza non trovando alcun Camino per fare fuoco, perchè nella Città di Roma allora non si usavano Camini; anzi tutti facevano fuoco in mezzo delle case in terra, e tali facevano ne i cassoni pieni di terra i loro fuochi. E non parendo al Signore Messer Francesco di stare con suo comodo in quel modo, avea menati con lui Muratori e Marangoni, ed ogni altra sorte d' Artefici. E subito fece fare due nappe di Camini, e le arcuole in volto al costume di Padova. E dopo quelle da altri a i tempi indietro ne furono fatte assai. E lasciò questa memoria di se a Roma.* At Ricobaldus longe antea ut vidisti, *caminos ad ignem* laudavit. Immo Octavium Ferrarium, aliosque habemus, qui Caminos antiquis etiam Seculis in usu apud Lombardos ac Romanos fuisse contendunt, quòd interdum apud veteres occurrat *Caminatae* nomen. Eo autem vocabulo (si recte Du-Cangius, Vossius, & alii conjiciunt) cubiculum designatur, in quo *Caminus* constitutus erat ad ignem. Sed minime certam esse eorum sententiam, saltem pro Italia, contendunt alii. In Charta, quam indicavi Par. I. Cap. 16. pag. 146. Antiquitat. Estens. scripta Anno DCCCCLXVII. legitur habitum Judicium *in Civitate Papia, in Caminata salae domus Liutefredi Ticinensis Episcopi.* Non ergo *Caminata* fuisse videtur *Camera*, in qua *Caminus*. Et sunt, quae indicare videntur, *Caminatas* fuisse aut Deambulatoria, aut Hypocausta, (Italice *Stufe*) quibus ab antiquo tempore Germani, aliique Boreales Populi utuntur. Attamen rem in medio relinquo. Nam & Confortus Pulex in Histor. Vicentinâ,

nâ, Tomo XIII. Rer. Italicar. pag. 1242. auctor est, *Caminatam Ecclesiae Soviçii, firmissimis biscantilibus, firmissimis undique muris structam corruisse*. Unum ergo subjicio, videlicet Johannem de Janua Ordinis Praedicator. in suo Catholico Venetiis edito, ad vocem *Epicaustorium* haec habere: *Instrumentum, quod fit super ignem causâ emittendi fumum*; quibus verbis significare videtur aliquid diversum a Caminis, quibus & nos ad emittendum fumum nunc utimur. Floruit, suumque Librum scripsit Johannes iste Anno MCCLXVIII. Contra Papias Grammaticus, qui circiter Annum Christi MLI. scripsit, *Fumarium* ita interpretatur: *Caminus, per quem exit fumus*. Joanni quoque Villanio Lib. 12. Cap. 121. memorantur *Fumajuoli*, idest Camini, de quibus nunc mihi sermo. Sed ne haec quidem satis sunt ad persuadendum, in hac re nobis tradenda deceptos fuisse Scriptores supra laudatos; nam & antiquis Seculis in culinis, aliisque aedium cubiculis ignis accendebatur, ac fumi inde educendi ne tunc quidem ratio desiderabatur, quanquam tempora illa Caminis nostris in tectum usque productis caruisse statueremus. Fortassis, heic inquias, non caruerunt Romani antiqui, quum Suetonius in Vitellio Cap. 8. scripserit: *Nec ante in Praetorium rediit, quàm flagrante triclinio ex conceptu Camini*. Attamen & haec obscura sunt: *caminus* enim locum significare consuevit, ubi ignis paratus ardet, isque ardere in triclinio potuit, nondum excogitatis vaginis supra tecta fumum educentibus, quas nunc appellamus *Caminos*, & Lombardicâ nostrâ dialecto *Canne de' Camini*. Apollinaris Sidonius Lib. II. Epistolâ primâ, villam suam describens, ait: *In hyemale triclinium venitur, quod arcuatili Camino saepe ignis animatus pullâ fuligine infecit*. Quid sit *arcuatilis Caminus*, alii decernant. Certe non hocce in Camino nostrorum Caminorum formam deprehendas, quum arcubus constaret, & pullâ caligine triclinium nigrefaceret. Hypocausta quoque (quae appellamus *Stufe*) a quibus per tubulos parietibus immissos ministratur calor per cubicula quaeque, non defuisse antiquis, docent nos Seneca Epist. 90. Plinius junior Lib. 2. Epist. 17. atque idem Apollinaris Sidonius Carm. 22. Fortassis etiam *Caminatae* nihil aliud fuere, nisi species Hypocausti, sive *Stufe*. Quare donec luculentius appareat, an antiquis Seculis Camini nostri in usu fuerint, neganda minime fides est Scriptoribus, eorum inventum posteriori aevo tribuentibus. Denique etsi ejusmodi inventum longe ante Gualvanei, seu Ricobaldi, ac sub ipsis Romanis rerum dominis, notum ac usurpatum fuisset, fieri potuit, ut Barbaris in Italia regnantibus, ac moribus nimium rudibus in Italicam gentem invectis, Caminos neglexerint majores nostri, breviori viâ per fenestram in pariete apertam excludendo fumum. Fortassis etiam *Caminatis* Reges uni, Proceres, ac Monachi usi fuerunt: vulgus verò, seu Populus, de quo praesertim Historici illi agunt, minori sumtu fumum e cellis suis exclusit. Certè Johannes de Mussis & ipse Historicus Seculi XIV. in Chronic. Placentin. Tomo XVI. Rer. Italicar. pag. 582. auctoritatem addit Gualvanei verbis, scribens de retroactis temporibus: *In quibus domibus nullum solebat esse Caminum; quia tunc faciebant unum ignem tantum in medio domus sub cupis tecti. Et omnes de dicta domo sta-*

stabant circum circa dictum ignem; & ibi fiebat coquina. Et vidi meo tempore in pluribus domibus. Sed his tandem dimissis Gualvanei narrationem repetamus, qui Ricobaldi verbis haec de suo penu adjecit: *Nunc vero in praesenti aetate priscis moribus superaddita sunt multa ad perniciem animarum irritamenta. Nam vestis est pretiosa, & artificio exquisito, & ornatu superfluo circumtecta per totum. In ipsis vestibus tam virorum quàm mulierum, aurum, argentum, perlae inseruntur. Friza latissima vestibus superinducuntur. Vina peregrina & de partibus ultramarinis bibuntur. Cibaria omnia sunt sumtuosa. Magistri coquinae in magno pretio habentur. Avaritia militat. Hinc usurae, hinc fraudes, hinc innocentium oppressiones exercentur. Inde Seneca in Libro Exclamationum* (pro *Declamationum*) *sic ait: In deterius quotidie &c.* quae eadem Frater Franciscus Pipinus in suo Chronico refert, & ego retuli supra in praememorata Dissertatione XXIII.

Ceterum facile mihi foret, nomina Vestium aliquot congerere, quae barbaricis Seculis a Laicis usurpatae fuerunt. Sed vereor, ut mihi aliisve aeque facile sit eorumdem indumentorum formam tolerabili aliqua explicatione exprimere; quum non nostris tantum temporibus, sed & rudibus (quanquam nunc longe intemperantius quam tunc) novitas (sive *la Moda*) hominum amictum nimis varium & inconstantem effecerit, ita ut etiam *cultellatas* vestes, idest scissuris multis artificiose & consulto in pannum inductis, reperiamus. Dicam tamen aliqua. Hyemali tempore olim in usu fuere, quae nunc vocantur *Sclavinae* vestes, idest byrri villosi, ita appellatae, quod a Sclavis Populis conficerentur. Eas Graeci appellabant ἀμφιμάλλους, *Amphimallos*: atque eâdem voce interdum usi sunt Latini. Apud Gregorium Magnum Lib. 12. Epistol. 47. legitur *Amphimalum tunicam*. Inditum iis hoc nomen creditur, quòd ex utraque parte villosae forent. Saepius tamen Latinis usurpata est vox *Amphibalus*, ut est in Vita Sancti Martini scripta a Sulpicio Severo Dialogor. Lib. 2. Cap. primo, & apud Gregorium Turonensem, Fortunatum & alios. *Birrbi* quoque non raro occurrunt in antiquorum Libris. Species *Lacernae* fuere, rufi coloris, pretiosi interdum panni, sed saepius communis ac vilis. *Caputia*, sive cucullos, Birrho conjunctos habere veteres consueverunt. De Mediolanensibus Clericis scribebat circiter Annum MLXXXV. Landulphus senior, Tomo IV. Rer. Italicar. pag. 93. *Nullus sine candida toga* (nunc *Cotta*) *Chorum intrare audebat: nullus sine Caputio Birri capite velato intrare Chorum audebat.* Ad haec censet Menagius in Origin. Linguae Italicae, vestes muliebres ab Italis appellatas olim *Gammurre*, quas Hispani dixere *Zamarra* (unde est hodiernum nostrum *Zimarra*) nomen accepisse ab eâdem voce *Amphimallus*. Quis umquam credat? Vide potius, num e *Gamba*, quae a Neapolitanis dicitur *Gamma*, derivari potuerit haec appellatio, quòd eae vestes crura tegerent; aut an ex Hispanicâ, seu Arabicâ Linguâ ea vox descenderit. Temporibus pariter illis indumenta & panni erant, quorum nomina aut usque ad nos perdurarunt, aut resuscitata aevo nostro fuere. Sanctus Bernardus, & Petrus Venerabilis *Barracanum*, panni genus, quod nomen retinemus, commemorant; multoque illud in honore tunc erat. Arabicae originis nomen hoc videtur. Joanni

ni Villanio, Boccaccio, aliisque antiquis commemoratur etiam *Bucheramе*, genus nempe telae bombycinae, sive, ut rectius loquar, Bambaginae, tenuis ac pretiosae, qua divites ad luxum utebantur. Hanc in Oriente fabricatam, atque ad Italos delatam fuisse, tradit Marcus Paullus in Histor. Orientali. Ita in Chartis antiquis, ubi *Launecbild*, idest donum a-

A liquod donanti repensum intervenit, *Crosina*, seu *Crosna* memorari interdum videas. Exemplum habes in concordiâ initâ Anno MXCV. inter Fulconem & Hugonem Marchiones Estenses Part. I. Cap. 27. pag. 273. Antiquitat. Estens. Alterum nunc addo, quod ex Archivo Capituli Canonicorum Cremonensium descripsi.

Charta concordiae inter Hubertum Comitis Huberti filium & Hubaldum Episcopum Cremonensem, pro dono & Ecclesia Sancti Johannis, sita in Urbe Ticinensi, Anno 1004.

A*nno ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi Millesimo Quarto, XIV. die Mensis Februarii, Indictione Tercia. Vobis* Domno Hubaldo Episcopo Episcopii *sancte* Cremonensis Ecclesie *ego* Ubertus filius item Uberti Comes, *qui professus sum Lege vivere Salicha, presens presentibus dixi. Promitto & oblico me, qui supra* Ubertus*, una cum meis eredibus ac proeredibus vobis suprascripto Hubaldo Episcopo, vestrisque successoribus, ut si vos, aut vestris successoribus sive vestri Missi venerint in Civitate Papia, ut ego predictus Ubertus aut meis eredibus ac proeredibus, vel nostri Missi, non abemus vobis venire ospicium ad abere, sicut nuper solitus fuisti abere, & vestris Antecessoribus, in pecia una de terra juris suprascripto Episcopio Sancte Cremonensis Ecclesie, que esse videtur infra suprascripta Civitate Papia prope Monasterio Sancti Felicis; & est ipsa pecia de terra cum in parte Ecclesia, que est dedicata & consecrata in onore Sancti Johanni, & Casa soleriata atque terranea, etiam puteum, sive broilo super abente, & in parte curte & orto. Et abeo retinere & meliorare ego praedictus Ubertus, & meos eredes ac proeredes predicta Ecclesia, & jam dictis casis. Et non abemus ingumberare predicta pecia de terra, sicut supra nominata est, in illa parte, pro quod vos suprascriptus Domnus Hubaldus Episcopus, nec vestris successoribus, sive vestri Missi predictum onorem perdatis vel suprascriptum Ospicium &c. Quidem & ad confirmandam hanc promissionis cartulam* accepi ego, qui supra Ubertus a vos suprascriptus Domnus Hubaldus Episcopus exinde Launehilt Crosna una, *ut hec mea promissio, ut supra legitur, in vos vestrisque successoribus omni tempore firma & stabilis permaneat. Et bergamena cum atramentario de terra levavi; paginam Amizoni Notario tradi, & scribere rogavi, in qua etiam subter confirmans testibusque obtulit roberandam.*

Actum in suprascripta Civitate Cremona feliciter.

Ego Umfredus Judex sacri Palatii rogatus subscripsi.

Signum manibus Adraldi, & Ansprandi, seu Adammi, Legem viventes Salibam testes.

Signum manibus Pagani, & Arimundi, seu Benincase, atque Wideni, testes.

Ego

Ego qui supra Amizo Notarius sacri Palacii scripsi; post tradita complevi & dedi.

Nomine autem *Crosnae* designabatur Pallii aut Vestis genus, ex pellibus plerumque confectum, uti erudite Du-Cangius ad vocem *Crusna* ostendit in Glossario Latino. Addo Chartam Ferrariensem, scriptam *Regnante Donno Henricus gratia Dei Rex, filius quondam itemque Heinrici Imperatoris, Anno XXI. die VI. Kalendas Aprilis, Indictione Prima*, hoc est, Anno Christi MLXXVIII. *Bonafilia Deo dicata Abbatissa de Monasterio Sancti Silvestri de Ferraria* praedium emit, cujus pretium est *Crosina una vulpinea per extimacione ex valientibus de Denariorum Veronensium Solidis tregin-ta & duos*. Generali autem nomine Vestes, nobilium praecipue, *Raubae* & *Robae* a Gallis ac Italis olim appellate sunt, Saxonicâ antiquâ voce ad nos delatâ: quam postea gens Italica ad omnem supellectilem transtulit. Hispani quoque *Ropa* appellant quodvis genus vestimentorum. Nulla autem dubitatio esse potest, quin a Germanico *Rauben* descenderit nostrum *Robare* & *Rubare* pro furari. An autem & ipsa Germanica vox a Latino *Rapere* deducta fuerit (quod Vossius sentire videtur) id profectò incertum. Refert idem Du-Cangius Statuta Ordinis Sancti Benedicti in Provincia Narbonensi conscripta Anno MCCXXVI. Cap. 16. ubi haec verba: *Illas quidem Vestes, quae vulgo Balandrava, & Supertoti vocantur, penitus amputamus*. Ad quae ille: *Sed videtur legendum Supercoti, Gallice Surcots, de quibus in Surcotium*. Nobis fortasse ejusmodi vox retinenda videbitur, quibus in usu est vestis genus, eademque vox, *Surtù* a Gallico *Surtout*: quod sane vocabulum Fureterio Galló recens visum est, sed in aliqua Galliae provincia diu servatum, nostro demum tempore renovatum fuerit. *Balandrana* autem non *Balandrava*, Italis est *Palandrana* & *Palandrano*, quod idem significat atque *Gabbano*, hoc est, Pallium cum manicis, sive Paenula. Eâdem significatione *Capa*, sive *Cappa*, vocabulo ab antiquis usurpato, saepe occurrit. Quod *Pallium* verò sine manicis fuit apud Graecos veteres usitatum, atque apud Romanos ipsos notissimum posteriora Secula designarunt, detortâ in rem aliam voce *Mantelli*, quod Latinis idem fuit ac *Mantile*, seu *Mansele*, nunc *Asciugamani*. Appellarunt etiam *Tabardum*, nos nunc *Tabarro* dicimus. In Constitutionibus MStis Guidonis Episcopi Ferrariensis, Anno MCCCXXXII. haec lego: *Si Conversus sit Ecclesiae Saecularis, superiorem vestem, scilicet Tabardum cum Caputio appenso eidem; vel Scapulari honesti coloris, teneatur portare. Et vestem superiorem, vel tunicam proximam Tabarda vel Scapulari praedictis habeat clausam, quae brevitate vel longitudine notari non possit*. Ejus quoque vocis mentio est in Synodis Ravennatibus habitis Anno MCCCXIV. & MCCCXVII. Menagio *Tabardum* deducenti ex *Manti*, sive *Mantelli*, sive *Capa*, vocibus nimiùm transfiguratis, nemo subscribat. Erunt, qui putent, ab Anglis ad nos migrasse hoc nomen; quum Henricus de Knygthon ad Annum MCCXCV. (uti Du-Cangius animadvertit) scripserit: *Dederantque signum inter se, ut sic suos mutuo cognoscerent in congressu cum Anglicis, ut Scotus diceret Anglice Tabart, alter responderet Surcote, & e converso*. In Historiola Ignoti Monachi Cisinensis apud Peregrinium, Tomo II. Rer. Itali-

talicar. pag. 266. de primis Saracenis, sive Arabicis militibus in Beneventanam regionem Seculo Christi IX. accitis haec leguntur: *Horum iniquorum primus vocabatur Alfonses, obsitis quidem vestimentis, & calciamentis, saltem nec Tarabare succinctis, sed solis arundinibus manu gestantes*. Nequit tamen vox *Tarabaro* id expressisse, quod postea *Tabarro* a nobis appellatum fuit. Proinde Occidentalium Populorum vocabulum hoc potius censendum est. Et sane inter antiquas voces Celticas a Boxhornio in Glossario recensetur etiam *Tabar, Tunica longa*. Sed ille animadvertit, adhuc a Populis Saxoniae inferioris dici *ein groot Debbert*. D. presse pronuntiatum evadit T. Quae verò vestes ab antiquis dicuntur *Giubbe*, *Giubboni*, *Giubbetti*, *Giubberelli*, tunicarum brevium, sive Thoracum species fuerunt, quae sub Tunica longiore deferebantur. *Zippone* adhuc Mutinenses appellant. Nomen hoc omninò videtur ab Arabum Populo in Italiam invectum. Nam Gollio teste in Lexico Arabico, habent Arabes *Giubbaton*, significans *Tunicam e panno gossipino, cui Pallium sive Toga imponitur*. Est & illis *Al-Giubbato, vestis ex lana crassiore, haud alio colore infecta, quàm quem a natura habet*, uti Giggeus in suo Lexico animadvertit. Fuerunt & *Pellardae* (a Pellibus, ut puto, nomen sortitae) *Cabani* (nunc *Gabani*) & *Barilloti* vestes memoratae in Chronico Placentino, Tomo XVI. pag. 579. Rer. Italicarum.

Atque heic Linguarum exleges mutationes animadvertas velim. *Sottano*, sive *Sottana* primò nuncupatae videntur *Interulae*, quòd sub Tunicâ nunc appellatâ a Mutinensibus *Giustacore*, deferrentur. Nam aevi medii homines *Subtus*, pro *Sub* praepositione, dixerunt, ac inde efformarunt *Subtanum* sive *Subtanam*, sub intelligendo vestimentum, sive vestem, feminarum propriam. Neque enim accipienda conjectura Du-Cangii, opinantis ideo *Subtaneum dici, quod fortè Subtanorum seu Turcorum vestis propria fuerit*. Ex ipsa voce fortassis emersit Italica vox *Tana*, quasi *subtana* via, sive domus, arte aut casu facta subtus monte aut tellure. Ita *Cava* dicitur subintelligendo *via*, *fossa*, aut quid simile. *Sotano* Hispanis est cella vinaria, *la Cantina*. In Charta Cavensi Anni DCCCLXXIV. quam dedi in Dissertatione XIV. *de Servis* legitur: *Regia, quae in ipsa Ecclesia est aedificata, in ipsa subdita Subtana de ipsa Ecclesia*. Ita fortassis a *Longe* efformatum fuit *Longitanus*, unde postea effluxit nostrum *Lontano*, *Lontananza*, *Allontanare*. Audi nunc Ricobaldum, qui circiter Annum MCCXC. rudes Italicorum mores describebat. Ita ille Tomo IX. pag. 128. Rer. Italicarum: *Virgines in domibus patrum Tunicâ de Pignolato, quae appellatur Sotanum, & paludamento lineo, quod dicebant Xoccam, erant contentae*. Ergo *Subtana* vestis nuncupata est, quae tamen *Super* aliis vestibus induebatur, atque omnium aspectui patebat. Ad haec *Subtanum* non crura tunc mulierum tegebat, sed ab humeris descendebat ad femora, aut summùm ad genua. In antiquis Fabulis, sive *Novelle antiche*, Cap. 83. legitur: *E feceli mettere un bel Sottano, il quale le dava a ginocchio*. Atqui nunc, *Sottana*, ac *Sottanino* dicimus muliebrem vestem e femore usque ad pedes defluentem, quam Ricobaldus *paludamentum & Xoccam* nuncupat,

cupat, & a *Sotano* aperte distinguit. Angli appellant *Cassock*, e *Socca* fortassis efformatum, ut significent quod nos non secus ac Galli appellamus *Casacca*, *Casacchino*, *Giubbone*; ut videas, quàm varia fuerit apud gentes nominum significatio. Apud Mediolanenses adhuc perdurat vox *Socca*, per quam eadem vestis designatur, quae Etruscis, aliisque Populis est *Sottana*. Mutinenses appellant *Stanella*, a *Sottanella* voce breviatâ. Fortasse vestis *Subtana* appellata, non quod sub alia veste deferretur, sed quòd inferiorem corporis partem tegeret, quam *parte di Sotto* dicimus. Neque praeteribo, quod e Statutis Ferrariensibus MStis, in Estensi Bibliotheca adservatis, apposite in hanc rem animadverti. Anno Christi MCCLXXIX. concinnata fuere Statuta illa, ibique Lib. 2. Rubricâ 345. *de solutione Sartorum* ista leguntur: *Statuimus & ordinamus, quod Sartores pro solutione de cetero recipiant in hunc modum. Videlicet pro Guarnello hominis octo Imperiales. Pro Sotano mulieris cum gironibus crespis tres Solidos Ferrarienses. De vestito Bixelli, idest mezalanae, tutalanae, stanfortis, & cujuslibet alii panni, sine tribus cucituris, tres Solidos Ferrarienses: cum tribus cusituris, & crispis, quatuor Solidos Ferrarienses: & si fuerint fodrati, quinque Solidos Ferrarienses. Idem intelligimus de Guarnazonibus fodratis, si fuerint fodrati de Pelle; si autem de Zendali, sex Solidos Ferrarienses. De Pellibus verò ab homine, tres Solidos Ferrarienses. De Gauscappis, & Cappettis cum tribus cusituris, quinque Solidos Ferrarienses. De Gonellis Dominarum frexatis cum gironibus & crespis & butonis, octo Solidos Ferrarienses, salvo quod de gironato ante & post, decem Solidos Ferrarienses. De Guarnacchia fodrata, sive de Pelle sive de Zendali cum frexaturis, octo Solidos Ferrarienses veteres. Et in Gonella de Mantatura fodrata de Pellibus, sex Solidos Ferrarienses: fodrata de zendali, septem Solidos Ferrarienses. Et hoc intelligimus de vestimentis factis pro Hominibus & Dominabus magnis. Pro aliis autem vestimentis factis pro pueris vel juvenibus medii temporis, satisfiat eisdem secundùm quod conveniens est, habito respectu ad supradicta pretia.* Heic habes diversas indumentorum species, quibus tunc Ferrarienses utebantur, *Guarnellos* scilicet, *Vestes Bixelli*, laneas. *Guarnazones*, *Gauscappas*, *Cappettas*, *Gonellas* muliebres, *Guarnacchias*, & *Gonellas de Mantatura*. Obiter moneo *frexaturas* heic memoratas, aut limbos fuisse, sive *Liste*, *Orlature*, *Guarnizioni*, idest ornatum in extremitatibus vestium, aut lacinias, sive fimbrias (*Frange* dicimus) vestibus assutas. *Auriphrygia* mihi creduntur *frange d'oro*, de quibus multa est mentio apud veteres, praecipue quum de ornamentis Ecclesiarum agunt. Hinc autem ad nos venerunt vocabula *Friso*, *Fregio*, *Fregiatura*, & alia ejusmodi.

Redeo ad Ferrariense decretum. Quae ibi leguntur, aliquam moderationem in vestibus adhuc a Populo Ferrariensi servatam ostendunt. Verùm Luxus in dies irrepere pertinacius, & imperium propagare coepit, frustra nitentibus contra Sapientibus Urbium suarum moderatoribus. Inter quos lubenter meos quoque Mutinenses recenseo, qui Leges municipales suas expurgantes atque expolientes, Anno MCCCCXX. die XIII. Mensis Februarii, decretum hoc promulgarunt, uti in Codice MSto legi, ex quo mores eorum temporum aestimare licebit: *Statuimus, quod aliquae,*

aliquae Mulieres, cujuscumque conditionis existant, non possint deferre aliquas Vestes, quae terram tangant, taliter quod per terram trahantur aliquo modo, nec aliquas Vestes latitudinis ultra duodecim brachia, & a latere inferiori, nec aliquas Vestes fodratas aliquâ Pelle in aliqua parte ipsarum Vestium. Nulla mulier possit habere ultra quàm unam Vestem panni Sirici, cum qualitatibus tamen antedictis, nec aliquam Vestem panni Brocati-aurei, vel aliter deaurati, vel contexti de auro: nec aliquam Vestem Recamandam in futurum aliquâ specie Recamaturae. Nec possint deferre argentum vel aurum, super aliqua Veste ultra decem uncias argenti in totum. Nec possint deferre ultra tres Anulos valoris ad plus Ducatorum duodecim. Nec possint deferre ultra sex uncias Perlarum valoris Librarum Sex Mutinensium pro qualibet uncia ad plus. Nec aliquas gemmas, seu zojellos ultra specificata, sub poena Solidorum quadraginta Mutinensium &c. Et praedicta sibi locum non vendicent (praeterquam in longitudine) in uxoribus Militum, Doctorum, & Nobilium, ac etiam Civium artem mechanicam non exercentium, & viventium more nobili &c. Sed quum exceptio ista plures in Populo rumores & querelas excitasset, tandem postremâ die Aprilis decretum est, etiam feminas Nobiles eâdem Lege constringi. Ita in Statutis Mediolanensium, Regiensium, & aliarum aliquot Italiae Urbium, cautum est nimiò hominum, & feminarum praecipue luxui. *Pragmaticam* facere, sive *Prammatica* nos appellare consuevimus Legem, per quam ejusmodi vestium ac ornamentorum excessibus modus imponitur. Neque insalutatum relinquam antiquissimum, sed jandiu antiquatum apud Saeculares viros, *Capuciorum* usum, cujus

A tamen formam feminae nova quotidie excogitantes, & vetera refricantes, temporibus nostris peregre iturae aliqua ex parte restituerunt, iisque etiam intra Urbes teneras puellulas exornant. *Capitium* & *Caputium* occurrit apud Scriptores medii aevi. *Cappuccio* Itali appellarunt, & etiamnum appellant. Adhuc enim Monachi, B aliique Religiosorum virorum sacri Ordines ejusmodi capitis tegumento utuntur, cui tamen plerique pileum majoris tutelae caussâ adiungunt. Neque in Italia tantùm, sed & in Germania, Gallia, & Britannia, tegumenti hujus olim perquam communis usus fuit, praesertim apud Nobiles viros. Ptolomeus Lucensis C in Annalib. brevib. ad Annum MCLXXXV. narrans Riccardi Regis captivitatem, haec ait: *Rex autem simulavit habitum, & in effigie coqui se transtulit. Sed quum venisset Dux Austriae cum sua comitiva, ut viderent, qui essent, invenit Regem assantem anseres, & veru volventem, clausum in Caputio, Gallico more.* Nulla autem D dubitatio est, quin & apud veteres Romanos adhiberetur haec obtegendi caput & humeros ratio, ut simul *a vento, frigore, pluviâque* sese munirent, quemadmodum Columella Lib. primo, Cap. 8. scripsit. *Cucullus* quippe illorum nihil aliud fuit, quàm nostrum *Cappuccio*. Incertum tamen est, an *Capitia* a Varrone, aliisque E Latinis commemorata, capitis tegimen significarint. Servi praecipue *Cucullis* tecti incedebant, quorum humilitatem Monachi imitantes, Cassiano teste de habitu Monach. Cap. 4. ab ipsa origine suae institutionis *Cucullos* assumsere. Rarius autem, Romanorum stante Imperio, nobiles & ingenui viri in quotidiano usu habuisse videntur Cucullos, nisi quoties

ties noctu latenti facie incedere vellent: quod & feminae procaces interdum fecisse deprehenduntur. Verùm temporibus barbaricis, sive ad Monachorum aemulationem, sive quod hyeme in primis ad arcendum frigus perquàm commoda & apta videretur haec tegumenti species, Seculares viri, nobiles quoque, & Principes ipsi in honore & usu *Caputia* habuerunt. Sunt qui arbitrantur, Hugonem Franciae Regem, unde originem ducit tertia & inclyta Regum illorum nunc regnans prosapia, ideo *Capeti* agnomine donatum, quòd Caputia aliena ludi caussâ auferre solerget. Neminem ex antiquis rei tam vulgaris testem laudare opus est. Nos aliis moribus nunc vivimus & vivemus donec varietatis & novitatis cupido, quod jamdiu cecidit, & nunc sordet, recipiendum identidem suadeat.

Quae autem dixi de *Caputiis*, ita intelligenda sunt, ut simul statuamus, nunquam usum *Pilei* vetustissimum apud Populos Occidentis intercidisse. Nam etsi Vocabularii Italici *della Crusca* Auctoribus visum fuerit, *Caputia* a Majoribus nostris adhibita fuisse *in cambio di Cappello* (nos enim ita *Pileum* nuncupamus) attamen vix dubito, quin quo tempore *Caputia* usurpabantur, Pilei etiam fuerint in usu frequenti, & a plerisque utrumque capitis tegumentum adhibitum fuerit, praesertim quando pluviae incommoda a capite arcenda erant. Usum hunc adhuc servant multi Religiosorum virorum Ordines, & Cardinales S. R. E. in quibusdam solennibus equitationibus. Idque etiam intelliges ex Johannis Sarisberiensis verbis Lib. 3. Cap. 6. Policrat. *Memini*, ait, *me audisse Romanum Pontificem solitum deridere Tribu-*

A *bardos, dicens, eos Pileum omnibus alloquentibus facere* (cavarsi il Cappello) *eo quod in exordio dictionis benevolentiam captent*. Usque ad finem Seculi XV. saltem apud Presbyteros usus *Caputii* perduravit. Circiter Annum MCCCCLXXXVIII. Petrus Cyrnaeus Sacerdos, ut est in Historia Corsicae ab eo scriptâ, atque edita Tomo XXIV. Rer. Italicar., auctor est
B Libro IV., in se armatum hominem insiliisse, atque *e domo summo mane factturum rem divinam exeuntem, stricto ferro adortum esse*; ipsum autem *Capuceo* (*habitus est, quem Sacerdotes super humerum ferunt*) *circum laevum brachium intorto, ut eo pro scuto uteretur*, hostem *repulisse*. Quod etiam a-
C nimadvertendum, Sacerdotes olim in publicum prodibant atque incedebant palliati, cum *Caputio* super humeros, ac *Biretto* in capite, non utentes Pileo, uti Laici. Qualis etiam foret Anno MCCCXXX. Presbyterorum habitus Ticinensi in Urbe, prodit Anonymus de Laudib. Papiae, Tomo XI. Rer. Italicar. hisce ver-
D bis: *Incedunt omnes Sacerdotes in habitu honesto, scilicet Ecclesiarum Praelati, & Canonici Cathedralis, nec non quidam alii Canonici & Capellani nonnulli Parochiarum* (idest Parochi) *cum chlamyde clausa, vel anterius aperta, cum Caputio magno pendente post scapulas, & Biretto in capite, & hone-*
E *sta societate. Qui verò prae paupertate non possunt hoc facere, vadunt saltem cum Tabardo decenti & Caputio in capite per modum diversum a Laicis, immo a ceteris Clericis, vel etiam cum Biretto. Nec umquam sine Tabardo procedunt, nisi forsan intra terminos Parochiae suae cum alba Cotta in humeris, quod in Gallia Superpelliceum dicitur*. Addit & ista: *Nullus, nisi sit in dignitate constitutus, vel aliqui Ca-*

nonici Abbatis, deferet ulterius coloris vestimenta, quam blavi, vel nigri, aut alicujus honesti mixti, seu alicujus coloris obscuri. Seculo autem IX. idest Anno DCCCLXXXVIII. in Concilio Metensi Canone 6. statutum fuit; *Ut nemo Clericorum arma portet, vel indumenta laica induat, idest Cottos, vel Mantellos sine Cappa non portet; & Laici Cappas non portent.* Quid *Cappa* fuerit, uni Clero portanda; quid *Cotti*, sive *Mantelli*, si explicare ac decernere velim, & longo sermone opus foret, & nihilominus tenebrae superessent. Quod heic tantummodo animadvertam, Riculfus Suessionensis Episcopus in sua Constitutione edita Anno Christi DCCCLXXXIX. apud Labbeum Tomo IX. Concilior. Cap. 7. haec ad Presbyteros ait: *Prohibemus, ut nemo illa Alba utatur in sacris mysteriis, qua in quotidiano, vel extraneo usu induitur.* Haec satis nobis sunt, ut intelligamus, eo Seculo Sacerdotes etiam extra sacra mysteria, & extra Ecclesiam, palam processisse *Alba* indutos, hoc est, Camisia, sive Subucula, quam nunc *Rocchetto* appellamus, & qua etiam utuntur Canonici Regulares. Leo IV. Papa eodem Seculo in Homilia de Cura pastorali idem repetit.

Praeter Calceos, Sandalia, Crepidas, Caligas, Cothurnos, Soleas (nunc *Pianelle*) aliaque pedum integumenta, de quibus fuse ac erudite Balduinus, apud antiquos Romanos in usu fuere *Socci*, hoc est, calceamentorum genus, quod facile, ut Isidorus Lib. 19. Cap. 34. de Originibus & alii scribunt, induebatur, ac deponebatur; quippe nullo vinculo pedi adstrictum, sive superne anteriorem pedis partem continuata pelle obtegeret, sive corrigiis tantummodo illam amplecteretur. An vero *Soccus* ita etiam efformatus fuerit, ut eam cruris partem pertingeret, qua tibiae pes conjungitur, inquirant alii. Mihi unum duntaxat commemorandum est, vocem hanc ad nos usque pertransisse ad designanda humilia quaedam calceamenta a pauperibus usurpata, ejusdem fortasse formae ac veterum *Socci*. Nobis appellantur *Zoccoli*. Plinius Lib. 9. Cap. 35. & alibi *Socculos* memorat, quibus feminae in luxum effusae *gemmas* addebant. Itali tum rem retinuere, tum ipsam vocem, *S* duntaxat in *Z* mutato. *Subtalares*, sive *Subtulares*, aut *Subtolares*, vel *Sotulares*, in monumentis barbari aevi non raro occurrunt, calceamenta nempe, quae a *Soccis* parum diversa videri possunt, sive solea, sive ligno subsuerentur; nam & Subtalares lignei fuere. In Glossis MSS. *Calopodes lignei Subtalares* dicuntur. Et quum *Subtalares* [illegible], hinc intelligas, saltem non paucos e ligno fuisse efformatos. Vide Vitam Sancti Odonis Abbatis Cluniacensis Lib. 2. Attamen uti diversi [illegible] alibi memorantur, & Du-Cangio teste apud Veteres inveniuntur *Calceamenta, idest Caligae, Socci*, [illegible]. Alvarus quoque Pelagius Episcopus Silvensis, describens circiter Annum Christi MCCCXL. Hispanorum luxum, inter alia haec refert Lib. 2. Cap. 76. *[illegible] ex lascivia [illegible] Subtalares [illegible] cum rostris longis & recurvis habentes, [illegible] Mantellatorum [illegible] de Vario, sive de pellibus albis [illegible] supra [illegible] sinistrum cubiti hominibus ostendentes, [illegible] retro in [illegible] [illegible] manicis habentes, capillos barbarum [illegible] Vidisti Subtalares cum rostris longis [illegible]* [illegible] scribo, ut dole-

dolescentes nostri, quascumque novitatis & levitatis Gallicae ineptias aemulati, Calceis nunc utuntur in anteriori parte curvatis, & in sublime retortis. Rident haec, qui saniora sapiunt; at juvenes inde sibi placent, suisque pedibus melius esse dictitant. Quod tamen animadvertendum, ligneas Soleas olim humilis fortunae viri ac feminae adhibebant, ad quorum prorsus mores quia se primùm composuere Fratres Minores Observantes, ideo apud nos *Zoccolanti* adhuc appellantur. Attamen ejusmodi Socculorum dignitas atque fortuna Seculo XIV. & XV. a Christo nato eo ascendit, fortasse quod tutius quàm Soleae coriaceae a pedibus incedentium per humida loca humiditatem arcerent, ut vel ipsi Nobiles, ipsique Principes iis interdum delectarentur. In Historia Novariensi Petri Azarii ad Annum MCCCLVI. Guillielmus Novariae Capitaneus captâ ab hostibus Civitate, *in Castrum fugit in Zocbolis*. Rem heic omnium curiositate dignam referam. Fridericus ipse Tertius Romanorum Imperator Austriacus, An. MCCCCLII. non aliis est usus calceamentis. Cujus rei testem habeo Tabulam tunc pictam, in Serenissimi Domini mei Ducis Mutinae Palatio adservatam. Ferrariae Anno illo fuit Fridericus idem Augustus, e Romana Coronatione regressus; eaque occasione in celeberrimo Urbis illius apparatu et laetitiâ Borsium Atestinum Ferrariae dominantem instituit Ducem Mutinae, ac Regii, Marchionem Estensem, & Rhodigii, Comaclique Comitem. Procurator Fisci, reique privatae Borsio tunc erat Johannes Blanchinus, *magnus Tabularum Astronomicarum supputator*, ut eum Ricciolius in Prosographia Almagesto novo praeposita appellat, non patriâ Mutinensis, neque Ferrariensis, ut Blancanus, Vossius, ac alii opinati sunt, sed Bononiensis. Has verò Tabulas ipse obtulit Imperatori, atque ab eo jus Aquilae deferendae in insignibus accepit. Ibi cernas Blanchinum in genua provolutum, & Augusto offerentem volumen. Sedet Augustus *Socculos* in pedibus gestans. Adstat Borsius Dux, peculiari formâ mitrae & chlamydis indutus. Ceterum *Socculi* jamdiu viluerunt, & alicubi tantùm apud infimam rusticorum plebem antiqua jura retinent, *Calceis* ubique usitatis, quos *Scarpe* Itali appellant. Quum *Carpisculus* apud Vopiscum in Aureliano Cap. 30. memoretur pro calceamento multifariam caeso, ut Salmasius in Notis censuit, non improbanda est conjectura Coelii Rhodigini Lib. 20. Cap. 33. *Carporum* vocem in usu fuisse Italicae genti Seculo Aerae Christianae Tertio, ad Calceorum genus designandum, *unde Calceis forsan indicta modò plebeja nuncupatio*, idest, unde ad nos vocabulum *Scarpa*. Attritos Calceos nos *Ciabatte* appellamus, Galli *Sabots* & *Savates*, Hispani *Zapatas*. Menagius hanc vocem a Latino *Sapa* deducit, quod *Laminam* significat, quasi ejus similitudinem gerat Calceus vilis, sive *Ciabatta*. Credat, qui velit. Nam praeterquamquod inter *Laminam*, & *Calceum attritum*, non sat similitudinis intercedit, incertum quoque est, an *Sapa* Latinis *Lamina* fuerit. In Glossis antiquis, ait ille, occurrit *Sapula*, λάμμα: quam vocem is *Laminam* interpretatur. Ita certè in Glossis Philoxeni a Carolo Labbeo editis. Verum minime constat, an λάμμα *Laminam* significet, quum Graeci quoque posterioris aevi λάμα non λάμμα *Laminam* appellarint, Italicorum more,

re,

re, qui e *Lamina* efformarunt *Lama*, ut est in Glossario Graeco Du-Cangii. Immo in ipsis Philoxeni, aliorumque Glossis *Lamella* dicitur λάμνα, non verò λάμβα. Et *Lamae* dicuntur πέταλα. Antiquis autem Latinis nihil aliud *Sapa* fuit, nisi Italicum *Sapa*, Mutinensibus *Saba*, idest mustum decoctum. Quare alibi quaerenda est origo vocis *Ciabatta*, sive apud Arabes, sive in antiquis Germanorum Linguis. Et quando huc delati sumus, emendandus idem Menagius in voce *Suppa*, vel *Zuppa*; cujus originem ille deducit ex *Sapâ*, *significante specie di minestra*. Non jusculi, seu *Minestrae* genus Italis est *Sapa*, sed ut mox antea dixi, Mustum ad mediam, aut ad tertiam partem decoctum. Neque a *Sapa*, neque ab *insipare* effluxere Italica vocabula *Suppa*, *Zuppa*, *Inzuppare*, ut Ferrarius etiam opinatur, sed ab antiqua Germanorum voce *Supp*, quam retinet illa regio, & Saxones in Britanniam invexere, ubi *Sopp* dicitur, & Franci in Galliam, ubi *Soupe* appellatur. Hickesium in Grammatica Franco-Theotisca audi: *Cimbrice Soup, Supa, Sappa, Soppa: quae omnia sunt verbalia ab A-Supa, Sorbere, quod in praeterito facit Saup. Sic Saxonice Sype est Sorbillum, & Sypan, Sorbere.*

Ad haec in Codice Theodosiano Lib. 14. Lege 2. *de Habitu, quo uti oportet intra Urbem*, Arcadius & Honorius Augusti, *usum Tzangarum atque Bracharum intra Urbem venerabilem* interdicunt. Multa de *Tzangis* attulere Salmasius, Vossius, Gothofredus, Du-Cangius, & alii. Ocreae, sive calceamenti genus fuisse creduntur. Recte sane. Ocreas, seu Cothurnos & ego arbitror (nunc *Stivali*, aut *Stivaletti*) quibus in itinere Veteres uterentur. Et serius quidem earum usus, ac nomen perduravit. In Vita Beati Petri Urseoli Ducis Venetiarum editâ a Mabillonio Seculo V. Actor. Sanctor. Benedictin. pag. 884. legitur: *Festinanter a cruribus extrabit Zangas cum calcaribus, residens in nudo dejectus cespite*. Ergo & crura & pedem *Zangae* tegebant. Idem eruitur ex Libro de Coronatione Bonifacii VIII. Papaè, Tomo III. Rer. Italicar. Ibi *post Dominum Papam incedit Praefectus Urbis, indutus Manto pretioso, & calceatus unâ Zancâ aureâ, alterâ rubeâ:* hoc est unâ aurei, alterâ rubei coloris. In Metro Jacobi Cardinalis idem ritus his versibus exponitur:

- - - - Manto quod splendidus, unâ
Auri succinctus caligâ, succinctus & una
Scarletti, ponendus erat Praefectus ...

Caligarum, sive *Zancarum* nomine designata vides Tibialia, sive Ocreas, *Borzacchini*, tibiarum operimenta. Non idem Caligis illis color; nam altera aureum, altera rubeum praeferebat; quem morem olim observatum animadvertam infra in Dissertatione XXIX. *de Magnificent. & Spectacul.* Agnellus in Vita Maximiani Archiepiscopi Ravennatis, Tomo II. Rer. Italicar. pag. 105. accersitis sutoribus *calceamentorum*, *praecepit illis, ut magnas Zanchas ex hircorum pellibus operarent, qui & ipsas ex Solidis aureis replevit*. Nunc addendum, Mutinenses agricolas, aliosque Lombardiae Populos, antiquam hanc vocem retinere, quippe qui *Zanchi*, presse Z. prolato appellant hastam, sive palum, ad cujus latus frustulum ligni prominens jungitur, altum a terra pro arbitrio, super quod immissus pes innititur. Alter similis palus alteri

A alteri pedi paratur. Utrumque palum, sive hastam utraque manus regit; aut si brevioribus utuntur, eos tibiis alligant. Infima pars ferro acuminato munita vestigium, ne elabatur, fortius figit hami more baculorum, quos peregrinantes deferunt. Hac arte in modum etiam enormem statura hominis augeri solet ac potest, & viae lutosae, ipsaeque etiam
B tenues fluviorum aquae illotis pedibus superantur. Bacchanaliorum tempore vidi ego aliquoties nonnullos in Urbe nostra personatos per hippodromum, cum ejusmodi altioribus palis, sive *Zanchi* huc illuc obambulantes. A Florentinis *Trampoli* appellantur; & nullus fortassis Europae Populus hac arte caret. La-Cer-
C da in Adversar. Sacr. Cap. 112. num. 18. *Zanca*, aut *Zanga*, aut *Tzanga calceamenti genus* esse ait. Tum Isidorum laudat, cui *Zanga pellis dicitur*. Addit verba Codicis Theodosiani, & denique statuit: *Haec nos ducunt ad rusticum calceamentum: nec dissimile apud Hispanos est, quod nunc Zancas dici-*
D *tur: Est autem a Palo apud nostrates*. Sed is domestica ignoravit. Neque enim Hispanis *Zancas* est Calceamenti genus, sed *Zanco*, ut loquuntur, idem eis est ac Lombardis artificium nuper descriptum ad comparandam pedibus & corpori proceritatem. Audi Covaruviam in Thesaur. Linguae Castellan. *Zanco, un Palo alto con*
E *una horquilla, donde haze fuerza el piè. Destos usan en las aldeas, por donde passa algun arroyo perquenno, por las partes; por donde no tienen puentezuelas*. Tum pergit confirmare, quae dixi. Neque Latinis antiquis defuisse hunc usum, Sextus Pompejus Festus indicare videtur scribens: *Grallatores appellabantur Pantomimi, qui ut in saltatione imitarentur Aegipanas, adjectis perticis furculas habentibus, atque in his superstantes, ad similitudinem crurum ejus generis gradiebantur, utique propter difficultatem consistendi*. Nonius Marcellus: *Grallae*, ait, *sunt fustes, quis innituntur Grallatores, qui gradiuntur Grallis, quae sunt perticae ligneae*. Plautus in Poenulo, Act. 3. Scen. prim.

Cervum cursu vinceres, & Grallatorem gradu.

Ita enim legendum, non *clavatorem*, ut habent editi Libri. Locum praeterea Varronis Nonius in hanc rem laudat. Itaque *Grallae* fuere *crura lignea*, seu perticae, quibus veteres & ipsi sunt usi; atque idem fuere ac nostri *Zanchi* & Hispani. A vero proinde non abhorret, *Tzangarum* nomine aut *Grallas* veterum significari, aut saltem ocreas calceosve ita compositos, ut ad instar *Grallarum*, proceriorem, quàm par esset, hominem efficerent: quod in Urbe omnino indecens visum fuerit. A Trebellio Pollione Historico in Claudii Vita non *Tzangae*, sed *Zanchae* appellantur, vocabulo cum Lingua nostra concordi. Gallis *Eschasses* vocitantur ejusmodi hastae. Ex his Meursium in Glossario Graeco-Barbaro corrige, ubi scribit: Τζαγγὸς, *Italicum Zanco, Sinister*. Perperam putavit idem nobis esse *Stanco & Zanco*. Dixi, a Florentinis appellari *Trampoli*, quos Lombardi & Hispani dicunt *Zanchi*. Menagius Gallicus Scriptor, mihi saepe memorandus in Dissertationibus XXXII. & XXXIII. *de Origine Linguae Italicae, & Voc. Italicar.* scribit: *Trampani, Pianelle, come quando si dice: Voi siete posto su i Trampani; per dire: Voi m'ingannate, facendovi del grande*. Heic fortasse non

non unus error. Scribendum enim videtur *Trampoli*, non *Trampani*. Neque *Trampani* sunt *Pianelle*. Et nos quidem dicimus *andar su i Trampoli*, vel *su i Zanchi*, sed ut indicemus hominem iusuetâ agendi formâ utentem, ac periculo cadendi expositum. Ad haec idem Menagius alibi scripsit, *Zanca*, qua voce pro *Gamba* usus fuit Dantes non uno in loco, uti in Vocabulario Florentino jamdiu adnotatum est, derivari ab ipso vocabulo *Gamba* corrupto. Ab *Ancus* Octavius Ferrarius vocem illam *Zanca* deducit. Sed uterque fallitur. Diversae plane originis sunt *Zanca* & *Gamba*: Dantes verò per metaphoram ad crura designanda adhibuit *Zanca*, quod *Tzangae*, seu *Zanchi* sint veluti crura, sive *Gambe di legno*.

Ceterum neminem pigebit audire, quibus calceamentis usus olim fuerit Bernardus Italiae Rex, Caroli Magni nepos. Ejus tumulum Anno Christi MDCXXXVIII. Mediolani in Ambrosiana Basilica reseratum Puricellius pag. 70. Monument. Basilic. ejusdem describit, atque inter cetera testis oculatus ait: *Superstites adhuc e corio rubro calcei utrumque pedem contegebant: iidemque LIGNEAM quisque SOLEAM, hinc inde coriaceis insutam, habebant. Tam verò apte presseque ad suum quisque pedem juxta ordinem digitorum congruebant, in acutum versùs primorem digitum desinentes, ut calceus dexter nonnisi dextro pedi, quamdiu integer ille erat, sinisterque sinistro adaptari potuisset. Ceterum quisque calceus duabus tantùm corii partibus invicem consutis, pedem ita contegebat, ut anterior corii pars in suprema versùs crura extremitate aliquantulum scissa in longum esset, illicque pedi lignamine adstringeretur, ad eum prorsus modum, quo rusticana hodie calceamenta factitari solent.*

A Ita ille. Anno Christi DCCCXVIII. Bernardus Rex vivendi finem fecit. Profectò Ligneae Soleae inter coriaceas consutae, quum calceum alligatum nihil cedentem efficerent, aliquid incommodi euntibus attulisse videantur. Sed experimento priùs facto de his rectiùs judicare liceret. Certe antiquis in usu fuerunt Soleae
B ligneae, quarum nomen adhuc in Italia, Gallia, & Germania perdurat, hoc est *Pantoffole*, e Germanico *Pain-Tofel*, significante *Pedum Tabulas*. Sandalia nempe lignea fuere; corio desuper destituta, uti illa Papias describit. Uti verò nunc, ita & olim Calceorum nova forma identidem excogitabatur. Qua in re ri-
C sum fortassis alicui commoveat, quae Seculo XIV. invecta traditur a Continuatore Nangii ad Annum MCCCLXV. *Sotulares*, inquit, *habebant, in quibus rostra longissima in parte anteriori ad modum unius cornu in longum, alii in obliquum, ut Griffones habent retro, & naturaliter pro unguibus, ipsi communiter deportabant*. Deformis adeo
D visa est Calceorum figura, ut ipso Historico teste Carolus Rex Franciae Parisiis, & Urbanus V. Papa in Romana Curia illorum usum inhibuerint. Neque tamen ea recens nata: nam Petrus Damiani in Opuscul. 42. ad Landulfum Cap. 7. Clericum luxuriosum hisce verbis delineat: *Hic itaque nitidulus, & semper orna-*
E *tus, atque conspicuus incedebat, ita ut caput ejus numquam nisi gibellinica pellis obtegeret, indumenta carbasina atque niventia siligio per artem fullonis inficeret; calceus postrema ad aquilini rostri speciem non falleret*. *Siligio*, seu potius, *Siligo*, ni fallor, heic sumitur pro selecta tritici medullâ, e qua marcescente fit glutinis candidi ac diluti species, rigorem lineis telis

inferens. Hanc nos *Salda*, quòd fluentem, seu mollem telam *Solidam* efficit; uti etiam a Latino *Amylum*, *Amito*, & *Amido* appellamus. Miraberis forsan & heic Linguarum mobilitatem & inconstantiam. Nam quum Latina Lingua regnabat, *Calcei* vox, ut nemo nescit, familiaris fuit ad designanda pedum tegumenta, ejusque usum nos adhuc retinemus in Italicis vocabulis *Calzolajo*, seu *Calzolaro*, pro *Sutor*, & *Calceolarius*, ut Veteres dixere, & in *Calzare il piè* pro *Calceare*. Contra nos nomen idem supra pedem, immo extra pedem transtulisse videmur. Tibiarum enim indumenta appellamus *Calze*, & *Calzetti*; tum longius procedendo, Feminalia, sive Femoralia nuncupantur *Calzoni*: Mutinensibus verò idem sunt, *Calze*, & *Calzoni*, & *Brache*. Hae voces omnes a *Calceo* descendunt, quamquam ab ejus significatione tam longe recessisse videantur. Sed fortasse nulla mirandi caussa: veteribus enim *calceare* idem fuit ac *tegere*, *induere*, translata voce ab indumentis pedum ad alias corporis partes: quem usum & posteri sunt imitati. Et quod attinet ad crurum sive tibiarum integumenta, quae *Calzetti* dicuntur, eis est etiam nomen *Scoffoni* apud Lombardos: qua voce praecipue significantur vilia Populi indumenta cruralia. Neque recèns natum vocabulum. Du-Cangius in Epistola Innocentii III. Papae, scriptâ ante Annos quingentos & ultra adnotavit *Scafones similiter habeant duplicatos:* & in altera Alexandri IV. Papae, scriptâ Anno MCCLXI. *quatuor Scuffones, & duo subtellares*. Addit Du-Cangius: *Heic Scaffones, vel Scuffones pedes spectare videntur*. Et sane *Scoffoni* primò nihil aliud fuisse videntur, nisi tegumenta pedum.

A Praelaudatus Jacobus Cardinalis in Vita Coelestini V. Papae Lib. 2. Cap. 2. vers. 305. de Cardinalibus, qui ad eumdem sanctum virum primi accessere, haec ait:

„ *Illico submissi Chiffonibus oscula figunt*
„ *Villesis* - - - - - - - - - - -

B Glossa vetus explicat: *Nam habebat Chiffones in pedibus*. Atqui primo ad pedes contegendos e lana efformati fuere, sensim crura etiam, seu tibias texisse credendi sunt.

Ad Saecula vero remotiora quod attinet, fidenter dicam, me opinari, perspectam minime fuisse antiquis C Artem, quae nunc in usu est, contexendi ferreis bacillis, aut fabricandi in telario ad instar telae Tibialia indumenta e serico, lana, cannabe, aut lineo filo. Nam Romani pedibus calceo munitis, aut crus integrum, aut ejus partem, nuda deferebant. Toga tantum demissa, utentibus eâ, aut aliud vestis genus nudi-D tatem quandoque operiebat: atque hic inter ipsos familiaris mos fuit, uti & Braccas contemnere. Qui verò tibias vestitas amabant, seu vestire cogebantur, perones, ocreas, udones, cothurnos adhibere consueverunt (nos *Stivali*, *Stivaletti*, *Burzacchini* appellamus), e quibus tegumentis nonnulla a pede usque ad su-E ras, seu medium crus, alia usque ad genu, & supra etiam protendebantur. Et ex his nonnulla Calcei pars erant. Apud alios Feminalia ipsa, sive, ut melius dicam, Braccae usque ad talos & calceum descendebant. Orientis praecipue Populi, Septentrionales Barbari, Hungari, & alii, postremo hoc tibiarum amictu usi deprehenduntur. Langobar-

bardi verò, uti scribit Paulus Diaconus Lib. 4. Cap. 23. *Coeperunt Hosis* (Stivali) *uti, super quas equitantes Tubrugos* (seu *Tubrucos*) *birreos mittebant; sed hoc de Romanorum consuetudine traxerunt*. Utebantur ergo antea Romani *Tubrugis*, qui fuisse censentur Du-Cangio ocreae laneae coriaceis ocreis superinductae. Isidoro autem *Tubruci* ita appellati, *quod tibias braccasque tegant*. Qui etiam addit (ut Vossius se in MStis legisse scribit) *Tubraci, quod a bracis ad tibias usque perveniant*. In Columnae Trajanae ectypo visuntur Barbari braccis usque ad tibias demissis. Ab *Hosis* Italica vox *Usatti* manavit, quae idem significat. Quidquid fuerit, nihil horum nos ducit ad agnoscendum apud veteres Tibialium nostrorum usum & artem. Quaecumque enim apud eos crurium tegumenta occurrunt aut ex corio, aut ex pellibus, pannove aut telâ consutis, & plerumque laxa, neque totius cruris figurae coaptata. Lubentius quoque in eam opinionem concedo, quod animadverterim, Romanos, si quando aut frigoris arcendi, aut luxus, aut aegritudinis caussâ crura amiciebant, in usu tantummodo habuisse *Fascias*, sive *Fasciolas*, quas artificiose circum tibias ducebant. Laneae, lineae, fortassis etiam sericae adhibebantur: qui tamen mos veluti luxus & delicatae vitae indicium ab austeris Romanis minime probabatur. Quinctiliani Lib. XI. Cap. 3. verba sunt: *Palliolum, & Fascias, quibus crura vestiuntur, & focalia, & aurium ligamenta, sola excusare potest valetudo*. Horatius quoque Satirâ 2. nominat

- - - - - - - - - - - *insignia morbi*
Fasciolas, cubital, focalia. - - -

Verùm Romani sensim & ipsi didicere, vel ipso Augusto Caesare imperante, crura tegere hisce Fasciolis, & Feminalibus uti. Frigus praecipue ad veterem severitatem aut consuetudinem deponendam auctor eis fuit. Suetonio teste Cap. 82. Augustus *hyeme quaternis cum pingui toga tunicis, & subucula & thorace laneo, & feminalibus, & tibialibus muniebatur*. Subintellige *Fasciis Tibialibus*, & *Fasciis aut Braccis feminalibus*. Serius tamen Romani Braccas, Barbaris familiares admiserunt. De hisce audiendus Sanctus Hieronymus in Cap. 3. Danielis: *Pro Braccis, quas Symmachus ἀναξυρίδας interpretatus est, Aquila & Theodotio Saraballa dixerunt; & non, ut corrupte legitur, Sarabara. Linguâ autem Chaldaeorum Saraballa crura hominum vocantur, & tibiae: & ἐμφανίσεις etiam Braccae eorum, quibus Crura teguntur & Tibiae; quasi Crurales & Tibiales appellatae sunt*. Erant *Fasciae crurales*, erant & *pedules* ad pedes tantùm vestiendos: quae vox *Pedule* adhuc in Italia perdurat, communiori vocabulo apud nos dicta *Scappino*. Ulpianus propterea in l. *argumento* 25. ff. *de Auro argento*, commemorat *Fascias crurales*. Nam & qui antiquitus nondum tibiis operimenta quaesierant, jam *Fasciis* pedes contegebant, calceumque super eas inducebant. Lampridius in Alexandro Severo: *Donavit & ocreas, & braccas, & calceamenta inter vestimenta militaria*. Habes *Braccas* jam in usum adductas inter milites Romanos. Ipse verò Alexander Augustus *Fasciis semper usus est. Braccas albas habuit, non coccineas, ut prius solebant*. Hoc est *Fasciis* pedulibus, & fortassis etiam cruralibus usus est. Atque hic mos diutissime postea perseveravit apud volentes crurum nativam venustatem ser-

servare, quam ocreae, aut braccae demissae opprimebant. Immo & apud Barbaros eaedem Fasciae in usu fuere. Teste eodem Paullo Lib. prim. Cap. 24. Langobardi, antequam in Italiam descenderent *suris inferius candidis utebantur Fasciolis*. In ectypis autem Columnae Trajanae, ac in aliis antiquorum monumentis, Romanorum crura integumentum aliquod praeferre videntur. Seriùs etiam Eginharto teste, Carolus Magnus *Fasciolis crura, & pedes calciamentis constringebat*. Vide apud Baluzium Tom. 2. Capitular. pag. 1276. effigiem Caroli Calvi, cui adstant Magnates, ejusmodi Fasciolis tibias ambientibus. Attamen praeter *Fascias Tibialia* Eginhartus usurpata a Carolo Magno scribit. Quod minime dissimulandum.

Et sane alius tegendi crura ritus invectus a Francis. Nempe *lineâ* telâ eas vestiebant, & hanc *Tibiale* appellabant: tum *Fasciolas* super Tibiale, & super omnia Corrigias inducebant, ut aptarent, constringerentque telam ad tibias. Audi Monachum Sangallensem Lib. prim. Cap. 36. de Reb. gest. Caroli Magni, ubi veterum Francorum vestimenta describit. *Erat*, inquit, *antiquorum ornatus vel paratura Francorum, calciamenta forinsecus aurata, corrigiis tricubitalibus insignita. Fasciolae crurales vermiculatae, & subtus eas tibialia ac coxalia linea, quamvis ex eodem colore, tamen artificiosissimo opere variata, super quae & Fasciolas in crucis modum intrinsecus & extrinsecus, ante & retro, longissimae illae corrigiae tendebantur. Deinde camisia glizzina. Post haec baltheus spatae colligatus. Quae spata primò vaginâ fageâ, secundò corio qualicumque, tertiò linteamine candidissimo cerâ lucidissimâ roborato ita cinge-*

A *batur, ut per medium Cruciculis eminentibus ad peremtionem Gentilium aptaretur. Ultimum habitus eorum erat pallium canum, vel saphyrinum, quadrangulum, duplex, sic formatum, ut quum imponeretur humeris, ante & retro pedes tangeret, de lateribus verò vix genua contegeret. Tum baculus de arbore malo, nodis paribus admirabilis,*
B *rigidus & terribilis cuspide, manuali ex auro vel argento, cum caelaturis insignibus praefixo, portabatur in dexterâ.* Haec ille, cujus prolixa verba attulisse me non poenitet. Apollinaris quoque Sidonius tum Lib. 8. Epistol. 11. tum Carmin. 2. *Vincula* memorat, quibus Fasciae a pedibus deductae *per crura* decurrebant. Ita in
C Concilio Cloveshovensi Anno DCCXLVII. Cap. 38. de Monachis statuitur: *Nec imitentur Saeculares in vestitu crurium per Fasciolas.* Istarum autem usus ne Seculo quidem Christi X. & XI. desierat. Nam in antiquioribus Cluniacensis Monasterii Consuetudinibus, circiter Annum MLXX. ab Uldarico Monacho collectis, & a
D Dacherio editis Lib. 3. Cap. 11. *Fasciolae* Monachis permittuntur *propter tibias infirmantes*. Sed neque eodem Seculo Christi XI. meliorem artem conficiendi caligas excogitasse Occidentales Populi videntur. Sub initium ejusdem Seculi Sanctus Eremita Symeon, qui miraculis clarus Anno MXVI. vivere desiit, sepultus in Be-
E nedictinorum Monasterio Padolironensi, ut habetur in ejus Vita apud Mabillonium Secul. VI. Benedictin. Part. prim. pag. 161. dum ad Bonifacium Marchionem pergèret, caligas suas pauperi nudis cruribus, rigente hyeme, incedenti donavit. Miratus Marchio sancti viri caritatem, *confestim duas hircorum pelles afferri, inde sibi alias consui fecit*. Ac proin-

de

A de restat, ut agnoscamus tandem, inventum Tibialium nostrorum deberi Seculis posterioribus. Nullius negotii ars nunc illa nobis videtur, quod eam nulla poene mulier ignoret. Verùm invenire ipsam primùm, arduum plane fuit, quum difficile hominibus succurreret ratio efformandi continuatum sacculum, ut ita B dicam, spissi retis ad instar, ex laneo, lineo, aut sericeo filo, qui simul tibias bene convestiret, frigusque arceret, atque ita se ultro ex sua laxitate cum tibiis componeret, ut nihil ex earum venustate & formâ deperiret. Difficilius etiam caligas ipsas in textrino conficere: quod tamen postremis hisce temporibus adin- C ventum in usu esse coepit. Sunt innumera alia inventa, quae ad instar ovi, quod Columbus stare in laevigata tabula docuit, nunc omnes nos novimus, neque tantillum miramur, at ad inveniendum impares & nos olim fuissemus. Quid obvium magis, quàm *Staffae*, sive *Stapedes*, *Stapiae*, ac *Stapedae*, quarum ope nunc facile in equum insilimus, & in quibus equitantium pedes consistunt & quiescunt? Ignorarunt antiqui Romani, ut nemo nunc Eruditorum negat. Eis saltu ascendere equos opus fuit, aut lapide, sive stipite alto pro scala uti, aut *Stratorem* adhibere, qui ad scandendum equum auxiliares manus praeberet. Pendula insuper crura ac pedes in longa equitatione dolebant, erantque morbis nonnullis obnoxia. Subsequentium Saeculorum industria ejusmodi subsidium & commodum, ac tam facili arte, nobis peperit.

DE MILITIA
SECULORUM RUDIUM
IN ITALIA.
DISSERTATIO
VIGESIMASEXTA.

DISSERTATIO

VIGESIMASEXTA.

X quo barbaricae Septemtrionis Nationes Seculo Aerae Chriſtianae Quincto Italiam ſibi ſubdidere, nulla dubitatio eſt, quin antiquos Militiae ſuae mores ſecum advexerint, atque heic propagarint. Gothis ſub Juſtiniano I. Auguſto hinc depulſis, per aliquot annos iterum heic floruit diſciplina militiae Romanae & Graecae. At ſuccedentibus in dominatione Langobardis, ac ſubinde Francis, atque Germanis, rurſus per Saecula multa res militaris in Italia ab illarum gentium inſtitutione pependit. Veri tamen ſimile eſt, barbaros heic conſtitutos ſcientiae ſuae militari aliqua addidiſſe, accepta tum ab indigenis, atque a veterum Romanorum reliquiis, tum a Graecis, qui diu Exarchatum Ravennatem ac Romam ipſam tenuere, ac diutiſſime Calabris, aliiſque Regni nunc Neapolitani maritimis Urbibus imperarunt. Erant iis, non ſecus ac aliis gentibus eadem ferme arma, non minus ad ſe tuendos, quàm ad hoſtes offendendos opportuna, ut gladii, acinaces, fundae, miſſilia, clavae, lanceae, arcus & ſagittae, clypei, galeae, loricae, o-

A creae, & reliqua hominum armatura. Carolus Magnus in Lege XVII. inter Langobardicas praecepit, *ut nullus extra Regnum noſtrum Bruneas* (ideſt *loricas*) *vendere praeſumat*. Idem quoque Lege 163. vetuit, *ne arma & bruniae* venumdarentur extra Regnum. Etiam Lex 20. eſt *de armis intra patriam non portandis*, *ideſt*
B *ſcutis*, *lanceis*, *& loricis*. Nonne & ibi legendum *extra Patriam?* Sed vide, quae adnotavi ad Legem 42. Pippini Italiae Regis. Tentoria pariter apud eos in uſu fuere, uti & communia Romanis & Graecis inſtrumenta fere omnia ad Urbes oppugnandas. Ermoldus Nigellus Libr. prim. de Reb. geſt. Ludovici Pii,
C Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. obſidionem Barchinonenſem deſcribens, haec habet:

Ariete clauſtra terunt: undique Mars reſonat.
Machina nulla valet murorum frangere poſtes.

D Infra etiam addit:

Machina denſa ſonat: pulſantur & undique muri;
Crebra ſagitta cadit, vi funda retorta fatigat.

Auctor Vitae ejusdem Ludovici Augusti apud Du-Chesnium narrat, Anno DCCCVIII. obsidionem Tortosae institutam. *Quo perveniens Ludovicus Rex, adeo illam arietibus, mangonibus, vineis, & ceteris instrumentis lacessivit & protrivit muralibus, ut Cives illius a spe deciderent, infractosque suos adverso marte cernentes, claves Civitatis traderent*. Fortasse pro *Mangonibus* scriptum fuerit *Manganis*. Haec enim vox apud antiquos usitatior fuit ad designanda tormenta, a quibus lapides projiciebantur in Civitates obsessas. Miscellae Auctor Lib. 21. de Leonis Isaurici rebus agens scribit, impio militi, *a lapide transmisso ex Mangone* contritum caput fuisse. Illic etiam scriptum puto *ex Mangano*: nam Theophanes in Chronographia, quam Auctor Miscellae Latinam facit, habet ὑπὸ λίθου τοῦ ἐκ τοῦ Μαγγανικοῦ ἐκριφθέντος, idest *ex manganico*, supple *tormento*, nisi & ibi scriptum fuerit ἐκ τοῦ μαγγάνου. Idem quippe Historicus ad Annum XIII. Constantii Augusti memorat μάγγανα τὰ παντοῖα, *Mangana omnis generis*. Paullo quoque Diacono teste Lib. 6. Cap. 20. de Gest. Langobardor. Aripertus Rex *Bergamum obsedit, eamque arietibus, & diversis belli machinis oppugnans, mox cepit*. Ita & Ludovicus II. Augustus (uti fidem facit Anonymus Salernitanus in Paralipomen. Cap. 92. Part. II. Tomi II. Rer. Italicar.) *Civitatem Barim variis machinis expugnare coepit*. Idem verò Cap. 114. obsidionem Salerni describens, eodem Ludovico imperante factam scribit; *Agarenos Machinam, quam nos Petrariam nuncupamus, construxisse mirae magnitudinis, ut turrim unam atterrerent*. Addit Christianos *in eâdem turri illico Machinam* alteram *construxisse*. Ergo vox *Mangana* a *Machina* voce Graecâ & Latinâ manasse videtur.

A Antiquorum quoque ordinem in militia regenda servavere Boreales Nationes Italiae dominantes. Etsi in earum exercitu nulla mentio occurrat Legionum, Turmarum, Manipulorum, Cohortium, aliorumque hujusmodi Romanorum nominum, nihilo tamen secius ordo non deerat, & copiis varii ductores subalterni

B praeficiebantur. Erat supremus Dux belli, tum alii Duces minores, alter alteri gradu & auctoritate antelatus. *Centenarii*, quasi *Centuriones*, centenis militibus praeerant. *Millenarii* millenis. *Comites* universum Populum, ex Urbe & agro suo coacervatum, in bello ductabant. *Gastaldii* idem praestabant. Erant etiam *Vexilliferi*, sive *Signiferi*.

C Agnellus in Vitis Pontific. Ravennatum, Tomo II. Rer. Italicar. auctor est Cap. 3. Vitae Sancti Felicis, ineunte Seculo VIII. a Ravennate Populo delectum fuisse ducem belli Georgium Johannicii filium in seditione oborta contra Graecos. Ille verò ad excubias armatam gentem locaturus, *divisit*

D *Populum in undecim partes. Duodecima verò pars Ecclesiae est reservata. Unusquisque miles secundùm suam militiam & Numerum incedat. Idest Ravenna, Bandus primus, Bandus secundus, Bandus Novus, Invictus, Constantinopolitanus, Firmans, Laetus, Mediolanensis, Veronensis, Classensis. Partes Pontificis cum Clericis, cum honore dignis,*

E *& familia, & Stratoribus, vel aliis subjacentibus Ecclesiis. Et haec ordinatio permanet usque in praesentem diem.* Ita Agnellus circiter Annum Christi DCCCXL. scribebat. Ergo in undecim turmas sive legiones aut cohortes (*Numeros* ii appellabant) partitus est Dux Ravennatem Populum. Uti nunc legionibus, quas *Reggimenti* appellamus, suum peculiare no-

nomen inditur, ita & tunc factum
videmus. *Bandus* tunc nuncupabatur
legio a Bando, hoc est Vexillo, quod
postea a Germanis appellatum fuit
Fano, *Standardum*, *Guntfanonum*, Ita-
lice *Confalono*, *Confalone*, *Gonfalone*,
& ab Ostiensi *Insigne*, unde usitata
vox *Insegna*, uti & *Pennone* Gallicâ
& Anglicâ voce. Audi Paullum Dia-
conum de Gest. Langobardor. Lib.
prim. Cap. 20. *Tato Rodulfi Vexillum,*
quod Bandum appellant, ejusque ga-
leam, quam in bello gestare consueve-
rat, abstulit. Hinc nata Italica vox
Bandiera; & *Bandae* etiam appellata
a nostris fuere agmina militum. Et
serâ quidem antiquitate commenda-
tum fuit vocabulum *Bandus* pro Ve-
xillo. Procopius enim Lib. 2. Cap.
2. Vandal. commemorat τὸ σημεῖον, ὃ δὴ
βάνδον καλοῦσι Ῥωμαῖοι, *Vexillum, quod Ro-*
mani Bandum appellant. Ut propte-
rea assentiri non possim doctissimo
Du-Cangio, vocem hanc arcessenti a
Banno: quod nomen longe seriùs Ita-
lia in usu habere coepit. Neque cer-
ta Salmasii sententia deducentis hanc
vocem e Latino *Pandum*. Ceterum
aliis vocabulis Vexilla militaria bar-
barici aevi, e diversâ eorum figurâ,
donata sunt, eaque nomina occur-
runt etiam in Italica Historia, nem-
pe, ut dixi, *Confaloni*, *Insegne*, *Pen-*
noni, *Pennoncelli*, *Stendardi &c.* In-
terea constat, olim quoque exerci-
tum ordinatum fuisse in *Agmina*, in
Scaras (unde nostrum *Schiera* mana-
vit) in *Cuneos*, in *Cohortes*, aliasque
minutiores portiones peditum & e-
quitum sub suis ductoribus. Proinde
Rotharis Rex in Lege *6*. Langobar-
dor. Part. II. Tomi II. Rer. Italicar.
edictum hoc promulgavit: *Si quis*
foris in exercitu seditionem levaverit con-
tra Ducem suum, aut contra eum, qui
ordinatus est a Rege ad exercitum gu-

A *bernandum, animae suae incurrat pericu-*
lum. Ejusdem quoque Regis Leges
20. & 21. cum sequentibus prostant,
in quibus militarium Ducum men-
tio habetur. Hi Duces postea appel-
lati *Capitanei*, voce deductâ non a
Catapanis Graecorum in Italia Prae-
fectis, sed quod *capita* militarium
copiarum essent. Haec autem in an-
B tiquis Francorum Annalibus, aliisque
medii aevi monumentis occurrit. Pe-
rantiqua vox est *Cataneus*, quae ta-
men idem significat, & est breviatio
vocis *Capitaneus*. Neque enim ulla
mihi dubitatio est, quin temporibus
iis unusquisque Regum ac Principum
certas & constantes aliquot militum
turmas semper aleret, quibus aut sti-
C pendia numerarentur, aut annona
sufficiens conferretur, ut non solùm
Praetorianos haberent, ad sui corpo-
ris ac Palatii tutelam constitutos,
sed etiam excubias in Arcibus, &
praesidia ad quemcumque belli aut
seditionis motum expedita & prom-
ta. Ceterum, quod accurate nobis
animadvertendum est, quoties contra
D hostes bellum instabat, tunc mos fuit
universum paene Populum ad arma
excitare. Hoc autem appellabant, *in*
Exercitum, vel *Hostem bannire*. *Hostis*
quippe idem olim fuit, atque *exerci-*
tus, quòd exercitus ipse cogeretur,
ut in Hostes procederet. Quàm ri-
gide heic ageretur, prodit nobis al-
tera Lex Langobardica, quae aucto-
E rem habet Liutprandum Regem. Is
ergo Lib. *6*. Lege 29. nullum homi-
nem militiae destinatum, *quando in*
exercitum ambulare necesse fuerit, im-
munem ab expeditione facit. Exci-
pit tantummodo sex homines *unum*
caballum habentes, quorum tamen
equos jubet usui futuros *Judicibus*,
hoc est Comitibus, *ad saumas suas*.
De minoribus etiam hominibus, qui nec

casas vero terras habent, decem excipit, qui Judici *faciunt per hebdomadam unam tres operas, usque dum ipse Judex de exercitu revertatur. Sculdasiis*, idest minoribus Judicibus, dimittuntur tres homines, equum habentes, & quinque de minoribus *Saltariis* accipere sibi unum equum licebat, & unum *de hominibus minimis*. Pauci isti homines excepti, uti videtur, domi sinebantur esse, dum reliqui militarent. Hoc tamen pro certo non statuo: neque enim satis constat, quis illius Legis sit sensus. Quod si opineris, ipsos in exercitum processisse, certe perrexerint, non ut militarent, sed ut sarcinas Comitis, aut Sculdascii, aut saltarii suis equis veherent, eisque famularentur, dum ab expeditione reverterentur. Illud extra controversiam est, si plures quam supra excepti ex iis, *qui ad exercitum ambulare debent*, quisquam dimisisset *sine Regis permissu aut jussione, guidrigild suum in sacro Palatio* componere cogebatur.

Heic autem sciscitetur quisquam, num revera quisquis aptus fuit ad arma ferenda, conscribebatur Miles, & ad exercitum proficisci cogebatur? Neque enim, inquies, prudentis Regis fuisset, Urbes & Castella praesidio ac defensore quocumque exhaurire: atque impietatem redoluisset, miseras mulieres paene universas ac infantes, viris suis privatas, in incommoda intoleranda conjicere. Praetermitto quod agrorum cultura & messis ubique pessum ivisset. Ad haec tot viros ad militiam idoneos vel tunc Italia nutriebat, ut quoslibet adigere voluisse ad arma capienda, immanem nimis copiarum numerum reddidisset, unde plerumque plus detrimenti quam utilitatis effluere consuevit. Haec & ego ante oculos ha-

A beo, quae me a credendo avertunt, quando aliqua oboriebatur belli necessitas, accitam fuisse ad exercitum universam gentem. Et quamquam multa ignoremus, excogitare tamen licet, Langobardos Reges adhibuisse in delectu militum moderationem, qualem exigebat prudens Populorum regimen. Neque dissimilis fortasse ab B illa fuerit, quam nobis exhibet *Constitutio promotionis exercitus* Beneventum versus, facta a Ludovico II. Imperatore circiter Annum DCCCLXVI. Hanc non sine mendis quibusdam edidit Peregrinius, & recusam habes Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. pag. 264. Ibi *quicumque de mobilibus Widrigild suum habere potest, pergere in hoste* jubetur. Idest, C ut conjicio, cui tantum est fortunarum mobilium, ut poenam inobedientiae persolvere possit, is ad exercitum pergat. *Qui vero medium Widrigild habet, duo juncti in unum qualitatem instruant, ut bene ire possint. Pauperes vero personae ad custodiam maritimam, vel patriae pergant, D si plusquam decem Solidos habet de mobilibus*. Quibus ex verbis exceptionem primam habemus; pauperes enim ad custodiam patriae dimittebantur. Sequitur altera: *Qui non plus quam decem Solidos habet de mobilibus, nil ei requiratur*. Accedit tertia: *Si pater unum filium habuerit, & ipse filius utilior patre est, instructus a patre per-* E *gat. Nam si pater utilior est, ipse pergat*. Neque heic consistit moderatio generalis praecepti; Quarta enim exceptio subsequitur his verbis: *Qui duos filios habuerit, quicumque ex eis utilior fuerit, ipse pergat; alius autem cum patre remaneat. Quod si plures filios habuerit, utiliores omnes pergant; tantum unus remaneat, qui inutilior fuerit. De fratribus indivisis, si duo fuerint*,

rint, ambò pergant. Si tres fuerint, unus, qui inutilior apparuerit, remaneat. Ceteri pergant. Si plures quoque omnes utiliores apparuerint, pergant: unus inutilior remaneat. En ergo quot ab expeditione suscipienda immunes olim forent. Addit Imperator, nulli excusationi locum superfuturum, nisi quod *Comes in unoquoque Comitatu unum relinquat, qui eumdem locum custodiat, & duos cum uxore sua.* Episcopis quoque praecipiebatur, ne *ullum Laicum*, hoc est, ullum Vassallum suum, ab exercitu eximerent. Praeter viros hactenus recensitos, quibus licebat a militari expeditione vacare, monendus est Lector, *Servos* quoque ab eo onere exceptos fuisse. Uti in Dissertatione XIV. *de Servis* animadverti, honoris loco habebatur posse nomen dare militiae. Itaque excludebantur ab ejusmodi honore, quamquam multis ingrato, Servi, nempe vile hominum genus, atque ad illum Liberi tantùm homines admittebantur. Abhorruerunt ipsi quoque Romani & Graeci olim ab adhibendo Servorum praesidio in bellis, ne gentem abjectam sibi parem facerent, eorumque enormis numerus, animis grandibus conceptis, in seditionem aliquando erumperet, aut ad hostes recuperandae libertatis caussâ facile deficeret. Bellum Servile Romanorum jam Eruditi norunt. Sed & Sarmatae (nunc *Polacchi*) circiter Annum Christi CCCXXXIV. Idatio teste in Fastis, & Eusebio in Chronico, quum a Scythis (nunc *Tartari*) bello gravissimo vexarentur, Servis suis arma dedere. Scythis profligatis, Servi in Dominos arma vertentes, eos e sedibus suis deturbarunt, ita ut trecenta fere millia Sarmatarum mistae aetatis & sexus profuga apud Constantinum Magnum

A sese receperint, qui eos per Thraciam, Macedoniam, atque Italiam divisit. Simile facinus de Servis Scythis habes apud Justinum. Quare fas certe fuit dominis ad famulitium vel in bello uti Servis suis: at nefas erat eos milites conscribere atque habere. Ac proinde consuevere Liberi homines, plerosque ex illis domi di-

B mittere, tum ad culturam agrorum, tum ad familiae suae commodum ac tutamentum, dum ipsi e militia regrederentur. Quod si necessitas suasit, ut arma Servis traderentur ad militandum, & ad exercitum deducerentur, Libertate antea donabantur. Id Romanos difficillimis temporibus praestitisse novimus. Sed &

C idem Langobardos egisse, auctor est Paullus Warnefridi de Gest. Langobardor. Lib. prim. Cap. 13. de iis scribens: *Ut bellatorum possint ampliare numerum, plures a servili jugo ereptos ad Libertatis statum perducunt.* Hoc autem Langobardi egerunt; quippe hominum genus ultra quàm credimus decoris avidum, ac nobilitatis suae acerrimi custodes. At Wi-

D sigothi, sub quorum jugo Hispania olim, & Galliarum pars gemebant, minus delicatos sese hac in re praestitere. In eorum Legibus Lib. 9. Tit. 2. l. 9. haec habentur: *Nunc verò quia de generali omnium progressione praediximus, restat ut de progressorum virtute vel copiis institute ponamus. Et ideo id decreto speciali decernimus, ut*

E *quisquis ille est, sive sit Dux, sive Comes, atque Gardingus, seu sit Gothus, sive Romanus, necnon ingenuus quisque, vel etiam manumissus, seu etiam quilibet e Servis Fiscalibus, quisquis horum est in exercitum progressurus, decimam partem Servorum suorum secum in expeditionem bellicam ductus accedat: ita, ut haec ipsa pars decima Servorum*

non in armis existat, sed vario armorum genere instructa appareat. Sic quoque ut unusquisque de his, quos secum in exercitum duxerit, partem aliquam Zavis (*Giacco* nos appellamus thoracem, e maculis seu catenulis ferreis contextum. *Zaba* pro *Loricae* specie occurrit etiam apud Graecos) *vel Loricis munitam, plerosque verò scutis, spatis, scramis,* (spathis nempe latioribus) *lanceis, sagittisque instructos, quosdam etiam fundarum instrumentis, vel ceteris armis, quae noviter forsan unusquisque a Seniore vel Domino suo injuncta habuerit, Principi, Duci, vel Comiti suo praesentare studeat.* Pro *non in armis existat*, lego *non inermis existat*: id enim poscunt, quae sequuntur.

An verò Franci quoque Servis in bello uterentur (quod ex hac lege doctissimus Pater Daniel e Societate Jesu Lib. prim. de Militia Francor. deduci posse opinatur) equidem dubitare adhuc pergam, dum luculentior auctoritas accedat. Certe apud Baluzium Tom. prim. pag. 489. Capitularium Reg. Francor. legitur Constitutio Caroli Magni *ad exercitum promovendum*, atque ibi edicitur, quinam profecturi sint; nempe, qui *proprium habent; & casati Comitum*, idest domestici Comitum, liberi homines, *& homines*, hoc est, Vassi, *Regis, Episcoporum & Abbatum, qui vel Beneficia, vel propria habent*. Nullum ibi verbum de Servis. Neque Ludovicus Pius de aliis quàm de *Liberis hominibus* ad militiam aptis inquirendum jussit Anno Christi DCCCXXIX. Tomo I. pag. 672. Capitularium: *Jubemus*, inquit, *ut Missi nostri diligenter inquirant, quanti Liberi homines in singulis Comitatibus maneant, ut veraciter illos describant, qui in exercitalem ire possunt expeditionem*. Repetitum id videas in Capitulari Caroli Calvi Anno DCCCLXIV. Tomo II. pag. 187. Capitular. Guilielmus quoque I. Angliae Rex, Saeculo Christi XI. in suis Legibus Cap. 65. de manumissione Servi agens, ait: *Tradidit illi arma libera, scilicet lanceam & gladium:* quibus verbis satis significat, non licuisse antea Servo iis uti armis. Nullus autem dubito, quin aliquis interdum e Servis in militiam olim furtim irreperit: sed reclamantibus dominis ad servitium retrahebantur. In Bulla Paschalis I. Papae pro Archiepiscopo Ravennate, Tomo II. pag. 220. Rer. Italicar. legitur *Colonos, aut Partiarios, & Servos subjacentes parti sanctae vestrae Ecclesiae, ad militandum subtrahere non liceat. Sed si militati fuerint, eos discingi, & dismilitari jubemus*. Denique a secularis militiae onere liberi olim fuere, qui in sortem Domini vocati militiam Ecclesiasticam profitebantur. Nihilominus vetustis Saeculis, potissimùm Carolo Magno regnante, in hanc disciplinae Ecclesiasticae partem corruptela non modica irrepsit. Erant enim Episcopi & Clerici, qui arma induere & prosilire in exercitum religioni sibi minime ducebant: immo illuc ab ipsis Regibus impellebantur, quod jam multis Regalibus fruerentur, & ad Vassallorum onera crederentur obstricti. Vide infra Dissertationem LXX. *de Cleri immunitate*. Pistoriensem Chartam vidi Anno DCCCXII. scriptam, in qua Ildepertus Abbas saepe cogebatur *ire in hoste*, idest *andare alla guerra*. Uti jam ostendit clariss. Thomassinus Part. 3. Lib. prim. Cap. 40. de Beneficiis, multis Legibus & Canonibus itum est obviam perversae huic consuetudini. Digna est, quae legatur in Tomo 8. Concilior. Labbei

bei pag. 1162. supplicatio Populi ad Carolum Magnum, *ne Episcopi deinceps, sicut hactenus, vexentur hostibus; sed quando nos in hostem pergimus, ipsi propriis resideant in Parochiis*. Pone sequitur illic decretum ejusdem Caroli, qui praesertim *Apostolicae Sedis hortatu*, eximit Sacerdotes quosvis ab onere pergendi in hostem, inter cetera scribens: *Haec vero Galliarum, Spaniarum, Langobardorum, nonnullasque alias gentes, & Reges earum fecisse cognovimus, qui propter praedictum nefandissimum scelus nec victores exstiterunt, nec patrias retinuerunt*. Paulini etiam sanctissimi Patriarchae Aquilejensis Epistola, ad eumdem Carolum Magnum data legitur Lib. 7. Miscellaneor. Baluzii, in qua eum rogat, *ut liceat Domini Sacerdotibus militare in solis castris Dominicis*, ac ingentia incommoda & scandala recenset, quibus obnoxius erat Clerus ad militiam coactus. Sed non eo successu, quem boni & pii optassent, praecisus est mos detestandus. Nam sub Ludovico Pio, ejusque filiis ac nepotibus is rursus invaluit. Ermoldus Nigellus Anianensis Abbas Lib. 4. de Reb. gest. Ludovici Pii, Part. II. Tom. II. Rer. Italicar. pag. 64. bellum narrat susceptum contra Populum minoris Britanniae, seque illi interfuisse, & amice a Pippino Rege se irrisum testatur.

A

Huc egomet scutum humeris ensemque revinctum
Gessi: sed nemo me feriente dolet.

Pippin, hoc aspiciens, risit, miratur, & infit:
Cede armis, Frater. Litteram amato magis.

B Repetamus nunc Ludovici II. Constitutionem praelaudatam de promovendo exercitu ad partes Beneventi. Ibi Abbates & Abbatissae jubentur duntaxat *plenissime homines suos dirigere*, hoc est Vassallos suos. Ad Episcopos quod attinet, nisi manifesta aegritudine prohiberentur, ad militiam & ipsi advocabantur: *Si Episcopus* (sunt ejus verba) *absque manifesta infirmitate remanserit, pro tali negligentia ita emendetur &c.* Subsequenti quoque Seculo deprehenditur Otto Magnus Augustus ipsos compulisse sacros Antistites ad bellicam expeditionem, quoties necessitas poscebat. Cujus rei testem habeo Diploma Wormatiensi Episcopo Hannoni ab ipso concessum, in quo haec verba leguntur: *Nec ab hominibus ipsius Ecclesiae hostilis expeditio requiratur, nisi quando necessitas utilitati Regum fuerit, simul cum suo Episcopo pergant*. Diploma istud, quandoquidem nescio, an aereis typis hactenus commendatum fuerit, nunc integrum depromere statui.

C

D

Privilegium immunitatis Episcopo Wormatiensi Hannoni concessum ab Ottone I. Magno Augusto, Anno 965.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Otto divina favente clementia Imperator Augustus. Dignum igitur censemus, ut quoniam exaltatio Ecclesiarum salus Regum vel Imperatorum &*

E *stabilitas creditur esse Regnorum, sublimitas Imperialis in eo, quod est sui officii, studere non recuset; quin potius decreta antecessorum suorum Regum videlicet aut Imperatorum eisdem Dei & Ec-*

Ecclesiis divini cultus amore concessa, sua etiam auctoritate roboret & confirmet. Unde notum esse volumus omnium fidelium nostrorum tam presentium quam futurorum industrie, qualiter vir venerabilis Hanno *Sancte* Wormatiensis, vel Wangionensis Ecclesie Episcopus *nostram adiit sublimitatem, ferens secum Carthas seu Precepta Regum vel Imperatorum Christianissimorum videlicet antecessorum nostrorum, in quibus continebatur, ipsam Sedem cum Ecclesiis, Cellulis, Vineis, ac Villis, vel rebus omnibus illuc aspicientibus plenissima defensione & emunitatis eorum tuitione semper fuisse munitam. Procuravitque, ut nos ob spem divine remunerationis similia concederemus, & confirmationem nostre auctoritatis impertiremus. Nos verò divino tacti amore pro statu & incolumitate Regni vel Imperii nostri, pro sanitate etiam nostra, dilecteque* conjugis nostre Adelheadis, filiique nostri *karissimi* Ottonis, *pie illius petitioni assensum prebuimus & in omnibus, sicut petiit, obedivimus. Ita sane, ut Wangionensis Sedes vel Ecclesia sub perpetua Regie vel* * *Imperatores emunitatis defensione cum Ecclesiis in Lobotemburg, vel Wimpina constructis consistat: nullusque Judex publicus, vel quislibet ex Judiciaria potestate, vel aliquis ex nostris sancteque Dei Ecclesie fidelibus, presentibus scilicet & futuris, in Ecclesias vel Parochias, Cellas aut loca vel agros, seu reliquas possessiones predicte Sedis, vel Ecclesie Wangionensis in honore Sanctorum Apostolorum Petri & Pauli constructe, quas hactenus juste & rationabiliter possedisse visa est in quibuslibet pagis vel territoriis sitas, vel quidquid ibidem tam a nobis quàm ab antecessoribus nostris, seu ceteris fidelibus quoquo modo propter amorem divinum collatum est, vel que deinceps in jus ipsius Ecclesiae superna pietas addere vel amplificare voluerit, ad causas audiendas, vel Freda, seu Thelonia exigenda, aut Mansiones vel Paratas faciendas, aut Fidejussores tollendos, aut ullas redibitiones illicitas requirendas, aut ad homines ipsius Ecclesie tam ingenuos quam & Servos distringendos, ingredi audeat, vel quid exigere ullo tempore presumat.* Nec ab hominibus ipsius Ecclesie hostilis Expeditio requiratur, nisi quando necessitas utilitati Regum fuerit, simul cum suo Episcopo pergant. *Quidquid autem de rebus presate Ecclesie Fiscus sperare potest, totum nos pro nostre mercedis incremento predicte Ecclesie concedimus, ut pro omnibus temporibus in perpetuos usus ipsius Ecclesie, Deoque ibi famulantium proficiat; quatenus pro nostra, dilecteque Conjugis nostre, nostreque prolis salute, vel pro stabilitate Regni vel Imperii nostri illos jugiter exorare delectet. Et ut hec emunitatis nostre confirmatio rata & probabilis existat, volumus & firmiter jubemus, & antecessorum nostrorum decreta sive statuta super ejusdem Ecclesie rebus nostra auctoritate probamus, roboramus, & confirmamus. Et ut hoc authoritatis nostre Preceptum firmum ac stabile permaneat, Cartam hanc conscribi, & anuli nostri impressione insigniri jussimus, quam & manu propria subtus firmavimus.*

Ludolfus Cancellarius ad vicem Wilhelmi Archicancellarii recognovit.

Data V. Kalendas Decembris, Anno Dominice Incarnationis DCCCCLXV. Indictione IX. Anno Regni Domni Ottonis XXXI. Imperii verò IV.

Actum in Walahuson, in Dei nomine feliciter. Amen.

Immo quum duo alia antiquiora Diplomata ad eamdem Wangionum, sive Wormatiae Ecclesiam & Urbem spectantia praesto mihi sint ea quoque proferre mihi liceat in Eruditorum commodum, si fortè nondum evulgata fuere. Pri-

Privilegium Ludovici I. Regis Germaniae concessum Samueli Episcopo Wormatiensi, Anno 856.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi. Ludovicus divina providente clementia Rex. Si petitiones Sacerdotum Dei ad nostram notitiam de necessitatibus Ecclesiarum sibi commissarum . . . . ad effectum perducimus, hoc nobis incunctanter & ad temporalis Regni statum, & ad eterne beatitudinis incrementa profuturum concedimus. Idcirco omnium Dei nostrorum fidelium presentium videlicet & futurorum noverit magnitudo, quia vir venerabilis Samuel Wangionum Urbis Episcopus excellentiam nostram adiens, querula voce retulit, quod Regie Potestatis Procuratores & Exactores atque Comites frequens incommodum sibi fecerint in rebus & locis ad Wimpinam respicientibus. Nos igitur divino tacti amore pro eterne mercedis aucmentatione, nostrique Regni stabilitate, ad Basilicam Sancti Petri Principis Apostolorum, que in Wangionum Urbe constructa est, per petitionem ejusdem presati Samuelis Episcopi, sub integra emunitatis tuitione donavimus atque concessimus: ut nullus nostrum, aut successorum nostrorum, Comes, aut aliquis publicus Judex in rebus aut locis ad Wimpinam aspicientibus, que certis nominibus & signis subnotantur, nec ad causas audiendo; nec homines ipsius Ecclesie tam ingenuos quam servientes distringendo, Placitum vel aliquod incommodum audeat facere, sive aliquam deinceps potestatem in eisdem locis & rebus, nisi ad partem & utilitatem presate Ecclesie habeat. Sed ipse Pontifex Samuel & successores sui habeant concessum atque indultum quieto ordine possidere atque dominari, quod partibus Fisci nostri sive consuetudo fuerit retinendi. Que emunitas in eo loco incipit, ubi ille Fons in fluvium Neobar labitur, qui defluit de Villa Isenesheim: & sic sursum tendit usque ad ortum ejusdem Fontis; & ex ipso Fonte tendit deorsum Kienbach; & de Kienbach pergit per unam vallem usque per mediam Villam Biberaba; & de Biberassi pergit per unam vallem usque ad Quercum, que sita est ad Villam Eichusa; & de Eichusa tendit excelsam plateam usque ad Duos Tumulos; & de Tumulis tendit omnem viam usque ad Hirchbach; & de Hirchbach pergit deorsum in Villam Grunbach; & de Grunbach tendit deorsum usque ad flumen Dungberges; & de Dungberges usque ad Caminum Calcis; & de Camino usque ad Villam Offensegal; & de Offensegal usque ad Medelwisa & de Medelwisa ad Rudelachessedach; & de Rudelachessedach usque ad illum locum, ubi Michelnbach cadit Swartzba, & de Swartzba sursum in Helmstat; & de Helmstat sursum usque Wollenberge; & de Wollenberge ad Mulenbach; & de Mulenbach in medium fundum Necharis; & omnem fluvium Necharis usque ad Fontem, qui fluit per Isenespei in Yechera. Eandem potestatem presate Ecclesie concessimus in Villis ex utraque parte Necharis, que aut per totum, aut ex maxima parte ad Wimpinam pertinet. Similiter in predictis Villis, ubi quatuor, vel tres, sive duas Hobas habeat, nihil Regie potestatis Exactor aut Comes vel Judex retineat, sed totum ad manus Episcopi, ejusque Advocati respiciat. Et ut hec emunitatis tuitio firma, stabilisque sub perpetua defensione permaneat, manu nostra subscri-

*scriptam communibus * subditis illam decrevimus roborare, nostrique anuli impressione jussum est sigillare.*

Hadebertus Subdiaconus ad vicem Baldrici Abbatis recognovit.

Data XIII. Kalendas Septembris Anno XXIV. Regni Ludovici serenissimi Regis in Orientali Francia regnantis, Indictione IV.

Actum Frankenfort, Palatio Regis, in Dei nomine feliciter. Amen.

Confirmatio Privilegii immunitatis concessum Episcopo & Ecclesiae Wormatiensi ab Arnulfo Imperatore, Anno 897.

IN *nomine Sancte & individue Trinitatis. Arnolfus divina favente clementia Imperator Augustus. Si loca divino cultui mancipata, nostre potestatis benivolentia defenderimus, hoc nobis ad eterne beatitudinis premia capessenda profuturum esse credimus. Quapropter noverit omnium fidelium nostrorum industria, quia vir venerabilis* Diedeloch *sancte* Wormatiensis Ecclesie Episcopus *celsitudinem nostram adiit, supplicans & petens, ut res & emunitates, quas antecessor noster Ludovicus Rex & Imperator, Ecclesie sibi commisse tradidit atque concessit, nostra Imperiali auctoritate defenderemus atque confirmaremus. Nos vero petitionibus ejus pro Dei amore assensum prebentes, hoc nostre auctoritatis Preceptum eidem Ecclesie fieri decrevimus, per quod donationem emunitatis rerum atque locorum Sancti Petri ad Wimpinam aspicientium, nostra Imperiali subscriptione noviter confirmamus. Firmiterque interdicimus, ut nullus publicus Judex, vel aliqua quelibet persona eundem Episcopum Diedeloch aut successores ejus in supradictis locis inquietare aut Placitum facere aut familiam ipsius Ecclesie distringere, vel ullam regii juris exactionem de Colonis, Liberis, seu Servis posthac presumat repetere. Quin potius, sicut a predecessore nostro traditum est atque concessum, ita per hanc auctoritatis nostre preceptionem in perpetuum tuitione sit stabilitum. Et ut hec auctoritas nostre confirmationis per futura tempora inviolabilis permaneat, manu propria subtus eam notavimus, anulique nostri impressione signari jussimus.*

Engilperto Notarius ad vicem Deetmari Archicapellani recognovit.

Data VII. Kalendas Augusti, Anno Dominice Incarnationis DCCCXCVII. Indictione XV. Anno V. Regni Arnolfi Regis, Imperii ejus II.

Actum Frankenfort, in Curte Regis, in Dei nomine feliciter. Amen.

Seculo autem Decimo Reges contendisse, ut non Laici tantùm ad arma apti, atque in Castellis ac Terris Episcoporum habitantes, ducente eos Episcopo, sed & Clerici universi militiam belli, urgente necessitate, sustinerent, nos edocebit Ratherius Veronensis Episcopus apud Dacherium in Spicilegio: *Ego ipse,* inquit, *quondam quum Imperiali praecepto urgeremur, Gardam obsidere Castrum, & Episcopi ac Clerici istius Provinciae, non quidem religionis amore, sed laboris obtenderent odio, sui hoc Ordinis minime fore: petulanti, ut saepe, respondi sermone: Ut non permittunt Canones Clerico pugnare, sic nec stuprare.* Ipse autem Ratherius alibi auctor est, Clericos armis & militiae operam interdum dedisse, quod tamen ipse rursus improbat. Post Annum quoque a Christo nato Millesimum

mum quot Episcopi & Clerici, quamquam repugnantibus sacris Canonibus, militiae nomen dederint, & armis contecti ad proelia descenderint, Historia passim enarrat. Inde querelae Guidonis Abbatis Claravallensis apud Baluzium Tom. 2. Miscellaneorum. *Olim*, inquit, *non habebant Castella & Arces Ecclesiae Cathedrales: non incedebant Pontifices loricati. Sed nunc propter abundantiam temporalium rerum, flammâ, ferro, caede, possessiones Ecclesiarum Praelati defendunt, quas deberent pauperibus erogare*. Sed ego progredi satius duco. Si quis ad exercitum accitus, accedere recusabat, gravissima ab eo multa exigebatur. En Caroli Magni Edictum in Lege 35. Langobard. *Quicumque liber homo in hostem bannitus fuerit* (idest monitus, ut ad exercitum veniat) *& venire contemserit, plenum Heribannum componat secundùm Legem Francorum: idest sexaginta Solidos solvat*. Qui ad tantum aeris persolvendum impotens erat, in morem Servi tandiu Principi famulari cogebatur, dum impositae multae satisfaceret. Iterum audi Legem Caroli: *Quod si non habuerit, unde illam solvat summam* (idest pecuniam in promtu) *semetipsum per vadimonium in servitio Principis tradat, donec per tempora ipse bannus ab ipso fiat persolutus*. Dura haec poena fortasse videatur: neque eam componere facile queas cum altera ejusdem Augusti Lege, nempe 23. inter Langobardicas, nisi hanc statuas praecedenti posteriorem, ut aliqua moderatio rigoris foret erga pauperes, neque ab omnibus indiscriminatim sexaginta Solidi exigerentur. *De Heribanno* ait ille, *volumus, ut Missi nostri hoc anno exactare fideliter debeant; idest de homine habente sex Libras in auro, &*

A *argento, bruneis, aeramento, pannis, caballis, bobus, vaccis, aut peculiis, recipiant legitimum Heribannum, idest Libras tres, ita ut uxores aut infantes non fiant exspoliati pro hac re de eorum vestimentis*. Doctissimus Du-Cangius in Glossar. Latin. censet *legitimum Heribannum* fuisse illud, quod non plenarie exigebatur, sed pro modo B facultatum. Mihi contra videtur, idem fuisse atque *plenum Heribannum* supra memoratum. Tres enim Librae conficiebant sexaginta Solidos. Pergit dicere Carolus Augustus; *Qui verò non habuerit amplius in suprascripto pretio valente, nisi Libras tres, Solidi triginta ab eo exigantur, idest Libra una & dimidia. Qui autem non* C *habuerit amplius nisi Libras duas, Solidi decem. Si verò unam Libram, Solidi quinque*. Alias autem poenas adjecit Ludovicus II. Imperator in supralaudata *Constitutione promotionis exercitus*. Nam Allodia inobedientibus, Vassallis Beneficia, Missis & Comitibus aliquem immeritò praetermittentibus, Dignitates sive Honores, auferenda D decrevit. Quod etiam supra modum grave nunc videatur, addit idem Augustus: *Ut omnes omnem hostilem apparatum secum deferant &c. Vestimenta autem habeant ad annum unum: victualia verò quousque novum fructum ipsa patria habere poterit*. Si haec revera indicant, uti indicare videntur, homines illos non operam tantum E suam adhibituros, vitamque pro Principe in bello exposituros fuisse, sed etiam coactos sibi e proprio marsupio apparatum hostilem & victum parare: id ajo intolerandi oneris speciem referre. Atque hoc sane Francis praecipue in usu fuisse videtur. Nam Carolus Magnus in Capitulari Lib. 3. Cap. 74. constituit, *ut secundùm Consuetudinem praeparatio ad*

aedificandi Coenobii: quapropter ab Augusto conjuge impetravit, ut adnexa etiam muri publici portio in jus cederet ipsius Asceterii. En ipsum Diploma, cujus authentica duo custodiuntur in Archivo ejusdem praeclarissimi Monasterii.

A

Ludovici II. Imperatoris Diploma, quo Angilbergae Augustae conjugi suae confirmat commutationes factas pro fundando Monasterio Monialium Sancti Sixti, eidemque Coenobio varia Privilegia concedit, Anno 874.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi Dei aeterni. Hludowicus divina ordinante clementia Imperator Augustus. Omnibus sanctae Dei Ecclesiae, nostrisque fidelibus praesentibus atque futuris cognitum fieri volumus, eo quod Angilberga *dilectissima* Conjux nostra, & consors Imperii *nostrae humiliter suggessit Majestati, se per divinum auxilium infra muros Placentinae Urbis in Dei nomine atque amore Monasterium construere velle. Qua de causa ad continuandam amplitudinem loci quasdam cum Parte Publica de rebus suis commutationes fecisse, quas sibi petiit nostra authoritate stabiliri. Nos, quia fas aliter non fuit, devotis ipsius precibus assensum dedimus, confirmantes ipsi, & per hanc nostrae sublimitatis paginam roborantes non solùm illa, quae in publico commutasse probabiliter comprobatur, verùm etiam ea omnia quaecumque cum alio quolibet hucusque juste ac legaliter commutavit, aut in antea Deo propitio commutatura erit, ut habeat illa ac retineat quiete ac pacifice, tanquam haereditario jure acquisita absque ulla partis publicae repetitione, vel cujuslibet hominis contradictione. Super haec concedimus illi, donamus ac stabilimus, ubicumque voluerit, infra ipsam Urbem Placentinam, vel circum publicas stratas ad sui Monasterii fines dilatandos atque muniendos immutare:* adjungentes ipsi ex nostro, & in perpetuum largientes omnem muri ipsius Civitatis intrinsecùs & extrinsecùs vallum a fundamentis usque ad pinnas murorum, quantum protendit a Porta Mediolanensi usque ad Posterulam subsequentem: sed universas in circuitu murorum & antemuralium, Turrium quoque, & Portarum, ac Posterularum macerias: *omnesque petras & caementa, quantacumque per eumdem Comitatum Placentinum nostro juri ex publico inventa fuerint pertinere in cunctis agris & Villis, praeter Palatia, & principales Cortes. Pontem verò Nuri, ut supra, ad supplementum ejus operis perficere volumus, ita ut quantum futuri Monasterii structura exegerit, libere ac potestative de quibus praediximus auferre liceat, quatenus extructo per Dei auxilium juxta ejus desiderium sacrato Coenobio, ad nostrae simul & illius animae proficiat in aeterna Vita remedium. Confirmamus insuper & in ejus potestatem dominiumque transfundimus antiquos aquaeductus in eodem Comitatu Placentino, quos, si voluerit, in pristinum statum reformet, aut certe in alteram partem transmutet, vel certe novelles instituendi ubicumque in publico solo voluerit, potestatem habeat, & quos dirigere maluerit, sint omnimodis rati ac stabiliti auctoritate nostrâ, omni Partis Publicae contradictione vel inquietudine funditus remotâ. Si quis autem*

B

C

D

E

tem haec nostra statuta infringere quaesierit, Dei omnipotentis iram incurrat, & insuper multam, quod est poenam, duodecim auri obrizi Librarum componat, medietatem Camerae nostrae, & medietatem saepe dicendae Conjugi nostrae, cui injuriam inferre non timuit. Et ut haec donationis ac cessionis auctoritas majorem in posterum roborem optineat, manus nostrae monogrammate Augustaliter insignitam ex Bulla nostra subter eam jussimus adnotari.

A

Signum manus [monogram] *Domini Hludovici serenissimi Imperatoris.*

Locus ✠ Sigilli.

Gauginus ex jussu Imperiali scripsi & subscripsi.

Data III. Idus Octobris, Indictione VIII. Anno Imperii Domni Hludovici XXV.

Actum Olonna Curte Imperiali, in Dei nomine feliciter. Amen.

In altero autographo occurrit Sigillum plumbeum pendens, in quo caput Ludovici laureatum cum epigraphe in antica parte HLVDOVVICVS. IMP. R. & in aversa CL. AVG. DEC. IMP. idest *Clarissimus Augustus, Decus Imperatorum*, sive *Imperii*. Sed haec sunt plane conferenda cum iis, quae Petrus Maria Campius in Historiae Eccles. Placentinae Tomo primo literis consignavit. Profert ille ejusdem Ludovici II. Diploma cum hisce notis: *Data III. Idus Octobris, Indictione XV. Anno Imperii Domni Hludovici Octavo, Incarnationisque Domini nostri Jesu Christi DCCCLII. Actum Placentiae*. Ibi dicitur Angilberga Augusta *infra muros Placentinae Urbis Monasterium unum sacrarum Puellarum construere velle*. Ac propterea idem Campius cum aliis Scriptoribus ad Annum DCCCLII. refert illius Monasterii fundationem. Sed quum Diploma nunc a me editum pertineat ad Annum DCCCLXXIV. ibique Angilberga Augusta dicatur adhuc *construere velle* idem Asceterium, & petat ab Augusto marito muri illius donationem ad ipsum aedificandum, alteram ex hisce Chartis interpolatam, corruptamque suspicari cogimur. Quamobrem liceat mihi dicere, Diploma Campianum laborare in suis notis non uno vitio. A vero quippe abest, Anno DCCCLII. decurrisse *Annum Octavum Imperii* Ludovici II. Is enim, uti inter Eruditos jam constat, Anno DCCCXLIX. potius quàm DCCCL. renuntiatus est & coronatus Imperator, ita ut Anno DCCCLII. ejus tantùm *Annus Quartus* numeretur. Deinde Anno DCCCLI. & DCCCLII. Ludovicus idem in Apulia & Calabria semper est versatus, uti nos docent Leo Ostiensis, Annales Bertiniani, aliaque monumenta. Ergo is eo tempore nunquam egit Placentiae, neque ibi Diploma firmare potuit, ut mittam *Tertio Idus Octobris* Anno DCCCLII. consignandam potius fuisse *Indictionem Primam*, quàm *Decimam Quintam*. Nullum ex hisce vitiis occurrit in Diplomate, quod ego nunc protuli.

B

C

D

Itaque

A Itaque superest, ut serius, quàm Campius putarit, aedificatum ab Angilberga Augusta Placentinum Monasterium statuamus. Iter institutum nunc repeto. In eo Diplomate largitur Imperator *omnem muri ipsius Civitatis intrinsecùs & extrinsecùs vallum a fundamentis usque ad pinnas murorum, quantùm protendit* (in Diplomate apud Campium haec verba adduntur: B *a mansione Supponi illius Comitis, & sicut per Portam &c.*) *a Porta Mediolanensi usque ad Posterulam subsequentem. Sed & universas in circuitu murorum & antemuralium, Turrium quoque & Portarum, ac Posterularum macerias*. Viden ut munitae essent atque ornatae Urbes Vallo, Muris, C Antemuralibus, Turribus, Portis, ac *Posterulis*, hoc est portulis, quas nunc *Pusterle* aut *Posterle* appellamus; *Cataractis* etiam ad portas, e ferro cancellato compactis, quae suspendi ac demitti poterant; nos nunc *Saracinesche* vocamus. Guntherus Ligurini Lib. 2. Derthonensem Civitatem a Friderico I. Anno MCLV. obsessam D ac vastatam hisce verbis pingit.

Heic pariter validas Turres, quibus undique sedes
Tuta videbatur, rubeo nitidissima muro,
Pro saxo laterem celeberrima Turris habebat.
Hanc ibi Tarquinum quondam fundasse Superbum
E *Rumor erat, nomenque loco retinente, Superba*
Illa vocabatur longo jam tempore Turris.
Huic subjecta jugo, valido firmissima muro,
Turribus & celsis consurgunt moenia pinnis,
Exornantque suam tectis sublimibus Urbem.

Antemurale antea memoratum vidimus. Quid foret, Albertus Aquensis Lib. 3. Cap. 32. Histor. Hierosol. per alteram obscuram vocem explicat, scribens: *Inter muros & Antemurale, quod vulgo Barbacanas vocant*. Ergo idem fuit *Antemurale* ac *Barbacane*. Alexander quoque Telesinus Abbas Lib. 2. Cap. 10. Histor. scribit: *Cum longissimâ perticâ, in cujus summo uncinus ferreus erat, Antemurale, quod vulgo Barbacanus dicitur, toto divellitur conamine*. Idem ab ipso repetitum videas Lib. 2. Cap. 43. Vide etiam in Historia debellationis Majoricae Anno MCXIV. apud Ughellium Tomo 3. Ital. Sacr in Archiepiscop. Pisanis. Ibi haec verba: *Christianus exercitus exsultans, & Deum laudans, Castella duo & Mangana conducit ad Cassarum* (idest ad Arcem) *Juxta quod erant Barbacanae magnae latitudinis & profundae altitudinis, quas lignis* (Christiani) *impleverunt, & Castella superinduxerunt*. A Latinis ergo appellatum *Antemurale* id quod Saraceni sive Arabes nuncupasse creduntur *Barbacan*. Verùm in Vocabulariis Arabicae Linguae nihil tale mihi hactenus occurrit. Hickesius in Grammatica Anglo-Saxonica quamquam repererit inter illius Linguae voces *Barbycan, Propugnaculum, Antemurale*, putat tamen, illatam illuc vocem fuisse a Nortmannis & Gallis: Gallos verò accepisse ab Italis; atque hos ex Arabum gente. Ego rem in medio relinquo. Itaque *Barbacanes* fuisse videntur muri breviores structi ante Urbium & Arcium moenia, ne Arietes & Turres hostiles ad ipsa moenia nisi post multum laboris accederent. Annales Pisani ad Annum MCLVI. Tomo VI. Rer. Italicar. testantur, Pisanos fecisse *Barbacanas circa Civitatem*. Haec

etiam

etiam fuit Du-Cangii sententia. Quae si vera sunt, speciem Antemuralium appellare possumus coronam illorum murorum, cui proxime praeterito Seculo *Falsa-Braga* nomen inditum fuit.

Illud autem exploratum est, olim quoque portas Urbium, & Castrorum, sinuosis muris ante structis ita celatas, obstrusasque fuisse, ut qua ad eas aditus foret, non facile dignosceretur. Hos etiam muros *Barbacanes* appellarunt. Quare *Antemuralis* nomine munitiones quasque muro confectas designatas puto, quae hostibus opponerentur, ne ad moenia invadenda, ac superanda cito progrederentur. Mammotrecti Auctor, idest Johannes Marchesinus Regiensis, Ordinis Minorum, haec scribit: *Propugnaculum est Antemurale, seu pinna murorum, quia de eo pugnatur*. Supra quoque memoratas vidimus *pinnas murorum*. Aut fallitur hic Scriptor, aut corruptus iste locus videtur. Saltem necesse est, heic latissima atque impropria significatione *Antemurale* sumi: videlicet sub eo etiam nomine venisse murum prominentem & circumductum in summitate moenium & turrium antiquarum (*un Corridore*) unde per hiatus apertos & crebros, telis, ignibus, & saxis vetabatur hostis accedere ad muros, eosque aut machinis conterere, aut scalis appositis ascendere. In Paralipomen. Anonymi Salernitani, Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. Cap. 110. Saracenus quidam Guaiferium Principem Salernitanum adhortatur, *ut undique Urbem suam reaedificari faciat, & Antemuralem illum, qui est juxta mare, sine mora in altum elevet, & unam Turrim in uno capite, & aliam in alio, &c.* Ergo duplici quodammodo murorum ordine

A muniebantur Urbes & Castra, hoc est *Moenibus, & Antemurali*. Audi Sanctum Hieronymum ad Cap. 26. Isaïae: *Et ponetur in ea Murus, & Antemurale Fidei, ut duplici septa sit munimento. Hic Murus, & hoc Antemurale, de vivis lapidibus exstruitur. Pro eo quod nos vertimus Antemurale, Symmachus Firmamentum interpretatus est: ut ipsi Muri munitionibus cincti* B *sint, & Vallo, Fossâque, & aliis Muris, quos in aedificatione Castrorum solent Loriculas dicere*. Quibusdam autem in locis pro Muro, & Antemurali duplex murus Civitatem, aut Castrum muniebat. Auctor est Cornelius Bruynus Lib. prim. Cap. 9. Peregrinationum suarum, adhuc Ur- C bem Constantinopolitanam in aliquot locis duplici muro munitam esse. Radevicus etiam Lib. 2. Cap. 40. scribit, Cremam *duplici muro excelso circumdatam*. Otto autem de Sancto Blasio ad Annum MCXCIV. ait, Hierosolymam a Saracenis *duplici muro, Antemurali opposito, ac fossatis profundissimis cinctam fuisse*. Redeo ad D *Antemurales, & Barbacanas*. In nuper laudatis Annalibus Pisanis, Tomo VI. pag. 104. Rer. Italicar. legimus, deducta fuisse a Pisanis duo Castella, & Mangana contra Cassarum (idest Arcem) Majoricarum, *juxta quod erant Barbacanae, &c.* uti superius vidimus. Joannes autem Villanius Lib. 9. Cap. 135., Tomo E XIII. Rer. Italicar. haec habet: *S' ordinò si cominciassero i Barbacani, ovvero Consossi, di costa alle mura da fossi, per più fortezza, e bellezza della Città*. Idem Lib. 9. Cap. 257. scribit: *Le mura di quà dall' Arno grosse braccia tre e mezzo, sanza i Barbacani, & alte braccia venti co' merli: e quelle d' Oltrarno furono grosse pur braccia tre, sanza i Barbacani*. Sup-

positos autem fuisse *Barbacanes* moenibus Urbium & Castellorum, neque ab iis multum remotos, ac modicae profunditatis edocebit nos frustulum Historiae a Benvogliento editum in Notis ad Chronicon Senense, Tomo XV. Rer. Italicar. Ibi ad Annum MCCCXXIX. Ghinotius in Arce quadam captivus, equum conscendens oblectationis specie, ipsum calcaribus concitavit, *e fe' saltare il cavallo, el rivellino de la Rocca; e giunse sul Barbacane; e saltò in terra, e tocca da' speroni il cavallo; e per la via correndo se ne andò a Sassoforte.* Ergo Barbacanes adinventi, ut accessum ad moenia impedirent Arieti, Testudini, Turribus, Scalis, aliisque obsidentium machinis. Alibi verò non ante moenia, sed ante fossas Antemuralia fabricata fuisse videntur. Nam Porcellius Lib. 9. Commentar. Jacobi Picinini pag. 151. Tomi XX. Rer. Italicar. expugnationem Castellionis Mantuani describens, ait: *Vincunt hinc Antemurale Bracciani, praetereunt inde foras, & jam vallum ascendebant.*

Sed quando de *Antemuralibus* coepi differere, haec etiam addere liceat. Romae sub Janiculo monte in Sancti Jacobi ad Longaram Inscriptio haec legebatur, teste Turrigio, Part. 2. pag. 401. de Crypt. Vatican.

HANC TVRREM ET PAGINE VNA

FACTA A MILITIAE CAPRACORVM

TEM. DOM. LEONIS QVAR. PP.

EGO AGATHO CI. . . . . .

hoc est, *Tempore Domni Leonis Quarti Papae.* Et heic animadverte rubiginem Linguae Latinae. Joseph Maria Suaresius in Diatriba de Foraminibus lapidum &c. legit *Pagineum*, eamque interpretatur repagula, seu *Antemuralia*, quae obtendi solent ad arcendos hostes. Altera Inscriptio in Urbe Leonina legebatur his verbis, uti fidem facit Turrigius nuper laudatus:

TEMPORIBVS DOM. LEONIS QVAR. PP.

HANC PAGINE ET DVAS TVRRES

SALTI SINE MILITIA CONSTRVXIT.

Turrigius per vocem *Pagine* Vallum (nunc *Bastione*, *Baluardo*) significari censet. Unde ille hoc didicerit, ignoro. Sunt autem apud veteres nomina quaedam, quorum significatio nunc admodum obscura est, qualis etiam videtur *Cortina*, cujus sensus apud recentiores in Architectura militari notissimus est, non ita verò apud veteres. In Charta Anno Christi MXXX. scripta apud eumdem Turrigium pag. 533. de domo quadam, & omnibus ad eam pertinentibus agitur, *posità infra Civitatem Nobam, qui appellatur Leoniana, juxta Cortina Majore beati Petri Apostoli &c.* Acerbus etiam Morena obsidionem Romanae Urbis Anno MCLXVII. tentatam a Friderico I. Augusto describens, haec ait: *Locum, qui Cortina Sancti Petri dicitur, & etiam Porticum Sancti Petri cepit &c.* Quid verò *Cortinae* nomine veteres significarint, fortassis explicabit nobis Rolandinus Seculi XIII Historicus, qui Lib. 12. Cap. 14. obsidionem Castri Sancti Zenonis narrans, inquit: *Dederunt extrinsecis impugnantibus, Castri munitionem extremam, quae Cortina vulgariter dicitur, sive Cinta.* Invenio tamen in veterum Tabulis *Domum cum Cortina sua*, nunc *Cortile*. Et sane audire heic necesse est Benzonem Episco-

piscopum Albensem in putidissimo Panegyrico Henrici IV. Regis Germaniae, quem edidit Cl. V. Johannes Burchardus Menkenius, Tom. prim. Scriptor. Rer. Germanicar. Sunt ejus verba Lib. 2. Cap. 9. de Kadaloo Parmensi Episcopo Pseudo-Papa: *Sine ullo obstaculo intravit exercitus Sancti Petri Cortinam, nam porticus erat ab incolis vacua*. Ergo *Cortina* Sancti Petri fuit, quod nunc appellatur *Cortile*, aut quod *Recinto di mura* dicimus. Postremum hoc veri videtur similius: & quum *Cortina Major* nuper occurrerit, Basilicam Sancti Petri duplici murorum ambitu cinctam & munitam tunc fuisse suspicari fas esset. Sed hinc tenebras omnes amovet Petrus Manlius, qui Historiam Basilicae Vaticanae, circiter Annum MCLX. literis consignabat, editam a Clariss. Patre Janningo Soc. Jesu, Tom. 7. Junii inter Acta Sanctorum. Ejus verba sunt Cap. 7. *In Cortina beati Petri, scilicet in Platea ante gradus est quoddam Cantharum cum conca porphyretica*. Ad Urbium munitiones *Carbonariae* quoque mihi pertinuisse creduntur. Earum mentio est in antiquis Chartis, & apud Falconem Beneventanum scribentem: *Reversi sunt usque ad Carbonariam foris Civitatem, ubi stagnum luteum putridumque erat*. Alia exempla congerit Du-Cangius in Glossario Latino. Vide & Chartam Casauriensis Coenobii pag. 997. Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. Sed quid revera *Carbonariae* fuerint, non ausus est dicere Du-Cangius. Non audeo & ego. Falconis verba fossam aquis immissis abundantem indicare videntur. Vocabularii quoque Florentini Auctores *Carbonaia* appellatum ajunt: *Fosso lungo le mura*. Sed quousque major lux affulgeat, judicium continere ju-

vat. Ptolomeus Lucensis in Annalib. brevib. ad Annum MCLXXXIV. Tomo XI. Rerum Italicar. scribit: *Eodem Anno fuit Consul Alcberius Pagani, qui aedificavit Carbonarias*. Ergo aedificia fuisse *Carbonariae* videntur. Cum *fossis*, & *Carbonariis*, & *muris*, & *turre* legitur in Charta Comitissae Mathildis apud Florentinium: quae verba indicare possunt, non idem fuisse Fossas, & Carbonarias. Attamen vide infra in Dissertatione XLVI. *de Civitat. Italicar. Magistrat.* breve Chronicon Fulginatis Urbis, in quo ad Annum Christi MCCLXXXIII. legitur: *Statim quum viderunt Vexillum, apparuit eis maxima Carbonaria inter eos, & Fulginates. Et sic hostes terga verterunt, credentes in Carbonariam praecipitare*. Ergo Carbonariae loca profunda, & ad instar Fovearum fuerint. *Ecclesia Sancti Johannis in Carbonaria* in Urbe Neapolitana penes moenia sita erat, ac per eam partem furtive Alphonsus I. Rex ingressus Civitatem sibi subdidit. Ego interea progredior.

Ex quo bella esse coeperunt, in usu quoque coeperunt esse Castella, & Arces, ingenio ac arte hominum munitae. Multasque ex iis Italia numeravit ad Saeculum usque a Christo nato Nonum, sed Regis unius studio ad resistendum hostibus parata. Cassiodorius praeter alios memorat *munitissima Castella* a Theoderico Rege condita. Nulli autem fas erat privato homini, quamquam Regiis beneficiis ditato, Arces, sive ut in Italia dicere amarunt *Rochas*, Castra, & Castella munita habere: aut si quis habuit, certe illi non sine Augustorum, sive Regum veniâ habere licuit. Leo IV. Papa Civitatem Leoninam, antea a Leone III. coeptam aut consummavit, aut inte-

gram, hortante & rogante ipso Lothario Augusto, aedificavit. Rem multis narrat in ejus Vita Anastasius, & ex eo Cardinalis Baronius. Turrigius in Lib. de Crypt. Vatican. pag. 404., & Aringhius in Roma subterranea Lib. 2. Cap. 8. Carmina marmore olim inscripta ad memoriam conditae Leoninae Urbis, e MSto Codice hausta, prodiderunt. Eadem & ego excepi olim ex altero Codice, quem mihi humanissime commodavit Illustrissimus, mihique ob doctrinam, aliasque egregias dotes summe commendandus, Dominicus Passioneus, & Archiepiscopus Ephesinus, olim Apostolicus apud Augustissimum Caesarem CAROLUM VI. Nuntius nunc S. R. E. Cardinalis. Et quoniam inter edita exempla, & Passioneum Codicem discrimen non unum animadverti, juvat illa rursus producere in Eruditae gentis commodum. Primam Inscriptionem Aringhius positam fuisse ait *supra Portam Castri Sancti Angeli, quae Porta Aenea dicebatur, & Sanctum Petrum respiciebat*. Turrigius *supra Portam olim appellatam Sancti Petri, sive Leonianam*. In MSto Passioneo traditur exstitisse *ad Portam Viridariam*. En qualis edita fuit a Turrigio, & Aringhio.

QVI VENIS AC VADIS, DECVS HOC ADTENDE VIATOR,
QVOD QVARTVS STRVXIT NVNC LEO PAPA LIBENS.
MARMORE PRÆCISO RADIANT HÆC CVLMINA PVLCHRA,
QVÆ MANIBVS HOMINVM FACTA DECORE PLACENT.
CÆSARIS INVICTI, QVOD ISTHIC CERNIS, HONESTVM
PRÆSVL TANTVM, QVOD TEMPORE GESSIT, OPVS.
CREDO MALIGNORVM SVA NVMQVAM BELLA NOCEBVNT.
NEQVE TRIVMPHVS ERIT HOSTIBVS VLTRA SVIS.
ROMA CAPVT ORBIS, SPLENDOR, SPES, AVREA ROMA,
PRÆSVLIS VT MONSTRAT EN LABOR ALMA TVI.
CIVITAS HÆC A CONDITORIS SVI NOMINE
LEONIANA VOCATVR.

Codex Passioneus ita quartum Versum, & duos sequentes praefert:

Quae manibus hominum aucta decore placent.
Caesaris invicti, quod cernis iste HLOTARI,
Tantum Praesul ovans tempore gessit opus.
Credo malignorum tibi numquam &c.

Sunt & heic incomposita quaedam. Attamen *Lotharii* Augusti nomen illic inscriptum fuisse, ex ipso sensu elucere potest. Alteram Inscriptionem subdo e Turrigio, & Aringhio. Illam Codex Passioneus collocatam ait *ad Portam Urbis, Juxta Molem Hadriani*.

RO-

ROMANVS, FRANCVS, BARDVSQVE VIATOR, ET OMNIS
HOC QVI INTENDIT OPVS, CANTICA DIGNA CANAT.
QVOD BONVS ANTISTES QVARTVS LEO RITE NOVAVIT
PRO PATRIÆ AC PLEBIS ECCE SALVTE SVÆ.
PRINCIPE CVM SVMMO GAVDENS HLOTHARIVS HEROS
PERFECIT, CVJVS EMICAT ALTVS HONOR.
QVOD VENERANDA FIDES NIMIO DEDVXIT AMORE,
HOC DEVS OMNIPOTENS PRÆFERAT ARCE POLI.
CIVITAS LEONIANA VOCATVR.

Postremos quatuor versus, uti jacent in Codice Passioneo, accipe, e quibus longe diversum sensum atque historiam elicio.

Principe cum summo gaudens haec cuncta Johannes
Perfecit, cujus emicat altus honor.
Quos veneranda fides nimio devinxit amore,
Hos Deus omnipotens perferat arce Poli.
Civitas haec a Conditoris sui nomine Leonina vocatur.

Si vera & germana est haec lectio, ut mihi quidem persuadeo, hinc intelligimus, non unum *Leonem IV.* Papam in opus Leoninae Civitatis insudasse; sed & *Johannem* (ut opinor) *Octavum* suam contulisse operam, ut Civitas jam condita perficeretur, hoc est, novis munitionibus, aut habitatoribus firmaretur. Itaque verba illa *Principe cum summo*, ubi alteram hanc lectionem admittas, Imperatorem ejus temporis significant, sive is Ludovicus II. sive Carolus Calvus, aut Carolus Crassus fuerit. His enim Imperatoribus sedit

A Johannes VIII. Papa. Fortasse quod posteri ignorarent, hunc etiam Pontificem, aut alterum ejusdem nominis, in munienda accuratius Civitate Leonina solicitum fuisse, Inscriptionem eamdem corrupere, substituto nomine *Hlotharii* Augusti nomini *Johannis* Papae. Si Vitam uberiorem Johannis VIII., & reliquorum B ipsius nominis Pontificum haberemus, e vestigio pateret, rectene, an secus in hisce versibus locus fuerit *Johanni Papae*.

Sed quando heic in tenebris versamur, quibus Historia non sat lucis ministrat, alteram eruditionis Romanae particulam exeramus. Illo quippe Seculo e restaurandis, aut con- C dendis Urbibus, eisque suo nomine donandis non unus Pontifex Romanus gloriam sibi quaesivit. Ostiam quoque rursus aedificatam *Gregoriopolim* appellandam antea jusserat Gregorius IV. Papa, Anastasio teste. Cui adjungenda est *Johannipolis*, hoc est, Civitas a praelaudato Johanne VIII. Papa condita. Hujus autem rei D testes habeo Versus ex nuper laudato Codice Passioneo excerptos.

In Porta Burgi Baſilicae Sancti Pauli.

HIC MVRVS SALVATOR ADEST, INVICTAQVE PORTA,
QVÆ REPROBOS ARCET, SVSCIPIATQVE PIOS.
HANC PROCERES INTRATE SENES, JVVENESQVE TOGATI,
PLEBSQVE SACRATA DEI, LIMINA SANCTA PETENS.
QVAM PRÆSVL DOMINI PATRAVIT RITE JOHANNES,
QVI NITIDIS FVLXIT MORIBVS AC MERITIS.
PRÆXVLIS OCTAVI DE NOMINE FACTA JOHANNIS,
ECCE JOANNIPOLIS VRBS VENERANDA CLVIT.
ANGELVS HANC DOMINI PAVLO CVM PRINCIPE SANCTVS
CVSTODIAT PORTAM SEMPER AB HOSTE NEQVAM.
INSIGNEM NIMIVM, MVRO QVAM CONSTRVIT AMPLO
SEDIS APOSTOLICÆ PAPA JOHANNES OVANS.
VT SIBI POST OBITVM CELESTIS JANVA REGNI
PANDATVR, CHRISTO SAT MISERANTE DEO.

Nimirum Baſilicam Vaticanam Leo IV. Pontifex ab irruptionibus Saracenorum immunem deinceps redditurus, condita nova Civitate *Leonina*, moenibus ac propugnaculis munierat. Quum verò barbaricae gentis inſultibus adhuc expoſita jaceret altera inſignis Baſilica Sancti Pauli, extra Urbem ſita, Johannes VIII. Leonem IV. aemulatus, novam Civitatem conſtruxit eamdem Baſilicam intra illam complectens, & moenibus, munitionibus, ac portis circumcingens, quam de ſuo nomine *Johannipolim* appellandam mandavit. Hanc verò memoratam alibi nondum vidi. Ita eodem Seculo a Sicone Principe Beneventano condita eſt Civitas, quae ex ejus nomine nuncupata eſt *Sicopolis*. Et Johannis quidem Octavi temporibus ferocientes Saraceni, A- A puliae Urbes infeſtabant, immo & Urbi ipſi excidium minitabantur. Audi Johannem ipſum Papam Epiſtol. 255. *Carolo Regi*, ideſt Craſso, qui poſtea Imperator eſt renuntiatus, Anno Chriſti DCCCLXXIX. aut DCCCLXXX. haec ſcribentem: *Sed nos tam ipſi dicti Iſmaëlitae* (ii ſunt Saraceni) *quàm alii concives noſtri* B *impugnant, ac perſequuntur, ut extra muros Urbis nullatenus, vel qui labore manuum ſuarum vivere valeant, vel qui (ut ita dixerim) Chriſtianitatem ſuam, ſicut decet, obſervent, egredi libere poſſint*. Atque haec de Johanne VIII. Papa, cujus glorioſa geſta dolendum eſt minime ad nos perveniſſe, a diſerto aliquo, & ſynchro- C no Scriptore digeſta. Romanorum Pontificum exemplum in cauſa fuiſſe videtur, cur & alii Italiae Epiſcopi tem-

temporibus eisdem Civitates suas muniendas susceperint, quamquam iis minime dominarentur, ut Romae Romani Pontifices. Anspertus Mediolanensis Antistes, qui Anno Christi DCCCLXXXII. vitam cum morte mutavit, ut est in ejus Epitaphio apud Puricellium in Monument. Basilic. Ambrosianae, num. 134.

Moenia sollicitus commissae reddidit Urbi
Diruta. - - - - - - - - - - -

Ita Leodoinus Mutinensis Episcopus, ut in Dissertat. I. *de Exter. gent.* prodidi, Urbem hanc nostram circiter Annum DCCCXCIII. regnantibus Guidone & Lamberto Augustis munivit, *non contra Dominos*, sed ut Cives difficillimis iis temporibus tueretur. In Diplomatibus eorumdem Augustorum apud Sillingardum & Ughellium Leodoino fas est, *fossata cavare, Portas erigere, & super unum milliarium in circuitu Ecclesiae Civitatis circumquaque firmare, ad salvandam & muniendam ipsam sanctam Ecclesiam*. Et profectò bella teterrima inter Guidonem, sive ejus filium Lambertum Augustos, & Berengarium I. Regem, postea & ipsum Augustum oborta Anno DCCCLXXXIX. occasionem dedere excitandis novis aut muniendis antiquis Castellis. Praecesserat etiam saevissima irruptio nuper memorata Saracenicae gentis in Apuliam Seculo eodem IX. peracta, qui tum illis regionibus, tum finitimis, ac ipsi Urbium reginae Romae, incredibiles innumerasque intulere calamitates per annos multos, quique inter Provinciam & Italiam ad Fraxinetum collocati, infestissimi fuere circumjacentibus locis. Ineunte quoque Seculo X. Hungrorum saevissima rabies e Pannonia in Langobardiam non semel illapsa, Provinciam hanc incendiis, caedibus, ac rapinis implevit atque vastavit. Haec omnia caussam dedere, ut universa Italia faciem subinde aliam sumeret. Paucae ante illa tempora numerabantur Urbes & Castella, quibus firmissima forent moenia ac propugnacula. Diuturna pax apud nos regnarat. Nullam externi hostis incursionem senserat haec Italiae portio a compluribus annis. Quare patebant omnia, & Castella potissimùm ac Vici latissime expositi erant barbarorum impressionibus. Nam qui *Burgi* appellabantur, Isidoro teste, fuerunt *domorum congregationes, quae muro non claudebantur*. Romanorum quidem & Gothorum sub dominatione munitissimis Castellis Italia abundavit. Bella deinde, ipsaque pax, & temporis diuturnitas pleraque munimenta disjecerant. Itaque ex quo disceptari coeptum est de Regno inter Guidonem & Berengarium, & ab uno latere Saraceni, ab altero Hungri, seu Hungari, miseram atterere Italiam coeperunt: tunc a tot aerumnis edocti Populi intellexere, quantae necessitatis foret munitiones antiquas restaurare, novasque construere, quae hostibus obsisterent, animasque & fortunas civium in praesenti ac futuro discrimine exciperent ac tutarentur. Hoc idem Galli Seculo IX. ob Nortmannorum immanes incursiones didicere. Quamobrem ut quisque tunc potuit, facultate a Regibus aut Augustis, aut a Principibus Langobardis in Ducatu Beneventano & Salernitano impetratâ, aedificare coepit Arces, Castra, & Turres, & muris ambire Castella & Urbes, & propugnacula multiplicare, praesertim in suis Beneficiis sive

Feu-

Feudis, immo & in Curtibus, sive Allodiis. Idem quoque pari occasione olim factum. Nam Honoratus Novariensis Episcopus sub finem Seculi V. Castellum aedificavit ac munivit, Ennodio teste Lib. 2. Carmin. ut turbulentis iis temporibus esset sibi tutus locus contra Barbarorum incursiones. Hoc & alii imitati tunc fuere, & frequentius subinde. Auctor Chronici Vulturnensis, Part. II. Tomi I. Rer. Italicar. pag. 370. de Ludovici Pii temporibus agens, haec habet Lib. 2 *Eo siquidem tempore rara in his regionibus Castella habebantur, sed omnia Villis & Ecclesiis plena erant. Nec erat formido aut metus bellorum, quoniam altà pace omnes gaudebant, usque ad tempora Saracenorum. Cessante quoque devastatione & persecutione illorum, qui tunc evadere potuerunt, vel sua invenire potuerunt, Regis judicio & precariis possederunt, usquequo Normanni in Italiam pervenerunt. Qui sibi omnia diripientes, Castella ex Villis aedificare coeperunt, quibus ex locorum vocabulis nomina indiderunt*. Haec ille.

Sed longe antea sibi consulere didicerunt Galliae Cisalpinae, sive Langobardiae Populi, immo & Italiae. Nam postquam Saracenorum furorem gens sensit, & bella inter diffidentes de Regno invaluere, ac potissimùm ubi tot clades Hungri inferre Italiae coeperunt, munimenta quotquot potuere sibi pararunt. Apud Campium Tom. prim. Histor. Eccles. Placentin. pag. 477. Eurardus Episcopus Placentinus Anno DCCCXCVIII. emit *ab Andrea habitatore Bardi montanea Placentina medietatem de petra, quod est saxum, in loco Bardi, ubi Castrum aedificatum esse videtur moderno tempore*. Ughellius Tom. V. Ital. Sacr Chartam Canonicorum Veronensium refert, multis tamen in locis vitiatam, scriptam Anno XI. postquam Berengarius solus coepit regnare, fortassis Anno Christi DCCCCIX. Ibi Canonici indulgent, ut *pro persecutione Ungarorum*, habitatores in Ceretae Castro Turrim ibi sitam muniant. Bergomensis quoque Civitas, ut est in Berengarii I. Diplomate apud Caelestinum Capuccinum in Histor. Bergomate, *maximà saevorum Ungarorum incursione* turbabatur. Proinde Anno DCCCCIII. petebat Episcopus Adelbertus cum Civibus, ut sibi liceret *Turres & Muros ipsius Civitatis reaedificare*: quod ipse Rex continuò indulsit. Neque secus Gauslinus Episcopus Patavinus ab Ottone Magno Anno DCCCCLXIV. impetravit, ut sibi liceret, *Castella cum Turribus & Propugnaculis erigere*, ut est apud Ughellium in eodem Tom. V. Ital. Sacr. Ut autem dixi, sine venia Principis, munitionem, aut Castrum construere nefas erat. Idque etiam in Gallia observatum. Anno DCCCLXIV. ut est in Capitular. Reg. Francor. a Baluzio editis Tom. 2. pag. 195. Carolus Calvus Franciae Rex haec habet: *Expresse mandamus, ut quicumque istis temporibus Castella, & firmitates, & hajas sine nostro verbo fecerunt, Kalendis Augusti omnes tales firmitates disfactas habeant*. Quod si quisquam sine venia Principis Castrum, Turres, aliasve munitiones aedificabat, periculum suberat, ut non sibi, sed Principi aedificaret. Propterea Vulturnensis Coenobii Abbas Paulus Anno Christi DCCCCLXVII. (uti legitur in Chronico ejusdem Monasterii nuper memorato pag. 445.) a Pandulfo & Landulfo Principibus Beneventanis impetravit, *ut ubicumque ille, vel successores in hereditate vel in pertinentia ejusdem Mona-*

nasterii Turrem aut Castellum fecerint, semper in potestatem & dominationem ejusdem Monasterii, & ejus Abbatibus & Rectoribus esse debeant, & nullam dominationem ibidem habeat Pars nostra Publica, idest Beneventanorum Principum Fiscus. Ita apud supralaudatum Ughellium Tom. 4. in Episcop. Astensib. Otto Magnus Anno DCCCCLXIX. Rozoni Episcopo Astensi licitum facit, *Castella, Turres, Merulos, Munitiones, Valla, Fossas, Fossata cum Propugnaculis struere & aedificare*. Et hisce quidem munita antiquis etiam temporibus erat Taurinensis Civitas; verùm *Ammuli* (scribe *Amolonis*, qui Lamberti Augusti Archicancellarius fuit) Episcopi impotentiâ haec omnia sub finem Seculi XI. prostrata fuere. Audi, quae de eo scribat Auctor Chronici Novaliciensis, Part. II. Tom. II. Rer. Italicar. pag. 764. ubi meminit *Ammuli Episcopi Taurinensis, qui ejusdem Civitatis Turres & Muros perversitate suâ destruxit. Fuerat haec siquidem Civitas condensissimis Turribus bene redimita, & arcus in circuitu per totum deambulatorios cum Propugnaculis desuper, atque Antemuralibus &c.* Idem praeterea indultum fuisse privatis personis, nos docebit Diploma, quod olim descripsi ex autographo existente in Archivo sacrarum Virginum Ticinensium Sanctae Mariae Theodotae, sive de Posterula.

Facultas aedificandi Castella in agris Monasterii Sanctae Mariae Theodotae Ticinensis concessa a Berengario I. Italiae Rege Risindae Abbatissae, Anno 912.

In nomine Domini Dei aeterni. Berengarius Rex. Si Regalis munificentia sanctas Dei Ecclesias & venerabilia loca temporali custodia protegit, morem suorum predecessorum equiperat, & perpetua stabilitate in aeterna gaudia a Domino suscipitur, eisque continuo perfrui nequaquam ambigitur. Proinde noverit omnium Fidelium Sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque presentium scilicet ac futurorum industria, Johannem *sanctae* Ticinensis Ecclesiae Episcopum *nostrae serenitatis humiliter exorasse clementiam, quatenus* Risindae *venerabili* Abbatissae Monasterii Deodotae, Regali auctoritate edificandi Castella concedere dignaremur licentiam in prediis & possessionibus praefati Monasterii in nostro Italico Regno adjacentibus, ubicumque utilius & melius visum fuerit pro persecutione & incursione Paganorum. *Cujus petitionibus assensum prebentes, jam fatae Abbatissae Risindae, nostrae videlicet speciali oratrici, in rebus & possessionibus sui Monasterii, quod Deodotae nominatur, per hoc nostrum Praeceptum* edificandi Castella in opportunis locis licentiam attribuimus, una cum Bertiscis, Merulorum Propugnaculis, Aggeribus, atque Fossatis, omnique argumento, ad Paganorum deprimendas insidias. Concedimus etiam saepe dictae Abbatissae incidere, & claudere vias publicas circa ipsa Castella ad tutamen & firmamentum sui, aliis donatis, per quas publicus meatus incedat. *Quam etiam Risindam Abbatissam & sua Castella, omniaque sui Monasterii predia, una cum Servis & Ancillis, Libellariis, Colonis, suisque commendaticiis, sub nostrae emunitatis atque defensionis Praeceptum recepimus, ut nullus Dux, Comes,*

mes, Vicecomes, Sculdassio, Gastaldio, Decanus, aut aliqua magna parvaque persona infra Castella ipsius Monasterii mansionaticum faciat, nullusque inibi potestative ingrediens Placitum custodiat, neque Teloneum exquirat, aut infra ipsa Castella publicas exigat functiones: sed omnia sint in potestate & dominio ejusdem Risindae Abbatissae, suisque successoribus, amotâ totius Publicae Partis contradictione. Si quis igitur hoc nostrae auctoritatis & defensionis Praeceptum infringere vel violare temptaverit, sciat se compositurum auri optimi Libras centum, medietatem Camerae nostrae, & medietatem praedictae Risindae venerabili Abbatissae, suisque successoribus. Quod ut verius credatur, & diligentius observetur, manu propria roborantes, de anulo nostro subter insigniri jussimus.

Signum Domni BERENGARIUS *Berengarii serenissimi Regis.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Johannes Cancellarius ad vicem Ardingi Episcopi & Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data X. Kalendas Augusti. Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXII. Domni verò Berengarii serenissimi Regis XXV. Indictione XV.

Actum Papiae, in Christi nomine feliciter. Amen.

Cur facultatem construendi Castella Berengarius largiatur Risindae Abbatissae, ipsa Charta sat prodit. Nimirum *pro persecutione & incursione Paganorum*, & *ad Paganorum deprimendas insidias*. Quo nomine Hungaros, gentem Scythicam, & idolorum cultui eo tempore addictam, significant: quae tunc singulis ferme annis ex Pannonia erumpens, Italicis Populis innumeras calamitates inferebat. Age verò oculos intende in ea verba: *Aedificandi Castella in opportunis locis licentiam attribuimus, una cum bertiscis, merulorum propugnaculis, aggeribus, atque fossatis &c.* Quae heic memorantur *Bertiscae*, apud veteres Italicae Linguae Historicos saepe occurrunt, atque appellantur *Bertesche*, & *Baltresche*, unde *imbertescare*, & *imbertescato*. Erant autem, ut opinor, lignea aedificia, seu turriculae cum fenestellis, in quibus ad custodiam & excubias collocabantur milites, in vallo aut in pinnis murorum composita, unde sagittae, saxa, aliaque bellica tela in hostes emittebantur. A Germanica voce *Bret* illius originem deducit Menagius in Originib. Linguae Italicae. Du-Cangius censet, idem fuisse *Bretachias*, atque *Bertiscas*. Aliis rem accuratius perpendendam relinquo. *Merulorum* quoque fit mentio in nostro Diplomate. Eos ignorasse videtur idem Du-Cangius. Neque heic sat felix supra memoratus Menagius, quum vocem hanc arcessit ex Latino *Minae* hoc pa-

pacto: *Mina*, *minum*, *minulum*, *menulum*, *merulum*, *Merlum*. Tantam metamorphosim quis probet? Fortassis a *Mirare Miruli*, ac deinde *Meruli* appellati. Idem significant *Merli*, ac Pinnae murorum, unde sagittae emittebantur, ad quarum similitudinem quum Coronarum radii, liliorum speciem praeferentes, efformarentur, propterea *Radii* interdum appellati sunt *Merli*, nisi potius ex ipsis Coronis ad moenium munitionem translata vox fuit. *Merulios*

A quoque vocatos invenio in altero Diplomate Lotharii Italiae Regis, ubi is concedit cuidam Vassallo Regio, ut aedificare possit *Turres & Castella cum Meruliis & Propugnaculis, & cum omni bellico apparatu*. Quum rara sint Diplomata privatis personis concessa, & praesens argumentum id poscat, juvat ipsam producere Chartam, quam autographam vidi.

B Adservatur autem in Archivo insignis ac antiquissimi Monasterii Ticinensis Sancti Salvatoris.

Lotharii II. Regis Italiae Diploma, quo cuidam Waremundo facultatem sibi eligendi Advocatorem & Missum, aedificandi Turres & Castella, mercatum faciendi &c. concedit, Anno 948.

IN *nomine Domini Dei aeterni. Lotharius gratia Dei Rex. Oportet nos fidelium mentes leto assensu exhilarare, ut ea, quae de nostro Regio jure appetunt, concedamus. Quapropter noverit omnium fidelium sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque praesentium videlicet ac futurorum sollertia, qualiter interventu & petitione* Aledrami *incliti* Comitis, *dilectique fidelis nostri,* Waremundo *fideli nostro, ut de suis rebus, & causis atque querelis, quemcumque voluerit, Advocatorem & Missum, quem sibi elegerit, habeat, ante cujus Missi presentiam diffiniatur omnis ejus intentio & quaerimonia, tamquam ante praesentiam Comitis vel Missi nostri percurrentis*. In suis quoque proprietatibus edificare Turres & Castella cum Meruliis & Propugnaculis, & cum omni bellico apparatu. *Legem etiam sine sua voluntate in alico loco non faciat, nisi in Palatio nostro, per hoc nostrum Preceptum, prout juste & legaliter possumus, tam illi, quam suis heredibus*

C *licentiam concedimus. Insuper quoque si aliquod negotium* in suis Castellis, *vel Villis, seu in aliis suis propriis locis fractum struerit, vel si ipse Waremundus & sui heredes aliquod Mercatum in supradictis eorum propriis locis fecerint, quicquid exinde Parti Publicae pertinere debetur, donamus eidem Waremundo, & suis heredibus concedimus atque largimur;*

D *& denique Regio jure & potestate in eorum proprium jus & potestatem * eorumque mittimus ac delegamus: eo scilicet ordine, ut nullus Publicus inibi aliquam potestatem habeat, omnium hominum injusta contradictione & molestatione remota. Si quis igitur hujus nostri Precepti temerarius corruptor extiterit, quinquaginta Mancosos aureos sciat se compositurum, medietatem Palatii no-*

E *stri Kamerae, & medietatem supranominato Waremundo, suisque heredibus. Quod ut verius credatur, & ab omnibus diligentius observetur, manu propria roborantes, sigilli nostri impressione subter insigniri jussimus.*

Signum Domni Lotharii [monogram] *piissimi Regis.*

Odelricus Cancellarius Bruninzi Episcopi & Archicancellarii recognovi & subscripsi.

Data III. Nonas Julii, Anno Incarnationis Dominicae DCC CXLVIII. Regni verò Domini Lotharii Regis XVII. Indictione VI.

Actum Lucae feliciter.

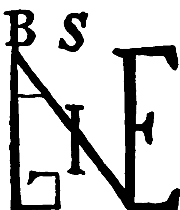

Denique addo alterum Diploma, quod in suo Chartophylacio adservat Capitulum Canonicorum Regien- A sium. Aspectum autographi praeferebat Charta.

Berengarii I. Italiae Regis Diploma quo facultatem aedificandi Castri in Plebe Sancti Stephani in Vico-longo concedit Episcopo Regiensi, una cum aliis immunitatibus, Anno 911.

IN *nomine Domini nostri Jesu Christi Dei aeterni. Berengarius Rex. Si justis nostrorum fidelium petitionibus nostrae pietatis aurem accommodamus, devotiores eos ac promptiores ad nostrae fidelitatis obsequium reddimus. Quapropter omnium sanctae Dei Ecclesiae praesentium scilicet ac futurorum noverit industria*, Ardingum *Reverentissimum* Episcopum & *Ingilfredum dilectum fidelem nostrum suppliciter nostram petiisse clementiam, quatinus* Petro *sanctae* Regiensis Ecclesiae venerabili Episcopo edificandi Castrum in sua Plebe sita in Vico-longo licentiam concederemus. *Quorum precibus inclinati, ita fieri decrevimus, & hoc nostrae largitionis Praeceptum scribere jussimus, per quod jam dicto Petro Episcopo* plenissi- B ma largitione licentiam construendi Castrum in prefata sua Plebe concedimus. *Illud praeterea nostra Regali institutione sancimus, ut nullus Dux, Comes, Vicecomes, Sculdassio, vel Decanus, aut quaelibet magna parvaque persona, seu aliquis Reipublicae Exactor, in ipsum Castrum per vim ingredi praesumat, aut Placitum tenere audeat*, C *vel teloneum aut aliquam publicam redibitionem homines in eodem Castello habitantes reddere compellat, vel mansionaticum inibi potestative accipiat. Nullus quoque eos distringere, pignorari, calumniari, aut per Placita fatigare absque legali judicio praesumat; sed liceat illis pro Dei omnipotentis amore, nostraeque animae remedio in ipso Castello pacifice & quiete vivere absque ali-*

alicujus potestatis inquietudine vel contradictione. Si quis igitur contra hoc nostrae concessionis Praeceptum insurgere quesierit, aut in aliquo violare temptaverit, sciat se compositurum auri optimi Livras triginta, medietatem Camerae A *Palatii nostri, & medietatem praetaxato Episcopo, suisque successoribus. Et ut hoc verius credatur, diligentiusque ab omnibus observetur, manu propria roborantes, de anulo nostro subter jussimus insigniri.*

Signum Domni *Berengarii piissimi Regis.*

Locus Sigilli ✠ cerei deperditi.

Johannes Notarius jussu Regio recognovi & subscripsi.

Data Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXI. Domni verò Berengarii excellentissimi Regis XXIV. Indictione XIV.

Actum Senna Curte Regia, in Dei nomine feliciter. Amen.

Neque heic silentio praetereundum Caroli Crassi Diploma, quod a Campio in Appendice Tomi prim. Histor. Placentin. pag. 461. productum fuit. Ibi Carolus Crassus Augustus *Adelberto de Ruzzolo* (a quo nobilis Rizzolorum Placentinorum gens descendisse dicitur) *concedit licentiam construendi Castella in jam nominatis locis, cum muris, merulis, bertiscis, fossatis, spizatis* (quid hac voce significetur, nondum divinavi) *aliisque propugnaculis &c.* Sed vereor ut Eruditorum cuiquam persuadeatur, abesse Diploma illud ab illegitimorum foetuum conditione. Confirmantur *Curtes hactenus ab eodem Adelberto & ejus antecessoribus possessae, scilicet Ruzzolum, Pupianum, Utianum &c. quas nunc tenent per praecepta & immunitates Regum Longobardorum Alboini, Clephi, Autharis, Agilulfi &c.* Heus bone Campi, etiam Diplomata *Al-* B *boini, & Clephi?* Nulla, ne Regum quidem, Familia annosam adeo originem sibi vendicare potest. Sed praestat pergere. Ita sensim (nescio an sub Carolo Crasso, certe post illum) tum Episcopi & Abbates, tum Comites, Vassi, & reliqui eorum temporum Proceres, excitare coeperunt quisque in solo suo Arces ac C munitiones, adeo ut Seculo Decimo subsequenti veluti silva Castrorum ac Turrium hanc praecipue Italiae partem visa fuerit occupasse. Occurrebant ejusmodi, ut ajebant, *Fortilitiae*, seu *Fortalitia*, unde Italicum *Fortezza*, in camporum planitie, sed praesertim in collibus ac montibus, ubi difficultas ipsa locorum robur arcibus augebat. D Saepius verò deligebantur cacumina collium aut rupium, ut ibi munimenta firmiora locarentur. Castella temporibus quoque Romanorum *in locis editis* pleraque

que sita fuere. Vidisses ergo in collibus Mutinensis agri coronam Castellorum & Turrium, quorum pars maxima pertinuit postea ad celebrem Comitissam Mathildim: incertum num jure Feudi aut Allodii, an verò quod ipsa Mutinensi quoque Urbi titulo Comitis praeesset. Idem conspiciebatur in reliquis montibus Mutinensium, ubi Comites minores, sive rurales, Valvassores, Capitanei, Castellani, (quo nomine olim apud Livium designati sunt habitatores Castri, sed Saeculis barbaricis eo quoque donati sunt Domini Castri alicujus) Castaldiones, aliique diversorum nominum Proceres. Ipsaque etiam Castellorum Communia, in libertatem ac Reipublicae formam postea erecta, sibi identidem constituerunt Arces & propugnacula ad sui tutelam. Neque secus egerunt finitimae Urbes, immo & reliqua Italia; quum enim una aliquid excogitabat ac perficiebat in re bellica laudandum, continuò ceterae imitabantur. Ita crebris ac fortissimis munitionibus universa haec Provincia superbire coepit, quod tamen, ut est humanarum rerum conditio, non ausim dicere, plusne utilitatis an detrimenti attulerit, quando emerserunt inde tot caussae ac fomenta innumera seditionum, defectionum, & bellorum, quorum prolixam seriem habes in Collectione Rer. Italicarum. Nam dum quisque Primatum potentiam suam sentiebat, in Urbes suas, in finitimos, ac in Reges ipsos sui muneris non rarò obliviscebatur. Jam tum Anno DCCCCXLVI. Wido Praesul Mutinensis Ecclesiae, Liutprando Ticinensi teste Lib. V. Cap. 12. ab Hugone Italiae Rege deficiens, ejus iram in se concitavit. *Quod Hugo ut audivit, congregatis copiis ad ejus*, (idest Episcopi) *Castrum Vineolam venit: idque viriliter, sed inutiliter oppugnavit*. Situm est Vineolae Oppidum, nunc *Vignola* appellatum, in Mutinensi agro ad Scultennam fluvium, Arce, Turribus, ac Moenibus adhuc munitum. Quod libenter memoro; nam & ego ibi, quisquis sum, Anno MDCLXXII. primam lucem vidi. Ita celeberrima Canossae Arx, saxo imposita in Regiensi Comitatu, post Annum DCCCCL. diuturnam & gravissimam obsidionem sustinuit contra Berengarium II. Italiae Regem, quam describens Donizo in Vita Mathildis Lib. prim. Cap. 2. haec habet:

Non Aries, Vulpis, neque Machina praevalet ullis
Ictibus excelsis nostris pertingere tectis.

Sic Liutprandi Continuatore teste Mons Feretranus, *quod Oppidum Sancti Leonis dicitur*, Anno DCCCCLXIII. eidem Berengario refugium diu praebuit, donec fame compulsus copiis Ottonis Magni Augusti obsidentibus victas manus dedit.

Quod affirmari posse puto, post Annum a Christo nato Millesimum, & praesertim decurrente Seculo XII. coepit apud Italicam gentem acrius quàm antea fervere studium rei militaris. Jam multae ex Urbibus ad Libertatem inhiabant, atque ad eam impetrandam non pecuniâ tantùm, sed & viribus opus esse intelligebant: quod & sensim praestitere. Actum est de recuperanda antiqua ditione, de dilatando imperio, de subdendis sibi Nobilibus viris, a quibus nullum amplius obsequium erat erga patriam Urbem; actum denique de resistendo ipsis Imperatoribus,

rescindere privilegia, veteresque consuetudines cupientibus, aut onera intoleranda imponentibus. Normanni in Apulia ac Sicilia Seculo XI. miranda fortitudinis ac disciplinae militaris exempla dedere. Par est credere, ab iis potissimùm derivatam in reliquos Italiae Populos illustriorem gloriae cupiditatem, uberioremque peritiam belli sustinendi atque inferendi. Quid in longa concertatione inter Fridericum I. Imperatorem, ejusque successores, & Italicam gentem, factum fuerit, nihil est, quod ego memorem. Habet Lector in Collectione Rer. Italicar. quod ego brevitatis causâ omissum heic volo. Illud certum, Seculo XII. vel ipsos Germanos profecisse ex Italicorum scientiâ militari. Arnaldus Lubecensis in Chronic. Slavor. Cap. 92. obsessam narrat Civitatem Wurlam Anno MCLXIII. ab inclyto Duce Saxoniae atque Bavariae Henrico Leone, atque inter cetera ait; *Et statim praecepit ex abundanti nemore ligna conduci, & aptari bellica instrumenta, qualia viderat facta in Lombardia, idest Cremae, sive Mediolani. Fecitque Machinas efficacissimas, unam tabulatis compactam ad perfringendos muros; alteram verò, quae excelsior erat, & in turris modum erecta, superexaltatam Castro, ad dirigendas sagittas, & ad abigendos eos, qui stabant in propugnaculis*. Turrium hujusmodi supra rotas mobilium antiquus erat in Italia usus. *Phalas* nonnulli eas appellarunt. Tunc autem ad summam perfectionem deducta fuere instrumenta bellica & machinae litholobolae varii generis, quas appellabant *Bricolas*, *Mangana*, *Petrarias*, *Prederias*, *Tortorellas*, *Trabuchetos*, *Trabuchellos*, *Trabuchos*, *Manganellas &c.* In Paralipomenis a me editis Anonymi Salernitani, Part. II. Tomi

A II. Rer. Italicar. memoratur *Machina, quam nos Patriam nuncupamus*. Sphalma Typographicum. Scribendum fuit, *quam nos Petrariam nuncupamus*. Atque heic perpendendum est, an satis consone Florentini Vocabularii Auctores interpretati fuerint vocem *Traboccbetto*. Per eam significari ajunt *luogo fabbricato con insidie, dentro al quale si precipita*. Sed nullum

B ipsi adferunt exemplum. Illud quidem certum est, *Trabucheta*, sive *Trebucheta* appellata etiam fuisse bellica instrumenta illa, unde lapides ejaculari mos fuit, atque unum & idem cum *Trabuchis*, diminutivo tantùm nomine variata. Quae ipsi veterum exempla adferunt, hoc ipsum pro-

C dunt. Immo *Trabuchelli* quoque nomine donatae sunt ejusmodi machinae. In Epistola Anno MCCXX. scriptâ, ac editâ a Baluzio Tom. 2. Miscellaneor. pag. 259. legimus: *Super unamquamque Turrim unus Trabuchellus fuit erectus*. Utique Seculis Italiae turbatissimis, quum Tyranni magni ac parvi dominarentur, ac

D saevirent factiones Guelforum atque Gibellinorum, in usu fuere teterrima insidiarum loca, idest in cubiculis pavimentum perforatum, ac ligneâ tabulâ (*Ribalta* appellabant) ita caute coopertum, ut qui improvide alteram tabulae partem pedibus premeret, cedente ipsâ in ima rueret. Locus in quodam Castro mihi

E indicatus olim fuit, ubi ejusmodi nefaria decipula fuisse tradebatur. Erat autem nomen apud Italos hisce insidiosis locis *Trabocchello*: quod & adhuc perdurat ad capiendos mures, aves, ac feras. *Trabocchello* a *Traboccare* Italico derivatum videtur, quod ore demisso in praeceps ruere significat. Apud Gallos *Trebuchet* idem sonat, ac nobis *Trabocchello*.

Ad

Ad Machinas jaculatorias redeo, quae omnes ab antiquis *Ingenia* appellatae sunt, *Tormenta*, *Artificia*, *Aedificia*, a Florentinis *Difici*. Propterea *Ingeniarii* & *Ingeniosi* dici olim consueverunt ejusmodi machinarum Artifices, ad quas inveniendas & conficiendas quisque intelligit, multum Ingenii adferendum fuisse. Durat adhuc apud nos eâdem significatione ipsa vox *Ingegnere*, quae ad Architectos quoque translata est. Lingua ipsa Italica olim hasce machinas *Ingegni* appellavit. Bartholomaeus de Neocastro in Histor. Siculâ, a me editâ in Tom. XIII. Rer. Italicar. *Ingenias* non semel commemorat, & obsidionem Civitatis describens, ait: *Lapides Ingeniarum volvuntur*. Addit: *Magister Ingeniae Admirati, quae vocabatur Castellionum, erecto diametro, adeo subtiliori ingenio temperavit Ingeniam, quod quotiens ex ipsa lapides immittebat in Castrum, singulos lapides immisit in Puteum, qui vocatur Basilius*. Atque heic non reticebo, singularem quondam Amicum meum P. Berettum in Dissertatione Chorographicâ praepositâ Tomo X. Rer. Italic. retulisse ex Memoriali Potestat. Regiens. Tomo VIII. pag. 1107. Rer. Italicar. haec verba, eaque ita interpretatum fuisse: *Et habebant Manganellas* (fustes) *in plaustris, & manganabant* (fustibus caedebant) *eas per Carroccium Parmae, & homines illius partis*. Quae heic *Manganellae* dicuntur, & alibi *Mangonellae* appellatae reperiuntur, *Mangana* minora fuerunt, unde projiciebantur saxa adversùs Carroccium & Populum Parmensem. Illarum quoque mentio est in Annalib. Genuensib. Caffari ad Annum MCCXXVII. Mos etiam fuit, nomen suum indere ejusmodi Machinis praegrandibus, praecipue *Lupi* & *Asini*. Et vetusta quidem hujus moris origo. Ammianus Marcellinus Lib. 23. Cap. 4 ad Annum Christi CCCLXIII. Machinam lithobolam describens, quae *saxum contorquet, quidquid incurrerit, collisurum. Cui etiam Onagri vocabulum indidit aetas novella eâ re, quod Asini feri, quum venatibus agitantur, ita eminus lapides post terga calcitrando emittunt, ut perforent pectora sequentium, aut perfractis ossibus capita ipsa diplodant*. In Annalibus Genuensib. Stellae ad Annum MCCCLXXII. memorantur *Machinae plures, magni ponderis lapides jacientes: & prae aliis Machina una, quae Troja* (idest Sus femina, sive Scrofa) *vocata jaciens lapidem ponderis, quod Cantariorum XII. usque in XVIII. vocatur*. Hoc mirum, si verum est, quod traditum vidi, apud Genuenses *Cantarium* fuisse pondus centum quinquaginta Librarum. Vide & apud Du-Cangium in Glossario Latino alia bellicarum ejusmodi Machinarum exempla, quibus inditum fuit nomen *Troja*. In Actis MS'is Reipublicae Mutinensis ad Annum MCCCVI. memoratum vidi *Ballistum, quod appellatur la Lova* (idest *Lupa*) *valoris, & extimationis circa trecentarum Librarum Mutinensium*. Hisce adde Henricum Roslam Saxonem, qui Meibomio teste circiter Annum MCCLXXXVII. scribebat:

Non heic unigena fabricatur Machina. Nomen
Haec Librilla tenet, quasi saxea pondera librans.
Obtinet illa Suis: sed Hirundinis haec: stat Aselli
Illa vocata notâ.

Ita Abbo Lib. 2. de obsidione Parisi. memorat *Arietes, vulgo Carcamusas resonatos*, hoc est, appellatos. In Vita

Vita Nicolai Laurentii (seu Cola de Rienzi) Tribuni Romanorum enarratur hostilis ejusdem Populi Romani processus ad obsidionem Vetrallae. Ibi, ut is ait, *fecero una Asinella de leno, e conusserola si' alla Porta della Rocca. La notte se fece. Quelli della Rocca mesticaro Zoifo, Pece, Voglio, Trementina, Lena, & aitre cose, e jettaro questa mestura sopra lo deficio. La Asinella so in quella notte arza. La domane so trovata cenere. Artes* etiam & *Artificia* appellatae sunt ejusmodi Machinae, unde fortasse derivata est consuetudo nuncupandi tormenta bellica, ignivoma postea adinventa, *Artiglierie*, quibus etiam proprium nomen imponebatur. Ferrariae in armamentario Atestinorum Ducum erat (nunc autem est Mutinae) immane tormentum ignivomum, cui nomen *la Regina*. Erat & *il gran Diavolo* ab Areosto memoratum. Manganum verò *Balearis Machina* a Gunthero appellatur Lib. 3. Ligur. ubi ait:

Exstruitur mirae Balearica Machina molis,
Quae valido longum transverberat aëra jactu:

Jacobus Spiegelius in Scholiis ad hunc locum scribit: *Balearica Machina, idest funda: quae primùm inventa est apud Baleares Insulas.* Haec inepte, si vulgares fundas intelligit, quibus Balearis Populus praecipue valuit ad lapides saxeos aut plumbeos projiciendos. Guntherus heic praegrandem *Ballistam* seu *Manganum* describit, quo ingentia saxa torquebantur in Castrum obsessum. Verum quidem est, *fundam* ejusmodi Machinis interdum fuisse insertam, ut Lipsius Lib. 3. Dialog. 3. Poliorcet. ostendit. Sed longe a vulgari diversa fuit, simulque certum est, apud majores nostros usurpatas fuisse voces *Funda, Balea, Baleare, Balearius &c.* pro *fundendo* sive lapides, sive plumbum, sive sagittas. Et hinc vox *Balista, Balestra* a Graeco βάλλειν. Vide Du-Cangium. Guntherus ipse Lib. 9. *Fundas* primo, tum *Mangana* commemorat, scribens:

- - - - - lapides agitata minores
Funda rotat. Magnos Balearica Machina muros
Incutit, & duro munimina verberat ictu.

Itaque *Balearica Machina* idem significavit ac *Machina da gittare, e da tirar grosse pietre*. De *Funda* Manganellis junctâ mentio est in Charta, quam in Codice MSto Cencii Camerarii legebam, atque heic evulgandam censui.

Instrumentum de resignatione Castri Fumonis, & victualium, utensilium, aliorumque mobilium ad Castrum ipsum spectantium, factâ per Dominum Nicolaum de Anagnia quondam nepotem felicis recordationis Gregorii Papae IX. cui per Dominum Urbanum Papam IV. commissum fuerat idem Castrum, Anno 1263.

IN nomine Domini nostri Jesu Christi. Amen. Anno Nativitatis ejusdem Millesimo Ducentesimo Sexagesimo Tertio, Pontificatus Domini Urbani IV. Papae Anno II. Indictione II. Mense Julio VIII. intrante. In praesentia mei Nota-

Notarii & testium subscriptorum. Frater Loffridus Conversus Fossaenovae, & Castellanus Roccae Fumonis, per Dominum Nicolaum de Anagria Domini Papae Capellanum, & Leothorius consobrinus ejusdem Domini, resignaverunt Roccam Fumonis nomine & vice ipsius Domini, cui ipsa Rocca ab Apostolica Sede ad custodendum fuerat commissa, cum rebus inferius adnotatis, Buchino Servienti Domini Papae, secundùm mandatum receptum per Literas Domini Papae supradicti. Quarum Literarum tenor talis erat. Urbanus Episcopus servus servorum Dei, dilecto filio Nicolao de Anagnia Capellano nostro, nepoti felicis recordationis Gregorii Papae praedecessoris nostri salutem & Apostolicam benedictionem. Quum propter quaedam, quae in his diebus in Campaniae partibus emerserunt. Castrum Fumonis Anagniensis Dioecesis, cujus custodia tibi est ab Apostolicâ Sede commissa, in nostris manibus modis omnibus habere velimus, discretioni tuae per Apostolica scripta sub poena gratiae nostrae districte praecipiendo mandamus, quatenus statim receptis praesentibus, sicut honorem tuum diligis, & indignationem nostram desideras evitare, Castrum ipsum cum frumento, vino, hordeo, foeno tam praesentis anni quàm etiam praeteriti, si quae de praeterito anno residua sunt in Castro ipso, nec non cum Balistis, Armis, ac ejusdem Castri ceteris Guarnimentis, dilecto filio Buchino Servienti nostro, latori praesentium, sublato cujuslibet difficultatis & dilationis obstaculo, assignare procures, faciens super assignatione Castri & aliorum praedictorum confici duo similia publica Instrumenta, quorum unum penes praedictum Buchinum, transmittendum nobis, &

A reliquum penes te volumus remanere. Neque in assignatione ipsius Castri, quod nequaquam ad praesens dimittere tibi proponimus, sub spe obtinendae a nobis ulteriorem ejus detentionem, aliquam difficultatem inheras, sive moram, quum nequaquam te in hoc exaudiremus, sed gereremus ad grave potiùs & molestum. Datum apud Urbemveterem, B V. Nonas Julii, Pontificatus nostri Anno II. *Res autem resignatae sunt hae. In primis sunt XLVI. tinae de grano: item XV. tinae de farina grani farri: & X. tinae de farina grani speltae: item XXXIV. tinae de spelta: item XVII. Scuta, de quibus quaedam fracta sunt: item XIII. tinae de simula: item XVI. cappillinae,* C cum VII. Balistis de ligno fractis: item IV. fundae de Manganello; *& una concula de torno. Item XI. vegetes cum V. caballatis vini, & una de aceto: item III. tini, & IV. scamna, & uno disco, & duabus tabulis de disco: item duae catenae, & una lucerna, & una capix ferrea, & una sartago; item una grattarola,* D *& unum par testorum, & quatuor caldariae inter magnas & parvas: item I. ramarolum, & I. grappellum: item una caldarella pro cisterna: item sagimen medii porci: item unum stilum pro ferrandis equis: item duae pallae ferreae. Item unus asinus, & una asina: item unum par barilorum pro aqua: item unum par* E *flasconum, & duo arcae: item quatuor toaliae pro disco, & quatuor manutergia: item duo coopertoria pro pane: item duae pelles, & duae molae de centimulo: item IV. sacci, & III. saccones, & II. cultrae: item I. funiculus: item I. calix cum patena argenteus, cum uno thuribulo argenteo: item I. paramentum completum, & unam similiter Planetam: item I. Liber Missalis:*

item

item I. Passionarium, & I. Psalterium, & II. Antiphonaria de die & nocte: item III. Homiliae: item. I. centenarium de parassidibus, & XXX. gradales: item XIX. gallinae, & una calcaria. Quae omnia supradictus Buchinus confessus fuit recepisse ad manus suas coram me Notario & testibus infrascriptis cum Rocca memorata per praedictos Fratrem Loffridum & Leotberium, nomine & vice Domini Nicolai supradicti, ut supra continetur.

Actum in Minano praedictae Roccae coram Domino Philippo de Ferentino, Roberto dicto Cossa ejusdem Civitatis, Petro de Sancto Germano serviente Domini Papae, Simeone de Verulis, Johanne Petri Rogerii de Lauzano, Oddone Amatonis, & Bartholomaeo Giffredi. Et hujus rei vocati fuerunt testes.

Et ego Johannes de Guarcino, qui dicor de Sancto Joanne, auctoritate Sedis Apostolicae Notarius, cui ab eadem Sede concessa est potestas, tutores & curatores dandi, decretum interponendi, alimenta decernendi, testes recipiendi, & publicandi, acta, protocolla & Instrumenta exemplandi, & alios legitimos actus, ad hoc interfui, rogatus scripsi, & ut superius legitur, in publicam formam redegi, & feci signum, per quod cognoscitur nomen meum.

Haec est autem celebris Arx Fumonis, in quam conjectus fuit Anno MCCXCV. a Bonifacio VIII. Papa Petrus de Murrone, antea Coelestinus V. summus Pontifex, qui ibi sanctissime dies suos complevit. Anonymus Beneventanus in Chronico ad Annum MXLII. apud Camillum Peregrinium, Tomo V. pagin. 151. Rer. Italicar. haec scribit: *Maniaki pervenit in Trane per mare, & terrà obsedit eam. Fecit ibi Turrem excelsam ligneam, & Tractareas manculas, & Berbices, ut comprehenderet eam.* Hoc est Turrim mobilem; & *tractorias*, ut opinor (*tiratore* nunc diceremus) *manculas*: lego *Machinas*, aut *Mancanas*, seu *Manganas* (haec enim a Librariis vitiata fuere) & *Berbices*, idest Arietes. Atque heic mihi patefaciendus error complurium Eruditorum in investiganda origine Italicae vocis *Magagna*. Aegidii Menagii in Lib. de Originib. Linguae Italicae, verba sunt. *Magagna, difetto, Mancamento, credo da Mancare, Mancanus, Mancana, Macana, Magana, Magagna. Da μαγγανα Dorico lo cavano il Caninio e 'l Monosini. Voleva il Guieto, che derivasse da Magus. Magus, Maganeus, Maganea, Magagna. A Mangonibus, Mangonium, Mangonia, Magagna, il Signor Ferrari.* Procul a vero quilibet abiit. A *Manganum* prodiit vox *Magagna*. Quum enim imbrem saxorum Mangana projicerent, & homines, aut equos (ut domos praeteream) ferirent, percuterentque, vulnera iis, sive supremam perniciem inferebant. Propterea equi aut homines Manganorum lapidibus percussi, *Manganati*, seu *Manganiati* appellabantur, ac tandem *Magagnati*. Hinc *Magagnate*, *Mangano* ferire, & *Magagne*, idest vulnera *Mangano* illata, prodierunt, quae postrema vox ad quodcumque vulnus & labem translata est. *Sì fanno mura, che l' uomo non puote Magagnare per difici nè per Mangani*: ita in antiqua Italica Expositione *Pater noster* apud Academicos *della Crusca*. Matthaeus quoque Villanius Lib. prim. Cap. 22. ait: *E i loro cavalli erano più stanchi e Magagnati dalle saette degl' Inglesi*. Germanica Lingua adhuc appellat *Mangel la Magagna*. Sic vocat *Pferd-Mangel*, ut significet *Magagna di Cavallo*. *Manganum* verò pariter *Mangel* nuncupat. Ita Angli ab eâdem

eâdem Germanicâ voce suum *Mangle* deduxerunt, cujus significatio est *caedere, lacerare, vulnerare, mutilare*, simulque ut Itali ajunt *storpiare*. Incredibile verò dictu est, quanti ponderis lapides per Mangana, Petrerias, aliasque ejusmodi Machinas, projicerentur in hostes, atque in aedes. Interdum vel ipsae Turres firmiores, nedum earum tecta ac tabulata, ab iis concutiebantur, & obsessis eripiebatur fere omnis locus quietis. Quod nunc, majori tamen successu *Bombae* peragunt, olim per Mangana tentabatur. Neque reticebo, quid hominum industria Anno MCXVIII. ad lithobolarum Machinarum vim aliqua ratione eludendam aut infirmandam excogitarit; scilicet Rete e funibus, quo lapides evolantes exciperentur, ante locum impetitum protendebatur. Pandulphus Pisanus in Vita Gelasii II. Papae, editâ Tomo III. Rer. Italicar. haec scribit: *Faciunt contra machinas, vineas, balistas, & arcus. Inde primùm Rete contra Petrarias ad Turres aperiendas ab astuto illo Tyranno* (Henrico Quarto inter Augustos, inter Reges Quincto) *in damnum plurimorum, & proficuum multis ingenium exquisitum inventum est*. Quid Saraceni Ebusani, teste Laurentio Vernensi, sive Veronensi, Lib. 4. Belli Balearic. meditati sint ad eludendos ingentes lapides a Pisanis per machinas projectos Anno MCXIV. ex hisce versibus edisces:

Protegitur murus pannis, latisque tapetis,
Et Turres habuere sui munimina vestes,
Fulcraque collatae luserunt saepius ictus
Molis, & appositae texerunt cetera crates.

A Ita in obsidione Tortosae Anno MCXLVIII. ut habet Caffarus Lib. prim. Annal. Genuens. Tomo VI Rer. Italicar. quum Saraceni in Castellum ligneum Christianorum *petras ducentarum Librarum ponderis* projicerent, Genuenses hoc *citò emendaverunt, atque retia chordarum juxta parietes Castelli tanta posuerunt, quod ictus petrarum Saracenorum nullo modo timuerunt*. Tunc etiam in Urbium & Castrorum oppugnationibus usurpatae
B sunt *Vineae*, seu *Crates* multiplicis generis, quas *Gatti* vulgaris Lingua appellavit, Latina vero barbara *Gatos, Gattos, Cattos*: sub quibus latentes milites ad suffodiendos muros, aliaque in hostem tentanda procedebant. Vocabularii Cruscani Auctores *Cattum*
C definiunt: *Istrumento bellico da percuoter muraglie, il quale ha il capo in forma di gatta. Latine Aries, testudo*. Errant. Bernius ipse ab iis laudatus scribit:

Gatti tessuti di vinchi e di legno.

D En Crates, en Vineas veterum. Rolandinus Lib. 8. Cap. 13. Chronic. *Aedificium quoddam construxere, quod vulgo Vinea dicitur, idest Gattus*. Infra addit: *qui sub Gatto erant*. Dandulus quoque scribit *cum Gatto suppositum fuisse ignem Portae Altinati* Patavii. Cortusii in Histor. Lib. 7. Cap. 7. inquiunt: *Fiunt Vineae, sive Gat-*
E *ti, pontes, & scalae &c.* Ita Bartholomaeus de Neocastro in Historia Sicula *Gattum eximium ex trabibus* memorat. Guilielmus Brito Lib. 7. Philipp.

Huc faciunt reptare Catum, tectique sub illo
Suffodiunt murum - - - -

Item

Item Nicolaus Specialis Lib. prim. Cap. 15. Histor. Siculae, mentionem facit *de trabibus ligneis, quas vulgo Gattas appellant*. Du-Cangius ad vocem *Catus*, Vegetii verba adfert scribentis: *Vineas dixerunt veteres, quas nunc militari barbaricoque usu Cattos vocant*. Quid veterum *Vineae* fuerint, eruditi norunt. Eleganter eas descripsit Lipsius. Sed nihil dissimulandum: dissentiunt Codices Vegetii, alii enim pro *Cattos* habent *Caucias*, alii *Cautias*. Quamobrem accedat & Otto Morena Tomo VI. pag. 1041. Rer. Italicar. qui *Gattum ingentis molis Friderici I.* Augusti curâ constructum describens, haec inter cetera ait: *In ipso enim Gato quaedam Trabs ferrata, quam Bercellum appellabant, constabat, quam ipsi, qui infra ipsum Gatum fuerant, foris plus de viginti brachiis projicientes in murum ipsius Castri mirabiliter feriebant*. Editio Osii pro *Bercello* habet *Barbizellum*; Utrumque recte. Nam a *Berbix* (quod e *Vervex* efformavere Saecula barbara, ut significarent *Arietem*, hoc est Machinam bellicam) derivatum fuit diminutivum *Berbicellum*; atque ex hac voce per syncopen pullulavit *Bercellum*. Radevicus etiam Lib. 2. Cap. 59. de Gest. Friderici I. obsidionem Cremensem describens, inquit de Cremensibus: *Non segniter se & ipsi communiunt, magnâque audaciâ super muros, & in suis Machinis, quas Gattas appellant operiuntur*. Ipse Morena infra ait: *Multos Gatos ex cratibus fecerunt*. Ergo vides, sub *Gatto* compositum fuisse Arietem ad moenia diruenda, ac proinde vocabulo *Gatti* designari quascumque Machinas mobiles e ligno & cratibus contextas, quibus bellatores sese tegebant, ut aut hostium muros tuti contingerent ac dejicerent, aut lapidum e tormentis projectorum vim seu ignem & jacula hostilia eluderent. Quod si quis *Gatto* pertusa moenia dixit (& sane in Annalib. Genuensib. Stellae, habemus *Gattos* adhibitos *pro fractione murorum*, & in Pisanis Annalibus *murum a Gatto foratum*) id per Figuram quamdam dictum fuit, quum *Gattus* Arietem complecteretur, quo moenia frangebantur. Ac propterea naves etiam, sub quibus milites latere possent, *Gattos* appellarunt. Bartholomaeus Platina Lib. 4. Histor. Mantuan. scribit: *Quatuor naviculas submittit undique coopertas, quas Gattos incolae vocant, relictis ab uno latere fenestris quibusdam, unde tuto securibus ac dolabris exscindere pontem liceret*. Apud Gallicos Scriptores *Sues* interdum memorantur. Iidem iis fuere ac nobis *Gatti*. *Musculus* quoque, & *Murilegus* interdum eadem Machina est appellata.

Ceterum & sub ipsis Romanis & Graecis usurpatae Machinae lithobolae ad tutelam aut ad offensionem, ab usu Italicorum nunquam recessere. Audi Anastasium Bibliothecarium in Vita Gregorii IV. Papae scribentem ad Annum circiter DCCCXXIX. *In Civitate Ostiensi Civitatem aliam a solo valde fortissimam, muris quoque altioribus ac seris & cataractis eam undique permunivit, & desuper ad inimicos* (idest Saracenos), *si venerint, expugnandos Petrarias nobili arte composuit, & a foris non longe ab eisdem muris ipsam Civitatem altiori fossato praecinxit, ne facilius muros contingere isti valerent*. En quae munimenta ad Urbes adhiberentur Seculo Christi IX. inter quae praesertim *Petrariae* numerabantur. Atque eo deducta vis fuit hujusmodi machinarum, ut quemadmodum jam monui, non solùm apud antiquos, sed & Seculo XII. & XIII.

XIII. per eas saxa ingentis ponderis, atque ipsi molares, projicerentur in Urbes & Castra obsessa, in incommodum grave tam aedium quàm hominum. Si fides Rolandini Chronico Lib. 6. Cap. 6. quum Eccelinus de Romano Anno MCCXLIX. Arcem Estensem obsideret, adhibuit *XIV. aedificia trabuccantia undique ipsam Roccham. Et rotabant aedificia quaedam lapides ad ipsum Castrum ponderis Librarum Mille ducentarum & ultra*. Annales quoque veteres Mutinensium Tomo XI. Rer. Italicar. ad Annum MCCLXV. memorant. *Trabuchum Mutinensium, qui factus fuerat in Platea Communis Mutinae, cujus pertica erat, quantùm sex paria boum ducere poterant*. Quum *Manganis* & *Trabucchis* in obsidionibus pugnatum saepissime Historici scribant, indicio illud esse potest, non ejusdem plane speciei Machinas fuisse *Mangana* atque *Trabucchos*: quamquam certum sit, utrasque ad lapides projiciendos fuisse usurpatas. Jacobus tamen Malvecius in Chronic. Brixiano pag. 911. Tom. XIV. Rer. Italicar. commemorat *Petrarias, quas nos Manganos, aut Trabuccos dicimus*. Teste Fulvio Azzario in Historia MSta Regii Lepidi adhuc visitur lapis ad Portam Sanctae Crucis cum hac inscriptione positus in honorem Guidonis Lambertini Praetoris Regiensium, qui amplificatâ Urbe Portam illam aedificandam curavit. En ipsam:

ANNO M. C. NONAGESIMO VIII.

HOC OPVS EST ACTVM, GVIDONIS TEMPORE FACTVM,
QVI LAMBERTINI COGNOMEN GESTAT AVINI.
HVNC HOMINEM CAVTVM TRIBVIT BONONIA LAVTVM
VRBI REGINE RECTOREM CELIBE FIDE.
BESMANTVM CEPIT, PVLGANVM GRANDINE FREGIT.
HANC PORTAM CRVCIS CENSEMVS JVBARE LVCIS.

Verba illa ***Pulganum grandine fregit*** significant, Castrum Pulgani ab eo Praetore Manganorum lapidibus obtritum fuisse. Legitur etiam in Memoriali Potestat. Regiens. Tomo VIII. Rer. Italicar. ad Annum Christi MCXCVIII. *Et captum est Castrum Puliani*. Verùm uti Dominicus de Gravina in Chronico edito Tomo XII. Rer. Italicar. pag. 674. memoriae prodidit, ejusmodi Machinae grave sane incommodum obsessis inferebant, at rarò eos ad deditionem cogebant. *Capitanii*, inquit ille, *dicti exercitus ab exteriori parte Trabuccos quatuor erexerunt, per quos continuo nocte dieque impassibiles* (corruptum, ut puto, epithetum) *lapides jaciuntur. Sed, ut tunc vidi, existimo numquam per Trabuccum Terram posse acquiri: quoniam Trabuccus non ad aliud bonus est, nisi in acquisitione Castrorum, licèt ex ictibus Trabuccorum ipsorum & fractionibus lapidum, quos jaciebant, plurimi periissent homines in Berdescis, & Berdescas plurimas infregissent*. Sed quoniam prae manibus habemus Scriptorem hunc, qui Anno MCCCL. haec literis mandabat, subsequentia adjungere juvabit, e quibus intelligemus, Man-

Mantellos aliud bellicae Machinae genus fuiſſe. *Fecerunt etiam*, ſubdit, *Capitanii ipſi diverſa Ingenia lignea praeparari, Pontes, Caſtra* (ſcilicet Turres mobiles) *Scalas, Gattos, & Mantellos, Fundas plurimas, & Baliſtas; & lignea plurima, ſeu fraſcas incidere; ut cum eis & ex eis foſſatis adhaereant, & foſſatos faciant onerare*. Fortaſſis inditum fuit *Mantelli* nomen Cratibus aut Vineis, translato in militiam nomine *Mantellarum*, quibus hominum corpora conteguntur. Petrus Azarius in Chronico, Tomo XVI. Rer. Italicar. pag. 328. de Comite Urbini ſcribit: *Qui ſuper Circhis ipſius Terrae Scarpariae Mantellos firmos tenens, defenſores graviter offendebat*. *Ciconiae bipennes* etiam memorantur a Bartholomaeo de Neocaſtro in Hiſtor. Siculâ, Tomo XIII. Rer. Italicar. pag. 1135. Ad Tollenonis formam machina iſta conſtructa mihi creditur, apta & ipſa ad immittendos molares in Arces obſidione preſſas. Cadavera quoque foetida jumentorum, & ſtercora interdum injiciebantur in loca obſeſſa, tum ad vexandos foetore incluſos, tum etiam irriſionis cauſſâ. Anno MCCXLIX. profligati fuere Mutinenſes a Bononienſibus celebri eo praelio, in quo captus Henricus, qui & Hentius Sardiniae Rex, Friderici II. Auguſti filius, victoris Populi triumphum auxit. Tum Bononienſes in fortuna belli non ſegnes, Mutinam afflictam arctâ obſidione vinxerunt, atque inter cetera per tormentum Aſini cadaver ſoleis argenteis ornatum ad opprobrium obſeſſorum noctu in Urbem projeciſſe feruntur. Annalium Bononienſium Auctor Anonymus Tomo XVIII. Rer. Italicar. his verbis rem tradit: *Del Meſe di Settembre i Bologneſi con grande oſte aſſediarono Modena per cinque ſettimane, e fecero vie coperte, e con Trabucchi buttarono molte pietre nella Città, e vi gittarono un' Aſino*. Verùm huic Scriptori addendum erat, quod Sigonius, Ghirardaccius, ac alii non praetermiſere; videlicet, percitum eâ ignominiâ atque irâ generoſum Populum Mutinenſem, continuo e Portis erupiſſe, ac tanta vi in apparatum Machinarum ſe conjeciſſe, ut *Briccolam*, qua Aſinum ejaculati fuerant, eis eripuerit, atque in Urbem feſtivo ululatu detulerit. Paria ante praeſtiterant Florentini in obſidione Senarum Anno MCCXXXII. Haec de iis ſcribit Riccordanus Malaſpina Hiſtor. Cap. 120. *Aſſediarono Siena dalle tre parti, e con molto edificio* (ita appellabant Mangana, aliaſque Machinas bellicas) *vi gittarono entro pietre aſſai; e per più diſpetto vi, Manganarono entro Aſini, e molta bruttura*.

Atque heic rurſus animadverte morem veterum, ejuſmodi bellicis machinis imponendi plerumque nomen, e variis beſtiis petitum, ſive lithobolae, ſive ad frangendos muros, ſive ad aggreſſores celandos compoſitae forent. *Talpa cavans Arces* Godefrido Viterbienſi memoratur. *Ericii* jaculatoriae machinae fuiſſe videntur. *Vulpes* quoque Arietum ſpecies, ſive ligneae machinae, ſub quibus latens Aries deducebatur, apud veteres occurrunt. Otto de Sancto Blaſio Cap. 23. obſidionem Alexandriae deſcribens, Anno MCLXXI. a Friderico I. Auguſto inſtitutam; haec omnia complectitur, inquiens: *Talpas, Vulpeculas, Ericios, Cattos* (*talibus enim cenſentur nominibus*) *exuri praecepit*. Ita Rolandino in Chronico Lib. 10. *Tortorellae, ſive Prederiae memorantur*; jamque ſupra nobis occur-

currerunt, *Asini*, *Sues*, *Gatti*, aliaque ejusmodi animalium nomina in rem bellicam translata. *Plutei* quoque fuerunt *Vinearum* seu *Cratium* species, sub quibus tecti milites ad moenia hostilia deducebantur. Turres verò fabricabantur e ligno (*Castella* appellabant), quae rotis suppositis admovebantur ad moenia hostilia, postquam fossae aequatae erant. Quibus insidentes armati cum obsessis confligebant, & in murum etiam, quoties licebat, demisso ponte irrumpebant. Missilibus praeterea ignitis in tecta ejaculatis incendia inferre mos fuit: quod praesertim a Graecis Itali didicere. Horum felicior effectus in naves adversas: *Graecusque ignis* percelebris est, quem ne ipsa quidem aqua poterat extinguere. Memorata quoque videas ab Ottone Morena supra laudato pag. 1045. Tomi VI. Rer. Italicar. *Manganos*, *Preteriasque*, *& Scrimalias*, *seu Machinas*, *ceteraque defensionis Cremae instrumenta*. Fuerunt *Scrimaliae* Plutei, seu aliquid simile e ligno, super Urbium & Castellorum moenia positi, sub quibus praesidiarii milites latentes cavebant sibi a sagittis, telis, aliisque hostium missilibus, & inde per fenestellas & cataractas lapidibus, jaculis, *Pilotis* (idest *Ballotte*, glandibus plumbeis nempe, seu globulis lapideis) aliisque armis pugnabant in hostes. *Scrimaliae* appellatae, hoc est, *Difese*, a Germanico *Schirm* & *Schirmen*, unde nostrum *Schermo*, *Schermirsi*, *Schermare &c.* Supra idem Auctor scripserat: *Fere nullus e Cremensibus ibi ad Scrimalias*, *seu Machinas ipsius Castri apparere poterat*, *quod balistrerii*, *qui infra ipsum Castrum fuerant*, *statim non interficerent illos*. Nunc in obsidionibus dicimus *levare le difese*, quum obsidentes impetu i-

A gnivomi tormenti, propugnacula, scilicet vallum, loricas, saccos lanae, & quidquid supra moenia structum est, sub quo obsessi milites pugnare solent, dejiciunt. Eâdem ratione usi sunt veteres voce *Scrimalia*. Nunc Mutinenses *Schermaglio* appellant ligneam aut chartaceam tabellam, quam ad ignem sedentes objiciunt

B calori, ne caput laedat. Quae nunc etiam instrumenta *Cavalli di Frisia* in militia nuncupantur, non ignota antiquis fuisse mihi videntur. Nicolaus de Jamsilla, cujus Chronicon edidi Tomo VIII. Rer. Italicar. pag. 565. dum Manfredi postea Siciliae Regis bellica gesta describit, haec habet: *Facta sunt de ingenio Marchio-*

C *nis Bertholdi quaedam lignea instrumenta triangulata*, *sic artificiose composita*, *quod de loco ad locum leviter ducebantur*, *& quocumque modo revolverentur*, *semper ex uno capite erecta constabant*. *His ergo ligneis instrumentis Papalis exercitus ex illa parte*, *qua erat exercitus Principalis aspectus*, *se circumcinxit*, *& sic se ipsorum compositione val-*

D *lavit*, *ut non de facili ex illa parte posset irrumpi*. Tribulos etiam ferreos temporibus barbaricis interdum adhibitos reperio, & per agrum sparsos, ut equitatui accessus & cursus impediretur. Supra occurrit nobis Ghirardaccius in Historia Bononiensi. Dimittere eum nolo. Auctor ille est Lib. 17. pag. 575. Populum Bono-

E niensem Anno Christi MCCCXIV. misisse *quaranta Graffii all' esercito del Frignano*. Haec legit Du-Cangius, atque e vestigio in suo Glossario Latino adnotavit: *Graphium*, *seu Grafium*, *speciem machinae bellicae fuisse*, *videtur innuere Cherubinus Ghirardaccius*. Scilicet rem dubiam & incompertam ille reliquit: ego eorum usum explicabo. *Graffium* nobis est,

ut

ut omnes norunt, quod Gallis *Croc*, ferreum videlicet instrumentum, uncis pluribus constans, cujus erat usus in tuendis moenibus, dum hostis impetum faceret. *Harpagones* Latinorum aut iidem aut parum ab iis dissimiles fuere. In ascendere volentes, aut ariete murum lacerantes, demittebantur *Graffia*, & si quem uncis implicabant, in sublime statim rapiebant. Habemus Dionis Cassii verba in Severi Vita, & Taciti in Lib. 4. Historiar. quae suis temporibus non ignotum neque insuetum fuisse ejusmodi instrumentum bellicum produnt. Vide Lipsium Lib. 5. Cap. 8. Poliorcet. Ejusque usum in Italia praesertim post Seculum X. reperimus: quam in rem multa exempla suppeditantur ab Historiis a me editis in Collectione Rer. Italicar. Unum do Gualvaneum de la Flamma, qui Cap. 143. Manipul. Flor. Tomo XI Rer. Italicar. obsidionem Mediolanensem describens a Conrado I. Augusto peractam, inter cetera ait: *Armis fulgebat terra. Uncinis ferreis attrahitur hostis*. Neque heic reticendum, ab Angelo Monosinio in Flor. Linguae Italic. Lib. primo, e Graeco verbo γράφειν, quod est *scribere*, deductum fuisse Italicum *Graffare* & *Graffiare*. Hanc Etymologiam *verissimam* Menagius in Lib. de Origin. Linguae Italic. appellat. Contra ego falsam puto. *Graffiare* (fortassis & *Grafigner* Gallicum) a *Graffio*, sive instrumento uncinato efformatum est quo aliquid prehendimus, aut laceramus. *Graffium* verò ab antiqua voce Saxonica *Crapho*, *Krappelen*, ad nos venit, quam Angli Saxonum filii servant, *Grapple* appellantes id, quod nobis est *Uncino*, & *Rampino*. In Glossis Theotiscis vetustissimis ab Eccardo editis legitur *Uncinus*, *cra-*
A *pho*. Nostra verò vox *Rampino* a Latino *Harpagone* fluxit, converso in *Rampicone*, quam vocem Boccaccius memorat, & intactam reliquit Menagius. Pro exiguo unco itidem dixere *Rampicino*, & breviatâ voce *Rampino*. Atque isto etiam vocabulo usus est Otto Morena in Histor. Laudensi. Et fortassis ex ipsa voce *Krap-*
B *pelen* (idem haec est atque *Creep* Anglicum, quod *Crip* pronuntiant) aut e Saxonico *Gripan*, & Cimbrico *At-Grypa* (quas voces apud Hichesium reperio) profluxit Italicum *Grappare* & *Aggrapparsi*, *Aggraffare* & *Arrappare*, nisi ea malis ab *Adrepere* Latino. Id enim nobis significat, *uncis manibus aliquid prensare*, & manus in
C *Graffii*, seu *Grappli* formam convertere. Ita *Arrampicare*, quasi e manibus & pedibus *Rampinos* seu *Rampicones* efformare, ut in arduum locum ascendatur. Erunt qui putent, inde etiam conflatam similem vocem *Inerpicare*, non autem ex *Repo*, ut Menagius est opinatus. Inde quoque Hispanicum *Engarrafar*, *Unguibus ap-*
D *prehendere aliquid*.

Porro quum bella aut inter Cives factionibus intestinis dilaceratos, aut cum hostibus externis, frequentissima temporibus iis essent, nulla Civitas erat, nullum Oppidum, cujus Populo saepe in arma ruere, ac militiam, vellet nollet, ediscere opus non foret. Ingruente potissimùm bel-
E li necessitate universi Cives ad arma apti in exercitum prosilire jubebantur; aut si Castri alicujus obsidio facienda erat, modò pars una Populi armata, modò pars altera (*Quarteria* appellabantur) illuc deducebatur. Neminem, ut puto, pigebit audire, quid Anno MCCCVI. in publico concilio statuerit Mutinensis Respublica, ut constat ex antiquo il-

illius Anni Regesto MSto, adhuc existente in Archivo ejusdem Urbis. *Providerunt* (sunt ejus verba) *Domini Potestas, Capitaneus, & Decem Sapientes per quamlibet Portam deputati. Primo, quod fiat una electio centum Militum inter Cives Mutinae: & quod cavalcata eorum debeat durare per unum annum; & quod quilibet ex ipsis Militibus habere debeat a Communi Mutinae triginta Libras Mutinensium pro equo in toto dicto anno. Secundo, quod quilibet equus sit valoris quadraginta Librarum Mutinensium. Tertio, si equitabunt in servitium Communis & Populi Mutinensis, extra Mutinam pernoctando, habere debeant a Communi Mutinae illud soldum, quod videbitur Defensori & Consilio Populi Mutinensis. Quarto, quod eligantur duo millia peditum de Civitate Mutinae, de quibus esse debeant ducenti Balisterii, & ducenti Pavesarii. Quinto, quod eligantur de Villis & Communibus Villarum districtus Mutinae mille pedites; trecenti quorum sint Guastatores de zapis, vanghis, securibus, & ronzileis. Sexto, quod eligantur unus Dominus & unus Notarius pro qualibet Porta, qui faciat parari Trabuchos, sive Manganos, Balistas grossas, Sagittamenta, Tralos, & alia necessaria. Septimo, item providerunt de eligendo mille pedites, qui appellentur Societas beati Geminiani; & de uno Vexillo faciendo, quod vocetur Vexillum Justitiae*. In primo Capitulo statuitur de *centum Militibus eligendis*. Res poscit, ut Lectorem minus peritum moneam, *Milites* a Latinis promiscue fuisse appellatos tam pedites quam equites: qui ritus diu perduravit. Milites autem utriusque ordinis in Legibus Langobardicis Rotharis Regis *Exercitales* dicuntur. In Capitulari Sicardi Principis Beneventani apud Peregrinium edito Cap. 20. legimus: *Ut non praesumat aliquis Tertiatorem Exercitalem aut Militem facere*. Cap. 21. *Si Tertiator absconse Exercitalis factus fuerit, aut Miles*. Videre heic mihi videor discrimen aliquod inter *Exercitalem* & *Militem*: quod tamen quale fuerit, innuere nescio, nisi sit Peditis & Equitis; neque enim *Militis* vox ad Vassallum designandum saepe adhibita heic locum habere potest, quum *Tertiatores* non alii fuisse videantur, quam Caloni glebae adscripti, & paene Servi. Quod certum est, post Seculum Christianae Aerae Decimum aut Undecimum, vocabulo *Militum* significare in Italia mos fuit *Equites*, hoc est, qui equo militabant. *Pedites* verò appellabantur ceteri gregarii pedibus merentes, sive Sagittarii & Arcatores, sive gladio & scuto armati. Innumera prostant exempla istius vocis ac significationis in Collectione Rer. Italicarum. Atque id nescio cur ab eruditissimo Du-Cangio adnotatum minime fuerit in Glossario suo. Sed jamdiu adnotavit Angelus de la Nuce in Commentar. ad Lib. 3. Cap. 45. Chronic. Casinens. Tom. IV. Rer. Italicar. pag. 462. Quod quum ignorent nonnulli in legendis veterum Historiis, ubi paucitatem *Militum* offendunt, aut mirantur tam exiles copias, aut Libros vitiatos suspicantur. In Statuto manu exarato Populi Ferrariensis Anno MCCLXIV. legitur *Juramentum omnium Civium Ferrariensium Domino Marchioni Obizoni*: cujus haec sunt verba: *Et ad manutenendum Civitatem Ferrariae, & Districtum, & ipsius Domini Marchionis honores & jurisdictionem, consuetum, & operam bonâ fide dabo per Milites, Pedites, Balistrerios; & Navigium ad totam ipsius Domini voluntatem &c.*

Sed

Sed & adhuc animadvertendum, Seculo XIII. & XIV. fuisse *Milites*, hoc est equites *a duobus equis, a tribus equis*. In Charta Foederis Brixiae Anno MCCLII. initi, quam proferam in Dissertatione XLVIII. *de Civitat. Libert.* constitutum est, *ut de quadringentis Militibus quilibet ipsorum habere debeat tres equos, inter quos unum bonum & idoneum equum armigerum habere debeat & coopertum. Et alii ducenti duos equos pro quolibet habere debeant, inter quos unus bonus armigerus debeat esse equus*. Proinde Frater Jacoponus Tudertinus Lib. 3. Ode 25. ait:

Non vuol nulle Cavalieri,
Che non serva a tre destrieri.

Nimirum singuli tunc Equites secum adducebant praeter suum equum, alterum aut pro supplemento, aut pro sarcinis destinatum, sive unum salitem, & quandoque duos scutiferos seu hastiferos in equis insidentes, ipsos quoque ad pugnandum, quoties res poscebat, idoneos atque compositos, & stipendium postea percipientes.

Neque fortasse dispar olim militiae ratio apud Langobardos. Nam Procopio teste Lib. 4. Cap. 26. de Bello Gothico: *Auduinus Langobardorum Rex, a Justiniano Augusto multâ pecuniâ, & foederis sanctione inductus, delectu suorum habito, bis mille ducentos* (seu potius *quingentos*, quum Graecus textus habet [illegible]) *bellatores egregios auxilio miserat, bisque in famulatum addiderat amplius tria pugnatorum millia*. Liutprandus quoque Historicus Lib. 2. Cap. 16. Adelbertum Marchionem Eporediensem nobis exhibet in proelio cum Hungaris infausto hac arte evasisse. Nimirum *vilibus se Militis induit vestimentis: captusque & sciscitatus quis esset, Militis cujusdam se Militem esse respondit*. Ita non agnitus, & Calcinariam ductus, *vilissimo pretio comparatur. Emit autem illum suus ipsius Miles, nomine Leo*. Et hinc elucere videtur, *Milites*, hoc est Nobiles, & equo in militia utentes, sub se alios duxisse militaturos ad praesidium simul ac famulatum. Vide Annales Genuenses Caffari Lib. 6. editos Tomo VI. Rer. Italicar. Ibi ad Annum MCCXXV. haec leguntur: *Comes Thomas de Sabaudia per instrumentum & pactum inde factum, cum ducentis Militibus usque ad menses duos stare in exercitu ad servitium Communis Januae tenebatur. Et inde habere debebat, & habuit Libras XXVI. pro Milite cum Donzello armatis, & duobus Scutiferis omni mense; & pro sua persona centum Marchas argenti; & pro Capitaneis tribus pro quolibet Libras quinquaginta, & emendationem damni equorum praedictorum, & magnatorum nihilominus, & armatorum*. In postremis hisce verbis vitium inest, & scribendum *magagnatorum, & armorum*. Additur infra: *In ipso exercitu fuerunt viri nobiles Lotheringus de Martinengo Civis Brixiensis cum Militibus quinquaginta, quorum quisque erat cum duobus equis & cum tribus Scutiferis & Donzellis bene armatis*. Ex quo intelligas, Scutiferos & Donzellos ad pugnandum paratos incessisse. Praeterea ibidem legitur, Praetorem Genuensem misisse in subsidium Astensium *Milites trecentos optime armatos, quemlibet cum Savinerio, & duobus Scutiferis*. Pro *Savinerio* legendum *Savmerio*, vel *Saumario*, jumento videlicet ad sarcinas portandas destinato: unde Italica vox *Somaro*, quam nos Mutinenses ad Asinos tantùm

illius Anni Regesto MSto, adhuc existente in Archivo ejusdem Urbis. *Providerunt* (sunt ejus verba) *Domini Potestas, Capitaneus, & Decem Sapientes per quamlibet Portam deputati. Primo, quod fiat una electio centum Militum inter Cives Mutinae: & quod cavalcata eorum debeat durare per unum annum; & quod quilibet ex ipsis Militibus habere debeat a Communi Mutinae triginta Libras Mutinensium pro equo in toto dicto anno. Secundo, quod quilibet equus sit valoris quadraginta Librarum Mutinensium. Tertio, si equitabunt in servitium Communis & Populi Mutinensis, extra Mutinam pernoctando, habere debeant a Communi Mutinae illud soldum, quod videbitur Defensori & Consilio Populi Mutinensis. Quarto, quod eligantur duo millia peditum de Civitate Mutinae, de quibus esse debeant ducenti Balisterii, & ducenti Pavesarii. Quinto, quod eligantur de Villis & Communibus Villarum districtus Mutinae mille pedites; trecenti quorum sint Guastatores de zapis, vangbis, securibus, & ronzileis. Sexto, quod eligantur unus Dominus & unus Notarius pro qualibet Porta, qui faciat parari Trabuchos, sive Manganos, Balistas grossas, Sagittamenta, Trulos, & alia necessaria. Septimo, item providerunt de eligendo mille pedites, qui appellentur Societas beati Geminiani; & de uno Vexillo faciendo, quod vocetur Vexillum Justitiae.* In primo Capitulo statuitur de *centum Militibus eligendis*. Res poscit, ut Lectorem minus peritum moneam, *Milites* a Latinis promiscue fuisse appellatos tam pedites quàm equites: qui ritus diu perduravit. Milites autem utriusque ordinis in Legibus Langobardicis Rotharis Regis *Exercitales* dicuntur. In Capitulari Sicardi Principis Beneventani apud Peregrinium edito Cap. 20. legimus: *Ut non praesumat aliquis Tertiatorem Exercitalem aut Militem facere*. Cap. 21. *Si Tertiator absconse Exercitalis factus fuerit, aut Miles*. Videre heic mihi videor discrimen aliquod inter *Exercitalem* & *Militem*: quod tamen quale fuerit, innuere nescio, nisi sit Peditis & Equitis; neque enim *Militis* vox ad Vassallum designandum saepe adhibita heic locum habere potest, quum *Tertiatores* non alii fuisse videantur, quam Caloni glebae adscripti, & paene Servi. Quod certum est, post Seculum Christianae Aerae Decimum aut Undecimum, vocabulo *Militum* significare in Italia mos fuit *Equites*, hoc est, qui equo militabant. *Pedites* verò appellabantur ceteri gregarii pedibus merentes, sive Sagittarii & Arcatores, sive gladio & scuto armati. Innumera prostant exempla istius vocis ac significationis in Collectione Rer. Italicarum. Atque id nescio cur ab eruditissimo Du-Cangio adnotatum minime fuerit in Glossario suo. Sed jamdiu adnotavit Angelus de la Nuce in Commentar. ad Lib. 3. Cap. 45. Chronic. Casinens. Tom. IV. Rer. Italicar. pag. 462. Quod quum ignorent nonnulli in legendis veterum Historiis, ubi paucitatem *Militum* offendunt, aut mirantur tam exiles copias, aut Libros vitiatos suspicantur. In Statuto manu exarato Populi Ferrariensis Anno MCCLXIV. legitur *Juramentum omnium Civium Ferrariensium Domino Marchioni Obizoni*: cujus haec sunt verba: *Et ad manutenendum Civitatem Ferrariae, & Districtum, & ipsius Domini Marchionis honores & jurisdictionem, consuetum, & operam bonâ fide dabo per Milites, Pedites, Balistrerios, & N[illegible] ad [illegible]tatam, ipsius Dom*

di poterat pugnandi, laedendive aliquem caussâ, ad castra accedere, dum facie pugnam appetentis incederet. Nihil autem evidentius prodere potest, quot Scutiferis tunc militia abundaret, quam pacta Anno MCCI. inita inter Francos & Venetos in Orientem navigaturos, atque edita in Notis ad Chronicon Danduli Tomo XII. pag. 324. Rer. Italicarum. Petebant Franci, ut Veneti in suis navibus adveherent *quatuor mille quingentos Milites* (idest Equites) *bene armatos, & totidem equos, & novem millia Scutiferos, & viginti mille Pedites bene armatos*. In Chronico Cortusiorum Lib. 2. Cap. 2. Tomo XII. Rer. Italicar. *Scutiferi bene armis fulciti* dicuntur praemissi Equitibus, ut inveherentur in acies Florentinorum. Ferebatur etiam ab uno *Scutifero* caesus in proelio Manfredus Siciliae Rex, teste Johanne Villanio Lib. 7. Cap. 9. Historiar.

Arma, quibus *Milites* sive equites, quos etiam *Uomini d'arme*, idest viros a summo ad imum armatos nuncupabant, olim induebantur, obiter indicavi. Juvat nunc ea sigillatim enumerata accipere ex altero Statuto Reipublicae Mutinensis Anno MCCCXXVIII. in membranis exarato. Ibi Lib. primo Rubric. 24. haec leguntur: *Quilibet Miles teneatur, & debeat habere in qualibet cavalcata & exercitu Panceriam, sive Cassettum, Gamberias, sive Schinerias, Collare, Cyroteca ferri, Capellinam vel Capellum ferri, Elmum, & Lanceam, Scutum, & Spatam sive Spontonem, & Cultellum, & bonam Sellam ad equum ab armis, & bonam Cirvileriam*. Quae heic appellatur *Cirvileria*, tegumentum ferreum capitis fuit, a cerebro, sive Italice *cervello*, tuendo ita appellatum, pro casside adhibitum, aut sub casside celatum: unde fortasse Italicum *celata*, qua tamen voce cassidem ipsam designatam saepe videmus. In Statuto Ferrariensi, quod in Estensi Bibliotheca adservatur, Anno MCCLXXIX. exarato, haec invenio Lib. 2. Rubric. 59. *Quod quilibet Custos deputatus ad aliquam custodiam alicujus Castri vel loci Civitatis Ferrariae vel Districtus teneatur & debeat toto tempore custodiae habere Ziponem* (idest tunicam e ferro contextam), *Collarium de ferro, Capellam ferream, vel Bacinellum, sive bonam Cervelleriam, Spatam, Lanceam, Tallavacium, sive bonam Targetam, & Cultellum a ferire*. *Cervelleriae* institutor fuisse traditur Michaël Scotus famosus sui temporis Astrologus. Du-Cangius in Glossar. Latin. ad vocem *Cervellerium* adfert verba Chronici Nonantulani sub Friderico II. Augusto, hoc est ante Annum MCCL. haec referentis: *Per haec tempora Michaël Scotus Astrologus, Federici Imperatoris familiaris agnoscitur, qui invenit usum Armaturae Capitis, quae dicitur Cervellerium. Hic quum vidisset, se moriturum ictu lapilli biuncis caput laesuri, ex laminâ ferreâ sibi fieri fecit capitis insulam, quam gestabat &c.* Nunc monendus Lector, quae verba ex Nonantulano Chronico desumsit Du-Cangius, partim in Pomario Riccobaldi Ferrariensis edito Tomo IX. Rer. Italicar. integra vero haberi in Chronico Francisci Pippini evulgato a me in eodem Tomo pag. 670. atque adeo verisimile videri, non aliud esse Nonantulanum illud Chronicon, nisi Pippinianum, cujus antiquum Codicem Bibliotheca Estensis adservat. Repetamus Mutinense Statutum, in quo haec verba subsequuntur: *Item quod nullus Miles in cavalcata Communis Mutinae cum fuerit extra Ci-*

vitatem vel Burgos, eundo vel redeundo audeat vel praesumat praeire Vexilla Militiae, vel Banderias Domini Potestatis & Communis Mutinae. Item si contingeret, quod Militia Mutinensis cum inimicis perveniret ad praelium, nullus Confanonerius (idest *Signifer*) *debeat recedere de proelio, nec in fugam se ponere, nec declinare Vexillum. Et Confanonerius, qui contra fecerit, capite puniatur; & equus & ejus arma comburantur; nec in perpetuum heredes sui vel ejus descendentes possint esse in aliquo officio vel honore Communis &c.* Haec pauca e legibus militaribus eorum temporum excerpsi, quibus additam volo, utpote notâ dignam, hanc alteram ex Rubric. 32. descriptam: *Quod quilibet de Populo Mutinensi aetatis decem & octo annorum usque ad septuaginta annos teneatur ire in exercitibus & andatis Communis, quotiens sonuerit Campana Communis.* Porro in expeditionibus adducebantur *Tabernacula* sive *Tentoria*, quae variis nominibus indicata videas, ad designandam variam illorum figuram, quamquam per has voces eadem res interdum significetur. *Trabacche, Tende, e Padiglioni abbattuti dal vento*, habet Johannes Villanius Lib. 7. Cap. 119. *Papiliones*, *Paviliones*, *Paviones* idem nomen. *Tendae*, ac *Tensae*, quòd extenderentur. *Baracchae* fortassis appellata tentoria illa, quae ex telâ *Barratâ*, sive listatâ & variegatâ constabant, quamquam videatur id nomen datum tentoriis e ramis arborum confectis. *Trabacchae*, & *Travacchae*, (idem nomen) ita appellatas quisquam putabit, quod e trabibus tenuibus efformarentur, arundine aut arborum ramis, tabulisve, aut culmo contectae, sive quod Trabes tela circumcingeret. Verùm in Memoriali Potestat. Regiens. Tomo VIII. pag. 1091. Rer. Italicar. legimus: *Et invenerunt Christiani in dicto campo Papiliones & Travaclas varissimas:* quae vox indicare potest *Trabaccas* non ex ligno, sed ex panno fuisse compactas. Et certe praelaudatus Johannes Villanius Lib. 3. Cap. 79. Historiar. de Populo Belgico scribit: *In tre settimane dopo la sconfitta detta hebbono rifatti Padiglioni e Trabacche; e chi non ebbe panno lino, si le fece di buona bianca di Pirò, e di Guanto.* Legendum heic *d' Ipro e di Guanto*. Veterum Romanorum tentoria pleraque e Pellibus confecta fuere, uti notum eruditis: quod pluvio tempore variis incommodis obnoxium quisquam frustra opinetur. Atqui Seculis barbaricis nullus ad Tentoria usus pellium fuisse videtur, sed quidem Telae diversi generis. De nomine *Padiglioni* aliquid innuam infra in Dissertatione XXXIII. *de origin. Voc. Italicarum*. Principum ac Magnatum Tentoria splendida, ampla, pretiosa. Pisani Anno MCCCXI. Legatis Genuam ad Henricum VII. Augustum missis, eidem obtulere *Tentorii superadmirabilis Exenium* (idest donum) *decem millium capacis militum cum stativis*, uti scribit Mussatus Lib. 5. Rubric. 5. Histor. August. Tanta molis vastitas fidem apud me nondum impetrare potuit.

Sed potissimum dignus est, qui a nobis commemoretur, *Carrociorum* in bello usus, quum peculiaris hic fuerit temporum posteriorum, de quibus nunc agimus. Ricordanus Malaspina Cap. 164. Histor. Tomo VIII. Rer. Italicar. his verbis Florentini Populi Carrocium describit: *E nota, che 'l Carroccio era un carro in su quattro ruote, tutto dipinto vermiglio; ed eravi suso due grandi antenne vermiglie, in sulle quali stava e ventolava*

an

un grande stendardo dell' Arme del Comune di Firenze, che era dimezzata bianca e vermiglia, e ancora si mostra a Santo Giovanni. E trainavalo un gran pajo di buoi coperti di panno vermiglio, che solamente erano diputati a ciò, ed erano dello Spedale de' Preti. E 'l guidatore era franco nel Comune. E quel Carroccio usavano gli antichi per trionfo e dignitade. E quando s' andava in oste, i Conti vicini e Cavalieri il traevano dell' Opera di Santo Giovanni, e conducevanlo in sulla Piazza di Mercato Nuovo &c. e sì l' accomandavano al Popolo, e i Popolari il guidavano nell' oste. E a ciò erano riputati in guardia i più perfetti e più forti e virtudiosi popolari della Città, e a quello s' ammassava tutta la forza del Popolo &c. Augustius & gravius fuisse Mediolanensis Populi Carrocium inde argumentari possumus, quod quatuor juga procerorum boum ad illud trahendum adhiberentur. Sunt inter veteres & alii, qui *Carrociorum* formam describunt. Ego ceteris praetermissis, quale Ticinensium fuerit, ex Anonymo referam, qui Anno Christi MCCCXXX. Opusculum scripsit de Laudibus Papiae, editum Tomo XI. Rer. Italicar. Sunt ejus verba Cap. 13. *Quum ad solemnem & generalem exercitum procedunt, secum ducunt Plaustrum, trahentibus pluribus paribus boum panno rubeo coopertorum; quod Plaustrum vulgo Carochium dicitur. In quo Tabernaculum est ligneum, capiens aliquam hominum quantitatem: in cujus medio sublimis est pertica sursum erecta cum pomo aereo deaurato, in qua inter alia insignia rubeum Tentorium penitur, & Vexillum longissimum rubeum, cum Cruce alba, & desuper ramus Olivae. Et ita celebratis in illo Missarum solemniis, ordinate procedunt.* Gualvaneus autem de la Flamma in Manipulo Flor. Cap. 144. Carrocium Mediolanensium describens, auctor est, Capellanum fuisse constitutum, *qui juxta Carrocerum* (ita *Carrocium* ille appellare consuevit) *semper Missam celebret, & vulneratis det poenitentiam.* Tradunt autem idem Gualvaneus Flamma, Corius & alii Scriptores, Heriberto Archiepiscopo Mediolanensi Seculo Ch. XI. deberi originem atque inventum Carrocii. Neque immeritò. Arnulphus enim Mediolanensis Historicus ejusdem Seculi Lib. 2. Cap. 16. Histor. Mediolanen. Tomo IV. Rer. Italicar. vulgatus, haec de Heriberto habet: *Signum autem, quod dimicaturos suos debebat praecedere, tale constituit. Procera trabs, instar mali navis, robusto confixa Plaustro exigitur in sublime, aureum gestans in cacumine pomum cum pendentibus duobus candidissimis veli limbis. Ad medium veneranda Crux depicta Salvatoris imagine extensis late brachiis superspectabat circumfusa agmina, ut qualiscumque foret belli eventus, hoc signo confortarentur inspecto.* En germana *Carrocii* exordia, ad cujus imitationem tot aliae Urbes, praesertim splendidissimae inter Italicas, Currum parùm absimilem sibi pararunt, eoque in bellorum discrimine sunt usae. In Annalibus Caesenatibus, Tomo XIV. Rer. Italicar. editis, Bononienses Anno Christi MCLXX. *fecisse Carrocium primum* dicuntur, hoc est primùm usi fuisse Carrocio. Paria praestitere Patavini, Veronenses, Brixiani, Cremonenses, Placentini, Ticinenses, Parmenses, Florentini &c. Fortissimorum militum agmen ad Plaustri hujus custodiam ac tutelam in proeliis destinabatur. Et quum reliquus exercitus ad Vexillum e procerâ illa trabe pendens respiceret, fortiter dimicabat. Eo autem sublato, vires & ani-

animus plerumque pugnantibus concidebant. Burchardus in Epistola de excidio Urbis Mediolanensis, Tomo VI. pag. 917. Rer. Italicar. auctor est, devictum Populum Mediolanensem Anno MCLXII. accessisse ad Fridericum I. Augustum cum *Curru*, in quo *tubicines stantes tubis aereis fortius intonabant*. Tum ipsum Currum hisce verbis describit: *Stabat autem Currus multiplici robore conseptus, ad pugnandum desuper satis aptatus, ferro fortissime ligatus; de cujus medio surrexit arbor procera, ab imo usque ad summum ferro, nervis, & funibus tenacissime circumtecta. In hujus summitate supereminebat Crucis effigies, in cujus anteriori parte beatus depingebatur Ambrosius ante prospiciens, & benedictionem intendens, quocumque currus verteretur*. Otto Morena in Histor. Laudens. non semel (eodem Friderico I. imperante) memorat adhibitum a Mediolanensibus Carrocium, quod ipse *Carozolum* appellat, inquiens de eodem Imperatore manum cum ipsis Mediolanensibus conferente: *Irruens fere usque ad Carozolum ipsorum, ubi erat multitudo peditum Mediolanensium, eos impulit, ac boves ipsius Carozoli occidit, & ipsum Carozolum incidit, crucemque deauratam, quae supra perticam Carozoli fuerat, atque vexillum ibi positum abstulit*. Ita Morena pag. 1075. Tomi VI. Rer. Italicar. *Carrocenum* autem appellatur a Radulfo Mediolanensi in Lib. de Reb. gest. Friderici I. pag. 1184. ejusdem Tomi VI.

Exploratum verò habemus, in usu ejusmodi Carrociorum, praesertim Saeculo XIII. vulgaris Epochae, constitutum fuisse quoddam singulare Urbium ornamentum & praesidium in proeliis, non secus atque, si licet dicere, olim Judaeorum Populus in Arca foederis collocavit. Rolandinus Lib. 9. Cap. 2. Chronic. Tomo VIII. Rer. Italicar. scribit, post ereptum Patavium Eccelino de Romano, repertum fuisse *Carrocium Paduae* putridum, deforme & confractum. De quo quum patrem filius quidam sciscitaretur, ita ille respondit: *Fili mi, hoc est Carrocium Paduanum, quod est quasi pro Castro quodam, quod ducitur cum laetitia & honore, quando Civitas vult prodire in hostes. Et super ipsum in quadam excellenti antenna defertur igneum & triumphale Vexillum, ad quod totus spectat exercitus. Nec est aliquod Castrum in Paduano districtu in montibus vel in plano, pro quo defendendo totus Populus Paduanus adeo pugnaret viriliter, & exponeret suam vitam & animam omni periculo & fortunae. In hoc enim pendet honor, vigor & gloria Paduani Communis*. Et revera enormi dedecori ducebat sibi quilibet Populus Carrocium in proelio amisisse; summae autem gloriae alieno potiri. Et tanti quidem fecit ipse Fridericus II. Augustus, Carrocium Mediolanensibus in proelio profligatis eripuisse Anno MCCXXXVII. ut illud ipsum Romam miserit, illic ad ostentationem victoriae, perpetuamque memoriam collocandum, hisce versibus inscriptis, quos habes editos in Pomario Ricobaldi, Tomo IX. Rer. Italicar. pag. 247. ac subinde in Chronico Pipini, eodem Tomo pag. 658.

VRBS

VRBS DECVS ORBIS AVE. VICTVS TIBI DESTINOR, AVE,
CVRRVS AB AVGVSTO FRIDERICO CÆSARE JVSTO.
FLE MEDIOLANVM, JAM SENTIS SPERNERE VANVM,
IMPERII VIRES PROPRIAS TIBI TOLLERE VIRES.
ERGO TRIVMPHORVM POTES VRBS MEMOR ESSE PRIORVM,
QVOS TIBI MITTEBANT REGES, QVI BELLA GEREBANT.

A Corius non Carrocium, sed rotas tantùm Carrocii Mediolanensis a Friderico ablatas fuisse, easque non Romam, sed Veronam missas tradit. Fallitur. Nam etsi praefractè inficias ire nolim, quin rotae deferri potuerint Veronam: illud tamen futurum est certum, Carrocium, sive Currum ipsum Romam fuisse, jubente Friderico, vectum, ibique in Capitolio locatum. B Et apposite in hanc rem accidit, uti per literas certiorem me fecit Illustrissimus & egregius antiquitatum Cultor Marchio Alexander Capponius, Patricius Romanus, & Clementis XII. P. M. Furerius major, ut Anno MDCCXXVII. ejusdem Carrocii marmoreum monumentum, diu ignoratum in ipso Capitolio detectum fuerit, videlicet in loco circumambiente carceres Capitolinos, quod Sixtus V. Pontifex Maximus claudendum jusserat. Ibi erat lapis olim impositus supra quinque columnas rari marmoris cum Inscriptione insculpta, quam heic inserere juvat.

CÆSARIS AVGVSTI FRIDERICI, ROMA, SECVNDI
DONA TENE, CVRRVM, PERPES IN VRBE DECVS.
HIC MEDIOLANI CAPTVS DE STRAGE TRIVMPHOS
CÆSARIS VT REFERAT, INCLITA PRÆDA VENIT.
HOSTIS IN OPPROBRIVM PENDEBIT. IN VRBIS HONOREM
MICTITVR. HVNC VRBIS MICTERE JVSSIT AMOR.

C Ut vides, diversa est Epigraphe Romae reperta ab alterâ, quam Ricobaldus attulit. Utraque tamen dubitare nos non sinit, quin Mediolanense Carrocium veluti eximium Friderici II. trophaeum collocatum Romae in Capitolio fuerit. Et sane tum maxime potentiae suae spectaculum Civitates praebebant, quum Carrocium suum exerebant, tot agminibus robustorum militum stipatum. Itaque ubi honor advenientibus Augustis aut Regibus adhibendus erat, iis cum Carroccio occurrebatur; & Anno MCCXXXIII. quum Frater Johannes Ordinis Praedicatorum vir summe pius, pacem inter discordes Marchiae Tarvisinae Urbes statuere vellet, in agrum Veronensem, Rolandino & Ricobaldo testibus, univer-

versos Populos attraxit, qui ad majorem pompam illuc *cum suis Carrociis* convenere. Honoris etiam caussâ Carrociis ipsi nomen indere consueverunt. Audi Rolandinum loco supra laudato ita loquentem de origine Carrocii Patavini: *Respicies supra Altare majoris Ecclesiae Paduanae in picturis pulcre & artificiose protractis, Milonem tunc Episcopum Paduanum, Regem Corradum, & Reginam uxorem ejus nomine Bertam. Quae Regina petiit pro Populo Paduano a Rege, ut Paduanis gratiam faceret, ut aedificarent Carrocium, quod eis Attila Tyrannus destruxerat &c. Intercedente Reginâ istam gratiam habuerunt. Fulgentissimum fecerunt Carrocium, & ad ipsius Reginae memoriam & honorem imposuerunt Carrocio nomen Berta: quo quidem nomine vocatur hodie & vocabitur in aeternum.* Putidam fabulam nemo non videt in Carrocio ab Attila tot ante Secula confracto. Sed bonus Rolandinus, egregius alioqui Scriptor rerum sui temporis, in eo quoque fallitur, quod *Conradum Regem* heic nobis obtrudit. Henricum IV. Regem, Tertium inter Augustos, significare ille, ut puto, voluit, cujus uxor Bertha Patavinis carissima fuisse, & apud eos etiam tumulum, nescio an certo auctore, invenisse traditur. Quo autem nomine Carrocia sua Cremonenses & Parmenses distinguerent, indicavit nobis Anonymus Auctor Chronici Parmensis Tomo IX. Rer. Italicar. ad Annum MCCLXXXI. describens restitutionem utrimque factam *Carrocii Parmensis, quod vocabatur Regolium Parmae, & Cremonensis, quod vocabatur Gajardus*.

Atque heic minime reticenda, quae habet Auctor Chronici Estensis Tomo XV. Rer. Italicar. ad ipsum Annum MCCLXXXI. de eadem permutatione Carrociorum, ut discas, quanto in honore foret ejusmodi Curruum institutum. *Cambium*, inquit, *& permutatio facta est cum magno gaudio de Carrociis acceptis, inter Commune Parmae ex una parte, & Commune Cremonae ex aliâ: quia pax facta inter eos erat. Propter hoc dictum Commune Cremonae incepit bene facere, quia ipsi fecerunt valde bene praeparare Carrocium Parmae, & pingere de novo: & fecit fieri Vexillum de novo: qui Carrocius vocabatur Blancardus. Et dicti Cremonenses dictum Carrocium conduxerunt super Districtum Parmae, in loco, ubi dicitur Arcinoldum, cum tribus pariis bobum, coopertis purpurâ & zendali; & ibi dictum Carrocium cum bobus praedictis sic coopertis dederunt & restituerunt dicto Communi Parmae. Et die Dominico sequenti dicti Parmenses dictum Carrocium Parmam conduxerunt cum magno gaudio & laetitia.* Sed ut luculentius intelligas, quanti aestimaretur jactura aut recuperatio Carrocii, lege etiam quae sequuntur: *Et Potestas Civitatis Mutinae cum magna quantitate Magnatum dictae Civitatis, & etiam multi de Civitate Regii, iverunt Parmam, & ibi gaudium demonstraverunt de dicto Carrocio.* Pergit dicere Historicus, a Parmensibus quoque redditum fuisse Cremonensibus eorum Carrocium *cum tribus pariis boum coopertis scarlato & syndone; qui Carrocius vocabatur Berta*. Mirum est, quantopere discordes inter se fuerint hi duo Historici. Parmensis scribit, Carrocio Parmensium fuisse nomen *Regolium*, Cremonensium verò *Gajardus*: contra Estensis Cremonensi nomen *Bertae*, & Parmensi nomen *Blancardi* tribuit. Quod novi, Antonius etiam Campius in Histor. Cremonens. suae patriae Carrocium affirmat

mat appellatum fuiſſe *la Berta, o la Bertazzola*. Neque Italia tantùm ritu Carrociorum ejuſmodi uſa fuit, ſed brevi is ex Italia migravit in Germaniam, Belgium, Hungariam, aliaſque regiones, uti Du-Cangius animadvertit. Verùm Seculo XIV. quòd alia militandi ratio ſucceſſiſſet, & oneri potiùs eſſe quàm utilitati Carrocia deprehenderentur, ſenſim deſita ſunt adhiberi. Plura non addam. Qui delineatum intueri cupit Carrocium hactenus deſcriptum, adeat praelaudatum Antonium Campium in Hiſtor. Cremonenſ. & Sertorium Orſatum in Hiſtoria Patavina. Immo oculos conferat ad tabulam praefixam Chronico Parmenſi, Tomo IX. Rer. Italicar. pag. 789. ubi pictor viſus eſt ſibi expreſſiſſe antiqui Carrocii formam, ſed nimis jejune. Alia enim fuit magnificentia ac ornatus ejuſmodi plauſtrorum. Illud denique certum, ex *Carrocio* efformatam fuiſſe nunc uſitatam vocem *Carrozza*.

Praeter *Turres*, quae ad cuſtodiam Civitatum & Caſtellorum in corona moenium aedificari ſolebant, permultae olim numerabantur in inſignioribus Italiae Urbibus, ab ipſis Civibus privato ſtudio, eorumque aere, ad aedes proprias ornandas ac tuendas exſtructae. Fuit olim indicium ſpectatae Nobilitatis, habere ejuſmodi *Turres* aedibus ſuis adnexas ſive conjunctas; neque enim niſi Nobilibus ac ditiſſimis Civibus eas ſibi condere licuit. Erant praeterea in Civitatibus Turres campanariae a religioſis viris ad Templorum commodum ac ornamentum excitatae, ita ut tanta Turrium copia accedentibus ad Urbes pulchrum non minus quàm nobile ſpectaculum exhiberet. Quo autem tempore ab Optimatibus Urbium coeptae fuerint conſtrui priva-

A tae iſtae Turres, opinari quidem poſſumus, non autem certo decernere. Ego in eam potius pendeo ſententiam, earum uſum Seculo Chriſti X. ſed potiſſimùm poſt Annum Chriſti Milleſimum, & praecipue ex quo Libertatem ſibi peperere Civitates non paucae, aut in enormem potentiam nobiles viri aſſurrexerunt. Hinc
B olim appellata *Turrita Papia, Turrita Cremona*, aliaeque Urbes eâdem laude exornatae antiquitus fuere, quòd privatorum Nobilium Turres ibi eſſent in magna copia, praeter muros turritos, & *Campanaria*, ut ajebant, ſive *Cloccaria* Templorum. Sanctus Arialdus, ut in ejus Vita habetur, ſcripta ab Andrea Monacho Vallumbroſano ſynchrono Cap. 2. haec ad
C Populum Mediolanenſem ajebat Anno MLXXVI. *Veſtri Sacerdotes, qui effici poſſunt ditiores in terrenis rebus, excelſiores in aedificandis Turribus & domibus &c. ipſi putantur beatiores*. Aulicus etiam Ticinenſis, cujus Opuſculum publici juris feci Tomo XI. Rer. Italicar. haec circiter An-
D num Chriſti MCCCXXX. de Ticinenſi Civitate Cap. 11. ſcribebat: *Quaſi omnes Eccleſiae habent Turres excelſas propter campanas &c. Ceterarum autem Turrium ſuper Laicorum domibus excelſarum mirabiliter maximus eſt numerus, ex quibus multae tam ex vetuſtate, quàm ſtudio Civium ſe invicem perſequentium, ceciderunt*. Quod
E etiam mirere, exoticus illorum temporum guſtus rationem excogitavit aedificandi Turres non rectas, ſed pendentes, ſive inclinatas: cujus rei proſtant adhuc exempla in admirando Piſarum Campanario, atque in Turri Gariſenda Bononiae, quae altius etiam erigebatur olim, ſed a Johanne de Olegio Tyranno depreſſa fuit, teſte Benevenuto de Imola in Com-

Commentariis MStis ad Comoediam Dantis, editis in hoc ipso Opere. Ejusmodi Turres casu, ac deficientibus fundamentis, in latus integras declinasse opinatus est Clarifs. Montfauconius in Diario Italico; sed eâ reapse architecturâ fundatae ab aliis creduntur, ut a consuetâ ceterarum Turrium formâ recederent. Itaque vel in ipsa Urbe aeterna id genus Turres, ut ita dicam, bellicas complures intueri olim licebat. In uno ejusdem Civitatis Burgo, sedente Martino V. Papa, eminebant Turres quadraginta quatuor cum *Meruliis*, sive minis quatuormillibus quadringentis quadraginta quatuor, uti docet Turrigius in Libr. de Crypt. Vatican. Part. 2. pag. 407. *Turrim Crescentii* ibi aedificatam non moror: haec enim publica res fuit, nempe Adriani Moles, nunc *Castello Sant' Angelo*, quam occupatam ac munitam a Crescentio, Populus novâ appellatione donavit. Erat ibi (teste Romualdo Salernitano, Tomo VII. Rer. Italic. pag. 208.) *Turres Chartularia*, in quam se recepit Anno MCLXVII. Alexander III. Papa. Hanc spectasse ad nobilem & antiquissimam Frangepanum familiam, Baronius antea monuit. In Opusculo quoque descriptionis Urbis Romanae, quod in Codice Cencii Camerarii circiter Annum MCXCI. exarato legi, & Clarifs. Montfauconius in suo Diario Italico evulgavit, recensetur Templum Jani, *quod nunc dicitur Turris Centii Frajapanis*, hoc est altera Turris ad eamdem Frangepanum gentem pertinens. Ibi quoque legitur: *Ex alia parte, ubi nunc est Turris Centii de Orrigo fuit Templum Bacchi*. In Annal. Bononiens. Tomo XVIII. Rer. Italicar. ad Annum MCXIX. traditur completa aedificatio *Turris Asinellorum*, adhuc Bononiae superstes, quam nempe Asinella Familia condidit. Ad Annum verò MCXX. ibi pariter lego: *Fu compita in Bologna la Torre de' Ramponi, che è nel Mercato di mezzo. E in quel tempo furono similmente compite alcune altre Torri nella Città di Bologna*. Ante eadem tempora, & paulo post, idem excogitatum peractumque puto a plerisque reliquarum Civitatum, & praecipue Florentiae. Teste enim Ricordano Malaspinâ ad Annum MCLIV. Cap. 80. Histor. *di queste Torri erano grande numero nella Città, alte quali cento, e quali cento venti braccia. E tutti i Nobili, o la maggior parte aveano in quello tempo Torri*. Munitionibus autem istis potissimum usi sunt Cives, quum in eorum visceribus grassantes pestiferae Guelphorum & Gibellinorum factiones innumeris turbis ac caedibus Rerumpublicarum statum dilacerarunt. Ibi sese tuebantur Nobiles; inde quoque contiguis hostibus bellum inferebant. Vide Annales Genuenses in Rer. Italicar. Collectione a me editos Tomo VI. pag. 367. atque intelliges, quo in usu perditis iis temporibus, quum civilia bella fervebant, haberentur ejusmodi singularium Civium Turres. Credat tamen qui velit, quae de Pisana Civitate scripsit Benjamin Tudelensis Judaeus in Itinerario, in haec verba loquens: *Ingens Urbs, in cujus domibus fere decem mille Turres numerantur, ad pugnandum aptae & instructae*. Ejus interpreti Benedicto Ariae Montano, aut Constantino l'Empereur, non ipsi Benjamino tribuenda videtur immanis haec Turrium copia, seu potius sylva in unâ Urbe. Quum unis Nobilibus aedificandi Turres & facultas & vires essent, concoquat nemo

mo quod Benjamin scripsisse fertur. Recte quidem ab eo memoriae proditum, Turres illas *ad pugnandum* aptas fuisse: & revera ex iis pugnabatur a Civibus ad intestinum bellum commotis. Quare nil mirum, si prudentiores finem aut modum deinde habendum jusserint ejusmodi propugnaculis, in perniciem potius quàm tutelam quietis publicae adinventis. Vide Leges Municipales a Populo Veronensi Anno MCCXXVIII. promulgatas, atque ab amico meo doctissimo Bartholomaeo Campagnola, Archipresbytero Sanctae Caeciliae Veronensis juris publici factas. Ibi Cap. 63. statutum est, *ut non fiat Turris de novo, neque Casaturis, neque Belfredum, aut Bertesca, neque aliud aedificium, quod ad munitionem pertineat. Sed neque super antiquis Turribus vel aliis aedificiis superaedificetur aliquid, quod ad munitionem pertineat.* Ita & in Statutis Pistoriensibus, quae heic publici juris faciam §. 99. Praetor jurat, se non permissurum *in Civitate Pistoria aliquam Turrim murari, nec in suis burcis ultra mensuram Turris filiorum quondam Ildiprandi Vandini, & ultra modum determinatum, ut Turres desuper aequales fiant.*

Quod si fortè scisciteris, quid de antea aedificatis factum fuerit responsum habeto, duabus de caussis eas stare desiisse. Altera est injuria temporis, quippe aliquot aut ex turbinum vi, aut ex incuria dominorum, aut ex vetustate rimis contractis sponte corruerunt. Auctor est Troncius in Histor. Pisana ad Annum MCCCXXXV. a dirissimo vento prostratam fuisse *Turrim Judicum Gallurae, sitam ad Plateam Porcorum, & sub ejus ruinis periisse circiter homines quinquaginta.* Ptolomeus Lucensis in Annalib. ad Annum MCXCVI. haec habet: *Eodem Anno ceciderunt duae Turres Lucae, videlicet filiorum Hespiafame, & filiorum Cari, quae multos homines oppresserunt.* Tum Anno MCCXVII. cecidit *pars Turris Pagani Bonsini, & multos oppressit.* Deinde Anno MCCXX. *capellus Turris filiorum Sismundi corruit Lucae, & interfecit ultra homines ducentos.* Fortasse pro 200. scribendum est 20. Alia id genus exempla nobis suppeditat Bononiensium Historia. Altera caussa Turrium dejectarum fuit intestinorum bellorum rabies. Vide apud Ottonem Frisingensem Lib. prim. Cap. 28. de Gest. Friderici, Epistolam Romanorum ad Conradum III. Regem Anno MCXLV. ubi ajunt: *Fortitudines, idest Turres & domos potentum Urbis, qui vestro Imperio una cum Siculo & Papa, resistere parabant, cepimus; & quasdam in vestra fidelitate tenemus, quasdam verò subvertentes solo coaequavimus.* Ad haec Gibellinis & Guelfis contendentibus quoties una pars Civium victa solum vertere cogebatur, altera victrix in expulsorum Turres saeviebat, aut eas dejiciens, aut ita a culmine extenuans, ut reliquarum aedium altitudinem minime excederent. Auctor Chronici parvi Ferrariensis, Tomo VIII. Rer. Italicar. pag. 482. Saeculo XIII. haec literis consignavit: *Collisi sunt itaque Cives Ferrariae alterutrum, nunc rebus male secundis, nunc adversis. Audivi a majoribus natu, quod in quadraginta annorum curriculo altera pars alteram decies e Civitate extruserat &c. Accepi puer a Genitore meo, hiberno tempore confabulante in lare, quod ejus tempore viderat in Civitate Ferrariae Turres altas triginta duas, quas mox vidit prosterni & dirui.* Idem & alibi factum est, & praecipue quum aut delecti aut intrusi ad

 Prin-

Principatum, vires ad nova molienda potentibus Civibus eripiendas duxerunt. Anno MCXCVI. ut ex Analibus Genuensibus Lib. 3. habetur, Tomo VI. Rer. Italicar. Drudus Marcellinus Genuensium Potestas *superfluitates Turrium, quas pro velle suo quidam Cives contra licitum & constitutionem Communitatis construxerant, demoliri, & ad certum modum pedum octoginta redigi fecit*. Ita Anno MCCXXV. *Potestas Mutinae fecit dirui Turres in Civitate Mutinae*, ut habetur in Annalib. Veter. hujus Urbis, Tomo XI. Rer. Italicarum evulgatis. Neque secus in Urbe Lucensi Castruccius Dux *trecentas Turres*, Tegrimo teste in ejus Vitâ, reliquarum aedium tectis aequavit. Ipse etiam Turrium sponte ruentium facilis ac summe perniciosus interitus Principes interdum aut Magistratus impulit ad reliquas adhuc stantes exscindendas. Turres quoque Nobilium Florentinorum, ut scribit supra laudatus Ricordanus quum Populus dominationem arripuit, publico decreto

A jugulatae ac depressae, non ultra quinquaginta cubitos ascendere jussae sunt. Et profectò quantum spei in Turrium praesidio tempore belli collocaretur, ex eo intelligas, quod una Turris pro Arce habebatur; & quotiescumque annonâ, militibus, armisque munita haec satis foret, diu resistebat, atque impedimentum

B non leve hostibus adferebat. Plurimis in locis eorum temporum Historia prodit, non paucos olim dies insumtos fuisse ab exercitibus ad unam Turrim expugnandam. Ac propterea mirandum non est, si tam sollicita Seculo XII. Mutinensis Respublica fuerit, ut nova Turris excitaretur in Castro Badiani (nunc *Baz-*

C *zano*) quod in agro Mutinensi ab antiquis Seculis situm fuit, sed fervente postea bello ereptum, adhuc sub jure Bononiensis Reipublicae perseverat. Chartam ex Archivo Mutinensis Urbis descriptam legere neminem, ut spero, pigebit, qua polliciti sunt Badianenses se Turrim illam constructuros.

Qualiter homines de Bazano jurant facere unam Turrim in Castro Bazani, Anno 1180.

E*Go juro facere & perficere* unam Turrim in Castro Badiani, ubi Potestas Mutinae, Dominus scilicet Gerardus Rangonus, & Consules voluerint pro modo & latitudine & crassitudine Turris Passavancii de Carandulo, vel crassiorem & latiorem seu etiam breviorem pro voluntate Potestatis & Consulum Mutinae, *a Kalendis Januarii proximi usque ad duos annos expletos. Et aliam Turrim similem in eodem Castro, ubi Consules & Rectores Mutinae voluerint illinc ad quatuor annos expletos, supradictae cras-*

D *situdinis, altitudinis & latitudinis, ut supra legitur. Si Deus adjuvat me, & sancta Dei Evangelia. Hoc sacramentum fecerunt Pegolottus, Matucius, & Corvulus Consules de Badiano, Bernardus Ribaldi &c.*

Actum in Castro Badiani Anno Domini MCLXXX. Indictione XIII. Octavo & Septimo Kalendas Septembris,

E *die Lune & die Martis, in presentia Domini Alberti de Peldeguerra Consulis Mutine, qui a supradictis Consulibus de Badiano penam quadraginta Librarum Imperialium pro Communi Mutinae stipu-*

stipulatus est, si, ut supra legitur, integre non perficerent. Et ipse voluntate & mandato Domini Gerardi Ramgoni Potestatis, & Sociorum suorum Consulum parabolà & consensu, ex eorum parte & Consilii Mutine, & sua, pro Consulatu remisit consulibus de Badiano & eorum successoribus, & hominibus de Badiano omnibus omnes collectas, & boatias, & factiones, quas Mutine deberent facere ab ea die usque ad decem annos expletos propter dictas Turres, quas facere debent, si eas perfecerint, a quo similiter penam quadraginta Librarum pro Communi de Badiano stipulati sunt, si eis ita observatum non esset, ut supra legitur.

Hujus rei testes fuerunt Presbiter Martinus, Presbiter Majus, Tamaginus, Albertinus Precenus, Tigrimucius, Gerardus Oddi, & filius ejus Albertus de Montebellio, & frater ejus.

Ego Blaxius Imperialis sacri Palatii Notarius interfui, & rogatus scripsi.

Ita Arcis loco Turrim exstructam fuisse invenio Carpinetae in agro Regiensi, hoc est in Castro, seu loco illo, ubi animadverti plures Chartas a celebri Comitissa Mathilde fuisse signatas. De illa verò Turri agitur in *Brevi recordationis*, quod ex Archivo Estensi acceptum proferre statui, ut etiam inde constet, temporibus iis restauratam fuisse controversiam inter Romanum Pontificem & Imperatorem, de hereditate, sive *potentia Domus Comitissae Mathildis*.

Charta pactorum, per quae Ugo & fratres ejus de Baiso Turrim de Carpineta custodiendam & possidendam concedunt Ubaldo de Mandria, circiter Annum 1170.

B*Reve recordationis, qualiter Ugo & Raimundus & Albertus germani, filii condam Raimundi de Baisio, & Ubaldus de Mandria inter se convenerunt* de Turri de Carpineta. *Ipsi namque predicti germani eo tenore* in guarda dederunt Turrim Ubaldo, *quod ipsi vel illorum heredes non debent tollere Turrim Ubaldo vel heredibus ejus sine convicta culpa fellonie. Ubaldus verò, vel sui heredes debent Turrim tenere & custodire & defensare contra omnem hominem in fidelitate eorum. Et si fortasse aliquo tempore, quod absit, perdita fuerit, Ubaldus & sui heredes secundùm suum posse debent adjuvare, & Turrim recuperare. Et si caussa alicujus guerrae illi germani, vel ipsorum heredes Turrim voluerint ad suam securitatem, debent facere Ubaldo vel ejus heredibus, quod expleta guerra in constituto termino Turrim reddent Ubaldo, vel ejus heredibus. Ubaldus autem vel sui heredes pro guarda illius Turris debent habere totum molendinum, & totam terram illius Turris, & fructus & fruges, idest pira, nuces, & vineam, que ibi nunc adest, & totam herbam, que ibi annuatim nascitur. De omni alio beneficio, quod illi habent in Turri, tantùm medietatem. Homines verò, qui suprascriptis germanis ex parte illius Turris pertinent, ad restaurationem Turris, sicut illi, qui pertinent Ubaldo, adjuvare debent. Et si noluerint adjuvare, Ubaldus vel ejus heredes rationabiliter & misurate illos debent constringere, ut restaurare adjuvent Turrim. De securitatibus autem inter se sic fecerunt. Ubaldus & ejus Uxor & filius ejus Anselmus, & Servi ejus juraverunt Turrim suprascriptis germa-*

germanis & eorum heredibus contra omnem hominem. Filius autem ejus minor nomine Ubaldus debet fieri fidelis eorum contra omnem hominem, nisi contra illum, qui communi consensu tenuerit regimen & potentiam Domus Comitissae Matildis, *sed extra Turrim contra omnem hominem. Si autem hic, quod Deus prohibeat, obierit, Anselmus, ut potest, & convenit, fiat eorum fidelis. Ex hoc verò tenore duo Brevia sunt scripta.*

Moenia Urbium & Castrorum scalis adhibitis, turribusque ambulatoriis admotis, interdum superabantur; sed saepius per Arietes, Testudines, aliaque tormenta & machinas bellicas oppugnari consuevere, ita ut aditu aperto, quem olim *Cava*, nunc *Breccia* Gallico vocabulo, appellamus, & insultu postea facto, in interiora Urbis aut Arcis tentaretur ingressus. Seculo autem XIII. & XIV. mos oppugnantium praecipue Turres is fuit, qui Vegetio teste apud ipsos Romanos diu obtinuit. Machinis protecti, aut per secretos cuniculos ad imos muros adducti, eos ariete, seu terebris, ligonibus, seu *picis* & *piconibus* (quibus adhuc apud nos nomen est *Picconi*) sive malleis, aliisque ferreis instrumentis, secabant, conterebantque. Superiori autem muro pendenti identidem fulcra lignea supponebantur, donec tanta vastatio facta fuisset, ut grandis ruina muris nutantibus immineret. Tum ad deditionem plerumque invitabantur obsessi, indicato eis praesenti periculo. Si adhuc repugnabant, immisso igne in fulcra lignea, corruere muri sinebantur. Frequens rei mentio habetur in bellis Italicis, sed & apud Francos. Rem verò eleganter describit Willelmus Brito Lib. 2. Philippid. ubi ad Annum MCLXXXIV. obsidionem Castri Bobarum enarrat. Neque ullis unquam temporibus in oblivionem abiit ars Cuniculos agendi: quod nunc appellamus *Minare*, *far delle Mine*, & eorum fossores *Minatori*. Quum Cuniculi viae essent subterraneae, quae sub vallo & moenibus ducebantur, & Latini minores pro *Ducere*, *Minare* (unde Italicum *Menare* effluxit) dicerent: a vero minime aborret, derivatam fuisse exinde vocem *Mina* & *Minare*, uti, & *Minarius* sive *Minitor*, pro Cuniculorum fossore: quae vocabula singula occurrunt apud Scriptores medii aevi post Seculum XI. Neque enim veri mihi videtur simile, a Latino *Minari*, quod per cuniculos hostis minetur, effluxisse Italicum *Minare*, uti Johannes Henricus Ottius est opinatus. Neque alia de caussa metallorum fodinae appellatae videntur iisdem temporibus *Minerae*, nisi quia subterraneae viae ducuntur in viscera montium, ut metalla inveniantur: quod Vossius ante conjecit. Petrus Azarius in Chronic. Tomo XVI. pag. 351. Rer. Italicar. scribit: *Aggressores videntes praedicta non valere, coeperunt ponere in Civitate Tapponum valde occultum pro ipso Castro obtinendo & cavando. Et quamvis aliquando per contrariam cavaturam ipsis Tapponatoribus male successisset &c.* Heic *Tapponi* vox *Cuniculum* significat, nomine, ut conjicio, a *Talpa* desumto, & inde efformato *Talponum*, quod postea *Tapponum* evaserit. Attamen supra vidimus *Talpam* inter Machinas recensitam. Neque heic omittendum illud propugnaculorum genus, cui veteres *Dongionis* nomen imposuere, atque Itali a Gallis accepisse videntur; nam & adhuc apud Gallos id nomen perdurat. Ita editissimum Arcis

A eis locum appellabant. Du-Cangius in Glossario Latino *Dunjonem* interpretatur *Castellulum*, *minus propugnaculum, in duno, seu colle aedificatum*; atque ipso teste appellata quoque munitio ejusmodi *Dungeo*, *Dongio*, *Dangio*, *Domgio*, & *Domnio*. Videndus quoque in hanc rem Fureterius in Lexico Gallico. Et illorum quidem recta interpretatio; Celtica quippe B vox est *Dun*, significans *Collem*, *Montem*. Erat ex hisce *Dongionibus* unus in colle, qui Oppido Atestino superimminet, & *Dolone* (dum vitio Chartae careant) appellabatur, ut ostendi Par. I. Cap. 35. pag. 347. Antiquitat. Estens. Ibi plerumque habitabant pro majori tutela Marchiones Estenses. In Castro Albineae Regiensis agri, quod ad nobilem Marchionum Manfredorum gentem olim spectabat, adhuc legitur marmori commendata haec Inscriptio:

ANNO DOMINI MCCLXXVII. IND. V.
HOC OPVS FVIT FACTVM
TEMPORE VENERABILIS PATRIS
D. GVLIELMI DE FOLIANO EPISCOPI REGII
SCILICET PALATIVM CVM DVJONO
ET PVTEVM ET TVRRIS ET DOMVS EXTRA DVJONVM
ET MVRVS DICTI CASTRI DE ALBINETA

C Pariter in Charta, quam ex Archivo Archiepiscopii Lucensis deprompsi, occurrit *summittas Castri Veteris*, *quae Dongionem appellatur*: ibique non una Turris construi potuisse videtur. Dabo ipsam Chartam, ut in eam diligentius introspicere Lectori fas sit.

Pacta inita inter Guilielmum Episcopum Lucensem & Hugonem Comitem Lavaniae, & alios, pro Dongione Castri Veteris in Garfagnana, Anno 1179.

D *In Dei Patris omnipotentis nomine. Amen. Brevis descriptus causa memoriae, qualiter hoc actum in Ecclesia Sancti Petri de Vicosolari, bonorum hominum praesentia, nomina quorum subtus publicis literis apparebunt descripta. Pactio & conventio composita & firmata fuit inter* Dominum Gullielmum *sanctae* Lucanae Ecclesiae Episcopum, E *&* Ugonem Comitem de Lavagna, *& Conemundum quondam Ugolinelli*, *atque Superbum de Castroveteri de Garfagnana*, *videlicet quod* de summitate Castriveteris, quae Dongionem appellatur, *praedictus Dominus Gullielmus Lucanus Episcopus*, *ejusque successores Catholici debeant habere duas partes ipsius summitatis*, *scilicet ab uno latere usque ad vineam Episcopi*, *& ab altero usque ad flumen Serculum*, *a latere Septemtrionis usque ad Salam*. *Supradicti autem Ugo Comes & Conemundus atque Superbus*, *& eorum heredes alteram tertiam partem a latere*

meri-

meridiano usque ad terminos, quos superius nominavimus. Ceterae vero partes debeant dividi, ita scilicet Dominus Gullielmus Lucanus Episcopus, ejusque successores debeat habere duas partes, & suprascripti Ugo Comes & Conemundus atque Superbus, & eorum heredes tertiam partem sive per transversum sive per longum debent, & tenere in feudum a Lucana Ecclesia, & a Lucense Episcopo illam tertiam partem quae eis competit in praedicto Dongione, & in alio Castro, & in toto Podeo ejus Castri; & ipse Ugo Comes, & Conemundus, atque Superbus & homines eorum debent jurare fidelitatem Lucensi Ecclesiae & Lucensi Episcopo catholico, qui modò in ea est vel antea fuit, cum ab eo vel suo certo Misso inquisiti fuerint contra omnem personam, excepto Imperatore & Lucense Episcopo, ita tamen quod pro Imperatore aut pro Lucense Episcopo non debent minuere in aliquo justitiam Lucensis Ecclesiae. Et item debeant facere pacem & guerram & guerras contra omnes homines ad mandatum Lucani Episcopi, qui modo ibi est, vel per tempora fuerit, vel sui certi Missi in Curte de Sala, & in tota ejus pertinentia vel pertinentiis, & omnibus locis Lucensis Episcopatus pertinentibus pro Curte de Sala, & in tota Curte de Castroveteri sive in Curtibus illarum Terrarum & Castrorum, ex quibus Castrumvetus aedificatum est, videlicet de Sancto Michaële, de Sancto Donnino, & de Cruce justis & rationibus & usibus Lucensis Episcopi & Lucanae Ecclesiae conservandis & retinendis atque recipiendis. Et similiter omnes homines, qui modò morantur in Castroveteri, aut in antea moraturi sunt, debent jurare fidelitatem dicto Gullielmo Episcopo, ejusque successoribus, qui pro tempore &c. & facere pacem & guerram contra omnes perso-

A nas ad mandatum Lucensis Episcopi infra praedictos confines, exceptis eorum Dominis, ita tamen quod non debent esse.... ad auferendum Lucano Episcopo praedictum Castrum vel justitiam, quam habet in praedicto Castro, sive usum minuere, vel minuendum Curtem de Arce de Sala. Et si suprascripti Domini vellent auferre praedictum Ca-
B strum Lucensi Episcopo aut justitiam vel usum, quem habet vel antea habuerit in praedicto Castro, ut in Curte de Sala vel ejus pertinentiis minuere eum Lucano Episcopo contra illos...... debent. Et si praefatus Dominus Gullielmus Lucensis Episcopus, vel ejus successores non habuerint homines ad habitandum adlogatos sine fraude in duabus
C suis partibus praedicti Castri, deinde usque ad constitutum terminum duodecim annorum praedicti Ugo, Conemundus, atque Superbus & heredes eorum debent habere in feudo a Lucano Episcopo illud residuum, quod remanserit de dictis duabus portionibus, quod non fuerit legatum, ita quod cum eorum tertia portione, & cum illo residuo non excedat vel trasendat medietatem de illis
D duabus portionibus seu partibus Dongionis, & de apendiciis sic supra descriptis, & terminatae sunt, nihil aliquo tempore debent habere, & placuerit dicto Lucano Episcopo, vel ejus successoribus in sua portione dicti Dongionis terminos facere, quod facere possit. Et similiter Ugo Comes, atque..... similiter Turrim facere possint: tamen E-
E piscopus non habeat nisi unam Turrim, & Ugo Comes & Conemundus atque Superbus nisi unam Turrim similiter, itaut cujuscumque altitudinis fuerit, desuper tamen sint aequales, & mensura ali ujus non sit brachia quadraginta. Et qui aeque partium primam suam Turrim aedificâverit, priusquam decem brachiorum

rum

rum fuerit, altius eam non aedificet, nec aedificare faciat vel consentiat, nisi primum juraverit alteri parti. Sed Lucanus Episcopus suam Turrim dictis suis consortibus debeat facere jurare. *Intellectus tale est, quod de prato Episcopi, & de tota terra, quae fuit vinea, remaneat libera Lucano Episcopo, ad suas manus detinendam & logandam cui vel quibus placuerit, ita quod sit in arbitrio Magistri Damiani Prioris & Sancti Martini Canonici, & Tignosi Causidici, & Tancredi Advocati, & Gualtieri Sacchettae Schebattae, & Albertini Farcioli, vel majoris partis eorum, dimittere de ea pro via & andito. Homines quidem Lucani Episcopi & homines suprascriptorum Comitum omnes debent suprascriptis omnibus jurare Castrumvetus, & omnia quae superius descripta sunt. Taliter praefatus Dominus Gullielmus Lucanus Episcopus pro se & pro sua parte observare promisit suprascriptis Ugoni Comiti & Conemundo atque Superbo, & eorum haeredibus &c. obligavit sub poena Librarum quingentarum optimi argenti, & ab ita facto & firmato fuere. Supradicti autem Ugo Comes, Conemundus, atque Superbus omnia suprascripta observare promiserunt suprascripto Domino Gullielmo Episcopo, ejusque successoribus, & sese, suosque heredes obligaverunt sub praedicta poena &c. & ut perpetuo praedicta omnia firma teneantur ab eorum parte supradicto Domino Gullielmo Lucano Episcopo, ejusque successoribus pignoris nomine obligaverunt eorum portionem, quidquid eis pertinet in Castris, Terris, rebus & hominibus, & redditu atque districtu in Castro & in Curte de Pontecolsi, in Castro & Curte & districtu de Fosciano, & in Castro & Curte & districtu de Castilione suis omnibus pactis. Supradicti Ugo Comes, Conemundus, atque Superbus fidelitatem juraverunt suprascripto Domino Gullielmo Lucano Episcopo, in qua tantum.... Dominus expensis, quibus pro fidelitatibus factis teneantur, & homines quibus teneantur pro servitutibus, quibus expletis, eas non renovabunt, per quam fidelitatem & servitutem factam supradicto Domino Gullielmo Episcopo non procedant, quod eam non excipiant.*

Acta fuerunt haec omnia praesentia suprascripti Magistri Damiani Prioris & Canonici Sancti Martini, Hujusfredi Plebani dicto Vico Pelago, Rolandoque Guidonis de Coppia, Tancredi Advocati quondam Sigismundi Advocati, Tignosi Causidici, Albertini Fascioli de Sancto Donnino, Gherardi de Lavagna, Anno Nativitatis Domini Millesimo Centesimo Septuagesimo Nono, X. Kalendas Decembris, Indictione XIII.

Bonusfilius Notarius Domini Imperatoris his omnibus interfui, & hic memoriae causa publicis litteris descripsi.

Neque omittenda sunt *Cassara* sive *Cassera*, aliud nempe munitionum ac Arcium genus, quarum figura, ut opinari licet, a *Dongionibus* & reliquis *Rochis* diversa fuit, quamquam & ipsa plerumque in sublimiori parte Urbium & Castellorum, atque in aliis editis locis statuerentur. *Castrum, quod Cassarum vocant*, verba sunt Nicolai Specialis Lib. 5. Cap. 8. Histor. Siculae. Ex Arabum Lingua mutuati sunt nomen Itali, a quibus peculiarem istam formam construendi Arces edidicere. Ac propterea vox ista frequens occurrit apud Siculos, Apulos, & Tuscos Scriptores, quibus multa cum Saracenis consuetudo fuit. Quamquam non negem, quia hoc ipso nomine significare voluerint quodcumque Arcium genus Civitati aut Oppido dominans atque supereminens: aliquod tamen discriminis inter

inter *Castrum*, *Turrim*, *&* *Cassarum* intercessisse, haurire mihi videor e Charta, quam Hubertus Benvoglientus, amicus olim meus, ex Archivo Nosocomii Senensis de Scala de-

A

promtam mihi suppeditavit. *Martinum Episcopum Massanum* ignoravit Ughellius in Tom. 3. Ital. Sacrae; heic ipsum invenies.

Sententia Judicum Imperialium de restituenda Martino Episcopo Massano ditione ac possessione Civitatis, Castri, Turris, & Cassari Massae, Anno 1194.

In nomine Domini nostri Jesu Christi. Anno ab Incarnatione ejus Millesimo Centesimo Nonagesimo Quarto, Indictione XII. die Sabbati X Kalendas Augusti. Lis & controversia, quae vertebatur inter Martinum Episcopum Massanum *ex una parte litigantem pro ipsa Ecclesia Sancti Cerboni & Episcopatu, & Dominum Henricum serenissimum Romanorum Imperatorem respondentem, & causam agentem per. Syrum Salimbene Judicem suum, quem Procuratorem & defensorem ad caussam agendam constituit coram Vicario & Judicibus, talis erat. Petebat siquidem praefatus Episcopus nomine praedicte Ecclesie Sancti Cerboni, & Episcopatus ejusdem Ecclesie, a Domino Imperatore, & Syro Procuratore & defensore ejus, ut restitueret ei possessionem Civitatis Masse cum pertinentiis & districtu & totius* Castri, *&* Turris, *&* Cassari, *& ipsum Castrum ipsius Civitatis, ut libere possit habere & tenere & possidere; asserens, Nuncios Domini Imperatoris nomine ejusdem Imperatoris, & eo ratum habente, abstulisse possessionem sibi per violentiam Civitatis Masse & districtus & pertinentiarum, &* Castri *&* Turris *&* Cassari: *quod Dominus Imperator, & Syrus Procurator ejus confitebantur. Ego itaque Arnaldus Strutius de Placentia Imperialis Curie Judex, consilio sociorum meorum, videlicet Alberti Struxii de Cremona,*

B C D E

Lotharii de Sancto Genesio, Johannis de Pado de Placentia, similiter Imperialis Curie Judicum, Domno Henrico Dei gratia Warmaciense Episcopo, & Vicario Imperialis Curie, sedente pro tribunali, visis & auditis allegationibus & confessionibus utriusque: condempno Syrum Salimbene Procuratorem Domini Imperatoris, ut restituat prefato Episcopo Massano, nomine predicte Ecclesie Sancti Cerboni & Episcopatus, possessionem Civitatis Masse & districtus & pertinentiarum, & Castri & Cassari hinc ad octo dies proximos.

Actum est hoc Pisis intra Ecclesiam Sancti Sepulcri de Chincio, praesentibus Comite Tedisio de Sygalario, Rolandino Malapresa de Luccha, Suffreduccio de Bokano, Encharamo de Montemagno, Arlotto Judice perito de Pisa, Jacobo quondam Pipini, Oldebrando de Bondio, Hermanno Fayolo, Panfulco Judice, Walando Lucense Judice, Glandono Maloauditore, Girardo Nepote quondam Magistri Roberti, Lamberto quondam Armanni, & aliis quampluribus, & praesente jam dicto Syro Procuratore jam dicti Domini Imperatoris.

Ego Martinus Filippi Imperialis Aule & Papiensis Notarius precepto jam prefati Domini & Judicum, hanc sententiam scripsi & interfui.

Itaque *Cassara* peculiare aliquod Arcis genus fuisse videntur, iisque praecipue Majoricarum Insulam munie-

nierant Arabes, quum ad eos debellandos Anno MXIV. felix Pisanorum classis processit, uti monumenta ab Ughellio edita Tom. 3. Ital. Sacr. in Archiepiscop. Pisan. produnt. In Navibus Castrum, quod superemineт puppi, adhuc in mari Siculo appellatur *Cassero*, ita ut opinari liceat, Cassara in editiore Civitatum aut Castellorum parte aedificata fuisse. *Muratae* quoque nomen adhibitum fuit ad significandum *Cittadellam* seu *Fortilitium*, uti testatur Epistola Urbani VI. data Anno MCCCLXXVIII. Tom. 2. Ital. Sacr. in Episcop. Caesenat. Ejusdem *Muratae* Caesenatis mentio est in Annalib. Caesenatibus Tomo XIV. Rer. Italicar., eaque *Cassarum* appellatur in Annalib. Ariminens. Tomo XV. earumdem Rer. Italicarum. *Rochae* autem vocabulum ab Italis institutum suspicor, quòd plerasque Arcium in Rupibus, & summis scopulis construerent, quas Rupes *Roccie* nuncupabant. A nobis deinde vocem Galli, aliaeque gentes acceperunt, nisi nos ab eis accepimus. Reperies praeter ista in veterum monumentis *Motas*. Somnerus in Glossar. ad Scriptor. Anglic. haec habet: *Mota*, *Fossa*, *Fossatum*, *quo Castrum, aut aliud propugnaculum cingitur & munitur. A Moitè fortè*, *quod Gallis humidus*, *madidus*. Somnerum minime collineasse puto. *Motae*, si me audis, erant colles, editave loca in planitie, arte ac manu parata, fossâ, vallo, ac turri munita, reliquorum Castrorum ad instar. *Mota* ideo vocitatus is tumulus mihi creditur, quòd terra mota fuisset, ut in collem assurgeret, non autem a *Meta*, uti Menagius est opinatus. Plures id genus *Motae*, quas etiam *Motte* nos idiomate nostro appellamus, adhuc in Britanniae Regnis

A

B

C

D

E

visuntur, & antiquam retinent appellationem. Suas & Galli ostendunt. Et apud Mutinenses adhuc id nomen levat Villa, quae olim *Mota Papazzonum* est dicta. Ita Rolandinus Lib. 3. Cap. *6*. Histor. *Castrum* memorat, *sive Mottam de Anoale*. Mussatus Lib. *6*. Rubric. 3. de gest. Henrici VII. *Motam juxta Montem Gardam* fuisse refert. Sunt & in aliis Italiae locis, & praecipue Calabriae, ejusmodi *Mottae* sive *Motae*, antiqua aliquot munitionum vestigia prodentes. Atque in Annalibus Patavinis editis Tomo VIII. pag. 433. Rer. Italicar. ad Annum MCCCXX. legitur: *Iverunt summo mane per viam Pontis Corvi versùs quamdam Motam magnam*, *quam faciebat facere Dominus Canis cum multis fossis & tajatis*, *volendo ibidem super dictam Motam aedificare Castrum*. En quid reapse olim fuerint *Motae*, sat dilucide explicatum. Erant & *Girones* seu *Zirones* in Castellis & Arcibus, muri, ut opinor, ducti circum interiores domos eorumdem Castellorum & Arcium. Johannes de Bazano in Chronico Mutinensi ad Annum MCCCXXXI. edito in mea Collectione Rer. Italicar. inquit: *Dicto tempore factum fuit Gironum in Castro Marani de Campilio*. Nicolao Speciali Lib. 2. Cap. 12. Histor. Siculae, commemoratur *Castrum Isclae*, *quod Gironum vocant*. Contra Moranus in Chronico Mutinensi Tomo XI. Rer. Italicarum ad Annum MCCCXX. haec scribit: *Passarinus potius Carpi Castro*, *fortissimam tunc Turrim illam posuit*, *quam Zironum dixere*. Castellum Sanctae Mariae ad Montem, uti scribit Johannes Villanius Lib. 10. Cap. 28. Historiar. *era molto forte di tre Gironi di mura con la Rocca*. Expugnato uno Girone ab hostibus, propugnatores

res in alterum angustiorem se recipiebant. Anno MCCCLIV. Castrum Saviniani Mutinensis agri, antea rebelle Marchioni Estensi, redditum ei fuit *a rusticis, se regente Zirone per custodes forenses ibidem pro Domino Archiepiscopo Mediolani existentes*. Haec idem Johannes de Bazano in Chronico Mutinensi. Commemoratur quoque a Marino Sanuto in Hist. Veneta Tom. XXII. Rer. Ital. *un Castello chiamato il Girone*. Praeterea refert Ughellius Tom. 2. Ital. Sacr. in Archiepiscop. Ravennat. Chartam Anni MCLVIII. in qua Bonifacius filius Lamberti Comitis fatetur spectare ad Anselmum Archiepiscopum *quartam partem supra dicti Castri Novi, &*

A *Zironis plebis &c.* Petrus Manlius mihi supra laudatus in Histor. Basilic. Vatican. Cap. 7. scribit: *Castellum Adriani Imperatoris miro lapide tabulatum: quod aedificium rotundum fuit cum duobus Geronibus, sicut Castellum*. Scribe *Gironibus*. Hadrianus verò Papa IV., ut est in ejus Vita circiter Annum Christi MCLVIII.
B fecit *Gironem* in Castro Radicofani, turribus munitum, & alto fossato. Ita Arx Sancti Felicis in agro Mutinensi appellata *Gironum* fuit, teste Gasparo Sardio in Histor. Ferrariensi. Mentio quoque est *Gironis*, tanquam *Arcis*, in Charta, quam mihi suppeditavit Codex MStus Cencii Camerarii.

Contractus de emtione medietatis Gironis sive Arcis de Gualdo, factus tempore Domini Gregorii Papae IX. & Domini Benedicti Camerarii ejusdem per Dominum Alatrinum Ducatus Spoletani Rectorem, Anno 1235.

In Christi nomine. Amen. Anno ejusdem Millesimo Ducentesimo Trigesimo Quincto, Indictione VIII. tempore Domini Gregorii Papae IX. existentis, die VII. intrante Mense Maji. Nos quidem Ofreducius Georgii, & Jacobus quondam Domini Benadacti olim de Gualdo, jure proprio vendimus, tradimus, & concedimus, damus, cedimus & mandamus vobis Domino Alatrino Domini Papae Subdiacono & Capellano, nunc Ducatus Spoletani Rectori, recipienti nomine & vice Romanae Ecclesiae, Domini Papae Gregorii, & successorum ejus, partem nostram, scilicet medietatem Gironis sive Arcis ipsius Castri de Gualdo, *videlicet a* Carbonariis ipsius Gironis *intus cum ipsis* Carbonariis, *& rebus omnibus, juribus & utilitatibus ipsius Gironis. Dantes vobis pro dicta Ecclesia Roma-*

C *na recipienti plenam licentiam & potestatem vestra auctoritate possessionem intrandi, habendi, tenendi, possidendi, fruendi, & quicquid vobis de cetero pro Ecclesia Romana placuerit faciendi tamquam de re propria ipsius Romanae Ecclesiae, sine alicujus vel aliquorum contradictione. Et damus, cedimus, & mandamus vobis Domino Alatrino, re-*
D *cipienti nomine & vice Romanae Ecclesiae omnia jura, omnesque actiones utiles, directas, reales, personales, tacitas & expressas, quas & quae habemus vel habere videmur in praedicta medietate Gironis. Constituentes per vos ipsam Romanam Ecclesiam procuratricem tamquam in rem suam. Item promittimus vobis stipulanti nomine Romanae*
E *Ecclesiae, quod nulli dedimus, nec aliquo modo concessimus dictam nostram partem ipsius Gironis, vel ejus jus aliquod*

vel

vel actionem de praedicta medietate ipsius Gironis vel ejus juribus & utilitatibus per nos vel per submissam personam. Et si aliquo tempore concessio aliqua apparuerit a nobis vel aliquo nostrûm de dicta nostra parte ipsius Gironis vel ipsius jure facta, aliquâ occasione, promittimus per nos & nostros heredes & successores Ecclesiam Romanam conservare indemnem omnibus nostris expensis. Pro qua venditione, refutatione, remissione, datione, & cessione confitemur nos nomine pretii recepisse a vobis solvente pro ipsa Romana Ecclesia trecentas Libras bonorum Lucensium, & apud nos integre habere: renuntiantes exceptioni non numerati & non soluti pretii, omnique alii Legum & decretorum auxilio nobis in hoc facto cohaerenti, competenti, & competituro. Et si res vendita plus dicto pretio valeret, totum plus vobis recipienti pro Romana Ecclesia donamus & concedimus pure, libere & simpliciter inter vivos; & pactum vobis facimus de non petendo, & specialiter renuntiamus illi Legi: Rem majoris pretii, quae intro ducta est pro illis, qui decipiuntur ultra dimidiam justi pretii, certiorati rem ipsam plus dicto pretio valere. Quam medietatem ipsius Gironis cum juribus & utilitatibus suis a Carbonariis intus, ut dictum est, promittimus per nos nostrosque heredes & successores, sub obligatione nostrorum bonorum praesentium & futurorum vobis Domno Alatrino stipulanti nomine & vice Romanae Ecclesiae, legitime defendere, autorizare, & disbrigare ab omni persona nostris expensis, omniaque damna & expensas, exinde in Curia vel extra Curiam modo aliquo vobis competitura pro Romana Ecclesia occasione praedictae venditionis integre reficere & resarcire promittimus, credendo & stando de expensis & damnis Nuntio Ecclesiae, cui praedicta es-

A sent ab Ecclesia Romana commissa, suo simplici verbo tantùm sine juramento & onere alterius probationis. Quam venditionem, dationem, concessionem, cessionem, refutationem, remissionem, renuntiationem, promissionem, & omnia supradicta, ut in singulis capitulis continentur, promittimus per nos, nostrosque heredes & successores vobis Domino A-
B latrino stipulanti nomine Romanae Ecclesiae attendere & observare & non contravenire per nos & nostros heredes & successores, vel per submissam personam aliqua occasione vel ingenio, quod excogitari posset, sub obligatione nostrorum bonorum praesentium & futurorum, quae constituimus nos precario pro ipsa Romana Ecclesia possidere: & sub poe-
C na mille Librarum Lucensium, qua solutâ vel commissâ vel non solutâ, praedicta omnia & singula, ut in singulis capitulis superius continentur, in sua maneant firmitate. Salvis nobis & reservatis juribus omnibus, quae habemus a Carbonariis ipsius Gironis extra per Castrum Gualdi & districtum, videlicet in hominibus, servitiis, terris, vineis,
D silvis, casis, casalinis, pascuis, pratis, aquimolis, molendinis, Ecclesiis, passagiis, plazaticis, & aliis nostris juribus omnibus, quae habemus ibidem a praedictis Carbonariis extra, ut omnia nos & nostri heredes habeamus, teneamus, & possideamus pacifice, libere, & quiete. Item promittimus vobis Domino Alatrino recipienti nomine Romanae Ec-
E clesiae sub praedicta poena, nos curaturos & facturos, quod uxor mei filii Ofreducii, filii & filiae meae, & sorores mei Jacobi & uxor mea, huic venditioni & concessioni, sicut superius legitur, consentient & concedent & vobis pro Ecclesia Romana cedent omnia jura sua & actiones, sibi competentia in praedicta medietate ipsius Gironis, occasione successionis sive dotium, vel alia

lia qualibet occasione. Et ad majorem firmitatem hujus contractus, nos supradicti Ofreducius & Jacobus tactis sacrosanctis Evangeliis corporaliter juramus, omnia & singula supradicta, ut in singulis capitulis continentur, observare, attendere, & non contravenire occasione minoris aetatis, vel alia qualibet occasione vel fraude.

A

Actum est hoc in Ecclesia Sanctae Mariae de Bictono, in praesentia Domni M. Episcopi Asisinatis, Domini Rainerii Bictoni Potestatis, Domini Jacobi Crispoliti, Domini Roberti de Bombagno, Domini Paganelli Petri, Domini Guidonis Vivenii, Domini Tancredi de Rosciano, Domini Stephani Salomonis, Domini Berarducii Torrejani, Domini Tancredi Albrici, Domini Jacobi Leonardi, Angilerii Guidonis, & aliorum plurium, qui ad hoc vocati & rogati fuerunt testes.

B

Fuerunt & *Bitifredi*, altera munimentorum species, quos *Belfredos* quoque, *Berfredos*, *Bilfredos*, *Bertefredos*, *Balfredos*, *Butifredos* vocavere, ut alia praeteream similia nomina apud antiquos usitata pro una re significanda. Du-Cangius in ea sententia est, primò voce hac designatas fuisse Turres quasdam, variis tabulatis constantes, & suppositis rotis mobiles, ad oppugnandos Urbium & Castrorum muros, quas supra innui. Ita ille. Et sane Rolandinus Lib. 4. Cap. 6. Chronic. describens Montagnanae obsidionem ab Eccelino de Romano peractam Anno MCCXXXVIII. haec de Civibus viriliter sese defendentibus habet: *Et ipsius Bilfredum unum die quadam in meridie combuxerunt, Eccelino invito, qui tunc sub illis facto quodam operimento erat, sed non cognitus vix effugit.* Idem quoque Lib. 6. Cap. 6. Estense Castrum *impugnatum ait aedificiis multis, scilicet Bilfredis, Prederiis, & Trabucchis.* Sed & *Bitifredi* appellatae fuerunt stabiles quaedam Turres, quas e ligneis tabulis ac trabibus veteres fabricabant. Ibi praecipue positi fuere vigiles in specula, qui quoties adventantes hostes eminus conspicabantur, campanam pulsabant, cives admonendo, ut essent ad arma parati. *Carpentarios Berfredum facientes* commemorat Ordericus Vitalis Lib. 12. Histor. Ecclesiast. *Turres quoque sive Bilfredi fixi a defensoribus corruerunt*, ait idem Rolandinus Lib. prim. Cap. 8. Chronici. In Statuto Mutinensi MSto Anni MCCCVI. haec leguntur: *Cum via, qua venitur a Vaciliis versùs Portam Redelocbam, inter ambe canalia sit inhabitata & deserta, & per ipsam tam de die quàm de nocte possent venire gentes occulte ad Civitatem Mutinae usque super foveas Civitatis, quae maximum possent dictae Civitati dampnum & praejudicium inferre: providerunt Domini Defensores, quod unus bonus Bitifredus cum uno bono ponte levatorio fiat & fieri debeat super pontem Circbae Civitatis juxta pratum Monasterii Sancti Petri. Super quo Bitifredo debeant manere & stare continue tam de die quàm nocte duo boni custodes, vel plures &c.* Nimirum Mutinenses canalibus aquarum & foveis ductis circum Urbem, a fovea ac aggeribus Civitatis per aliquot stadia distantibus (*Circas* appellabant, quod adhuc nomen perdurat) curabant, ut ejusmodi munitione accessum ac primum impetum hostium, noctu praesertim cohiberent. Supra vidimus indultum a Guidone & Lamberto Augustis Leodoino Mutinensi Episcopo, *super unum milliarium in circuitu Ecclesiae Civitatis circumquaque firmare.* Praeterea per fossam ipsam Urbis canalis aquae deducebatur. In antiquissimo

C

D

E

simo quoque Statuto Ferrariensi MSto Anni MCCLXXIX. memorantur *Bitifredi* his verbis Lib. 2. Rubric. 58. *Quod quotiescumque mutabuntur Capitanei & custodes Castrorum, Turrium, & Bitifredorum, & aliorum locorum, quae custodiuntur pro Communi Ferrariae, Potestas teneatur mittere ad praedicta loca unum bonum Notarium, & plures si ipsi Potestati videbitur, qui scribat statum cujuslibet loci, scribendo solaria, assides, gradus, ostia, fenestras, anzopertos, coperturas, scalas, bendegarios, funes, balistas, pillotos, turnos, & prisarolas, manganos, & turturelas, & catenas, & victualia, quae ibi erunt pro Communi Ferrariae; & generaliter omnia alia guarnimenta spectantia ad defensionem dictorum locorum*. Ibi etiam statuitur: *Quod quilibet Custos cujuslibet Castri, Turris, vel Fortiliciae districtus Ferrariae, debeat esse major viginti annis. Quod nulla persona, quae non sit Civis Ferrariensis, possit esse Capitaneus, vel Custos alicujus Castri, Bitifredi, Turris, vel loci, quae custodiantur pro Communi Ferrariae*. Bitifredi autem, sive Belfredi, alibi appellantur *Butifreda*. In Mutinensis Populi Statutis MStis ad Annum MCCCXXVII. spectantibus haec sanciuntur: *Statutum est, quod Circhae, quae sunt circa Civitatem, recavari debeant & reaptari; & Butifredi earum reaptentur & reficiantur, & custodiri debeant per sufficientes Custodes. Et custodiri debeat quodlibet Butifredum, quod est circa Civitatem Mutinae de die continue; & quatuor tempore noctis custodire debeant pro qualibet Cinquantina*. In altero Statuto ejusdem Anni decretum similiter fuit: *Ut homines de Nonantula compellantur per Potestatem facere unam bonam Motam cum Palancato & pontibus levatoriis ab utroque latere Pontis de Na-*

A *vixellis, & cooperire dictum Pontem de Copis Communis &c. Commune verò Mutinae debeat ipsum Pontem facere custodiri, & ipsa Butifreda ad expensas Communis Mutinae per illam quantitatem Custodum & hominum, quae Consilio placuerit Generali*. Ita praedictae Circhae una cum earum munitionibus sive Butifredis tutamento
B erant habitantibus in suburbiis ipsius Civitatis: quod ex altero Decreto edisces: *Ad infortiamentum Civitatis Mutinae & Burgorum, & ut homines libentius solito in dictis Burgis debeant habitare, statutum est, quod duae Portae fiant extra Portam Albareti super viis ab utraque parte Navigii super Circhas, ubi sunt Butifredi; & una in*
C *Burgo Ganaceti, ubi est Butifredum & pons levatorius, & una in Burgo Bajoariae, ubi est Butifredum & pons levatorius, super Circham &c.*

Mihi quoque commemorandae sunt *Bastiae*, seu *Bastidae*, & *Bastitae*, quarum saepissime nomen & usus occurrit in Historia Italica Seculi praesertim XIV. Ab Italico *Bastia* illius
D munimenti appellationem Du-Cangius derivat. Menagius in Originibus Linguae Italicae a *Bastum*, *Basti*, *Bastita*, *Bastia*, *Bastilia*. Miror ego, cur non potius a Gallica voce *Bastir* (cui respondet nostra *Fabbricare*) unde *Bastiment*, & *Basti*, & *Bastie*, idest *fabbricato* & *fabbricata*, nomen hoc deduxerint. Neque enim
E quisquam Du-Cangio assentiatur putanti, e *Bastitis* derivatam fuisse Gallicam vocem *Bastir*, quum *Bastitarum* nomen Seculo tantùm XIII. emerserit, & a vero prorsus abhorreat, Gallicam Linguam antea caruisse verbo *Bastir* seu *Bâtir*, quod ipsi solemne est ac necessarium ad significandum Latinum *aedificare*, *construere*, *fabricare*. Et fortassis inde efformatum

tum Italicum *Abbattere* quisquam suspicabitur, quasi *Abastir*, sive *Abâtir*, *Demoliri*, Italice *Disfabbricare*, quod corrupte in *Abbattere* evaserit. Neque enim a *Batuere* sive *Adbatuere* Latino (quod censuit Menagius) rite hoc vocabulum videatur deductum. *Batuere* est *Percutere* loris, pugno &c. nunquam verò *prosternere* significat. Hanc autem Etymologiam Hispanica Lingua confirmare videtur, in qua *Abatir* idem est ac nostrum *Abbattere*; & Hispani *bombre Abatido* appellant, quem nos *uomo Abbattuto* dicimus. Quod de nostro *Abbattere* dixi, idem de Gallico *Abatre* suspicari liceat. Nam & adhuc Galli *Abatis* voce utuntur, ad significandum Italicum *Abbattimento*. Ego nihil decerno. Quod autem tam Du-Cangius, quàm Menagius censuerint, *Bastiae* nomine significari *uno Steccato*, id minime culpandum in iis. Idem sensere etiam Florentini Academici in Vocabulario *della Crusca*. Sed ab iis omnibus parum apposite explicata est vis vocis istius. Ajunt enim: *Bastia. Steccato, riparo fatto intorno alle Città, o eserciti, composto di legname, sassi, terra, o simil materia*. At nihil aliud fuerunt *Bastitae*, quàm species quaedam *Castelli*, sive *Arcis*, & *Rocbae*, ex ligno compactae, hoc est, e tabulis & tignis affabre compaginatis fabricatae (idest Gallico sermone *Basties*) plerumque circum aliquam domum aut domos, aut circa turrim, & ad ripam fluvii aut canalis alicujus locatae, quas fossa ambiebat, vallum & propugnacula prominentia in angulis muniebant. Ibi instruebantur ligneae domus, si lateritiae deerant, ad militum praesidium, arma ac annonam servandam opportunae. Fateor quidem, quum ligneae forent ejusmodi

A munitiones, propterea non illas dedecuisse *Steccati* nomen. In Historia obsidionis Jaderensis in Appendic. ad Histor. Dalmat. Lucii legitur: *Quam Italici & Longobardi Bastidam, Dalmatici & Chroati Sticatam appellare consueverunt*. Ab hoc autem vocabulo Italica altera vox derivata est, nempe *Bastione*. Attamen aliud in re militari fuit *Steccato*, aliud *Bastia*. Vide

B Historiam Patavinam Gattarorum Tomo XVII. Rer. Italicar. pag. 186. Paraverat Franciscus Carrariensis senior in Civitate Patavii quaecumque opus erant ad conficiendam *Bastitam*. Statutâ die (*caricata la Bastia sopra i carri*) super ingentem copiam curruum ligna omnia ad locum destinatum advexit, atque celeritate ac

C operâ incredibili artificum, exercitu eos protegente, Arcem ibi locandam curavit. Ita in Chronico Parmensi Tomo IX. Rer. Italicar. ad Annum MCCXCV. Mediolanenses dicuntur condidisse *quoddam Castrum de lignamine in Laude Vecchio contra voluntatem Laudensium & Cremonensium, valde magnum, & mirabiliter fabricatum*.

D Hoc nomine *Bastita* significatur. Porcellius Lib. 9. Commentar. pag. 146. Tomi XX. Rerum Italicar. commemorat *Castella ex bitumine & asseribus fabricata, quae Lombardi Bastitas vocant*. Arduum autem negotium tunc erat, munitiones ejusmodi superare, aut ad deditionem cogere earum pro-

E pugnatores, dum virilis animi & commeatus inopiâ non laborarent; & praesertim si Arcem situs ipsius difficultas juvaret. Ut habet Historia Mutinensis & Bononiensis, Bernabos Vicecomes, Bononiensibus infestus, duas in agro Mutinensi exstruxit Bastitas. Non semel in eas Bononiensium acies numerosae impetum fecere, sed irrito semper conatu. Retinet

tinet adhuc unus ex iis locis nomen *Bastiae*, in Vicum postea non contemnendum conversus: quod & factum in Tuscia, Corsica, aliisque Provinciis, ubi ejusmodi *Bastitae* vici aut etiam Oppida postmodum evasere. Interdum quoque dum in cujuspiam Civitatis obsidione ultra consistere non liceret, duae aut tres Bastitae conficiebantur in circuitu, aliquot stadiis ab ea disjunctae, a quibus gravissima incommoda civibus inferebantur. Ab hisce Bastitis parum absimilia fuisse videntur munimenta illa, quae a Tuscis, aliisque Populis appellabantur *Battifolli*. In Tabulario Nosocomii Mutinensis *della Santa Unione* authentica Charta habetur, ex qua constat, per Bononiensem Rempublicam delectos fuisse tres nobiles Mutinenses Milites, e patriâ, ut puto, proscriptos, ad custodiam cujusdam *Battifolli*. Non ingratum erit agnoscere, quibus pactis ii fuerint conducti.

Reipublicae Bononiensis Instrumentum, per quod ad custodiam Battifolli cujusdam conducuntur nonnulli Nobiles Mutinenses, Anno 1326.

Anno Domini Millesimo Trecentesimo Vigesimo Sexto, Indictione IX. die III. Octubris. Congregati Dominus Manoëllus de Fontana Potestas, Dominus Albertus Conoscentis, & Socii, quibus concessum est arbitrium pro facto Battifolli, *in camara Domini Potestatis, pro executione commissorum eidem pro dicto Battifollo: considerantes*, quod utile & necessarium erat habere legales, probos, & in factis guerre expertos viros, & bonos homines in dicto Battifollo, qui esse & stare debeant in dicto Battifollo continue ad stipendium Communis Bononie, *providerunt, deliberaverunt, & firmaverunt unanimiter & concorditer, nemine discrepante, scruptinio inter eos ex fabis albis & nigris legiptime celebrato, quod Nobilis Milex Dominus Rodulfus de Garsonibus sit & esse debeat stipendiarius Communis Bononie in dicto Battifollo, & babeat & habere debeat ad stipendium Communis Bononie quatuor equos armigeros, quatuor equitatores, & duos roncenos ad soldum & stipendium Communis Bononie, quem habent alii stipendiarii dicti Communis, quem soldum incipere debeat die, qua Battifolle inceptum erit bedificari seu construi. Item quod Nobilis Milex Dominus Manfredinus de Ganaseto sit & esse debeat stipendiarius Communis Bononie in dicto Battifollo, & babeat & babere debeat ad stipendium Communis Bononie quatuor equos armigeros, quatuor equitatores, & duos roncenos ad stipendium & soldum Communis Bononie, quem babent alii stipendiarii dicti Communis, quem soldum recipere debeat ut supra. Item quod Gracia de Florano cum uno suo filio & uno suo nepote, sit & esse debeat stipendiarius Communis in dicto Battifollo, & babeat & babere debeat quatuor equos armigeros, quatuor equitatores, & duos roncenos, computatos in equitatoribus dictos suum filium & nepotem, ad stipendium Communis, quod babent alii stipendiarii dicti Communis, quod incipere debat ut supra.*

Ego Minonus Bonibologni Notarius dictorum...... scripsi,

Menagio in Libro de Originib. Linguae Italic. arbitranti, idem fuisse *Bitifredos* cum *Battifollis*, & Du-Cangio in eamdem sententiam loquenti, non facile ego adstipulabor. Mihi creduntur *Bitifredi*, de quibus supra actum est, ligneae tantùm Turres, sive parum dissimilis formae, traditae paucorum peditum custodiae; *Battifolli* autem, idem ferme atque *Bastitae*, propugnacula scilicet tantae latitudinis, ut equites etiam & equos continerent, uti nobis praecedens Charta significavit. Nicolaus Tegrimus in Vita Castruccii haec habet: *Primus supra Sergianum Castellum Arcem aedificavit (quam Sarzanellum appellamus) in formam Batifollis (illius aetatis vocabulo) cum aggere & lignis terraque congesto; adversùs subitos incursus locum illum munivit: postmodum & calce lateribusque tutiorem reddidit*. Quare *Battifolli* vix a *Bastitis* diversi fuere; & hoc eis nomen inditum puto, ut *folles*, idest stultos, *batuerent*, idest comprimerent, si quando ad seditionem, rebellionemque vergerent. Johannes Villanius Lib. 5. Cap. 2. Histor. tradit, a Mediolanensibus Oppidum in Lombardia conditum fuisse, idest Alexandriam, *quasi per una Bastita & Battifolle, incontro alla Città di Pavia*. Ita Lib. 6. Cap. 4. *E per Battifolle, overo Bastita vi posono i Fiorentini il Castello d' Ancisa*. Et Lib. 10. Cap. 171. *Feciono una Bastita overo Battifolle, guernito di gente d' armi*. Aliquid tamen discriminis ex aliqua diversitate formae inter *Bastitas* & *Battifolles* fortassis intercesserit, quum Historicus idem Lib. 10. Cap. 206. scripserit de obsidione Bargae: *Et avea intorno più Battifolli e Bastite*. Porro adversùs ejusmodi munitiones ligneas, quibus *Bastitae* nomen erat, saepe deferebatur ignis: & ubi admoveri flamma poterat, eamque sudes ac tabulata concipiebant, ultimum eisdem Bastitis imminebat excidium. Fuerunt etiam *Stellatae* & *Palatae* munimentorum species, ex palis & lignis, quarum mentio est in Historia Ferrariensi, atque in ejus Urbis agro Vici habentur, idem retinentes nomen. Denique Turres in agris, collibus, ac montibus constituebantur ejus fortitudinis, ut quandoque ad eas expugnandas justus exercitus exigeretur. Hisce interdum exteriores munitiones adjiciebantur ad instar *Bastitae*. Immo quandoque Monasteria ac Templa vallo circumducto, *Bertescis*, aliisque munimentis ad usum belli instruebantur: quod *incastellare* appellatum est, hoc est, ita munire, perinde atque Castra sive Castella forent. In Concilio Lateranensi Anno MCXXIII. Canon. 14. *Ecclesias a Laicis incastellari, aut in servitutem redigi, auctoritate Apostolica probibemus*. Attamen paucos post annos eximius sanctitatis locus, videlicet Basilica ipsa Vaticana, calamitati huic obnoxia fuit, ut produnt Acta Friderici I. Augusti, testatumque reliquit Gerohus Praepositus Reicherspergensis, eorumdem temporum Scriptor Lib. 5. pag. 114. in haec verba loquens: *Unde non immeritò dolemus, quod adhuc in domo beati Petri Principis Apostolorum desolationis abominationem stare vidimus, positis etiam propugnaculis & aliis Bellorum instrumentis in altitudine Sanctuarii supra corpus beati Petri*. Et profectò legimus multum impedimenti, multumque molestiae interdum ex hisce locis hosti objectis fuisse inlatum. In Archivo Nonantulani Mutinensis Monasterii se mihi obtulit vetustum apographum Chartae spectantis ad cele-

celebrem Comitissam Mathildem, quae multa in emphyteusim concedit, ea conditione appositâ, ut Emphyteutae *Roccam de Gissadello inca-* A *stellare, guaitare* (idest *far le guardie*) *& laborare & claudere debeant*. Istam quoque Chartulam ab oblivione vindicare decrevi.

Concessio terrarum facta Hildeprando & Guidoni fratribus a Mathilde Comitissa, ut Roccham Ghisadelli deinceps muniant & custodiant, Anno 1108.

IN nomine Sanctae & individue Trinitatis. Anno ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi Millesimo Centesimo Octavo, XVI. Kalendas Octobris, Indictione Prima. Et ideo in Dei nomine ego quidem Donna Matilda inclita Comitissa filia Donni Bonifacii Marchionis, per cartulam precariam atque emphyteotecariam juris nomine, concedo vobis Yldebrando jugera duo, & Guido germani jugera duo &c. (sequitur multorum aliorum jugerum concessio diversis personis). *Quae autem jam dicta jugera sunt in Curte Cellula, quorum vocabula sunt Curte de Paulecla, & Curte de Radigosa, & in Curte Gisso, & in aliis locis &c. tantummodo ad habendum, tenendum, fruendum, fatiendum quicquid vobis utile erit.* Eo videlicet modo, ut Roccam de Gissadello, pro qua omnia do vobis, ab hac ora in antea incastellare, guaitare, & laborare, & claudere debeatis, sicut decet & conveniens erit. *Ita ut omni Anno de mense Martio denariorum Veneticorum persolvere debeatis per unumquemque jugeas ad Ecclesia Sancti Silvestri usque in perpetuum. Si vero predicta Rocca permanserit, & si Domina Matilda in aliquo modo eam reliquerit, vel vastaverit sine ulla occasione, que fieri potest, predicta Cartula deinceps permaneat usque in perpetuum. Et promitto ego predicta Matilda tam pro me, quàm pro meos successores vobis supra dictis petitoris,* B *vel vestris heredibus usque in perpetuum defensare, & autorizare &c.*

Matilda Dei gratia si quid est.

Ego Daniel Montebelliensis Archipresbyter interfui &c.

Actum in loco Sancti Cesarii.

Ab Arabum populo didicere majores nostri usum ferrearum cataractarum in cancelli morem, quae portis C Urbium, & Arcium adhuc superponuntur, & fune aut catenâ suspensae, si quando res postulat, demittuntur, ut aditum hosti per portam forte apertam intercludant. Propterea ejusmodi clathra nomen acceperunt ac retinent *di Saracinesche*. In Histor. Cortusior. Lib. *6*. Cap. 5. legitur ad Annum MCCCXXXVII. D *Calatâ portae levaturâ, seu Saracinescâ &c.* Etiam Lib. 7. Cap. 16. *Quidam intraverunt Civitatem, sed propter Portam Civitatis, quae erat levatura, non fuerunt ausi intrare successive.* Alter Codex habet, sed propter *Saracinescas portas turribus inhaerentes &c.* Non ignotum tamen hunc usum Romanis ipsis indicat Livius Lib. 27. Cap. 30. E Earum quoque Vegetius meminit. Atque haec apud veteres munimentorum genera. Verùm jam quisque per se intelligere potest, ex adinvento *Pulvere pyrio*, excogitatisque *Bombardis* majoribus, minoribus, ac minimis, immutatos mirum in modum fuisse antiquos militandi ac oppugnandi ritus, atque artem belli aliam sumsisse

faciem, qualem nunc intuemur. Ar-
chidamus Agesilai filius, quum igni-
vomum quoddam teli genus, e Sici-
lia adlatum ad se, spectaret, excla-
masse fertur: *Periit virorum virtus*. An
illud verum sit, nescio; at certe de
temporibus nostris idem exclamare
possumus, quibus in re bellica vix
ullum inter fortes, & ignavos discri-
men superest, quum plumbeae plu-
viae plerumque proelium absolvant,
edantque diram caedem sine ullo gla-
diorum usu. Atque hoc obiter dixisse
licuerit. Post Annum a Christi Na-
tivitate MCCC. casus, ut ferunt,
inventum pulveris tormentarii pepe-
rit; attamen per totum paene Secu-
lum illud ipsum, hoc est, Quartum-
decimum, exigua facta est apud ma-
jores nostros militarium rerum muta-
tio, quòd bellica tormenta ad explo-
dendos vi ignis globulos ferreos aut
plumbeos, non statim perfecta fuere,
neque ab omnibus Europae Populis
continuo in bellis adhibita. Com-
munis opinio fert, *Bombardarum* pe-
riculum primum in Italia factum
fuisse in bello ad Fossam Clodiam
acto inter Venetos & Genuenses An-
no MCCCLXXVIII. & duobus subse-
quentibus. Ego illas in Italiam an-
tea invectas opinor: neque enim pi-
ger quisquam fuit ad imitationem
inventi, cujus erat in bello terribi-
lis adeo, & lethifer usus. Et profe-
cto ante complures annos Bombar-
das in Gallia usurpatas fuisse, quo
tempore commissum fuit ab Anglis
sanguinolentum proelium Creciacense
adversùs Gallos, hoc est, Anno M-
CCCXLVI. auctor est Johannes Vil-
lanius Lib. 12. Cap. 65. Historiar.
Nimirum is scribit, Anglos usos fuisse
Bombardis, *che saettavano pallottole di
ferro con fuoco, per impaurire, e diser-
taré i cavalli de' Franceschi*. Et Cap.

A sequenti: *Senza i colpi delle Bombar-
de, che facieno sì grande tremuoto e
romore, che parea che Iddio tonasse con
grande uccisione di gente, e di sfonda-
mento di cavalli*. Quibus verbis ille
nihil aliud designare potest, nisi no-
stri temporis Bombardas. Continua-
tor quoque Nangii ad Annum M-
CCCLVI. scribit: *Munientes turres*
B *ballistis, garrottis, canonibus, & ma-
chinis &c.* Incertum tamen est, an
Cannones, *Gunnae* ab Anglicis Scri-
ptoribus appellatae, tunc idem es-
sent, ac nostrae Bombardae. Quod
autem controversiam omnem hanc
dirimit, mecum velim animadvertat
Lector verba Francisci Petrarchae,
celeberrimi inter Italicos Poëtae Ly-
C rici, quae hactenus effugere Polido-
rum Virgilium, Pancirolium, Du-
Cangium, & alios, de hoc argumen-
to tractantes. Itaque Petrarcha Lib.
primo *de Remed. utriusque fortunae*,
Dialog. 99. cui titulus de *Machinis
& Balistis*, haec scribit: *G. Habeo
Machinas & Balistas. R. Mirum, nisi
& glandes aeneas, quae flammis inje-
ctis horrisono sonitu jaciuntur. Non erat*
D *satis de caelo tonantis ira Dei immorta-
lis, homuncio nisi (o crudelitas juncta
superbiae!) de terra etiam tonuisset.
Non imitabile fulmen, ut Maro ait,
humana rabies imitata est: & quod e
nubibus mitti solet, * igneo quidem, sed
tartareo mittitur instrumento. Quod ab
Archimede inventum quidam putant eo
tempore, quo Marcellus Syracusas obside-*
E *bat. Verùm ille hoc, ut suorum Civium
libertatem tueretur, excogitavit, patriae-
que excidium vel averteret, vel differ-
ret, quo vos, ut liberos Populos vel
jugo, vel excidio prematis, utimini.
Erat haec pestis NUPER rara, ut cum
ingenti miraculo cerneretur. NUNC, ut
rerum pessimarum dociles sunt animi,
ita COMMUNIS est, ut quodlibet ge-
nus*

* *ligneo* legitur in Exemplari Cremonae impresso anno 1492.

nus armorum. Egregius plane locus ad evertendam vulgarem opinionem, scribentium, Anno duntaxat MCCC-LXXVIII. innotuisse Italis ignivoma tormenta bellica. Atque heic adnotare necesse est, Tractatum *de Remediis utriusque Fortunae* a Petrarcha missum fuisse *ad splendidum, natalibusque clarum virum Azonem Corregium, Principem Parmensem*. Atqui Azo de Corrigia Anno Christi MCCCXLIV. *Princeps Parmae* desiit esse; eam quippe Civitatem sponte vendidit Obizoni Marchioni Estensi, Ferrariae, & Mutinae Domino, uti constat ex Chronicis editis in Tomo XV. & sequentibus Rer. Italicarum. Eum post illa tempora Petrarcha *Principem Parmensem* non appellasset. Quare habemus, ante Annum Christi MCCCXLIV. teterrimum hujusmodi tormentorum usum in Italia quoque invaluisse, & Johannis Villanii verba jam producta ad hancce veritatem confirmandam confluere. Praetera testem habeo Andream Redusium in Chronico Tarvisino Tom. XIX. Rer. Italicar. pag. 753. cujus verba digna sunt, quae heic referantur. Ita ille ad Annum MCCCLXXVI. *Illa horâ bombardella parva, quae prima fuit visa & audita in partibus Italiae, conducta per gentes Venetorum, casu percussit Rizolinum de Azonibus nobilem Tarvisinum cum debilitatione brachii*. At idem Auctor supra ad Annum MCCCLXXIII. pag. 750. *Bombardas* memoraverat a Francisco Carrariensi contra Venetos adhibitas, ita ut suspicari liceat, *Bombardellas* quidem, non verò *Bombardas*, Anno tantùm MCCCLXXVI. innotescere coepisse. *Sclopos* autem, sive minora aenea tormenta a manu, nova fuisse in Etruria, vel Anno MCCCCXXXII. memoriae prodidit Franci-

A scus Thomasius in Histor. Senens. Tomo XX. Rer. Italicar. scribens: *Habebat & milites quingentos ad suî custodiam, Scloppos (id genus armorum vocant) invisum apud nos antea, deferentes, totidemque Hungaros equites arcum gestantes*. Anno MCCCLXXIX. in Vicentinae Urbis spectaculo adhibitum Pulverem pyrium, satis aperte B prodit Confortus Pulex in Histor. Vicentina, cujus verba adferam in Dissertatione XXIX. *de Spectaculis*.

Perrexerunt ergo Itali per totum Saeculum XIV. atque etiam ultrà, equites pristinis armis uti, Hastâ, Ense, Clavâ: & pedites Gladio, Sagittis, Verutis, Jaculis, Missilibus, Manarotis, Bipenni, Funda, Cul- C tris, Pugionibus, Pilis, aliisque armis, ad laedendum aptis, uti & Scutis ad tutelam. Alia armorum nomina discere poteris e Statutis Anno MCCLXVIII. Ferrariae confectis, quae calamo exarata in Estensi Bibliotheca mihi sunt ad manus. En eorum verba Lib. 4. Rubric. 22. *Arma vetita in Civitate Ferrariae, &* D *Districtu intelligimus Bordonem, Lanzonem, Transferium, Scimpum, Cultellazium, Cultellum cum puncta habentem ferrum majus semisse, Roncenem, Lanceam, Spatam. Lanceam verò concedimus Militibus quum equitant. Spatam Pediti, quum vadit de una Terra in aliam; & domi dimittat. Si quis de nocte inventus fuerit portare Falzonem* E *de Cavezo, Bordonem, Lanzonem, Transferium, vel Azam, condempnetur pro qualibet Arma in vigintiquinque Libras Ferrarienses, & de die in decem Libras Ferrarienses. Verumtamen licitum sit cuilibet de Civitate Ferrariae portare impune, eundo & redeundo ad Villas, Spatam, Cultellum de ferire, Lanceam, seu Lanzonem, Macciam, & Roncenem*. Atque haec interdicta tem-

tempore pacis, non autem belli. Variae autem. Jaculorum & Sagittarum species fuere; uti & Scutorum. Apud Italos nomina usitata fuere *Scudo*, *Rotella*, *Brocchiere*, *Targa*, *Pavese*. Hosce clypeos distinguebat aut materies, aut forma: alii quippe e ferro aut aere, aut etiam ligno efformabantur: aliis rotunda, aut oblonga, aut quadrata figura fuit. Et ad *Pavese* quod attinet, hanc vocem a Latino *Pavio* Stilianus, Menagius verò a *Parma*, uterque audaci divinatione, deducunt. Octavius Ferrarius a Ticinensibus, quos *Pavesi* vulgaris Lingua appellat, derivatam vocem suspicatur. Certum mihi est postremum hoc Etymon. En Aulici Ticinensis verba, qui ante annos quadringentos Opusculum de Laudib. Papiae scripsit, evulgatum a me in Tomo XI. Rer. Italicar. *Ticinensis militiae fama* (ita ille Cap. 13.) *per totam Italiam divulgata est: & ab ipsis adhuc quidam Clypei magni tam in superiori capite quadri, quàm in inferiori, Papienses fere vocantur ubique.* Nihil aliud sunt *Papienses*, nisi *Pavesi*, quorum Clypeorum figuram ediscimus, quadratam videlicet, sed, ut puto, curvatam. Vox autem una cum usu ejusmodi Scutorum pertransiit ad Gallos, Anglos, & Hispanos. Du-Cangium vide in Glossario ad vocem *Pavisarii*, *Pavisatores*, *Pavas*, *Pavais*, *Pasais*, *&c.* Fuit & Ticinensibus altera Scutorum species, qua in fictis pugnis, ac militaribus tyrociniis utebantur. Eumdem Aulicum audi, qui amica Populi sui certamina describens, ait: *Habent in capitibus galeas ligneas, scilicet viminibus textas, quas Cistas vocant, pannis & mollibus interius exteriusque partitas, &c. tenentes omnes Scuta radicibus texta, & ligneos fustes.* Ante oculos

A Ticinensium fuisse videntur verba Vegetii, lusoria Scuta delineantis. *Scuta* inquit, *de vimine in modum cratium corrotundata tenebant*. Memorat Dominicus de Gravina in Chronico, Tomo XII. pag. 719. Rer. Italicar. *Pallarensem & Lanceam*, quibus Hungariae Rex Ludovicus ad *Badaluccum* procedebat. Nomine isto Scutum de-
B signari videtur, ipsumque fortasse *Pavese*, quod nuper descripsimus. Cur verò ab Italica Lingua *Rotelle* appellarentur Clypei illi, quos Latini *Parmas* dixere, id factum opinari licet, quòd ad Rotae parvae figuram efformarentur ob rotunditatem circuli; sive quòd *Rotundelle* primo dicti sint, tum compendii caussâ *Rotellae*.
C Gallis *Rondelle* idem adhuc significat. Tunc etiam Clypei corio praeduro contecti, uti & Thoraces in usu fuere, ex eodem, ut puto, *Corio* primum confecti, unde nomen *Corazza*, hoc est, *armatura Coriacea*. Tum ad *ferream* designandam hoc etiam nomen invaluisse puto. Atque heic obiter dicam, ideo Clypeorum
D speciem appellatam fuisse *Brocchiere*, quòd *Brocham* sive *Brochiam*, idest clavum, sive exiguum palum ferreum acuta sua parte prominentem in medio fixum haberent, cujus erat usus multus in pugna, tum ad ensem hostis repellendum, tum etiam ad hostem, si irrueret, feriendum. Italica vox antiquata *Brocchare*, pro
E equum pungere calcaribus, uti & *Brocher* Gallicum hinc nata, quòd calcaria *Brochis suis*, hoc est aculeatis ferris pungerent; nemo enim Fureterio assentiatur scribenti: *Ce mot vien de Brosser & Brossailles dautant qu' il faut piquer pour avancer le chemin dans les brosses*. Uti neque vox *Brocchiere* descendit e *Buculario Latino*, *efformato e Gallico Bouclier*, quod opi-

opinari videtur Menagius de Origin. Linguae Italicae. Aliud enim est *bucula*, unde fortassis *Bouclier* Gallicum & Anglicum *Buckler*; & aliud *Brocha*. In Assisiis Hierosolymitanis a Du-Cangio memoratis legitur: *En l'escu doit avoir deus Brochet de fer tout emmi l'escu, & l'autre au piè de soute, & doivent estre de tel grosse, comme il vodront, & de tel longeur jusque à un piè, & neent plus &c. Sprocco*, & *Insproccare* Mutinensibus idem est, videlicet acuminatum ferrum, in quo infigitur aliquid. Vereor, ut Academici Florentini in Vocabulario *della Crusca* vocem *Sprocco* accurate perpenderint fuerintque interpretati. Porro equites in equis sedentes Scutum aut Scutiferis tradere, aut ad collum ipsi gestare interdum consueverunt. Qui ritus indicio est, eorum Clypeos mediocris latitudinis fuisse. *Talavacii* quoque appellata creditur quaedam Clypeorum species, majoris, ac spissioris formae, uti opinatur Du-Cangius in Glossario, qui & addit: *Vocem Gallicam alibi usurpatam vix reperies.* At ne Italis quidem haec ignota. Rolandinum audi Lib. 8. Cap. 10. Chronici, ad Annum Christi MCCLVI. *Circa ducentos pedites de Vicentia, & Vicentino districtu, cum Talavaciis statuit super turrim & portam & spaldum de Pontecorbo.*

Ad Jacula & Sagittas redeo. *Dardi* & *Giavellotti* occurrunt apud veteres: tela missilia fuere. Ab his parum absimilia fortasse fuerunt arma, *Giavarine* & *Chiaverine* appellata. Si a *Clava* diminutivo vox ista descendit, ejus vim facile intelligas. Sin veluti *Pilum* manu intorquebatur in hostem, aliunde est illius origo petenda. Ad haec *Sagittarii* memorandi sunt, qui ad morem vete-

A rum Parthorum atque Turcarum Arcu simplici utebantur ad *Sagittas* emittendas. *Arcarii*, *Arcatores* sunt nuncupati: nobis *Arcieri*. *Freccie* nomen inditum quoque fuit Sagittis. Successere postea *Ballistae* manuales, quas *Balestre* & *Balestri* appellarunt, instrumentum nempe ligneum, Arcu ferreo armatum, unde majori vi Sagittae excutiebantur. *Balestrieri* nobis, *Balistarii* antiquis vocati sunt,

B iis utentes. Et duplex quidem *Balistarum* genus fuit. Aliae manuales, quibus *pedites* utebantur, quamquam & interdum occurrunt *equites balistarii*; leves nempe, quae ab uno homine exonerari poterant. Aliae validiores, machinae jaculatoriae, appellatae *Grossae*, e quibus projicie-

C bantur tela majora ac longius. In Additamentis ad Chronicon Cortusiorum Lib. 2. Cap. 2. Tomo XII. pag. 795. Rer. Italicar. ubi narratur proelium sinistro eventu a Florentinis commissum Anno MCCCXV. cum Uguccione Fagiolano, haec praecipue adnotanda: *Quae videns Ugutio misit pro Balisteriis Pisanis, qui erant nu-*

D *mero quatuor mille, & eos sagaciter ordinavit in hunc modum, quod eorum tertia pars sagittet in Lanciferos dicti Principis; alia tertia pars immediate Balistas suas ponderet cum Muschettis; & quod telis etiam sagittet; alia vero tertia pars postmodum jam ponderatis Balistis recutiat, & frequentando sagittare non cesset, & omnes inspiciant pri-*

E *mo in Lanciferos sagittare, & postea in equos militum Principis.* Occurrunt heic *Muschettae*, cujus vocis, quae sit significatio, aliquantum innuit Marinus Sanutus senior, cujus verba sunt Lib. 2. part. 4. Cap. 22. *Haec eadem Balistae tela possent trahere, quae Muschettae vulgariter appellantur.* Et in Chronico Estensi ad Annum

num MCCCIX. Tomo XV. Rer. Italicar. habetur: *Propter magnam multitudinem Moschettarum, quas sagittabant*. Fortassis inde nomen inditum *Sclopis*, quos duobus proxime praeteritis Seculis appellare *Muschettos* mos fuit. Athenarum Dux, dum Florentiae dominabatur, teste Johanne Villanio Lib. 12. Cap. 8. Historiar. *fece torre tutte le Balestra Grosse a' Cittadini*. Quod est ad manuales Balistas, Creciacensis proelii facta est supra mentio. Nunc addendum, ab Historicis tradi, *Genuenses Balistarios*, ad quinque aut sex millia a Gallico Rege tunc conductos, primos ad illud certamen impulsos fuisse. Mezerayus in Histor. Gallica narrat, quum ex improviso cecidisset imber effusus, Genuenses ad pugnam lentos processisse, quod contenderent arcuum suorum chordas a pluvia debilitatas, seque propterea impotentes ad proelium; eâque de caussâ veluti proditores a subsequentibus iratis Gallis fuisse trucidatos. Audi nunc Auctorem Vitae Nicolai Laurentii, sive Historiae Romanae in hoc Opere edendae, qui iis ipsis diebus scribebat: *Era stata* (inquit ille) *un poco di piovarella. La terra era infusa e molle. Quanno valevano caricare la Valestra, mettevano pede nella staffa. Lo pede sfuiva. Non potevano ficcare lo pede in terra*. Hoc est, *Paulo ante modicus imber ceciderat. Humus ex infusa aqua mollis ac lubrica erat. Quum Genuenses Balistas sagittis oneraturi erant, pedem staphiae immittebant. Pes, in quo stabant, elabebatur. Nequibant pedem solo figere*. Caeci ac furentes Galli, rem secus interpretati, in miseram gentem immani barbarie irruerunt; sed & ipsi ingenti clade ab Anglis in eo proelio prostrati poenas tanti furoris, Deo vindice, pau-

A lo post dedere. Vide Aringhium Lib. 4. Cap. 37. pag. 335. Romae Subterr. qui antiquam Tabulam refert, exprimentem martyrium Sancti Sebastiani, ubi delineatum cernes ritum hunc tenendi Balistas manuales, & imponendae sagittae. Guilielmus quoque Brito Lib. 7. Philippid. eumdem morem describit versu illo:

B *Ballistâ duplici tensâ pede missa Sagitta.*

Arcus verò Sagittarius non pede, sed manu tendebatur, ac propterea discrimen istud sentias in ejusdem Guilielmi versibus Lib. 2. ubi ait:

C *Nec tamen interea cessat Ballista, vel Arcus:*
Quadrellos haec multiplicat, pluit ille Sagittas.

Quadrelli & ipsi Sagittae fuerunt, forma tantum aut ferri, aut quatuor alarum, a vulgaribus diversae. Hosce ejaculabantur *Balistae* tum majores, tum minores. Modicum etiam,
D aut nullum discrimen intercessisse videtur inter *Quadrellos* & Sagittas appellatas *Bolzoni*, quod nomen e Germanico *Boltze* significante *Sagittam* venit. Celebres quoque fuere in Historiâ, praesertim Italicâ, *Verretones*, Sagittarum species, qui per Balistam effundebantur. Censent nonnulli, a
E *Veruto* Latinorum efformatum fuisse Italicum *Verretone*. Subscribere ego non ausim. Quippe Veruta fuere tela seu jacula, manu conjecta in hostem: *Veretones* vero e Balistis emittebantur. Neque felicius excogitatam puto Etymologiam, quae a doctissimo & clarissimo Viro, Patre Daniele Soc. Jesu, Lib. 6. Cap. 4. de Milit. Francic. nobis offertur:

On

On les appelloit (ita ille ait) *Viretons, parce qu'ils viroient, c'est à dire, qu'ils tournoient en l'air par le moyen des ailerons, ou pennes, ou pennons*. Male consutum hoc Etymon: ita enim quodcumque Sagittarum genus *Verettone* appellatum fuisset: a quo tamen abstinuere veteres, unam tantummodo Sagittarum speciem hoc nomine donantes. Deinde *Virer* Gallis idem est ac nobis *Girare*; hoc autem non satis proprie de Sagittis dicitur, quarum vis sita in eo est, ut rectà feriant: neque earum est in gyrum flecti. In Chronico Pisano Tomo XIV. Rer. Italicar. appellantur *Guerrettoni*, & ab aliis *Werrettones*: quae suspicionem faciunt, vocem hanc esse originis Germanicae.

Nunc autem singulari animadversione dignum est, quod Frater Franciscus Pipinus in Chronic. Lib. 3. Cap. 43. Tomo IX. Rer. Italicar. memoriae prodidit, scribens: *Anno Domini MCCLXVI. Italici exemplo Francorum* (qui eo tempore potiti sunt Regno Apuliae atque Siciliae) *Pugionibus uti coeperunt, Ensibus obsoletis*. Mirum videatur, tunc antiquatos fuisse Gladios, & in desuetudinem Enses abiisse. Male profectò cessisset solo Pugione pugnantibus contra Ense armatos. Adde testem ubique Historiam, Ensium usum tum apud Italos, tum apud Gallos post illa etiam tempora perseverasse. Itaque in eam conjecturam descendo, *Pugionum* nomine heic designari non Gladiolos, quos nunc *Pugnali, Stiletti, Daghe* appellamus, sed *Enses*, qui acuto cuspide feriunt, seu pungunt more *Pugionum*. *Ensium* verò appellatione significari *Gladios*, sive *Spathas*, quarum acie membra caeduntur, truncantur, & multus adhuc est usus in militia. Hisce postremis

A tantùm Italia fortasse ante Gallorum adventum utebatur. Ensis autem utriusque meminit Vegetius Lib. prim. Cap. 12. at pungentis seu perforantis usum praetulit caedenti. Gallorum verò & Langobardorum olim fuit uti *Spathis*, ut ajebant; latis nempe, atque ad caedendum, ut creditur, non ad perforandum aptis.
B Verùm ne tunc quidem insueti Gladii cuspidis acutae. Sidonius Lib. 3. Epistol. 3. ad Ecdicium, ejus victoriam de Gothis referens, haec scribit: *Alii bebetatorum caede Gladiorum latera dentata pernumerant*. Ergo Gladiis ex utroque, aut saltem ex uno latere acutis Galli pugnabant. Subdit: *Alii caesim atque punctim foraminatos circulos loricarum metiuntur*. Er-
C go arma erant Gothis, quibus & caesim atque punctim hostium loricas feriebant. Guilielmus Apulus Lib. 2. de Normann. Suevos in Italiam adductos a Sancto Leone Papa IX. Anno Christi MLIII. adversùs Normannos describens, postquam ait, illos lanceâ non multùm viriliter u-
D ti, subdit:

- - - - - - Praeminet Ensis;
Sunt etenim longi specialiter & peracuti
Illorum Gladii. Percussum a vertice corpus
Scindere saepe solent. Et firmo stant pede, postquam
E *Deponuntur equis. Potius certando perire,*
Quàm dare terga volunt. Magis hoc sunt Marte timendi,
Quàm dum sunt equites. - - - -

Accipio heic *Gladios peracutos* pro habentibus *aciem* bene secantem. Hos diu imitati videntur Itali. Sed renovata tandem videtur a Gallica at-

que Italica gente Romanorum veterum consuetudo, veluti utilior ad bellum. Quod & agnovit Benevenutus de Imola, qui eodem Seculo, quo Pipinus, floruit, & eximium Commentarium Latinum, adhuc luce carentem, in Comoediam Dantis nobis reliquit, cujus Excerpta heic jam edidi ad calcem Tomi I *. Inquit autem ille in Cap. 31. Purgatorii: *Melius & tutius est pugnanti ferire punctim, quàm caesim. Primò, quia feriens punctim, habet incidere minus de armis. Secundò, quia adversarius non ita bene vitat ictum. Tertiò, quia invenit minorem resistentiam in corpore. Quartò, quia feriens minus laborat. Quintò, quia minus se detegit*. Ita ille. Neque juvat quaerere, an longe ante Annum MCCLXVI. adhiberentur in Italia Enses acutae cuspidis. Certe apud Gallos usitati fuere. Sufficiat nobis Guilielmus de Nangiaco, qui de Gest. Sancti Ludovici Regis Francorum pag. 381. scribit: *Franci mucronibus gracilibus & acutis sub humeris ipsorum, ubi inermis patebat aditus, dum levarent brachia, transforantes, per latebras viscerum gladios capulo tenus immergebant*. In descriptione victoriae Caroli I. Regis Siciliae haec etiam leguntur: *Sed nostri Gallici ex brevibus Spathis suis eorum latera perfodiebant, ut vitam demerent corde tacto*. Ipse autem Carolus inclamabat: *Punctim infigite, milites Christi, punctim transfigite*. Itaque sub nomine *Spathae brevis* nolim intelligas gladiolos unius ferme palmi, qui nunc *Pugnali* appellantur; sed acutos Enses, nunc *Spade da punta*, fortasse breviores quàm recentiorum, quibus magnâ agilitate hostes suos feriebant Galli. *Stocchi* nuncupantur a Johanne Villanio, ubi narrat proelium inter Carolum I. & Manfredum Reges. Et sane apud Gallos *frapper d'Estoc* est *ferire di punta*. Et inde venit vox Italica *Stoccata*, & Gallica *Estocade*. Immo ne Langobardis quidem defuisse *Pugiones* Seculo Christi VIII. ediscimus ex Anonymo Salernitano apud Peregrinium, Tomo II. Rer. Italicar. pag. 289. ubi scribit de Liutprando Duce Beneventano, ejusque successore Arichiso: *Dum in eadem Ecclesia, Langobardorum sicuti mos est, cum Pugionibus accincti altrinsecus introissent &c.* Ceterum antiquis Francis praeter *Spatham* fuisse novimus & *Semispathium* sive *Semispatham*. Immo Vegetius quoque eam commemorat, quae a Pugione seu Gladiolo, antiquis nostrisque temporibus notissimo, fortasse nihil differebat. Verùm iis in usu belli simul *Spatha*, sive Gladius major, erat; neque minorem, sive Pugionem arripiebant, nisi ab hoste compressi. Certe a veri similitudine abhorret, Gallos Saeculo Christi XIII. uno tantùm Pugione (si *Pugnali* eâ voce significari crederemus) armatos conflixisse cum hoste. Quod etiam mirere, Alexander Abbas Telesinus Lib. 2. Cap. 31. Histor. proelium describens a Rogerio Siciliae Rege habitum, haec habet: *Dum ergo Comes fortiter pulsando hastam confregisset, mox & ipse manum mittens ad Pugionem, in capite cujusdam obstantis equitis ita terribilem super galeam ictum dedit, ut miles ipse ferreâ obtusione labefactus, statim dorsum caedenti praebuerit*. I nunc, & decerne, quid *Pugionis* vocabulo veteres designarent, quum heic habeamus Pugionem, non gladiolum, non ensem tantummodo acutum, sed eâ gravitate ac acie, ut non secus atque nunc *Sciabla*, aut *Spatha* utrinque acuta, percussum caput inimici dejecerit.

De

* Hujus autem Editionis Tomo III.

De Sagittis & Jaculis hactenus egi. Nunc alterum minime praetermittendum est, quòd continuò mirere. Nempe in Concilio Lateranensi II. sub Innocentio II. Papa, Anno MCXXXIX. sub anathematis poena interdictum fuisse *Sagittariorum* & *Balistariorum* usum in bello contra Christi fideles. Sunt verba Canonis 29. *Artem autem illam mortiferam, & Deo odibilem Ballistariorum & Sagittariorum adversùs Christianos & Catholicos, exerceri de cetero sub anathemate prohibemus*. Quis, inquam, non stupeat, quum a remotissimis Seculis Sagittarum & Arcuum usus semper in bello, etiam inter Christianos, legitimus habitus fuerit? Miraremur sane & nos, si nunc unicuique Sclopis, aliisque ignivomis tormentis utenti in bello inter Christianos, par interdictum & poena indiceretur. In quibusdam editionibus depravatis legitur *odibilem Balli, stadiorum, & sagittariorum*. Non est autem ferenda interpretatio Baili in Summa Concilior. Tomo prim. pag. 403. qui lectionem hanc arripiens, ex Arnobio & Cerda petit significationem vocis *Balli*, quod *balare dicuntur arietes, quum cornibus se invicem impetunt*. In eo Canone disertissime scriptum fuit *Ballistariorum* (*Balistaliorum* habet Baronius) quos Itali appellabant *Balestrieri*. Atque ita legitur etiam in Decretalibus Gregorii Lib. 5. Tit. 15. *de Sagittariis*, C. *Artem illam*. Auctores Glossae, quos Panormitanus, aliique Canonum interpretes sequuntur, concoquere & ipsi nescientes ejusmodi exorbitans interdictum, eo confugêre, ut dicerent: *Intellige de bello injusto: secus de justo*. Inane prorsus ac insulsum effugium. Si haec Innocentio II. mens fuisset, continuo peteremus, cur Sa-

A gittas tantùm, non autem & enses ac lanceas, in bello injusto is improbasset. Praeterea si artem Sagittariorum in bello duntaxat illicito is exsecrabatur, mentem hanc explicare prorsus novisset, & explicare opus fuisset, neque is generali Interdicto eandem artem proscripsisset. Restat ergo, revera in eo Canone a-

B nathema pronuntiatum adversùs Arcuum & Ballistarum usum in bello tam justo quàm injusto. Quod cur factum fuerit, conjecturâ se assequi posse arbitratus est Clariss. Baluzius in Notis ad Capitular. Reg. Francor. Tom. 2. pag. 999. scribens, in desuetudinem apud Gallos jamdiu abiisse Arcuum & Balistarum usum, cu-

C jus perniciosa mirum in modum renovatio facta Innocentii II. aevo, Pontificis animum movisse adeo potuit, *ut necessarium visum fuerit eos anathemate percellere, qui Balistis & Sagittis uterentur adversùs Christianos*. Ita ille. Et revera Fulcherius Carnotensis in Gest. Francor. pag. 388. Tomo primo Gest. Dei per Franc. qui

D res sub oculis suis gestas narrat, ad Annum MXCVII. auctor est, Francos in Oriente Sagittis a Turcis impetitos, in fugam fuisse conversos: *Nec erat*, ait, *mirandum, quia cunctis nobis tale bellum erat incognitum*. Raymundus de Agiles sacrae & ipse expeditionis descriptor, Radulphus Cadomensis de Gest. Tancredi, Tomo

E V. Rer. Italicar. aliique Scriptores Hierosolymitani belli, satis produnt, Francos lanceis tantùm & gladiis pugnasse cominus; Turcos contra arcu & sagittis eminus usos, cominus verò ensibus dimicasse. Scilicet vel ignavi arcu insultare hosti remoto possunt; at unius fortis est animose cum praesente congredi, atque in ejusmodi congressu plus emicat virtus ac

probitas militis. Quum verò Franci atque Itali ex Oriente secum reportassent sagittandi artem perniciosam, & hanc abominatione dignam censerent Lateranensis Concilii Patres, quòd eminus eâ ratione interficerentur homines, caderentque etiam interdum meliores nondum pugnantes, propterea veri videtur simile, interdictam fuisse Christianis adversùs Christianos bella gerentibus *Artem Ballistariorum & Sagittariorum*. Et sane ab ea abstinuere diu post Franci, uti nos docet Willelmus Brito Libr. 2. Philippid. apud Du-Chesnium: qui bellum narrans a Philippo Augusto Gallorum Rege contra Flandriae Comitem Anno MCLXXXIV. testatur, ignotum iis diebus fuisse Francorum genti *Balistarum* usum.

Francigenis nostris illis ignota diebus
Res erat omnino, quid Balistarius Arcus,
Quid Balista foret: nec habebat in agmine toto
Rex armis quemquam, sciret qui talibus uti.

Tum Lib. V. Richardo Angliae Regi tribuit armorum ejusmodi in Franciam invectum usum, utpote qui a Turcis in Oriente didicerat, quid successus ea haberent in hostes.

Ut qui Francigenis Balistae primitus usum
Tradidit, ipse sui rem primitus experiatur.

Et haec quidem excogitata, ut caussa aliqua non spernenda afferatur, cur Anno MCXXXIX. Innocentius II. Balistas & Arcus e Christianorum bello arcendos duxerit.

Verùm ne sic quidem acquiescat animus vera inquirentis; neque enim Anno MCXXXIX. adeo nova sagit-

A tandi ars inter Christianos affirmari potest, ut tum solùm deprehensum fuerit, quanta pernicies per ipsam hominibus in bello inferretur. Certe apud Graecos nunquam intercidit. Exploratum quoque est, Francos Anno DCCC. Arcu & Sagittis pugnasse, uti Ermoldus Nigellus Lib. prim. de Gest. Ludovici Pii, Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. scribit. B Anno quoque DCCCLXXXVI. eandem consuetudinem ab ipsis servatam indicat Abbo Monachus Lib. prim. de Bell. Paris. apud Du-Chesnium Tomo 2. Scriptor. Franc. Mathildis quoque Comitissa Anno MCXIV. uti Donizo scribit, ad obsidionem Mantuae duxit *scutatas gentes, & arcitenentes*, idest Sagittarios. C Et praecedenti Seculo XI. Gaufridus Martellus Comes Andegavensis in bello contra Guillelmum Pictavorum Ducem, *Sagittarios, & pedites suos ordinavit*, ut est in Histor. Consul. Andegav. apud Dacherium. Ita Sugerius in Vita Ludovici Grossi Francorum Regis Cap. 18. ad Annum MCXV. ejus bella D describens, inter cetera commemorat *Sagittarum imbrem:* & Cap. 20. *Balistariorum & Sagittariorum* meminit. Apud Italos quoque eadem consuetudo erat. Landulphus senior Mediolanensis, cujus Historiam dedi Tomo IV. Rer. Italicar. describens obsidionem Mediolani Anno MXXXVIII. a Conrado Salico Augusto sinistris a- E vibus peractam, tum Germanis, tum Mediolanensibus *Sagittas* in usu fuisse tradit. Anno quoque MLXXX. commisso crudelissimo proelio inter Henricum IV. Regem ac Rodulphum Regem, *sagittis* potissimum aucta caedes fuit, uti idem Historicus scribit. Ita Falco Beneventanus ad Annum MCXXXIV. *Sagittarios* memorat in exercitu Roberti Principis Capuani.

Poë-

Poëtam quoque Comensem vide, referentem bella inter Mediolanenses atque Comenses ab Anno MCXVIII. usque ad MCXXVII. peracta, cujus Poëma dedi Tomo V. Rer. Italicar. Is quarto quoque verbo *Sagittis* pugnatum tradit, atque inter ceteras Civitates Mediolanensium socias.

Mutina cum multis venit huc armata Sagittis.

Rogerius quoque Siciliae & Apuliae Rex Primus Anno MCXXXIII. & subsequentibus *Sagittarios* complures in bello usurpabat, Romualdo Salernitano teste in Chronico Tomo VII. Rer. Italicar. Sic Pisani in expeditione contra Baleares Insulas Anno MCXIV. susceptâ iisdem armis rem egere, uti in Carmine prodit Laurentius Diaconus ejus belli Scriptor Tom. VI. Rer. Italicarum. Seculo etiam praecedenti Bonifacius Tusciae Dux & Marchio, Mathildis Comitissae pater, teste Hermanno Contracto ad Annum MLII. *insidiis a duobus exceptus militibus, sagittisque vulneratus & mortuus, Mantuae sepelitur.* Ergo non nuper invectum, sed nunquam intermissum, Innocentius Papa Arcuum & Sagittarum usum invenit; ac propterea non novitas, sed alia ratio Patres Concilii Lateranensis moverit ad eum e militiâ tollendum, si tamen certa est illius Canonis fides, & nihil in ejus verbis desideratur. Num ergo quòd invaluisset exsecranda ratio veneno inficiendi sagittas? Pandulphus Pisanus in Vita Gelasii II. Papae, editâ Tomo III. Rer. Italicar. haec ad Annum Christi MCXVIII. habet: *Saeva insuper jam per ripam Alemannorum barbaries tela contra nos mixta Toxico jaciebat.* Verùm haec missa tandem faciamus, quando certum est, perrexisse Populos Christi fideles etiam post illa tempora arma haec usurpare, quasi nulla in id armorum genus lex & poena emersisset. Sire Raul de Reb. gest. Friderici I. Tomo VI. Rerum Italicar. pag. 1179. commemorat ad Annum Christi MCXLIX. *pedestres Sagittarios.* Audiatur & Otto Morena in Histor. Laudensi qui Cremae obsidionem narrans ad Annum MCLIX. scribit: *Imperator, ejusque Principes assidue diu noctuque Cremenses cum Ballistis & arcubus oppugnabant.* En rursus uti res diversae memorantur Balistae & Arcus. Ita ad Annum MCLX. Fridericus I. Imperator *jurare fecit Lombardiae Praelatos & Principes ad dandum sibi milites* (idest equites) *& Arcatores atque Ballistarios.* In Vita quoque Sancti Raynerii Pisani editâ a Bollandistis ad diem XVII. Junii, apud Motronem Lucensis agri vicum *venerunt Sagittarii, qui multas miserunt sagittas* in Gratianum quemdam. Haec circiter Annum MCLXI. accidere. Et sane Pisanos perrexisse uti Sagittis vel post Innocentii II. interdictum, eorum Annales produnt a me editi Tomo VI. Rer. Italicar. ac praecipue pag. 184. Genuenses pariter, Caffaro teste in illorum Annalib. pag. 265. contra Henricum Marchionem de Loreto Anno MCLIV. processerunt *cum militibus* (idest equitibus) *& Balistariis & Sagittariis.* Eodem quoque Anno Fridericus I. Augustus Derthonensem Civitatem obsidione pressit. *Sagittarii, Balistarii, Fundibularii arcem circumseptam observabant,* uti scribit Otto Frisingensis Lib. 2. Cap. 17. de gest. Friderici. Atque heic rursus animadverte, alios a *Sagittariis* fuisse *Balistarios.* Illi ex *Arcubus* Sagittas emittebant: isti e *Balistis* (nunc *Balestre*)

alias

alias telorum species, *Quadrellos* videlicet &c. jaculabantur. Francus Sacchettus in Fabulis Italicis (*Novelle*) n. 72. ait: *Andonne come Freccia, che uscisse d'Arco, o come Strale, che uscisse di Balestro*. Ita enim explices, quae antea Willelmus Brito scribebat, nempe ignotum fuisse Gallis,

- - - - - - *quid Balistarius Arcus,*
Quid Balista foret. - - - - - - - -

Balistae enim etiamsi manuales, gravius armorum genus fuere, majorive impetu, quàm Arcus, tela vibrabant in hostes. At qui Arcu utebantur, expeditiores erant ad emittendas Sagittas. Johannis Villanii verba sunt ad Annum MCCXLVI. Lib. * 2. Cap. 66. Historiar. *Avea trentamila Arcieri tra Inghilesi e Gualezi, e quando i Genovesi balestravano uno quadrello di Balestro, quelli saettavano tre Saette co' loro Archi*. Manuales tantùm Balistas Seculo XI. & XII. ignorasse Galli dicuntur, non verò Arcus & Sagittas. Denique ut intelligas, nullam deinde rationem habitam Lateranensis anathematis ab Innocentio II. promulgati, alter Innocentius Papa nempe Tertius, Anno MCXCIX. *centum Archarios conduxit ad solidos* (idest *al suo soldo*), ut est in ejus Vita a Baluzio edita num. 24.

Quod est ad militiam maritimam & classes ac proelia in mari acta, id quidem video non multùm in Italia curatum esse sub Regibus Langobardis, Francis, ac Germanis usque ad Seculum XI. Attamen in Annalibus Francorum ab Eginharto scriptis habemus ad Annum DCCCX. Pippinum Italiae Regem *Venetiam bello terrâ marique appetiisse, subactâque Venetiâ, ac Ducibus ejus in deditionem acceptis, eamdem classem ad Dalmatiae litora vastanda accessisse: Sed quum Paulus Cephaloniae Praefectus cum Orientali classe ad auxilium Dalmatis ferendum adventaret, Regia classis ad propria regreditur*. Haec in Hadriatico mari acta. In Mediterraneo quoque Anno DCCCXXVIII. *Banifacius Comes* (Tusciae) *cui tutela Corsicae Insulae tunc erat commissa*, de Tuscia Corsicam atque Sardiniam *parvâ classe circumvectus, quum nullum in mari piratam invenisset, in Africam trajecit, & inter Uticam & Cartaginem egressus, innumeram incolarum multitudinem subito congregatam offendit. Cum qua & proelium conseruit, & quinquies vel eo amplius fusam fugatamque profligavit; magnâque Afrorum multitudine prostratâ, aliquot etiam sociorum suorum per temeritatem amissis, in naves suas se recepit. Atque hoc facto ingentem Afris timorem incussit*. Haec ut vides non ejus ponderis sunt, ut rei maritimae gloriam temporibus iis tribuere meritò possimus Italicae genti. Minus etiam vires suas deinde exercuerunt in mari Italicae & Francicae gentes, quum interea Christiani nominis hostes ejusmodi studio excellerent, & classes ingentes ducerent in Christicolarum perniciem. Nimirum Nortmanni, sive colluvies gentium ad Balticum & Borealem Pontum sita, innumeris navigiis advecti, Galliam fere universam, finitimasque regiones saepe aggressi, immo & in ipsam interdum Italiam delapsi, cuncta praedae, caedibus ac incendiis supposuere Saeculo IX. & X. Ex altera parte Saraceni, immanes & ipsi classes in Hispaniam, Siciliam, & Calabriam, & Fraxinetum advexere, iisque regionibus potiti, reliquum Ita-

(*) Lege Lib. 12 Cap. 66. Ita in editione Veneta An. 1559. instantibus Junctis de Florentia; ibique etiam habetur *Gualesi*, non *Gualezi*.

Italiae litus diu infestarunt. Atque ex ipsa nefanda gente primi omnium Siculi, tum ceteri Occidentales Populi mutuati sunt vocem *Amiralius*, *Amiraldus*, *Admirallus*, *Admiratus* &c. ut supremum classi Praefectum significarent, quum Saracenos audirent ita suarum classium Duces compellare; Arabica enim vox *Amir*, quae idem est ac *Emir*, & *Amira*, unde reliquae efformatae sunt, *Principem Dominum*, sive *Praefectum* significat. Franciscus tamen Junius putat, *Amiralium* proficisci non ex uno Arabico *Amira*, sed & ex Graeco ἁλιος, ut sit *mari Praefectus*. Pariter (ut hoc obiter moneam) ab eadem Arabum gente mutuati sunt nostri vocabulum *Arsenale*, sive ut Dantes Cant. 21. Infern. appellat *Arzanà*, scribens:

Quale nell' Arzanà de' Veneziani
Bolle l' inverno la tenace pece.

Du-Cangius *Arsenale* putat *Armamentarium*: parùm feliciter: Significat enim *Navale*, locum scilicet, in quo fabricari aut servari solent naves. Existimat etiam, Italicum illud vocabulum deductum ab *Ars*, *quae sequioribus Latinis Machinam denotavit*. Sed & hoc a veri similitudine abhorret. Origo vocis *Arzanà* & *Arsenale* est ab Arabico *Darcenaa*, quod idem sonat atque *Arsenale*. Immo nobis quoque eodem sensu iu usu est vox *Darsena*, locus nempe clausus, ubi custodiuntur naves ad quietem deductae. *Arsena*, *Arsenae* est apud Raphainum Caresinum in Historia Veneta, Tomo XII. Rer. Italicar. Et *Tarsana* (ita immutatum *Darsena*) sive *Tarsanatus Regius Messanae*, idem significans occurrit apud Bartholomaeum de Neocastro in Histor. Sicul. Tomo XIII. Rer. Italicar. Ex Arabica pariter Linguâ mihi videtur

A arcessendum vocabulum *Dogana*, uti Du-Cangius antea monuit, non verò e Graecorum Lingua, unde eam, sed funibus adhibitis, deducit Menagius. Sed cur *Duana* Saracenicum conversum in *Dogana?* Liceat mihi somnium producere. Germani *Dock* Canem appellant, *Dogge* Belgae, *Dog* Angli. Fieri-ne ergo potuit, ut Mer-
B catores Christiani in Orientis regionibus versati, quum rigidos ultra aequum publicanos ibi sentirent, quasi domus Canum foret *Duana* Saracenicum, in *Dogana* converterint? Certe ex Arabia ad nos delata est vox *Magazzino*, & *Fondaco*, non autem a Latino *Fundum*, uti idem Menagius censuit, neque ab *A-*
C *potheca*, uti Ferrarius sibi persuasit. Cifras quoque numericas, sive numeros, quibus nunc utimur, nonnulli non immeritò censent ex Arabum commercio ad nos venisse. Sed jam Saracenis dimissis Graecos adeamus, quibus eo ipso tempore fuit non mediocris maritimae rei peritia atque potentia. Erant iis validae ac
D numerosae classes, sine quibus diffisas provincias in officio retinere ac tueri minime potuissent. Proinde Liutprando Cremonensi Episcopo & Legato Ottonis Magni Augusti ad Nicephorum Graecorum Imperatorem, ut ipse auctor est in descriptione Legationis suae, Part. I. Tomi II. Rer. Italicar. in haec verba Anno DCCCC-
E LXVIII. insultabat Graeculus: *Nec est in mari Domino tuo classium numerus. Navigantium fortitudo mihi soli inest, qui eum classibus aggrediar: bello maritimas ejus civitates demoliar, & quae fluminibus sunt vicina, redigam in favillam.*

Primi ergo ex Italicis Populis, qui militaris potentiae in mari gloriam restituerunt, & adhuc in Italia ser-

servant, Veneti fuere. En quid de illis, eorumque splendida Urbe, circiter Annum MXC. scripserit Guilielmus Apulus in Poëmat. de Norman. Lib. 4. Tomo V. Rer. Italicar.

Non ignara quidem belli navalis & audax
Gens erat haec: illam Populosa Venetia misit
Imperii prece, dives opum, divesque virorum,
Qua sinus Adriacis interlitus ultimus undis
Subjacet Arcturo. Sunt hujus moenia gentis
Circumsepta mari; nec ab aedibus alter ad aedes
Alterius transire potest, nisi lintre vehatur.
Semper aquis habitant. Gens nulla valentior istâ
Aequoreis bellis, ratiumque per aequora ductu.

Neque eo tantùm Seculo artem maritimi proelii addidicere Veneti. Vel sub ipsis Langobardis eorum in hac re virtus emicuit. Lege Danduli Chronicon. Ad haec in ejusmodi militiae genere multum sibi olim gloriae conquisierunt Robertus Guiscardus Apuliae Dux, ejusque successores; Pisani quoque ac Genuenses, quorum peritiam, fortitudinem & egregia facta olim nulla extera gens aequavit, nedum superavit. Neque tantùm triremibus, quadriremibus, aliisque minoribus navigiorum generibus Italica gens abundavit, sed & majoribus ac paene enormibus praecipue post inventum magnetis usum ad nauticam. Et quum *Ligna*, *Barchiae*, *Vasa &c.* appellarentur omnes justae magnitudinis naves, hinc nata fuit vox *Vascello*, quae adhuc perdurat. Omnium

A maximis onerariis olim fuit nomen *Cocha*, *Cocca*, cujus vocis significationem minime assequutus est Du-Cangius in Glossar. Latino, immo eam depravate nobis exhibuit. Inquit enim: *Concha navigii species in Conchae formam effecta, ut sunt Gondolae Veneticae.* Non *Concha*, sed *Cocha* scribendum fuit; & *Cochae* non

B inter minutas cymbas, quales sunt *Gondulae*, sed inter majoris magnitudinis naves computandae erant. In Epistola Anno MCCCXXVI. scripta, quam idem Du-Cangius laudat, memoratur *quaedam navis seu Concha*; & Caresinius in Histor. Veneta ad Annum MCCCLXXVIII. scripsisse dicitur *destinatis quampluribus Usseriis,*

C *seu Galeis grossis, Conchis, aliisque navigiis.* Sed utrobique scribendum *Cocha* & *Cochis*, seu *Coccbis*, quod nomen vetustissimum tunc fuit. Vide Venetorum & Genuensium Historias in Collectione Rer. Italicarum. *Coccarum* autem usus in Supero ac Infero mari Italiae esse coepit post Annum Christi MCCCIV. uti memo-

D riae prodidit Johannes Villanius Lib. 8. Cap. 77. Historiar. Erant olim *Uscheria*, sive *Huisseria*, vel *Usserii*, & *Dromones*, naves ingentis molis ad equos per mare devehendos. Erant *Galeae*, *Taridae*, *Chelandria*, *Sagenae*, *Sagitteae*, *Barchae*, *Brigantini*, *Carabi*, unde efformata vox *Carabella* & *Caravella*, aliaque diversa nomi-

E na, quae memorare superfluum puto.

Ceterum Civitates Italicae, quum primum in libertatem assurrexerunt, ac diu etiam postea, plerumque suis ipsis Civibus armatis aut sese tuebantur, aut finitimis bellum inferebant. Tam Nobiles, quàm Artifices armis arreptis ad aciem convolabant: quae peritia militarium rerum Popularibus deinde animos fecit aut

au-

auxit, ut in Nobiles insurgerent, eosque interdum ex honorum ac potestatis communione deturbarent. In *Quarteria*, sive *Sexteria* dividi consuevere multae ex Urbibus, (uti olim in *Regiones*, Romanis *Rioni*) iis attributo nomine aut a praecipuo aliquo Templo, aut a Portis Civitatis, aut ab alio aliquo signo. Singulis sua Vexilla & Insignia erant, & quoties obsidioni alicujus Castri vacandum erat, modò Populus duarum Portarum, modò quatuor, jubebatur illuc accedere. Universi autem ad arma consurgebant, si gravis aliqua necessitas aut periculum ingruebat. Italicum autem nomen *Soldati* inde originem sumsit, quod milites, exteri praesertim, coepti sunt conduci, quibus certa *Solidorum*, idest pecuniae, summa singulis mensibus persolvenda constituebatur. Ac propterea id genus pugnatores, qui stipendio merebant, *Solidarii* quoque, *Soldarii*, *Soldanerii* sunt appellati. In Chronico Urbevetano, Tomo XV Rerum Italicar. ad Annum MCCCL. quum illius Urbis Populus progressus esset ad oppugnandum Castrum Parrani, Auctor haec adnotavit: *Furo intorno a Parrano pur solo Cittadini di Orvieto cento trenta Cavalieri, e tre mila Pedoni, che non ve ne fu nullo Soldato*. Cives autem, *qui continue tenebant equos & militaria arma, immunitatem habebant a Datiis larium, & ab omnibus oneribus rusticorum*; quae tamen eis negabatur, si tantummodo *Roncinum, seu Pulerium a triginta mensibus infra alebant*. Ita in Statutis Veronensibus, Cap. 190. Quanta autem incommoda in Populum effluerent ex veterum temporum consuetudine, qua Artifices & Rustici, dimissis operis suis, tam saepe cogebantur in aciem & castra prodire, ac bello insistere, quilibet vel me tacente intelligit. Quare satius visum est, cohortes ac legiones pugnatorum hominum conscribere atque conducere, quibus stipendia dependebantur e tributis Populi, pace & quiete fruentis. Novam hanc methodum praecipue commendabat Gualvaneus de la Flamma in Opuscul. de reb. gest. Azonis Vicecomitis, Tomo XII. pag. 1040. Rerum Italicar. ubi laudabiles consuetudines a Vicecomitibus ante Annum MCCCXL. invectas describit. *Quinta*, ait, *lex est, quod Populus ad bella non procedat, sed domi vacet suis operibus: quod hactenus male fuit servatum. Quia omni anno, & specialiter tempore messium & vendemiarum, quo solent Reges ad bella procedere, Populus relictis propriis artificiis, cum multo discrimine, & multis expensis stabat supra Civitatum obsidiones & innumerabilia damna incurrebant, & praecipue, quia multo tempore in talibus bellorum exercitiis occupabantur*. Sed & praeter milites in acie ordinata pugnantes, *Ribaldi* quoque olim numerabantur, vile hominum genus, calones nempe, sed non infimi usus in bello, utpote qui ad instar velitum pugnam quandoque inibant. Atque illos fortasse designat Albertinus Mussatus Lib. 10. Rubric. 5 Histor. Augustae, dum eos appellat *Mercenarios levis armaturae, praedae rapaces*. Eis impositum hoc nomen puto ex antiqua Germanica voce *Bald*, quae & apud Otfridum vetustissimum ejus gentis Poëtam occurrit, significante virum *audacem*, *animosum*, addito *Re* ad augmentum rei. *Ribaldorum* quippe fuit excellere audaciâ. Praecurrebant ii acies, praedas convehebant, prima proelia tentabant, sponte ipsi castra sequentes, saepe etiam stipendio conducti.

Frater Jacobus Genuensis Ordinis Praedicatorum, cujus Libellum MStum *de Ludo Schachorum*, sive *de moribus hominum*, Estensis Bibliotheca possidet, compositum Seculo Christi XIII. aut XIV. Cap. 8. haec habet: *Ribaldos & Luxores ante sinistrum Rochum dicimus situatos. Ad Vicarium enim, qui Rochus dicitur, pertinet habere homines, aptos ad Civitatem & loca Regi contraria exploranda, & Cursores, qui cito portent literas, & Regis mandatis obtemperent*. Joannes Villanius Lib. 11. Cap. 138. Historiar. ait: *Che solo i Ribaldi e Ragazzi dell' oste nostra avrebbono vinto colle pietre il Battifolle e 'l ponte*. Ita auctore Johanne de Bazano in Chronico Mutinensi ad Annum MCCCXLII. in exercitu praedonum Ducis Guarnerii numerabantur *mille meretrices, Ragazii, & Rubaldi satis*. Si primitivum nomen *Rubaldi* fuisset, a *Rubare* fortasse manasset. Sed, uti dicebam, potius e Germanico *Bald*, unde nostrum *Baldo*, *Baldanza*, *Baldanzoso*, efformatum fuit *Ribaldo*. Et quoniam abjecta ejusmodi virorum colluvies perditis moribus, atque omni vitiorum tabe abundabat, translata est *Ribaldi* vox ad quoscumque improbos & scelestos. Sabas Malaspina Lib. 3. Cap. 10. Historiae, Tomo VIII. Rer. Italicarum, inquit: *His occurrunt primò Ribaldi, qui gregatim de Francia venerant &c. Verùm Saraceni de more, priusquam se jungant, manualiter hostibus ex pharetris tela promunt, & sagittantes subito Ribaldos sine numero sauciant*. Infra addit: *Milites autem Gallici stragem Ribaldorum tam subito pereuntium factam dolentes, quamdam aciem equitum Servientium Ribaldis deputant subventuram. Irruunt igitur in Saracenos praedictos, Servientes equites numero forte*

A *mille &c.* De nomine *Servientium* consulendus Vir Clarifs. Pater Daniel e Societate Jesu Lib. 3. Cap. 7. de Milit. Franc.

Memorantur etiam in Militia Seculorum antecedentium *Garciones*, nunc in bono, nunc in malo sensu. Interdum ita appellati Scutiferi, interdum calones & famuli etiam viliores. Et quoniam plerique ex iis
B
juvenes aetate erant, propterea apud Tuscos invaluit, ut *Garzoni* appellarentur *Pueri* atque *Adolescentes* etiam nobiles. Verùm apud nos vox eadem perdurat, sed tantummodo ad significandos, aut equorum curatores in stabulo, *Garzoni da stalla*, aut qui sub Artifice magistro operantur, ut
C
Garzoni de' Muratori, *Garzoni de' Sartori ec.* Neque ab iis olim diversi, qui *Ragazzi* sunt appellati, nomine adhuc in Italia vigente ad significandos Pueros vulgi. In Annalibus Patavinis editis Tomo VIII. Rer. Italicar. pag. 438. ad Annum MCCCXXIV. Dux Carinthiae advenisse Patavium dicitur *cum magna multitudine*
D
militum & peditum, & Ragaziorum quasi nudorum, qui exstimabantur quasi viginti millia inter bonos & malos. De *Ragazis* aliquid scribam in Dissertatione XXXIII. *de origin. Voc. Italicar.* Hi enim appellati *Familii* in Additament. ad Histor. Cortusiorum Lib. 6. Cap. primo, Tomo XII. Rer. Italicar., unde Italica vox *Famiglio*. *Ri-*
E
baldis autem antea memoratis addendi ejusdem ferme generis, aut ipsissimi *Saccomanni*, qui Seculo XIV. in Italia celebres evasere. Hi nempe, quoties occasio ferebat, ad praedam, saccum deferendo, convolabant. Prodiit eorum nomen *dall' Italiano Sacco* (inquit Menagius) *e dal Tedesco Mann, che vale uomo, come se si dicesse uomo di sacco*. Leodrisius Cribellus in Vi-

ta

A ta Sfortiae Lib. II. pag. 713. Tomi
XIX. Rerum Italic. locum memorat,
*cui propter soli ubertatem mixtum ex La-
tina & Germana Lingua Saccomanorum
Silva nomen est*. Sed neuter animad-
vertit, Germanis quoque fuisse & es-
se in usu eamdem vocem *Sacco*, quae
communis est Hebraeis, Graecis, La-
tinis, Gallis, Anglis, aliisque gen-
B tibus. Iidem Germani *Sack Pack* eum
appellant, qui nobis *Facchino*. Aca-
demicis *della Crusca* scribitur, *Sacco-
manno* & *Saccardo* idem fuisse. *Sac-
cardo* autem ab iis appellatur, qui du-
cit *dietro a gli eserciti le vettovaglie,
o gli arnesi*. Non haec nominis vera
notio. *Saccomanni*, nescio, an a *Sac-
cardis diversi fuerint*; neque certus
C sum, num *Saccomano* potiùs dixerint
antiqui, ac si a Sacco ad manum pa-
rato vox fuerit enata. Illud explo-
ratum habeo, *Saccomannos* in exerci-
tibus praedatores fuisse; & Rura, aut
ipsa Castella munita consuevisse a-
doriri Sacco parato, ut in eum prae-
dam congererent. Hinc deductae I-
talicae voces *Saccheggiare*, *dare il Sac-
D co*, *mettere a Sacco*, *e Saccheggio*. Quo
etiam tempore vox ista emerserit nos
docet Petrus Azarius Historicus No-
variensis Cap. 11. Histor. Tomo XVI.
Rer. Italic. Nimirum Anno MCCC-
LI. quum exercitus Johannis Vice-
comitis Archiepiscopi Mediolanensis
Tusciam infestaret, & ad portas u-
sque Florentiae excurreret, *multas
E pulcras domos, & palatia* invaserunt,
*saccomanando & comburendo. Et ibi e-
tiam per gentes illas* (inter quas mul-
tae Theutonicorum cohortes) *dictum
fuit de Saccomanno: quod vocabulum u-
sque ad* praesentem *diem in Lombar-
dia perduravit*. Haec Scriptor syn-
chronus. Audi nunc quid Porcellius
Lib. IX. Comment. de reb. gest. Ja-
cobi Picinini scribat, dum Castellio-

nis oppugnationem enarrat: *Vincunt hinc antemurale Bracciani, praetereunt inde foveas, & jam vallum ascendebant, non armati solum, sed inermes, & quod incredibile dictu est, solo Sacculo circumcincti*. En quoslibet Milites iniquo Saccomanni munere functos. Quum verò nuper memoratus Azarius commemoret aciem *ex debilioribus plerumque ex Saccomannis constitutam*, quid aliud excogitandum, nisi id hominum genus in exordio suo par cum *Ribaldis* fuisse? Neque praetermittenda alia militarium hominum species, quos Joannes Villanius Lib. 9. Cap. 70. *Gialdonieri* appellat, inquiens: *I Gialdonieri lasciarono cadere le loro Gialde sopra i nostri Cavalieri*. Academici *della Crusca* in Vocabulario opinati sunt, hosce fuisse *Soldati armati di Gialda*. Addunt: *Gialda spezie d'arme antica, della quale s'è perduto l'uso e la cognizione*. Menagius de Origin. Linguae Italicae hac interpretatione arreptâ arbitratus est, *Gialda* enatum esse ex *Jaculum*; qua ratione si petis, en ingeniosam methodum: *Jaculum, Jacula, Jaculadum, Jaculada, Jalda, Gialda*. Nihil est, quod ego moneam de hujus originis inconcinnitate Lectorem. Porro mihi certum est, *Lanceas* & *Gialdas* idem fuisse armorum genus, sive *Picche*: quod alterum nomen invaluit. Editio Giuntorum, qua in Villanio rursus typis tradendo in Collectione Rer. Italicar. sum usus, habet *le loro Lance* pro *le loro Gialde*. Itidem *Lance*, non *Gialde* praefert egregius Codex MStus Villanii, quem Clariss. Recanatus Venetiis adservat. Ceterum in Chronico Pisano, Tomo XV. Rer. Italicar. pag. 995. *le Gialde* memorantur. Sed & in altero Chronico Pisano, quod in hoc Opere sum editurus *le Gialde*

occurrunt, ita a militibus adhibitae, ut *Picche* omnino fuisse videantur. Nam quod a Petro Azario in Chronico pag. 355. Tomi XVI. Rer. Italicar. scribitur: *Sed defensores opposuerunt subitò Faldas Papienses; & inter Faldas Papienses se miscebant stipendiarii equites cum lanceis & targhettis:* nihil huc spectare videtur. Quae *Faldae Papienses* appellantur, veri puto simile, fuisse pedites deferentes clypeos, *Pavesi*, de quibus supra fuit sermo. Vide pag. 436. de Bello Canepiciano, ubi memorantur multi *fulciti Papiensibus assaldatis*. In margine additum MSto fuit: *idest Pavesi*.

Sed quid *Gialdonieri* fuere, quos etiam commemorat Ptolomeus Lucensis in Annalib. brevibus ad Annum MCCLXXXIX. & MCCXCIII? Parum fortasse ab iis dissimiles, quos alii appellarunt *Berroërios*, Veneti verò olim appellabant *Zaffones*. Audi Rolandinum, qui Lib. 11. Cap. 3. Histor. Tomo VIII. Rer. Italicar. ad Annum MCCLVIII. ita scribit: *Sed quidam pedites & Zaffones illi, quos vulgo Waldanam dicimus, procedentes inordinate ante militum* (hoc est *cavalieri*) *acies quasi per milliare & amplius, animosi plusquam oportuit, & nimium irruentes, munitiones & barras Tarvisii minus provide, immo infeliciter, intraverunt*. Animadverte *Waldanam* e *Zaffonibus* constitutam fuisse. Subdit Cap. 5. idem Rolandinus: *Repente supervenerunt Berroarii, sive Zaffones quidam, qui lucrandi caussâ circa Paduanum confinium positi per Potestatem Paduae vigilabant, non curantes penitus, quid pietas, quid honestas; credentes immo potius ibi fas, ubi maxima merces*. Itaque idem fuere *Berroërii*, *Zaffones*, & *Waldana*. Quare quum mox laudatus Historicus Lib. 10. Cap. 5. & 6. *Waldanam* memorat, *Berroariorum* ipsorum turmam significat. Occurrit autem apud Dantem Cap. 22. Infern. & apud Matthaeum Villanium vox *Gualdana*, quam Florentini Vocabularii Auctores explicant *Schiera*, *truppa di gente armata*. At ii latiùs nimis vocabulum hoc definiunt. Idem autem est atque *Waldana*. Scilicet significabant ea voce veteres *societatem* (haec enim vocis origo e Germanica Lingua, ut animadvertam in Dissertatione LXXV. *de Confraternitat.*) sive turmam, non equitum, aut peditum, ordinata acie pugnam ineuntium, sed hominum perditorum, quos *Berroarios*, vel *Berroërios*, (nunc *Birri*) sive *Zaffones* (nunc *Zaffi*) nuncupabant. A *Ribaldis* verò supra memoratis parum diversi fuisse videntur *Berroërii*: gens nempe, uti Rolandinus ipse nos docuit, audacissima, sine ordine in proelia ruens, & praecurrens acies ad bellum compositas, ad eorum morem, qui *Scorridori* appellabantur, stipendio plerumque conducta, non secus atque *Ussari* aevi nostri, ad omne nefas prona, atque in praedam potissimum intenta, cujus cupidine omnia audebat. Rolandinus ipse Lib. 11. Cap. 16 *quosdam viros alieni cupidos, quos appellamus Zaffones*, commemorat. *Maraudeurs* a Gallis nuncupatur nunc simile improborum militum genus. Eos autem in equo sedentes *lanceis* usos fuisse idem Rolandinus tradit Lib 12. Cap. 8. *Pedites* etiam *Beruarii* in Episcopis Derthonensibus, Tomo 4. Ital. Sacr. ab Ughellio memorantur. Et sane *Pedites cum lanceis longis* in usu eorum quoque temporum fuere, teste Guilielmo Ventura Cap. 21. Chronici Astensis, Tomo XVI. Rer. Italicar. *Picchieri* subsequens aetas appellavit. Quare jam intelligis, vocem *Gialdo-*

nieri

nieri a Joanne Villanio usurpatam videri efformatam a *Gualdana*, non verò quod *Gialdam* incognitum armorum genus ii deferrent. Postea quum Apparitorum loco ejusmodi improbis ac vilissimis militibus Italicae Urbes uti coeperint, hinc ad nostra usque tempora propagatum est idem nomen, quum Praetorum Satellites, sive Apparitores appellentur *Birri*, *Sbirri*, & *Zaffi*.

Fuerunt autem quaedam bellicae rei consuetudines, observatae praesertim in Italia post Seculum Aerae Vulgaris XI. Nam antiquus Romanorum ritus restitutus est, nempe non antea inferendi alicui bellum, quàm indictum foret hosti per Legatos, sive Feciales. Profectò nefas ducebant eorum temporum homines cum Itali, tum Germani, Galli, ceterique cultiores Europae Populi, hostem bello impetere, non praemissâ, ut ajebant *diffidatione*, unde nostrum *disfida* & *sfidare*. Atque id etiam a Friderico I. & II. Augustis lege cautum fuit; ita ut Scriptores tanquam abominandum facinus & proditioni simile habitum animadvertant, si quando contemta hac lege, sive consuetudine, bellum adversùs aliquem ex improviso commovebatur. Immo fuit etiam mos proelium futurum hosti praenuntiare, eumque provocare ad eligendum diem, & locum pugnae, uti in Duello quoque factum est. Et quia provocantes inimicum ad singulare certamen praemittere consueverunt nuntium, qui in signum provocationis chirothecam projiciebat in terram, ita quoque Itali ad proelium hostes invitaturi, non raro ad eos antea mittebant *il guanto sanguinoso della battaglia*. Du-Cangius in Glossario Latino *Guerram guerratam*, cujus men-

A tio est apud veteres, illam fuisse dicit, quae indicebatur *cum disfida*. Non haec vocis illius germana interpretatio. *Guerra guerriata*, & *Guerra guerreggiata* illa fuit, quae inferebatur hosti per velitationes (*badalucchi*, *scaramuccie*) per insidias, infestando commeatus, aliisque artibus bellicis, sed abstinendo a proeliis.
B Joannes Villanius Lib. 9. Cap. 181. *Per li Sanesi furono contastati di Guerra guerriata, non assicurandosi d' abboccarsi a battaglia, come a gente disperata*. Aliis exemplis parco. Rarissima vero, aut nulla tunc erant bella post Octobrem mensem usque ad Ver adultum. *Tempus, quo Reges ad bella proficisci solent* (quod ex
C Lib. 2. Cap. 11. Regum, didicere Majores nostri, atque etiam memorat Radevicus Lib. prim. Cap. 10.) Majus tantum mensis fuit. Is inquam bellicarum expeditionum initium esse consuevit, teste Guilielmo Apulo Lib. prim. Poëmat. de Normann. Tomo VI. Rer. Italicar. dum ait:

D *Hoc ad bella solent procedere tempore Reges*.

Quod si in velitationibus, proeliis, & obsidionibus captivi ex hoste adducebantur, atque ii milites erant gregarii, qui stipendio mererent, sive equites, sive pedites, tum spoliati armis & equo abire sinebantur,
E dum se victoris copiis adjungere nollent: ea interdum conditione adjecta, ut jurejurando pollicerentur, se per sex menses, aut per annum, aut ultra, adversùs victorem arma minime resumturos. Hic mos ab Italis, ac Germanis Seculo praesertim XIV. observatus. Vide Chronicon Dominici de Gravina Tomo XII. Rer. Italic. pag. 678., & Cortusios in

Chroni-

Chronic. Lib. *6.* Cap. 4. Nobiles verò & militum Praefecti, libertatem tantummodo recipere solebant aut per commutationem captivorum cum hoste initam, aut pretio redemtionis persoluto. Quum verò manus conserendae erant in proeliis, omnium fortissimi deligebantur, quorum erat in hostem irruendo pugnam inchoare. Nam si prioribus contingebat, ut primam hostium turmam sive aciem frangerent, sequentibus commilitonibus & animus & spes victoriae augebatur. Cuneus iste virorum fortium, cui adscribi certatim quisque generosus miles cupiebat, appellabantur *Feritores*, quod primi ad feriendum, ac lanceis impetendum hostem, forent. *Feditori* est eis nomen apud Joannem, & Matthaeum Villanios. Du-Cangius ad hanc vocem *Feditori*, ait: *Videntur esse confoederati fide adstricti, a Fide: vel dicti quasi Faiditi, idest Inimici.* Vim Italici vocabuli minime assequutus est Vir doctissimus. Apud Tuscos aeque dictum est *Ferire* & *Fedire*, idemque verbum est litera tantùm immutatâ, nempe R in D, euphoniae caussâ, uti etiam pro *Raro*, dicunt *Rado*, pro *Contrariare*, *Contradiare &c.* Opinatus est etiam Castelvetrus noster, hinc originem habuisse *Prò*, & *Prode*, a Graeco videlicet πρῶτος, quod virum significat animosum atque ad certamina primum. Sed aut ea vox derivatur a *Probus*, priore tantùm syllaba retenta, & adjecto *De*, quo sensu apud veteres saepe occurrit *Miles Probus* (nunc dicimus *un coraggioso, un valente, un valoroso, un bravo Cavaliere*) & *Probitas* pro animi fortitudine in belli periculis (nunc *bravura*, *coraggio*, *valore* dicitur); aut Anglico *Proud*, & Francico *Preux*, quod eorum vocabulum fortassis ab

A antiquo Germanico descendens, *audacem*, *fortem*, *ac elati animi* virum significat. Hoc autem hominum genus ad ineundam pugnam primum occupare locum consuevit. Contra exploratum est, pusilli animi viros appellatos fuisse *Codardi*, sive quòd postremi ad certamen accederent, & in extrema acie pergerent, quae

B veluti *cauda* agminis est, ut censet Octavius Ferrarius in Lib. de Origin. Linguae Italic. sive quod canes meticulosos imitentur caudam inter crura colligentes, aut vulpes timidas & caudatas, uti opinatur Eccardus in Notis ad Leges Salicas. Sed fortasse neutra Etymologia solidis stat fundamentis. Anglis vox est *Cow*,

C quae significat *to put one out off Heart*, idest Italice *intimidire*, *impaurire*. Ex eadem voce apud illos fluxisse videtur *Coward:* ii enim, non secus atque Galli & Hispani *Covardo* appellant, quem nos *Codardo* dicimus. Veri ergo videtur simile, ab Anglis id nomen emanasse in alias gentes: Tuscos verò, quod a *Cauda*, quam

D *Cova* Lombardi dicunt, enatum hoc nomen putarent, in *Codardo* immutasse. An autem Angli ipsi *Coward* suum acceperint a *Cow*, quod apud ipsos & apud Germanos *Vaccam* (animal nempe timidum) significat, incertissimum est.

In Patavinis Historiis lego, non Equos tantùm, sed & Equas ad u-

E sum belli fuisse adhibitas; & agmina e milite iis tantummodo utente conflabantur, ne equis immixtae ordines turbarent. Alibi quoque imitatores habuit ejusmodi consuetudo. Albertinus Mussatus in Histor. August. Lib. *6.* Rubric. 13. Tomo. X. Rerum Italicar. exercitum Patavinum, Anno MCCCXII. coactum recensens, haec habet: *In exercitu Pa-*

duano

A *duano fuisse constat ex conscriptis Civibus Paduanis equites mille ducentos, hastatos verò ex Nobilium, locupletumque comitivis septingentos, Scutiferos sexcentos, Equas ruralium hastatorum, quas Bertolatas* (seu *Bertolotas*) *Langobardi vocant, circiter mille, mercenarios milites trecentos*, (hos *Soldati* appellabant) *peditum conscriptorum ex Urbe,* B *suburbiisque quinque-millia quadringentos*. Ejusmodi Equarum ad bellum adhibitarum est quoque mentio in Patavina Gatarorum Historia Tomo XVII. Rer. Italicar. Equarum etiam turmas Bononienses in exercitu habuere, uti fidem facit Historia Miscella Tomo XVIII. Rer. Italicar. Proelium verò ineuntibus mos fuit, ab ingenti clamore C exordium facere, quasi vocibus terrorem hosti se incussuros sperarent, aut ut alter alterum ad pugnam alacrius conficiendam animaret. Anno MCCLXVIII. antequam teterrimum proelium inter copias Caroli I. Siciliae Regis, & Conradini Regis committeretur, uti scribit Sabas Malaspina Lib. 4. Cap. 10. Histor. Tomo VIII. Rer. Italicar. D *cobortibus ad bella dispositis, tubae vicissim Sonitum dant terribilem, concrepant cymbala, coelum remugit clamoribus tonitruis*. Ita duos ante annos, hoc est, Anno MCCLXVI. dum ad pugnam procederent ejusdem Caroli, & Manfredi Regis exercitus, teste Nicolao de Jamsilla in eodem Tomo VIII. pag. E 605. *Clamor aethere tantus insonuit, quod, sicut fertur, usque ad Alifum ventus impulit vocum murmura*. In ea quoque pugna Saraceni *clamant de more, & quasi cadentes hostes contererent, vocibus clamare continuo invalescunt*. Nec plura addam, potius edicturus, morem hunc militaris clamoris, quum acies in conspectu erant pugnam editurae, hereditaria successione ab antiquis * acceptum. Lampridius in Alexandro Severo ejusdem meminit, erantque *Campidoctores*, qui milites edocebant, quando voces attollendae forent. Vegetius Lib. 3. Cap. 18. *Clamor*, inquit, *prius non debet attolli, quàm acies utraque se junxerit. Imperatorum enim vel ignavorum est, vociferari de longe; quum hostes magis terreantur, si cum telorum ictu clamoris horror accesserit*. Clamori hujusmodi a Barbaris potissimùm *Barritus* nomen olim inditum, ut fidem facit Tacitus Cap. 3. de Morib. Germanor. Sed & Romani ab eis ipsum nomen accepere, teste Ammiano Lib. 31. Cap. 7. Histor. cujus verba sunt: *Et Romani quidem voce undique Martià concinentes, a minore solità ad majorem protolli, quam gentilitate appellant Barritum, vires validas erigebant*. Inconditus hic clamor, quem Paullus Diaconus & ipse *Bellicum Clamorem* appellat, apud Francos posterioris aevi, *Huesii* nomen accepit, a voce *Huer*: atque inde, ut opinor, in Mutinensium Linguam descendit, *fare gran Vernia dietro ad alcuno*. Nihil enim aliud *Vernia* videtur, nisi *Huernia*. Verùm de isto ritu ac *militari signo* (ita enim a nonullis etiam nuncupatur) si quis uberiora cupit, eruditissimum Du-Cangium consulat in Dissertatione XI. ad Joinvillam, & doctissimum Patrem Danielem e Societate Jesu Lib. 5. Cap. 2. de Mili-

* Jam in conspectu, sed extra teli jactum utraque acies erat, quum priores Persae inconditum & trucem sustulere clamorem. Redditus & a Macedonibus major &c..... Et Macedones sive alacritate...... ingentem *pugnantium more* edidere clamorem: redditus & a Persis &c. Q. Curt. Lib. 3. c. X. & 4. c. XII. Celtis, seu Gallis id moris fuisse Historici antiqui ferme omnes tradidere; Americae quoque Nationes idem & nunc servare nostri aevi Scriptores affirmant, ut Eruditi norunt.

Militia Franc. Acerbus Morena in Historia Laudensi, Tomo VI. Rer. Italicar. pag. 1147. victoriam de Romanis a copiis Friderici I. Augusti Anno Christi MCLXVII. reportatam describens, alium morem bellicum nobis exhibet. Scilicet *Archiepiscopus, & Cancellarius Vexillum in manu accipiens, signoque dato, maximis vocibus cantum Teutonicum, quem in bello Teutonici dicunt, videlicet:* „ Christus qui „ natus &c. „ *omnes laetanter super Romanos irruerunt.*

Tympana pulsantes, Tubicines, & Cornicines animos in proeliis addebant militi. Quae *Tympana*, nunc appellantur *Tamburi*, accepimus ex Arabum militiâ: & res ac nomen inde ad nos venere. Par tamen instrumentum minime Graecis ac Latinis ignotum fuit, non quidem in militia, sed in sacris usurpatum. Quum verò manus conserebantur, arduum plerumque erat homines armatos ac fortes in equis confidentes dejicere aut vulnerare; nam corpora loricis, galeis, aliisque ferreis tegumentis involuta, ensium, jaculorum, sagittarum, aliorumque armorum ictus eludebant. Quare mos etiam fuit clavâ ferreâ armatos percutere, aut in miseros equos bellum convertere, ut iis prostratis eques caperetur, aut dejectus in terram pondere ferri iners ad sustinendam pugnam opprimeretur. Propterea lanceis, gladiis, aliisque mucronibus equorum ventres impetebantur. *Alle cinghie, alle cinghie* vox erat imperantium, ut equorum ilia confoderentur. Guillelmus Brito Philippid. Lib. 11. ad Annum MCCXIV. haec habet:

- - - - - equorum viscera rumpunt
Demissis gladiis, dominorum corpora quando
Non patitur ferro contingi ferrea vestis.
Labuntur vecti lapsis vectoribus: & sic
Vincibiles magis existunt in pulvere strati.

His adde Joannem Villanium Lib. 7. Cap. 9. Historiar. & Gataros in Histor. Patavina. Neque ignotum antiquis hujusmodi stratagema. Usus illo Hydaspes contra cataphractarios Oroondatis, usi saepe Romani. Ejusdem quoque meminit Lib. 16. Cap. 12. Histor. Ammianus Marcellinus. Propterea recte Ptolomeus Lucensis in Annalib. brevibus, Tomo XI. Rer. Italic. enarrans ad Annum Christi MCCLXV. victoriam a Carolo I. Siciliae Rege reportatam, de Manfredo Rege ait: *Sed non potuit resistere potentiae Gallicanae, qui antiquorum Romanorum more percutientes, omnes equos perforabant, nullaque arma contra hoc protegere poterant.* Ceterum quanta fuerit bellicae artis peritia & fortitudo & industria, praesertim post Saeculum a Christo nato Decimum, in Italicorum animis, & quantum ii excelluerint in proeliis terrâ ac mari susceptis, non est hujus loci ostendere. Id solùm innuam, oblitos aliquantulum sui Italos Seculo XIII. & XIV. consuevisse multos milites adhibere ex Germania, Belgio, Britannia, Hungaria, aliisque remotis regionibus, atque in iis robur praecipue exercituum fuisse collocatum. Idem & ipsi Romanorum Imperatores olim facere consueverunt: quod tamdem in Romani Imperii perniciem recidit. Quàm foeda, quàm immania patrarint barbari isti ad stipendia militantes, quot seditiones exciverint, quam facile ab hostibus corrumpi se siverint, longum esset enarrare. Homines nempe impii, nul-

nullius fidei, ad lucra, ad stupra, ad praedam tantummodo proni, nulloque froeno regendi. Lectorem, ut puto, minime toedebit, formam accipere, qua ejusmodi propugnatores conducti fuere a Principibus aut Civitatibus Italiae. Est mihi in hanc rem Charta ab amantissimo & Clarissimo olim Viro P. D. Gaspare Beretto Monacho Benedictino ad me missa. Eam ille e Ticinensium monumentis excerpsit.

A

Instrumentum, quo Galeaz II. Mediolani &c. Dominus nonnullos milites exteros ad sua stipendia conducit, Anno 1370.

IN Christi nomine. Amen. Nobilis Miles Dominus Henricus de Leëstadem quondam nobilis Domini Henrici: Nobilis Miles Dominus Henricus vice quondam nobilis Militis Domini Guarnoni: Nobilis Miles Dominus Laurentius quondam Domini Briae de Ungaria; Dominus Antonius Bresollo quondam Nicolai, Dominus Ulricus quondam Corradi, omnes & infrascripti commorantes Pad., circa Hospitium Sanctae Luciae; Nobiles Viri Miles Cance quondam Stenicbo, Hanart Horturberg quondam Gibret, Gresollo Hortimberg quondam Greselli, Petrus Heus quondam Octonis, Octo Garlascus filius Bernardi, Vanus de Botendorp filius Henrici, Tedericus de Arnae filius Tederici, Lambertus de Liegia filius Lamberti, Angelus Zononi filius Franceschini, Johannes de Bisonvelt quondam Joannis, Thomas Crutob filius Ulrici, Joannes de Carseliurot quondam Tederici, Lancilotus de Ardelli filius Gregorii, Stephanus Vasuari filius Nicolai, Joannes de Henstigor quondam Stephani, Ulricus Crucer filius Johannis, Antonius de Gavit quondam Coradi, Renaldus de Ecchembont quondam Domini Jacobi, Gregorius de Arade filius Joannis, Johannes quondam Johannis de Vani, Nicolaus de Zant quondam Andreae: omnes insimul; & quilibet eorum insolidum obligantes se & eorum quemlibet principalem & fidejussorem, unus pro altero, & alter pro altero in totum ad omnia & singula in praesenti contractu contenta promiserunt per pactum solempni stipulatione firmatum Baldesera de Solbiate, & Petro Stampa familiaribus Magnifici Domini Domini Galeaz Vicecomitis & Domini Mediolani &c. stipulantibus & recipientibus nomine & vice ipsius Magnifici Domini Domini Galeaz, & ejus filii primogeniti Domini Comitis Virtutum, ac suorum baeredum, ire & stare cum eorum personis, equis & armis ad stipendia & servitia ipsius Magnifici Domini Domini Galeaz & ipsi Magnifico Domino & Domino Comiti Virtutum primogenito ipsius Magnifici Domini, ac beredibus ipsius Magnifici Domini servire bene & legaliter contra omnes & quascumque personas, Communia & Universitates, & contra quascumque alias personas Mundi cujuscumque conditionis, status & praeeminentiae existant, nemine exceptato; ita & taliter, quod quilibet Caporalis Lanziae habeat & habere debeat equos tres bonos & sufficientes, & sit Caporalis armatus a capite usque ad pedes; & habeat equitatorem unum armatum pancitono, capello, zonoxalibus, quantum sit cum spata & cutello, & habeat unum ragacinum. Et praedicti superius nominati & quilibet eorum teneatur servire cum dictis armis, equis & famulis praefatis Magnifico Domino Domino Galeaz & Domino Comiti Virtutum tanto

B C D E

tanto tempore, quanto illustris Princeps de Cutiacho erit & stabit ad servitia & stipendia praefati Magnifici Domini Domini Galeaz, hoc pacto, quod praedicti Milites, & eorum quilibet habeant & habere debeant Florenos triginta auri pro Lancia, & Scutifero praedicto, & eorum quilibet Florenos viginti auri pro Lancea singulis mensibus, dum stabunt ad servitia & stipendia praefati Magnifici Domini. Qui Milites & Scutiferi & eorum quilibet habere debeant a praefato Magnifico Domino duorum Mensium praestantiam, quam praestantiam, quae capit in summa Florenos mille & centum, salvo jure.... ex nunc ipsi Milites & Scutiferi & eorum quilibet obligantes se principales & fidejussores, unus pro altero, ut jam dictum est, guarentaverint contenti, confessi fuerunt habuisse & recepisse, & in se habere.... a praedictis Baldesera de Solbiate, & Petro Stampa Familiaribus praefati Magnifici Domini Domini Galeaz, ad requisitionem & petitionem Zantochini Clerici, & Halani Ros Scutiferorum & Servientium Ambaxiatorum praefati Domini de Cutiacho ad dictam praestantiam petendam, ut patet per Litteras praefati Domini de Cutiacho, suo sigillo sigillatas, praesentium, petentium, & requirentium nomine praefati Domini de Cutiacho, promittunt dicti Milites & Scutiferi, & quilibet eorum insolidum, se cum eorum personis, equis, & armis praesentare in Mediolano vel in Papia coram praefato Magnifico Domino Domino Galeaz vel ejus Officialibus hinc ad decem octo dies proximè venturos, & ibi facere se & quemlibet eorum scribi cum eorum personis, armis, equis, & famulis supradictis, & cum in Mediolano vel in Papia fuerint monstram armatam habere debeant decem dierum benevenutam. Et eorum stipendium in-

A cipiat illa die, in qua fecerint monstram armatam.

Et in casu, in quo praedicti Milites & Scutiferi, & quilibet eorum, seu alter eorum dictam praestantiam non serviretur, quod ipsam praestantiam ipsi Milites & Scutiferi, & eorum quilibet insolidum principales & fidejussores in totum unus pro altero restituent, & re-
B stituere promiserunt praefato Domino, vel ejus excellentissimis Officialibus, a praefato Domino specialiter mandatum habentibus. Promiserunt quoque praefati Milites & Scutiferi praedictis Baldeserae & Petro recipientibus nomine quo supra, servire praefato Domino Galeaz, & dicto Domino Comiti Virtutum simul, separatim & divisim, pro ut prae-
C fato Magnifico Domino placuerit, aut per ejus Officiales praeceptum fuerit, fideliter & legaliter contra omnes personas Mundi servire, ut supra dictum est, & facere suprascriptas monstras, scortas, & cavalcatas, ac custodias, & generaliter omnia alia & singula, quae faciunt omnes alii stipendiati praefati Domini. Quae omnia & singula
D supradicta & infra dicenda praedicti Milites & Scutiferi, & ipsorum quilibet juraverunt corporaliter ad sancta Dei Evangelia manu tactis Scripturis, & quod ad servitia & stipendia praefati Magnifici Domini stabunt continuè, attendent & observabunt, & in nullo contrafacere vel venire aliqua ratione vel causa sub hypotheca & obligatione om-
E nium suorum bonorum obligando se & quemlibet eorum insimul, & per se.... & tenutam de eorum & cujuslibet ipsorum bonorum accipiendam Paduae, Venetiis, Mediolano, Papiae, & ubique locorum & terrarum, ubi reperientur dicti Milites & Scutiferi, seu alter ipsorum...... dicti Milites & Scutiferi, & eorum quilibet se, ubi reperti fuerint alium domicilium habere. Renun-

cian-

ciantes per pactum solempni stipulatione firmatum Epistolae Divi Adriani, & Constitutioni novae & veteri de duobus vel pluribus reis debendi, & omni alio suo juri, quo se defendere possent a contentis in praesenti Actu: renunciantesque omnibus probationibus non habitae, receptae, numeratae, & traditae dictae praestantiae tempore bujus contractus, & exceptioni doli mali fraudis in factum, actioni & conditioni; renunciantesque omnibus feriis diebus, statutis, ordinamentis factis & fiendis per quaecumque Communia Civitatum, Castrorum & Villarum: renunciantesque privilegio fori, & omni remedio appellationis, supplicationis & nullitatis per pactum expressum; & ad majorem firmitatem praesentis contractus sive Instrumenti, ipsum Instrumentum eorum sigillis sigillarunt, & sua sigilla appensa praesenti Instrumento unusquisque apposuit.

Actum Paduae in Contrata Sanctae Luciae in Domo & Hospitio ab Angelo currente Anno Domini MCCCLXX. Indictione VIII. die Sabbati XVI. Mensis Novembris praesentibus Nobili Milite Domino Philippo Juveni filio Domini Hugonis de Flandria, nobili Milite Domino Henrico Stornay filio Johannis de Anglia, Gulielmo Fremond filio Gulielmi de Brabant, commorantibus Paduae ad dictum Hospitium Angeli, Bonifatiolo Gambaloyta de Mediolano quondam Domini Johannis qui babitat in Civitate Tervisii, & Domino Jacobo quondam Domini Tomasii de Solario de Mediolano qui babitat Paduae in Contrata Sanctae Luciae, testibus vocatis & rogatis ad praedicta, & aliis.

Verùm quia commilitones isti exterì fidem saepe datam fallebant, immo abominandis proditionibus avaritiae caussâ sese immiscere saepe sunt deprehensi, atque Italici vires suas sensim agnovere, tandem ineunte, eoque magis inclinante Saeculo XIV. Italia e sinu suo tum Duces, tum Milites deligere coepit. Tunc restaurata est apud nos militaris disciplina. Tunc eo deventum est, ut exterorum quoque formidabiles exercitus Italica militia attriverit, & in suo sinu singularia fortitudinis experimenta dederit. In Dissertatione XXIX. *de Spectaculis* ostendam, quantâ curâ iis temporibus ad militiae artem ac tyrocinium Populi Italici, sed praesertim Nobiles erudirentur. Praemitto nunc, quae Nicolaus Tegrimus in Vita Castruccii memoriae prodidit. *Quumque*, ait, *utilius judicaret suos armis erudire, quàm alienos mercede conducere, quum in Urbe erat, aut Sagittantibus praemia proponebat, aut telo, palestrâ, concursu Armatorum in equis imaginariis Castellorum expugnationibus, simulatâve pugnâ Juventutem exercebat; ipseque inter illos primus. Et quum collocata signa, aut manus consertas videbat, nunc bos jurgiis, nunc illos exbortationibus animabat, efficiebatque praesentiâ suâ, ut quisque vel pudore Principis audacior esset. Victoribus bonoris gratiâ semper aliquid dabat.* Adeat Lector, si lubet, quae Johannes Antonius Campanus Lib. V. Histor. Brachii Perusini, Tomo XIX. Rer. Italicar. scribit, Brachium ipsum inducens coram Alphonso I. Aragonio Siciliae Rege differentem de Militiae Italicae praestantia, quam etiam, si Superis placet, veterum Romanorum militiae praefert. Sed & illud extra controversiam positum reor, Saeculo praesertim XIV. & subsequenti Italiam dedisse tot Imperatores sive Ductores exercituum, scientiâ rei bellicae & victoriarum famâ percelebres, ut aperte dignosci potuerit, non ingenium, non virtutem, non reliquas ani-

animi & corporis dotes Italicis pectoribus, dum velint, deesse, ut inter arma clarescant, nullique Populorum in hac parte humanae gloriae nostrates concedere. Legas potissimùm velim gesta supra memorati Brachii, Nicolai Picinini, Sfortiae ejusque filii Francisci Sfortiae, quem postremum, si cum illustrioribus Romanae Reip. Imperatoribus conferam, non inconsulte aut temere id me facturum confido. Interea ad dignoscendum, qualis foret barbaricis Saeculis ars Militaris in Italia, quaeve Machinae in oppugnatione Urbium, & in proeliis adhiberentur, quando ex aetate illa, qui ex Latinis haec scripserit nemo superest, Graecorum libros utiles esse posse opinor. Ii quippe, vel ipsis iis temporibus, Scriptoribus abundarunt, qui rem Militarem suis lucubrationibus illustrarunt. Ex hisce nonnulli jam typis traditi sunt, tum antiquissimi, tum posterioris aevi; sed & adhuc in Bibliothecis latent alii, beneficio ejusmodi adhuc fraudati. Eruditorum gratiam fortassis inibo, si brevibus heic edisseram, quid mihi observatum sit inter Codices celeberrimae Ambrosianae Mediolanensis Bibliothecae. Ibi adservatur Codex ante annos, uti e characterum forma conjiciebam, sexcentos scriptus, Scriptores aliquot Graecos rei Militaris complectens. Illic in primis legenda se praebent.

Tactica Mauricii, sive ab aliquo alio composita sub Mauricio Imperatore, ἐπὶ τȣ̃ Βασιλέως Μαυρικίȣ, ut habet Codex. Capitum Librorumque ordo a Librario confusus est. Exciderunt etiam quaedam folia, quae suppleta sunt e Codice Bibliothecae Vaticanae & Fulvii Ursini. Hujus Operis nondum editi, ut puto, meminit Simlerus in additamentis ad Gesneri Bibliothecam.

Sequuntur Ὀνοσάνδρȣ Τακτικὰ, *Tactica Onosandri*, in principio mutila. Haec edita sunt. Verùm non unâ ex parte corruptos Onosandri Libros Salmasius in Spartianum queritur.

Succedit Οὐρβικίȣ Τακτικῶν, *Urbicii Tacticorum*, hoc est *de acie ordinandâ*, sive de re *Militari* Urbicio auctore. Incipit Τὸ πλῆθος τȣ̃ παντὸς πεζικȣ̃ ςρατεύματος &c. idest: *Universi pedestris exercitus multitudo &c.* Praecedunt hi versus:

Βίβλȣ τῆς δ' ἐπέεσσι τεὸν νόον
 ἔνθεο χαίρων,
Αὐσονίων σκηπτȣ̃ χελέων καὶ
 μίμνεο φρεσσί.
Τάξιν ὅπως πολέμοιο θείης γλα-
 φυρῆς ἀπὸ τέχνης,
Καὶ ταχὺ βάρβαρα φῦλα τεῆς
 διαχειρὸς ὀλέσσης
Ὅσσα βόρεια, νότȣ τε ἀλαζο-
 νῆας Σαρακηνȣ́ς.

Latine haec ita sonare videntur:

Cum voluptate Libri bujus narrationibus mentem adhibe,
Atque Ausoniarum testudinum turbinem recordare;
Quo in bellis ordine, divinâque eleganti arte,
Et celeritae Barbaras nationes dexterâ tuâ disperdidisti,
Quot quantosque Boreales, & Austri jactabundos Saracenos.

Ἄλλα.

Οὐρβίκιος σὺν ταῖς δὲ βίȣ δρό-
 μον αἰὲν ὁδεύων,
Σημαίνων τε ἅμα πᾶσιν ὑπερμε-
 νέας μετ' ἄνακτας

Εἰκό-

Εἰκόνας ἀρχαίων πολέμων ἐκέ-
λευσε γενέσθαι
Χαλκοτόροις ςρατιῆσι σοφὸν μί-
μημα κυδοιμῶν.

A

Aliud carmen.

Urbicius autem in his vitae cursum diu impendens,
Simulque cunctis ostendens, adversùs potentissimos duces
Antiquorum certaminum formas fieri imperavit,
Armatis imperatoribus sapiens imitamentum proponens.

Ἄλλα.

Τέρπεό μοι κρατερῶν καμάτων ἐγκύμονι βίβλῳ,
Ἣν πάρος Ἀδριανὸς μὲν ἄναξ ἔχεν ἐν πολέμοισιν,
Κρύψε δ' ἀεργείη χρόνον ἄσπετον ἐγγύθι λήθης.
Ἀλλ' ἐπὶ καρτερόχειρος Ἀναςασίȣ Βασιλῆος,
Ἤλυθον ἐς φάος αὖθις, ἵνα ςρατιῇσιν ἀρήξω.
Οἶδα γὰρ ἀνδροφόνȣς κανόνας πολέμοιο διδάσκειν,
Οἶδα δὲ πῶς μετ' ἐμεῖο ϗ Ἑσπερίης χθονὸς ἄνδρας,
Καὶ Πέρσας δαμάσῃσι, ϗ αἰνομόρȣς Σαρακηνȣ̀ς,
Πετράων δ' ἐφύπερθεν ἀλυσκάζοντεις Ἰσαύρους,
Καὶ θοὸν ἱπποκέλευθον ἀρειμανέων γένος Οὔννων.
Πάντα δ' ὑπὸ σκήπτροισιν Ἀναςασίοιο τελέσσω,
Ὃν ϗ Τραϊανοῖο φαάντερον ἤγαγεν αἰών.

Aliud carmen.

Oblectare grandium certaminum praegnante Libro,
Quo quidem jamdudum Adrianus Caesar usus est in bellis;
Verùm ignaviâ hominum tempus occultavit poene ad oblivionem:
B
Sed sub robustae dexterae Anastasio Imperatore
Luci redditus est, ut militantibus sit subsidio.
Novi quidem mortiferi belli regulas docere,
Novi etiam, quomodo mecum Occiduae telluris viros,
Et Persas domabis, & miseros Saracenos,
C
Ac in petris habitantes fugaces Isauros,
Et velox in equis bellicosorum genus Hunnorum.
Omnia verò regnante Anastasio perficiam,
Quem Trajano quoque splendidiorem Saeculum adduxit.

D

Non ignotum fuit magnae eruditionis viro, Claudio Salmasio, postremum hoc Carmen: immo integrum illud, Graece tantùm, dedit in Notis ad Spartianum num. 21. restitutis aliquot verbis, quae immutare ego non sum ausus. Is autem ope Codicis, quo est usus, monet,
E
Urbicium, seu *Orbicium* fuisse ἀπὸ ὑπάτων, *virum Consularem*, vel *ex Consulibus*. Illum floruisse sub Anastasio Augusto circiter Annum vulgaris Aerae Quingentesimum versus nuper editi satis ostendunt, atque indicarat Vossius de Scient. Mathemat. Cap. 48 An autem ex hisce versibus, ut Salmasius scribit, evincatur, non Urbicium, sed Hadrianum

num Imperatorem horum *Tacticorum*, sive de *Disciplina Militari*, Auctorem fuisse, aliorum esto judicium. Certe ex iis non apparet, quod sensit Vossius, Urbicium *transtulisse, quae Trajanus & Hadrianus hac de Arte scripserant*. Nam quod heic Trajanus memoratur, assentationis caussâ factum est, quippe Augustum illum, veluti optimorum Principum instar, Secula subsequuta saepe commemorabant, & Populi acclamantes in creandis Imperatoribus hac formulâ utebantur: *Sis felicior Augusto, melior Trajano*. Addit Salmasius *videri Urbicium multa addidisse Tacticis Hadriani*. Hoc tantummodo edocere nos posset Operis ipsius contextus: quod sane Opus, si lucem nondum vidit (neque enim novi, an quisquam Reipublicae Literariae ejusmodi beneficium hactenus contulerit) dignum foret, quod tenebris eriperetur, quum tanta antiquitas, & non Urbicii solummodo nomen, sed & Hadriani Augusti, eumdem nobis laborem nimium commendet. Fragmentum ex Urbicii Libris desumtum infra dabo in Dissertatione XXXII. *de Origin. Linguae Latin.*

Ad haec in Ambrosiano Codice leguntur *Anonymi Tactica* sine principio & fine.

Tum Μέλεται, sive *Exercitationes* sine principio. Exordium sumunt a XXII. quae etiam mutila est. XXIII. inscribitur ἀπὸ τῆς ἀνδρείας, *de Fortitudine*. XXIV. ἀπὸ τῆς καρτερίας, *de Tolerantia*.

Subsequuntur *Conciones ad Populum* excerptae e Cyri-poedia Xenophontis, e Josephi Historia Hierosolymitana, ex Herodiani Historia, ubi Oratio Severi ad milites suos, & Macrini & Crispini Consulis ad Cives A-

A quilejenses, ὅτε ἐπολιόρκει αὐτὴν πόλιν Μαξιμῖνος, *quum eamdem Urbem obsidione cingeret Maximinus*. Adtexitur *Concio Constantini Augusti* ad Orientalis exercitus duces, satis prolixa. Hoc ejus initium: Καὶ τὸ πολλάκις ὑμῖν ὁμιλεῖν χωρὶς τινος εὐλόγου αἰτίας &c.

B Ad ista accedunt στρατηγήματα ἀνδρῶν παλαιῶν, *Stratagemata veterum virorum*, quorum initium accipe: Ὅτι φιλοπονότατον καὶ ὀξύτατον, καὶ κατὰ ψυχὴν ἀνδρειότατον &c. Sunt Capita LIII. E Romanorum Graecorumque Historiis exempla petuntur.

C Adnectuntur *Leonis Imperatoris Tactica*, quae lucem jam viderunt. Adhuc autem in Bibliothecis latere puto, quae sequuntur in eodem Codice Ambrosiano; videlicet Ναυμαχικὰ Λέοντος Βασιλέως, sive *Naumachica* ejusdem *Leonis Augusti*. Ita exordiuntur: Περὶ ναυμαχίας βουλόμεθα διατάξασθαι, περὶ ἧς οὐδὲν μὲν ἐν

D τοῖς παλαιοῖς Τακτικοῖς κεκανονισμένον εὕρομεν &c. Sunt Capita LXXXII. brevia.

Hisce junguntur excerpta ἐκ τοῦ κυροῦ Λέοντος τοῦ Βασιλέως *e Libris Domini Leonis Imperatoris*. Item ἐκ τοῦ Μαυρικίου, πῶς δεῖ διαπλέειν τοὺς ποταμοὺς, καὶ τὰς διαβάσεις

E αὐτῶν ποιεῖσθαι ἐχθρῶν ἀντικαθισταμένων, *e Libris Mauricii, quomodo conveniat superare flumina & ipsa trajicere, hostibus obsistentibus*. Ceterum Leonis Tactica, Anno MDCXII. a Meursio edita, quamplurimis in locis ex Ambrosiano Codice suppleri ac emendari possent, uti experimento facto animadverti.

Alia

A Alia *Naumachica*, sive *de Certamine navali* succedunt, in principio mutila, quae incipiunt a Cap. IV. & perveniunt ad medium Caput. X.

Post haec leguntur Ναυμαχικὰ συνταχθέντα παρὰ Βασιλείου Πατρικίου καὶ παρακοιμωμένου, *Naumachica ordinata a Basilio Patricio & Cubiculario* Imperatoris. Nondum haec
B luce donata arbitror, eorumque mentionem habet etiam Vossius in Libris supralaudatis. Praecedunt in Codice MSto hi versus:

Αὐσονίων σοφίης δεδιδαγμένος ἔξοχα ἔργα,
Καὶ στίχας, ἠδὲ φάλαγγας ἴδ'
C ἀῤῥαγέας παρατάξεις
Ὁπλιτῶν πρυλέων, κρατερῶν πάλιν ἱπποκορυστῶν,
Ἱστορικαῖς σελίδεσσιν ὑπ' εὐγενέων βασιλήων.
Δειχθεὶς Αὐσονίων στρατίης πανυπέρτατος, ἄρχος
Χαμβδᾶν ἡττήσας, Ἀράβων γέ-
D νος ἐξεναρίζεις.
Νεῶν ὠκυπόρων δεδαήμεναι εἴποτε βούλει
Ἄνδιχα ναυμαχίας ὄφρ' εὐκλεὰ μήσεα ἔργα.
Βίβλου τῆς δὲ φέριστε νοήματα πάντα κατ' αἶσαν
Ὄμμασι σοῖς σκοπίαζε, καὶ ἐν
E φρεσὶ βάλλεο σῆσιν.
Ἔνθεν δὲ Βασίλειε πέδον Κρήτης ἀλαπάζεις,
Καὶ γενεὴν ὀλέσεις Καρχηδονίων μεγαθύμων.

Haec ita Latine verti possunt.

Latinorum sapientiâ imbute, praestantia opera,
Et ordines & phalanges vide, infractos militum ordines,
Armigerorum peditum, simulque strenuorum equitum bellatorum,
Historicis pagellis sub generosis Imperatoribus.
Romanorum exercituum vix apparens supremus Dux
Chamdan vicisti; Arabum progeniem victor deles.
Navium velocium edoceri si forte vis
Certamina, ut gloriosa machineris opera,
Libri hujus, o praestantissime, sententias omnes secundùm occasionem
Oculis tuis contemplare, tuaeque menti commenda.
Hinc autem, Basili, solum Cretae diripis,
Et genus perdes Chalcedonum magnanimorum.

Quo tempore floruerit *Basilius Patricius*, si quis diligenter in istud Carmen inquirat, fortasse deprehendet: neque enim facile assentiar Vossio scribenti, Naumachica Basilii *non esse admodum antiqua*. Basilium Patricium, ad quem est Epistola Theodori Studitae, nobis exhibet Cl. V. Bernardus Montfauconius, nostris temporibus insigne ornamentum Benedictinae Congregationis Sancti Mauri, in Bibliotheca Coisliniana pag. 322. E vivis excessit Theodorus Anno Christi DCCCXXVI. Atqui Zonara teste, circiter Annum DCCCXXII. Saraceni Cretam eripuere Graeco Imperatori; ac proinde Basilius iste nihil ad rem nostram facere videtur. Alterum potius Basilium propono, Macedonem videlicet, qui Anno Christi DCCCLXVII. Constantinopoli renuntiatus est Imperator. Is enim ante Imperium & Cubicularii & Patricii

tricii muneribus functus est. Cedrenum audi pag. 565. edition. Graeco-Latin. Parif. haec de Michaële Theophili Augusti filio & Graecorum Imperatore scribentem: Μετὰ χρονον τινα προβάλλονται Παρακοιμώμενον ὁ βασιλεὺς τὸν Βασίλειον, τιμήσας αὐτὸν καὶ Πατρικιότητι: *aliquanto post Imperator Basilium Cubicularium creat, Patriciâ etiam dignitate ornans*.. Acta haec circiter Annum DCCCLXIII. En ergo Basilius Macedo iisdem titulis donatus, quibus Auctor Naumachicorum exornatur. Adhuc autem Creta Saracenis suberat. Quod si ne istis quidem adquiescis, animum adverte ad tempora Romani junioris Augusti. Tunc a Graecis, Nicephoro Phocâ Magistro militum, recepta est Creta, Anno scilicet DCCCCLX. aut DCCCCLXI. Testis est idem Cedrenus. Tum Leo Phocas, Nicephori frater, Χαβδᾶν τὸν τοῦ Χάλεπ ἀμηρᾶν, scilicet *Chabdanem Alepi Ameram*, idest *Praefectum*, proelio ingenti profligavit. De *Chabdane* mentio est in versibus nuper datis. Haec etiam narrat Leo Diaconus in Histor. Graeca inedita apud Pagium in Critic. Baron. ad Annum DCCCCLX. & sequentem. Iis ergo temporibus floruisse omnino videtur *Basilius Patricius*. Ejus Opus in Ambrosiano Codice imperfectum est, quo vitio laborat etiam Codex Regiae Scorialensis Bibliothecae, teste Davide Colvillo in illius Catalogo MSto apud me existente.

In altero Codice MSto Bibliothecae Ambrosianae habentur *Tactica Constantini* (Porphyrogenneti) qui appellatur *Romani filius*. Haec jam vulgata fuere a Johanne Meursio. Editis tamen hinc multum subsidii accedere posset.

A Tum ejusdem Constantini περὶ ναυμαχίας στρατηγημάτων, καὶ πειρατικῆς, idest *de Naumachiae & Piraticae Stratagematis*. Ista-ne lucem viderint, an verò hactenus illam desiderent, inquirendum aliis relinquo. Ab his verbis eorum initium est. Ἀφῆς δὲ εἴπομεν ταυτὰ ἀπαρτὶ &c.

B Subsequuntur Ὀνοσάνδρου στρατηγικά, *Onosandri strategica*, sive *Imperatoria*. An eadem sint, ac quae supra indicata fuerint, minime animadverti. Scripta sunt ad *Quintum Uranium*, quem editi *Veranium* appellant. Constat Opus ex Capitibus XXXVIII. Exorditur Auctor ab his verbis: Ἱππικῶν μὲν λόγων, ἢ κυνηγετικῶν &c.

C Ad haec in alio Codice Ambrosiano exhibentur Libri *Athenaei de bellicis Machinis*. *Bitonis praeparationes instrumentorum bellicorum*, & *de Catapultariis*. *Heronis manualium balistarum constructio & mensura*. Tum ejusdem *Belopoeica*, sive *Telofactiva*. *Apollodori Poliorcetica*, sive de *expugnatione Urbium*. *Philonis Belopoeica*. D *Aphricani Opus Militare*, quem Scriptorem Vossius sub Antonino Elagabalo floruisse perperam censet, quum ipse in hoc Opere mentionem faciat *Belisarii*, inclyti sub Justiniano I. Ducis. Tum Libellus sine Auctoris nomine, cujus initium: Ὅπως χρὴ τὸν τῆς πολιορκουμένης πόλεως &c. E Haec omnia Parisiis edita fuere e Regiae Bibliothecae MStis Codicibus Anno MDCXCIII.

Verum in eodem Ambrosiano Codice subsequuntur alia, in eâdem Parisiensi Collectione minime comprehensa. Hoc est: Τῶν στρατηγικῶν παραταξέων collectio, complectens exempla bellica Philippi Macedonis, Timo-

Timothei, Mutii Romani, Cassandri Salaminam obsidentis, Antiochi, Annibalis, Camilli, Scipionis, Iphicratis, Agathoclis, Alcibiadis, Dionysii, Pompisci, Agesilai, Cleandridae, Thessali, Leotichidis, Myronidis, Epaminondae, Perdicae, Brenni, Syllae, Caesaris, Eumenis, Alexandri, Pammenis, Orontis, Cleomenis, Cleandri, Solonis, Memnonis, Phormionis, Phaeadatis, Arxilaidis Lacedaemonii, aliorumque multorum. Succedunt *praecepta militaria* & στρατηγικὰ παραγγέλματα. Opus prolixum sine Collectoris nomine. Tum Nicephori Imperatoris περὶ παραδρομῆς *de excursione*. Dividitur Opus in complura Capitula. Ibi quoque Anonymi *Opus militare* legitur, divisum in Capitula XXXI. quorum primum est περὶ καταστάσεως &c. Multas paginas implet. Sunt & alia in Ambrosianis Codicibus, quae brevitatis caussâ praetereo. Adeat, qui plura cupit, Gabrielis Naudaei Syntagma de studio militari, editum Romae Anno MDCXXXVII. Memoratum etiam vidi in antiquo Indice MSto Bibliothecae Urbinatis, tandem in Vaticanam invectae, Librum manu exaratum cum hocce titulo: *Johannes de Baduaro, & Magister Franciscus de Fossa de ordine exercitus, & aliis bellicis*. Quo Seculo isti floruerint ignotum mihi est. Denique celebris, suâque laude dignus videtur *Robertus Valturius* Ariminensis, qui Seculo Christi XV. militarem Romanorum & Graecorum artem post Literas in Italia restauratas explicavit, suumque Librum Sigismundo Pandulfo Malatestae dicavit, quem non semel editum, etiam manu olim descriptum cum figuris machinarum, Bibliotheca Estensis adservat.

DISSERTATIO
VIGESIMASEPTIMA.

Ergente in declinationem Romanorum Imperio, atque Italiâ barbaris gentibus jam servire assueta, quomodo se res Nummaria habuerit, nunc mihi inquirendum. Et primo quibus Urbibus jus officinae Monetariae concessum fuerit, edisseram. Caput Imperii Roma, vel post in Orientem traslatam a Constantino sedem, vetustam retinuit praerogativam publicae *Monetae*: nunc appellamus *la Zecca*, cujus vocis originem vide in Dissertatione XXXIII. *de Origin. Vocum Italicarum*. Monetae, inquam, praerogativam servasse deprehenditur saltem usque ad tempora Heraclii Augusti. Habentur Numismata Imperatorum post magnum Constantinum, uti & Gothorum Regum cum signo Romanae Urbis, in qua fuere percussa, nempe R P. quod sonat *Romae percussa*: aut R M. sive R O M. quod idem significat: aut R O P S. idest *Romae pecunia signata*. Unum tantummodo Nummulum argenteum proferam sub Justino Minore Augusto percussum, circiter Annum Christi DLXX. Illum vidi apud Cl. V. Dominicum de Conradis Serenissimi Ducis Mutinae Mathematicum, ejusque rei Tormentariae Praefectum. In antica visitur caput Augusti diademate margaritis aut gemmis consperso coronatum, cum literis D N IVSTINVS PP. AVG. hoc est *Dominus Noster Justinus Perpetuus Augustus*. In postica est Monogramma has literas praeferens R A O S D. quas sic interpretari liceat: *Romae obsignatus Denarius*. Monetarii quoque, sive Romanae Monetae Praefecti, Seculis iis memorantur. Ita apud Gruterum pag. 1054. num. 8. in Inscriptione Romana *Consule FL. Herculano* scriptâ, idest Anno Christi CCCCLII. occurrit *Porphorus Primicerius Monetariorum*. An post Heraclii tempora, hoc est ab Anno Christi DCXL. apud Romanos fabrica Monetaria viguerit usque ad tempora Caroli Magni, affirmare non ausim. Sed illud inter Eruditos jam exploratum est, videlicet postquam Romanis Pontificibus collata est temporalis potestas in Urbem & Ducatum Romanum, tunc eosdem coepisse, ac perrexisse diu signare Nummos, suo & Augustorum imperantium nomine in iis impresso. Et Imperatorum quidem nomen additum Scriptores Romani temporibus nostris censent, quod Augusti Ecclesiae Romanae Defensores essent. Longe tamen firmior eorum sententia est, qui id factum arbitrantur in signum supremae dominationis, quam diu re-

tinuere Augusti in Urbe ipsa. Lucem heic nobis praebet exemplum Grimoaldi Principis Beneventani. Principatum illum seu Ducatum insignem Carolus Magnus eidem subjecerat, sed intactâ summâ potestate Regis. Ne de ista Populus dubitaret, pacto Grimoaldum adegit, *ut Chartas, Nummosque sui Nominis*, idest Caroli, *characteribus superscribi semper juberet*. Grimoaldi Nummum ita signatum infra adferam. Idem quoque Romae & in Chartis & in Nummis factum. Multum autem gratiae sibi conciliavit apud Eruditos Joannes Vignolius olim Vaticanae Bibliothecae Custos Libro edito Romae Anno MDCCIX. in quem intulit quotquot potuit *antiquiores Pontificum Romanorum Denarios*. Aliquot etiam Le-Blancus dederat Romae percussos in Tractatu *de Nummis Regum Francorum*. Collegit insuper atque illustravit, quotquot potuit, Pontificios Nummos a Martino V. ad sua usque tempora P. Philippus Bonanni e Societate Jesu. Tum ante paucos annos Xaverius Scilla eosdem a Clemente V. ad nostram usque aetatem perduxit. Novissime verò doctissimus vir Benedictus Abbas Floravantes ad Nummos Vignolii recusos nobilem accessionem fecit, & Pontificum Romanorum Numismata protulit usque ad Paschalem II. atque in spem nos etiam adduxit, alteram ab eo Syllogen nos accepturos, usque ad Clementem VII. deductam.

Liceat nunc mihi in omnium commodum ex eruditis istorum laboribus proficere, hoc est congerere huc quoscumque veterum Pontificum (recentiorum Seculorum omissis) ii evulgarunt, atque adjicere quos & ego sum nactus.

A

ROMA ET ROMANI PONTIFICES.

PRimum Pontificium Denarium debemus praelaudato eruditissimo viro Abbati Benedicto Floravanti. Is sane perquam rarus, magnique habendus. In antica visitur Pontificis protome, cum literis in limbo: HADRIANVS PAPA. Utrinque est I. B. In aversae medio Crux, & hinc inde R. M. Circumstant literae VICTORIA DNN. Inferius CONOB. Nulla mihi dubitatio est, quin Romae percussus fuerit Nummus ab eodem Papa, qui Anno Christi DCCLXXII. Cathedram Petri ascendit. Id indicant literae R. M. idest *Romae*. Jus cudendae Monetae jam accepisse videntur Romani Pontifices a Graecis Imperatoribus, uti deinde a Francis tot Episcopi impetrarunt. Sed quis adhuc Urbis Dominus foret, indicatur per siglas illas DNN. significantes aut *Domini Nostri*, aut *Dominorum Nostrorum*, scilicet Imperatoris. Quid significet I. B. aliis disputandum relinquo. Digladiantur adhuc Eruditi in explicando CONOB. tam frequenter occurrente in eorum temporum Nummis. Ab hujusmodi certamine ego lubenter abstineo.

B

C

D

Secundi Denarii ectypon adeo mancum est, ut ad quem spectet, certo affirmare nequeamus. Ad *Hadrianum I. Papam* Vignolius illum refert literis suppletis. Saeculo quoque Nono Pontificiam Cathedram tenuere Hadrianus II. & III. Cur non iis potius tribuendus est Nummus?

E

Tertium profert Vignolius. *Leonem III.* Papam Monogramma prodit cum literis LEO. SCS. PETRVS. Altera Nummi facies exhibet CARLVS, & in Monogrammate IPAT. idest *Imperator*. Is est *Carolus* Magnus, circiter Annum Christi DCCCI.

Quar-

Quartum Le-Blancus produxit. Vignolius verò attritas literas ita supplevit, quasi ibi scriptum fuit CAROLO R. LEO PP. idest *Carolo Regi Leo Papa*. Verùm insuetam ac peregrinam ejusmodi formulam nunquam componas cum reliquis Nummis, Romae, immo & alibi percussis. Vide etiam Caroli Magni Numismata a Le-Blanco edita, uti & quae heic sequuntur. Vix aliud conjicies heic desiderari, nisi CAROL*VS IMP*. vel *IMP*. *AVG*. In postica legitur SCS. PETRVS. ROMA.

Quinctus Denarius a Vignolio productus ex ejus conjectura tribuitur Stephano IV. Papae, Monogramma exhibet nomen STEFANVS cum literis in limbo inscriptis SCS. PAVLVS. In altera facie SCS. PETRVS. ROMA. Si quis verò contenderet, Denarium hunc pertinere potius ad *Stephanum VI.* aut VII. aut VIII. Romanos Pontifices: quanam, quaeso, ratione hanc ei conjecturam eriperes?

Sextus Denarius a Le-Blanco evulgatus, in altera facie habet LVDOVVICVS IMP. ROMA. Is est Ludovicus Pius Augustus. In altera PSCAL. Idest *Pascalis*, sive *Paschalis I.* Papa, circiter Annum Christi DCCCXVIII.

Denarii Septimus, Octavus, & Nonus a Le-Blanco, & castigatius a Vignolio editi, *Gregorii IV*. Papae mentionem faciunt, & *Ludovici Pii Augusti*, circiter Annum Christi DCCCXXX. In Septimo & Octavo legitur PP. GREII. idest *Papae Gregorii*. SCS. PETRVS. In altera facie LVDOVVICVS IMP. PP. idest *Perpetuo*, uti Vignolius intepretatur; seu *Imperator Perpetuus*, ut ego. Ita enim nuncupati veteres etiam Imperatores in pluribus Inscriptionibus apud Gruterum, Reinesium &c. In area additur PIVS. quod epithetum animadvertit idem Vignolius viventi Ludovico Augusto tributum, quamquam id Mabillonius negasse videretur. In Denario Nono legitur quidem *Papae Gregorii* nomen, & SCS. PETRVS. Altera Nummi facies habet HLOTHARIVS IMP. & in medio PIVS. Quare vides *Pii* titulum Ludovico ejus patri minime fuisse datum, veluti peculiare eximii illius Augusti agnomen, quum & Lothario parum pio Augusto tribuatur.

Decimus Denarius, a Floravante editus, spectat ad *Sergium II.* Papam. In medio legitur SER*gius Papa*. In ambitu ✠ SCS PETRVS. Postica habet ✠ HLOTHARIVS I*mPerator*, in gyro; & in area PIVS. Anno Christi DCCCXLIV. electus & sacratus fuit Sergius II.

Undecimus Denarius apud Scillam & Floravantem, *Leonem IV.* Papam, & *Lotharium I.* Augustum, circiter Annum DCCCXLVIII. exhibet. In Monogrammate legitur LEO PAPA: in gyro SCS PETRVS. In altera facie HLOTARIVS IMPR. idest *Imperator*. Quaenam autem in hisce Nummis antica, quae postica sit pars, aliis decernendum relinquo.

Duodecimus & Decimus Tertius. Priorem dedit Le Blancus, sed non sine vitiis: emendatum a Vignolio habemus, qui & alterum produxit. Ambo spectant ad *Benedictum III.* Papam, & ad *Ludovicum II.* Imperatorem, circiter Annum Christi DCCCLVI. In primo legitur BENEDICT. P. idest *Benedictus Papa*, S. P. nempe *Sanctus Petrus*. In altera facie LODOVVICVS IMP. In medio Manus effigiata conspicitur cum literis RO. quas si literis Manum componentibus adjungas, habebis RO-MANVS, idest *Imperator Romanus*. Vide quali-

qualibus ingenii lusibus tunc Roma delectaretur. Sed & nos vidimus superiorem aetatem, hoc est Saeculum Decimumseptimum, ejusmodi nugis deditum. Alter Denarius a Le-Blanco, rectius a Vignolio productus, id proprium habet, nempe titulum PIVS nomini *Ludovici II. Imperatoris* adjunctum.

Decimumquartum, ac Decimumquinctum Denarium Vignolio debemus. Percussi fuere a *Nicolao I.* Pontifice circiter annum Christi DCCCLX. In primo Monogramma refert NICOLAVS. SCS PETRVS. & in altera parte legitur LVDOVVICVS IMP. ROMA, idest *Ludovvicus II.* Augustus. Alter Denarius habet tantùm ROMA.

Decimus sextus Denarius a Le-Blanco perperam sub Ludovico Pio productus, ac suo loco redditus a Cl. Vignolio, circiter Annum DCCCLXX. percussus fuit ab *Hadriano II.* Papa, cujus nomen in Monogrammate continetur ADRIANVS sine aspiratione, cum SCS PETRVS. Exhibetur in altera parte LVDOVVICVS IMP. ROMA. scilicet *Ludovicus II. Imperator.*

Decimus septimus, Decimus octavus, Decimus nonus, & Vigesimus a Vignolio editi *Johannem VIII.* Papam referunt. In Monogrammate primi IOHANNES, & SCS PETRVS occurrit. In aversa parte LVDOVVICVS IMP. ROMA. Et heic laudatur *Ludovicus II.* Augustus, circiter Annum DCCCLXXII. In Denario secundo Monogramma ejusdem Pontificis legitur, & ROMA. In tertio idem Monogramma habetur cum literis in limbo CAROLVS IMP. idest *Calvus*, aut *Crassus*, uterque ab ipso Johanne Papa Imperiali coronâ ornatus. Hunc Nummum

A Le-Blancus etiam attulit, & immerito Carolum Magnum ibi memoratum censuit, quod Monogramma Pontificium explicare nequiverit. In postremi Denarii Monogrammate ejusdem Johannis VIII. nomen prostat. Literae circumstant CANTVER..... reliquis detritis. Legit Vignolius CANTVERBERIA, idest Cantuaria, B praeclara Angliae Metropolis; atque hunc ille suspicatur unum ex nummis in Anglia percussis, qui *Denarii Sancti Petri* sunt appellati. Quippe Ina Rex circiter Annum Christi DCCXXX. censum Romanae Ecclesiae persolvendum jussit. Vereor tamen ego, ut tanta sit ejus Census antiquitas: qua de re aliquid innui in C Dissertatione LXIX. *de Censibus Romanae Ecclesiae*. Ad haec animadvertit doctissimus Floravantes, deceptum fuisse Vignolium in hoc Denario explicando. Is nempe spectat ad Johannem IX. Papam; ibique legi LANTVERT. IMP. infra ad Num. XXX. videbis. Ceterum monendus est Lector, ab Hichesio Part. III. D pag. 181. Thesaur. Linguar. Veter. adferri Dissertationem Andreae Fountaine Oxoniensis, exhibentis Nummos *Sancti Petri*, ab altera insigni Anglorum Metropoli, hoc est, ab Eboracensi Civitate percussos. Hos & ego post seriem Nummorum veterum Pontificalium proferre statui, ut infra videbis.

E Denarium Vigesimum primum argenteum suppeditavit mihi ex suo Museo peramicus vir Joannes Franciscus Musellius, Archipresbyter Cathedralis Veronensis, cui etiam debeo complures alios Nummos in ista Collectione legendos, quos ille mihi summa humanitate ad utendum concessit. Spectat is ad *Marinum I.* Papam, Anno Christi DCCCLXXXII. ele-

electum. Per Monogramma in media area exhibetur MARINUS. Circumstant literae SCS PETRVS. Altera facies habet CAROLVS, & in medio IPAR. idest *Imperator*. Is est Carolus Crassus Augustus.

Vigesimum secundum Denarium evulgavit Vignolius. Has literas praefert: MARINI PP. idest Denarius, ROMA. Conspicitur in altera facie KAROLVS. SCS. PETRVS. Nummus percussus circiter Annum Chr. DCCCLXXXIII. quo sedebat praelaudatus *Marinus I.* Papa. Atque hinc Vignolius errorem Scriptorum arguit, statuentium iis diebus *Martinum Secundum Papam*, uti & subsequenti tempore *Martinum III.* pro *Marino II.*, unde tandem *Martinus V.* is est appellatus, qui *Martinus* tantùm *Tertius* dicendus erat.

Denarium Vigesimum Tertium debemus Abbati Floravanti, & refertur ad *Hadrianum III.* qui Anno Christi DCCCLXXXIV. in Cathedra Petri successit. In Monogrammate legitur HADRIANI. In gyro SCS PETRVS. In aversa ✠ CAROLVS IMP. idest *Crassus*, ROMA.

Denarii Vigesimus quartus & Vigesimus quinctus a *Stephano V.* Papa obsignati fuere circiter Annum Christi DCCCLXXXVI. Ex Monogrammate elicitur STEPHANVS, circum positis literis SCS PETRVS. In eo quoque nummo visitur CAROLVS IMP. scilicet *Crassus*. Monogramma Pontificis idem est in altero Denario cum literis SCS PETRVS. Tum in facie aversa legitur ROMA. SCS PAVLVS.

Denarius Vigesimus Sextus a Floravante productus, ad eumdem *Stephanum V.* Papam pertinet. In Monogrammate legitur STEPHANVS, & in ambitu ✠ SCS PETRVS. In aversa facie habetur CAROLVS IPA, idest Carolus Crassus *Imperator*.

Denarius Vigesimus Septimus, parum a praecedenti absimilis, atque ab eodem Floravante editus, has literas praefert STEPHANVS, & in gyro ✠ SCS PETRVS. In altera facie est CAROLVS IMP. & in medio ROMA.

Denarius Vigesimus octavus exhibet *Formosum* Papam, percussus circiter Annum Christi DCCCXCII. Ejus nomen, uti & VVIDO IMP. cum literis ROMA, in Nummo perspicua sunt.

Denarius Vigesimus nonus a Floravante nobis oblatus, & ad eumdem Pontificem spectans, illius, aut Sancti Petri imaginem praefert cum literis S. P. hinc inde positis, scilicet *Sanctus Petrus*. In ambitu FORMOSVS Papa. In altera facie VVIDO IMP. ROMA.

Denarium Trigesimum Floravantes nobis exhibet, sub *Johanne IX.* Papa percussum. Electus is fuit Anno Christi DCCCXCVIII. In Monogrammate legitur IOHANnes. In ambitu ✠ LANTVERT IMP. In altera facie SCS PETRVS, cum ejus, aut Pontificis effigie. Hic idem est Nummus, quem supra ad Num. XX. a Vignolio accepimus, quasi spectantem ad Johannem VIII. Papam. At is ad Nonum est referendus, uti Floravantes animadvertit.

Denarii Trigesimus Primus, Trigesimus Secundus, & Trigesimus Tertius, a Vignolio editi nobis produnt *Benedictum IV.* Papam, electum Anno Christi DCCCC. Percussi videntur in sequenti Anno. Pontificis nomen in Monogrammate inclusum est. In altera facie primi & secundi legitur LVVDOICVS IMP. ROMA, videlicet *Ludovicus III.* Augustus.

Denarios Trigesimum quartum, ac Trigesimum quinctum evulgavit Floravantes. Ad *Sergium III.* Papam spectant electum Anno Christi DCCCC-IV. qui Pontificatum tenuit usque ad Annum DCCCCXI. In area primi Crux, & ROMA. In circuitu SERGIVS PP. In altera facie SCS PETRVS, cum illius, aut Sergii ejusdem effigie. Parum dissimilis est alter. Nomen Ludovici Augusti non occurrit in his Nummis, quia percussi fuere, postquam is dejectus, & oculis multatus ex Italia decedere coactus fuit, ceciditque illius imperium.

Denarius Trigesimus sextus ad *Anastasium III* Papam pertinere creditur, quum ejus nomen ex Monogrammate elucere videatur. Si ita est, Denarius hic percussus fuit circiter Annum Christi DCCCCXII. quo nullum Imperatorem Roma agnoscebat.

Denarius Trigesimus septimus in altera parte refert *Johannem X.* Papam, qui Anno Christi DCCCCXIV. sedere coepit. In altera scriptum (*) BERENGARIVS (sic) IMP. ROMA: hoc est *Berengarius* Augustus, qui Anno DCCCCXVI. Imperiali coronâ Romae ab eodem Pontifice redimitus fuit.

Denarius Trigesimus octavus argenteus Veronae visitur in Museo praelaudati Johannis Francisci Musellii Archipresbyteri Cathedralis Veronensis. Quantum conjicio, spectat ad *Leonem VI.* Papam, Anno Christi DCCCCXXVI. electum. Monogramma ejus nomen exprimit, videlicet LEO PAPA. Circumstant literae SCS PETRVS. In altera facie idem Monogramma cum literis SCS PAVLVS. At inquias, cur non potius ad Leonem III. Papam hunc Nummum refers? Quia ab illius Monogrammate illud differt; & praeterea nulla heic Imperatoris mentio, quae omitti minime consuevit. Sedentibus autem Leone VI. & Leone VII. quum nullus esset Imperator, neque ullum propterea illorum nomen adpositum fuit.

Denarius Trigesimus nonus a Floravante publici juris factus, cui perquam similis adservatur in Museo Muselliano Veronensi, spectat ad *Johannem XI.* Papam, qui Anno Christi DCCCCXXXI. solium Pontificium conscendit, nullo tunc Imperatore existente. Ibi legitur DOMnus IOANnES, & in medio PAPA. Altera facies signatur hisce literis SCS PETRVS.

Denarii Quadragesimus, & Quadragesimus primus sub *Agapito II.* Papa percussi fuere. Is Anno Christi DCCCCXLVI. Pontificatum inivit. Signatum in primi Nummi gyro, atque in Monogrammate reperias ALBERICVS, qui non *Adalberti Marchionis Tusciae ex Marozia filius* fuit, ut nonnulli sibi persuasere, a depravato Liutprandi textu decepti, sed quidem alterius *Alberici Marchionis & Consulis Romanorum*. Ejus autem facta est mentio in Nummo, postquam is *Principatum Romanae Urbis*, ac supremam dominationem tyrannice arripuit, ac diu tenuit, dum nullus Imperatorum tunc numeraretur, neque ullum ipse pateretur ad tantae dignitatis fastigium evehi. In altero Denario legitur AGAPITVS PApa, ALBERICVS, & SCS PETRVS, cum protome ipsius, ut opinor, Pontificis.

Dena-

(*) In specimine Nummi sub num. XXXVII. non BERENGARIVS, sed legitur perspicue BERNEGARIV IMP. &c. Quod ut notaretur, Muratorius apposuit particulam *sic* parenthesi inclusam. Id amanuensium diligentiam forte effugit.

Denarii Quadragesimus secundus, & Quadragesimus tertius a Vignolio producti, percussi fuere a *Johanne XII.* Papa. Alter, quum adhuc Imperium vacaret: ac proinde ibi tantùm legitur DOMNVS IOHAnnes PAPA. SCS PETRVS. ROMA. Similem huic a Floravante editum praetereo. Alter Anno Christi DCCCCLXII. quo *Otto I.* renuntiatus est Romanorum Imperator, seu serius percussus fuisse creditur. Propterea ibi quoque occurrit OTTO IMPERATOR. Sed fortassis hic Nummus ad *Johannem XIII.* Papam, Anno DCCCCLXV. electum referendus est, quum diversi plane sint horum Nummorum typi, atque ibi vultus Imperatoris adolescentis occurrat, non senis, qualis fuit Otto I.

Denarii Quadragesimus quartus, & Quadragesimus quinctus, nobis *Leonem VIII.* Papam commemorant, qui Anno Christi DCCCCLXIII. Pontificatum iniit, literis iis LEONI (pro Leonis) PAP. OTTO, idest *Otto Magnus* Augustus. In altera facie protome viri cum literis P. S. quas Vignolius interpretatur *Petrus Sanctus.* Si tamen vir ille Mystacibus ornatus Coronam quoque radiatam praeferret; uti sublucere videtur, alia interpretatio adhibenda foret. In altero tantùm legitur DN. LEONI PAPE. SCS PETRVS, atque ad ipsum *Leonem VIII.* pertinere Vignolio creditur.

Denarius Quadragesimus sextus a saepe laudato Vignolio percussus creditur a *Benedicto V* Papa, Anno DCCCCLXIV conjecturâ quidem laudabili, non tamen certâ ratione. Sed quia Nummi hujus typus apud Vignolium injuriam temporis sensit, eumdem accipe Num. subsequenti integrum, qualis adservatur Veronae in Museo Musselliano.

A

B

C

D

E

Denarius itaque Quadragesimus septimus nobis exhibet effigiem *Benedicti V.* vel *VI.* vel *VII.* Papae, cum literis BENE. PP. In aversa facie ROMA SCS. PETRus. OTTO, vel Primus, vel Secundus Augustus,

Denarium Quadragesimum octavum debemus Floravanti. Is ad *Johannem XIII.* Papam, Anno Christi DCCCCLXV. electum pertinet. Legitur ibi in circuitu DOMnus IOHAnnes PAPA. In area OTTO. In altera facie SCS PETRVS, & in area Manus.

Denarius Quadragesimus nonus ab eodem Floravante productus, referendus videtur ad *Benedictum VI.* Papam, qui Anno Christi DCCCCLXXII. sacratus fuit Pontifex. Ibi in area legitur D*omnus* BE*nedictus Papa*. In ambitu OTTO IMPE*rator* ROM*anorum*. Altera facies imaginem Pontificis, sive Principis Apostolorum exhibet cum literis S*anctus* PE*trus*. Ad hunc eumdem Papam doctissimus Floravantes pertinere putat Denarium, quem supra dedi Num. XLVII. & ipse quoque ex suo Museo profert. Sed ectypon a praecedenti diversum, hac de re dubitare me cogit.

Denarius Quinquagesimus pertinere creditur ad *Benedictum VII.* Papam, Anno DCCCCLXXV. electum. In Monogrammate legitur BENEDICTVS, & in literis circumpositis SCS PETRVS APostolus. In aversa OTTO IMP. ROM. idest *Otto II.* Augustus.

Denarius Quinquagesimus primus ad *Sergium IV.* spectat, electum Anno Christi MVIIII. a Floravante evulgatus. Tunc Imperium vacabat. In area Monogramma ejusdem Pontificis cum literis SALVS PATRIAE. In aversa legitur ROMA. ✠ SCS PETRVS.

A Denarius Quinquagesimus secundus, a Floravante editus ad Sanctum *Leonem IX.* Papam, qui Anno Christi MXLIX. Pontificatum iniit, spectat. Legitur in area LEO P. in ambitu SCS PETRVS. Altera facies habet HENRICVS IMP. ROMANORV, idest *Henricus III*.

Denarius Quinquagesimus tertius B Floravantis curâ ad nos pervenit. Ad *Paschalem II.* Papam refertur, qui Anno MXCIX. in Cathedra Petri successit. Legitur ibi PASCHALIS PP. II. eademque inscriptio in altera facie habetur, sed literis retrogradis. Est Nummulus bracteatus, & quidem singularis.

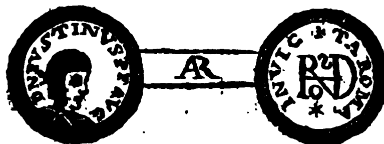
Subjicere nunc juvat Nummos An- C glicanos, quos ex Dissertatione Andreae Fountaine depromtos antea pollicitus fui. Opinatur idem Scriptor, cusos eos fuisse Eboraci, auctoritate potius illus Archiepiscopi, *ad quem*, ait, *pertinebat jus cudendi Monetam tam in usum communem, quàm in Tributum Papae solvendum*. Tum addit, nullos ex ejus generis Nummis reperiri in D ditione Papali: ex quo inferri posse videtur, non in eum finem percussos, ut Pontificibus Romanis persolverentur. Sed quum in iis Nummis EBORACE CIV, idest *Eboracensis Civitas* inscripta appareat, cur Archiepiscopo tribuendi sint, non video. Certe *Sancti Petri Moneta* diserte Nummi illi appellantur: quae verba vix aliter explicare possis, quàm Tributum Ecclesiae Romanae pendendum, & quod reapse olim eidem Ecclesiae pendebatur. Temporis autem edacitas, & conflatores antiquae pecuniae, quorum genus nunquam desideratum est, in caussa fuere, cur non ii tantùm Nummi in agro Romano, atque in Britannia ipsa poene defecerint, aut perquam rari appareant, sed & alii innumeri antiquorum Seculorum aut perierint, aut adhuc delitescant.

Primum Nummum hae literae exornant: SCI PETRI MO*neta*. *Partem aversam non intelligo*, addit Fountaine. Ne ego quidem.

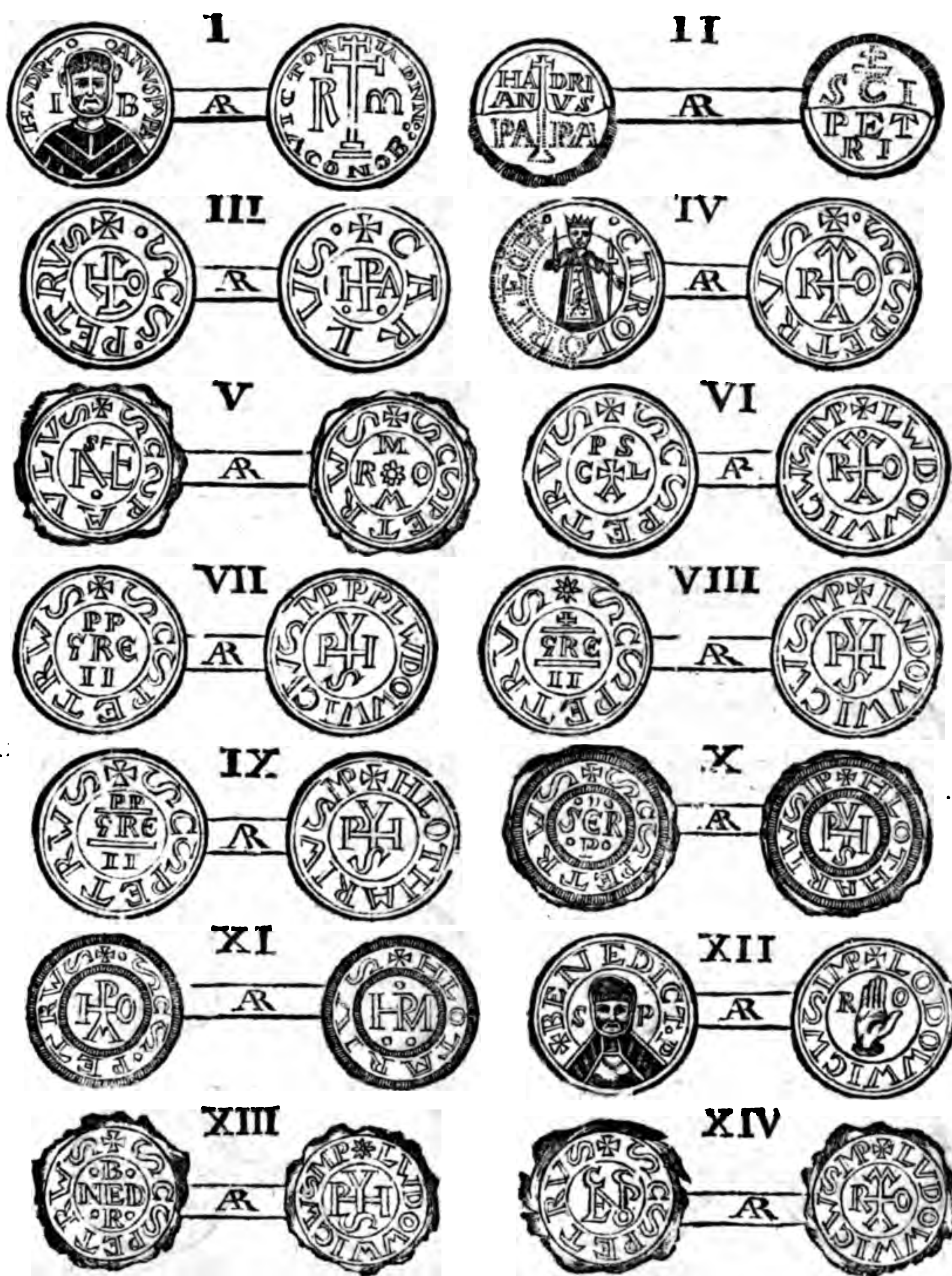
In secundo par Inscriptio, scilicet SCI PETRI MO*neta*. Alterius faciei inscriptio tenebris scatet, nempe ERIVIITM. *Has literas explicare non possum*, inquit Fountaine. Idem repeto & ego, nisi legendum sit E. CIVIT. M. idest *Eboracensis Civitatis Moneta*.

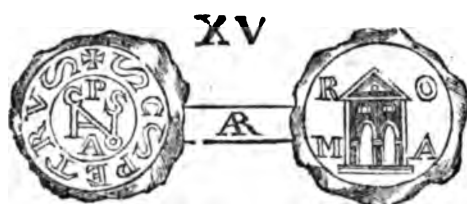
Subsequentes Nummi Tertius, Quartus, Quinctus, Sextus, & Septimus, ad *Eboracensem Civitatem* spectant.

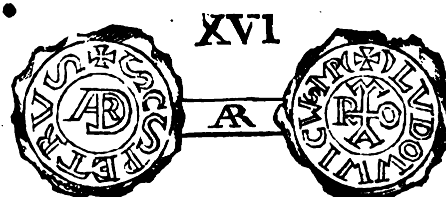
R O M A

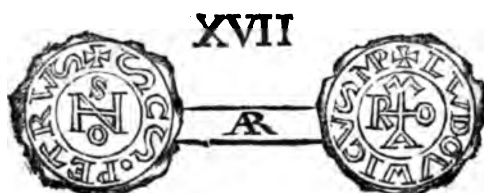

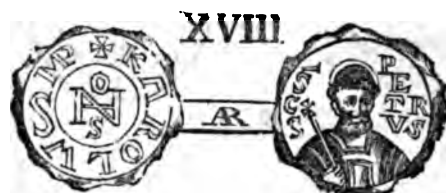
ROMANI PONTIFICES.

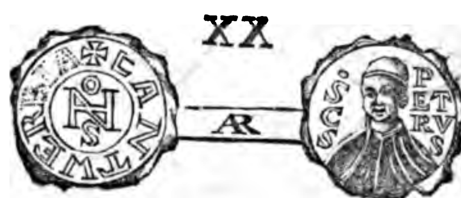

XV

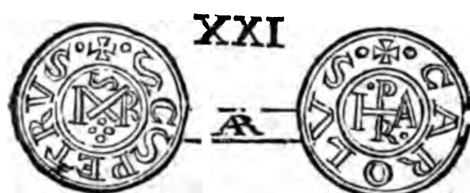

XVI

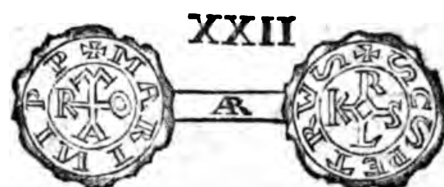

XVII

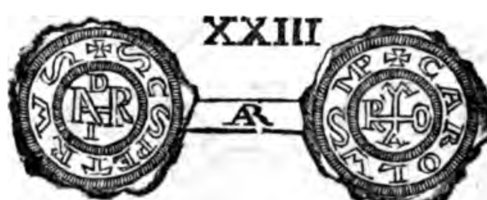

XVIII

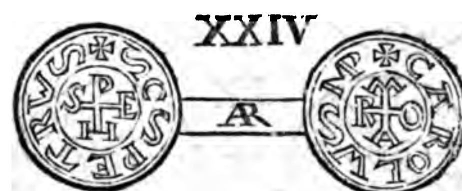

XIX

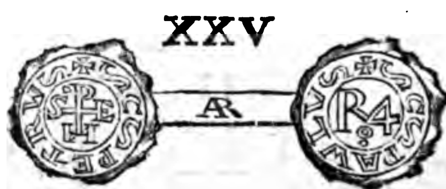

XX

XXI

XXII

XXIII

XXIV

XXV

XXVI

XXVII

XXVIII

XXIX

XXX

XXXI

XXXII

XXXIII

XXXIV

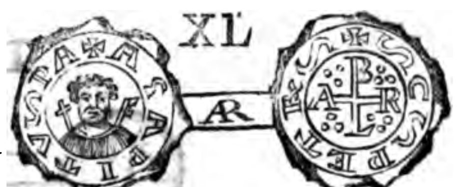

XXXV

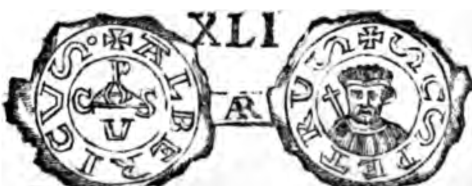

XXXVI

XXXVII

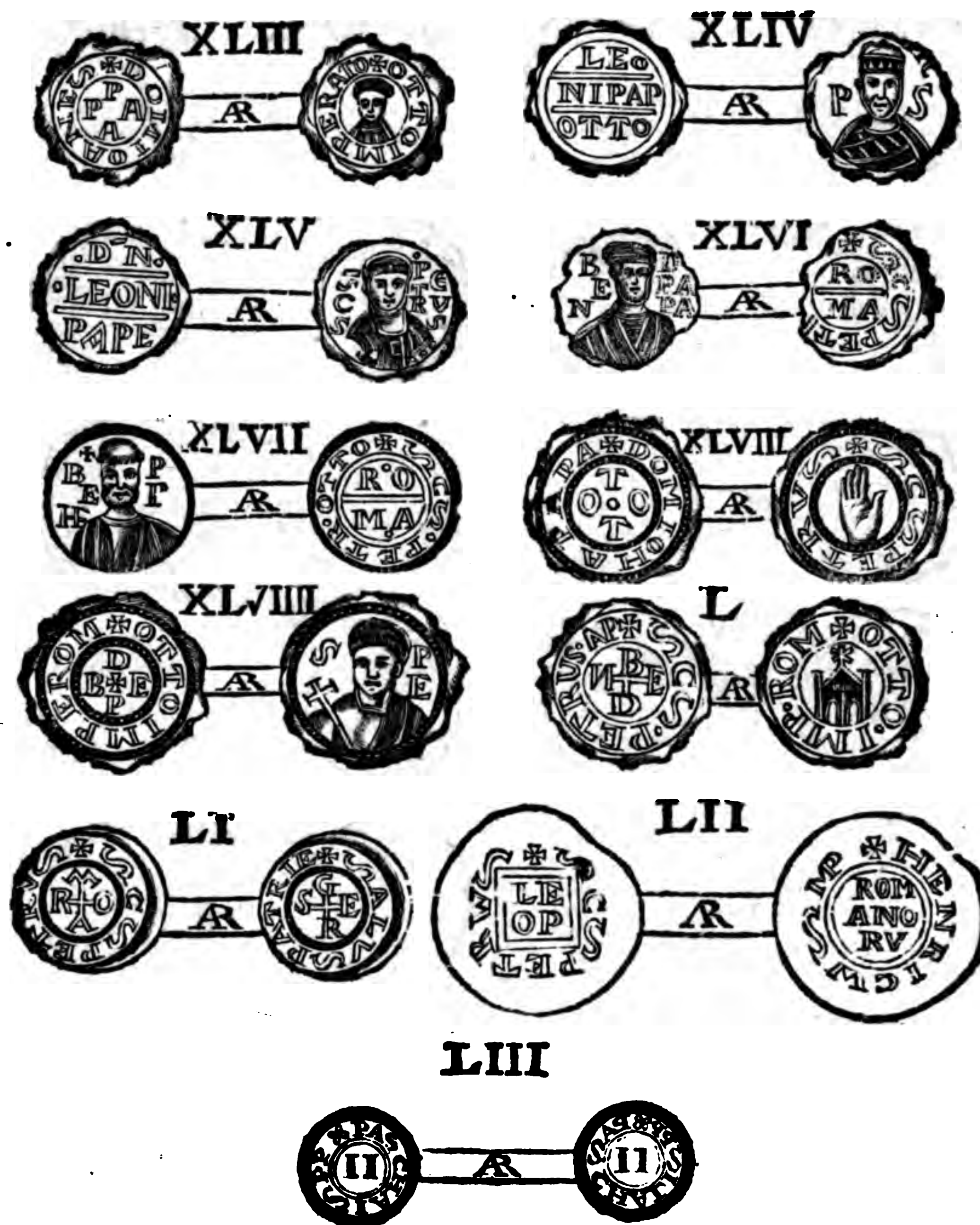

XXXVIII

XXXIX

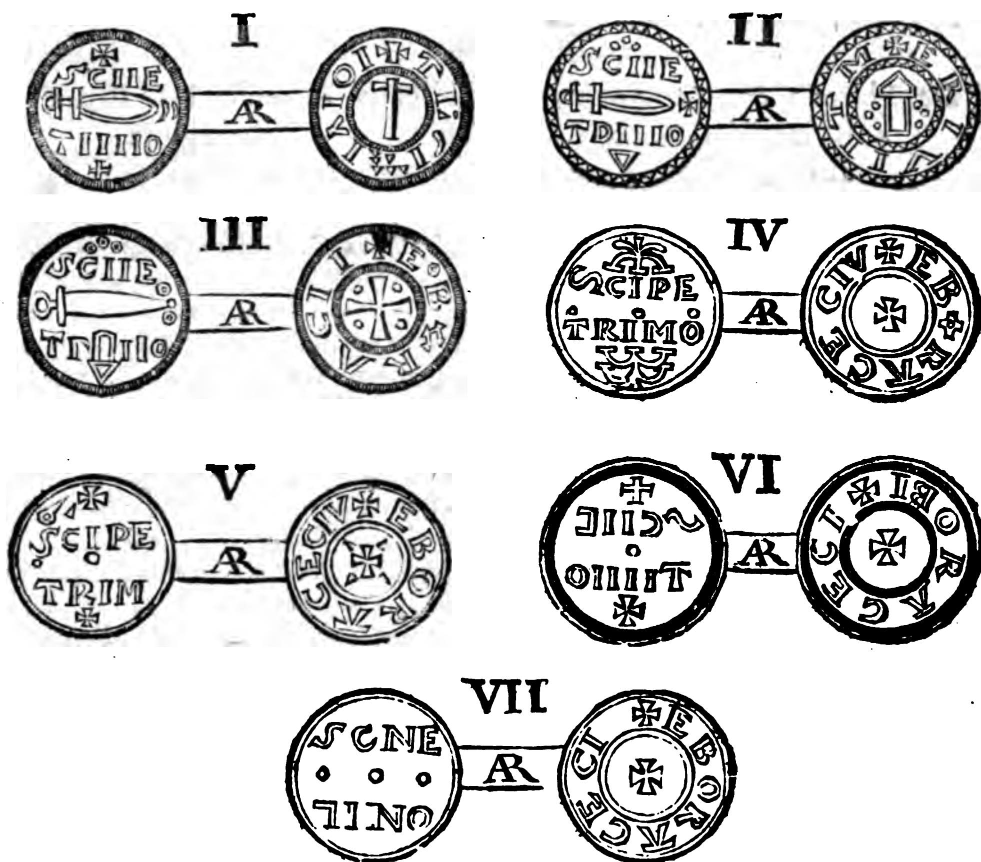

XL

XLI

XLII

XLIII
XLIV
XLV
XLVI
XLVII
XLVIII
XLVIIII
L
LI
LII
LIII

NUMMI ANGLICANI.

A Atque hactenus veterum Romanorum Pontificum Nummi ab Eruditis viris accuratissime, & cum sinceritate non omnibus usitatâ evulgati. Cur nulli per tria ferme Secula in posterum ab ipsis Romanis Pontificibus cusi compareant (neque enim ullum ad ea tempora pertinentem novi) turbis tribuendum reor, quae postea B inter Romanos Pontifices, & Imperatores emerserunt, ac deinde inter ipsos Pontifices, ac Romanorum Senatum. Priora dissidia nemo non novit. Porro circiter Annum Christi MCXLII. Romanus Populus ab Arnaldi Brixiani haeresiarchae verbis seductus, rebellionem contra Petri Successores justos Urbis dominos primum instituit, Rempublicam nempe, atque Senatum, prout antiquis temporibus fuerant, restituere ausus. Diu perduravit hic furor, & non semel compositus, identidem sub variis Pontificibus in novam flammam exarsit, donec post multa tempora felix dies hisce motibus finem imposuit. Romani inter eas turbas Monetae quoque Romanae jus & usum,

aut nunquam interruptum arripuere, aut jamdiu obsoletum restituerunt. In Chartis Romanis ante ea tempora memorantur *Librae auri*, *Denarii Papienses*, *Lucenses*. Immo iis

A ipsis temporibus ejusdem Lucensis pecuniae mentio occurrit in Urbe, uti fidem faciet Charta, quam ex Codice MSto Cencii Camerarii descripsi.

De Plazano & Marano pignori obligatis Eugenio III. Papae a Rainerio Girardi Comitis filio, pro quadraginta duabus Libris Lucensis Monetae. Anno 1147.

In nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Centesimo Quadragesimo Septimo, Indictione XI. Mense Junii, die II. temporibus Domini Eugenii III. Papae. Manifestus sum ego Rainerius Girardi Comitis filius, *quod vobis* Domino meo Eugenio, *Dei gratiâ* summo Pontifici *& Sanctae Romanae Ecclesiae, pro quadraginta duabus* Libris Denariorum Lucensium, *quas negotiatoribus abstuli, ea, quae in Planzano & in Mairano mei juris habeo intus vel foris, jure pignoris obligo, cum introitibus & exitibus, illorumque utilitatibus. Tali videlicet pacto, ut si a praesenti die usque ad Nativitatem Domini praesentem ego vel mei heredes, vel si sine heredibus decessero, Tancredus, vel sui heredes, vel si sine heredibus decesserit, Offreducii filii, vel illorum heredes, supradictos Denarios non reddiderimus; supradicta pignora habeatis, iisdemque pro velle fruamini, quousque supradictam pecuniam ego vel mei heredes testamentarii, vel legitimi solvemus. Si verò ad praedictam diem Nativitatis non reddiderimus, fructuumque molestiam vobis,*

B *vel vestris Catholicis Successoribus fecerimus, duplum componere promittimus ego, vel mei heredes vobis, vel vestris Catholicis Successoribus. Sin autem ego, vel mei heredes testamentarii, vel legitimi, vobis vel vestris Catholicis Successoribus supradictam pecuniam solvere parati erimus, & accipere nolueritis, nostrâ auctoritate in supradictis pignoribus ingredi nobis sit licitum.*

C ✠ *Signum manus Rainerii, qui hanc Chartulam scribere rogavit.*

Signa manuum Seneballi Ruberti filii, & Vicecomitis Vetrallae, & Fusconis Pontii filii, & Warnerii de Biterbio, Guidonis Rollandi filii: qui rogati sunt testes.

Ego Petrus Judex Vetrallae hanc Chartam pignoris scripsi atque complevi.

D Atqui circiter ipsa tempora in usu esse coepit (coepit, inquam, neque enim antea illius mentionem invenio) *Affortiatorum* pecunia; qui nempe, sive Solidi, sive Denarii, videant Eruditi, cusi-ne fuerint antea, an ab ipso Romae Senatu. Commemoratam conspice in tribus Chartis, ex eodem Regesto depromtis, ejusmodi pecuniam.

Char-

Chartula de Petroniano, pro ducentis Libris obligato pignori Ecclesiae Romanae. Anno 1146.

IN nomine Domini Jesu Christi. Anno ejus Incarnationis Millesimo Centesimo Quadragesimo Sexto, temporibus Domini Eugenii III. Papae, Anno ejus Secundo, in Mense Decembri, die VI. Indictione X. Certum est, me Girardum Comitem de Vetralla propriâ & spontaneâ meâ voluntate obligavisse vobis Domino meo Eugenio Papae, vestrisque canonicis Successoribus pro pignore in summa ducentarum Librarum, unum Castrum meum, quod vocatur Petronianum, cum omnibus finibus & reditibus suis, & accessionibus suis, & generaliter cum omnibus, quae ad ipsum Castrum pertinere videntur; ut ab hac praesenti die jure hypothecae sit vobis libera facultas in supradictum Castrum introeundi, habendi, possidendi, tenendi, fruendi usque ad illud tempus, quo ego jam dictus Girardus Comes, vel mei heredes a vobis Domino meo Eugenio, vestrisque canonicis Successoribus supradictum Castrum a nexu pignoris liberaverimus. Quod si ego supradictus Girardus Comes, vel mei heredes aliquo tempore pro suprascripto Castro agere, litigare, causari voluerimus per nosmetipsos, vel per submissam aliquam nostram personam facere tentaverimus, ab omni insurgenti homine jure defendere noluerimus, aut non poterimus: tunc componere promittimus nos nostrosque heredes vobis Domino nostro Eugenio, vestrisque canonicis Successoribus, nomine poenae Centum Libras Infortiatorum: & post solutam poenam haec Chartula nomine hypothecae, firma permaneat, quam scribendam rogavimus Guinizonem, Dei gratiâ Judicem, coram testibus infra scriptis, in Mense & Indictione suprascripta.

Landulfus, rogatus testis.
Leolfus, rogatus testis.
Presbyter Willermus testis.
Oderisius de Vetralla, rogatus testis.
Bonus, rogatus testis.
Ego Winizo Judex rogatus scribere hujuscemodi Chartulam scripsi & complevi.

Chartula venditionis duorum Molendinorum, apud Sanctam Christinam positorum, facta a filio Ugolini Comitis de Calmaniare, Hadriano IV. Papae, Anno 1157.

IN nomine Domini. Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Centesimo Quinquagesimo Septimo, Anno Tertio Pontificatus Donni Adriani IV. Papae, Indictione VI. Mensis Octobris die XI. Nos Aldibrandinus & Bernardinus filii quondam Ugolini Comitis de Calmaniare, vendimus, & publice per hoc Instrumentum corporaliter tradimus tibi Adriano Papae, a Deo decreto summo Pontifici, & universali Papae, tuisque catholicis Successoribus, & sanctae Romanae Ecclesiae in perpetuum ad veram hereditatem, perpetuamque proprietatem, idest duo Molendina in integrum, cum ferratura & cunciatura sua, & aquaeductu eorum, & omnibus pertinentiis suis, posita ad Sanctam Christinam in loco, qui dicitur Bulsum, sicut inter suos conclauduntur fines, qualiter nobis perti-

pertinent, jure hereditario, vel quolibet modo, taliter sicut dictum est, ad proprietatem vendimus, & tradimus pro Centum nonaginta Libris Affortiatorum, *quos nobis pro toto pretio dedistis in omnem veram decisionem. Et ab odierna itaque die licentiam & potestatem habeatis intrandi, tenendi, utendi, fruendi, donandi, commutandi, & quicquid volueritis, ad proprietatem faciendi. Nos autem & nostri heredes defendere promittimus ab omni homine, si necesse fuerit. Quod si contra haec, quae dicta sunt, quolibet modo venire attentaverimus, & cuncta, quae dicta sunt, non observaverimus; & si opus & necesse fuerit, & si ea defendere noluerimus, tam nos quàm nostri heredes componamus vobis vestrisque Successoribus pro poena supradicta pretium duplum; & solutà poenà, haec venditionis Chartula perpetuo firma permaneat. Quam scribendam rogavimus Andream Scriniarium in Mense & indictione supradicta VI.*

A

✠ *Signum manuum supradictorum Aldebrandini & Bernardini filiorum Ugolini de Calmaniare hujus Chartulae rogatorum.*

Johannes Bonus Domni Papae Marescallus: Bibianus de Sancto Apostolo: Petrus Riccius: Donnellus, Narnienses. Beraldus de Thebaldo: Rodulfus de Senioretto: Guido de Bono-Dei: Octavianus Anastasii: Carboncellus, de Radicofano. Wicardus: Rolandinus: Particarius, de Ferentino. Ilditius Judex: Rainerius Trigintacostae. Milites Tusci, Fortisguerra: Bernardinus filius Willelmi: Ranutius de Bernardino: Willelmus de Montorio: Aldrevandinus de Drudulo: Rolandus de Ezzolo: Buccaneccla: Rusticus de Erminola: Arlottus de Belizzo, testes.

B

Ego Andreas Scriniarius sanctae Romanae Ecclesiae, & sacri Lateranensis Palatii complevi & absolvi.

C

Chartula de medietate unius Molendini apud Sanctam Christinam, quod acquisivit Domnus Hadrianus IV. Papa, Anno 1158.

IN *nomine Domini. Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Centesimo Quinquagesimo Octavo, Anno IV. Pontificatus Domni Adriani IV. Papae, Indictione VII. Mense Octobri, die Lunae. Nos germani, ego Massutius, & Bernardus, & Rainerius in manu Alexii Pincernae & Yconomi* Domni Adriani summi Pontificis, *refutationem facimus de medietate unius Molendini, cum omni utilitate, & cum omni accessione & ingressione ad ipsum Molendinum pertinente, ut amodo Adrianus summus Pontifex & ejus Successores vel Nuntii eorum, liberam habeant potestatem possidendi, & faciendi quicquid necesse fuerit sine nostra & heredum nostrorum contradictione. Unde meritum accepimus;* vigintiduas Libras Affortiatorum *in pretium accepimus. Insuper stipulatione firmamus, quod si nos germani supradicti vel nostri heredes hanc refutationem & transactionem de supradicti Molendini medietate, quod est aedificatum in Burgo Bulseni in Rivo capite prope Lacum, rumpere, aut litigare tentaverimus, tunc unusquisque nostrum* decem Libras Afforciatorum *supradictae Curiae, aut ejus Nuntio componat, & refutatio & transactio firma stabilisque permaneat.*

D

E

In

In praesentia G. Orbevetani Episcopi, & G. Praepositi Sanctae Christinae, & Presbyteri Petri, Presbyteri Azzonis, & Domini Milonis de Radicofano, & Gregorii Corani Judicis, & Thebaldi Orbevetanae Ecclesiae Archidiaconi, & Johannis ejusdem Ecclesiae Primicerii, & Arlotti, & Perticarii, & Stephani, & Ildibrandi Succani, & Guasco, & multorum aliorum, qui ibi aderant.

Ego Pingarius rem gestam scribere rogatus scripsi.

Itaque *Assortiati*, & *Insortiati* (quod idem est) appellati fuere Denarii illi ab *Assortiare*, quod est *Munire*, *Firmare*, *Fortificare*. Romanum autem Populum usurpasse revera jus auri aut argenti publice signandi, elucere potest e concordia Anno Christi

A MCLXXXVIII. initâ inter Clementem III. Papam, & Senatum Populumque Romanum, quam dabo in Dissertatione XLII. *de Cognominum origine*, ubi Romani ajunt: *Ad praesens reddimus vobis Senatum, & Urbem, & Monetam* (idest *la Zecca* Italice). *Tamen de Moneta habebimus tertiam partem*. Sed hunc dominandi

B pruritum, quem aegre Populus Romanus deponebat, facillime etiam, quoties sese occasio offerebat, resumere consuevit. Propterea quae pecunia deinceps in Chartis Romanis saepe legitur *Provenientium*, sive *Provisinorum*, de qua sermo erit in Dis-

C sertatione subsequenti, *pecunia Senatus* appellabatur. *Libra* quoque *Parvensium Senatus*, nisi sit corruptus is locus, se mihi offert in Charta, nobis ab eodem Cencio servata.

Instrumentum de quadam renuntiatione seu refutatione, quam fecit Domino Papae Honorio III. Pandulfus filius quondam Johannis Petri de Judice. Anno 1217.

IN nomine Domini. Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Ducentesimo Decimo Septimo, & Anno Primo Pontificatus Domini Honorii III. Papae, Indictione V. Mense Aprili die XXII. Ego quidem Pandulfus filius quondam Johannis Petri de Judice, ante praesentiam Dominorum Magistrorum, scilicet Fortis, Domini Papae Notarii, & Bartholomaei, Romanae Curiae Advocati, & subscriptorum testium, ad hoc specialiter rogatorum, propria mea voluntate renuntio, & in omnibus & per omnia causâ transactionis generaliter refuto vobis verò Dominis Pandulfo Norwicensi Electo, & Sinibaldo Domini Papae Honorii Camerariis, *mandatariisque & procuratoribus ejusdem, ad hoc specialiter constitutis, ad opus*

D *& utilitatem ipsius Domini Papae Honorii & successorum ejus, atque totius Romanae Ecclesiae perpetuo, idest omnem litem & petitionem, quam denotato Domino Papae Honorio feci, petii, petere vel facere potui, videlicet de universis expensis, quas tempore mei Senatus de mandato quondam Domini Innocentii Papae III. feci, tam in custo-*

E *diendis Stratis undique in circuitu, quàm in custodia diversarum Urbium, Turrium, quas meas ad manus de consilio Virorum prudentum pro pace & quiete sancti Synodi vel Concilii, seu in aliis, quae ad pacem & securitatem venientium ad Urbem, erant necessaria, tenui; easque mihi dictus olim Dominus Papa cum munere reddere ac restaurare promisit. Quodcumque itaque jus, & quam-*

cumque actionem personalem & in rem, sive hypothecam, quod, quamve hactenus adversùs dictum Dominum Papam Honorium, & totam Romanam Ecclesiam, & in omnibus ejus bonis & possessionibus habeo, habui, vel habere quoquo modo possem, tam scilicet jure vel occasione praedictarum impensarum, quas, ut dictum est, feci, quàm etiam cujuslibet promissionis quorumlibet datorum, tam pro damni restauratione quàm aliter modo quolibet mihi, vel alii pro me factae a dicto olim Domino Papa, vel ab alio pro eo, & generaliter undecumque & quomodocumque adversùs dictum Dominum Papam Honorium, & totam Romanam Ecclesiam, respectu cujuslibet rei vel causae, petere vel litigare, seu modo quolibet inquietare possem usque in hodiernum diem vobis, ut dictum est, pro eo procuratorio nomine in omnibus & per omnia generaliter refuto, nulla mihi in aliquo facta penitus reservatione. Pro eo quod vos procuratorio nomine pro dicto Domino Papa Honorio, & de pecunia ejusdem Camerae, mihi pro omni meo jure praedictarum impensarum & aliorum quorumlibet datorum vel promissi, interventu quoque & laudatu Dominorum scilicet Stephani *Dei gratiâ* Sanctorum Apostolorum Presbyteri Cardinalis, & Comitis Ricardi, *atque Johannis Bobonis, electorum Arbitrorum a praedicto Domino Papa, & a me, etiam compromisso poenae* mille Librarum Parvensium Senatus, *datis atque persolutis* ducentas Libras bonorum Parvensium Senatus. *De quibus omnibus, & de omni meo jure bene quietum me voco, & non solutae pecuniae exceptione omnino refuto. Ideoque amodo dictus Dominus Papa & Successores ejus de hac causa quieti semper & pacifici maneant, eosque ab omni persona de hac causa semper indemnes conservare, vobis, ut dictum est, pro eo procuratorio nomine, sub poena totius praefixae poenae dupli nomine plejariae promitto. Novissime autem pro me & meis heredibus & Successoribus vobis pro dicto Domino Papa & ejus Successoribus procuratorio nomine, ut dictum est, hanc refutationem, & quae dicta sunt, omnia observare, defendere & adimplere nomine plejariae & principalis obligationis promitto sub poena totius praedictae pecuniae duplae. Et solutâ poenâ haec Chartula firma permaneat; quam scribere rogavi Johannem Leonis Scriniarium in Mense & Indictione supra-scripta V.*

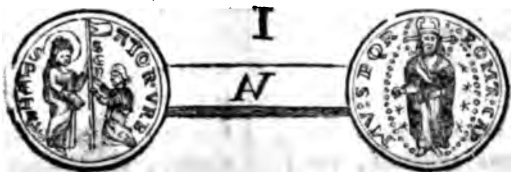
Testes Petrus Capocia, & Petrus Nicolatri, Domini Papae Uscerii. Johannes Sancti Angeli; Bonussenior Marchionis; Johannes Sancti Germani.

Ego Johannes Leonis, sanctae Romanae Ecclesiae Scriniarius, habens potestatem dandi tutorem & curatorem, emancipandi, etiam decretum interponendi, & alimenta decernendi, complevi & absolvi.

Et sane Saeculo eodem Tertiodecimo Nummi visuntur tum aurei, tum argentei, Romae percussi decreto Senatus, iisque *Senatoris*, ac ipsius *Senatus* nomen impressum. Atque heic mihi praesto fuit doctissimus vir Franciscus Valesius, cujus in Romanae praesertim & barbaricae Philologiae studio scientiam ac judicium non Urbs tantùm suspicit, sed quicumque eruditionis caussâ Romam petit. Itaque is monuit, Romanorum Senatorem Anno Christi MCCLII. fuisse *Raimundum Capizucchium*, cujus etiam Nummus aureus superesse videtur num. I. In ejus antica stat Christus, Librum laevâ tenens, stellulis circumdatus, cum Epigraphe: VOT. S. P. Q. R. ROMA CAPVT M. idest *Mundi*. In postica San-

Sanctus Petrus vexillum porrigit viro genibus flexis accipienti, cum veste Senatoria, & birreto in capite. Addita est inscriptio: S. PETRVS SENATOR VRBIS. In ima scuti parte fortassis inspicienda se offerunt insignia Familiae Capizucchiae cum fascia transversa. Ad haec idem humanissimus Valesius duûm variorum Nummorum ectypon ad me misit, quos heic infra editos volo. In primo Nummo, num. II. protome Urbis visitur, dexterâ pomum, laevâ palmam tenentis, literis circum positis ROMA CAPVT MVNDI. In altera facie Leo signatus est, cum Literis BRANCALEO S. P. Q R. Fuit hic *Brancaleo de Andalò*, sive Andaloi filius, civis Bononiensis, Doctor, & Eques Auratus, atque Senator Urbis. In Annalib. Genuensib. Caffari Lib. 6. Tom. VI. Rer. Italicarum, Genuensium Praetor fuisse dicitur Anno Christi MCCXXV. *vir nobilis Brancaleo de Bononia filius Andalonis*. Illum ipsum reputassem, qui postea Senatorem Romanae Urbis gessit, nisi Historicus ad eumdem Annum mortem ejusdem retulisset. Quare is fuerit avus, aut pater alterius Brancaleonis Romanorum Senatoris. Quo Anno iste amplissimo illo munere functus fuerit, diligentissime investigavit praelaudatus Valesius, multisque Historicorum erroribus hac in re deprehensis, tandem evicit, Brancaleonem Anno Christi MCCLIII. Senatorem Romae processisse, Matthaei Parisii Auctoris synchroni auctoritate praecipue fretus, qui recurrente Natali Domini Anni MCCLIII. nuntiata haec Regi fuisse scribit: *Mense Augusti Romani elegerunt sibi novum Senatorem, Civem Bononiensem, virum justum & rigidum, Jurisque peritum, qui noluit electioni de se factae quomodolibet consentire, nisi securum eum facerent, quod tribus annis contra Statutum Urbis staret in ipsius Senatus potentia*. Ita in Londinensi Editione Parisii Anno MDCLXXXVI. pag. 741. Britanni a Natali Domini novum Annum inchoabant: quare ea Regi nuntiata fuere sub finem Anni MCCLII. In eamdem sententiam convenit Auctor Historiae Miscellae Bononiensis, a me editae Tomo XVIII. Rer. Italicarum, cujus haec verba sunt ad Annum Christi MCCLII. *In quello Anno Messer Brancalione di Andalò da Bologna fu eletto Senatore di Roma, e partissi con una bella compagnia, e andò al suo viaggio*. Scilicet is Anno MCCLII. electus, Anno subsequenti Urbem rexit. Auctor Vitae Innocentii IV. Papae, Tom. III. Rer. Italicar. pag. 592. eadem confirmat, scribens: *Illo tempore Romani quemdam Militem Bononiensem, Brancaleonem nomine, pro triennio in Senatorem Urbis elegerunt*. Itaque sub eo percussus est Nummus.

Quinque subsequentes Nummos, a Romano Senatu percussos, mihi suppeditavit e Collectaneis MStis Clariss. olim Viri Francisci Blanchinii peramicus vir Joannes Franciscus Musellius supra laudatus. Diversa Senatorum Insignia unum ab altero distinguunt. Ceterum praecedentibus similes sunt, neque explicatione indigent.

Alios praeterea Nummos a Romano Senatu variis temporibus obsignatos evulgavit Clarifs. Floravantes in P. II. de antiquis Romanorum Pontificum Denariis, quos utpote praecedentibus similes omitto.

A Praeterea invenio eodem Saeculo Christi Tertiodecimo, Romae in cursu fuisse *Denarios Paparinos*, quorum mentio occurrit in subsequenti Charta, quam mihi suppeditavit saepe laudatum Regestum Cencii Camerarii.

Promissio & obligatio Syndici Castri Centumcellarum super Censu annuo *quinquaginta Librarum Paparinorum* Romanae Ecclesiae solvendarum, Anno 1291.

In nomine Domini, amen. Anno Nativitatis Dominicae Millesimo Ducentesimo Nonagesimo Primo, Indictione IV. Pontificatus Domini Nicolai Papae IV. Anno III. Mensis Januarii, die II. intrante. In praesentia mei Notarii & testium subscriptorum, Jacobus Saxi de Castro Centumcellarum, Syndicus & Procurator Hominum & Universitatis dicti Castri, ad infrascripta specialiter constitutus, coram venerabili viro Domino Nicolao Domini Papae Camerario & Notario personaliter constitutus, Instrumentum sui Syndicatus exhibuit, tenoris & continentiae infrascriptae.

B *In nomine Domini, amen. Anno Nativitatis ejusdem MCCXCI. tempore Domini Nicolai Papae IV. die XXV. Mensis Decembris, Indictione IV. Congregato Consilio speciali & generali & universali Parlamento Hominum & Universitatis Castri Centumcellarum, de mandato discreti viri Petri Basseji de Urbe, Castellani Castri saepedicti, ad*
C *sonum campanae, & vocem praeconis, ut moris est, ipse Castellanus cum voluntate, auctoritate, atque decreto dicti Consilii & universalis Parlamenti dicti Castri, & dictum Consilium & Parlamen-*

mentum cum voluntate, auctoritate, atque decreto dicti Castellani, fecerunt, constituerunt, & ordinaverunt Jacobum Saxi de eodem loco, praesentem & suscipientem, eorum Syndicum & Procuratorem & Nuntium specialem, ad petendum & supplicandum sanctissimo Patri & Domino, Domino Nicolao *divinâ providentiâ* Papae IV. *quod Castrum Centumcellarum, quod ad Romanam Ecclesiam pertinet pleno jure, faciat immediate in temporalibus per ipsius Cameram regi ac etiam gubernari, ita quod Universitas & Homines dicti Castri, sicut ipsius Ecclesiae subditi speciales, non teneantur, nec compelli possint, alicui vel aliquibus aliis, nisi Camerario Domini Papae, qui pro tempore fuerit, vel Castellano, qui per Dominum Papam, vel ipsius Cameram ad custodiam & regimen dicti Castri fuerit deputatus, in temporalibus respondere, laudabilibus ac approbatis consuetudinibus, & statutis Hominum dicti Castri, quae non sint contra honorem & jurisdictionem Romanae Ecclesiae, integraliter reservatis eisdem. Et ad offerendum & promittendum nomine Universitatis & Hominum ejusdem Castri, & pro ipsis propter hoc specialiter venerabili Magistro Nicolao de Trebis Domini Papae Camerario & Notario recipienti & stipulanti nomine & vice Domini Papae & Ecclesiae praelibatae, nomine Census* quinquaginta Libras Paparinorum *per eos vel ipsorum Procuratorem annis singulis infra quindenam a Die Nativitatis Dominicae numerandam in perpetuum Camerae ejusdem Ecclesiae, ubicumque Romana Curia fuerit in Terris ipsius Ecclesiae, cum effectu solvendas. Si verò eadem Curia extra Terram resederit supradictam, praefatam pecuniae quantitatem persolvent Thesaurario Patrimonii per Ecclesiam ordinato, salvis & plenarie Domino Papae & Ecclesiae Romanae omnibus aliis juribus & jurisdictionibus, quas in praefato Castro ac ejus territorio dignoscitur obtinere. Dantes & concedentes eidem Procuratori plenum & speciale mandatum, jurandi in animas Hominum & specialium personarum Universitatis Castri praedicti, praedicta omnia habere firma, rata, & ea integraliter observare; promittentes mihi Notario recipienti & stipulanti nomine & vice Domini Papae & ejus Camerarii, omnia & singula supradicta, & quicquid in hac parte per eumdem Syndicum seu Procuratorem ipsorum actum, promissum, & gestum exstiterit, seu etiam procuratum, sub obligatione & hypotheca omnium bonorum Universitatis ejusdem Castri, & singularium personarum ipsius, se inviolabiliter servaturos, ac etiam impleturos.*

Actum in Centumcellis, sub Porticu Sancti Jacobi in Platea Communis, praesentibus Donno Leonardo Priore Sanctae Mariae de Valle de Centumcellis, Presbytero Joanne Canonico dictae Ecclesiae, Domino Tancredo de Monte Cocozono, Alberto Domini Raynerii de eodem loco, Magistro Cazato Notario, Magistro Leone Notario, & Magistro Janne Simeonis, Rectoribus Terrae praedictae, Jacobucio Scolare Sancti Nicolai, & Giliolo Petteno, testibus ad haec rogatis.

Et ego Johannes Rubeus, olim Bartholomaei, auctoritate Almae Urbis Praefecti Notarius, & nunc dicti Capellani & Universitatis Castri praedicti Scriba, praedictis omnibus interfui, & rogatus scripsi, & publicavi, meoque signo supra signavi.

Unde Jacobus Saxi ejusdem Castri Cancellarius, Syndicus praelibatus ex vigore & auctoritate praescripti Syndicatus, pure ac libere, secumque plena deliberatione praehabitâ, Syndicario & procu-

procuratario nomine Hominum & Universitatis Castri Centumcellarum, per legitimam stipulationem promisit eidem Domino Camerario stipulanti & recipienti pro Domino Papa & Successoribus suis, & Romana Ecclesia, & ejus Camera, ex nunc in antea dare & solvere cum effectu singulis annis eidem Camerae, ubicumque Romana Curia in Terris Ecclesiae fuerit, alioquin Thesaurario Patrimonii Beati Petri in Tuscia, inibi pro Romana Ecclesia deputando, quinquaginta Libras Paparinorum, *infra quindenam Nativitatis Dominicae, ad indicium perceptae protectionis & exemtionis ab eodem Domino Papa, videlicet, quod Homines & Universitas dicti Castri Centumcellarum a jurisdictione Rectoris Patrimonii Beati Petri in Tuscia, ejusque Officialium, qui pro tempore fuerint, sint exempti, & quod de cetero sub tutela & protectione Camerae Sedis Apostolicae specialiter permanentes, de juribus Ecclesiae Romanae debitis, eidem Camerae dumtaxat, & nulli alii respondere teneantur. Ac illum recipient sine contradictione qualibet in Rectorem, qui ad eorum & dicti Castri regimen de Domini Papae conscientia fuerit per eamdem Cameram specialiter deputatus, laudabilibus consuetudinibus & Statutis Hominum & Universitatis Castri praefati non praejudicantibus jurisdictioni ac juribus, quae praefata Ecclesia in Castro praedicto, ejusque territorio plenarie obtinet, prout praedictae Sedis Camerarium singulis annis corrigi & ordinari contigerit, reservatis eisdem, secundum modum & formam, quem, & quam idem Domnus Papa in Apostolicis Literis super protectione ac exemtione praedictis conficiendis exprimendum duxerit vel exprimendam. Insuper promisit Syndicus supradictus nomine, quo supra, eidem Domno Camerario stipulanti & recipienti pro Domino Papa, ejusque Successoribus, Romana Ecclesia, & ejus Camera, quod quoties dictum Commune cessare contigerit in solutione, ut praemittitur, dictarum* quinquaginta Librarum Paparinorum, *toties nomine poenae solutis ipsis quinquaginta Libris, alias quinquaginta Libras ejusdem monetae integre persolvet Camerae memoratae. Quae omnia & singula idem Syndicus nomine dicti Communis, & ipsum Commune promisit attendere & observare facere, & integrum adimplere, sub obligatione bonorum omnium Hominum, & Universitatis ejusdem Castri, mobilium & immobilium, praesentium & futurorum, & sub poena dupli dictae quantitatis: quâ poenâ solutâ vel non, nihilominus omnia & singula, quae in hoc Instrumento continentur, in sua permaneant firmitate. Et ad majorem firmitatem omnium praedictorum idem Syndicus & Procurator nomine ac vice sua, & singulorum Hominum praedictae Universitatis, quorum Syndicus & Prucurator existit, juravit tactis sacrosanctis Evangeliis, omnia & singula supradicta plene sine fraude facere attendere, observare, & facere observari sine fraude & dolo.*

Actum apud Urbemveterem in Camera, in qua praedictus Domnus Camerarius morabatur, praesentibus Fratribus Hugone & Johanne Macarii Marescalcis familiae Domini Papae, Domino Onufrio de Trebis Canonico Virdunensi, Paulo Casellae de Reate, Borgarucio de Perusio, Magistro Johanne Draconis, Johanne Rubeo Notario Centumcellensi, & Octaviano Raynerii, testibus ad haec rogatis.

Et ego Jacobus Pisani de Viterbio, Apostolica auctoritate, & nunc Camerae Domini Papae Notarius, praemissis interfui, & ea rogatus scribere, fideliter scripsi &c.

Quid

Quid autem *Paparina* pecunia fuerit, incompertum mihi fateor. Aut ab Insigni gentilicio (nunc *Arme* appellamus) Senatoris, nomen inditum Denariis: fortassis enim *Anserculum*, quem *Papero* Italica Lingua nuncupat, ille pro Insigni gerebat: Aut ab ipsius Senatoris nomine aut agnomine. *Paparone* nobilem virum inscriptum reperio in Musivo Romano sequioris aevi, quod Ciampinius aere incisum dedit Tom. I. pag. 82. Usque ad initium Seculi XIV. desiderantur Nummi jussu Romanorum Pontificum percussi. Mirum tamen foret, si Bonifacius VIII. vir grandis animi neglexisset illustrem hanc sui Principatus praerogativam, quando Benedictus XI. ejus Successor jure hoc suo usus deprehenditur. Porro, ex quo in Gallias, atque Avenionem a Clemente V. Curia Romana translata fuit, novimus, tunc in primis a summis Pontificibus signatam fuisse pecuniam. Et quosdam quidem e Nummis ibi percussis servavit nobis, publicique juris fecit Baluzius in Vitis Paparum Avenionensium; quos propterea huic Operi in commodum Eruditorum adjunctos volo. Ad haec Anno MDCCXV. Xaverius Scilla Librum de *Nummis Pontificiis* a Clemente V. usque ad Clementem XI. Romanis typis impressum edidit, nullo tamen addito eorum ectypo. Denique Benedictus Floravantes a me supra laudatus argumentum hoc uberius illustravit altero Libro post ejus mortem a Philippo fratre edito. Ex ejus labore & ego proficiens, inde hausi, quae visa sunt consentanea instituto meo.

Itaque Primus Nummus aereus, a Scilla & Floravante productus, hisce literis signatus est PP. BENEDICT. VN. cum Cruce in medio, A idest *Papa Benedictus Undecimus*, vir singularis sanctitatis, qui Anno Christi MCCCIII. ad solium Pontificale evectus fuit. In postica duae Claves erectae cum literis hisce circumpositis S. PETR. PATRIMONIVM.

Secundus Nummus, qui primus est inter editos a Baluzio, *Clementem V.* Pontificem exhibet, sacrâ Tiarâ ornatum, dexterâ benedicentem, & B sinistrâ gestantem Crucem, cum epigraphe CLEMENS PAPA QVINTVS, qui Anno Christi MCCCV. electus fuit. In alterâ Crux aream implet cum duobus limbis circum. Brevior has literas praefert COMIT. VENASINI, idest Comitatus Venayssinus, seu Vindascinus in Provincia, C cui jam dominabatur Ecclesia Romana. Latior limbus habet AGIM: TIBI: GRA: OMNIPOTENS DE: nempe *Agimus tibi gratias, Omnipotens Deus*. Supra visuntur geminae Claves, insignia Romanae Ecclesiae.

Tertius Nummus, a Baluzio productus, & apud D. Vercellinum Mariam Vicecomitem, exhibet protomen D Romae supra duos Leones insidentis, nisi sub ea figura Faldistorium, aut sellam designatam potius opineris. Haec ibi inscriptio IOHES PAPA XXII. COMIT. VENASINI. Altera facies Crucem in area habet, foliis ornatam in extremitatibus, cum lemmate AGIM: TIBI: GRA: OMNIPOTES DEVS. Solium Pontifi- E cium conscendit *Johannes XXII.* Anno Christi MCCCXVI.

Quartus â Floravante productus & ad eundem Pontificem spectans exhibet in anteriori parte imaginem S. Johannis Baptistae promissis capillis & barba, prolata dextera, sinistra baculum tenet, in cujus apice Crux est. In superiori parte nummi Mitra Pontificia teniis utrinque pendenti-

bus & literae S. IOHANNES B. In aversa parte lilium, & in circulo duae parvae claves decussatae cum epigraphe SANT. PETRV.

De hoc nummo egi in Differt. XXVIII. ubi animadverti complures Principes industriam Florentinorum in cudendis florenis aemulatos fuisse, atque inter eos Johannes XXII. ob quam causam Johannes Villanius de eo conquestus est.

Quinctus argenteus, Scillae visus, & a Floravante editus, Papam eumdem praesefert sedentem, cum literis PP. IOHANNES. In altera facie aream Crux occupat, circumpositis hisce literis SALVE SCA CRVX.

Sextus Nummus aereus apud eumdem Scillam, & Floravantem Cruce in medio positâ insignitus est cum Epigraphe circumducta PP. IOHANNES. In posticae limbo VIGESIMVS SEC. & in area VDS. idest *Secundus*.

Septimus aereus, cujus est mentio apud eumdem Scillam & Floravantem, Claves duas erectas habet cum literis IOES PAPA XXII. In aversa parte Crux cum ista epigraphe PATRIM.' DIV.' PE.' idest *Patrimonium Divi Petri*. Invecta quippe jam fuerat consuetudo appellandi Sanctos *Divos*, minime a Sancto Augustino laudata.

Octavus aereus Nummus in Museo Bertacchinio Mutinae, Pontificis effigiem nobis offert, dextrâ gestantis geminas Claves, & sinistra Crucem, cum literis PP. IOHES XXII. In postica visuntur itidem Claves cum literis S. ECCLIE ROME, hoc est *Sanctae Ecclesiae Romanae*.

Nonus qui Tertius est inter editos a Baluzio, spectat ad *Benedictum XII.* electum Anno Christi MCCCXXXIV. In cathedra insidet Pontifex, manu Pastoralem baculum tenens, cum literis BENEDITVS. Aversa facies, Crucem in area habet, hisce literis circumdatam PP. DVODECIMO.

Decimum Nummum publici juris fecit Floravantes. Ibi Crux cum literis PP. BENEDITVS XII. ex adversa facie binae Claves visuntur. Circumstant literae PATRIM. S. PETRI ✠

Undecimus, Baluzio Quartus, pertinet ad *Clementem VI.* Papam, Anno Christi MCCCXLII. electum. Ejus effigies cernitur cum literis CLEMS PP. SEST. Claves quoque ibi visuntur. In postica Crux cum literis COMES VENESI. ac rursus Claves. In latiori limbo AGIMUS TIBI. GRAS OMNIPOTES DEVS.

Duodecimus Nummus item argenteus apud Scillam & Floravantem visitur. Ibi figura Papae sedentis, cum literis CLEMENS PP. SEXTVS. Aversa pars duas Claves decussatas habet, & hanc epigraphen: SANTVS PETRVS E. PAL. idest, *&* *Paulus*.

Decimus tertius quoque argenteus apud Scillam & Floravantem ostendit Clementem ipsum Papam sedentem, cum Literis CLEMS PP. SEXTS. In postica Crux literas intersecans, & quatuor paria Clavicularum, cum epigraphe SANTS PETRVS.

Quartus decimus Nummus, qui est Quinctus inter Baluzianos, exhibet effigiem *Innocentii VI.* ad Pontificium thronum Anno Christi MCCCLII. evecti. Insidet & ipse supra duos leones, seu verius sellam, aut faldistorium, cum hac epigraphe INNOCEN. PP. SEXTVS. Altera facies Crucem praefert, in cujus angulis quaterna Clavium paria visuntur. Circumstant literae SANTVS PETRVS.

Deci-

Decimum quintum alterum ejusdem Innocentii nummum protulit Floravantes. Ibi imago S. Petri in Cathedra sedentis Pontificia veste induti cum nimbo, & dextera Claves tenentis. Circum literae SANTVS PETRVS in area posticae Tiara Pontificia triplici corona exornata. Subtus binae Claves decussatae cum literis INNOCENTIVS PP. SEXTVS.

Decimus sextus, Baluzio Sextus, effigiem praefert *Urbani V.* Papae, Anno Christi MCCCLXII. electi, & supra sellam sive leones sedentis, cum epigraphe VRBANVS. PP. QVNTS. Postica binas Claves in area habet cum literis circumpositis SANCTVS PETRVS.

Decimus septimus argenteus Nummus penes nobilem Jurisconsultum Forosemproniensem Joachini, Auditorem Rotae Bononiensis, effigiem Papae exhibet cum literis VRBA. V. PP. ideft *Urbanus V. Papa*. In area posticae V. R. B. I. Circumstant literae IN ROMA. Scilicet Nummus percussus, quum Anno MCCCLXVIII. idem Urbanus magnifice Romam ingressus fuit, Avenione illuc profectus.

Decimum octavum argenteum Nummum Scilla evulgavit. Ibi idem Pontifex sedet, hisce literis distinctus: VRBANVS PP. QVNTVS. In aversa parte duae Claves decussatae cum literis FACTA IN ROMA.

Decimum nonum argenteum Scillae & Floravanti praelaudatis debemus. In eo visitur Papa sedens cum epigraphe VRBAN. PP. QVNTS. Altera facies habet Crucem cum quatuor paribus clavium, & literis SANTVS PETRVS.

Vigesimus aereus apud Floravantem. Ibi Mithra in medio, & in circulo duae Claves cum literis VRB. PP. QNTS. Postica habet in area Crucem cum duobus paribus Clavium, & literis per gyrum S. * M. T.' PET.' E PAS.

Vigesimum primum argenteum Scilla & Floravantes protulere. Ibi protome ejusdem Papae cum literis VRB. PP. QVITS. In aversa parte S. PET. E PAL. idest *Sanctus Petrus & Paulus*. Adduntur in area literae ad modum Crucis V. R. B. I.

Vigesimus secundus argenteus, a Scilla editus, hanc epigraphen praefert: VRBAN. QVNTS. In medio Mithra cum literis suppositis V. PP. idest *Universalis*, aut *Urbis Papa*. Postica pars Crucem exhibet cum duabus Mithris, & duobus paribus clavicularum decussatarum. Adduntur literae in limbo SANCTVS PETRVS.

Vigesimus tertius, qui est Septimus inter Baluzianos, *Gregorium XI.* Papam electum Anno Christi MCCCLXXI. nobis ostendit. Ibi epigraphe GREGORS. PP. VNDEC. In altera facie geminae Claves decussatae, & SANTVS PETRVS.

Vigesimum quartum argenteum Scilla & Floravantes indicavit. Protomen Papae exhibet cum duabus rosulis, & literis GG. PP. VND. Postica habet IN ROMA & in medio V. R. B. I.

Vigesimus quintus argenteus a Scilla & Floravante editus protomen Papae ostendit cum literis GG. PP. VND. Apponitur Corona Regia. Aversa pars habet IN ROMA. & V. R. B. I.

Vigesimus sextus eidem Gregorio Papae tribuitur a Scilla. Ibi protome Pontificis cum clavicula, duabus rosulis, & literis S. PETRVS. In posti-

* Nisi pro uno charactere M. duo simul juncti sint, A. scilicet, & N. ut perspicienti attentius videtur; & tunc SANT. legeretur perspicue.

postica DE ROMA. & literae V. R. B. I. & geminae rosulae. Est & alter similis sine clavicula, sed cum T. in antica & postica.

Vigesimus septimus argenteus apud Scillam, & Floravantem spectat ad *Urbanum VI.* Papam, Anno Christi MCCCLXXVIII. electum. Visitur ibi figura Papae sedentis, cum epigraphe VRBANVS PP. SEXTVS. Altera facies habet Crucem & quatuor paria Clavicularum decussatarum, ac literas SANCTVS PETRVS.

Vigesimus octavus, qui est Octavus inter Baluzianos, pertinet ad *Clementem VII.* Antipapam electum Anno Christi MCCCLXXVIII. Illic visitur ejus effigies cum literis CLEMENS PP. SEPTIVS. In postica Claves & lemma SANCTVS PETRVS.

Vigesimus nonus argenteus, a Scilla productus, sedentem exhibet Clementem ipsum cum hac Epigraphe CLEMENS PP. SEPTIMVS. Postica habet duas Claves decussatas cum literis SANCTVS PETRVS ET PAVLVS. Alter Nummus similis visitur apud Floravantem, ubi pro *Septimus* legitur SEPTIVS.

Trigesimus alter Nummus apud Floravantem exhibet Tiaram Pontificiam, cui subest insigne gentilitium cum literis CLEMENS PP. SEPTIVS. In altera S. Petrus cum literis S. PETRVS APOSTOLVS.

Trigesimus primus apud eumdem, Tiaram Pontificiam exhibet triplici corona, ac teniis pendentibus ornatam: utrinque parvae Claves decussatae. In altera Claves cancellatim dispositae & alligatae cum literis SANCTVS PETRVS ET PAVLVS.

Trigesimus secundus argenteus apud Scillam pertinet ad *Bonifacium IX.* Papam, electum Anno Christi MCCCLXXXIV. Visitur Papa se-

A dens cum epigraphe BONIFAT. PP. NONVS. In aversa parte cifra ad formam incudis, & geminae Claves decussatae cum literis SANCTVS PETRVS.

Trigesimus tertius argenteus a Scilla editus, Papam sedentem exhibet cum literis BONIFAT. PP. NONVS. Altera facies habet SAN-

B CTVS PETRVS. Inter literas conspicitur caput Mauri hominis, atque in area sunt geminae Claves decussatae.

Trigesimum quartum argenteum Scilla evulgavit. Ibi protome Pontificis & epigraphe BONIFAT. PP. N. Postica habet IN ROMA, & literas ad formam Crucis V. R. B. I.

C Trigesimum quintum argenteum Scilla protulit, cum Pontificis ejusdem protome ac literis PP. B. NONVS. In postica DE MACERATA, atque in medio A. Itaque percussus fuit in Civitate Maceratae.

Trigesimus sextus apud Scillam, aereus, Triregnum exhibet cum literis in limbo B. PP. NONVS. A-

D versae partis aream Crux occupat cum literis DE FIRMO. A Firmanis cusus est hic Nummus.

Trigesimus septimus, qui est Nonus inter Baluzianos, exhibet *Benedictum XIII.* Antipapam electum Anno Christi MCCCXCIV. Ibi spectare potes illius effigiem, & inscriptionem BENEDICT PP. TRDEM. i-

E deft *Tertius decimus*. In postica Claves cum literis SANTVS PETRVS ET PAVLVS.

Trigesimus octavus argenteus a Scilla recensetur. Ibi Papa sedens cum literis INNOCENTIVS PP. VII. Is fuit electus Anno Christi MCCCCIV. In postica duae Claves decussatae, & SANCTVS PETRVS. Alter similis visitur, addito capite homi-

hominis Mauri, & duobus asteriscis à Floravante editus.

Trigesimus nonus apud Scillam, quoque argenteus. Papa ibi sedet cum eadem epigraphe INNOCENTIVS PP. VII. Aversa pars habet SANCTVS PETRVS. S. P. Q. R. & duas Claves decussatas cum asterisco. Videtur Nummus cusus a Senatu Populoque Romano Anno Christi MCCCCV. quo vir pacificus & mitis ob Nepotis truculentum facinus fugam arripere coactus, Romanis resumendae auctoritatis locum reliquit. Alter similis Nummus visitur sine insignibus a Floravante editus.

Quadragesimus Nummus argenteus Veronae adservatus ab amico viro Johanne Francisco Musellio, spectat ad *Gregorium XII.* Papam electum Anno Christi MCCCCVI. Ibi visitur Papa sedens, & epigraphe GREGORIVS PP. XII. In postica geminae Claves decussatae, & SANCTVS PETRVS. cum capite Mauri.

Quadragesimum primum argenteum Scilla evulgavit praeferentem *Johannem XXIII.* Papam electum Anno Christi MCCCCX. Visitur figura Papae sedentis cum literis IOVANNES PP. XXIII. In aversa parte Claves decussatae, & SANCTVS PETRVS. Alter similis Nummus exsistit cum capite hominis Mauri. Tertius quoque similis occurrit, additâ *Coxâ*, quae illius Insigne gentilicium fuit.

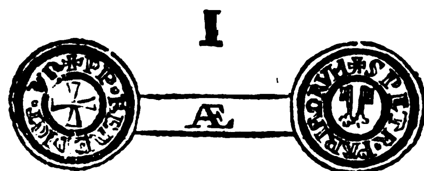
Quadragesimus secundus Nummus aureus apud Floravantem. In antica Tiara Pontificia, & infra stemma, cui epigraphe haec additur: IOHES. PP. VIGESIMVS III. In postica duae Claves decussatae, & SANTVS PETRVS ET PAVLVS. cum insita inter Claves litera R.

Quadragesimus tertius proditur a Floravante aureus Nummus. In antica habet stemma cum Tiara, & IOHES VIGEXIMVS III. In postica S. Petrus dexterâ Clavem, sinistrâ Librum tenens, & literis in circuitu S. PETRVS APOSTOLVS.

Sunt & alii Nummi Pontificii a Panvinio, Ciacconio, & Victorello evulgati, quorum legitimitatem quum praestare nequeam, propterea omitto. Quod si Numismata a Martino V. Papa usque ad Innocentium XI. quisquam desiderat, Molineti Parisiensis hac de re Librum consulat; immo celebre opus adeat V. Cl. Philippi Bonanni e Soc. Jesu, qui duobus Tomis Anno MDCXCIX. Romae impressis, longe plura produxit atque illustravit. Denique Clarissimi Floravantis Liber postumus merces hujusmodi omnium accuratissime exposuit. Hac de caussa iis rursus imprimendis tempero.

ROMANI PONTIFICES.

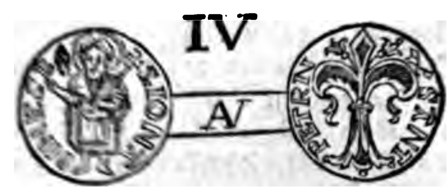
I

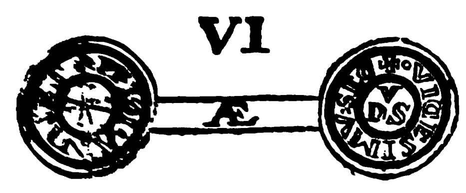

II

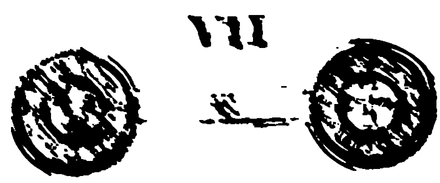

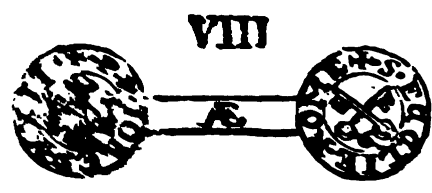

III
AR

IV
AV

V

VI
Æ

VII

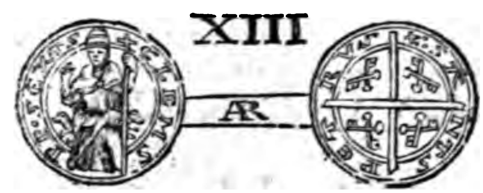

VIII
Æ

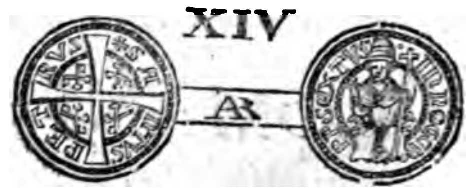

IX
Æ

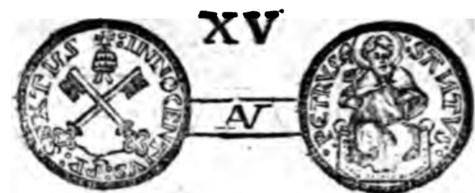

X
AR

XI
AR

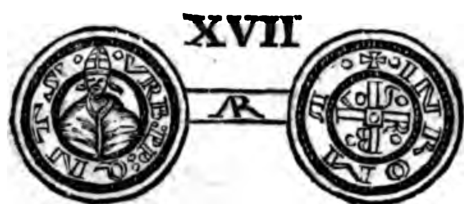

XII
AR

XIII
AR

XIV
AR

XV
AV

XVI
AR

XVII
AR

XVIII
AR

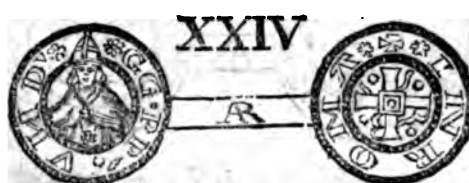

XIX
AR

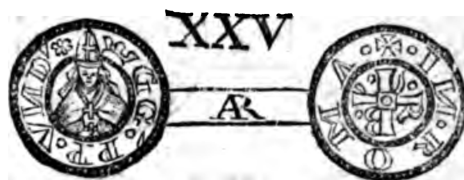

XX
Æ

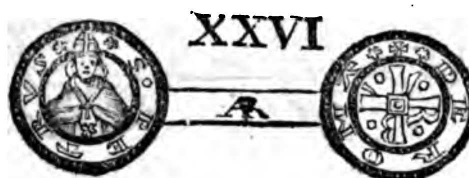

XXI
AR

XXII
AR

XXIII
AR
SANCTVS PETRVS

XXIV
AR

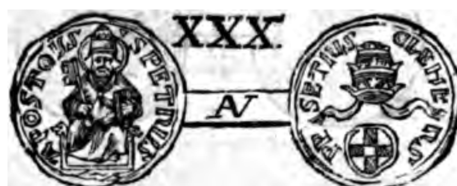

XXV
AR

XXVI
AR

XXVII
AR

XXVIII
AR

XXIX
AR

XXX
AV

XXXI
AV

XXXII
AR

XXXIII
AR

XXXIV
AR

XXXV
AR

XXXVI
Æ

XXXVII
AR

XXXVIII
AR

XXXVIII
AR

XXXIX
AR

XL
AR

XLI
AR

XLII
AV

XLIII
AV

RA-

RAVENNA.

AD *Ravennam* me confero. Illustris haec Civitas Anno Christi CCCCII. Sedes Imperii Occidentalis constituta ab Honorio Augusto, ex eo saltem tempore Monetariae officinae decore frui coepit. Apud Du-Cangium visitur ejusdem Honorii Nummus cum literis RV. P. S. quas siglas eruditi interpretantur *Ravennae Pecunia Signata*. Alter quoque a Johanne Tyranno post Honorii mortem percussus easdem literas praefert. Neque ulla mihi dubitatio, quin & sub Odoacre Turcilingorum Rege, tum sub Theoderico, Athalarico, Theodahato, Witige, & Baduila Gothorum Regibus ab Anno Christi CCCCLXXVI. ferme usque ad DXL. eadem praerogativa, uti Romae, ita & Ravennae perseveraverit. Odoacris nullos Nummos vidi: unum tantummodo Theoderici Romae cusum sub oculis habui. Rarissimum tamen frustulum antiquitatis ad inclytum illum Regem pertinens exeram, quod Mutinensi ex Urbe in suum Museum intulit Cl. V. Apostolus Zenus, antiquorum monumentorum venator indefessus, hoc est Nummum aereum (ita tantisper appellare liceat) quadrangularis formae, non minoris crassitudinis, quàm Numismata majoris moduli. In altera facie leguntur literae istae D N. THEODERICI. In alterâ una tantùm litera visitur, sed exesa, formam T referens, quae fortassis est initialis nominis Theoderici, & Coronâ laureâ, seu querceâ circumdatur. Duplex heic rarum occurrit. Alterum, quod in exteriori limbo Nummi (Italice *nel contorno*) literae istae leguntur: CATVLINVS V. C. ET

A I...... L...... P. F. V. Alterum, quod tum ipsius *Theoderici*, tum *Catulini* nomina literis constant in aere cavatis, atque argento oppletis. In nomine Theoderici adhuc fere omnes literae supersunt; e *Catulini* nomine praeter duas aut tres, quae remanent, reliquae exciderunt, superstite earum vestigio in aere. Ex illustri

B ac nobilissima Familia Catulinus iste fuit, utpote quae Anno Christi CCCXLIX. Consulem dedit *Aconium Catullinum*; neque enim diversa mihi nomina sunt *Catullinus*, & *Catulinus*. Tulit etiam Praefectos Urbi, Proconsules, aliosque aliis muneribus primariis functos, quorum mentio est in Codice Theodosiano, at-

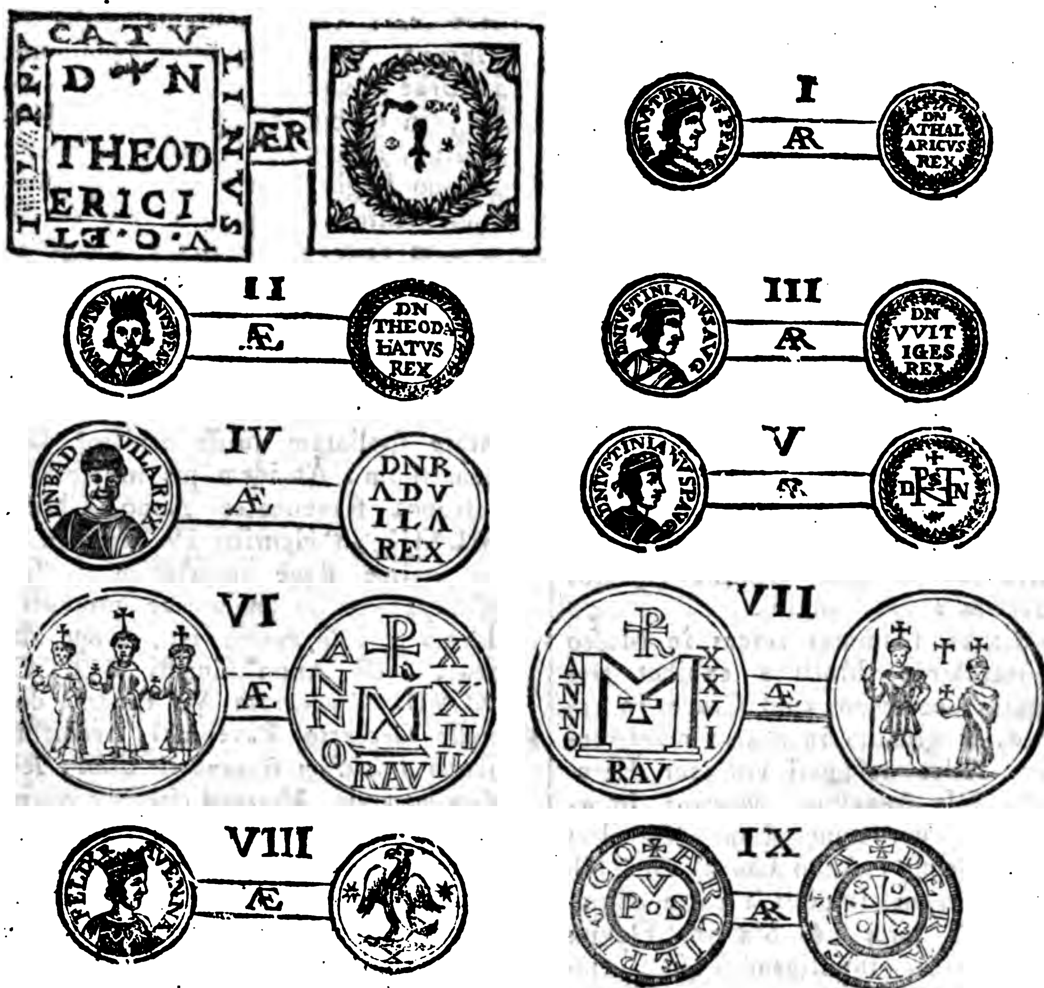
C que in aliis veterum monumentis. Apollinaris Sidonius Lib. I. Epistol. XI. auctor est, *temporibus Augusti Majorani*, scilicet circa Annum Christi CCCCLX. Satyricam Chartam Arelate disseminatam fuisse. *Accidit casu, ut Catullinus Illustris tunc ab Arvernis illo veniret &c.* Est & ejusdem Sidonii Carmen Duodecimum *ad Vi-*

D *rum Clarissimum Catullinum*. Uti notum est, circiter Annum CCCCLXXXII. Apollinaris Sidonius diem suum obiisse creditur. Habes autem in Nummo, circiter Annum Christi CCCCXCIV. percusso, *Catulinum V. C.* qui & in literis exesis appellatus videtur INLVSTRIS & PRAEF. VRB. Erat enim *Illustris* titulus prae-

E cipue tributus Praefectis Urbi. Nisi idem sint Catulinus a Sidonio memoratus, & hujus aereae tabellae auctor, veri tamen simile est, hunc filium illius fuisse. Ceterum non inter Nummos reponendum est hoc monumentum, sed quidem inter Tesseras, sive Donaria publica, quae in honorem Principum, veniâ ab eis factâ, a privatis parabantur, eorum-

ſae Ravennatibus Nummum unum argenteum Num. IX. mihi ſuppeditatum a Muſeo Muſelliano Veronenſi, in quod invecta ſunt, quaecumque rudera antiquitatis collegit olim celebratiſſimus Philologus & Aſtronomus Franciſcus Blanchinius. Ejuſdem Nummi alterum exemplar e Cortonenſis Academiae Muſeo eductum ſuppeditavit mihi Cl. V. Abbas Rodulfinus Venuti, a Cauſſis audiendis Eminentiſs. Cardinalis Alexandri Albani. In antica legitur ARCIEPISCOPVS. In poſtica DE RAVENA ✠. Scilicet cuſus Nummus, quo tempore Archiepiſcopi dominabantur nobiliſſimae Urbi Ravennae, ejuſque Exarchatui. Hieronymus Rubeus, & Ughellius hac de re conſulendi.

RAVENNAE.

TICI-

TICINUM.

Ticinum pergo. Ex quo Civitatem illam Gothorum Reges diligere & amplificare coeperunt, ibi quoque pecuniae signandae locum statuerunt, ejusque rei testis superest Numisma Baduilae, sive Totilae Regis, a Mediobarbo memoratum, ac Ticini adservatum penes nobilem virum Syrum Rho, sive de Rhaude, cujus ectypon a Cl. V. P. D. Gaspare Beretto ad me missum profero. In antica visitur caput Regis cum epigraphe FELIX TICINVS: quae nota locum percussae monetae prodit. In postica legitur D N. BADVILA REX. Perrexit autem sub Regibus Langobardis eodem jure frui Ticinensis Urbs, & merito quidem, quippe quae Italici Regni Sedes evaserat. Sed heic mature animadvertendum est, non tantùm *Ticini* regnantibus Langobardis, sed & *Mediolani*, *Lucae*, ac *Tarvisii*, percussos fuisse Nummos. Hasce quatuor tantùm Urbes in Italico Regno officinâ Monetariâ insignitas iis temporibus reperio, quae praerogativa sub Francis, diuque sub Germanis Imperatoribus in Civitatibus illis continuata est. Neque licuisse alibi signare pecuniam mihi persuadeo, si *Ducatum Beneventanum excipias*, de quo suo loco erit sermo, & *Spoletum*, in quo credibile est, Monetam extitisse, quamquam nullum ibi Nummum tunc percussum detexerim. Nondum enim quidquam mihi occurrit, unde elucere possit, parem honorem aliis Urbibus tunc fuisse collatum. Itaque Ticinum sub Langobardis ac Francis Regibus cudere Nummos perrexit. Atque ego sane cupiebam, cusos a Langobardis Regibus heic ex-

A hibere Lectori; sed praeter unum aut alterum, nullum alium producere in praesentia possum. Angelus quidem Beneventanus in Stemmate Regum Langobardorum, *Agilulfi* Nummum exerit, at facile adulterinam mercem agnoscas. Interea accipe *Liutprandi* inclyti Regis aureum Numisma, cujus ectypon debeo Theodoro
B Alexandro Trivultio Marchioni ac Patricio Mediolanensi, tum doctrinâ, tum rarâ humanitate viro spectatissimo. Regis effigies in antica parte conspicitur cum literis LIVTPRN. R. idest *Liutprandus Rex*. Jam enim inter Eruditos exploratum est, non *Luitprandus*, sed *Liutprandus* esse scribendum: quod marmora ipsa
C testantur, nempe praeter unum Ticinense apud Gruterum inter Monumenta Christiana, & alterum Felsineum apud Malvasiam, illa etiam, quae ego tum in Antiquitat. Estensib. tum heic in Dissertatione XL. *de Rhythmica*, & in Dissertatione XXI. *de Statu Italiae* legenda dedi, uti & complures Chartae in hoc ipso Ope-
D re editae, ejusdem nominis fidem facientes. In postica parte visitur effigies Sancti Michaelis Archangeli cum literis exesis SCS... MAHEL. Michaelem quippe Archangelum Langobardi singulari veneratione prosequebantur: quod & a Principibus Langobardis Benevento dominantibus observatum videbimus. Ita insignis
E Basilica Ticini condita, adhuc ornamentis vetustatis compluribus splendet. A Constantino Magno illam exstructam sine ullis tabulis ferunt Ticinenses Scriptores. Longe est veri similius, opus esse Langobardicorum Regum. De ea meminit Paulus Diaconus; atque ibi interdum coronati fuere Reges. Altera quoque Lucae visitur, ad eadem tempora originem,

ut puto, referens. Magna profectò tunc Populorum devotio erga beatissimum Archangelum fuit. Liutprandus Histor. Lib. I. Cap. 2. scribit, fabricatam Constantinopoli fuisse a Basilio Augusto *pretioso ac mirabili opere Basilicam in honore summi & caelestis militiae Principis Archangeli Michaëlis*. Ita & Franci Reges eumdem Regni patronum elegisse videntur. Testis quoque est Paulus Diaconus, dum Cuniberti Regis gesta recenset, Sancti Michaëlis effigiem in vexillo militari Langobardicorum Regum pictam fuisse. Nempe Archangelus iste in suum patronum ab ipsis quoque Langobardis electus fuit. Quod & elucere videtur ex Historiola Ignoti Monachi Casinensis apud Peregrinium Tom. II. Rer. Italicar. pag. 264. ubi de Langobardis ait: *Post haec dominantes Italiam, Beneventum intraverunt ad habitandum. Horum autem..... Princeps militiae caelestis exercitus Michaël extitit Archangelus*. Heic, ubi lacuna est, desideratur, ut opinor, vox *Patronus*, sive *Protector*. Age verò exerantur quicumque Nummi hactenus occurrerunt mihi, Ticinensi in Urbe percussi. Ex iis nonnullos evulgavit Le-Blancus in egregio Tractatu, Gallicâ Linguâ conscripto, de Nummis Francorum Regum. Complures autem apud praelaudatum nobilem virum Ticinensem Syrum de Rhaude adservantur, quos amantissimus mei Don Gaspar Berettus V. Cl. Ordinis Benedictini ac Gymnasii Ticinensis, dum vixit, ornamentum, mihi procuravit. Reliquos alibi sum expiscatus.

Primus Nummus ad Carolum Magnum Francorum Regem spectat, percussus Ticini, sive Papiae, postquam is Anno Christi DCCLXXIV. Regnum Langobardorum sibi subjecit. Eum evulgavit Le-Blancus: possidet & Syrus de Rhaude. In prima facie Crux aream ornat, literis circumscriptis CARLVS REX FR. idest *Francorum*. In altera visitur Monogramma Regis ipsius, nempe CAROLVS, & in circuitu PAPIA. Locum Monetae, ubi cusa fuit, heic habes. Alterum Numisma majoris moduli, Antonius Gattus V. Cl. evulgavit in Lib. de Gymnasio Ticinensi. Cernitur ibi Rex sedens, dexterâ sceptrum gerens, coronâ ad pedes positâ ac duae figurae ante eum genibus provolutae, cum literis: DEVICTO DESIDERIO ET PAPIA RECEPTA. DCCLXXIIII. In altera facie est haec epigraphe: CARLVS REX FRANCIAE, & in medio T R S F. Numismatis hujus ectypon minime exero, quòd inter foetus adulterinos amandandum sine dubitatione putem.

Secundum Nummum argenteum debeo humanissimo ac doctissimo viro Benedicto Abbati Floravanti, qui eum mihi inspiciendum misit. Temporis injuriam perpessus est adeo Nummus ipse, ut literae circumscriptae in antica ejus parte exesae admodum, difficultatem aliquam legentibus creent. Verùm attentius consideranti, satis demum sublucent harum literarum vestigia, nempe KARLVS INP̄ATOR, hoc est *Imperator*. Crux aream occupat. In postica legitur in medio satis perspicue PAPIA. Itaque percussus fuit hic Nummus Ticini post Annum Christi DCCC. quo Imperiali diademate redimitus est Carolus Magnus.

Tertius Nummus a Le-Blanco productus, imperante *Ludovico Pio* Augusto circiter Annum Christi DCCCXV. procusus videtur. In antica Crux visitur cum literis HLVDOVVICVS IMP.

IMP. In aversa verò parte PAPIA. Sed minime certum est, spectare ad Ludovicum Pium hunc Nummum: tribuique is potest *Ludovico II.* Imperatori ejus Nepoti, qui Ticini sedem Regni fixit, & Lothario patri successit Anno DCCCLV.

Quartus Nummus *Lotharium I.* Augustum circiter Annum Christi DCCCXL. nobis exhibet. E Museo Syri Rhaudii emersit. Crux in medio sita circumcingitur hisce literis HLOTHARIVS IMP. AV. In aversa parte PAPIA.

Quinctum Nummum accepi, dum in vivis erat, a Cl. Vir. Huberto Benvogliento Patricio Senensi. Visitur ibi Monogramma Christi, nempe

cum epigraphe BERENGARIVS INPerator. In posticae area PAPIA CIvitas, atque in limbo XPISTIANA RELIGio. Cusus Nummus Anno Christi DCCCCXVI. aut subsequentibus.

Sextus Nummus, e Museo praelaudati nobilis viri Syri de Rhaude mihi suppeditatus, cui tribuendus sit, certò assequi non potui. Ibi Crux in area. Circumstant literae FI PAPIA, idest *Fidelis Papia*, nisi FL legendum sit, hoc est *Flavia*. Altera facies in medio habet P. R. C. I. & in circuitu INPERATOR. Dum meliora adferant alii, liceat mihi in iis siglis legere *PeRenCarlus*, idest *Berengarius* A Theotisco more pronuntiatus, qui Anno Christi DCCCCXVI. Romanorum Imperator est renuntiatus; sed pro I. scribendum fuisset R. Geminae id genus monetae argenteae, diversi tamen moduli, repertae fuerunt Imolae aevo nostro in marmorea arca, ubi Sancti Cassiani Martyris ossa sub Honorio III. Papa collocata fuerant.

Septimus Nummus praecedenti similis est, atque ad eumdem Berengarium, sive PRENCARIVM Augustum spectare videtur. Eaedem heic literae, atque ibi.

Octavus Nummus argenteus apud eumdem Rhaudium exsistens, spectat ad *Rodulphum* Burgundionum *Regem*, qui Anno Christi DCCCCXXII. Italiae Regnum invasit. Christi Monogramma in medio cernitur, & circum literae RODVLPO PIVS RX. In altera facie legitur PAPIA CI. idest *Civitas*, & in circuitu CHRISTIANA RELIG. hoc est *Religio*.

Nonus Nummus argenteus in Museo Rhaudio adservatus, ad *Ottonem I.* Augustum circiter Annum Christi DCCCCLXII. referendus videtur. Attamen tribui etiam potest Ottoni II. ejus filio, aut Ottoni III. ejus Nepoti. In area legitur OTTO, & in limbo IMPERATOR. Altera pars in medio praefert PAPIA INCLIT CIVIT. idest *inclyta Civitas*. Ticinensis autem Monetae circiter ea tempora mentionem videas in Charta Anno DCCCCLXXXIX. scripta, quam dedi in Dissertatione VI. *de Marchionibus*. Nimirum *in Civitate Ticinensi Gundefredus, qui & Azo Magister Monetae* (*Mastro della Zecca*) commutationem init cum *Johanne Archiepiscopo* (ita enim is sese appellabat) *Placentiae*, tunc Abbate etiam Nonantulano.

Decimus Nummus argenteus in Museo Bertacchinio, & apud alios Mutinae, Placentiae verò penes Reverendiss. P. Alexandrum Chiappinium Abbatem Canonicorum Regularium adservatus, ad unum ex tribus *Ottonibus Augustis* pertinet. Ibi literae istae leguntur: OTTO IMPERATOR, & in aversa parte AVGVSTVS PAPIA.

A Undecimus Nummus argenteus, ad unum ex iisdem *Ottonibus* spectans, & a praelaudatis diversus, Ticini exsistebat apud nuper laudatum P. Berettum Monachum Benedictinum. In antica parte OTTO IMPERATOR: in postica AVGVSTVS PAPIA.

Duodecimus Nummus argenteus apud B Joseph Mariam Cattaneum Civem Mutinensem, nescio an pertineat ad unum ex tribus nuper commemoratis Ottonibus. In prima facie legitur OTTO SEMPER AVGVSTVS: in altera IMPERATOR PAPIA. Trium Ottonum Diplomata nihil aliud exhibent, nisi *Romanorum Imperator Augustus*, neque ibi legitur *Semper*. Quare Nummus tri- C buendus potius videatur *Ottoni IV.* Augusto, qui Anno MCCIX. Coronam Imperii Romae est consequutus. Verùm is *Romanorum Imperator & semper Augustus* in Diplomatis appellatur, eique Populus Papiensis acerrime est adversatus, ita ut absterrear ab opinando, agi heic de ipso Otto- D ne IV. Quod si referendus est Nummus ad priores Ottones, veluti res rara animadvertendum est illud *Semper Augustus*.

Decimus tertius Nummus argenteus, in Museo praelaudati Syri de Rhaude Patricii Ticinensis exsistens, referendus videtur ad *Henricum* inter Augustos *Primum*, qui Anno Christi E MXIV. Imperiali coronâ fuit redimitus; seu potiùs ad *Secundum*, quum Primum Ticinenses infensum habuerint, ejusque jussu Urbs tradita fuerit flammis. In antica parte, atque in media area legitur HRICV, idest *Henricus*, & in circuitu AVGVSTVS. Altera pars praefert IMPERATOR PAPIA CI. *Civitas*. Si quis contenderet, Denarium hunc spectare ad unum ex subsequentibus Henricis, scilicet III. IV. & V. nil solidi haberem, quod ei responderem. Alterum huic similem ad me misit Clariss., & amicus vir Dionysius SanCassanius Medicus, quem apud me servo.

Quartusdecimus argenteus apud amicum virum Dominicum Vandellium, in Academia Mutinensi Matheseos Professorem, mihi inspectus, atque ab antecedenti diversus, ad unum ex Henricis Augustis spectat. In antica legitur HEnRICVs AVGVSTVS. In posticae limbo INPERATOR, atque in area PAPIA.

Quinctusdecimus argenteus adservatur in Museo saepe memorati nobilis viri Syri de Rhaude. Quemnam Henricorum Caesarum referat, incertum est. Facies prima Nummi Crucem exhibet cum literis HENRICVS INP. & in aversa parte PAPIA.

Decimum sextum argenteum, a me visum possidet nobilis vir Antonius Maria Carandinius Jurisconsultus Mutinensis, eique similem adservat in Museo suo Placentiae Abbas Regularis Ordinis Canonicorum P. D. Alexander Chiappinius. Unum ex Henricis exhibet, quem decernere non ausim. In altera parte scriptum est HENRICVS AVGVSTVS...... in aversa IMPERATOR PAPIA.

Decimum septimum argenteum e Ticinensi Urbe ad me olim misit amicissimus P. D. Gaspar Berettus. Ab hactenus productis differt: nam in antica legitur HENRICVS IMPERATOR, & in postica AVGVSTVS PAPIA. Cuinam ex Henricis Caesaribus sit adscribendus, decernant alii.

Decimus octavus, Mutinae a me conspectus penes Bartholomaeum Solianum,

A lianum, virum ob Libros in ejus officina impressos in Literaria Republica non ignotum, sit-ne referendus ad Primum, an ad Secundum e *Fridericis* Augustis, statuere nescio. Utrique ex iis Augustis amicum & obsequentem novimus Populum Ticinensem. In antica legitur FEDICV, idest *Federicus*, AVGVSTVS, in postica IMPERATOR PAPIA.

B Decimum nonum suppeditavit mihi Museum Chiappinium Placentiae, ad alterum ex *Fredericis* Imperatoribus pertinentem. Ibi haec literae FE. AVGVSTVS ROMAN. in altera facie IMPERATOR PAPIA.

Vigesimus Romae adservatur apud doctissimum virum Abbatem Franciscum Valesium. Ticini quoque vi-
C situr in Museo Rhaudio. Incertum est, quem ex Imperatoribus indicet. Ibi in antica visitur effigies Episcopi cum literis SANTV SYRVS. Is est Ticinensis Urbis patronus. In postica INPERATOR PAPIA.

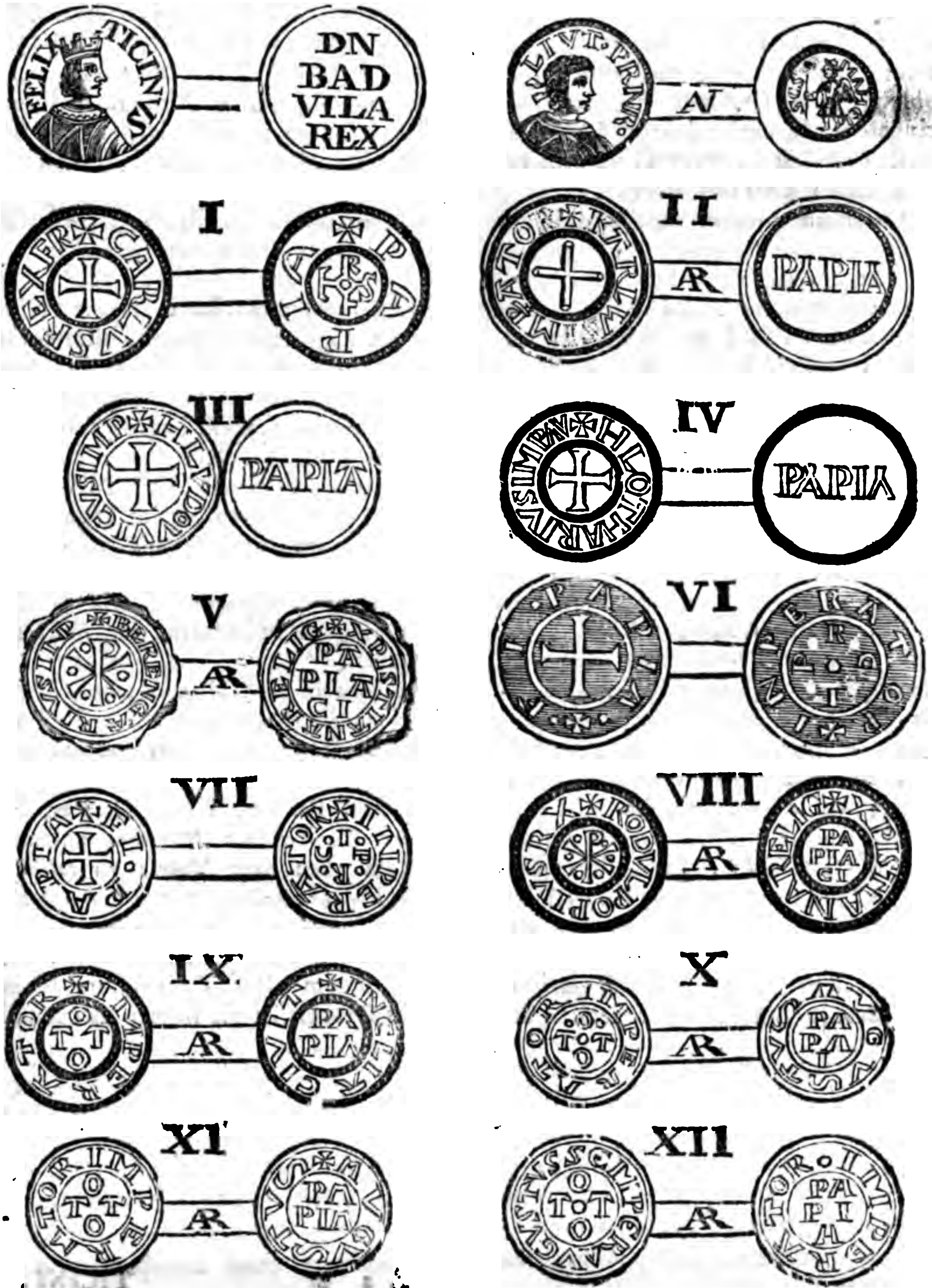
Vigesimus primus ex Mutinensi Museo Bertacchinio mihi suppedita-
D tus, e praecedenti lucem mutuatur; intricata quippe est illius inscriptio. Ibi, nisi me fallit opinio, literis partim ex area, partim e limbo sumtis legitur FREID*ericus* ROM*anorum* AVGVSTVS. In postica IMPERATOR. Et in area PAPIA.

Vigesimus secundus Nummus aureus, sive Numisma, pertinet ad no-
E bilem celebremque gentem *Beccariam*, quae Seculo Christi Quartodecimo diu dominata est Ticini. Adservatur autem in eadem Urbe penes Marchionem Joseph Beccariam Patricium Papiensem. Ibi haec epigraphe: MVS BECCAR. PAP. PRIN. idest *Mussus Beccaria Papiae Princeps*, Anno Christi MCCCXL. Mihi sane aliquam suspicionem recentioris originis injicit vox illa *Princeps:* hoc enim titulo rari Dominatores Urbium tunc uti solebant. In altera parte visuntur Insignia Familiae Beccariae.

Comes Constantius de Abdua Patricius Mediolanensis servat Nummum argenteum, quem postremo loco heic profero, praesefert in antica S. Syrum sedentem mitratum cum diademate, dexterâ benedicentem, sinistrâ Episcopalem pedum, cum litteris circumscriptis SANCTVS SYRVS PAPIA. In postica anguis puerum vorans cum duobus truncis ardentibus, & duabus situlis pendentibus, circumscriptis litteris ✠ GALEAZ VICECOMES D. MEDIOLANI.

Atque hi sunt Nummi, quos hactenus ad inclytam Civitatem Ticinensem spectantes conspicere potui. Scribit Aulicus Ticinensis Cap. 13. de Laudib. Papiae, Tom. XI. Rer. Italicar. Ticinensem *Monetam* antiquissimam esse: *quae Moneta per totam olim Italiam valore & pondere approbata, usque nunc sola inter alias, quas viderim, Graecis literis deformatur*. Mihi nondum ullus Ticinensium Nummus Graecis literis inscriptus occurrit

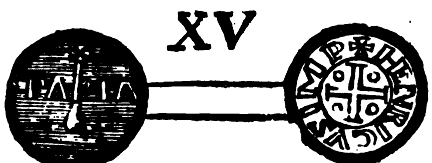
TICINI, ſeu PAPIAE.

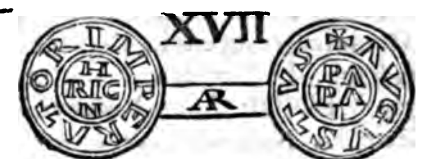

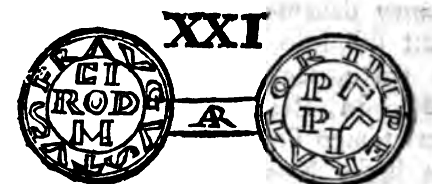

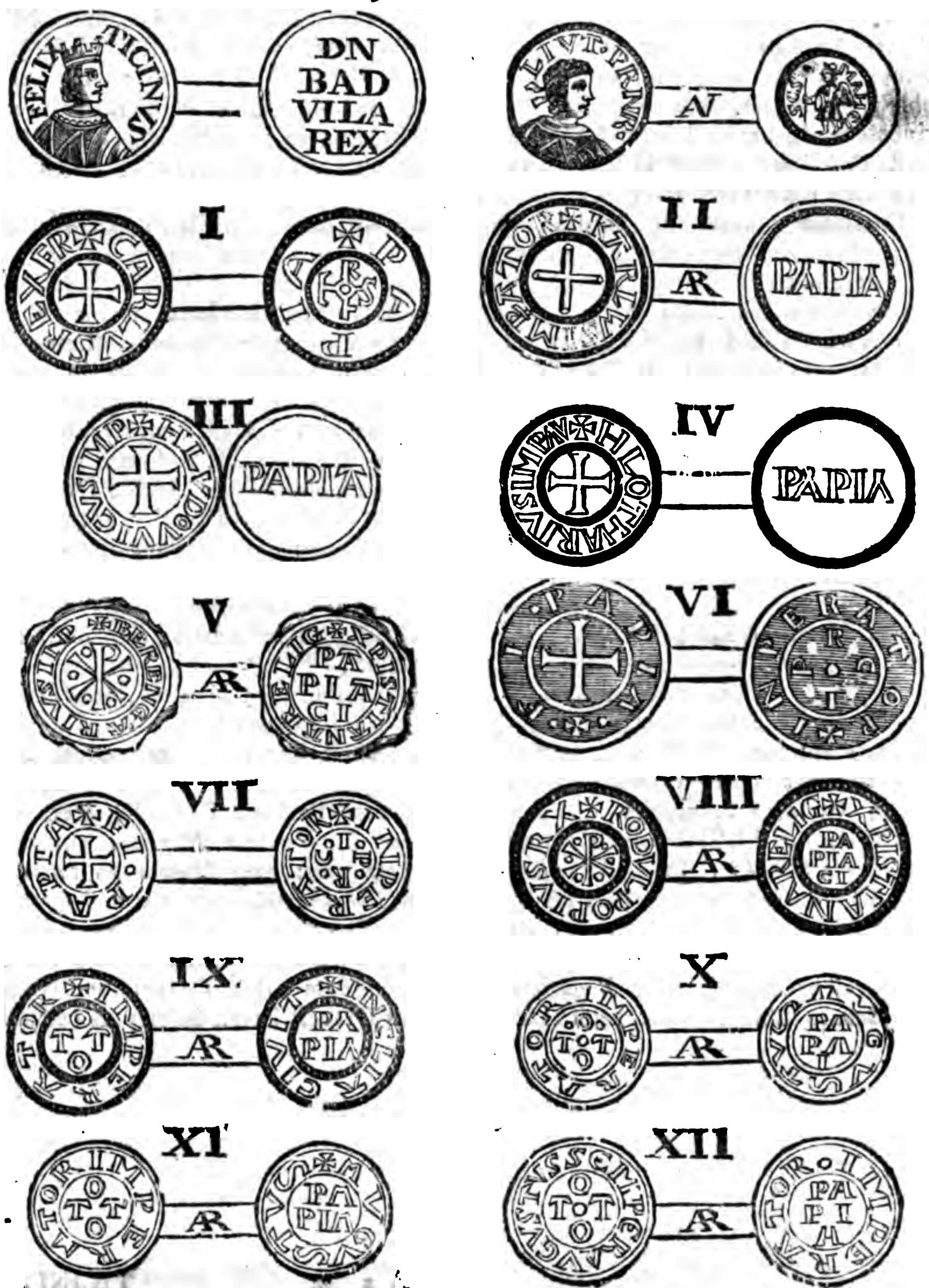

MEDIOLANUM.

VEnio ad Mediolanenſes meos, apud quos ab antiquiſſimis temporibus Monetariae officinae praerogativam inveniri jam monui. Vi- A cina quidem Ticinenſis erat; tanta tamen ſemper dignitas fuit ſplendidiſſimae Mediolanenſis Urbis, quae inter Inſubres prima ſemper ac Metropolis fuit, ut hoc ei decus tum Langobardi Reges, tum Franci Impera-

TICINI, seu PAPIAE.

iniit. Ibi legitur HVGO PIYSSM REX. In medio siglae istae I H X I. quas ex conjectura interpretor *Ihesus Christus*. In altera facie CHRISTIANA RELIGIO, & in area MEDIOLA*num*. Exstat etiam penes Marchionem Jacobum Fagnanum Patrit. Mediol.

Sextum Nummum argenteum praelaudatus Marchio Trivultius ad me perhumaniter misit, eumdem *Hugonem Regem* praeseferentem, ac *Lotharium* ejus filium Anno Christi DCCCCXXX. in consortium Regni adscitum. Visuntur ibi eaedem siglae I H X I. cum epigraphe VGO LOTHARIO REGES. In postica CHRISTIANA RELIGIO. MEDIOLA*num*.

Ceterum privilegio Monetae frui perrexerunt Mediolanenses etiam sub Germanicis Imperatoribus. Testem habeo Annalistam Saxonem ab Eccardo editum, qui de Ottone Magno ad Annum DCCCCL. agens, haec habet: *Mediolanenses subjugans, Monetam iis innovavit, qui Nummi usque hodie Ottelini dicuntur*; Goldastus in Cathol. Rei Monetariae Tit. 48. Ottonis Magni Augusti decretum, his conceptum verbis refert: *Mediolanensibus, qui falsificarunt nostram Monetam auream & argenteam, mandamus & injungimus hac Imperialis nostrae sententiae condemnatione, ut nullâ Monetâ, nisi de corio factâ, in posterum utantur. Dat. Anno DCCCCLXVI.* Laudat ille Witichindum Corbejensem in Chronico. Sed ego nihil tale reperio apud Witichindum, atque hujusmodi decretum prorsus confictum ajo. Neque enim Goldastus, vir certe de re literaria bene meritus, religioni sibi duxit, producere interdum monumenta & edicta, prout argumentum poscebat. Non paucos Eruditorum ratione ista decepit. Testem potius adhibere is potuisset Gobellinum Parsonam, qui in Cosmedrom. Aet. VI. Cap. 48. haec de Ottone scribit: *Deinde cepit Mediolanum. Sed Rege Ottone recedente, Mediolanenses Monetam ejus respuerunt, & a fidelitate ejus recesserunt. Quare Rex Mediolanum regressus, coëgit Mediolanenses de corio antiquo incidere Nummos, & illos ab eis recipi mandavit*. Paria habet Theodericus de Niem in Lib. de Privileg. & Jur. Imper. Sed donec afferantur tabulae antiquiores (neque enim Gobelinus ac Niemius, ut haec nobis persuadere possint, barbam sat canutam gerunt) liceat mihi coriaceam illam pecuniam commentum plane ridendum credere, uti & defectionem illam Mediolanensium, quae ab antiqua Historia discordat. Juvat proinde Annalistae Saxoni adhaerere, cujus verba nuper laudata veros Nummos ex argento aut aere, & nomen Ottonis Magni praeferentes indicant Mediolani percussos. Si ejus Annalistae aevo *Ottoleni* ii Nummi perseverabant, ergo argentei, aut aerei fuere; tandiu enim ignominiosam pecuniam generosi Cives Mediolanenses non tolerassent. Bene autem cecidit, ut fabellam hanc tandem evertere & exsibilare possem. Suppeditavit enim mihi ex insigni Museo suo Eruditissimus Vir Apostolus Zenus, Augustissimi Romanorum Imperatoris CAROLI VI. Historiographus, argenteum Nummum, sub eodem Ottone, ut opinor, Primo Mediolani cusum; ex quo intelligas, Ottonibus Augustis imperantibus perseverasse Mediolani Monetam, ac Nummos argenteos ibi cusos, non verò coriaceos.

Itaque Septimum Nummum conspiciendum offero, quem non solùm oculis meis subjecit, sed etiam liberalis-

raliffime mihi dono dedit idem Zenus. Is nummus eft formae aliquantulum concavae, laminae verò fubtilis. In area legitur Monogrammate expreffum nomen OTTO, & in limbo IMPERATOR. In concava facie AVG. ✠ MEDIOLANIV. Alibi oftendi, Saeculis barbaricis, immo & antea, *Mediolanii* nomen in ufu fuiffe. Duos poftea fimiles nummulos argenteos vidi apud faepe laudatum P. D. Alexandrum Chiappinium Placentiae, & unum quoque apud Johannem Francifcum de Solis J. U. D. nepotem meum Mutinae. Concavos dixi hofce Nummos infimae magnitudinis Ottolenos. Neque peregrina eorum forma: nam & Graecis fuere *Caucii* Nummi Καυκίω, de quibus mentio eft in Novella CV. Juftiniani Cap. 2. ita appellati, quod *Cauci*, feu *Paterae* figuram referrent, atque adeo concavi. Ejufdem generis doctiffimus Du-Cangius fuiffe opinatur *Scyphatos* aureos, quod nempe Scyphi formam imitarentur. Confule, fi lubet, Differtationem fubfequentem.

Octavus Nummus argenteus, Mutinae apud Matthaeum Pellicciarium exfiftens, incertum eft, quemnam ex *Henricis* Auguftis indicet. Sex enim ejufdem nominis Italiae Regnum ac Imperium tenuere. Ibi legitur HENRIC. INPERATOR. Et in averfa facie MEDIOLANVM.

Nonus in Mufeo Bertacchinio Mutinae adfervatus, argenteus eft. In antica praefert Crucem cum literis circumpofitis HENRICVS REX. In poftica MEDIOLANVM. Fortaffe Nummus pertinet ad *Henricum* inter Reges *Quartum*, qui diu Regis titulo eft ufus. Sed pertinere etiam poteft ad Secundum inter Reges, Primum poftea inter Auguftos, in Caelitum albo fcriptum.

Decimus apud me exfiftens, referendus fortaffe ad *Henricum* inter Germaniae Reges *Septimum*, & *Sextum* inter Italiae Reges ac Imperatores, circiter Annum Chrifti MCCCXI. hanc epigraphen gerit HENRICVS REX (is nondum Imperiali Coronâ donatus) cum Cruce in area. In altera facie effigies Sancti Ambrofii fedentis fuper cathedram, cum literis MEDIOLANVM.

Undecimus Mediolani apud praelaudatum Marchionem Trivultium, & Mutinae in Mufeo Bertacchinio adfervatus, *Fridericum I.* Imperatorem circiter Annum Chrifti MCLXXXV. defignat. Ibi haec epigraphe FRIDERICVS, & in area I P R T. ideft *Imperator*. In averfa parte MEDIOLANVM. Norunt Eruditi, ac praecipue in Octonis Frifingenfis, Radevici, ac Ottonis Morenae Hiftoriâ verfati, quanto odio in Mediolanenfem Populum a fui affumtione Fridericus I. exarferit, & quot bellis nobiliffimam deinde Urbem inceffferit, quam demum fubactam Anno MCLXII. lacrymabili excidio fubvertit. Inter reliqua mala, quae is Mediolanenfibus inferre conatus eft, Anno MCLV. eos jure *Monetae* privavit, atque illud in Cremonenfes tranftulit. Campius in Hiftor. Cremon. ejufmodi decretum innuerat: ego verò illud ex Archivo Reipublicae Cremonenfis integrum defcripfi, ubi pervetuftum illius exemplum adfervatur, atque in praefentia editum eo.

Fride-

Fridericus I. Imperator Mediolanenses, quod Novocomum & Laudam destruxerint, Imperiali banno subjicit; Monetâ, teloneo, districtu, & omnibus Regalibus privat; & jus cudendae Monetae in Cremonenses transfert, Anno Christi 1155.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis*. Fredericus *divina favente clementia* Romanorum Imperator Augustus. *Imperialis excellentia nihil magis proprium habere debet, quàm ut contumaces justa severitate puniat, humiles verò & Romano Imperio devotos consueta benignitate foveat & honoret. Hujus itaque rationis intuitu* Mediolanenses *ob immania eorum scelera, a nostrâ gratiâ penitus rejecimus. Et quia ausu temerario, & spiritu sacrilego, praeclaras* Italiae Civitates Cumas & Laudas *suâ injustâ potestate impiissime* destruxerunt, *& eas se levari violenter probibuerunt, cum saepius solemnibus Edictis ad nostram praesentiam citati, de justitia diffidentes, se absentare praesumerent, pro tantis excessibus dictante justitiâ ex sententiâ Principum nostrorum Imperiali banno subjecimus. Quia verò clementia nostra Mediolanenses, ut ad cor redirent, diu sustinuit, cum magis eorum in dies iniquitas & malicia cresceret, & contumaciter nostrâ abuterentur pacientiâ, in celebri Curia tam ab Italiae, quàm a Theotonici Regni Principibus, super praedictis excessibus sententiam requisivimus. Judicatum est igitur a Principibus nostris, & totâ Curiâ*, Mediolanenses monetâ, *theloneo, & omni districto, ac potestate seculari, &* omnibus Regalibus nostrâ auctoritate esse privandos; ita ut Moneta, *theloneum, &* omnia praedicta ad nostram potestatem redeant, *& nostro statuantur arbitrio. Et quia* Cremonensis Civitas *prae cunctis Italiae Urbibus fide & probitate, omnique honestate semper florentissima, & in rebus militaribus expertissima, nobis & praedecessoribus nostris divis Imperatoribus ac Regibus fideli devotione & indefessâ probitate servivit, eorum merita digne remunerare volentes*, jus faciendae Monetae, quo Mediolanenses privavimus, Cremonensibus donavimus. *Hoc quoque nostrâ eis Imperiali auctoritate in perpetuum confirmamus. Ut igitur haec nostra donatio omni aevo rata & inconvulsa permaneat, banc paginam inde conscribi, & nostri imaginis charactere jussimus insigniri.*

Testes quoque subter notari fecimus, quorum nomina haec sunt: Herimannus Constantiensis Episcopus: Ordivus Basiliensis Episcopus: Cunradus Wormaciensis Episcopus: Marquardus Fuldensis Abbas: Henricus Dux Saxoniae: Bertolfus Dux Ceringiae: Otto Palatinus Comes: Ulricus Comes de Lenzeburch: *Gozwinus de Fulsenberg*: Gozzo Comes, *& filius ejus Manfredus:* Gerardus Comes de Crema: Jacobus Comes de Favalla; *Consules Papienses & Novarienses.*

Signum (✠) *Domni Frederici Romanorum Imperatoris invictissimi.*

Ego Arnoldus Coloniensis Archiepiscopus, Italici Regni Archicancellarius recognovi.

Actum in territorio Veronensi apud Insulam Acenensem, Anno Dominicae Incarnationis MCLV. Indictione III. Regnante Domno Imperatore Frederico, Anno Regni sui IV. Imperii verò Primo.

Verba illa legisti: *Jus faciendae Monetae, quo Mediolanenses privavimus, Cremonensibus donavimus*. Haec indicant, jam superiori Anno, quo primum bellum Populo Mediolanensi Fridericus intulit, decretum aliquod emersisse, quo Monetam cudere Mediolanensi Urbi interdictum fuerat. Verùm Anno MCLXVII. reaedificato Mediolano, ac restauratâ Anno MCLXXXIII. per pacem Constantiae inter Fridericum & Lombardicas Urbes concordiâ, idem jus Monetae Mediolanensibus restitutum fuit. Adfert etiam Puricellius in Monument. Basilicae Ambrosianae num. 587. Diploma Friderici ejusdem, confirmantis Anno MCLXXXV. *Regalia* omnia Reipublicae Mediolanensi, inter quae jus cudendae pecuniae adnumerari novimus. At susceptam Rei Nummariae seriem persequamur.

Duodecimus Nummus argenteus, parum a praecedenti dissimilis, Bononiae adservatur ab amico viro Joanne Baptista Biancono, Priore Mascarellae, & Literarum Graecarum in Academiâ Bononiensi Professore. In ejus antica visitur haec Epigraphe FREDERICVS I. P. R. T. In postica AVG. MEDIOLANIV. idest *Fredericus Imperator Augustus Mediolanium*. Ad eumdem Augustum spectat alter Nummus in Museo Chiappinio adservatus, quem ad numerum XII. E. proferam. In antica legitur haec Epigraphe FReDerICus IP. AVGVSTVS. In postica Crux cum literis MEDIOLANVM.

Decimum tertium Nummum acceptum refero saepius mihi laudato Clariss. Viro D. Gaspari Beretto Monacho Benedictino. Ibi conspicitur Aquila Imperialis cum literis in circuitu: HENRICVS REX. In aversa parte Crux, & literae SEMPER AVGVSTVS. Quis ex Henricis heic designetur, non liquet. Fortassis est *Henricus Septimus*, qui dejectis Anno Christi MCCCXI. Turrianis, imperium Mediolanensis Urbis plene est consequutus. Sed facile etiam pertinere potest ad *Henricum Sextum*, qui antequam Anno MCXCI. Imperialem Coronam suscepisset, Regio tantùm nomine Mediolani versatus, usus est titulo SEMPER AVGVSTVS. Falluntur enim, qui seriùs usurpatum hunc titulum tradunt. Sed cur nulla ibi mentio Civitatis, in qua Nummus percussus fuit, occurrat, assequi hactenus non potui. Licèt autem conjecturae adsint, quibus credatur ex Monetariâ Mediolanensi officinâ cuius is Nummus prodiisse, me tamen vadem cuiquam praestare nolo, Mediolani potiùs, quàm in aliqua alia Civitate percussum eum fuisse.

Decimum quartum Nummum Patavii possidet vir nobilis Comes Joannes de Lazara, ad me missum ab humanissimo ac erudito viro Adamo Pivato Sacrae Theologiae Doctore. Circiter Annum Christi MCCLX. vacante Imperio cusus a Mediolanensi Republica videtur. Ibi effigies Sancti Ambrosii cernitur cum literis S. ANBROSIVS. In aversa parte Crux aream implet cum epigraphe MEDIOLANVM. Post ea tempora Mediolanensi in Urbe ad primatum evecta est celeberrima *Vicecomitum* Familia. Nullos fortasse Nummos Matthaeus Magnus, ejusque filius Galeatius Vicecomes percussere, sed quidem Galeatii proles *Azo* Mediolani Dominus, cui ab Azone Marchione Estensi Avo materno nomen advenit.

Decimus quinctus Nummus, circiter Annum Christi MCCCXXX. per-

percussus, in Museo Bertacchinio Mutinae exsistens, Crucem in area praefert cum epigraphe AZO VICECOMES. MEDIOLANVM. In altera facie effigies Sancti Ambrosii conspicitur, cum ejus nomine.

Decimus sextus visitur Mutinae in eodem Museo Bertacchinio, ad laudatum *Azonem* Principem spectans. Ibi in antica legitur AZ. hoc est, *Azo*, quae duae literae aream implent: in limbo verò VICECOMES. Postica Crucem habet in medio, & in circuitu CVMANVS. Anno Christi MCCCXXXVI. percussus fuit hic Nummus. Tunc enim Novocomensi Civitate, quam *Cumanam* barbarica Saecula appellarunt, Azo potitus fuit.

Decimus septimus ex Veronensi Musselliano Museo depromtus exhibet effigiês duorum Martyrum cum epigraphe S. PROTASI. S. GERVASI. In medio IOHanneS VICECOMES, Archiepiscopus & Dominus Mediolani Anno MCCCXLIX. In altera facie Archiepiscopi Sancti effigies, cum literis S. AMBROSI. MEDIOLANV*m*.

Decimum octavum mihi suppeditavit idem Mussellianum Veronense Museum. Is cassidem praefert cum Angue vorante puerum, Insigni videlicet gentilitio Vicecomitum; & in aversa facie effigiem Sancti Ambrosii exhibet. Utrobique impressae leguntur hae literae D. B. idest *Dominus Bernabos*, qui Anno MCCCLIV. cum fratribus dominari coepit Mediolani, ac aliis Civitatibus.

Decimus nonus Romae penes rarae eruditionis virum Abbatem Franciscum Valesium adservatur. Sculptus in medio Anguis cum puero in ore, & duabus literis B. G. quae *Bernabovem* & *Galeatium II.* Vicecomites fratres Mediolani Dominos A circiter Annum Christi MCCCLX. indicant. Circumstat inscriptio BERNABOS ET GALEAZ VICECOMITES. In aversa parte imago Sancti Ambrosii cum literis S. ANBROSIVS MEDIOLANI.

Vigesimus Nummus Mutinae in Museo Bertacchinio visitur. Ibi leguntur in area literae D. B. & in B limbo VICECOMES MEDIOL. In altera facie habes Anguem ore vorantem puerum, insignia Vicecomitum gentilitia, cum literis DOMINVS BERNABOS, ex quibus priores duas literas interpretari tutò possumus *Dominus Bernabos*. Infra spectabimus repetita Principum eorumdem nomina. Certe ego non ausim C heic interpretari *Dominus Brixiae*.

Vigesimus primus exstat quoque in eodem Mutinensi Bertacchinio Museo. In ejus area cassis est cum Dracone. Subest clypeus cum Serpente, Insigni Vicecomitum, & literis G. Z. In limbo repetitum habes idem nomen GALEAZ VICECOMES. In postica exhibetur truncus nodosus cum D flammis suppositis. Situlae binae aquam continentes e trunco pendent. Epigraphe hujusmodi legitur: DNS, idest *Dominus* MEDIOLANI PAPIE ETC.

Vigesimum secundum adservant in Museis suis tum Alexander Bertacchinius Mutinae, tum Abbas Chiappinius Placentiae, tum etiam Muti- E nae Johannes Franciscus de Solis J. U. D. nepos meus. Nummus spectat ad nuper memoratum *Galeatium II.* Vicecomitem, Bernabovis fratrem. Ibi insigne Vicecomitum gentilitium cernitur cum literis GALEAZ VICECOMES MEDIOLANI PPQ. idest *Papiaeque*, supple *Dominus*. Adduntur duo rami arborum, & e singulis pendent duae situlae. Similis

Nummus infra occurret, pertinens ad Galeatium Mariam Sfortiam. Hinc dubitatio de Auctore istius mihi suboritur. Attamen vix falli me putem in assignando hoc Nummo Galeatio Vicecomiti. In postica visitur effigies Sancti Syri Ticinensium patroni, cum epigraphe S. SIRVS PAPIA. Scilicet Nummus percussus Ticini, postquam Anno Christi MCCCLIX. Galeatius idem nobilissimam Urbem in suam ditionem recepit. Haud multum dissimilem antea exhibui inter Nummos Papienses sub numero XXIII.

Vigesimum tertium Patavii possidet in Museo suo Comes Joannes de Lazara. Spectat ad *Galeatium III.* Galeatii II. filium, Comitem Virtutum, ob auctam mirum in modum potentiam celeberrimum Principem. Visitur ibi Crux ad morem Gallicorum Nummorum composita, cum epigraphe GALEAZ COMES VIRTVTVM. In postica Insigne Vicecomitum, ac literae G Z. idest *Galeaz*, DOMINVS MEDIOLANI. Percussus hic Nummus Anno Christi MCCCLXXXV. postquam Galeatius idem patruo Bernabove in vincula conjecto, unus dominationem Mediolani, & reliquarum Urbium arripuit.

Vigesimus quartus in Mutinensi Bertacchinio Museo mihi inspectus, Crucem in area praefert. Circumstant literae COMES. VIRTVTVM. D. MEDI......... In postica effigies Episcopi cum literis S. AMBROSIVS MEDIOLAN. Liquet, Nummum hunc ad eumdem *Galeatium III.* Vicecomitem spectare.

Vigesimus quinctus in praelaudato Bertacchinio Museo adservatur. In area habet literas G. Z. idest *Galeaz*, & in limbo D. MEDIOLANI..... Postica Crucem praefert cum epigraphe COMES VIRTVTVM.

Vigesimum sextum Mutinae adservat Joseph Maria Cattaneus. Nummum percussit idem Princeps. Ibi literae I. G. VICECOMITIS, idest *Johannis Galeatii Vicecomitis*. In altera facie MEDIOLANVM. In superioribus Nummis ille *Galeaz* appellatur; atque eo tantùm nomine revera is nuncupabatur, vivente patre Galeatio II. ac primis imperii sui annis. At progrediente tempore *Johannis* nomen alteri praeposuit. Si in veterum monumentis non tam facile vitia nonnulli suspicarentur, neque pro iis cogitationes suas nobis propinarent, haberemus & hujus Principis Nomen per Annos multos fuisse tantummodo *Galeatium*, non verò *Johannem Galeatium*

Vigesimus septimus Nummus argenteus, perquam rarus, Mutinae apud nobilem virum Alderanum Narium exsistit. Ibi Insigne Vicecomitum cum literis HE. ad latus. Ex literis in limbo scriptis hae tantùm leguntur HESTOR. D.... VICECOMES K. In postica Sancti Ambrosii effigies cum epigraphe S. AMBR.... OLANI. Is fuit Hestor Bernabovis Vicecomitis Mediolanensium domini filius, e concubinâ natus, qui Anno MCCCCXII. post caedem Johannis Mariae Vicecomitis Ducis Mediolanensis Urbis imperium arripuit, sed non diu tenuit, quippe qui in Oppido Modoetiensi eodem Anno a Philippo Maria Duce obsessus, crure fracto ex ictu lapidis per machinam ejecti, interiit. Quum fortè Modoetiam Anno, si bene memini, MDCXCVIII. ego divertissem, ipsius Hestoris cadaver, in vili arca lignea clausum, atque effossum nuper in Basilica Sancti Johannis Bapti-

ptistae, vidi. Erat corpus incorruptum, & fractura ossis in crure manifesta adhuc apparebat. Juvenis hujus, in aetate virenti violenta morte occumbentis, spiritus balsamici a membris illius corruptionem avertisse videntur. At nisi de hominis corpore fama certa habita fuisset, sanctum aliquem virum fortassis indoctum vulgus ibi somniasset. Exploratum interea habeo Nummum hunc a perditissimo viro percussum, Reliquiarum ad instar gestatum a quopiam fuisse, uti dubitare non sinit limbus eum in finem perforatus.

Vigesimus octavus Nummus in Veronensi Musélliano Museo exsistens, pertinet ad Johannis Galeatii primi Ducis filium *Philippum Mariam Vicecomitem*. Visitur ibi illius Insigne in scuto cum duabus Aquilis, & duobus Anguibus. Circumstant literae: FILIPPVS. MARIA. DVX. MEDIOLani &c. In postica effigies Sancti Ambrosii Pastoralem baculum sinistrâ, flagellum dexterâ tenentis, cum literis: S. AMBROSIVS. EP*iscopu*S MEDIOLANI. Percussus Nummus circiter Annum MCCCCXX.

Vigesimus nonus, ex eodem Museo depromtus, virum exhibet in equo currente sedentem, cum lanceâ erectâ in dextera. In reliquis parum a praecedenti differt, ac ad eumdem *Philippum Mariam* spectat.

Trigesimus in Museo Bertacchinio Mutinae adservatus, habet in antica Anguem, cum hac epigraphe PHILIPPVS MARIA. In aversa parte MEDIOLANI, supple *Dux*.

Trigesimum primum in Museo Bertacchinio, & Chiappinio sub oculis habui. Eumdem Principem ostendit. Ibi visitur Insigne Vicecomitum cum literis PHILIPVS MARIA... D. M. idest *Vicecomes Dux Mediolani*. In postica effigies S. ABRO.... idest *Sancti Ambrosii* MEDIOLANI.

Trigesimus secundus in Museo Bertacchinio, ac Regii apud Comitem Nicolaum Taculum conspicitur. Ibi insigne Vicecomitum, & epigraphe FR. SF. DVX MDLANI, hoc est, *Franciscus Sfortia Dux Mediolani*, videlicet inclytus ille Princeps, qui virtutibus suis celeberrimos quosque antiquitatis Duces aequavit, & ex humili origine ad summam potentiam pervasit. In altera facie legitur in limbo S. AMBROSIVS MEDIOLANI. Circiter Annum Christi MCCCCL. percussus fuit.

Trigesimus tertius majoris moduli aereus in Museo Bertacchinio, Numisma est, sive Italice *un Medaglione*, honoris causâ percussum. Ibi protome *Francisci Sfortiae* cum literis hinc inde positis V. F. fortasse pro *Vivat Franciscus*. In limbo haec epigraphae: FR. SFORTIA. VICECOMES. MLI. DVX. IV. BELLI. PATER ET. PACIS. AVTOR. MCCCCLVI. In postica canis innixus arbusto, Sole emittente radios. Additur epigraphe: IO. FR. ENZOLE PARMENSIS. OPVS.

Trigesimus quartus in eodem Museo Bertacchinio, Cassidem praefert cum Angue, gentilitio insigni Vicecomitum. Circumstant literae FR*anciscus* SF*ortia* DVX MLI. &c. In postica aream occupant literae cum Corona superposita, quae videntur esse FR. S. idest *Franciscus Sfortia* In limbo PAPIE ANGLE*riae*Q*ue* C*O*mes.

Trigesimus quinctus Veronae in Museo Musélliano visitur. Ibi ejusdem inclyti Ducis effigies cum literis: FRANCISCHVS SFORTIA VIC*ecomes*. In aversa parte homo super equum currentem sedens, lanceam dexterâ gestans, cum literis

DVX.

DVX. MEDIOLANI. AC IANVE *Dominus*. Post Annum Christi MCCCC-LXIV. Nummus percussus.

Trigesimum sextum Veronae adservat Museum Musellianum. Hanc epigraphen praefert. G. S. nempe *Galeaz Sfortia* DVX. MEDIOLA*ni* D. PP. idest *Dominus Papiae*. Crux in aversa facie cum literis CONRAD*us* REX. ROMANO*rum* II. a quo Mediolanenses Monetae jus derivabant. Percussus est Nummus circiter Annum MCCCCLXVI. a Galeatio Francisci Sfortiae filio.

Trigesimus septimus ex eodem Museo depromtus pertinet ad eumdem Francisci Sfortiae filium, ac successorem. Ibi insignia Vicecomitum & Sfortiadum cum literis GZ. MA. SF. VICECO. DVX. MLI. V. PP. ANGLEQ. CO. AC IANVE. D. idest *Galeaz Maria Sfortia Vicecomes Dux Mediolani Quinctus, Papiae, Angleriaeque Comes, ac Januae Dominus*.

Trigesimus octavus Mutinae apud Johannem Baptistam Caula Jurisconsultum exstat. Ibi tres arborum rami cum duabus situlis pendentibus, Emblema scilicet, sive Symbolum (Italice diceres *Impresa*) quod supra vidimus in Nummo Galeatii Vicecomitis. Literae circumstant GZ. M. SF. VVICECO. DVX. MLI. V. In aversa parte Anguis cum duabus literis in medio G. M. idest *Galeaz Maria*, & in circuitu PP. ANGLEQVE CO. AC IANVE D. Tota inscriptio haec verba reddit, *Galeaz Maria Sfortia Vicecomes Dux Mediolani Quinctus, Papiae, Angleriaeque Comes, ac Januae Dominus*, qui Francisco patri successit Anno Christi MCCCC-LXVI.

Trigesimus nonus argenteus visitur in Museo N. V. Syri de Rhaude, aureum minoris moduli servant heredes Antonii Reynae Mediolanensis. Effigiem ejusdem Galeatii Mariae exhibet in antica. Insigne verò Vicecomitum cum duobus ramis, e quorum singulis pendent duae situlae, cernitur in postica cum literis hinc inde GZ. M. *Galeaz Maria*. Utraque epigraphe est simillima inscriptionibus Nummi praecedentis. Adest etiam aureus penes Comitem Constantium de Abdua Patritium Mediolanensem.

Quadragesimus argenteus in Museo Bertacchinio Mutinae. Visuntur in area literae G. M. cum corona superposita, idest *Galeaz Maria*. In limbo DVX. MLI. AC. IANVE. D. &c. Postica habet literas in area B. M. cum coronâ superpositâ, hoc est *Blanca Maria*, illius mater, cujus auctoritatem in exordio imperii sui filius est reveritus. Subsequuntur in limbo aliae literae, nempe DVCISA. MLI. AC. CR. D. &c. idest *Ducissa Mediolani ac Cremonae Domina*.

Quadragesimus primus Mutinae in Museo Bertacchinio, nummulus est argenteus, ubi Cassis visitur cum Angue. Ex literis detritis superest tantùm MLI. idest *Mediolani*. In altera parte G. M. coronâ superimpositâ, hoc est *Galeaz Maria*.

Quadragesimum secundum, Quadragesimum tertium, & Quadragesimum quartum adservat Veronensis Archipresbyter Musellius in suo Museo. Pertinent ad *Johannem Galeatium Sfortiam*, Galeatii Mariae Ducis filium, qui patri a conjuratis caeso, in dominatione successit Anno Christi MCCCCLXXVII. In horum primo visitur ejus effigies cum literis IO. GZ. SF. VICECOMES DVX MLI. SX. idest *Johannes Galeaz Sfortia Vicecomes Dux Mediolani Sextus*. In postica illius insignia, & literae

LVDO-

LVDOVICO PATRVO GVB*er*NANTE. Duo subsequentes Nummi easdem literas praeferunt.

Quadragesimus quinctus apud Comitem Joannem Bellincinium Mutinensem Patricium, & penes nobilem quoque virum Mutinensem Camillum Valentinium, adservatus, eamdem Cassidem exhibet cum eâdem epigraphe IO. GZ. SF. VICECO. DVX. MLI. SX. quae verba in praecedenti Nummo sum interpretatus. In aversa parte conspicitur imago Sancti Ambrosii cum literis LVDOVICO PATRVO GVBERNANTE. Is est Ludovicus agnomento *il Moro*: ac propterea tum is Nummus, tum tres praecedentes cusi videntur circa Annum Christi MCCCCLXXX. Parum absimilis Nummus, sed minoris moduli, adservatur in Museo Bertacchinio. Sed ibi pro Casside est Corona cum duabus fasciis pendentibus.

Quadragesimus sextus argenteus in Museo Bertacchinio, effigiem juvenilem *Johannis Galeatii Mariae Sfortiae Ducis* ostendit, & in postica virilem *Ludovici* Mauri. Epigraphe ferme eadem, ac superior; adest etiam aureus minoris formae in Museo heredum Antonii Reynae Mediolanensis.

Quadragesimus septimus aureus Ticini apud Syrum de Rhaude conspicitur. Ibi effigies *Ludovici* nuper memorati, Anno Christi MCCCCXCIV. Ducis Mediolani jam renuntiati, cum inscriptione LVDOVICVS M. SF. ANGLVS DVX MLI & in altera facie PP. ANGLEQVE CO. AC IANVE D. hoc est: *Ludovicus Maria Sfortia Anglus Dux Mediolani, Paviae, Angleriaeque Comes, ac Januae Dominus.*

Quadragesimus octavus Nummus ab eodem nobili viro Syro Rhò adservatus, explicatione non indiget: similis enim est praecedenti illius epigraphe.

Quadragesimus nonus ex Museo Veronensi Muselliano descriptus, effigiem exhibet viri cum literis: LVDOVICVS AVRELIANE*n*SIS. In postica ejus Insignia cum inscriptione: MEDIOLANI. AC. AST*ae* DN, *Dominus*. Scilicet percussus fuit Nummus, antequam is Regnum Galliarum iniit, quo etiam tempore titulum arripuit *Ducis Mediolani*.

Quinquagesimus, & Quinquagesimus primus in eodem Museo exsistentes, pertinent ad eumdem *Ludovicum Ducem Aurelianensem*, post Caroli VIII. mortem Francorum Regno auctum. Ibi Histrix coronata cum literis LVDOVICVS DE*i. Gratia.* FRANCOR*um* REX. In aversa facie: *Medio*Lan*I*. DVX. ASTENSISQVE *Urbis* Dom*i*N*u*S.

Quinquagesimus secundus Nummus apud Comitem Andream de Sanctis Mutinensem, exhibet *Ludovici XII.* Francorum Regis vultum. Circiter Annum Christi MCCCCXCIX. percussus fuit, scilicet post ereptum Ludovico Sfortiae Mediolanensem Ducatum. Haec ibi epigraphe: LVDOVICVS D. G. FRANCORVM REX. In aversa parte figura insidens equo currenti cum insignibus Francorum Regum, ac literis MEDIOLANI DVX.

Quinquagesimum tertium possidet Dominicus Vandellius in Mutinensi Gymnasio Mathematicarum Artium Professor. Ad eumdem Regem spectat.

Quinquagesimum quartum adservat in Mutinensi suo Museo Alexander Bertacchinius. In ejus area L. coronatum visitur, nempe monogramma Regis. In limbo LV. D. G. FRANCORVM REX. In postica effigies Sancti Ambrosii cum literis S. A. In limbo MEDIOLANI. DVX.

Vide

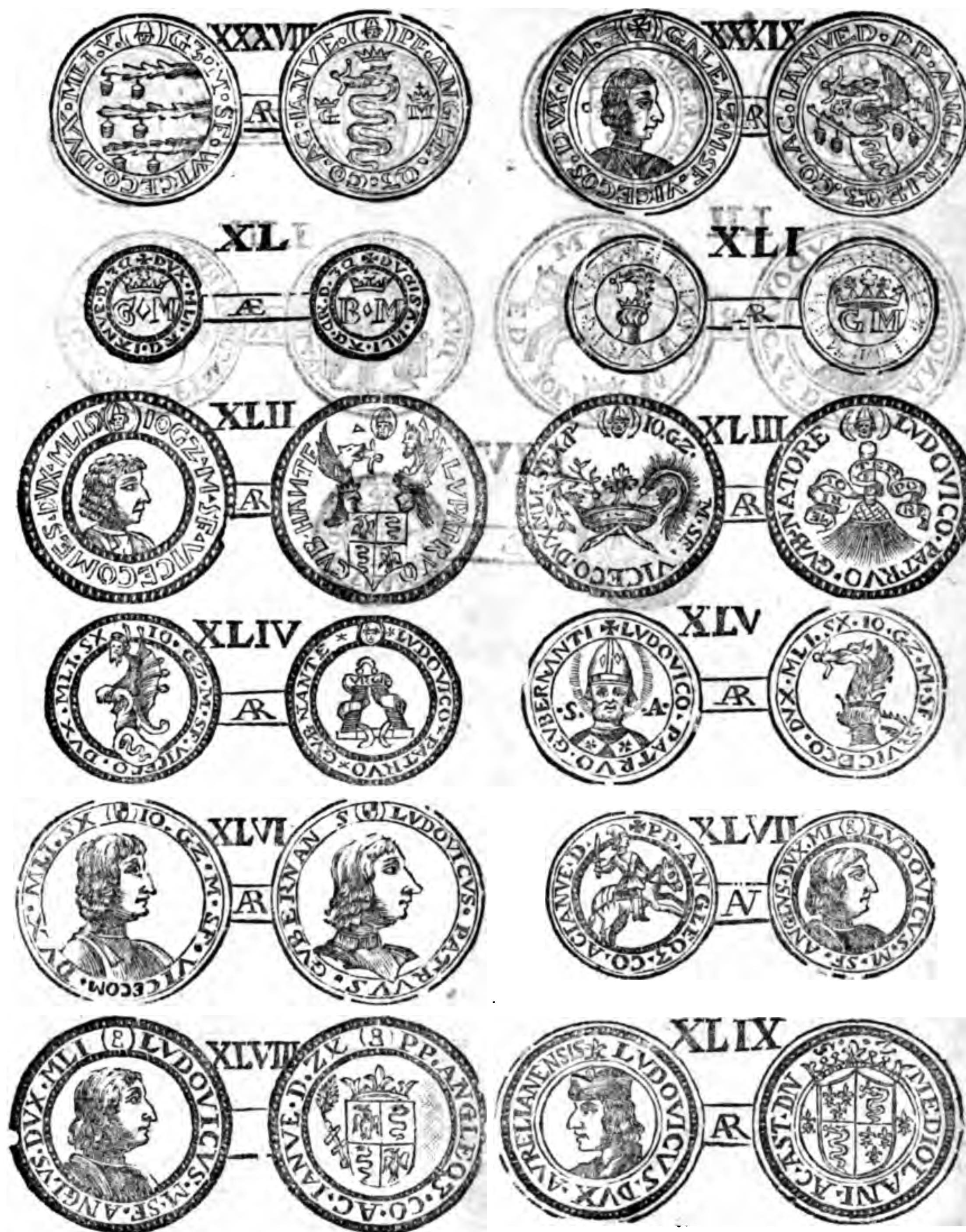

XXXIII

XXXVIII.

XXXVIII
XXXIX
XL
XLI
XLII
XLIII
XLIV
XLV
XLVI
XLVII
XLVIII
XLIX

L
LVDOVICVS·D·G·FRANCOR·REX
AR
LI
Æ
MEDIOLANI·DVX
LII
LVDOVICVS·D·G·FRANCORVM·REX
AR
M EDIOLANI DVX
LIII
DVX MEDIOLANI
AR
LVDOVICVS·D·G·FRANCORVM·REX
LIV
MEDIOLANI·DVX
S A
Æ
LV·D·G·FRANCORVM·REX

IN

IN ADDITAMENTA AD NUMMOS MEDIOLANENSES

MONITUM.

SAtis uberem dederam Mediolanensium Nummorum Syllogen. Attamen, dum haec praelo mandaretur, in mentem venit praeclarissimis Sociis Palatinis alios etiam perquirere, qui meam fortè diligentiam effugissent, eorum quippe est gloriam nobilissimae Patriae suae, quantis possunt viribus amplificare. En ergo ad Nummos Mediolanenses non mediocre additamentum, quod ipsis acceptum refero Illud quia antea dare non potui, conjectum in hunc locum volui.

Rimum argenteum servat Marchio Abbas Aliprandus Vicecomes Patricius Mediolanensis, ad unum ex Henricis spectantem. In antica S. Ambrosius sedens, dexterâ benedicens; in postica S. Gervasius, & Protasius barbati cum intermediis litteris HENRICVS IMPERATOR.

Secundus pariter argenteus penes eumdem; ibi S. Ambrosius sedens mitratus cum diademate, sinistrâ baculum, dexterâ benedicens, bipartito ad latera ejusdem nomine. In altera parte Crux intersecata triangulis, & in circulo MEDIOLANVM.

Tertium argenteum suppeditavit Comes Constantius de Abdua Patric. Mediol. In antica visitur S. Ambrosius mitratus cum diademate, ferula, & baculo, circumscriptis litteris S. AMBROSIVS MEDIOLAN. In postica anguis puerum vorans cum litteris ad latera G. Z. & per gyrum ✠ GALEAZ VICECOMES MEDIOLANI &c.

Quartus aureus, quem retinet nuper memoratus Comes de Abdua, habet ex una parte stemma Vicecomitum

mitum cum corona, superimposito capite serpentis, & litteris hinc inde G. Z. In circuitu ✠ DOMINVS MEDIOLANI &c. ex altera parte figura equestris ense evaginato cum litteris ✠ GALEAZ VICECOMES.

Quinctus, & Sextus nummus, ambo argentei, visuntur in Museo supradicti March. Aliprandi Vicecomitis, habent in antica S. Ambrosium sedentem cum ferula, & baculo; Quinctus in postica anguem cum puero, & litteris hinc inde D. B., circumscriptis D. BERNABOS VICECOMES MEDIOLANI. Sextus ostendit cassidem cum angue vorante puerum, quem intersecant litterae D. B., & circumscriptis litteris D. BERNABOS VICECOMES MEDIOLANI &c.

Septimus pariter argenteus apud praelaudatum Marchionem Aliprandum, exhibet integrum anguem, puerum vorantem cum litteris MEDIOLanI DOMINVS, in altera parte cassidem cum capite anguis, & litteris DOMINVS BERNABOS.

Octavus aeneus apud eumdem Marchionem est similis quincto, excepto quòd super anguem exprimitur Aquila unius capitis; & in area B. G. idest *Bernabos* & *Galeaz*. In circuitu BERNABOS ET GALEAZ VICECOMITES.

Nonus argenteus in Museo Aliprando ostendit Joannis Galeatii effigiem litteris circumscriptis IOHANNES GALEAZ COMES VIRTVTVM, in altera parte figuram equestrem ense evaginato cum litteris ✠ DVX MEDIOLANI &c.

Decimus nummus aureus elegantissimus servatur apud heredes Antonii Reynae, veterum Numismatum, dum viveret, studiosissimi. Faciem exhibet Jo. Galeaz, circumscriptis litteris: IO. GALEAZ. V. C. (nempe *ViceComes*) DVX MEDIOLANI. 7. c3. cum capite mitrato S. Ambrosii in summitate. In altera parte aream occupat anguis coronatus puerum vorans, cum litteris: PAPIE. ANGLERIEQ3. COMES. 7. c.

Undecimus aeneus, & extat in Museo Aliprando; ibi S. Ambrosius sedens cum ferula, & baculo, circumscriptis litteris S. AMBROSIVS MEDIOLANI. In postica integer anguis puerum vorans cum litteris I. M., & in circuitu IOHANNES. MARIA. DVX. MEDIOLANI &c.

Duodecimus aureus. In antica stemma Vicecomitum cum casside serpentis puerum vorantis habet, & litteras ad latus cum corona F I. M A. legitur epigraphe DVX MEDIOLANI &c. In postica figura equestris, ut in aliis ejusdem Ducis Philippi Mariae Vicecomitis. Illustrissimus Comes Constantius de Abdua suppeditavit.

Decimumtertium pariter aureum servant Marchio Abbas Aliprandus, Comes de Abdua, ac Bibliotheca Ambrosiana. In antica S. Ambrosius cum mitra, & diademate, dexterâ ferulam, sinistrâ baculum ferens, litteris circumscriptis S. AMBROSIVS MEDIOLANI. In postica M. aream occupat, superimposito scuto cum Cruce, litteris in gyrum expressis COMVNITAS. MEDIOLANI. Post mortem Philippi Mariae Vicecomitis, Mediolanenses in libertatem sese asseruerunt, quam per XXX. menses obtinuere. Eo tempore cusum fuisse hunc nummum, effigies S. Ambrosii cum flagro satis apertè ostendit.

Decimumquartum nummum publici juris fecit Anno MDCCXVIII. Bartholomaeus Curtius Physicus Mediolanensis in Notit. Historicis Medico-

dicorum Mediolanensium pag. 35. Eumdem aereum servant Marchio Theodorus Alexander Trivultius, & Comes Constantius de Abdua ante laudati. Pertinet ad Franciscum Sfortiam, cujus effigies in antica cernitur, circumscriptis litteris: FRANCISCVS SFORTIA VICECOMES DVX MEDIOL. IIII. Postica verò exhibet ejusdem in Urbem ingressum sub pallio, accurrentibus undequaque civibus, ut manum deoscularentur, quod contigit anno MCDL. IV. Kal. Martias. In circuitu legitur epigraphe CLEMENTIA ET ARMIS PARTA.

Decimus quinctus argenteus exstat in Museo Aliprando. Ibi S. Ambrosius mitratus sedens cum ferula, & baculo, in postica aquilae duae, & duo angues cum litteris F. S. idest *Franciscus Sfortia* DVX. MLI. PaPIE. ANGLERIEQVE. COMES ✠.

Decimus sextus aureus reperitur in eodem Museo. Ex una parte figura equestris cum ense evaginato, & litteris ✠ F. S. DVX. MLI. AC CREMONE. DNVS, in altera parte cassis cum serpente, & litteris F. S. circumscripto ✠ PAPIE. ANGLERIEQVE COMES.

Decimus septimus argenteus ex Museo Aliprando depromtus, exhibet in antica effigiem Francisci cum litteris ad latera F. S., in circuitu litterarum exprimitur parvus anguis, deinde DVX MLI PAPIE ANGLERIEQVE COMES. In postica S. Ambrosius cum mitra, ferula, & baculo, addito in circuitu S. AMBROSIVs MEDIOLANI.

Decimum octavum argenteum nummum majoris moduli Bibliotheca Ambrosiana servat, in quo visitur ex una parte effigies Galeaz. M. cum inscriptis litteris: GALEAZ. M. SF. VICECOMES. DVX. MEDIOLANI. QVIT. 1470. (Hic Annus in typo hujus nummi ab incisore per incuriam omissus fuit) & caput mitratum S. Ambrosii. In postica leo sedens in flammis, dexterâ tenens truncum cum situlis, cassidato capite; ad latera insculptis litteris GZ. M. cum corona superposita. In circuitu legitur DVCALIS. MAIESTAT. ASSERTOR. HVMANI. GENERIS. DECVS. cum angue coronato.

Decimus nonus nummus argenteus servatur ab heredibus Antonii Reynae, praefert iste Bonae effigiem capite velato cum litteris in circuitu: BONA. 7. IO. GZ. M. DVCE. MELI. VI. & capite mitrato S. Ambrosii. In postica Phoenix visitur super rogum cum lemmate: SOLA. FACTA. SOLVM. DEVM. SEQVOR. Post mortem Mariti, quae contigit anno 1476. cusus hic nummus.

Vigesimus pariter argenteus penes eosdem cum simili facie; sed in postica effigies illius filii cum angue, ac litteris per gyrum GALEAZ. MARIA. SFORTIA. VICECOMES. Adest alter sub eodem numero similis moduli, ad Galeatium M. pertinens, in cujus postica stemma Vicecomitum cum coronâ, unde exeunt rami olivae, & palmae, & ad latera trunci ardentes, cum situlis, ac litteris: DVX MLI QVINTVS.

Vigesimus primus argenteus ad Galeaz. Mariam spectat, parum dissimilis a jam descripto sub numero XVIII., expressis in postica litteris: PAPIE. ANGLERIE. Q3. CO. AC. IANVE. DNS.

Vigesimus secundus aureus servatur à Comite Constantio de Abdua. In antica caput Jo. Galeaz cum birreto. In circuitu caput S. Ambrosii

cum

cum inscriptione: IO. GZ. M. SF. VICECO. DVX. MLI. SX. In postica stemma Vicecomitum simile edito in praecedentibus nummis, dempto quòd loco capitis S. Ambrosii adest Crux.

Vigesimum tertium argenteum servat Marchio Abbas Aliprandus. In antica effigies Galeaz cum litteris GZ. M. In postica S. Ambrosius casulâ indutus cum mitra actu percutiendi scutica milites clypeatos, atque hastatos fugientes, & S. AMBROSI.

Vigesimus quartus aureus similis vigesimo secundo, nisi quod moduli aliquantulum parvioris, ac diversâ in postica cassidis anguiferae delineatione. Extat apud heredes Antonii Reynae.

Vigesimus quinctus aeneus servatur a Comite Constantio de Abdua, in cujus antica visitur caput Ludovici Mariae cum litteris in circuitu: LVDOVICVS. M. SF. ANGLVS. DVX MLI. & capite S. Ambrosii mitrato. In postica Beatricis ejus uxoris imago, cum litteris: ✠ BEATRIX SF. AN. EST*ensis* DVX. MLI., & capite S. Ambrosii, uti supra.

Vigesimus sextus argenteus ex Museo Marchionis Abbatis Aliprandi depromtus, ostendit in antica S. Ambrosium sedentem cum mitra & diademate, ferula & baculo, circumscripta epigraphe: FR. D. G. FRANCOR. R. In postica lilia Francorum cum duobus anguibus puerum vorantibus, litteris in gyrum scriptis MEDIOLANI. DVX. ET. C. ac capite mitrato S. Ambrosii.

Vigesimus septimus aeneus in eodem Museo, ex una parte Salamandram exhibet inter flammas cum diademate superimposito, & litteris: ✠ FRANCISC. D. G. FRANCO-
A RVM. REX. ex altera S. Ambrosium extenso pallio stemma Ludovici tegentem, & lemmate MEDIOLAN. DVX. ET. C.

Vigesimus octavus argenteus ibidem. In antica corona regalis, pendentibus hinc inde duobus palliis, & circumscripto MEDIOLANI DVX ET CET. In postica stemma Regum
B Francorum cum tribus liliis; insculptis ex utraque parte anguibus cum corona, & litteris: ✠ LVDOVICVS D. G. FRANCOR. REX.

Vigesimum nonum argenteum servat Com. Constantius de Abdua, in cujus antica caput Ludovici cum epigraphe ✠ LVDOVICVS D. G. FRANCORVM REX. In postica S.
C Ambrosius equestris cum flagro, & litteris MEDIOLANI DVX, ac stemmate Regum Franciae sub equo.

Trigesimus aeneus ex Museo Aliprando suppeditatus fuit, exhibet in antica M. coronatum & ✠ MAXIMILIANVS. in gyrum. In postica verò Vicecomitum cassidem cum litteris DVX MEDIOLANI.

D Trigesimum primum argenteum Maximiliani nummum habet idem Marchio Abbas Aliprandus. Ex una parte avis trunco insidens cum alis elevatis, flammisque in gyrum distributis. Ibi legitur Dux MEDIOLANI. ET. CET. In altera parte visitur serpens puerum vorans cum corona, & litterae in circuitu expri-
E munt: MAX. MA. SFOR. VICECO. cum capite S. Ambrosii.

Trigesimus secundus apud heredes Antonii Reynae. In una facie Caroli V. effigies cum corona laurea, & litteris in circuitu: CAROLVS. V. AVG. IMP. CAES. In alio latere duae imagines integrae Episcoporum, supervolitante columba, scriptis inferiùs nominibus: S. AGV*stini*. S.

AM-

AMBrosii, & per gyrum TE. DEVM. LAVDAMVS.

Trigesimus tertius argenteus penes eosdem. In eo caput Caroli V. coronâ laureâ cum litteris: CAROLVS. V. AVG. IMP. CAES. In alia facie mulier sedens capite velato, cum trophaeis militaribus, & infra scripto PIETAS. In circuitu S. P. Q. MEDIOL. OPTIMO. PRINCIPI.

Trigesimus quartus argenteus ab iisdem communicatus, habet in uno latere Caroli V. effigiem, litteris circumscriptis: CAROLVS. V. IMPERATOR. In alio S. Ambrosium stantem cum ferula & baculo, ad pedes scripto MLM., nempe *Mediolanum*, & per gyrum SANCTVS. AMBROSIVS.

Trigesimum quinctum possidet Marchio Jacobus Fagnanus Patricius Mediolan. Ex una parte columnae duae erectae, cum vitta circumvolitante, in qua expressum legitur PLVS VLTRA. ac diademate imperiali in vertice, circumscriptis litteris CAROLVS V. IMP. Stemma hoc invenit post detectionem Indiarum Occidentalium Aloysius Marlianus Mediolanensis, quemadmodum colligitur ex Paulo Jovio in libro, cui titulus: *Dialoghi delle Imprese*. In postica S. Ambrosius mitratus cum casula, ferula, & pastorali, scripto per gyrum S. AMBROSIVS.

Trigesimus sextus argenteus desumtus ex Musaeo praelaudati Comitis de Abdua. In antica caput Francisci Secundi cum birreto, circumscriptis litteris FRANCISCVS SF. VICECO. DVX MEDIOLANI II. In postica caput Ludovici Mariae cum anguibus ad latera, & literis in gyrum LVDOVICVS. M. SF. DVX. MEDIOLANI. 7. c. Adest etiam aureus ejusdem moduli penes eundem equitem cum postica exprimente stemma Familiae coronatum cum ramis olivae, & palmae; in lateribus trunci ardentes cum situlis, & litteris DVX. MLI. SECONDVS. in vertice caput S. Ambrosii medium inter litteras S. A.

Trigesimus septimus apud heredes Antonii Reynae. Hic nummus aureus ostendit caput barbatum cum litteris in circuitu: ✠ FRANCISCI. SF. II. DVCIS MLI. In altera parte bustum mitratum S. Ambrosii cum litteris: S. AMBROSIVS. ARCHIEP. MEDI.

Trigesimum octavum, uti & sequentem, servant iidem. Ibi figura equestris, ense evaginato, cum litteris: FRANCISCVS SFORTIA II. In aversa facie stemma Familiae cum corona, & litteris: DVX MEDIOLANI 7. c.

Trigesimus nonus argenteus servatur in Ambrosiana Bibliotheca. Visitur in area effigies Francisci II. cum litteris in circuitu: FRANCISCVS II. DVX MEDIOLANI ETc. ✠. In postica arbor frondosa vento spirante cum lemmate: NEC SORTE NEC FATO, & in summitate caput S. Ambrosii mitratum.

Quadragesimum, ac duos posteriores humaniter ostendit Marchio Abbas Aliprandus. Exhibet hic nummus aeneus in anteriori facie S. Ambrosii bustum mitratum cum flagro, & pastorali, litteris circumscriptis ✠ SANCTVS AMBROSIVS; in posteriori visitur corona cum ramis olivae. & palmae, ac litteris: FRANC. SECVNDVS DVX MLI.

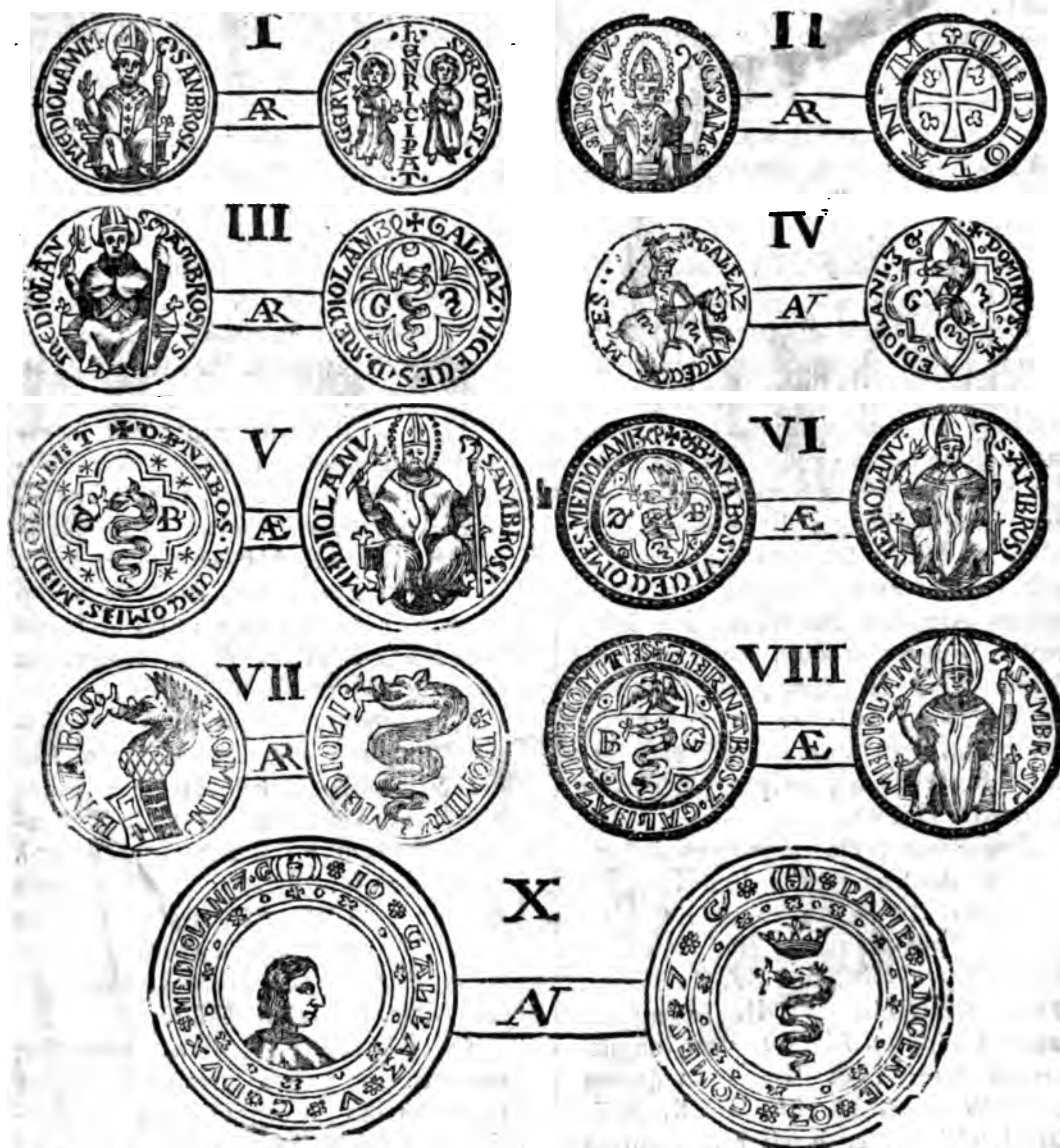
Quadragesimus primus argenteus praefert in antica tres monticulos cum floribus insurgentibus, & lemmate: FRANCISCVS SECVNDVS; in

in postica stemma Familiae cum litteris ✠ DVX MEDIOLANI &c.

Quadragesimus secundus aereus signatur ex una parte coronâ cum ramis palmae, & olivae, circumscripto lemmate: ✠ FRANCISC*us* SE-

A CVNDVS; ex altera stemmate Familiae Sfortiae, additis ad latera F. II. (nempe *Franciscus Secundus*) circumpositis litteris DVX MEDIOLANI &c.

MEDIOLANUM.

IX
Æ
XI
Æ
XII
AV
XIII
AV

XIV
CLEMENTIA ET ARMIS PARTA
Æ
FRANCISCVS SFORTIA VICECOMES DVX MEDIOL IIII

XV
Æ
MEDIOLANI S. AMBROSIV
XVI
AV
XVII
Æ
MEDIOLANI S. AMBROSIV
XIX
Æ
BONA ET IO GZ M DVCE MELI VI
SOLA FACTA SOLVM DEVM SEQVOR

XVIII
GALEAZ MA SF VICECOMES DVX MEDIOLANI
Æ
G Z
M

XX
DVX MLI
AR
S A
GALEAZ MARIA SFORTIA VICECOMES
BONA GZ M DVCES MELI VI
XXI
PAPIE ANGLE QZ CO AC IANVE
GZ M
GALEAZ M SF VIC CO DVX MEDLI V
XXII
AV
IO GZ M SF VICECO DVX MLI SX
PP ANGLE QZ CO
XXIII
MEDLI V GZ MA SF VICECOMES DVX
GZ M
S AMBROSI
XXIV
IO GZ M SF VICECOS DVX MLI SX
PP ANGLE QZ COS
XXV
AE
LVDOVICVS M SF ANGLVS DVX MLI
BEATRIX SF AN EST DVX MLII
XXVI
MEDIOLANI DVX ET C
XXVII
FRANCISCVS DG FRANCORVM REX
MEDIOLANI DVX ET C
XXVIII
LVDOVICVS DG FRANCOR REX
MEDIOLANI DVX ET C
XXIX
LVDOVICVS DG FRANCORVM REX
MEDIOLANI DVX

XXX
MAXIMILIANVS
Æ
DVX MEDIOLANI
XXXI
MAX · MA · SFOR · VICECO
Æ
DVX MEDIOLANI ET C.
XXXII
IMP · CAES · CAROLVS · V · AVG
Æ
TE · DEVM · LAVDAMVS ·
S · AGV · S · AMB ·
XXXIII
IMP · CAES · CARLVS · V · AVG
Æ
S · P · Q · MEDIOL · OPTIMO · PRINCIPI
PIETAS
XXXIV
CAROLVS · V · IMPERATOR
Æ
SANCTVS · AMBROSIVS ·
MLM
XXXV
S · AMBROSIVS
Æ
CAROLVS · V · IMP ·
XX XVI
LVDOVICVS · M · SF · DVX · MEDIOLANI · 7 · R ·
Æ
FRANCISCVS · SF · VICECO · DVX · MEDIOLANI · II ·
N
DVX MLI
SECONDVS

XXXVII

L U C A.

PRogrediamur ad Lucensem Urbem, quae olim uti caput Tusciae Langobardicae, prout jam Par. I. Cap. XVII. pag. 154. Antiquit. Estens. monui, sub imperio Langobardorum praerogativâ Monetae frui coepit, eamque sub Francis ac Germanis per subsequentia Secula retinuit, ita ut non celebris minus esset *Lucensis*, quàm *Papiensis* pecunia. In Charta Anni DCCXLVI. a me producenda in Dissertatione LXXIV. *de Parochiis*, memorantur *auri Solidi boni Lucani numero centum*. Item in altera exarata *Anno Primo Aistulfi viro Excellentissimo Rege Indictione III.* idest Anno Christi DCCL. Tanualdus Presbyter Walprando Episcopo Lucensi pollicetur, se rite famulaturum Ecclesiae Sancti Reguli in Wal-

A do, *sub poena CC. Solidorum bonorum Lucensium*. In ea Civitate quum olim essem, Nummus mihi ostensus est, in cujus antica parte legebatur DN. AIST. REX, idest *Domnus* seu *Dominus Noster Aistulfus Rex;* circa Annum Christi DCCLI. percussus. In postica erat FLAVIA LVCA, quo titulo ornatam quoque Mediolanensem Urbem supra vidimus. Testatur

B etiam Le-Blancus, sibi aereum Numisma fuisse *Desiderii* Langobardorum *Regis* cum FLAVIA LVGA. Et eum quidem alteri similem puto, quem Angelus Breventanus Ticinensis in Arbor. Genealogic. Reg. Langobardor. edidit, atque ego conspiciendum omnibus infra exhibebo.

C Itaque Primus Nummus argenteus ab Huberto Benvogliento Patricio Senensi olim mihi indicatus, ad quem Regum spectet, ignoro. Nam antica

pars

pars praefert Crucem, atque epigraphen nimium peregrinam, scilicet VIVIVIVIVIVIV. Vide infra similem in Nummo Pisano. Postica habet Stellam cum literis FLAVIA LVCA. Sed quum eadem Crux & Stella occurrant in subsequenti Nummo, fortassis hic referendus est ad Desiderium Regem.

A

Secundus Nummus a Breventano evulgatus, Crucem habet in medio cum literis DN. DESIDER. REX: scilicet *Dominus noster Desiderius Rex*. In postica FLAVIA LVCA. Percussus fuit circiter Annum Christi DCCLVII.

B

Tertium debemus Le-Blanco. Ibi Crux cum epigraphe CARLVS REX FR. Altera facies exhibet ejusdem Regis Monogramma, idest CARLVS, vel CAROLVS; circumstat LVCA. Percussus fuit circa Annum Christi DCCLXXV. postquam Carolus Langobardorum Regnum sibi subjecerat.

C

Quartum protulit idem Le-Blancus. Ibi legitur DNCARVLVSREX, & in altera parte FLAVIA LVCA.

Usque ad tempora Ottonis Magni Augusti nullus alius Lucensium Nummus se mihi obtulit. Ad ipsum verò Ottonem, aut ad ejus filium Ottonem II. aut ad Tertium, nepotem, pertinere videtur Nummus Quinctus Mutinae in Museo Bertacchinio exsistens. Ibi LVCA in medio, & circum OTTO IMPERATOR, In postica effigies Sancti Petri cum literis S. PETRVS. Post Annum Christi DCCCCLXII. cusus hic Nummus.

D

Sextus a praelaudato olim Huberto Benvogliento ad me missus, in area exhibet Monogramma Ottonis Augusti, quo exprimuntur hae literae OTTO. In limbo legitur IMPERATOR In postica habetur LVCA, & in circuitu OTTO PIVS REX.

E

Septimus Nummus, quem ego adservo, habet in medio LVCA, in circuitu EINRICVS, & in postica IMPERATOR cum siglis in medio, de quibus infra. Ad quemnam e sex *Henricis* Augustis sit iste referendus, nemo facile decernat.

Octavus in Museo Bertacchinio, & Nonus in eodem, atque in Chiappinio Placentiae, perquam similes quidem, sed non iidem sunt. Habes in praecedenti horum quoque explicationem. Neque in hoc loco praetermittam Ptolomei Lucensis Historici verba in Annalib. brevib. ad Annum MCLV. *Fridericus*, inquit, *Imperator concessit, sive confirmavit Lucensibus Monetam eis concessam per suos antecessores Imperatores*. Tum ad Annum MCLXXX. refert, Bononienses fidem suam obligasse *de Moneta Lucensi tenenda & expendenda per Civitatem Bononiae & totam suam fortiam*. Sequenti autem Anno *Lucius Papa natione Lucensis* (si eidem Ptolomeo credimus) *concessit Lucensibus Monetam cudendam; quam Civitatem summe commendans, omnibus Civitatibus Tusciae, Marchiae, Campaniae, & Romagnolae, & Apuliae in Moneta praeponit. Unde dicta Moneta ab illo tempore in praedictis partibus magis fuit usualis*. Animadvertit autem idem Historicus, *duas Monetas antiquis temporibus magis cucurrisse in Italia*, nempe in Lombardia, *Papiensem*, favente Friderico I., *Lucensem* verò, *ubi Ecclesia magis dominabatur, & quod dicta Civitas Romanae Ecclesiae semper fuit subjecta*. Parcat Ptolomeus: fieri non potest, ut Romanus Pontifex Lucensibus *concesserit* jus Monetae cudendae; neque enim Pontificii umquam juris in temporalibus ea Civitas fuit. Ad Imperatores autem pertinebat ejusmodi facultatem largiri;

ri: quod & factum tandiu antea, & modò vidimus a Friderico I. ad Annum MCLV. confirmatum. Neque scribendum erat, Lucam *Romanae Ecclesiae semper* fuisse *subjectam*. Fidelis & obsequens utique fuit, non autem subjecta. Ceterum non aevo tantùm Friderici, sed per antecedentia Secula, ut jam monuimus, Moneta Papiensis & Lucensis in usu Italiae fuit, quippe praesertim apud eas Civitates jus viguit percutiendae Monetae.

Decimum Nummum debeo Dominico Vandellio Mutinensi supra mihi laudato. Ibi legitur in circuitu OTTO REX, & in medio Siglae, ut supra. In altera Nummi facie, vultus hominis cum epigraphe S. VVLT. DE LVCA, idest *Sanctus Vultus de Luca*. Ligneam nempe figuram hominis e Cruce pendentis Lucenses in Majori Templo summa veneratione custodiunt, per quam Divini Salvatoris nostri veram effigiem referri vetus fama tradit, opus nempe, ut sibi persuadent, Sancti Nicodemi, non sine prodigio ad Lucensem Urbem delatum. Ego nihil magis, quàm Statua illa, ab imagine ac formâ Christi Redemtoris alienum vidi. Neque aliter visum Fratri Nicolao Siculo Ordinis Minorum, doctissimo Theologiae Magistro, qui, uti narrat Francus Sacchettus Auctor Seculi XIV. Cap. 73. Novell. in publica concione de Facie Christi Domini dicebat: *Non è fatta, come la Faccia del Volto Santo, che è colà: che ben ci vegno a crepare, se Cristo fu così fatto*. At quamquam inter fabulas numeranda sit illius fabrica atque translatio, famae tamen antiquitas, & Imaginis illius vetustissima veneratio ac celebritas, Lucensibus non est deneganda. Nam vel Seculo

A Christi Undecimo Guillelmus II. Angliae Rex *per Sanctum Vultum de Luca* jurare consuevit, ut ex Guillelmi Malmesburiensis Historiae Libro quarto, atque ex Eadmero Lib. primo & secundo Historiae constat. Gallicus quidam Auctor in Libro, cui titulus *Les Amenitez de la Critique*, censet, Anglicum illum Regem jurasse
B *per Sanctum Vultum Christi Domini pictum a Sancto Luca*. A vero declinasse illum arbitror. Porro solemne fuit Lucensi Populo Vultum hunc sanctum in suis Nummis exprimere: quod quando primùm factum fuerit, prorsus ignoro. *Otto* heic memoratus, fortassis est *Otto III.* qui multos annos Regio duntaxat
C titulo in Italia est dominatus, ac tandem Romae Anno Christi DCCCCXCVI. Imperator est renuntiatus. Si quis tamen malit *Ottonem IV.*, qui Lucenses multis privilegiis ornavit, non obsistam. Certe Vultus sanctus in Nummis antiquis Lucensium frequens spectatur. Vidi ejusdem Urbis Nummulos aereos (*Sesini* appella-
D mus) postremis hisce temporibus percussos, in quibus LIBERTAS legitur, & in circuitu OTTO REX. Quae indicant, ad unum ex Ottonibùs referri a Lucensibus facultatem pecuniae signandae: quod Genuenses quoque per complura Secula fecere, ut infra monebo, *Conradum Regem* in suis Nummis signantes.

E Undecimus argenteus apud Abbatem Chiappinium Placentiae asservatus, Siglas supra visas exhibet in medio, sed ita ut videantur non duo T., sed veluti geminae Columnae cum transverso chlatro eas colligante. Attamen si contendas, Monogramma Ottonis ibi designari, non repugnabo, quamquam eadem Sigla, ut supra vidimus, occurrat in Nummis

A mis Henrici Augusti. In circuitu legitur OTTO REX. In postica effigies Lucensis Imaginis cum supra relata epigraphe *Sanctus Vultus de Luca*.

Duodecimus Nummus argenteus in Museo Bertacchinio Mutinae, atque in Chiappinio Placentiae a me visus, *Ottonem*, non *Regem*, sed *Imperatorem* prodit. Ibi in medio LVCA,
B in limbo OTTO IMPERATOR. In aversa parte Imago cum literis SANTVS VVLTVS. Incertum, indicetur-ne OTTO IV. heic, an aliquis e tribus praecedentibus Augustis ejusdem nominis.

Decimus tertius argenteus apud amicum olim meum Hubertum Benvoglientum Senensem, in area habet
C sive Monogramma Ottonis, nempe duo TT. colligata, sive columnas duas, cum palmula subjecta. In limbo est OTTO REX. In postica Imago cum literis S. VVLT*us De* LVCA.

Decimus quartus apud eumdem Benvoglientum, praecedenti similis est, nisi quod super Monogramma
D visitur Aquila.

Decimus quinctus Mutinae in Museo Bertacchinio adservatus Aquilam praefert cum epigraphe OTTO REX. In postica L. aream implet, & in limbo LVCA IMPERIALIS.

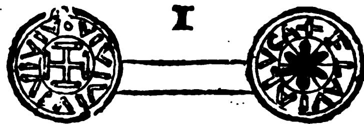
Decimus sextus Mutinae adservatus apud olim Angelum Blancum Sacerdotem. Ibi insignia Reipublicae
E Lucensis, nempe in Scuto coronato LIBERTAS cum literis OTTO IMPERATOR. In postica effigies Episcopi cum epigraphe SANCTVS PAVLINVS, Episcopus & Protector Lucensium. Atque hactenus Nummos quosque, mihi visos, ad Lucam spectantes, congessi, in quibus *Ottonis Regis*, aut *Imperatoris* mentio est: non quod omnes percussi fuerint, dum Ottones imperarent, aut unus saltem ex iis regnaret. Sunt in his nonnulli longe serius signati: quippe repeti consuevit in Nummis Ottonis nomen, qui privilegium Monetae concesserat, aut restituerat.

Decimus septimus, Decimus octavus, & Decimus nonus ad *Carolum IV. Imperatorem* sunt referendi, qui Reipublicae Lucensi Seculo Christi Decimoquarto Libertatem diu ereptam restituit. Mutinae adservantur, neque explicatione indigent. Mihi, dum Lucae forem, significavit amicus quidam meus, sibi visum ejusdem Civitatis Numisma, in circuitu hunc versiculum habens:

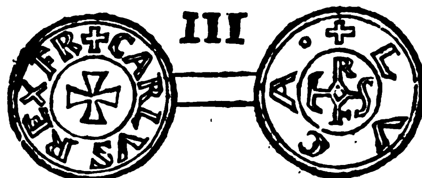
„ LVCA POTENS STERNIT,
„ SIBI QVAE CONTRARIA
CERNIT.

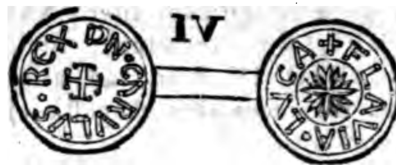
Vereor, ne Sigillum pro Numismate amicus ille acceperit. Liberarum quippe Civitatum mos fuit Seculo praesertim Tertiodecimo epigraphes loco Leoninum aliquem Versiculum suis Sigillis addere, ut ex aliis exemplis liquet; quae inferius in Dissertatione *de Sigillis* commemorabo.

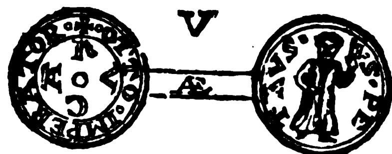
LUCAE.

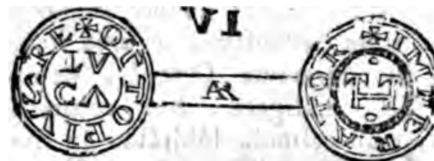

I

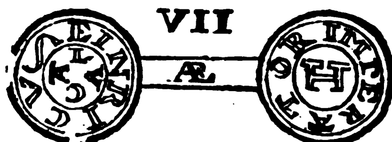

II
AR

III

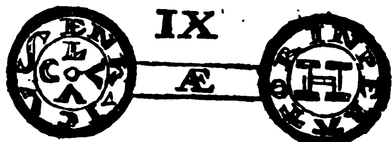

IV

V
Æ

VI
AR

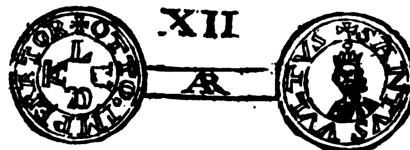

VII
Æ

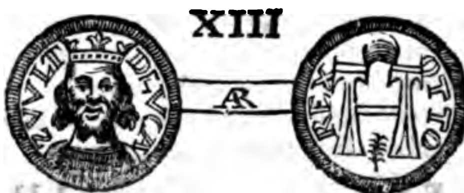

VIII
AR

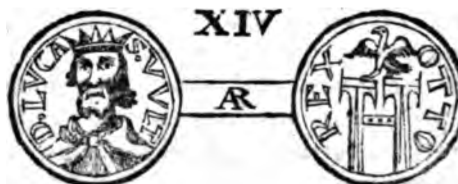

IX
Æ

X
AR

XI
AR

XII
AR

XIII
AR

XIV
AR

PRINCIPES BENEVENTANI ET SALERNITANI.

SEd praeter hasce tres Italici Regni Urbes, *Ticinum* videlicet, *Mediolanum*, & *Lucam*, olim Duces quoque & Principes Beneventani pecuniam cudisse deprehenduntur. Splendida plane fuit barbaricis temporibus illius Ducatus dignitas, amplitudo atque potentia, utpote qui potiorem partem Regni nunc Neapolitani complecteretur. Attamen dum stetit Langobardorum Regnum sub suis Regibus, nunquam induxissem animum ad credendum, licuisse Ducibus illis signare Nummos, nisi ex iis unum nobis in Stemmate Genealogic. Reg. Langobardor. servasset Angelus Breventanus, quem heic sisto sub num. I. Visitur ibi effigies hominis cum Cruce, ac duabus Stellis, & in posticâ altera Crux cum Monogrammate, idest cum literis OGRE, seu GREO, quae idem Breventanus interpretatur *Gregorius*. Anno rever DCCXXXI. Beneventanae provinciae praefuit *Gregorius Dux* regnante tunc Liutprando Rege. Et sane in eo Monogrammate ne ego quidem alium legere potui, nisi *Gregorius*. Verùm durum adhuc mihi videtur credere, tantum auctoritatis fuisse Ducibus Beneventanis, ut sub Rege Langobardo, quem uti supremum Dominum colebant, & a cujus imperio pendebant, pecuniam cuderent unâ sui effigie signatam, nullâque Regis factâ mentione. Illud contra exploratum est, ex quo excidit Langobardorum Regum dominatio Anno DCCLXXIV. Regnumque Italicum Carolo Magno Francorum Regi parere didicit, Arichisum Beneventanorum Ducem, quum se liberum a veteri Domino agnosceret, ne novo subderetur, quantis potuit viribus fuisse luctatum. Quare is omnia Regis, praeterquam nomen, jura ac ornamenta arripuit, atque inter illa, ut vide-

tur, Monetam; seque non amplius *Ducem*, sed *Principem*, hoc est supremum Dominum Beneventanae amplissimae Provinciae deinceps inscripsit. Pares animos a parente accepit Grimoaldus III. ejus filius; quamvis enim post mortem patris a Carolo Magno, apud quem obses erat, dimissus eo pacto fuisset, *ut Chartas, Nummosque sui nominis* (idest Caroli) *characteribus superscribi semper juberet*, uti Anonymus Salernitanus, & ex eo Camillus Peregrinius in editione Erchemperti, testatur: is nihilominus promissa brevi est oblitus. In *suis aureis* (ita idem Erchempertus scribit) *ejus nomen aliquandiu figurari placuit; mox pacta pro nihilo duxit observanda*.

Ejusdem Grimoaldi Tertium Nummum Le-Blancus produxit, quo Salernitani Scriptoris sententia confirmatur. Eum conspice Num. II. Ibi habes effigiem Principis Crucem supra caput gerentis cum literis GRIMVALD. In altera facie Stemma crucigerum more Nummorum temporibus iis Constantinopoli cusorum. Hinc G. vel S. & inde V. Subtus VII. In circuitu DOMS CARLVS R. idest *Domnus Carlus Rex*. Liceat tamen dicere: Nummum hunc non satis exacte expressisse videtur Le-Blancus. Ejus ectypon accuratius descriptum antea dederat Breventanus. Illustrissimus etiam Eques Pius Nicolaus Garellius Augustissimi Imperatoris Caroli VI. Bibliothecae Praefectus, ejusque Archiatrus, & a Consiliis, Nummum eumdem aureum in suo Museo adservans, simile alterum ejusdem ectypon ad me misit. Sed & eumdem accepi ex Museo Sabbatinio Romano. Quare Nummum ipsum percussum circiter Annum Christi DCCLXXXVII. rectius expressum Num. III. Lector accipiat. In altera facie legitur DOMS. CAR. ℞. idest *Domnus Carolus Rex*; hinc inde S. R. quas literas, dum meliora adferant alii, interpretor *Sacra Religio*, quum in aliis *Christiana Religio* occurrat; vel si mavis *Salus Regni*. In imo non *VII.* sed VIC. legitur, idest *Victoria*, quo nomine insigniti sunt & alii Nummi.

Verum non diu Grimoaldus promissis stetit, ut dixi, immo *rebellionis jurgium initiavit*, uti Erchempertus Cap. 4. Histor. testatur. Quamobrem visitur alter ejus Nummus aureus sine *Caroli* nomine. Eum produxit Breventanus, qui & *pondus sesquidrachmae* ei tribuit. Idem quoque Numisma in Museo Sabbatinio Romae adservatur. Illud vide heic infra Num. IV. Antica Principis imaginem praefert cum epigraphe GRIMVALD. In postica Crux, & S. R. & literae VICTOR. PRINCIP. idest *Victoria Principum*: quae epigraphe tunc familiaris in Numismatis; nisi velis *Victoria Principibus*.

Quinctus Nummus aureus Romae in praelaudato Museo Sabbatinio existens, ad *Siconem Principem Beneventanum* spectat, qui Anno Christi DCCCXVII. Grimoaldo IV. successit. In antica visitur imago Principis, globum crucigerum sustinentis, cum epigraphe SICO PRINCES. In aversa parte Sancti Michaëlis effigies, patroni videlicet, ut antea monui, Langobardicae gentis, sive Regni. In circuitu literae MIHAEL ARHANGELV. ONO, fortasse CONOB. Parvulum etiam Monogramma Christi in area conspicitur.

Sextus Nummus argenteus deauratus Mutinae habetur in Museo Alexandri Bertacchinii. Ibi effigies Principis, Diadema, sive Coronam margari-

garitis ornatam cum Cruce superposita gestantis. Circumstant literae SICO PRINCE. In postica Crux cum duplici transtro, & hinc inde S. C. quas interpretor *Salus Christianorum*. In limbo legitur S. MICHAEL ARHANGELV.

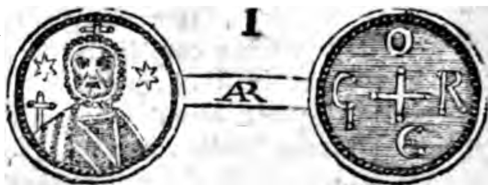
Septimus Nummus aureus in Museo Sabbatinio Romae exsistens, *Sicardum Principem* exhibet, qui Anno Christi DCCCXXXIII. Siconi patri successit. Ejus effigies visitur cum literis SICARDV. In altera facie Crux Graecorum nummorum ad instar cum literis hinc inde S. I. quae fortasse significant *Salus Imperii*. In circuitu VICTOR. PRINCIP. CONOg. uti in Graecis Nummis.

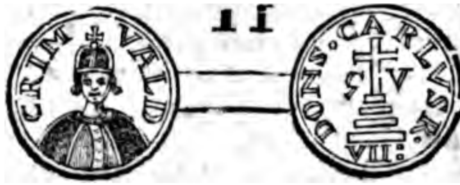
Scripsit ad me ex Urbe, quum in vivis esset, P. Eduardus de Vitry e Soc. Jesu, vir doctissimus, & Nummariae peritissimus, atque insignis Musei institutor, ad se delatum fuisse Nummum ex aere inaurato, quem pro aureo incaute acceperat. Ibi effigies erat Principis, qualem in Sicardo conspeximus, cum inscriptione SICONOLFVS, & in aversa eadem Crux cum literis S. I. & VICTOR. PRINCIP. CONO. Is est *Siconolfus* Princeps primus Salerni, inter quem, & Radelchisum Beneventi Principem Anno Christi DCCCXL. teterrimum bellum exarsit, in longum tempus productum, & Beneventani Ducatus divisione tandem compositum.

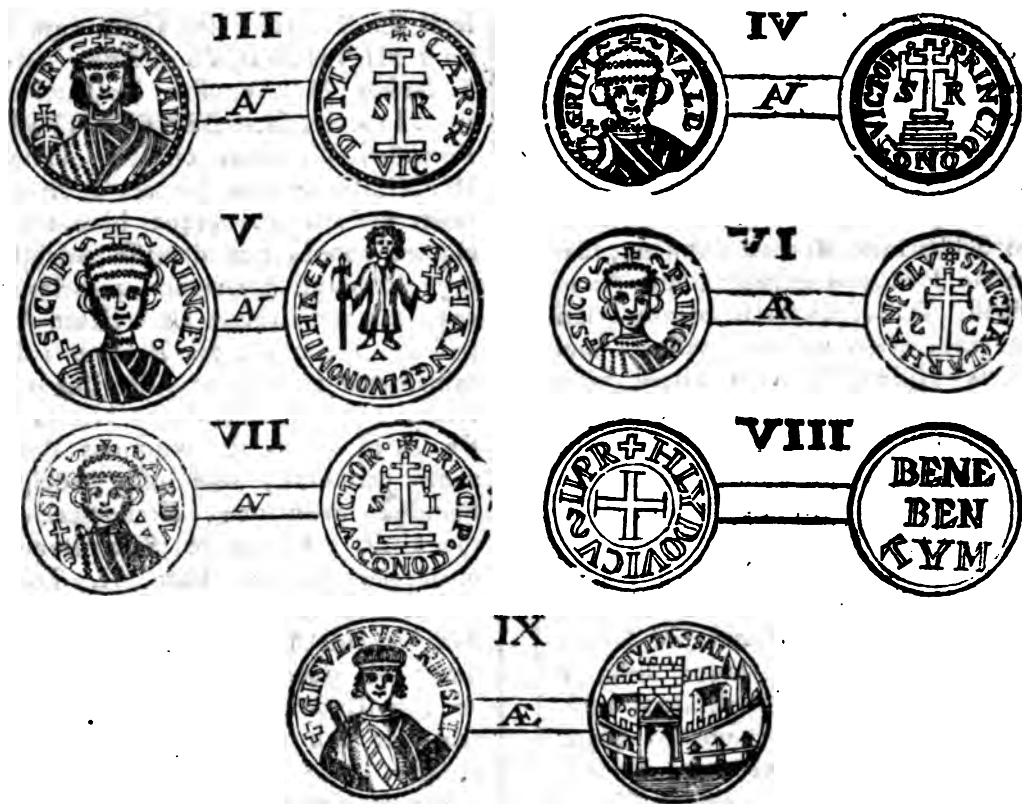
A Octavum Nummum publici juris fecit Le-Blancus. Ibi Crux cum literis HLVDOVICVS IMPR. Is est *Ludovicus II.* Augustus Lotharii filius. In altera facie BENEVENTVM. Percussus Nummus circiter Annum DCCCLXXI. quo Imperator Beneventi versabatur. Atque hinc etiam elucere potest, non defuisse Adelgiso tunc Principi Beneventi querelarum B caussam contra ipsum Ludovicum Augustum, quum iste ita Beneventi dominatorem ageret, ut Adelgisus contemtus, ac paene exclusus videretur. En ab ipso Augusto Nummos Beneventi percussos, sine ulla Adelgisi Principis mentione. Erchempertum vide, ac Anonymum Salernitanum C in Paralipomenis, Part. II. Tomi II. Rer. Italicar. qui alia opprobria Beneventanis illata a Francis referunt; ob quae male accidit Augusto ipsi Ludovico, ignominiose capto, ac sub multis pactis tandem dimisso.

Nonus Nummus aereus, in Museo Chiappinio Placentiae adservatus, ad D *Gisulfum Salerni Principem* spectat. Ejus effigies conspicitur cum epigraphe GISVLF..... In postica Urbis aspectus superpositis literis CIVITAS SAL. Gisulfus-ne Primus, an Secundus, heic designetur, ignoro. Nullum alium hactenus eorum Principum Nummum videre mihi contigit.

PRINCIPUM BENEVENTANORUM, ET SALERNITANORUM.

PRINCIPES NEAPOLITANI.

A

INclyta quoque Civitas *Neapolis*, ab antiquitate, amplitudine, ac venustate summe commendanda, & nunc nobilissimi Regni caput, quam sibi subjicere nulli unquam licuit Langobardorum Regum & Principum Beneventanorum, jus Monetae ab antiquis Seculis servat, eoque usi sunt Duces, sive Magistri Militum, ibi dominantes, de quibus actum est in Dissertatione V. *de Ducibus*. Nummos nonnullos ab iis percussos congessit, & mihi suppeditavit N. V. Ignatius Maria Como Patricius Neapolitanus, humaniorum literarum cultor egregius, & singularis amicus meus.

Primus aereus incertum est, quo tempore fuerit cusus. Ibi effigies visitur *Sancti Januarii Martyris*, ac celeberrimi Neapolitanorum Patroni, cum literis SCS IAN. In postica Crux cum literis S. T. idest *Salutis Trophaeum*. Men ionem hujus Nummi fecerunt Scriptores Neapolitani, Hieronymus de Sancta Anna Carmelita

B

Excalceatus in Vita Sancti Januarii, Tutinus, Caracciolus, & alii.

Secundus aereus quoque, quo anno percussus fuerit, ignotum prorsus est. Ibi ejusdem Sancti Martyris effigies conspicitur, cum literis SC. IA. In postica Crux cum literis Graecis ΝΕΑΠΟΛΙC, idest *Neapolis*.

Tertius pariter aereus effigiem perhibet ejusdem Sancti, cujus e collo pendet

pendet stola cum literis in pectore SIS, quas, donec alii propiora vero me doceant, interpretari liceat *Sanctus Januarius*. In limbo legitur Αποστο. Ιανουαριος. literis, ut nunc dicimus, cursivis, idest, ut conjicio, *Apostolus Januarius*. Sed cur Sanctum illum Martyrem titulo *Apostoli* donare voluerint Neapolitae, divinare nondum potui. In postica epigraphe visitur, rudibus Graecis literis efformata, hoc est, Λυρωτὴς τῆς πόλεως ἀπὸ τοῦ πύρος. Communis Neapolitarum sententia est, designari his verbis *Liberationem Urbis ab immani incendio montis Vesevi*. Vide tamen quàm bene scripta fuerint Λυρωτὶς & πόλεως Quod certum mihi videtur, accentus ac spiritus appositi, ipsique errores, & forma characterum, non multam Nummi antiquitatem produnt.

Quartus aureus eumdem Sanctum Januarium exhibet stolatum, cum literis SIS in pectore, & in limbo SANCTVS IANVARIVS. Postica Crucem habet cum epigraphe Graeca ΝΕΟΠΟΛΙΤΑΝ, ubi A. pro Ω. fuit impressum: hoc est, *Neapolitanorum*.

Quinctus aereus effigiem parum a praecedenti absimilem praefert cum literis SCS IANV. In aversa facie visitur imago *Sergii Ducis Neapolitani*, globum terraqueum, Cruce superpositâ ornatum, sinistrâ gestantis. Additur & asteriscus. Ad latera dispositae sunt literae SERGIV DVX. Uti me monuit praelaudatus Como vir doctissimus, multa est inter Scriptores Neapolitanos concertatio, cui tribuendus sit hic Nummus. Quinque enim ejusdem nominis Sergii Duces Neapoli imperarunt. Franciscus de Petris in Histor. Neapolit. & nuper memoratus P. Hieronymus de Sancta Anna, censent Sergium eximium Principem Sancti Athanasii Neapolitani Antistitis patrem heic designari, qui Anno DCCCXL. floruit. Verùm Cl. V. Nicolaus Carminius Falco, nunc Episcopus Marturanensis, in Vitâ Sancti Januarii Italice scriptâ, veri putat similius, referendum esse Nummum hunc ad *Sergium III.* Neapolis Ducem, qui *Protosebasti* titulum a Graecis Augustis sibi comparavit.

Sextus Nummus aereus, a perquam rudi artifice cusus, sed perrarus, a mei amantissimo Abbate D. Alexandro Chiappinio Placentino ad me missus fuit. Perquam similis praecedenti est, nisi quod heic *Sergius* dexterâ Crucem tenet. Eadem utrobique inscriptio, ita ut veri simile videatur, ad unum eumdemque Sergium pertinere & istum Nummum.

Septimus aereus effigiem Sancti Januarii praecedentibus similem nobis ostendit, cum literis SCS IAN. In posticâ sculpta habetur imago Episcopi cum literis ad latera positis ATHA EPS, idest *Athanasius Episcopus*. Is est Athanasius junior Neapolitanorum Antistes simul & Dux, qui Anno Christi DCCCLXXX. propter fraudes & vitia non pauca famosus evasit.

Octavus Neapoli a P. Dominico Putignano Soc. Jesu, antiquitatum studiosissimo adservatur. Quum fere in omnibus praecedenti sit similis, novâ explicatione non indiget.

Atque hactenus Neapolitani veteres Nummi, quos congerere potui. Nulla mihi dubitatio est, quin eorum syllogen augere facillimum sit. Alios quoque nondum a me visos procudisse mihi creduntur *Principes Salernitani* & *Capuani*; & aliquem ex postremis proditurum aliquando mihi spes est, ex quo Alexius Symmachus Mazochius Canonicus Capuanus V. Cl. antiquitates celebratissi-

tiſſimae Patriae ſuae illuſtrare pergit. Praeterea veri ſimile mihi videtur, *Surrentinos*, & praeſertim *Amalphitanos*, olim pecuniam ſignaſſe. Auctor eſt Franciſcus Panſa Juriſconſultus in Hiſtor. Amalphitan. Neapoli Anno MDCCXXIV. impreſsâ, Tarenos aureos ab Amalphitanis fuiſſe percuſſos, uti & majores aureos, in quorum altera facie viſitur Leo cum literis GLORIA ROMANORVM; & in altera Rhinoceros cum epigraphe QVIES REIPVBLICAE. Tradit etiam, Johannem Baptiſtam Mariſum, Marchionem Villae, & Patricium Amalphitanum, virum celebrem, in poſtremis tabulis ſuis reliquiſſe Nummum Amalphi percuſſum, in quo haec inſcriptio legebatur: MANSO DVX ET PATRICIVS. Hic Anno Chriſti DCCCXCII. Reipublicae Amalphitanae praefuit.

PRINCIPUM NEAPOLITANORUM.

PRINCIPES, ET REGES NEAPOLIS, ATQUE SICILIAE.

SUccessere tandem Saeculo Christi Undecimo in Apulia, Calabria, & Sicilia, Principes Nortmanni, qui mirabili rerum successu, industriâ, ac fortitudine, tum Graecis, variisque Principibus Christianis regionem eripuere, quae nunc sub Regni Neapolitani nomine venit, tum Saracenis integrum Siciliae Regnum. Istorum verò Principum Nummos, aliorumque etiam Regum, qui Regnum Neapolitanum post eos tenuerunt, collegit, atque Anno MDCCXV. Romae evulgavit Caesar Antonius Vergara, ex cujus labore proficere in praesentia non dubitabo, additis, quae apud illum desiderantur.

Rogerius I. Siciliae Comes, & Rogerius II. Comes, Dux, & Rex.

ITaque primò apud eumdem Vergaram occurrit Nummus aereus, rudis plane ac informis, in cujus antica visitur Princeps equo insidens, hastam in humero gestans, e qua vexillum pendet, cum epigraphe ROGERIVS COMES. In postica imago Beatae Virginis in cathedra sedentis, & Christum infantem tenentis in ulnis. Circumducitur inscriptio MAIRIA MATER DMI, idest *Domini*.

Secundum Nummum aereum ignoravit Vergara. Illum adservat in suo Museo Placentiae amicissimus Abbas Chiappinius. Visitur ibi idem Princeps in equo sedens, cum his literis in circuitu ROGERI COM. In aversa facie Virgo humi, ni fallor, sedens cum infante Jesu, tam imperite efformato, ut nihil rudius excogitari possit. Ibi epigraphe eadem MARIA MATER *Domini*.

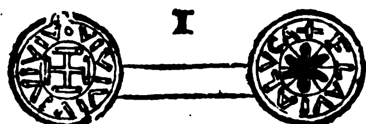
A Tertium similem priori profert Vergara: qui explicatione non indiget. Tres verò hosce Nummos incertum est, quisnam percusserit, *primus*-ne *Rogerius*, hoc est frater strenuissimus Roberti Guiscardi Ducis, Anno Christi MLXXI. Panormo potitus, an ejus filius *Rogerius II.* qui primo *Comitis* titulo est usus, tum Anno Christi MCXXX. *Siciliae ac Apuliae Rex*
B fuit coronatus. Certe sequentes Nummi a praecedentibus nimirum dissimiles, designare etiam videntur diversos Principes.

Quartus, & Quinctus, ambo aerei, Crucem gemmatam praeferunt cum epigraphe ROGE COME. In postica ⊥ inversum, quo fortassis
C indicatur *Trinacria*. Fieri potest, ut hi sint referendi ad *Rogerium II.* postquam patri successit in dominatione Siciliae.

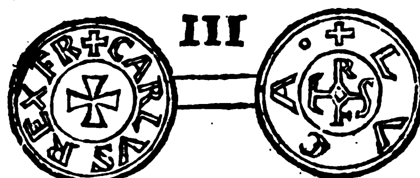
Sextus est Nummulus aereus, ab eodem *Rogerio II.* percussus, ex quo Regios titulos assumsit Anno MCXXX. Ibi epigraphe ROGERIVS REX. In postica inscriptio literis Arabicis
D concepta est; idque eâ de caussâ ab eo factum videtur, quod Arabica Lingua post diuturnam Saracenorum Arabum dominationem in Sicilia, familiaris ibi evaserit. Praeterea bellum in Africam tulit, ibique Tripolim cepit. Hasce verò literas hoc est *Malech Sarir*, Latine reddas *Regis thronus*.

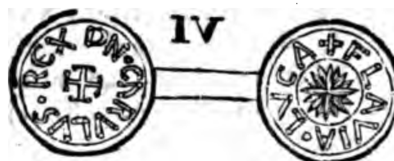
E Septimus Nummus aeneus epigraphen praefert ROGERIVS DVX, & in postica Deiparae imaginem cum literis S. M. idest *Sancta Maria*. Et hunc ad eumdem *Rogerium II.* spectare censet Vergara, postquam ille Comitis titulo deposito, *Ducis* alterum suscepit. Attamen dissimilis omnino Nummi figura suspicionem justam gignere potest, percussum Num-

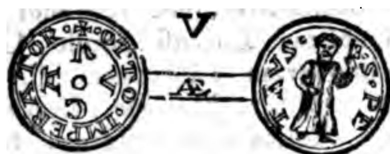
LUCAE.

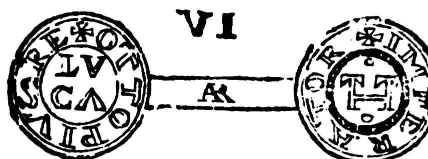

I

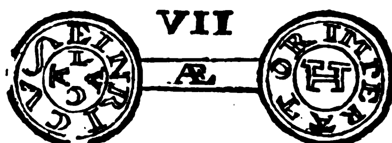

II
AR

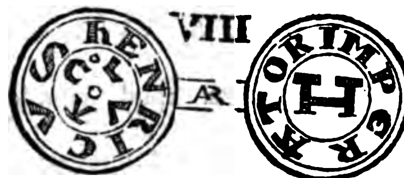

III

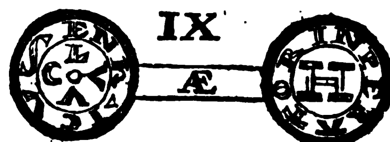

IV

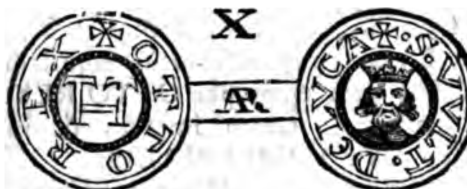

V
Æ

VI
AR

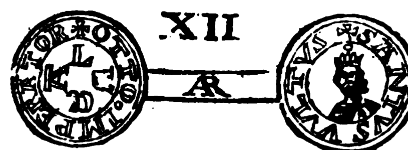

VII
Æ

VIII
AR

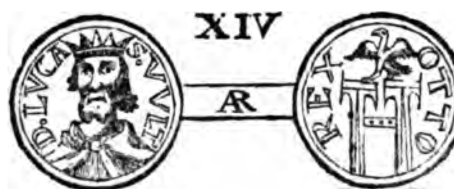

IX
Æ

X
AR

XI
AR

XII
AR

XIII
AR

XIV
AR

an secundus Guillielmus Rex designetur.

Septimus Nummus aereus Crucem in area gemmis ornatam nobis ostendit, cum epigraphe TANCRE. hoc est, *Tancredus*, in Siciliae Regem electus Anno Christi MCLXXXIX. In posticae medio visitur T. indicans, ut arbitror, rursus *Tancredi* ipsius nomen, coronâ superimpositâ insignitum. Circumstant literae REX SICILIE.

Octavus Nummus argenteus in area continet ejusdem Regis nomen breviatum TANCREDVS REX SICIL. In limbo lemma DEXTERA DOM*ini* EXALTAVIT ME. In postica Arabicae literae, quas aliis interpretandas dimitto.

Nonus item argenteus eamdem praefert epigraphen TANCREDVS REX SICIL. Arabica inscriptio posticam implet, quam quidem sicuti & praecedentem, num prae vetustate fuerint recte, & absque mendis descriptae, praestare nolo.

Henricus V. inter Augustos. Fredericus II. Imperator. Conradus Romanorum Rex; & Manfredus Siciliae Reges.

ANno Christi MCXCIII. & MCXCIV. *Henricus VI.* inter Germaniae Reges, & *V.* inter Imperatores, universum Regnum Neapolitanum & Siculum sibi subjecit, juribus *Constantiae* Siculae uxoris suae usus. Quare primus aereus Nummus ipsum respicit. In antica visitur Crux & epigraphe E. INPERATOR, idest *Enricus*. In postica cernitur Aquilâ cum literis C. INPERATRIX, idest *Constantia*.

Eorum filius in Regno utroque successit Anno Christi MCXCIX. *Fre-*
A *dericus II.* puer, postea Imperator, a *Constantia* Sicula matre educatus. Proinde ad eos spectat Secundus Nummus, in cujus alterâ facie Crux, & CONSTANCIA. R. idest *Regina*. In altera occurrit Aquila & FREDERICVS. R. idest *Rex*.

Tertius aereus, post matris mortem percussus a *Friderico II.* Crucem
B similiter praefert, ornatam literis F. DEI. G. REX. SICIL. In aversa facie acervus spicarum, si conjecturam Vergarae audimus, aut flos, cum epigraphe DVCAT. APV. PR. CAE. idest *Ducatus Apuliae*, *Principatus Capuae*. Hic Nummus ante Annum Christi MCCXX. percussus fuit.

Quartus aereus, ab eodem Frede-
C rico II. cusus post Annum MCCXX. quo Imperialem coronam Romae suscepit, immo & post Annum MCCXXIII. quo Hierosolymitani Regni titulum est assequutus, in area habet FR. idest *Fredericus*, & in limbo ROM. IMPERATOR. In postica visitur Crux cum literis IESA. ET. SICIE. R. idest *Hierusalem & Sici-*
D *liae Rex*.

Quinctus aereus caput exhibet ipsius Frederici in area. Circumambitur literis F. ROM. IPR. SER. AVG. hoc est, *Fredericus Romanorum Imperator semper Augustus*. Pars aversa habet Aquilam in area, & literas R. IERSL. ET. SICIL. hoc est, *Rex Hierusalem & Siciliae*.

E Sextus argenteus, Vergarae minime notus, Placentiae adservatur in Museo Reverendiss. Abbatis Canonic. Regular. Chiappinii. Ibi caput Principis diademate redimiti, cum epigraphe FRIDERICVS II. In aversa facie Crux cum literis ROM. IMP. AVG. Quum nulla heic sit mentio Regni Hierosolymitani & Siculi, ideo Nummus videtur cusus

ante Annum Christi MCCXXIII. Rara quoque est ibi *Secundi* appellatio addita nomini Frederici. Nummus fortasse percussus in Lombardia.

Septimus aereus Crucem in area exhibet cum literis F. I*m*PERATOR. In aversa parte visitur caput Regis coronam gestantis cum epigraphe REX. IERL. ET SIC.

Octavus & Nonus similes, sunt *Augustales* Nummi, sive *Agostari*, de quibus agam in subsequenti Dissertatione, hoc est, aurei, affabre efformati ad imitationem veterum Romanorum Numismatum: qui quartâ parte unciae auri constabant, idest eorum pondus aequabat Duplam Italicam minus 29. granis, ut nonnulli scribunt. At Johannes Villanius, cujus verba adferam in subsequenti Dissertatione, minus ponderis hisce Nummis tribuere videtur. In antica visitur effigies Caesaris Augusti juvenis, radiatam coronam in capite deferentis. In altero Nummo eadem utique effigies conspicitur, sed capite laureâ coronâ redimito. Haec ibi epigraphe CESAR AVG. IMP. ROM. In posticâ exhibetur Aquila, & FRIDERICVS.

Quum verò Fredericus II. Anno Christi MCCL. finem vivendi fecisset, successit *Conradus* ejus filius, qui Anno MCCLII. Regnum Neapolitanum & Siculum tenuit. At brevi, hoc est Anno MCCLIV. vivere desiit. Ad eum spectat Nummus Decimus aereus, in cujus area legitur COR. idest *Conradus*, & in limbo IERVSALEM. In aversa parte Crux in area, & in circuitu literae ET SICIL. REX.

Undecimus ad eumdem Conradum spectat. Crux visitur in medio, & circum CONRADVS. Altera facies hasce litteras exhibet IER. ET. SICIL. in medio REX.

Sublato e vivis Conrado, etsi Conradus junior ejus filius viveret, *Manfredus*, e Frederico II. & ipse natus, sed extra nuptias, simulatâ Conradini morte, Anno Christi MCCLV. utriusque Siciliae coronam sibi imposuit. Itaque ad eum spectat Duodecimus Nummus aereus, cujus antica hisce literis insignita est MAYNFR. REX. Crux in postica, & literae SICILIE.

Ad eumdem *Manfredum* pertinere creditur Nummulus Tertius decimus, in quo effigies Principis cernitur, & in aversa parte duae tantùm literae R M. quae per conjecturam explicatae reddunt *Rex Manfredus*, aut *Maynfredus*.

Carolus I. Provinciae Comes & Siciliae Rex.

NEapolitanum deinde & Siculum Regnum sibi conquisivit *Carolus I. Provinciae Comes*, Sancti Ludovici Francorum Regis frater, post prostratum, caesumque in proelio Manfredum Anno Christi MCCLXVI. Proinde is muneri Senatorio Urbis, ad quod praecedenti Anno a Romano Pontifice evectus fuerat, Regium nomen adjunxit. Plures ejus nomine percussi Nummi. Primus argenteus, uti & Secundus, figuram exhibent coronâ ornatam supra pulvinaria, aut supra sellam, aut, uti videtur, supra duos Leones sedentem, cum globo in dextera, & ramo olivae in sinistra. Claudius Molinetus in Musei Parisiensis Sanctae Geneviefae descriptione censet, Caroli ipsius vultum ac speciem in ea effigie exhiberi. Etsi obstare videtur Nummus alter Caroli II. ejus filii, uti & aliquot Nummi Roberti Regis infra adferendi, attamen aequius puto excogitare heic

heic Romanae Urbis effigiem ſeu typum, ac praecipue quum circumſtent literae ROMA CAP. MVNDI, cujus nempe Civitatis Senator fuit Carolus ipſe Rex. In averſa parte Nummi nunc editi, Leonis imago cernitur; & ſupra eſt ſcutum cum Lilio inſigni Regiae Familiae Francorum, cui ſuperſtat Raſtrum ad diſtinguendos a primogenito filios Regum Francorum minores natu. In circuitu KAROLVS. S. P. Q. R. ita ut intelligas, ambos hoſce Nummos, Anno MCCLXV. percuſſos, antequam Carolus Regio titulo auctus fuerit. Ceterum quod eſt ad mulieris figuram inter leones, ſive in ſella ſedentis, in hiſce duobus Nummis ſculptam, vide ſupra inter Senatus Romani Nummos eamdem muliebrem imaginem, certe ibi Romanae Urbis ſymbolum. Et Romam quidem decet potiùs quàm Siciliae Regem, deferre Globum, deſignantem tellurem Orbis. Cur verò idem Globus in Nummo Neapolitano Sergii Ducis ſupra fuerit adhibitus, aliis perquirendum relinquo.

In Tertio argenteo eadem ferme lineamenta occurrunt, at inſcriptio diverſa. In altera parte legitur KAROLVS REX SENATOR VRB'S. In altera ROMA CAPVD MVNDI. S. P. Q. R.

Quartus & Quinctus Nummus argentei, parum ab antecedenti diſſimiles ſunt. In Quarto nedum apud Vergaram, ſed & penes Molineum Roma ſedens conſpicitur, & in poſtica ſub Leone impreſſum viſitur F. Hi tres Nummi percuſſi videntur ante Annum MCCLXXVIII. quo Senatorium munus a Nicolao III. Papa ei ademtum fuit.

Sextus argenteus (uti & ſequentes) percuſſus poſt Annum Chriſti MCCLXXVIII. aream praefert Liliis ornatam cum epigraphe KAROL DEI GRATIA. In poſtica Crux, & in limbo hae literae IERVSAL ET SICILIE REX.

Septimus argenteus ita inſcriptus eſt: KAR. DEI GRACIA. Et in averſa parte REX SICILIE cum Cruce in medio.

Octavus argenteus has literas exhibet KA DEI GRA REX SICIE. In poſtica DVCAT APVL. PRIN CA. ideſt *Ducatus Apuliae, Principatus Capuae*, ut in aliis praecedentium Regum Nummis. In medio R A, quae duae literae fortaſſe non ſatis accurate deſcriptae.

Nonus aereus in area habet K. ſubſequuntur in limbo AROLV. DEI GRACI. In poſtica REX SICILI.

Decimus argenteus Lilia praefert in area. Circum KAROL DEI GRA. In averſa facie REX SICILIE.

Undecimus argenteus in medio habet K. hoc eſt *Karolus*, & in circuitu DEI GRA REX SICILIE. In poſtica DVCATVS APVLIE.

Duodecimus argenteus, Mutinae quoque mihi viſus in Muſeo Bertacchinio, Scutum praefert, ubi Lilia inſigne Regum Francorum, & Crux teſſera Regni Hieroſolymitani. Circumſtat epigraphe KAROL IERL ET SICIL REX. In poſtica Annuntiatio Virginis cernitur, & in circuitu legitur AVE GRA PLENA DNS TECVM. Carolo I. Regi Vergara tribuit hunc Nummum. Mihi potius Carolo II. tribuendus creditur. Alterum ſimilem argenteum vidi Placentiae apud Reverendiſs Chiappinium, ubi legitur KAROL. COM. (ideſt *Comes Provinciae*) IERL &c. Nummi quoque Caroli II. Regis eamdem exhibent Virginis & Angeli effigiem. Ex iſto Carolo, aut ex ejus

ejus filio Carolo successore descendisse videtur mos appellandi, ut adhuc fit, in Regno Neapolitano *Carlini* ejusdem ponderis argenteos. Auctor est supra laudatus Vergara, legi in Bulla Benedicti XI. (scribe XII.) Anno Christi MCCCXLII. *Una Uncia auri ad pondus Regni valet ultra Ducatos quatuor de Carlenis*. Et in Inscriptione Neapolitana Anno MCCCLXX. haec itidem habentur: *A quo recepit Sancta Restituta Carolenos ducentos octuaginta quatuor*.

Carolus II. Apuliae Rex.

VItâ functo Carolo I. Rege Anno Christi MCCLXXXV. successit in Regno Neapolitano *Carolus II.* ejus filius, tunc tamen captivus, qui Anno MCCLXXXIX. Romae a Martino IV. coronâ Regiâ redimitus fuit, & usque ad Annum MCCCIX. regnavit. Primus ad eum spectans Nummus eumdem ferme typum refert, ac percussi a Carolo I. ejus patre, dum Senatorium Urbis munus gereret. In cujus antica mulieris formam cerno sedentis in sella, sive supra leones, ac gestantis sceptrum liliatum dexterâ, sinistrâ verò globum telluris cum Cruce. Epigraphe ista circumstat: CAROL. SED, idest *Secundus*, DEI. GRA. IERL. ET. SICIL. REX. In postica Crux liliata, qualis in Regum Francorum nummis ejus Seculi occurrit. Lemma additur: HONOR REGIS IVDICIVM DILIGIT. Cur verò Carolus II. figuram adhibuerit, quae, ut praedixi, Romanam Urbem referre videtur potius, quàm Regem ipsum, uti Vergara opinatur, divinare nescio. Fortassis id factum eâ tantùm de causâ, quod patris Nummi eam praetulere figuram, percussi nempe ab illo, quo tempore Senator Urbis erat. Similis Nummus a V. Cl. P. Dominico Viva Soc. Jesu, traditur repertus fuisse Beneventi in arca, ubi conditum est Corpus Sancti Bartholomaei Apostoli, dum haec Anno Christi MDCXCVIII. reserata fuit ab Eminentissimo Vincentio Ursino, postea sub nomine Benedicti XIII. Romano Pontifice. Verùm literas SED, idest *Secundus* non legit Viva, ita ut ad Carolum I. pertinuisse Nummus ille videatur

Secundus Nummus argenteus similis est Nummo Caroli I. quem postremo loco attuli. Scilicet Scutum habet, in quo exhibetur insigne Regni Hierosolymitani, & Regalis Francicae Familiae, cum literis KAROL. SED. IERL. ET SICIL. REX. In postica Gabriel Archangelus nuntius ad Virginem sanctissimam cum epigraphe AVE GRACIA PLENA DNS TECVM. Scilicet hic Princeps singulari devotione animi Annuntiationem Virginis coluit, ac sub ejus nomine novam Neapoli Cathedralem Ecclesiam condidit.

Tertius Nummus ex aere & argento conflatus, caput ipsius Caroli II. Regis praefert, coronâ radiatâ insignitum cum literis KAROL. SED. REX. In postica Crux, & inscriptionis continuatio IERL ET SICIL.

Quartus tertio similis est, sed formae minoris.

Quinctus ex aere & argento Nummus effigiem exhibet ipsius Regis, pallium gestantis, in quo tria Lilia cum Rastro, & literis K. S. idest *Karolus Secundus* IERL. SICIL. REX. Aversa pars Crucem in area habet & epigraphen COME (idest *Comes*) PROVINCIE.

Ro-

Robertus, & Johanna I. Apuliae Reges.

ANno Christi MCCCIX. Robertus Carolo II. parenti in Regno Neapolitano successit. Primus, & Tertius Nummus ambo argentei, & parum dissimiles, in antica praeferunt effigiem, ut Vergara censet, Regis in sella, aut supra geminos Leones sedentis, ac dexterâ sceptrum liliatum, sinistrâ globum cum Cruce tenentis. Ibi ego opinor, typum Romanae Urbis potius repraesentari, quem in suis Nummis, ut supra innui, expresserat Carolus I. Rex, & Senator Romae, Roberti Avus. Additur in eadem area glans, uti videtur. Ibi ista inscriptio ROBERT. DEI. GRA. IERL. ET. SICIL. R. In aversa idem lemma, quod nuper vidimus a Carolo II. ejus patre adhibitum, scilicet HONOR REGIS IVDICIVM DILIGIT.

Secundus argenteus apud Vergaram, & in Museo Chiappinio Placentiae, anticam perhibet similem praecedenti. Postica duntaxat dissimilis. Haec enim ibi epigraphe: COMES. PROVINCIE. ET FORCALQERII.

Tertius similis Primo, ut nuper dixi, dissimilis est tantùm modulo.

Quartus argenteus spectat ad *Johannam I.* quae Roberto Avo paterno vitâ functo Anno Christi MCCCXLIII. successit. Primus ab ea percussus Nummus argenteus Coronam Regalem praefert, sub qua Rastrum & Lilia. In circuitu epigraphe IOHAN. HIER. ET. SICL. REG. Postica habet Crucem, Hierosolymitani Regni signum, & Lilia cum Rastro, insigne Francorum Regum, cum literis COMITSA PVICE. E. FORCAL. hoc est, *Comitissa Provinciae, & Forcalquerii.*

Quinctus aereus eamdem Coronam praefert sine Liliis, & cum lemmate AVE. MRIA. GRACIA. PL. In posticâ Crux liliata cum literis AVE M.

Sextus argenteus eidem *Johannae I.* tribuitur a Vergara. Mihi creditur adscribendus *Johannae II.* de qua infra erit sermo. Aquila visitur in area cum epigraphe IVHANNA REGINA. In postica effigies Romani Pontificis cum literis S. PETRVS PP. idest *Papa*. Confer Nummum istum cum Nummis ejusdem Johannae II. Eadem signa, eamdemque inscriptionem utrobique animadvertes. Neque id infra negat Vergara ipse.

Septimus argenteus ad *Johannam I.* spectat. Ibi Corona, ut in praecedentibus, & epigraphe IOVA. D. G. SICIL. idest *Jovanna Dei gratiâ Siciliae,* Regina. Aversa facies Crucem cum Liliis in angulis habet ac literas in limbo COMISA PRO.....

Octavus argenteus in area quatuor literas complectitur G. V. A. R. & in circuitu IVHANNA REGINA. In altera facie Romani Pontificis effigies cernitur cum literis S. LEO PAPA. Et hunc Vergara *Johannae I.* tribuit. Rectius fortasse illum adsignes *Johannae II.* quae *Juhanna* appellatur in ejus Nummis, ac Romani Pontificis imaginem iis adjungit. Quid significent literae illae G. V. A. R. Lector a me edoceri minimè exspectet.

Nonus Reginae, coronam in capite gerentis, effigiem exhibet. Haec ibi inscriptio: IVH. REGINA. Crux in aversa parte visitur cum literis IER. SICIL. Si Vergaram auscultamus, & hic Nummus referendus est ad *Johannam I.* Mihi potius videtur ad *Secundam* pertinere. [illegible]
[illegible]

Ca-

Carolus III. Ludovicus Andegavensis, & Ladislaus, Reges Neapolis.

C*Arolus III.* Ducis Dyrrachii nepos, appellatus *de la Pace*, Anno Christi MCCCLXXXI. Regno Neapolitano potitus, subsequenti Anno Johannam I. Reginam de medio sustulit. Ad eum pertinet Primus Nummus argenteus, Mutinae in Museo Bertacchinio adservatus. Ibi in area Siglae istae S. T. P. E. Pro T. Vergara legit M. Has verò alii interpretentur: neque enim succurrunt nisi divinationes, quas facile utique proponerem, sed facilius alii possent rejicere. In circuitu Siglarum legitur haec epigraphe R. KROLVS. T. idest *Rex Carolus Tertius*. In aversa facie imago Romani Pontificis cum literis S. PETRVS. P. de quo infra ad Quartum Nummum aliquid dicam.

Secundus Nummus aereus est. Ibi Crux, tessera Regni Hierosolymitani, ac tria Lilia. In posticâ Crux altera: & quum ibi quatuor Fasciae appareant, quae Hungarici Regni tesseram referunt, dicendus spectare Nummus vel ad Ludovicum Hungariae Regem celeberrimum, vel ad *Carolum Tertium*, heredem Regni illius.

Tertius argenteus apud Vergaram, & Regii a Comite Nicolao Tacolo adservatus, pertinet ad *Ludovicum Comitem* seu *Ducem Andegavensem*, qui a Johanna I. Regina adoptatus, auditâ ejus morte, Anno Christi MCCCLXXXII. Rex Neapolis a Clemente VII. Antipapa renuntiatus, bello infeliciter cum Carolo III. ac miserrime gesto, diem clausit extremum Anno MCCCLXXXIV. Nummi hujus aream implet Corona cum Liliis in-

fra

A fra positis, & Rastro. In limbo legitur LVDOV. HIER. ET. SICIL. REX. In aversa parte insignia Regum Francorum cum Rastro, quod *Lumbel* Galli appellant, & Cruce tesserâ Regni Hierosolymitani, additis in limbo literis COMES PROVICE. ET. FORCAL*querii*.

Quartus Nummus argenteus in area B praefert quatuor Siglas I. I. Q. L. quas aliis explicandas relinquo. Circumstat haec epigraphe LVDOVICVS REX. In postica Romani Pontificis effigies cum literis S. PETRVS CONFES. idest *Confessor*: quod mirum videatur, nisi heic indicetur *Sanctus Petrus Caelestinus Papa*, ut in Primo Caroli III. Regis Num- C mo, supra descripto.

Ad *Ladislaum* Neapolis Regem, quem *Winceslaum* & *Lancislaum* vidi appellatum a nonnullis Historicis, Caroli III. filium, qui Anno Christi MCCCXC. Apuliae Regno praeesse coepit, pertinet Nummus Quinctus argenteus; in cujus area visuntur literae quatuor, quas Vergara pu- D tat A Q L A, designantes, ut veri videtur simile, Civitatem *Aquilam*, cui concessum fertur jus cudendae Monetae. In limbo legitur LADISLAVS REX. In altera facie imago Romani Pontificis cum epigraphe S. PETRVS PP. CONFES. Hunc Sanctum Petrum Apostolorum Principem Vergara censuit. Mihi credi- E tur Sanctus Petrus Caelestinus, ut nuper significavi.

Sextus argenteus quatuor Siglas in area spectandas offert, nempe S. M. (ut Vergara opinatur) P. E. Circumducitur epigraphe LADISLAVS R. idest *Rex*. In postica eadem effigies Papae cum literis S. PETRVS *Papa*.

In

In Septimo argenteo eaedem literae, quas supra in Octavo Nummo Johannae I. vidimus, hoc est GVAR, & circum LADISLAVS R. In aversa facie Pontificis Romani imago & literae S LEO PP. idest *Papa*.

In Octavo argenteo tessera Familiae Regiae Francicae, hoc est, Lilia; Crux, symbolum Regni Hierosolymitani, & quatuor Fasciae, insigne Regni Hungarici, in quod Ladislaus jus sibi tribuebat. Circumstat epigraphe LADISLAVS REX ET DV. In postica binae Claves cum literis SANCTVS PETRVS. Nummus fortasse cusus Romae: eidem quippe Urbi dominatus est Ladislaus.

Johanna II. & Renatus Reges Neapolis.

J*Ohanna II.* Ladislao Regi fratri suo, sine liberis vitâ functo, successit in Regno Anno Christi MCCCCXIV. Primus Nummus ad eam referendus Aquilam expansis alis in area praefert, additâ in limbo epigraphe REGINA IOV. In postica effigies Romani Pontificis, & S. PETRVS P.

Secundus argenteus Mutinae in Museo Bertacchinio adservatus eamdem Aquilam exhibet. Circumstat inscriptio REGINA IVHANNA. Similis antecedenti Nummo postica.

Tertius argenteus tres Siglas in area ostendit, hoc est, ut Vergara censet, A. Q. L. A. quae Civitatem *Aquilam* referre videntur. In limbo IVHANNA REGINA. In aversa facie Imago Pontificis Maximi, & S. PETRVS PP. idest *Papa*.

Quartus argenteus pertinet ad *Renatum Ducem Andegavensem*, qui Anno MCCCCXXXVIII. Neapoli Rex salutatus & exceptus fuit, heres nempe institutus a Johanna II. quae Anno Christi MCCCCXXXV. e vita excesserat. In Primo ejus nummo argenteo visitur figura, ut puto, mulieris Sceptrum & Globum cum Cruce tenentis ac insidentis in sella, sive supra geminos Leones, qualis in Nummis Caroli I. & II. ac Roberti expressa cernitur. Ipsius Renati Regis figuram Vergara putat. Quae supra sum ego opinatus, nihil refert heic repetere. Additur in latere areae parva Aquila. Haec ibi epigraphe RENATVS. DEI. GRE. IRVLE. SIC. R. In postica Crux cum lemmate HONOR. REGIS. IVDICIV. DILIGIT.

Quinctus argenteus Coronam in area exhibet cum epigraphe circumposita: R. idest *Renatus*, IER. ET. SICIL. REX. Aversa facies ostendit Crucem cum Liliis in angulis & literis: COMES PVINCIE.

Sextus argenteus Aquilam Coronâ superpositâ ornatam in area habet & literas REX RENATVS. In aversa facie imago Romani Pontificis sedentis cum literis S. PETRVS E. Quam postremam literam interpretor *Eremita*. Si hoc verum, jam tenes, non alium in hisce Nummis designari, quàm Sanctùm Petrum Caelestinum.

Septimus argenteus Aquilâ insignitus est, & inscriptione RENATVS. REX. DEI. G. Similis praecedenti postica cum literis S. PETRVS. PP. *Papa*.

Octavus argenteus a praecedenti minoris formae, differt magnitudine tantùm.

Nonus argenteus aliquid peregrini praefert, Aream occupat Scutum praeferens insignia Francica, Regni Hierusalem, & Ducatus Lotharingiae, quem postremum jure uxoris reposcebat. Ita concepta est ibi epigraphe RENATVS D. G. REX SIC. IER.

HER. ARLIOTID. Quid ſignificet poſtremum hoc *Arliotid*, ſi bene deſcriptae ſunt literae, acutioribus ingeniis decernendum relinquo. Quid verò ſi legendum potius ibi cenſeas AC LOTH D, ideſt *Ac Lotharingiae Dux?* Attamen nihil ſtatuo. In poſtica pro ſymbolo brachium armatum, nudum enſem atque erectum tenens. Accedit lemma: FECIT POTENCIAM IN BRACHIO SVO.

Alphonſus I. Aragonenſis, & Ferdinandus I. Neapolis Reges.

ALphonſus I. inclytus Aragonum & Siciliae Rex, Anno Chriſti MCCCCXLII. Neapoli, atque adeo univerſo Regno potitus eſt, quo illum tandem mors Anno Chriſti MCCCCLVIII. exuit. Primus ad eum ſpectans Nummus argenteus, ejuſdem Regis coronati caput exhibet cum inſcriptione ALFONSVS. DEI. GRACIA. REX. Averſa pars Faſcias habet pendentes, inſigne Aragonum: orizontales, inſigne Regni Hungarici: Lilia & Crucem, inſigne Regni Neapolitani & Hieroſolymitani, additis literis in limbo CICILIE. CITRA. ET. VLTRA.

Secundus argenteus a Vergara productus habet inſignia in praecedenti memorata cum epigraphe ALFONSVS (ſeu ALHONSVS) D. G. R. ARAG. S. C. V. H. ideſt *Dei gratiâ Rex Aragonum, Siciliae Citra, Ultra, Hieruſalem;* aut *Hungariae*, in quam ex adoptione Johannae II. jura ſibi Alphonſus tribuebat; aut pro H. legendum F. ideſt *Citra, Ultra Farum*. In averſa facie imago ſive Regis ipſius, ſive Romae ſub forma mulieris ſedentis, & Globulum ac Sceptrum tenentis, cum lemmate DNS M. ALFO. AIVT. E. D. I. M. hoc eſt: *Dominus mibi Alfonſo adjutor, Ego deſpiciam inimicos meos*. Si Vergarae fides, haec ibi inſcriptio exſiſtit ALFONSVS. D. G. R. AR. S. E. VN. At videndum, an praeferenda ſit lectio mea, nempe D. G. R. ARAG. S. C. V. H. vel F. *Dei gratiâ Rex Aragonum, Siciliae Citra Ultra, Hieruſalem,* vel *Farum*.

Tertius argenteus, quem Vergara exhibet, adſervatur quoque Bononiae penes amicum virum Johannem Baptiſtam Bianconum Priorem Eccleſiae Parochialis de la Maſcarella, & Graecae Linguae in Lycaeo Bononienſi Profeſſorem. A praecedenti parum diſſimilis eſt. In antica legitur ALFONSVS D. G. R. ARAG. S. C. V. F. Vides heic confirmari conjecturam meam ſuperioris lectionis, ſcilicet *Siciliae Citra Ultra Farum*. In poſtica S. additum figurae muliebri, quaſi per eam *Sicilia* indicetur. Ibi lemma nuper explicatum in Secundo Nummo, DNS M. ADIVT ET EGO DES. I. M.

In Quarto Nummo par eſt inſcriptio.

Quinctus aereus parvi moduli caput Regis oſtendit cum literis ALFONSVS D. G. Viſuntur inſignia Regalia in poſtica, cum epigraphe R. AR. S. C. V. F. cujus explicationem heic repetere non vacat.

Sextus aereus, neſcio ab ipſo ne, an ab alio quoquam in ejus Regis honorem cuſus fuerit. Ibi Alphonſi imago & in circuitu literae ALFONSVS REX ARAGONVM. In averſa parte Victoria, a currentibus equis vecta, & in limbo VICTOR SICILIE PRECI.

Septimus argenteus ad *Ferdinandum*, ſive *Fernandum I.* pertinet, qui Alphonſo patri in Regno Neapolitano ſucceſſit Anno Chriſti MCCCCLVIII. Ibi viſitur imago Regis ipſius

ſius

ſius coronati, cum parva Aquila, & epigraphe: CORONATVS: QA. ideſt *Quia*, LEGITIME: CERTAVI. In averſa Crux, & literae FERDINANDVS. D. G. R. SICIE. IER. V. ideſt *Dei gratiâ Rex Siciliae*, *Jeruſalem*, *Ungariae*. Vide infra. Interim noveris, eos Nummos appellatos fuiſſe *Coronatos*.

Octavus argenteus inſignia ſupra memorata exhibet cum literis FERDINANDVS D. G. R. SI. I. V. In poſtica imago Regis, ſeu Romae, ut in Nummis Regum Caroli I. & II. lemmate hoc circumdata: DNS. M. AIVT. ET. EGO. D. I. M. *Dominus mihi adjutor*; *& ego deſpiciam inimicos meos*.

Nonus Crucem eamdem praefert cum literis FERDINANDVS D. G. R. SIC. IER. VNG. In poſtica Regis ipſius ſedentis effigies, cui hinc Cardinalis Coronam imponit, & inde ſtat Epiſcopus cum Libro Rituali. Epigraphe ut ſupra: CORONATVS. Q. LEGITIME CERTAV.

Decimus argenteus imaginem ipſius Regis oſtendit cum inſcriptione FERRANDVS. D. G. R. SICILIE. IE. In poſtica imago Sancti Michaëlis armati cum vexillo & clypeo, Draconem pedibus conculcantis, & literae IVSTA TVENDA.

Undecimus argenteus, inſignia Aragonum, Siciliae, Hieruſalem, & Hungariae continens, ita inſcribitur in antica: FERDINANDVS D. G. R. S. I. V. In poſtica Regis coronati effigies & M. in area; in limbo autem haec epigraphe RECORDATVS MISERICORDIE SVE.

Duodecimus aereus, a Vergara productus, & Mutinae adſervatus in Muſeo Bertacchinio, caput Regis coronati exhibet, & literas FERRANDVS: REX. In poſtica equus viſitur ſine freno ambulans, ſymbolum Nea-

A politanae Urbis. Aquila etiam parva in areâ conſpicitur, & in imo T. cum Roſis hinc inde. Circumſtat lemma EQVITAS REGNI.

Nummi aerei Decimus tertius, Decimus quartus, Decimus quinctus, & Decimus ſextus, parum diſſimiles, ejuſdem Regis effigiem praeferunt, cum literis FERRANDVS,
B aut FERDINANDVS REX; & in averſa facie Equum & Siglam L. aut A. aut BR. Hi Nummi aerei, quorum adhuc uſus, propterea appellati *Cavalli*.

Decimus ſeptimus aereus figuram Regis, ſeu Romae ſedentis, & Globum ac Sceptrum tenentis, exhibet cum epigraphe FERDINANDVS D.
C G. In poſtica Crux, & epigraphe SICILIE. IERVS. VN.

Decimus octavus aereus, ſimilis ſeptimo ſupra relato, ſed modulo minor, caput Regis coronati oſtendens, inſcriptus eſt: CORONATVS QA LEGITIME CERTAVI. Crux aream poſticae implet, & in limbo legitur FERDINANDVS D. G. R.
D SICIL. IER.

Decimus nonus aereus cum effigie Regis & epigraphe FERDINANDVS. D. G. REX. praefert in averſa parte Victoriam ab equis vectam, cum literis in circuitu SICILIE VICTOR.

Vigeſimus aereus, quem ego poſſideo, poſſidet etiam Reverendiſs. Abbas. Chiappinius Placentiae, ab A-
E quilanis cuſus eſt, qui deficientes a Ferdinando I. Rege Anno Christi MCCCCLXXXVI. ſeſe Innocentio VIII. Pontifici Maximo commendarunt. Cernuntur ibi Claves cum Tiara Pontificia, ibi & epigraphe INNOCENTIVS PP. VIII. In poſtica Aquila, symbolum Civitatis Aquilae, & lemma AQVILANA LIBERTAS.

Vi-

Vigesimus primus aereus percussus fuit a *Nicolao Comite Campibassi*, qui cum aliis Regni Magnatibus a Ferdinando I. Rege defecerat, & Johanni Andegavensi Renati Regis filio adhaeserat circiter Annum Christi MCCCCLIX. Antica praefert compedes, qui in Nummis Sancti Ludovici, aliorumque Galliae Regum visuntur cum epigraphe NICOLA COM*es*. Crux in postica, & literae CAMPIBASSI.

Alfonsus II. Rex Neapolis.

ANno MCCCCXCIV. diem clausit extremum Ferdinandus I. Aragonensis, Rex Neapolis, eique successit *Alfonsus II.* filius, gravibus & ipse procellis agitatus; quippe Anno eodem a Carolo VIII. Gallorum Rege spoliatus Regno, vitae terminum insequenti Anno MCCCCXCV. complevit. Primus Nummus argenteus ab eo cusus imaginem Sancti Michaëlis Draconem ferientis praefert cum inscriptione ALFONSVS D. G. R. SIC. IE. V. In postica ipse Rex sedens, cui Cardinalis Regiam Coronam imponit, stante Episcopo ab altero latere. Haec epigraphe CORONAVIT E. VNXIT. ME. MANVS. T. D. idest, *tua, Domine*.

Secundus argenteus insignia Aragonensia & Neapolitana exhibet cum literis ALFONSVS II. D. G. R. S. *Dei gratiâ Rex Siciliae*. In postica imago sedens, dextrâ sceptrum, sinistrâ globum tenens, quae Vergarae creditur, ipsum Alfonsum designare. Circumstant literae SVB DEXTERA TVA SALVS. M. D. idest, *mea, Domine*.

Tertius argenteus in area Hermellinum, sive Mustelam albam praefert; supra pendet fascia, in qua literae DECORVM. Circum descriptae literae ALFONSVS II. D. G. R. SICILIE. IER. V. In postica visitur ara, super quam flamma ardet; & additur lemma: IN DEXTERA TVA SALVS MEA.

Ferdinandus, seu *Ferrandus II.* & *Carolus VIII. Reges Neapolis.*

PRimus apud Vergaram exhibet Hermellinum, sive Mustelam cum literis in fascia superposita inscriptis DECORVM. In limbo FERRANDVS. II. D. G. R. SIC. Postica similis praecedenti Nummo. Hic Alfonsi II. filius Regnum Anno Christi MCCCCXCV. recepit.

Secundus in area habet insignia Aragonensium ac Neapolitanorum Regum cum epigraphe FERDINANDVS II. D. G. R. SI. In postica visitur Hermellinus cum E. superinscripto, & lemmate DECORVM. In limbo OMNIA SERENA. In imo legitur LICI.

Tertius similis fere praecedenti.

Quartus aereus apud Le-Blancum ad *Carolum VIII.* Regem Franciae pertinet, qui Anno MCCCCXCIV. Regnum sibi subjecit. Percussus est Nummus a Civitate Aquilana, quae ei inter primas adhaesit, ac Monetae jus sibi confirmandum curavit. In antica Scutum cum Liliis, Coronâ superimpositâ. Epigraphe Gallicis verbis CHARLES K. inversum, ROI. D. FRE. idest *De France*. In posticâ Aquila insigne illius Urbis, atque in limbo CITE DE LEIGLE, idest *Civitas Aquilae*.

Quinctus Nummus aereus apud eumdem Le-Blancum, ab iisdem Aquilanis cusus. In antica idem scutum cum literis CAROLVS REX FRR. Crux in aversa parte, & Aquila

quila parva cum epigraphe AQVILANA CIVITAS.

Sextus aereus, a Le-Blanco productus, adservatus in Museo olim Angeli Mariae Blanci Mutinensis, atque eodem scuto insignitus, hanc inscriptionem gerit KROLVS D. H. G. REX FRA. In postica Crux, cui subest Aquila parva, & circum legitur AQVILANA CIVITAS.

Septimus argenteus apud Vergaram, Gallici insignis Scutum praefert cum literis KROLVS. D. G. R. FR. SI. In postica Crux cum epigraphe TEATINA CIVITAS. Ergo percussus Nummus in Teatina Urbe Regni Neapolitani.

Octavus Nummus aureus apud Le-Blancum & Vergaram, Scutum praedictum habet in area, & hinc inde K. L. Circumstant literae KAROLVS D. G. R. FRANCORV. SIC. IER. In postica Crux, & lemma XPS. VINCIT. XPS. REGNAT. XPS. IMPerAT. Haec epigraphe a tempore Sancti Ludovici in Regum Francorum aureis & argenteis Nummis usitata fuit.

Nonus aureus penes eosdem Le-Blancum & Vergaram, parùm ab antecedenti differt.

Decimus aureus, a Le-Blanco & Vergara editus, Scuto eodem insignitus, hanc epigraphen exhibet CAROLVS D. G. FRACCORV. IHEM. ET. S. R. Crux Hierosolymitana in postica cum literis PER LIGNV. S. CRVCIS LIBERET N. D. N. idest *nos Deus noster*.

Undecimus aureus, a Le-Blanco & Vergara evulgatus, tria exhibet Lilia, quibus Corona superstat. In imo, Siglae S M. P. E. Circum KROLVS. D. G. R. FR. SI. I. In postica Crux cum quatuor Cruciculis, & epigraphe XPS. VINC. XPS. &c. ut supra in Octavo Nummo.

Fredericus II. Rex Neapolis.

Finem vivendi fecit Ferdinandus II. Rex Neapolitanus Anno Christi MCCCCXCVI. eique successit *Fredericus* patruus, *Secundus* appellatus inter Neapolitanos Reges. Primus ab eo percussus argenteus caput coronatum praefert cum T. in area, & epigraphe FEDERICVS DEI GR. SI. HI. In postica Liber, quem flammae vorant, cum hac inscriptione RECEDANT VETERA, ut indicaret, se oblitum injurias sibi suisque a Populo inlatas.

Secundus argenteus a Vergara productus, atque aereus mihi Mutinae visus apud amicum virum saepe laudatum Dominicum Vandellium, ac in Museo Chiappinio Placentiae exsistens, Scutum cum Aragonensium & Siculorum Regum insigni complectitur, & in limbo habet hanc inscriptionem FEDERICVS DEI GRA REX SI. I. V. idest *Siciliae*, *Hierusalem*, & *Hungariae*. Sed in aereo legitur REX SI. HIER. Posticae aream implent duo Cornua copiae cum literis VICTORIE FRVCTVS.

Tertius argenteus Aquilam in area ostendit, & epigraphen FRIDERIC. T. DI. GRA. REX. SICIL. *Tertius* dicitur, quod post Fridericum II. Imperatorem Neapoli regnarit, quum tamen ille tantùm *Secundus* inter Augustos diceretur, & *Primus* Siciliae fuerit dominatus. In postica visitur tessera Aragonensium Regum, & inscriptio DVC. APVL. PRINCIPAT. CAPVE.

Quartus aereus effigiem Regis ipsius coronati exhibet cum literis in limbo FEDERICVS. D. G. R SI. In aversa parte Crux & lemma SIT. NOMEN. DNI. BENEDICtum.

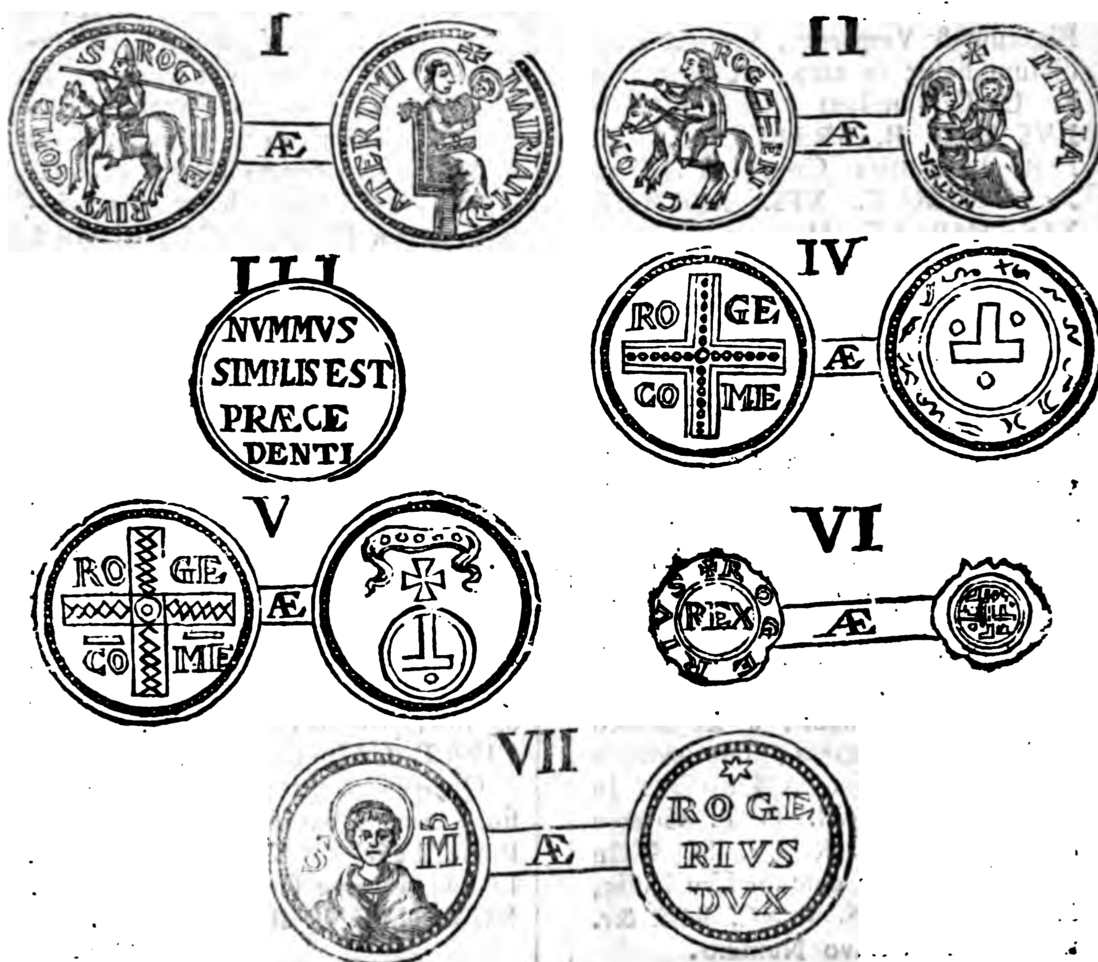
Quin-

Quinctum aereum adservat Mutinae Bartholomaeus Solianus egregius Typographus. Visitur ibi caput Regis coronam deferentis cum epigraphe FEDERICVS. REX. In aversa parte Equus sine freno cum literis EQVITAS REGNI.

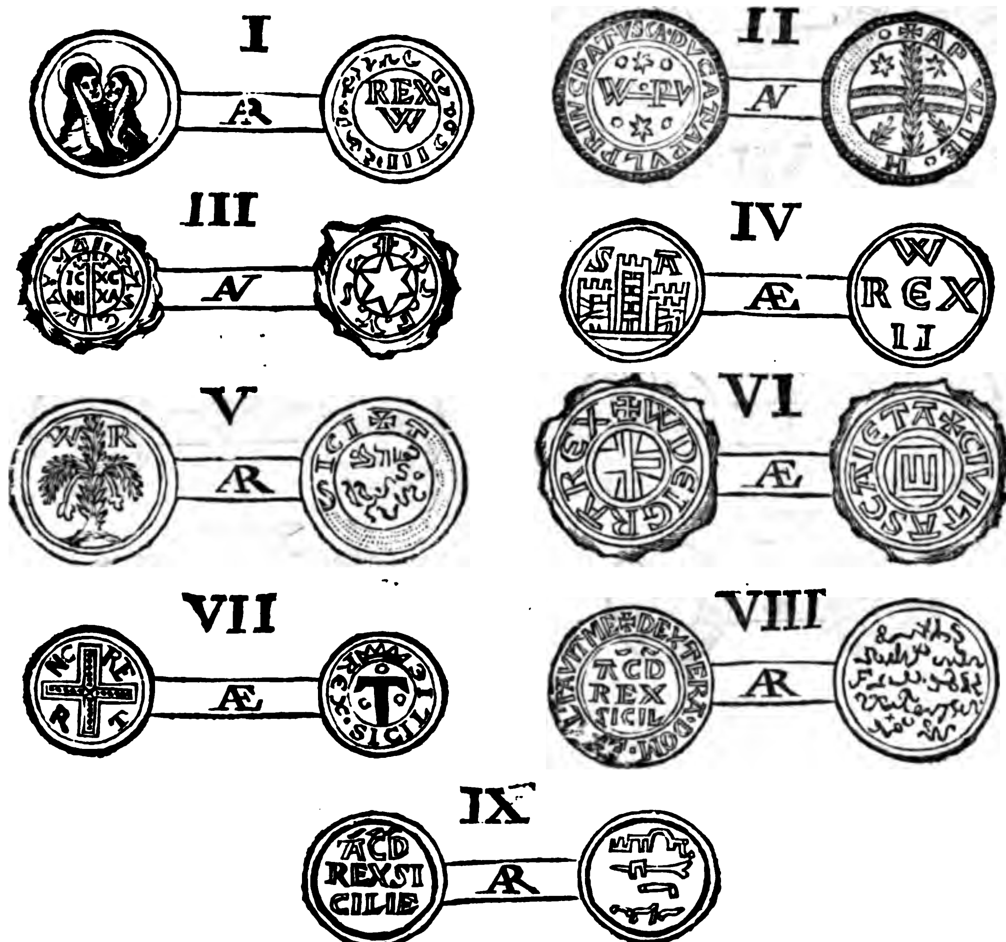
Anno Christi MDI. Federicus II. a Ludovico XII. Francorum Rege, A atque a Ferdinando Aragonum & Siciliae Rege Regno exutus, ad plures deinde abiit in Gallia Anno MDIII. Quum ultra Annum Millesimum Quingentesimum minime procedere statuerim in referendis Italiae Nummis, heic finis esto Neapolitanis.

PRINCIPUM AC REGUM NEAPOLIS, ATQUE SICILIAE.

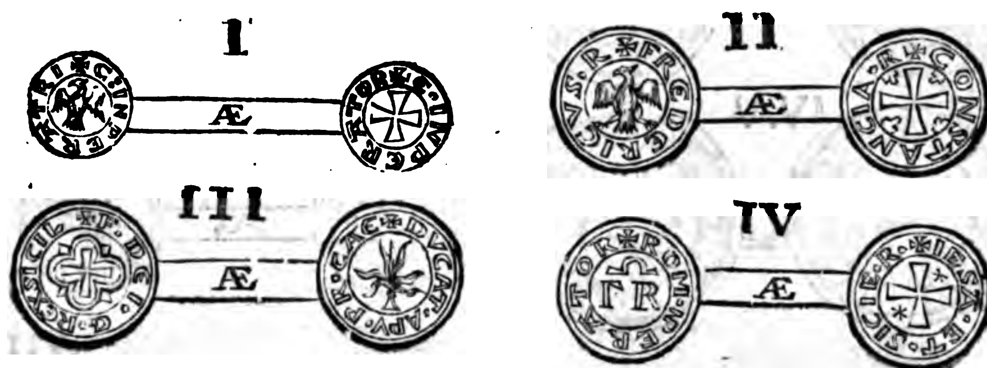
NUMMI ROGERII I. ET ROGERII II.

GUILLIELMI I. GUILLIELMI II. AC TANCREDI.

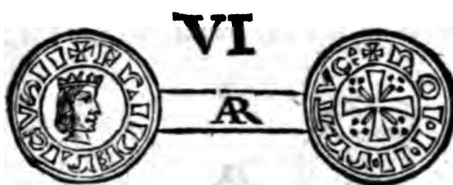

HENRICI V. FRIDERICI II. CONRADI AC MANFREDI.

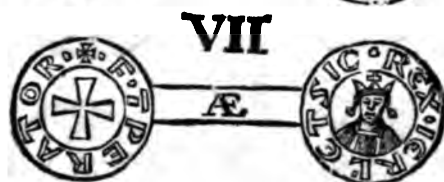

V

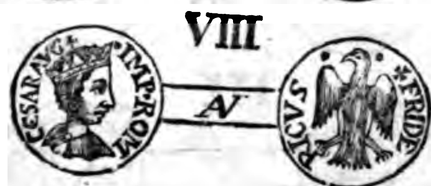
VI

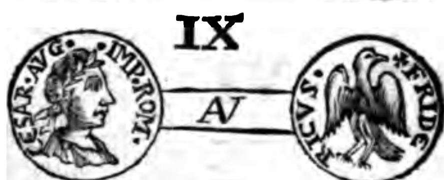
VII

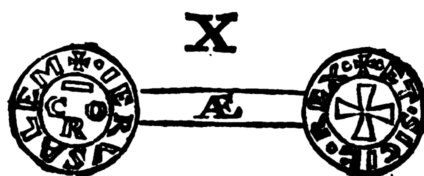
VIII

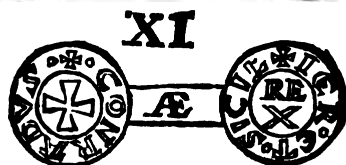
IX

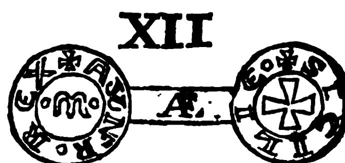
X

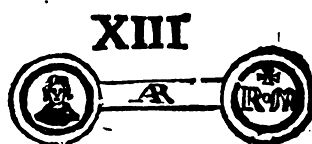
XI

XII

XIII

CAROLI I.

I. II

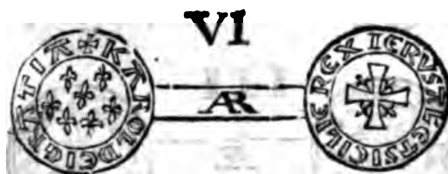
III

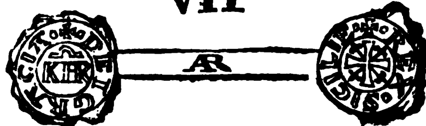
IV. V

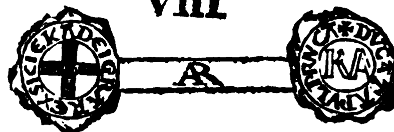
VI

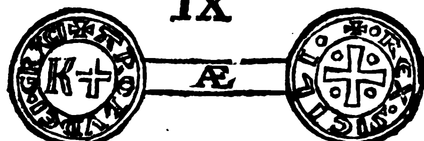
VII

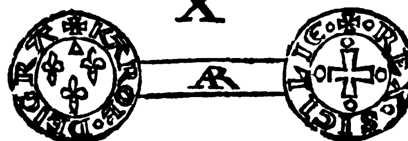
VIII

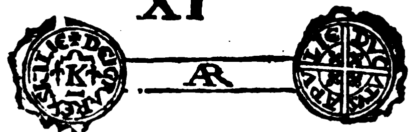
IX

X

XI

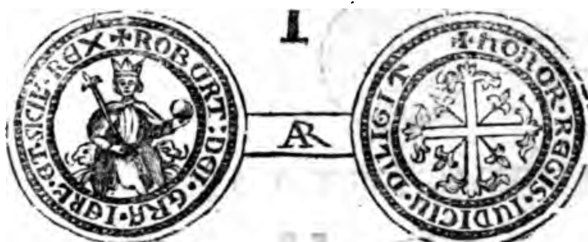

XII

CAROLI II.

I

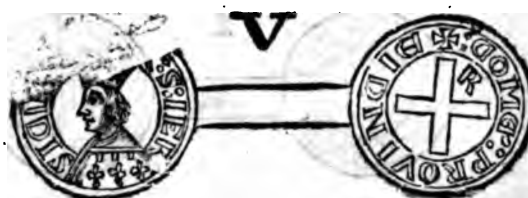

II.
VIDE SUPRA
NUMMUM
XII.
CAROLI I.

III. IV

V

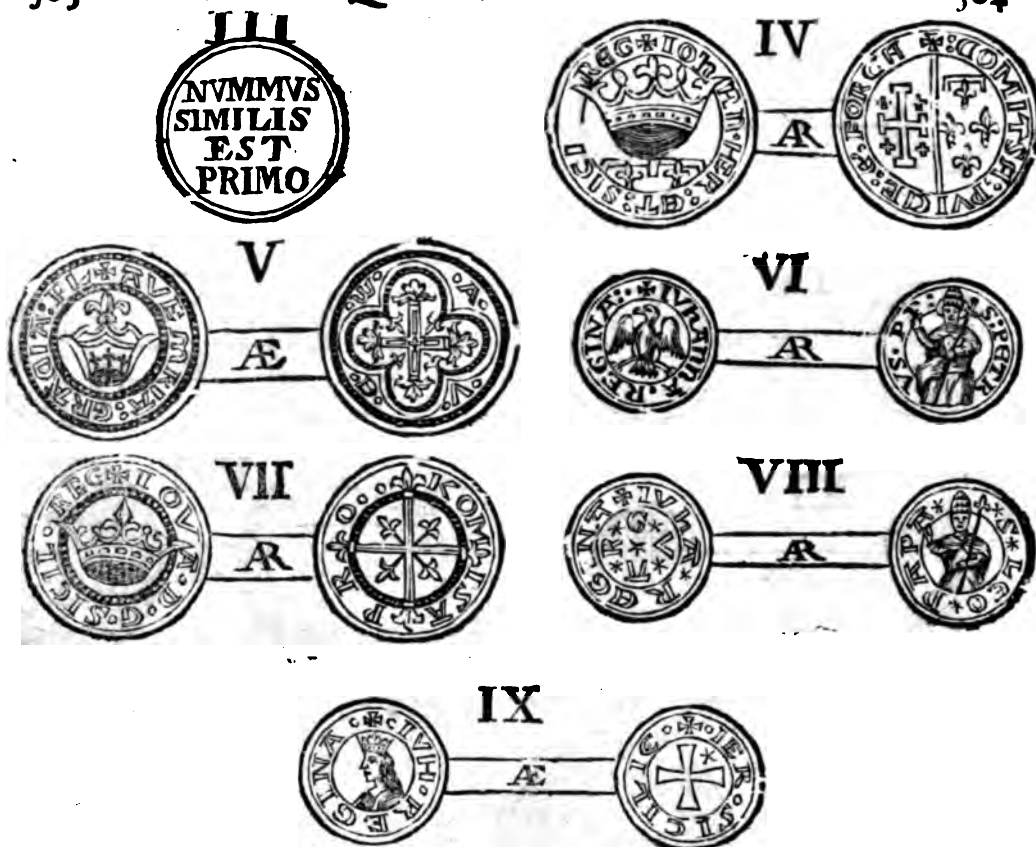
ROBERTI, ET JOHANNAE I.

I

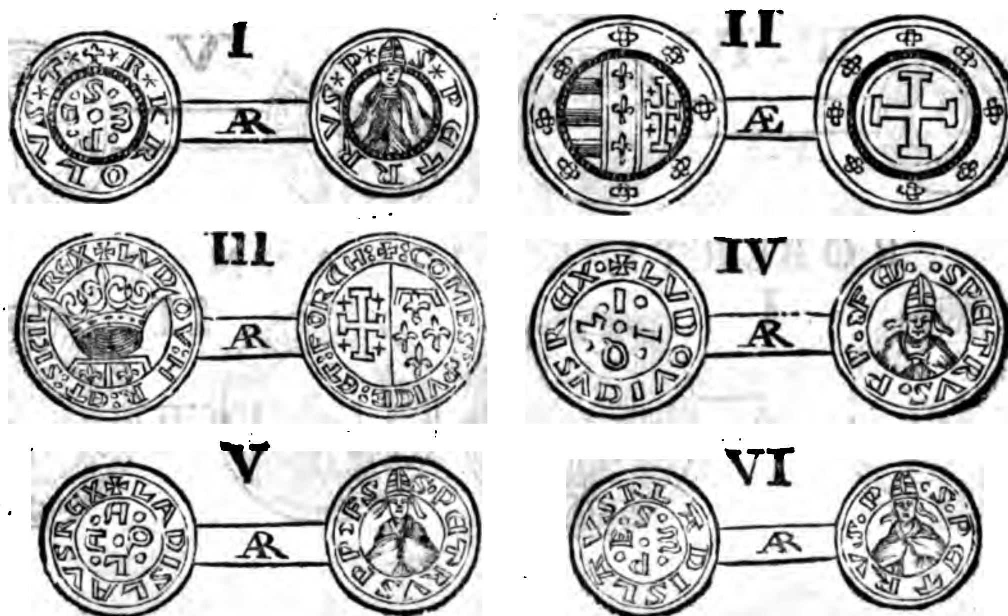

II

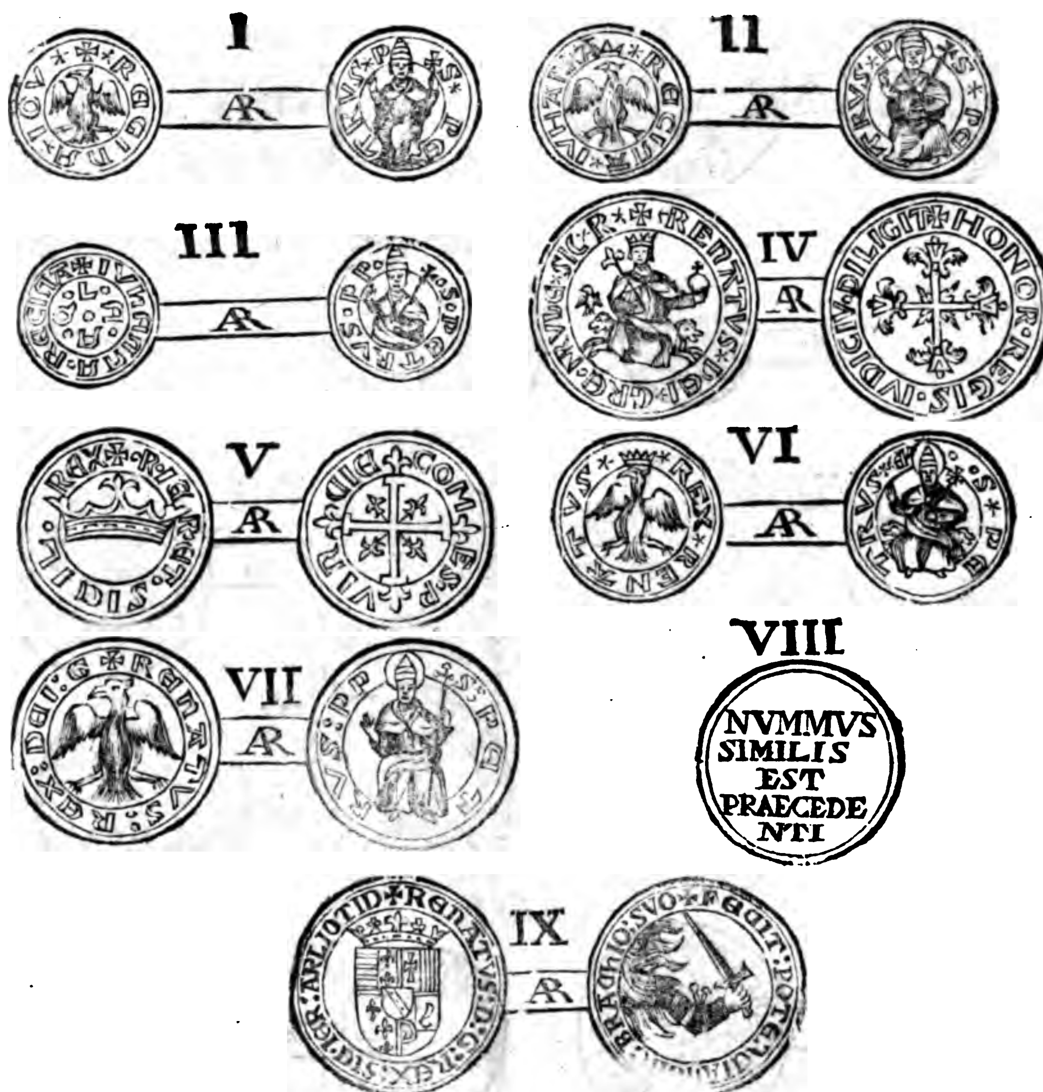

CAROLI III. ANDEGAVENSIS, ET LADISLAI.

JOHANNAE II. ET RENATI.

ALPHONSI I. ET FERDINANDI I.

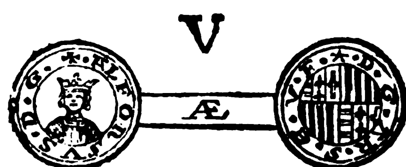

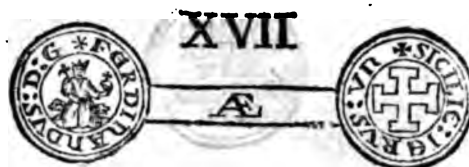

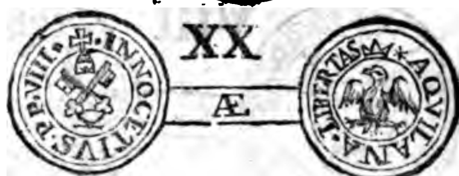

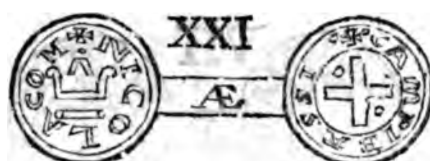

A L P H O N S I II.

FERDINANDI, SEU FERRANDI II. ET CAROLI VIII.

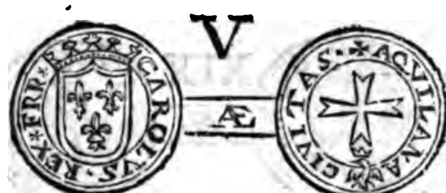

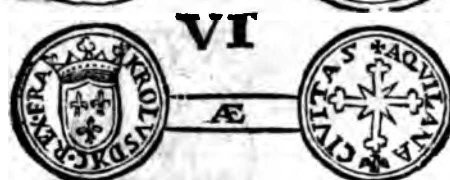

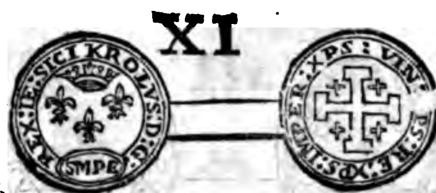

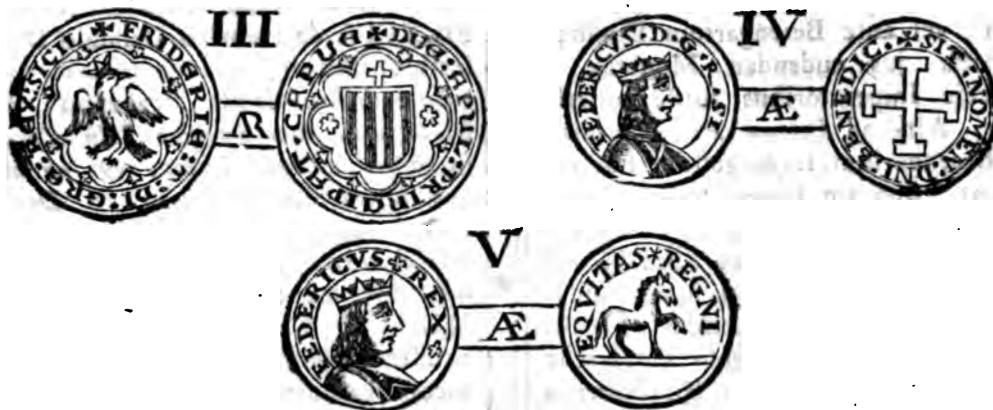

FREDERICI III.

III

VENETIARUM DUCES.

SI non ejuſdem antiquitatis, atque hactenus memoratae officinae Monetariae, vetuſtiſſima tamen eſſe non deſinit *Veneta*. Quo tempore cudi illic pecunia coeperit a Venetis Ducibus, nondum fortaſſe conſtat. Andreas Dandulus inter Venetos Scriptores & doctrinâ & vetuſtate omnium ſpectatiſſimus, ab antiquis Saeculis ejuſmodi jus conlatum Veneti Populi Moderatoribus ſcribit. Nam de Rodulpho Italiae Rege circiter Annum Chriſti DCCCCXXVI. agens, haec habet: *Hic Rodulfus Regni ſui Anno Quarto, Papiae ſolium tenens, immunitates Venetorum in Regno Italico ab antiquis Imperatoribus & Regibus conceſſas per Privilegium renovavit; & in eodem declaravit, Ducem Venetiarum poteſtatem habere fabricandi Monetam, quia ei conſtitit, antiquos Duces hoc continuatis temporibus perfeciſſe*. Contra Marinus Sanutus in Annalib. Venetis, Franciſcus Sanſovinus in Venetiar. Deſcriptione, & alii ſub Petro Candiano Tertio circiter Annum Chriſti DCCCCL. id factum tradunt, duos hoſce verſus ejuſdem Petri Ducis imagini ſubjicientes:

„ *Multa Berengarius mihi Privilegia fecit:*
„ *Is quoque Monetam cudere poſſe dedit*.

Hoc autem ab iis tribui Berengario II. Italiae Regi liquet, non ſolum inſpecta aetate ejuſdem Petri Ducis, ſed etiam innuente Anonymo Scriptore, qui Vitas adhuc MStas Venetorum Ducum memoriae tradidit uſque ad Bartholomaeum Gradonicum electum Anno Chriſti MCCCXXXIX. in Eſtenſi Bibliotheca adſervatas. Verum non tunc primò jus iſtud Venetis conceſſum Ducibus, ſed tantùm confirmatum reor. Quippe idem Anonymus de Petro Candiano hujus nominis Tertio, qui electus dicitur circiter Annum DCCCCXLII. haec ſcribit: *Iſte Dux fuit filius ſupraſcripti Petri Candiano Ducis. Cujus tempore Berengarius Rex, Venetorum antiqua jura confirmavit, & denuo conceſſit, non permittere quemquam per terras Imperii ad damnum Venetorum accedere; & quod Veneti per fluvios & loca ſua, ſolvendo quadrageſimum, libere pertranſirent. Et cudendi Monetam auri & argenti, ut ſub Imperio Graecorum habuerant, poteſtatem dedit*. Animadverte verba illa, *ut ſub Imperio* Grae-

Graecorum habuerant: quae satis indicant, vel ante Berengarium Ducibus Venetis jus cudendae Monetae a Graecis Imperatoribus fuisse concessum. Alii ad *Petrum Participatium*, & Berengarium I. Augustum hoc referunt, quorum tamen tempora non concurrunt. Utcumque sit, antiquitatem multam tribuere necesse est Venetae pecuniae; nam supra laudatus Dandulus ad Annum Christi MXXXI. de Urso Urseolo Patriarcha Venetiarum agens, ait: *Hic Monetam parvam sub ejus nomine, ut vidimus, excudi fecit*. Tum circiter Annum MCXCIV. de Henrico Dandulo Duce scribit: *Hic argenteam Monetam, vulgariter dictam* Grossi Veneziani, *vel* Matapani, *cum imagine Jesu Christi in throno ab uno latere, & ab alio cum figura Sancti Marci, & Ducis, valoris viginti sex Parvulorum, primo fieri decrevit*. *Denariorum* quoque *Veneticorum* mentio est Anno Christi MLIV. in Charta, quae authentica exsistit in Tabulario Capituli Canonicorum Mutinensium, cui heic locum factum volo.

Riculfus Abbas Sancti Vitalis Ravennatis, locum quemdam infra Civitatem Ravennae in emphyteusim concedit Guiberto Episcopo Mutinensi, Anno 1054.

IN *nomine Domini nostri Jesu Christi, & Salvatoris nostri, Anno ab Incarnatione ejus MLIIII.* Leone Papa *defuncto, sicque Imperante* Domno Henricus *invictissimo* Imperatore *in Italie Anno Octavo, die II. Mensis Madii, Indictione VII. Ravenne. Omnibus manifestum est, atque congrua ratione dispositum, libenter debere eorum desideriis annuere, pro quibus venerabilioribus locis utilitatibus meliorandique causa proficiunt. Et ideo ego, qui in Dei nomine* Domno Riculfus *per Domini misericordiam Presbyter & Monachus atque* Abbas *Regule* Monasterii Sancti Vitalis *Christi Martiris, una cum consensu servorum Dei deservientium eidem Monasterii: Vobis presentibus in Christi nomine* Wibertus *almificus* Episcopus *sancte* Mutinensis Ecclesie *petitoris, vestrisque Successoribus in perpetuum, per enfiteoticarium jus a presenti die concedo & largior seu confirmo vobis res juris predicti Monasterii nostri: idest Vacuamentum integrum, extendentem in longitudinem suam pedes plus minus supra plathea sexsaginta & quattuor, & in lato ab uno capite pedes quadraginta & quattuor, & ab alio capite similiter pedes plus minus similiter triginta & quattuor, cum egresso & regresso suo, & cum omnibus ad predictas res integraliter pertinentibus; que est posita in hac Civitate Ravenna in regione Sancti Vitalis Christi Martiris prope Basilica Sancti Laurencii, que vocatur in Panonia, intra fines ejus, hoc est a duobus lateribus plathea publica percurrens, a tercio latere Curticella predicta Ecclesia Sancti Laurencii, a quarto latere orto domncatum predicti Monasterii nostri, vel in omnibus, ut superius legitur, dum vos super in nominatum petitorem, atque Successoribus vestris divina gracia in hac luce jusserit permanere vitam, concedo & largior seu confirmo vobis eas res abendas, tenendas, defensandas, & in omnibus meliorandas; & ego suprascriptus gracia Dei Abbas una cum meis Successoribus vobis suprascripto almificus Episcopus, vestrisque Successoribus stare & auctoriare seu defen-*

sensare promitto & ex vestris propriis expensis seu laboribus nibil aliquod inferius, nisi pro vigesima pensione refutari debeatis. Prestantibus quoque vos suprascripti nominati petitoris, atque Successoribus tuis indesinenter secundum paginam peticionis vestre pensionis nomine singulis quibuslibet annis omnibus annualiter infra indicendis pro is rebus, que superius legitur, oc est in festivitate Sancti Vitalis Christi Martyris Denariorum Veneticorum duos *tantum pensio, ut dictum est, persolvatur; pro eo quia exinde accepi de manibus tuis suprascripto Wibertus Episcopus Sancte Mutinensis Ecclesie alia cartula benfiteosin in perpetuum de uno spacium terre in integrum infra Corte nostram Sancti Vitalis extendentem se in longo pedes plus minus justa Curte nostra sexaginta & quatuor, & in lato ab uno capite pedes quadraginta & quatuor da muro nostro, & ab alio capite pedes triginta & quattuor. Promittentes pretetea nunc nullis diebus, nullisque temporibus vite nostre ego suprascripto gracia Dei Abbas una cum meis Successoribus vobis suprascripto almificus Episcopus, vestrisque Successoribus testimonium bujus paginam benfiteosim inviolabiliter & inviolabiliter modis omnibus conservare & custodire promitto, & ec benfiteosim paginam si minime valere nequiverit, tunc daturo & composituro me esse promitto vobis, vestrisque Successoribus ante omnis litis inicium aut interpellacionem pene nomine auri Libram unam, & post pene solucionis maneat ec benfiteosim in sua firmitate. Quam vero paginam enfiteosim Aldo in Dei nomine Ravennas tabellio scribendum rogavi, & subter manus mea propria firmavi, testibusque ad me rogatis obtulis roborandam, eorumque presenciam eam vobis quorum contradisum, sub die, & Mense, Indictione suprascripta VII. Ravenna.*

Ego Riculfus Christi misericordia Presbiter & Monachus atque Abbas Monasterii Sancti Vitalis in bac pagina infiteosim a me facta subscripsi, & testibus a me rogatis obtuli subscribendum.

Ego Andreas Monachus in bac pagina benfiteosim ec. & ss.

Ego Johannes Monachus in bac pagina benfiteosim ec. & ss.

Ego Andrea Presbiter & Monachus in bac pagina benfiteosim ec. & ss.

Ego Ugo, qui vocor Deymiza huic pagina infiteosim rogatus testis ss.

Ego Geremias buic pagine infiteosim rogatus testis ss.

Johannes Notarius, qui nominatur Mareschallo ad aec omnia, fuit abitator in Civitate Bononia, & manu propria firmavi.

✠ *Signum manus mea Rodulfo, filius quondam Fredulfi buic paginae benfiteosim, ut superius legitur, rogatus testis ec. & ss.*

Ego Aldo in Dei nomine Ravennas Tabellio, scriptor buic pagina enfiteosin, ut superius legitur, post roboracionem testium atque traditam complevi & absolvi.

Quod tamen longe majorem Venetae pecuniae vetustatem prodit, locus est Ratherii Veronensis Episcopi, qui iisdem temporibus floruit, quibus Berengarius II. Rex nuper memoratus. In Opusculo, cui titulus *Qualitatis conjectura* apud Dacherium in Spicileg. commemorat ille *sex Libras Denariorum Veneticorum*; ita ut conjicere recte possimus, non exspe-

 ctas-

ctasse Venetos Duces tempora Berengarii II. ad cudendam Monetam. Quae sane praerogativa prodit, quanta jam tum foret eorum Ducum dignitas atque praestantia. Si enim Beneventanos excipias, qui ut supremi Domini agebant, & *Principes* appellari maluerunt; si Neapolitanos quoque excipias, quibus id juris concessere Graeci Imperatores: nulli alii in Italia Duci antiquis temporibus licuisse puto signare suo nomine Nummos. Porcacchius in Histor. Familiae Malaspinae Lib. 4. scribit, se vidisse Nummum cum capite virili & literis ADALBERTVS THVSCIÆ MARCHIO, qui circiter Annum Christi DCCCCV. floruit. Nequaquam fallemur, rotundo ore pronuntiantes, & hoc unum esse e multis commentis, quae Porcacchius in illum, atque in alios suos libros intulit. Ita falli arbitror, qui Bonifacio Marchioni Tusciae Nummos tribuunt. Eorum sententiam ne Florentinius quidem probavit Lib. 3. pag. 100. Memor. Matild. Immo vel ipsis Gothorum Regibus in Italia imperantibus, pecuniam signasse Veneti creduntur, vilis tamen metalli; quippe de eorum Insulis Cassiodorius Lib. 12. Epistol. 24. ait: *Moneta illic quodammodo percutitur victualis*. Verùm alia mihi videtur Cassiodorii mens. Florente suo stilo is laudat Venetorum Salinas; *inde*, ait, *vobis fructus omnis enascitur, quando in ipsis, & quae non facitis, possidetis. Moneta illic quodammodo percutitur victualis*: idest, ut ita dicam, Salinae sunt vobis officina Monetaria, quum Sal ibi enatum omnia vobis ad victum ministret. Sal pecuniae loco vobis est. Utinam verò, quod summopere cupiebam, obtigisset mihi, vel unum posse prodere ex vetustissimis iis *Denariis Veneticis*, quos nuper commemoratos ipso Saeculo Christi Decimo vidimus. Amicis ejusmodi de caussa importunus fui. Museum non unum excussi. Verum postquam haec scripseram, bene cessit quod desideriis meis opem tulit Nobilis & praestantissimus vir Dominicus Pasqualigo quondam Vincentii filius Senator Venetus. Is enim tres Nummos argenteos eamdem praeferentes faciem, atque inscriptionem, reperit, Dissertatione quoque typis edita illustrandos curavit. Unum tantummodo proferam, Primum nempe in serie ista. Ibi in area Crux visitur, & in limbo literae CHRISTUS IMPERAT. Altera pars exhibet speciem Templi cum literis suppositis VENECI, & A in inferiori linea. Nulla mihi dubitatio est, ad *Venetias* praeclarissimam Italicam urbem, non verò ad Gallicam pertinere hunc Nummum. Ibi, ut jam animadverti, vel ipso currente Seculo X. Nummi ab iis Ducibus cudebantur: quod etiam confirmavit Cl. V. P. Bernardus de Rubeis Ord. Praedicat. pergamenam commemorans Anno Christi CMLXXII. scriptam ex Forojuliensis Ecclesiae Archivo depromtam, in qua ista leguntur: *Et persolvere exinde debeant singulis annis per omnem Missam Sancti Martini, Argenteos denarios bonos Mediolanenses solum quinque, aut de Venecia solum decem*. Itaque ad illud idem Seculum X. aut XI. referendus mihi creditur Nummus iste, in quo quum nullum nomen Imperatoris, sive Graeci, sive Latini, occurrat, propterea jure opinari licet ex hisce Nummis deduci Autocratiam tunc, sive supremam Venetae Reipublicae dominationem, nulli alii Principi obnoxiam. Anno autem MCXCII. tum solum *Henricus Dan-*

Dandulus Dux nomen suum in Venetis Nummis exprimere coepit.

Itaque Nummus secundus argenteus ad eumdem Dandulum Venetiarum Ducem spectat, qui Anno Christi MCXCII. electus, Venetorum postea nomen & gloriam suis gestis mirificè amplificavit. In antica parte Nummi imago Christi cernitur cum literis Graecis IC. XC. idest *Jesus Christus*. In postica S. Marcus Vexillum tradit Duci cum literis H. DANDOLVS, idest *Henricus*, & S. M. VENETI. idest *Sanctus Marcus Veneticorum*, aut *Veneticus*. Hujusmodi Nummorum mentionem fecit Andreas Dandulus in Chronico, ut supra indicavi col. 515. B. quibus vulgus nomen dederat *di Grossi Veneziani*, vel *Matapani*.

Tertius argenteus, ab olim doctissimo P. D. Catherino Zeno, Apostoli Zeni V. Cl. fratre, ad me missus, *Petrum Ziani* nobis exhibet, qui Anno Christi MCCV. Venetorum Dux electus fuit. Visitur ibi Christi sedentis super cathedram imago cum Evangelio, & literis IC XC idest ΙησουΣ ΧριστοΣ, *Jesus Christus*. In aversa parte Sancti Marci stantis effigies, dexterâ manu Vexillum tenentis, ac illud porrigentis Duci stanti, cum epigraphe: P. ZIANI, idest *Petrus Ziani*; & S. M. VENETI. scilicet *Sancti Marci*, vel *Sanctus Marcus Venetiarum*.

Quartus argenteus in Museo Bertacchinio Mutinae, spectat ad Ziani Successorem *Jacobum Teupulum*, qui Anno Christi MCCXXIX. Dux renuntiatus fuit. Ibi Salvator in cathedrâ sedens cum literis IC. XC. In altera facie Dux ipse cum vexillo stat cum epigraphe IA. TEVPL. DVX, hoc est, *Jacobus Teupulus Dux*. Adest & imago Sancti Marci cum

A literis S. M. VENET. quae explicatione non indigent.

Quintus Nummus apud alibi a me laudatum Dominicum Vandellium Mutinensem, easdem imagines praefert cum epigraphe RA. CENO. DVX. nempe *Raynerius Zeno Dux*, Anno Christi MCCLII. ad Ducale solium evectus.

B Sextum argenteum Mutinae Joseph Maria Cattaneus possidet. Simile praecedentibus ectypon cum epigraphe in antica parte LA. TEVPL. DVX, idest *Laurentius Teupulus Dux*; qui Anno Christi MCCLXVIII. Ducali dignitate est auctus.

Septimum argenteum mihi visendum obtulit Adamus Pivatus Paro-
C chus & Doctor Patavinus, singularis amicus meus. Ectypon idem cum literis IO. DANDVL. DVX, scilicet *Johannes Dandulus Dux* creatus Anno Christi MCCLXXX.

Octavus argenteus, Mutinae in Museo Bertacchinio, & apud Comitem Joannem Baptistam Scalabrinium Mutinensem, & penes Comi-
D tem Nicolaum Taculum Regiensem, mihi inspectus, simile ectypon exhibet cum literis PE. GRADONICO DVX, hoc est *Petrus Gradonico*, electus Dux Anno Christi MCCLXXXVIII. In postica visitur sedens Salvator cum Libro Evangeliorum in gremio, ac Graecis literis IC. XC. *Jesus Christus*. In altero ex his legi-
E tur tantùm XPVS *Christus*.

Nonus, Venetiis exsistens apud nobilem virum Petrum Gradenigo Jacobi filium, Venetum Patricium, a praelaudato P. D. Catherino Zeno ad me quondam missus, aureus est, in quo immutatum videas Venetae pecuniae typum hactenus observatum. Ibi Sanctus Marcus stans, Duci in genua provoluto Vexillum porrigit

cum epigraphe PET. GRADO. DVX, idest *Petrus Gradonico Dux*, nuper commemoratus; & S. M. VENET. nempe *Sanctus Marcus Venetiarum*. In postica Salvatoris nostri stantis effigies, hinc inde stellulis ornati visitur, cum literis in circuitu SIT. T. XPE. DAT. Q. TV. REGIS ISTE DVCA. quas sic interpretor:

Sit tibi, Christe, datum, quia tu regis iste Ducatum,

Sed illud ISTE, ubi ad Gradonicum sit referendum, sententiam obscuriorem efficit, ac sensum turbat; ubi verò ISTE pro *Ipse* accipiatur, & ad Christum referatur, ita ut sensus sit *quia tu ipse Regis Ducatum*, sensus eorumdem verborum recte se habet; nisi mavis, ita explicandam esse hanc epigraphen, videlicet: *Sit tibi Christe datum, quia tu regis*, puta subintelligendo *omnia*, universum orbem: *Iste* verò nempe Dux, *Ducatum* regit. Utcumque sit, animadvertendum est, primum e Venetis Ducibus, qui Nummos aureos signare coeperunt fuisse *Johannem Dandulum*, qui Anno Christi MCCLXXX. ante *Petrum Gradonicum* Ducis munere perfunctus est. Raphainus Caresinus Continuator Chronici Andreae Danduli, Tom. XII. pag. 400. Rer. Italic. haec de Johanne Dandulo scribit: *Qui etiam Ducatos aureos primitus fieri jussit*. Is Nummus nunc appellatur *Zecchino* ab officina Monetaria, quam *Zecca* Italice dicimus.

Decimus Nummus, Mutinae exsistens penes Josephum Mariam Cattaneum, percussus fuit sub celeberrimo Duce *Andrea Dandulo*, cujus Chronicon dedi Tomo XII. Rer. Italicarum. Ibi Sancti Marci stantis effigies cum literis S. M. VENETI. vexillum porrigentis Duci genibus flexis accipienti cum literis AN. DADVL. DVX. *Andreas Dandulus Dux* electus Anno Christi MCCCXLII. In postica Christi effigies e sepulcro surgentis cum epigraphe XPS RESVRESIT, pro *Christus resurrexit*.

Undecimus Nummus, ad eumdem Dandulum spectans, aureus est, ac Mutinae adservatur in Museo Bertacchinio. Ibi similis effigies, sed non eadem inscriptio. Scilicet. S. M. VENETI. ANDR. DANDVLO DVX. Altera facies Christum praefert stantem ac benedicentem, cum Libro Evangeliorum in sinistra, & versiculo in circuitu SIT. T. XPE DAT. Q. TV REGIS ISTE DVCAT. idest, *Sit tibi, Christe, datum, quod tu regis iste Ducatum*.

Duodecimus argenteus jam a me editus in Praefatione ad Chronicon ipsius Danduli, heic rursus spectandum se praebet. In antica est illius effigies cum literis ANDR. DANDVLO D. In postica Leo, vexillum tenens, insigne Reipublicae Venetae, & epigraphe S. MARCVS VENETI.

Decimus tertius, Mutinae a praelaudatis Vandellio, & Johanne Francisco de Solis adservatus, par ectypon gerit. Circumstant hae literae: IOH. DELPHINO DVX, *Johannes Delphino*, qui Anno Christi MCCCLVI. Ducalem dignitatem iniit.

Decimus quartus est aureus Ducatus, Mutinae in Museo Bertacchinio mihi inspectus, in antica Sanctum Marcum pro more exhibet, porrigentem Duci Vexillum, cum epigraphe S. M. VENETV, & in altera parte limbi IO. DELPHYNO DVX. Postica pars habet Salvatorem, cum versiculo, quem integrum appono.

SIT

SIT TIBI CHRISTE DATVM,
QVIA (seu QVOD) TV REGIS ISTE DVCATVM.

Decimus quinctus, Mutinae in eodem Museo, hac epigraphe signatus est ANDR. CTAR. DVX, nempe *Andreas Contareno*, qui Anno Christi MCCCLXVII. inclytae Venetorum Reipublicae praeesse coepit.

Decimum sextum adservat in suo Museo idem Bertacchinius. Hac inscriptione ornatum vidi FR. FOSCARI DVX S. M. VENET. *Franciscus Foscari* Ducale solium obtinuit Anno Christi MCCCCXXIII. In postica visitur imago Salvatoris, & epigraphe GLORIA TIBI XPE, idest *Christe*.

Decimus septimus Nummus aereus in Museo Bertacchinio Mutinae, & penes aliàs laudatum Alderanum Narium, mihi visus, caput Ducis in antica exhibet cum inscriptione NICOLAVS TRONVS DVx, electus Anno Christi MCCCCLXXI. In altera parte Leo, Sancti Marci Vexillum tenens, cum epigraphe SANCTVS MARCVS. Franciscus Sansovinus in Vitis Ducum Venetorum, haec de illo scribit: *Provedendo alla Moneta grandemente adulterata e corrotta, fece fare una nuova forma con la sua effigie, ritratta al naturale, la quale si chiamò Trono dal nome suo, di valuta allora di venti Soldi*.

Decimus octavus argenteus in praelaudato Museo, hac inscriptione signatus est: AND. VENDRAMIN. DVX. Hinc inde M. P. *Andreas Vendraminus* ad Ducalem dignitatem evectus est Anno Christi MCCCCLXXVI. Nescio an is Nummus ex iis Numismatis sit, quae Venetiis *Oselle* nuncupantur, percussis, ut dono dentur. In aversa facie Christi sedentis imago cum epigraphe IESVS CHRISTVS. GLORIA TIBI SOLI.

Decimus nonus, Mutinae apud Nobilem virum Johannem Comitem Bellincinium adservatus, parem typum gerit, cum literis IO. MOCENICO DVX., & in area A. M. *Johannes Mocenico* Dux renuntiatus est Anno Christi MCCCCLXXVIII.

Vigesimus, aereus minoris moduli in Museo Bertacchinio, ad eumdem Principem spectat. Visitur ibi effigies Ducis, manibus Vexillum tenentis, cum literis hinc inde F. F & in limbo IOANES MICENIGO (*seu* MOCENIGO) DVX. In postica Leo Venetus alatus cum Libro Evangeliorum.

Vigesimus primus argenteus apud eumdem Bertacchinium, in area habet Christum sedentem & benedicentem, cum epigraphe GLORIA TIBI SOLI IC̄. XC̄. hoc est, *Jesus Christus*, vel *Jesu Christe*. Aversa pars exhibet Ducem, & Sanctum Marcum, cum literis S. M. VENETI. MARC. BARBADICO DVX. Z. M. *Marcus Barbadico* Dux electus est Anno Christi MCCCCLXXXV.

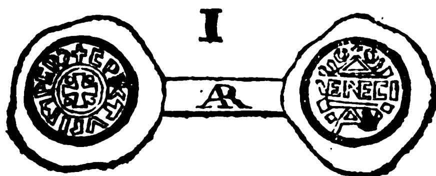
Vigesimum secundum adservat praelaudatus Bertacchinius in suo Museo. Crux in area anticae visitur. Circumstat inscriptio AVG. BARBADICO DVX, *Augustinus Barbadico* Ducali dignitate insignitus Anno Christi MCCCCLXXXV. praemortuo Marco fratre. In aversa parte Leo Venetus, Vexillum anterioribus pedibus tenens, sub quo duae literae M. B. In limbo SANCTVS MARCVS VENETI.

Vigesimus tertius ante mihi erat recensendus. Sed quia Nummus nequaquam est, illum idcirco in hunc locum reservavi. E genere Numismatum

tum majoris moduli eſt, quae *Medaglioni* Italice nuncupantur, Venetiis autem a multis Saeculis *Oſelle* appellantur, cauſsâ videlicet honoris ac liberalitatis a novis Ducibus cuſa. Ibi conſpicitur effigies Ducis, Ducale Cornu in capite gerentis cum circumpoſitis literis CRISTOFORVS. MAVRO. DVX. In poſtica Corona, in ſuo ſinu hanc epigraphen continens: RELIGIONIS. ET. IVSTICIÆ. CVLTOR. Is Anno Chriſti MCCCCLXII. Dux fuit electus.

DUCUM VENETORUM.

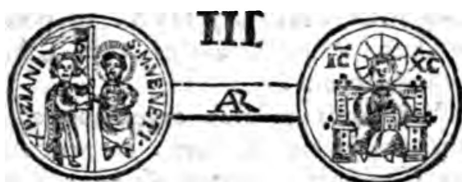
I

II

III

IV

V

VI

VII

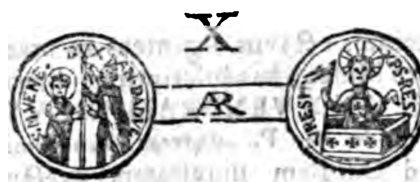
VIII

IX

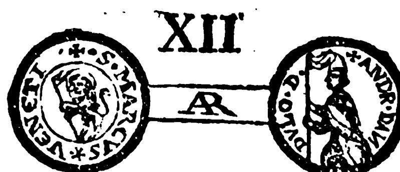
X

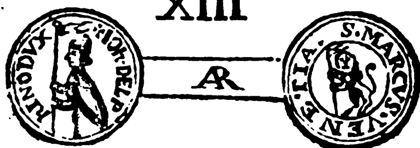

XI

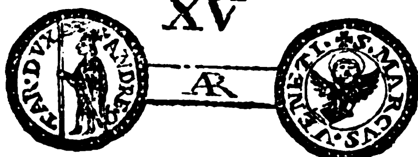

XII

XIII
S. MARCVS VENETIA
Æ

XIV
DVX

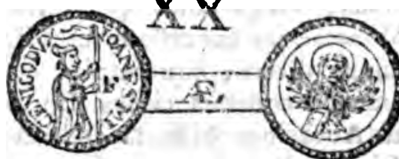

XV
S. MARCVS VENETI
Æ

XVI
DVX
Æ
GLORIA TIBI XPE

XVII
NICOLAVS TRONVS DVX
Æ
SANCTVS MARCVS

XVIII
GLORIA TIBI SOLI
Æ
DVX

XIX
DVX
Æ
GLORIA TIBI SOLI

XX
Æ

XXI
GLORIA TIBI SOLI
Æ

XXII
Æ
DVX AVG BARBADICO

CRISTOFORVS MAVRO DVX
XXIII
Æ
RELIGIONIS
ET
IVSTICIAE
CVLTOR

Atque

Atque hactenus de antiquioribus officinis Monetariis Italiae. Successere deinde tempora, quibus Italicum praecipue Regnum novam rerum faciem sumsit, grandemque regiminis mutationem in se conspexit. Quippe Episcopis aut Civitatibus bene multis, decus suum augere cupientibus, aut libertatem sibi sensim vendicantibus, Regalia concessa ab Augustis fuere, inter quae jus cudendae pecuniae. Id praesertim invalescere coepit Saeculo Vulgaris Aerae XI. quamquam, quod est ad Episcopos, non desunt exempla temporalis dominationis longe antea arreptae, Nummorumque ab ipsis percussorum. Thomasinus & Le-Blancus hac de re consulendi. Certe Galliarum Episcopis nonnullis, immo & Abbatibus, longe antea quàm Italicis, Monetae jus concessum fuit. Liceat tamen dicere, non omnia, quae traduntur de concessâ eisdem Episcopis aut Abbatibus Moneta ante Annum Christi Millesimum, sine ullo examine tanquam certa esse continuo accipienda. Si Browero fides Lib. 9. Annal. Trevir. Ludovicus Germaniae Rex Anno Christi DCCCCII. Ratbodo Treverensi Archiepiscopo, *Trevericae Civitatis Monetam Telonium &c.* contulit. Sed ne quid dissimulem, erunt quibus Diploma illud, a Rege undecim tantùm annos nato emissum, suspicionem ingerat eâ potissimum de caussâ, quod ibi non datum, sed restitutum Ratbodo jus Monetae dicatur. *Quae quondam* (ita pergit dicere Diploma) *tempore Weomodi ejusdem Urbis Archiepiscopi de Episcopatu obstricta, & in Comitatum conversa noscuntur.* Anno Christi DCCLXXII. Cathedram Treverensem ascendit Weomodus. Credat qui velit, eo tempore, immo & longe antea (uti suadere illud ipsum Privilegium videtur) ad Archiepiscopos spectasse jus Treverensis Monetae. Sed nunquam desiderati sunt, qui praesentem nobilitatis aut potentiae suae statum ad antiquitatem etiam referre voluerunt; & quod veteres ignorarunt, ipsi aut impavide commenti sunt, aut tabulis jamdiu confictis fidem adhibuerunt. Browerus ipse ad eum Annum DCCCCII. quum mentionem *Comitis* in Treverensi Urbe deprehenderet, scripsit, *Comites pro Archiepiscopo in Urbe jus dixisse; & jus Urbis Trevirensi Archiepiscopo* per Diploma illud restitutum fuisse: quod nemo alius, nisi certiora monumenta adferantur, affirmare, aut credere audebit. Non Episcoporum, neque Archiepiscoporum, sed Imperatorum & Regum Ministri olim fuere *Comites*. Itaque Seculo Christi Undecimo praeter hactenus commemoratas Civitates, coeperunt aliae officinam Monetariam ex Imperiali concessione habere, conditione appositâ, ut ibi nomen quoque Imperatoris aut Regis signaretur, in supremae dominationis indicium. Qui ritus ac privilegium paullatim adeo crevit, ut nulla demum e Civitatibus liberis, nullus e Principibus superfuerit, cui non licuerit deinceps signare argentum, ipsumque denique aurum. Ego secundùm ordinem Alphabeti quotquot Nummos Principum ac Urbium congerere hactenus potui, omnium oculis exponam.

ANCONA.

A*nconitanae Urbis* Nummos complures vidi Mutinae. Quum enim peregrini pietatis causså Affisium,

sium,

sium, aut sacrum Lauretanum Templum peterent, domum saepe referebant Anconitana Numismata, quod Sanctum Cyriacum, seu Quiriacum arbitrarentur peculiari virtute praeditum ad certum aliquid a Deo impetrandum.

Primus Nummus in Museo Chiappinio Placentiae, & Romae apud doctissimum Equitem Franciscum Victorium adservatur. Hanc epigraphen in antica praefert ✠. PP. S. QUIRIACVS, tribus postremis literis ex area collectis. In postica Crux, cum literis circumductis DE ANCONA. Ughellius quoque similem protulit Tom. I. Ital. Sacrae.

Secundus Nummus Mutinae apud Comitem Johannem Baptistam Scalabrinium, Dominicum Vandellium, Johannem Franciscum de Solis, atque penes alios exsistens (variae tamen formae) imaginem exhibet Episcopi cum epigraphe P. P. S. QVIRIACVS, & in aliis PP. S. CIRIACVS. Altera facies in area Crucem habet, & hasce literas DE ANCONA.

Tertium adservat Mutinae Bertacchinius in suo Museo, praecedentibus similem, nisi quod Claves decussatae adjectae fuerunt, ad indicium tunc dominantis ibi Ecclesiae Romanae. Anconitanae verò Civitatis a tempore antiquissimo patronus est Sanctus Cyriacus. At quis ille fuerit, diu inter Eruditos disceptatum est, nihilque hactenus certi emersit. Sunt qui Episcopum Hierosolymitanum & Martyrem; sunt & qui Anconitanum Antistitem volunt. Ughellium praesertim vide in Episcopis Anconitanis, & Clariss. Papebrochium in Praefatione ad ejus Acta die IV. Maji in Actis Sanctorum. Innumerae profectò heic fabu-

A lae locum invenere, neque Acta apocrypha desunt. Atque ut verum fatear, nisi me cohibuisset Nummus Ariminensis infra edendus, suspicio mihi suborta fuisset, Anconitanos olim neque Episcopum suum, neque Hierosolymitanum Patriarcham arbitratos fuisse Sanctum Quiriacum, sed Romanum Pontificem. Nam quum

B Sanctis adjungitur duplex PP. nihil aliud significari consuevit nisi PAPA. At in fabulosa & antiqua *Legenda Sanctae Ursulae*, & si Superis placet, XI. millium Virginum & Martyrum *Cyriacus Papa* occurrit, alioqui fabulosus, nisi sub *Cyriaci* nomine *Siricium Papam* designatum velis: quod opinantur, qui immanem il-

C lam fabularum struem sustinere pergunt. Sed huic suspicioni locum non relinquit Nummus Ariminensis, & situs etiam duorum PP. quae non subsequuntur, sed praecedunt nomen Episcopi. Fieri potuit, ut moniti Anconitani, aegre sustineri posse Quiriacum illum Patriarcham Hierosolymitanum, sese receperint ad asse-

D rendum Sanctum Quiriacum tantummodo Anconae Episcopum. Et reapse apud Alexandrum Bertacchinium, toties mihi laudatum, Nummus conspicitur cum effigie Episcopi, neque ibi occurrunt duo PP. sed tantummodo S. QVIRIACVS EPS. idest *Sanctus Quiriacus Episcopus*.

Quartus Nummus Veronae in Mu-

E selliano Museo adservatus, virum ostendit in equo currente sedentem, cum epigraphe DE ANCONA. In posticae area visitur A, & circum S. QVIRIACVS PP.

Quintus denique Nummus in Bertacchinio Mutinensi Museo, praefert insignia gentilitia Paulli II. Papae, cum Clavibus ac Triregno superpositis, additâ in limbo epigraphe

PAVLVS PAPA II. In postica effigies Sancti cujusdam, fortasse Cyriaci, cum literis in circuitu MARCHIA ANCONE. Inter Paulli II. Nummos a Clariss. P. Bonnannio editos hunc non invenio.

AQUILA CIVITAS.

AQuilanae Civitatis Nummos habes supra a me evulgatos inter Nummos Ladislai, Ferdinandi I. & Caroli VIII. Regum Neapolis. Unum quoque infra proferam, in cujus antica visuntur Pontificiae Claves decussatae, cum Tiara Papali, in epigraphe verò legitur INNOCENTIVS P. P. VIII. In aversa parte Aquila aream occupat, & circumstant literae AQVILANA CIVITAS . . . Spectat hic Nummus ad Seculum Christi XV.

AQUILEJA, ET PATRIARCHAE AQUILEJENSES.

DUm stetit nobilissima *Civitas*, *Aquileja* videlicet, usque ad tempora Attilae Hunnorum Regis, Nummos ibi percussos vidimus a Romanorum Imperatoribus Christianis. At post ejus miserabile excidium, nullum ibi per multa Secula vestigium officinae Monetariae fuit. Patriarchis demum Aquilejensibus, utpote qui amplissimae regioni dominabantur, conlata est eadem praerogativa a Friderico II. Augusto. An antea argentum Patriarchae signarint, ignotum mihi est. Saltem ab eo tempore argentei Nummi visuntur ad eorum nutum cusi, quorum iconem ex Museo Comitis Joannis de Lazara Patricii Patavini expressam ad me misit amantissimus mei Adamus Pivatus Sacrae Theologiae Doctor, ac inter Patavinos Parochos spectatissimus. Longe verò uberiorem copiam suppeditavit mihi humanissimus atque hujusmodi monumentorum studiosus venator, Joannes Franciscus Musellius, Archipresbyter Cathedralis Veronensis, qui quaecumque antea collegerat Cl. V. Franciscus Blanchinius, in suum Museum intulit.

Primus ergo e Musselliano Museo depromtus Nummus effigiem Patriarchae praefert, Pallium Archiepiscopale gerentis, & Crucem dexterâ, Librum sinistrâ tenentis, cum epigraphe VOLFKER. EP. idest *Volfkerius Episcopus*. In postica Aquila coronata cum literis in circuitu CIVITAS. AQVILEGIA. Percussus fuit hic Nummus circiter Annum Christi MCCXX.

Secundus ex eodem Museo descriptus, parem in antica effigiem exhibet cum literis BERTOLDVS P. hoc est, *Patriarcha*. In aversâ facie figura hominis, sublatas manus habentis, cum inscriptione CIVITAS AQVILEGIA. Ad Annum Christi circiter MCCXXXIV. referendus videtur Nummus.

Tertius in Museo Lazara existens ad eumdem *Bertholdum* Patriarcham pertinet. Similis est praecedenti, nisi quod Aquila aream posticae occupat.

Quartus Nummus in Musselliano Museo adservatus, effigiem Patriarchae habet cum literis BERTOLDVS P. In postica visitur porta cum tribus turribus, & epigraphe CIVITAS. AQVILEGIA.

Quinctum Nummum adservat praelaudatus Musellius. Hanc inscriptionem exhibet: GREGORI*us* ELECTVS. In postica Archiepiscopus, Crucem accipiens a quodam Sancto (Hermagoram opinor) cum literis CI-

CIVITAS. AQVILEGIA. Is est *Gregorius de Montelongo*, Anno Christi MCCLII. Patriarcha renuntiatus.

Sextus Nummus, in Museo Lazara exsistens, ad eumdem *Gregorium* jam consecratum spectat, cum epigraphe in antica GREGO*rius* PATRI*archa*. Posticae aream Aquila implet, cum literis in limbo AQVILEGIA.

Septimus, Octavus, & Nonus Nummi, e Blanchinianis schedis descripti, ad ipsum Gregorium pertinent. Lilium in primis duobus; Crux in tertio visitur.

Decimus, Undecimus, ac Duodecimus, ex iisdem schedis depromti, hac epigraphe insigniti sunt: RAIMVNDVS. PA*triarcha*. In postica AQVILEGENSIS. Is est *Raymundus de la Turre*, cujus insignia, nempe Turris, in Decimo Nummo spectantur; Aquila verò aut Lilia, cum Deiparae imagine, in ceteris conspiciuntur. Is electus fuit Anno Christi MCCLXXII.

Decimus tertius, ad eumdem Patriarcham pertinens, & in Museo Lazara adservatus, duas Claves, spiritalem nempe ac temporalem potestatem indicantes, simulque Turres duas, celeberrimae gentis Turrianae insignia, praefert, cum inscriptionibus, ut in praecedentibus Nummis.

Decimus quartus, ibidem exsistens, hac epigraphe signatus est: PETRVS PATRIARKA, electus circiter Annum Christi MCCXCIX. In aversa parte Aquila cum Patriarchae avitis insignibus visitur, & literis AQVILEGENSIS.

Decimum quinctum adservat in suo Museo Veronensi Musellius. Ibi similes figurae & insignia conspiciuntur, & inscriptiones PETRVS PATR*iarch*A AQVILEGENSIS.

A

B

C

D

E

Decimus sextus in Museo Lazara exstat. Ibi Patriarchae imago cum epigraphe OTOBONVS PA*triarcha*. In postica illius insignia & literae AQVILEGENSIS. Electus is fuit Anno Christi MCCCI.

Decimus septimus, ibi quoque adservatus, hasce literas continet: PAGA*nus* PATR*iarch*A, electus circiter Annum Christi MCCCXIX. In aversa parte Turris, ejus insigne, & AQVILEGIA.

Decimus octavus ibidem visitur. Praefert verò Deiparae imaginem, puerum Jesum in ulnis gestantis, hac epigraphe BERTRANDVS P*atriarcha*. Anno Christi MCCCXXXV. electus. A tergo Aquila cum literis AQVILEGENSIS.

Decimus nonus Nummus e Museo Muselliano descriptus, ad eumdem Bertrandum spectat. In antica Crux & DEVS. Circumstant literae BERTRANDVS PAT*riarc*HA. In posticâ effigies Sancti, cum epigraphe: S.H*er*MACHOR*as* AQVILEGI*e*NSIS.

Vigesimus, ibidem adservatus, ad eumdem Bertrandum pertinet, & a praecedenti parum differt.

Vigesimum primum possidet Comes Lazara in suo Museo. In area Leonem habet coronatum erectis pedibus, quem nos appellamus *Rampante*, cum literis: MONETA NICOLAI. In altera parte Crux & literae: PATR*iarch*AE AQVILEG*ensis*. Iste Anno Christi MCCCL. electus fuit.

Vigesimus secundus ibidem. In area exhibet duo Sceptra liliata cum epigraphe MONETA LVDOVICI. Hinc inde duo sceptra visuntur literae L V. nempe *Ludovicus*. In posticâ Aquila cum literis PATRIARCHA AQVIL*e*GENS*is*, electus Anno Christi MCCCLVIII.

Vigesimus tertius in Museo Musselliano, Ludovico eidem est adscribendus. Sedet is in cathedra, sive faldistorio. Circumstant literae LVDOVICVS PA*triarcha*. In altera facie ejus insignia, hoc est Turris, unde prodeunt duo sceptra liliata, & hinc inde L V. Circumstant literae AQVILEGIA.

Vigesimus quartus in Museo Lazara, Aquilam ostendit, & literas in limbo MONETA MARQVARDI PAT*riarcha*E Aquilejensis electi Anno Christi MCCCLXIV. In postica imago Sancti Episcopi cum epigraphe S. HERMACORA, qui primus Aquilejensium Antistes fuit.

Vigesimus quinctus in Museo Musselliano. Area habet globum supra pulvinar, sub quo litera M. Circumstant literae MARQVARDVS PATR*iarch*A. In aversa parte Crux cum epigraphe AQVILEGENSIS.

Vigesimus sextus in Museo Lazara. Area exhibet insignia Regiae Francicae Familiae, nempe tria Lilia cum literis FILIPVS COMINARIS. In altera parte Aquila cum literis PATRIARCHA AQVILEGENSIS. Hic e sanguine Regum Francorum, & e Comitibus de Alenconio natus, & purpurâ Cardinalitiâ illustris, circiter Annum Christi MCCCLXXXII. ad regendam Aquilejensem Ecclesiam destinatus fuit. Quid sit illud *Cominaris*, petis. Respondeo, attritas fortasse literas verum sensum non reddidisse. Suspicor autem, significatum per eas fuisse COM*m*EN*d*A*ta*RI*u*S: nam ob hunc ipsum titulum Populos reluctantes Philippus invenit, ac universa Patria Fori Julii bellorum turbinibus diu afflicta fuit.

Vigesimus septimus in Museo Veronensi Musselliano. Antica praefert Aquilam scacchatam cum literis IOANES PATRIARCA AQVI*lejensis*. In postica Episcopus sedens in faldistorio leonum cum epigraphe S. HERMACHORAS. Joannes electus fuit in schismate circiter Annum MCCCLXXXIX.

Vigesimus octavus ibidem visitur. In area cassis pennigera supra ejusdem Patriarchae insignia, cum literis IOANES PATRI*arc*HA. In postica effigies mitrata Sancti Episcopi cum literis SANCTVS HERMACHORAS.

Vigesimus nonus in eodem Museo Musselliano. In area Scutum gentilitium Cajetanae gentis cum duabus fasciis, sive viperis veru transfixis. Circumstant literae ANTONIVS PATRIARCHA, electus Anno MCCCXCV. Crux in postica cum literis AQVILEGENSIS.

Trigesimus in eodem Museo, ad praelaudatum *Antonium* Cajetanum spectat. Parum a praecedenti differt. In postica visitur Aquila.

Trigesimus primus Nummus e Museo Veronensi Musselliano depromtus, scutum gentilitium praefert cum literis ANTONIVS PATRIARCHA. In postica Aquila, & AQVILEGENSIS. Insignia diversa a precedenti nos monent, spectare hunc Nummum ad *Antonium de Portu Gruario*, Anno Christi MCCCCII. electum Patriarcham.

Trigesimus secundus ibidem adservatur. In area visitur Scutum gentilitium scacchatum cum epigraphe LVDOVICVS. DVX. DE. TECH. In postica imago Deiparae, & PATR*iarch*A AQVILE*jensis*. Electus ille fuit Anno Christi MCCCCXVII.

Trigesimus tertius in eodem Musselliano Museo, est majoris moduli Nummus, *Medaglione* Italice appellatus. Ibi effigies viri Ecclesiastici, coronam Clericalem gerentis, cum literis

teris in limbo LVDO .... AQVILEGIENSIVM PATRIARCHA ECCLESIAM RESTITVIT. In postica milites procedentes, cum epigraphe ECCLESIAM RESTIT*uit* EX ALTO. Spectat Numisma ad *Ludovicum Scarampum Cardinalem* Anno Christi MCCCCXL. Patriarcham electum, qui concordiam cum Venetis Foro Julii dominantibus iniit.

A

B

ARIMINUM.

NOn unum *Ariminensis Urbis* Nummum vidi, diversi quidem moduli; sed in singulis eadem ferme facies erat. Romae unum possidet egregius inter Eruditos vir Abbas Franciscus Valesius, & Mutinae alios similes argenteos adservat Bertacchinius in suo Museo, Dominicus Vandellius, & Bartholomaeus Solianus, nuper laudati. Ibi effigies Episcopi Sancti, cum literis PP. S. GAVDECIVS. Is est *Sanctus Gaudentius Episcopus*, & patronus Ariminensium. In altera facie Crux cum epigraphe DE ARIMINO. Uti in Nummis Anconitanis, ita & heic habes duas literas PP. praepositas nomini Sancti Gaudentii: quae quamvis *Papa* alibi significent, heic alium in finem adhibitae videntur, quasi sonent *Perpetuus Patronus*, seu *Patriae Protector*, aut aliud simile.

C

D

Alterum Ariminensem Nummum argenteum, eumque vetustum, Romae possidet Benedictus Floravantes Abbas, qui de Nummis antiquorum Pontificum optime meritus est. Ibi in circuitu atque in area legitur SANT. IVLIANVS. In postica Crux, & literae in limbo: DE ARIMINO.

E

Adjungere etiam placet aereum Nummum, seu potius Numisma, Mutinae in Museo Bertacchinio adservatum. Ibi effigies Principis laureati cum inscriptione SIGISMVNDVS. PANDVLFVS. MALATESTA. PAN*dulfi Filius*. In aversa prospectus Templi Ariminensis Sancti Francisci, ab ipso aedificati, cum epigraphe PRAECL*arum* ARIMINI. TEMPLVM AN*no* GRATIAE V*ivens* F*ecit* MCCCCL. Vide infra ad vocem *Malatestae* alia Numismata ad eum spectantia.

ARRETIUM.

URbis *Arretinae* vetustum aereum Nummum ostendit mihi nobilis vir & Eques Gregorius Redius, celeberrimi viri Francisci filius, ac Patricius Arretinus. Similem quoque adservat Placentiae saepe mihi memoratus Abbas Chiappinius, & Mutinae Bartholomaeus Solianus. In una parte effigies Sancti Episcopi cum epigraphe S. DONATVS, scilicet Civitatis Patronus. In altera Crux cum literis circum exaratis DE ARITIO.

Secundus parum absimilis, ab olim Cl. V. Huberto Benvogliento ad me missus, hanc inscriptionem praefert PP. S. DONATVS. Nuper vidimus in Anconitanis, & Ariminensibus Nummis occurrere duo PP. praefixa nominibus Sanctorum Episcoporum, earumdem Civitatum Protectorum. Postica habet DE ARITIO.

Tertius argenteus penes eruditum Jurisconsultum Franciscum Mariam Joachinum, Auditorem Rotae Bononiensis, posticam tantummodo a primo diversam habet.

Quartus Nummus e schedis Blanchinianis, Veronae in Museo Musselliano adservatus, praecedenti fere similis est. Legitur & ibi DE ARITIO.

TIO. Ita quippe tunc temporis *Arretini* scribebant. Gorellus in Chronico a me edito Tom. XV. Rer. Italicar. idem testatur inquiens:

Il vero nome mio fu sempre Arizio
Per le molt' are, ch' eran nel mio centro,
Dove agli Dei si facea sacrifizio.

Sed in nummulis aereis minus antiquis, ut mihi idem Redius ostendit, elegantius, & ad fidem antiquarum Inscriptionum scriptum est DE ARRETIO.

ASCULUM.

ASculum quoque Piceni, sive Marchiae Anconitanae Civitas, olim jure Monetae fruebatur, uti fidem faciet Nummus aereus, quem ad me misit Philippus Camerinius Oratorii Camerinensis Presbyter, vir doctus, & antiquitatum amantissimus. Visitur ibi in area prospectus Portae, sive Pontis, aut alicujus turriti aedificii. Circum ducuntur hae literae DE ASCHOLO. Altera facies Crucem exhibet, in cujus angulis Lilia. Epigraphen aerugo absumsit.

Secundum addo, in Museo Bertacchinio Mutinae adservatum. Insignia gentilitia Pontificis cum Clavibus & Triregno superpositis ibi visuntur. In limbo ALE.... P. M. Fortassis percussus est Nummus ab *Alexandro VI.* Papa sub finem Seculi a Christo nato Decimi quinti. In postica visitur Porta, cum duobus Asteriscis, & literis DE ASCVLO.

A Tertius argenteus, praecedenti antiquior, penes laudatum Juris Consultum Joachinium Forosempronienfem, in antica exhibet literas MARTIN*us* PAPA. Pontificiae claves supra visuntur. In postica: S. EMI*g*D*ius*, Episcopus nempe Sanctus, & patronus Civitatis DE ESCVLO. Veri videtur simile, percussum fuisse Nummum, sedente *Martino V.* B Pontifice Maximo.

Quartus argenteus Romae adservatur apud Clariss. Abbatem Benedictum Floravantem. In antica legitur R. SFORTIA, idest *Robertus Sfortia* Asculi Dominus. In postica S. EMIDIVS DE ESCVLO. Alterum similem possidet Romae nobilis E- C ques Franciscus Victorius. Apud quem etiam existunt duo alii Nummi Asculani, in quorum primo legitur PP. S. EMIDIVS. DE ESCVLO. In altero EVGENIV. PAPA. S. EMMID. D. ESCVLO.

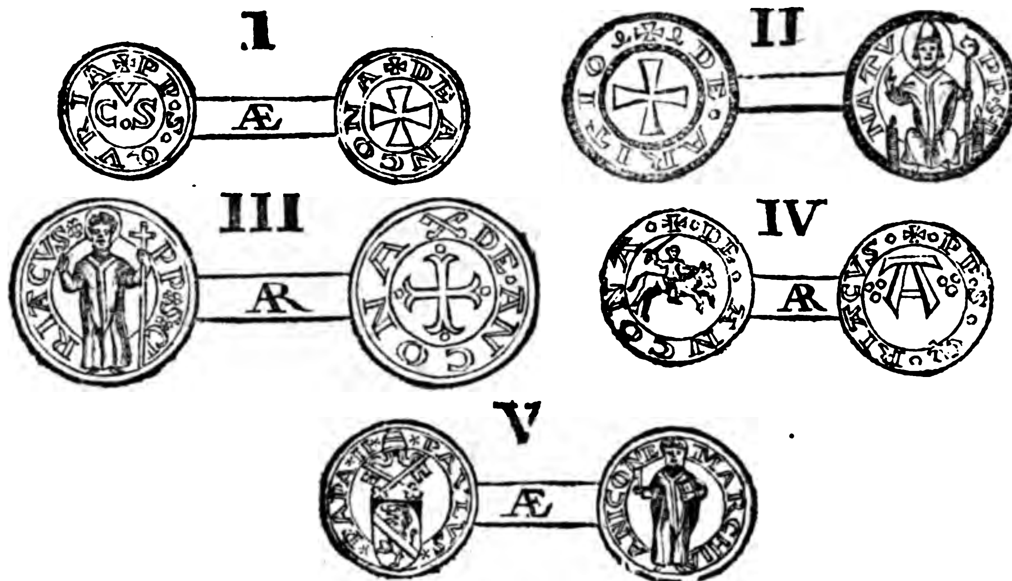
ASTA.

D PRimum *Civitatis Astensis* Nummum ex argento & aere conflatum, mihi suppeditavit Museum Chiappinium Placentinum. Antica in limbo has literas habet: CVNRADVS II. & in area REX. In postica Crux cum literis ASTENSIS.

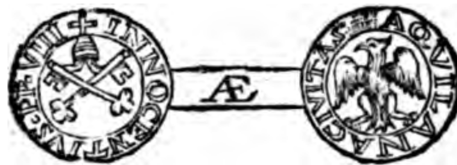
Secundus prorsus similis praecedenti, Mutinae in Museo Bertacchinio E adservatur. Eadem & ibi utrobique Inscriptio. A *Conrado II.* Germaniae ac Italiae Rege, Anno Christi MCXL. Astenses *jus faciendi Monetam* accepere, uti fidem facit ejusdem Diploma ab Ughellio editum Tom. 4. Italiae Sacrae.

ANCO-

A N C O N A E.

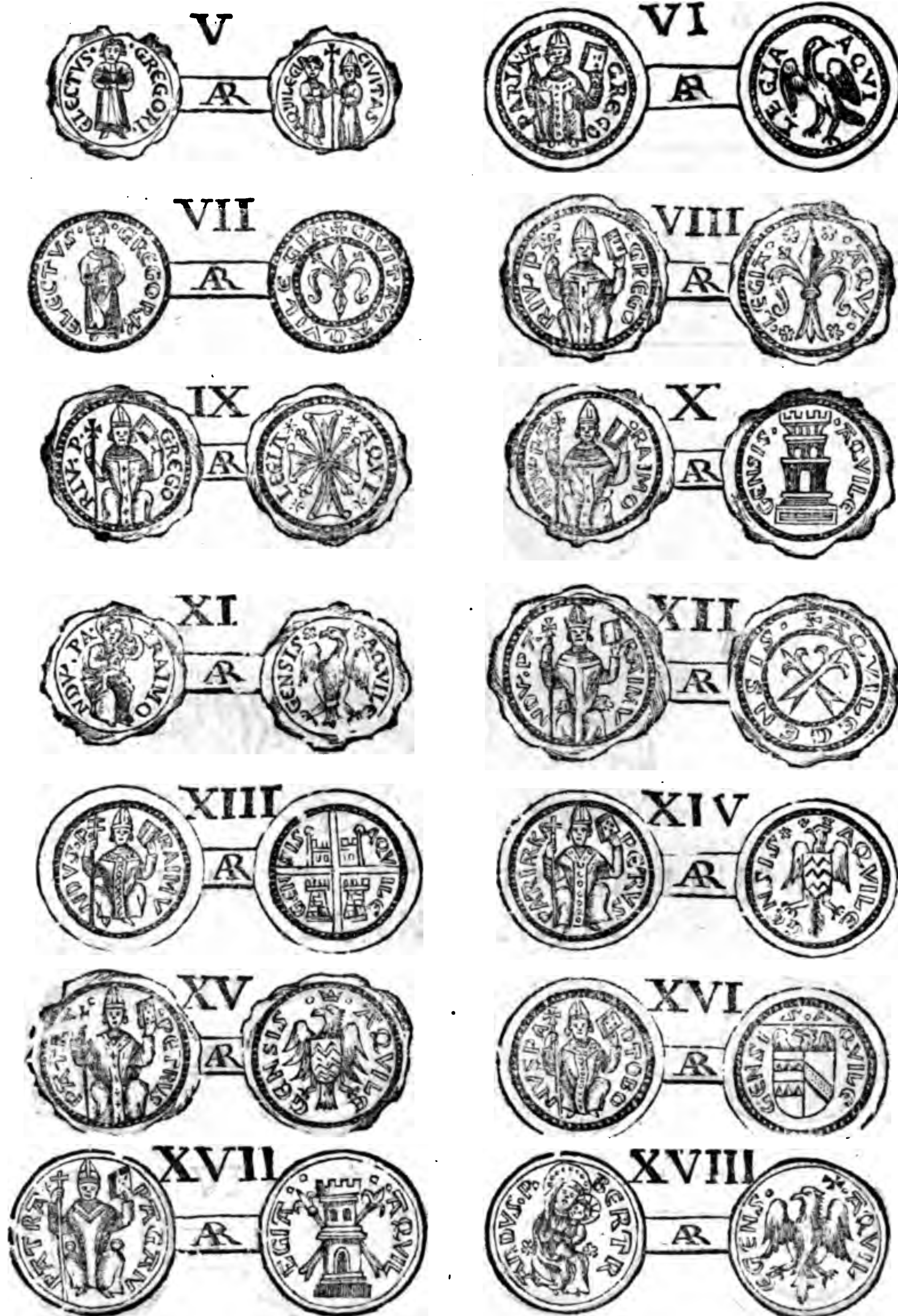

A Q U I L A E.

AQUILEJAE, ET PATRIARCHARUM AQUILEJENSIUM.

V
ELECTVS GREGORI
CIVITAS AQVILEGIA
AR
VI
PATRIA GREGO
AQVILEGIA
AR
VII
ELECTVS GREGORI
CIVITAS AQVILEGIA
AR
VIII
GREGO
AQVILEGIA
AR
IX
GREGO
AQVILEGIA
AR
X
RAIMO
AQVILEGENSIS
AR
XI
RAIMO
AQVILEGENSIS
AR
XII
AR
XIII
AR
XIV
PETRVS
AQVILEGENSIS
AR
XV
PETRVS
AQVILEGENSIS
AR
XVI
AR
XVII
AR
XVIII
AQVILEGENS
AR

XXXIII

A R I M I N I.

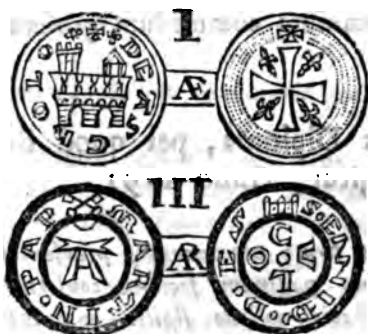

A R R E T I I.

A S C U L I.

A S T A E.

A

BERGOMUM.

Triplex Nummus *Bergomatis Urbis* mihi praesto fuit. Alterum possideo ego argenteum, qui & in Museo Chiappinio, & Bertacchinio visitur. Alter moduli minoris, sed ejusmodi ferme ectypi in iisdem Museis adservatur. Ibi visitur effigies B Imperatoris laureati cum epigraphe I M P R T. idest *Imperator* FREDERICVS, ut arbitror, Primus. In postica Civitatis turritae supra montem sitae imago, cum literis PERGAMVM: ita enim temporibus iis Bergomates nuncupare suam Urbem consueverunt. Percussus Nummus circa Annum Christi MCLXII. Refert C Ughellius in Ital. Sacr. Tom. 4. Diploma Friderici I. nuper memorati, datum Anno MCLVI. in quo concedit Gerardo Bergomati Episcopo, *ut liceat ei in Civitate sua Monetam publicam cudere, quam per omnem Comitatum & Episcopatum ejus dativam & acceptam esse praecipit*. Nummi, quos vidi, percussi non ab Episcopo, sed a Republica Bergomate mihi creduntur.

Tertius Nummus ex argento & aere in Museo Bertacchinio, aliquantulum a praecedentibus formâ diversus, in reliquis tamen est similis. Opinor ego, etiam post Frederici I. Augusti mortem continuasse Bergomates in suos Nummos inferre nomen Frederici, qui primus privilegium cudendae Monetae concessit. Hoc & ab aliis Civitatibus factum jam animadvertimus.

BONONIA.

Auctor est celeberrimus vir Carolus Sigonius Lib. 4. Histor. Bononiens. (quem postea sequutus est Ghirardaccius) ab Henrico inter Augustos V. & Rege VI. privilegium

 signan-

signandi argenti & aeris Bononiensibus Anno Christi MCXCI. concessum fuisse. Quam in rem is laudat acta vetera Bononiensis Archivi, ejusque sententiam confirmabunt Num- A mi infra evulgandi. Sed quando licuit mihi Diploma ipsum ex eodem Tabulario descriptum accipere, nunc in omnium commodum proferam.

Henrici VI. Germaniae ac Italiae Regis Diploma, per quod Bononiensi Populo jus Monetae largitur, Anno 1191.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis.* Henricus Sextus, *divina favente clementia* Romanorum Rex, & semper Augustus. *Regalis nostra consuevit benignitas suorum devotionem fidelium benigno serenitatis nostrae favore respicere, & eis munificentiae nostrae manum liberaliter extendere. Noverit itaque omnium Imperii fidelium tam praesens aetas, quàm successura posteritas, quod nos nostrorum fidelium* Communis Bononiensis *amore inducti,* eis concessimus licentiam in Civitate Bononiae cudendi Monetam, *& loco Communis ipsius Civitatis Potestatem Agnellum hujus concessionis dono investimus hoc tenore, ut secundum quod eis visum fuerit expediens, faciant Monetam. Hoc excepto, quod Moneta ipsorum nostris Imperialibus nec quantitate, nec formâ, nec valentiâ debet adaequari. Quae nostrae liberalitatis conces-* B *sio ut firma permaneat, praesentem super hoc paginam fecimus conscribi, & majestatis nostrae sigillo jussimus communiri; Regali sancientes edicto, ut huic nostrae munificentiae nulla persona humilis vel alta praesumat obviare, vel eam ausu temerario infringere. Hujus rei testes sunt* Godefridus Aquilejensis Patriarcha, Guillielmus Astensis Episcopus, C *&* Ravennas electus Archiepiscopus, Otto Frisingensis Episcopus, Bonifacius Novariensis Episcopus, Gerardus Parmensis Episcopus, Sigifredus Mantuanus Episcopus, Arditio Mutinensis Episcopus, Petrus Reginus Episcopus, Conradus Dux de Rotamberg, Opizo Marchio de Este, Bonifacius Marchio Montisferrati, D Petrus Praefectus Urbis, Rainerius Comes de Blandrato, *Henricus Testa Marescalcus, Henricus Camerarius de Lut; & alii quamplures.*

Signum Domini Henrici *Sexti Romanorum Regis invictissimi.*

Ego Ditherius Imperialis Aulae Cancellarius, vice Philippi Coloniensis Archiepiscopus & Italiae Archicancellarii recognovi.

Acta sunt haec Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Centesimo Nonagesimo Primo, regnante Domino Henrico VI. Romanorum Rege gloriosissimo, Anno Regni ejus XXII.

Data Bononiae Idibus Februarii per manum Henrici Protonotarii, feliciter. Amen.

Heic autem rursus audiendus Sigonius, qui subdit, neque *Langobardorum temporibus* Bononiensi Populo jus cudendae pecuniae defuisse, *quemadmodum ex privilegio Desiderii Regis Viterbiensibus dato cognoscitur*. Privilegium a Sigonio, sive ab ejus Operis postumi editore indicatum, nihil aliud est, nisi famosum Desiderii Edictum, Viterbii adhuc in marmorea tabula inscriptum, & ab aliquo Impostore confictum, quod Sigonius ipse Lib. 3. de Regn. Ital. commemoravit, tum Gruterus veluti gemmam inter antiquas Inscriptiones retulit, ut alios laudatores omittam. Antiquos non miror, qui a commenticio ejusmodi Edicto non satis sibi caverunt. Miror magis, quod Holstenius vir sane doctissimus, & inter Criticos adeo celebris, postremis hisce temporibus, & post tantam lucem eruditioni Ecclesiasticae atque profanae partam, probare ac tueri perrexerit monumentum, jam communi doctorum hominum suffragio ad fabulas amandatum: quod & nuper tentavit Viterbiensis Civis, Romae degens, qui illius patrocinium suscipere non dubitavit, subridente, ut puto, Eruditorum Romanorum integro coetu. Videat Lector, quid nupero Scriptori huic regesserit Cl. V. D. Gaspar Berettus Monachus Benedictinus, & saepius tum in hoc Opere, tum in Collectione Rer. Italicarum mihi laudatus. Addam ego, omnium loco sufficere ad prodendam illius Edicti imposturam, quae de re Monetaria ibi leguntur. Nempe ait confictus ille Desiderius Rex: PERMITTIMUS (scilicet Viterbiensi Populo) PECUNIIS IMPRIMI F. A. V. L. SED AMOVERI HERCULEM ET PONI SANCTUM LAURENTIUM EORUM PATRONUM, UT FACIT ROMA ET BONONIA. Mitto phrasim illam *pecuniis imprimere*, & ajo, in paucis hisce verbis plures fabulas comprehendi. Tam falsum est, quam quod falsissimum, temporibus iis, Monetae jus datum fuisse *Viterbiensi Castro*, uti illud appellat Anastasius Bibliothecarius, quum eo carerent, ut vidimus, fere omnes Italiae praeclariores Urbes. Falsum itidem, tunc Bononiae percussos fuisse Nummos. Praeterea universam antiquitatem reclamantem noris, ubi verba ista significare credantur, tunc Romae & Bononiae obsignatam fuisse pecuniam cum effigie *Sancti Laurentii*. Nugae ac lyroe sunt ista, uti & reliqua supposititii illius foetus inventa, e quibus unum praeterire nolo. Laudatus est a Beretto Volaterranus scribens, *Petram Sanctam Lucensium aedificium, quo tempore de finibus illi cum Genuensibus litigabant: appellaruntque ex cognomine Viri Mediolanensis, qui ab Imperatore arbiter eo missus, locum illum Lucensibus adjudicavit*. In spurio illo Edicto ait Desiderius, se aedificasse PETRAM SANCTAM, OLIM FANUM FERONIAE. At nil pecuniae impendit Rex ille in condendo Oppido, post aliquot tantum

Secu-

Secula nato. Et Volaterranus quidem rem sensit, quamquam non satis per omnia novit. Germanam Petrae Sanctae originem nobis servavit Ptolomeus Lucensis Historicus, qui Annales breves Anno Christi MCCCIII. scripsit, a me inlatos in Tomum XI. Rer. Italicarum. Sunt ejus verba ad Annum MCCLV. *Dominus Guiscardus de Petra Sancta* (Mediolanensis) *fuit hic Potestas* (Lucensis). *Qui de Versilia duos Burgos, unum ex* SUO NOMINE *nominavit; alterum verò Campum Majorem. Hunc rusticis, seu hominibus Cattaneorum, alium verò de Petra Sancta replevit hominibus de Corvaria, & de Vallecchia &c.* Itaque unâ liturâ dele impudentissime confictum totum illud Edictum. Hoc sibi habeant, qui fabulis delectantur. Sed jam repeto Bononiensium Nummos.

Primus tum apud me, tum apud nepotem meum Johannem Franciscum de Solis, & penes alios Mutinenses, atque in Museo Estensi, Bertacchinio, & Chiappinio, adservatus, in antica praefert has literas ENRICVS, & in postica I P R T. quae initiales literae sunt quatuor syllabarum constituentium hanc vocem *ImPeRaTor*. Is est Henricus V. Augustus, qui Anno Christi MCXCI. Privilegium ejusmodi, ut vidimus, Bononiensi Populo contulit. In posticae limbo legitur BONONI, & in medio A, quod conjunctum literis iisdem dat *Bononia*. Similem Nummum, sed minoris moduli, conspexi in praelaudato Museo Bertacchinio.

Secundus in eodem Museo, apud Joseph Mariam Cattaneum, & Dominicum Vandellium, Mutinae exsistens, in altera facie habet BONONIA, in altera MATER STVDIORVM, quem titulum laudis non immeritò eximia illa Civitas sibi tribuit, & diu in Nummis a se percussis usurpavit.

A

Tertium argenteum ad me misit spectatissimus inter Proceres Bononienses Joannes Paulus Marchio de Pepulis. Ibi in antica Crux cum literis visitur TADEVS DE PEPOLIS. is nempe, qui Anno Christi MCCCXXXVII. Bononiae Dominus electus fuit, illudque imperium magnifice gestum ad filios quoque transmisit. In postica est effigies Sancti Petri stantis cum Libro in sinistra & Clavibus in dextera. Circumstant literae: S. P. (idest *Sanctus Petronius*) DE BONONIA. Ejusmodi Nummos ab eodem Thaddaeo percussos fuisse Anno MCCCXXXVII. auctor est Ghirardaccius in Histor. Bononiensi. Idemque confirmatur ab Auctore Miscellae Bononiensis Tom. XVIII. Rer. Italicar. qui etiam animadvertit, unum ex hisce Nummis aequasse pretium duorum Solidorum.

B

C

Quartus argenteus Mutinae visitur in Museo Bertacchinio. Altera facies exhibet has literas IA. ET. IO. DE. PPLIS. & in area FRES, idest *Jacobus & Johannes de Pepolis fratres*, qui post Thaddaei patris sui obitum dominari Bononiae coeperunt Anno Christi MCCCXLVII. In altera facie legitur in circuitu BO. NO. NI. A.

D

Quinctus Nummus, Mutinae apud Joannem Baptistam de Caula J. U. D. a me visus, in antica praefert IOHES, idest *Johannes* VICECOMES, Archiepiscopus nempe ac Dominus Mediolani, cujus ditioni Anno Christi MCCCL. addita est a Pepulis dominatio Bononiae. In postica legitur BONONIA.

E

Sextus argenteus adservatus a supra memorato Abbate Joachino, exhibet effigiem Romani Pontificis cum lite-

literis VRBANus PaPa V. In aversa facie BONONIA cum insignibus aut Legati Pontificii, aut Confanonerii. Nummus cusus Anno Christi MCCCLXVIII.

Septimus Nummus, in praelaudato Museo Bertacchinio exsistens, recentior est, atque a Bononia libera percussus. Ibi effigies Sancti Petronii Episcopi, quem Bononienses Patronum sibi ab antiquis Saeculis habent, cum epigraphe S. PETRONIVS. In aversa parte Leo stans in posterioribus pedibus, & vexillum pedibus primoribus tenens, cum literis BONONIA DOCET: quo elogio praerogativam antiquae Academiae suae Bononiensis Populus adhuc in suis Nummis prodit.

Octavus in eodem Museo Crucem in area praefert cum tribus Stellis superpositis. Ad quem spectet istud Insigne, inquirendum relinquo iis, qui otio abundant. Circumstant literae BO. NO. NI. A. In postica Leo nuper memoratus cum literis circum: DO. CET.

Nonus argenteus e schedis Blanchinianis, Veronae in Museo Musselliano adservatis, depromtus, perquam similis est praecedenti Septimo. Ibi effigies Sancti patroni cum literis S. PETRONIVS DE BONONIA. Aureum consimilem Nummum possidet Joannes Dominicus Baciallius Bononiensis.

Decimus apud praelaudatum Caulam Jurisconsultum, & Placentiae in Museo Chiappinio, Claves habet, insigne Romanae Ecclesiae, quae Anno Christi MCCCLX. & pluries postea, Bononiam recepit. In limbo legitur: DE BONONIA. Altera facies imaginem Sancti Petronii ostendit, manu gestantis Urbem, cum literis in circuitu: S. PETRONIVS.

Undecimus aureus visitur penes praelaudatum Joannem Dominicum Baciallium, a Secretis Senatus Bononiensis. In ejus antica habetur imago Sancti Petri Apostoli cum epigraphe S. PETRVS APOSTOLVS. Postica praefert in area Leonem gradientem cum Vexillo, in cujus extremitate inferiori est quoddam parvulum stemma gentilitium. Leguntur verò in limbo hae literae BONONIA DOCET. Sigonius Libro 3. de Episcopis Bononiensibus, ubi agit de Philippo Caraffa Neapolitano, haec habet: *Itaque sequenti* (Anno Christi MCCCLXXX.) *Nummum aureum percusserunt* (Bononienses) *in quo ab uno latere Leonem Vexillum libertatis tenentem cum literis* BONONIA DOCET; *ab altero imaginem cum nomine Sancti Petri finxerunt*.

Hisce addere juvat duodecimo loco Numisma *Johannis II. Bentivoli*, Mutinae exsistens in Museo Bertacchinio. Diu enim Johannes ipse primas ibi tenuit, tum Bononiae dominata est nobilis Bentivolorum Familia, quae nuper etiam insignem tum ingenio tum purpurâ Cardinalitiâ virum dedit Cornelium Bentivolum, potentissimi Hispaniarum Regis Philippi V. Legatum ad Romanum Pontificem. Numisma nullâ explicatione indiget.

Alterum Numisma potius quàm Nummum, argenteum minoris moduli, suppeditavit mihi peramicus vir mihi supra memoratus Joannes Baptista Bianconus Bononiensis. In ejus antica visitur Bentivolae gentis insigne & epigraphe IOANNI II. BENTIVOLO. In postica cernitur Aquila Imperialis, cum literis CONCESSIO MAXIMILIANI, idest Imperatoris.

BRI-

B R I X I A.

SI Capriolo fides Lib. V. Historiae Brixianae, Anno Christi MCLXII. *Brixianis a Federico* (scilicet Primo) *Imperatore*, *Brixiae diebus octo manente*, *concessum est eorum signis Monetam cudere*. Cl. V. Paulus Galeardus Canonicus Brixianus, ut mihi suae patriae Nummos conferret, a me rogatus, unum tantummodo misit, a se visum penes nobilem virum Comitem Joannem de Martinengo. Eumdem quoque Patavii adservat Comes Joannes de Lazara, uti ab amico Pivato intellexi. Ibi Crux visitur cum epigraphe BRISIA. & in aversa parte imagines Sanctorum Urbis Protectorum, cum literis S. FAVSTINV. S. IOVITA.

Alterum Nummum argenteum Mutinae possidet Bertacchinius in suo Museo. Ibi Crux conspicitur. Circumstant literae BRISIA. In altera facie e literis corrosis quatuor tantùm supersunt, videlicet ATOR. Veri simile videtur ibi scriptum fuisse FEDERIC. IMPERATOR.

Tertii Nummi ectypon ad me misit praelaudatus Canonicus Galeardus. Ibi Crux eadem visitur cum literis per angulos dispertitis I. II. P. P. In limbo BRISIA. Eadem Sanctorum patronorum effigies in altera parte. Opinatur vir ille doctissimus, cusum fuisse hunc Nummum a Brixiano Populo in honorem *Innocentii II. Papae*, cujus nomen literis iis indicetur, quum Anno Christi MCXXXII. Malvecio teste in Chronic. Brix. a me edito Tom. XIV. Rer. Italicar. (sive, ut rectius idem Galeardus contendit in postrema edition. Ital. Sacr. Anno MCXXXIII.) idem Innocentius Pontifex Brixiae fuerit. Perturbata profecto & manca est Historia in rebus gestis & Chronologia Innocentii II. & nullus ex synchronis Scriptoribus innuit, Innocentium Anno MCXXXIII. Brixiam profectum; at fieri potuit, ut dum Placentiae adventum Lotharii Germaniae ac Italiae Regis opperiretur, excurrerit usque Brixiam. Sed postquam hoc statueris, quaerendum superest, qua facultate Brixiani Nummum percusserint eo Anno, quum Anno tantùm MCLXII. ejusmodi jure donati fuerint, si vera est Capreoli sententia. Sed supra laudatus Galeardus vel ab Anno Christi MXLII. Brixianos obsignasse pecuniam tradit, quam in rem quae certa documenta is adferat, nondum rescivi. Utcumque sit, insuetum plane videatur, neque par exemplum succurrat, Civitatem Lombardicam liberam nomen Papae in suis Nummis exarasse, quum hoc dominationis temporalis signum sit, neque certe Innocentio II. fuerit Brixiae ulla temporalis ditio. Suspicabar ego, an e literis, diligentius inspectis, exsurgere posset INPERATOR, ut est in Nummo Ticinensi Decimosexto. Sed praestat relinquere Civibus Brixianis tenebrosae hujus epigraphes explicationem.

BER-

BERGOMI.

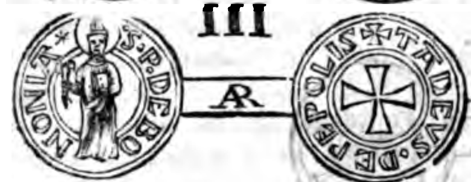

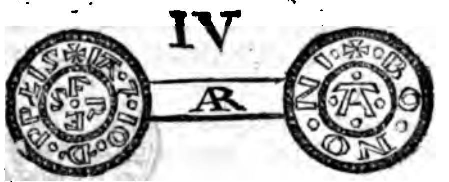

BONONIAE.

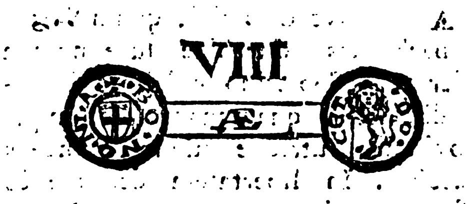

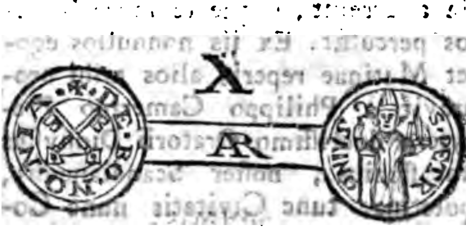

XIII

B R I X I A E.

C A M E R I N U M.

Antiquum est decus *Urbis Camertis*, sive *Camerini*, quum Saeculis barbaricis Marchiae suae nomen dederit, a Spoletino videlicet Ducatu distincta, quamquam plerumque Provinciae utrique unus Princeps praeesset. In libertatem denique & ipsa assurrexit, eoque tempore Nummos percussit. Ex iis nonnullos egomet Mutinae reperi, alios mihi procuravit a Philippo Camerino Presbytero doctissimo Oratorii Dionysius Sancassanius, noster Scandianensis, Spoletinae tunc Civitatis nunc Co- A maclensis Medicus, vir ex editis Libris clarissimus.

Primus Nummus aereus in Museo Alexandri Bertacchinii Mutinensis exsistens, has literas praefert in limbo: VRBS CAME, & in area RINA. In aversa parte imago Episcopi patroni Urbis cum epigraphe S. ANSOVINVS.

B Secundum argenteum adservo ego. Ibi Crux in area, & in circuitu haec inscriptio: DE CAMMERENO. In posticâ eadem *Sancti Ansovini* effigies, & epigraphe ut in praecedenti.

Ter-

Tertius argenteus a praelaudato P. Camerinio adservatus, differt tum formâ a Secundo Nummo, tum etiam quod praefert Insigne Urbis in summitate, nempe tres Turres, sive Domus.

Quartum item argenteum possidet idem Camerinius. Ibi epigraphe VR. CAMERIN, in medio A, idest *Urbs Camerina*. Postica habet SANTVS VENA, & in area TIVS, hoc est *Sanctus Venantius*, alter Camerini Sanctus tutelaris. Tempus, quo Nummi isti fuere percussi, ignoro.

Quinctus Camerini quoque exsistens, & a Sancassanio missus, insigne Urbis in area exhibet, scilicet tres Aedes, sive Turres cum literis D. CAMER. nempe *De Camerino*, nisi interpretari malis *Dominus Camerini*. In aversa parte Crux cum epigraphe S. VENANTIVS.

Sextus, Septimus, & Octavus depromti fuere e schedis Blanchinianis, Veronae in Museo Musselliano adservatis. Parum absimiles a Quarto Nummo sunt, inter se tamen diversi.

Nonus aereus apud me, ac etiam Camerini adservatus, effigiem ostendit Principis cum epigraphe IO. MARIA VARANVS CAMERINI D. idest *Johannes Maria Varanus Camerini Dux*, sive *Dominus*. Diu in Urbe illa dominata est praeclarissima gens Varana. Johannes autem Maria cadente Seculo Christi Decimosexto *Ducis* titulum arripuit. In altera parte insigne ejusdem Familiae, cum epigraphe DISTINGVE ET CONCORDABIS. Alios ejusdem Principis, ac Juliae illius filiae Nummos misit Sancassanius, quos brevitatis amore praetermitto.

Decimum Nummum ad me misit olim Hubertus Benvoglientus V. Cl. Ibi visitur effigies Sancti Venantii, dexterâ Vexillum tenentis cum literis VENAN. In postica cernuntur insignia Familiae Varanae dominantis, & in limbo CAMERINEN. VR. idest *Camerinensis Urbs*.

Undecimus Nummus e Museo Musselliano descriptus, hanc epigraphen exhibet: IOANNA. M. ET. IO. MARIA. VAR. CAM. videlicet *Johanna* de Malatestis mater, *&* *Johannes Maria Varanus*, Domini *Camerini*. In postica S. VENAnTIVS. DE. CAMERIno.

C O M U M.

Comensis Urbis Nummus in Museo Bertacchinio visitur. Argenteus est. In antica effigiem Imperatoris exhibet, dextrâ sceptrum liliatum tenentis, & sinistrâ rosam naso admoventis cum epigraphe FREDERICVS IMPERT. idest *Fridericus Imperator*. Primus ne, an Secundus, Novocomenses edicant. Ego in Secundum opinione inclino. Postica habet Aquilam (si tamen Aquila dicenda est) margaritis aut gemmis ornatam, cum literis in circuitu CIVITAS CVMANA: ita enim temporibus iis Comenses suum cum Urbe Cumana nomen confundebant. Quod quum minime animadvertisset Clariss. Pagius, immeritò Sigonium meum arguit, uti ostendi Par. I. Cap. XV. Antiquitat. Estensium.

Alterum argenteum Nummum, Mutinae vidi apud Johannem Zannonium. Ibi eadem antica. At in postica differt Aquilae forma, ibique duntaxat legitur CVMANVS, idest Populus. Vide in Tom. V. Rer. Italicar. Poema de excidio Comensis Civitatis, cui titulus *Cumanus*.

Tertius argenteus adservatus apud saepe laudatum Abbatem Franciscum Mariam Joachini Forosempronienſem, nescio an referendus sit ad Novocomum. Sunt enim ibi omnia mihi obscura. Visuntur literae CO. R. (sive B. fortassis indicantes Bernabovem Mediolani, Comi, aliarumque Civitatum Dominum) VICECOMES. In altera facie VB. . . . . MANA. Non satis apparent literae, ita ut incertum sit, num forte VRBS CVMANA ibi fuerit expressa.

CORTONA.

IN hoc Nummo, cujus ectypon debeo Clarifs. Abbati Rodulphino Venuti, Patritio Cortonensi, e Museo Patriae Academiae eductum CORTONA., in postica verò S. VINCENTIVS. Vetusta namque, Etruriae Civitas *Cortona*, antequam nobilis Casaliae gentis imperio pareret, Libertate, non secus ac reliquae Etruriae Urbes fruebatur.

CREMONA.

SUpra vidimus, Fridericum I. Augustum Anno MCLV. transtulisse in Cremonenses jus cudendae pecuniae, quo Mediolanenses privaverat. Veritatem rei confirmabit Nummus aereus in Museo Bertacchinio Mutinae adservatus. In antica legitur FREDERICVS, in area IMPERATOR, tribus tantùm literis expressus. Altera facies Crucem exhibet cum epigraphe DE CREMONA.

Secundus Nummus argenteus, Mutinae apud Camillum Pancerium, in area F. duntaxat habet, idest *Fredericus*; in limbo IMPERATOR. In aversa parte Crux & epigraphe CREMONA. Rursus heic memineris, Civitates complures liberas perrexisse signare pecuniam suam uno semper nomine Imperatoris aut Regis ibi exarato, a quo jus Monetae diu antea acceperant.

Tertius, Mutinae in Museo Bertacchinio visitur. In area legitur F. nempe *Fredericus*: in circuitu verò IMPeRATOR. Postica Crucem praefert cum literis CREMONA.

Quartum Nummum possidet Placentiae Reverendiss. Chiappinius. Ibi in limbo legitur FEDERICVS, & in area IPR. idest *Imperator*. In aversa facie Crux conspicitur cum epigraphe Cremona.

Quinctum Nummum adservat quoque in Placentino suo Museo idem Abbas Chiappinius. Crux ibi visitur in medio cum inscriptione AZO VICECOMES. In altera parte legitur CREMONA. Ergo cusus hic Nummus Anno Christi MCCCXXXV. quo Cremonensi Civitate potius est Azo Vicecomes Dominus Mediolani.

Sexti ectypon ad me misit Cl. V. Franciscus Arisius, Conservator Ordinum Cremonae. Ibi cernitur in area Symbolum, nempe brachium armatum cum literis FORTITVDO MEA IN BRACHIO. In altera parte Episcopi Sancti effigies cum epigraphe S. HIMERIVS EPISCOPVS, patronus videlicet Cremonensium.

Septimus Francisci II. Sfortiae Vicecomitis mihi suppeditatus à Marchionibus Fratribus de Vicecomitibus Mediolanensibus; ex una parte exhibet S. Homobonum porrigentem eleemosynam puero cum literis circumscriptis S. HOMOBO. PAVPERTAT. . . . CrEMONEN. ex alio latere Anguem Puerum vorantem cum corona & literis in gyrum ✠ FR. II. SF. MED. . . . . DVCE 1527.

DE-

C A M E R I N I.

I

Æ

II

AR

III

AR

IV

AR

V

AR

VI

VII

VIII

IX

Æ

X

XI

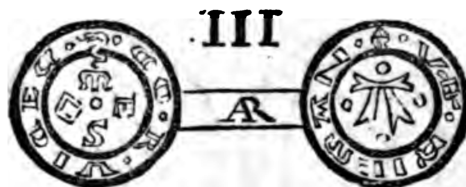

AR

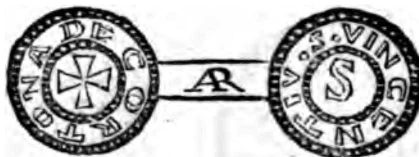
CO-

C O M I.

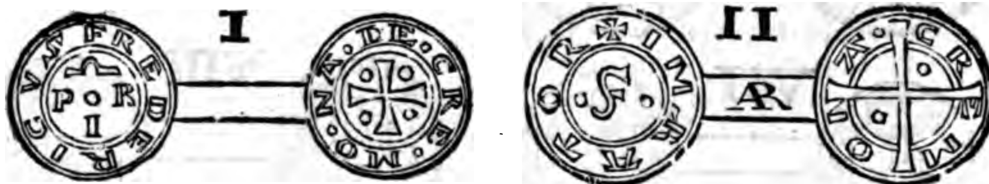

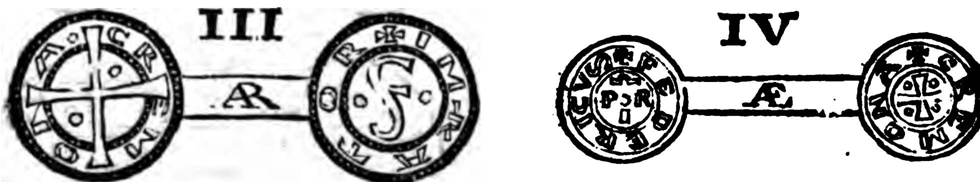

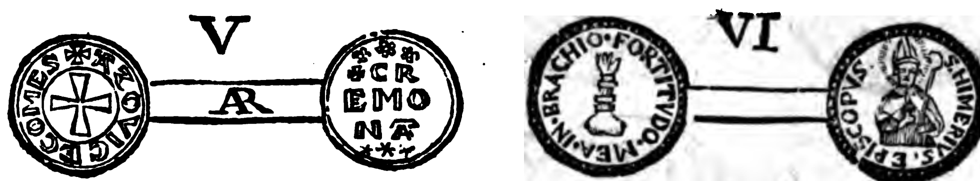

C O R T O N A E.

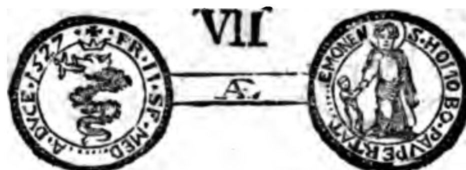

C R E M O N A E.

DECIANAE COMES.

NObilis *Ticionum*. sive *Tizzonum* gens, in Historia Vercellensi celebris est, utpote quae ibi primas aliquando tenuit, immo & dominata est. *Deciana* verò, nunc *Desana*, Castellum est Vercellensis agri, quod *Comitis* titulo possidere coepit Anno Christi MCCCCXI. & subsequentibus, *Ludovicus Ticio*, qui se *Vicarium Imperialem* inscribit. Vide Benevenutum de Sancto Georgio, qui in Historia Montisferrati refert Vercellensium Acta, quo tempore Decianam eidem Ludovico concesserunt. Argenteus hic Nummus, Placentiae adservatur a Reverendiss. P. Abbate Chiappinio.

DERTONA.

DErtonensi quoque *Civitati*, quae nunc *Tortona* appellatur, concessum fuit jus Monetae a Friderico I. Augusto, cujus Privilegium memini me adferre in hoc ipso Opere. Nummum argenteum adservat Alexander Bertacchinius Mutinensis in suo Museo, ad ipsam Urbem spectantem. In area prostant literae FR. in limbo IMPERATOR. idest *Fri*-

A *dericus Imperator*. In aversa facie Crux cum literis TERDONA.

EUGUBIUM.

EUgubium, Urbinatis Ducatus *Civitas*, in theatro Nummario suum & ipsa locum poscit. Ibi percussus videtur Nummus, quem ad me per-
B humaniter misit praelaudatus Joannes Baptista Bianconus Bononiensis. Ibi legitur in antica haec epigraphe COMES FEDERICVS. Superstat Aquila parva. In postica occurrunt hae literae in limbo: DE. EV. GV. BIA. Spectare potest Nummus ad *Fridericum III.* de Monte Feretro qui Anno Christi MCCCCXLIV. Urbi-
C num recepit, atque Anno MCCCCLXXI. ejusdem, ac aliarum Civitatum Dux fuit renuntiatus a Sixto IV. Summo Pontifice. Nummi tamen forma antiqua dubitationem aliquam ingerit, an potius sit referendus ad *Fridericum I.* Comitem Montisferetri, qui Anno MCCCXXII. ab Urbinatibus trucidatus fuit.
D Alterum Nummum Placentiae adservat P. Chiappinius. Ibi legitur ✠ FEDERICVS &c. Ejus insignia spectantur in area. Altera facies habet ✠ EV. GV. BI. VM. & insignia, ut opinor, Urbis.

DECIANAE COMITIS.

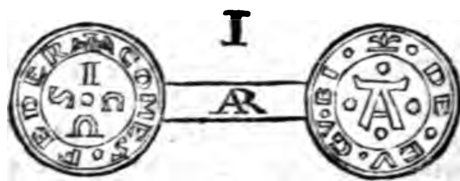

DERTONAE.

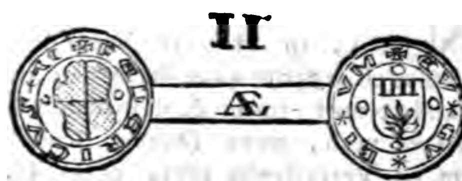

EU-

E U G U B I I.

I

II

FERRARIA, ET MARCHIONES AC DUCES ESTENSES.

NUlla mihi dubitatio est, quin a Friderico I. Augusto *Ferrariensis* Respublica jus obsignandae pecuniae acceperit. Ut enim constat ex ejus Diplomate, quod in Dissertatione XLVIII. *de Societate Lombardorum* proferam, Imperator ille Anno Christi MCLXIV. Ferrariensi Populo complura Privilegia contulit, aliaque subinde concessisse videtur, inter quae jus Monetae. Et profectò id Nummi illic percussi confirmant.

Primus inter eos argenteus, Mutinae in Museo Bertacchinio adservatus, exaratas in area has literas habet: F. D. R. C. quae *Fredericus* sonant, & in limbo IMPERATOR. In postica est Crux cum literis in circuitu FERARIA. Neque heic designari Fridericum Secundum, sed Primum, veteres Chartae persuadent. Quippe nondum electo altero ex Fridericis, in usu erat *Ferrariensis Moneta*, aeque ac Bononiensis, uti constabit ex utriusque Populi Pactis Anno Christi MCCV. Ferrariae initis, dum Ferrariae Praetoris titulo praeesset Azo VI. celebris Marchio Estensis: quae tum ex Regesto MSto Reipublicae Bononiensis, tum ex altero Ferrariensi adservato in Archivo Estensi descripta exhibeo.

Concordia inter Bononienses & Ferrarienses in controversia de Moneta, Anno 1205.

De sacramento Ferrariae super facto Monetae.

A*Nno Domini Millesimo Ducentesimo Quinto, Kalendis Februarii, Indictione VIII. Quum super facto* Monetae Bononiensis & Ferrariensis *concordia facta esset, cujus tenor est infrascriptus; fecerunt Homines infrascripti de Civitate Ferrariae in generali Consilio, per campanam coadunato, jurare unum Nuntium Communis ejusdem Civitatis super eorum animas, unoquoque ore ad os hodie ad hoc interrogato & mandato, si, ut juraret, taliter observaret, ut in Brevi infra posito continetur. Qui siquidem Nuntius & Praeco Petrus Rodulphi nomine, eis mandantibus, & praecepto Domini Rogati Judicis* Domini Marchionis, qui est ejusdem Civitatis Ferrariae Potestas, *cujus vice dictus Dominus Rogatus Judex, quia dictus Dominus Marchio, itemque Potestas aberat, fungebatur, necnon nobis praesentibus, scilicet Domino Guidone Oderici, & me Principino*

ro Notario, qui a Domino Uberto Vicario Potestatis Bononiae ad haec sacramenta recipienda Ferrariae fuimus delegati, praedictis inquam hominibus mandantibus, necnon & praefato Judice, suàque Curiâ praecipientibus, nobisque praesentibus juravit dictus Nuntius in Palatio Ferrariae in Consilio generali, dictos Homines taliter ut perlegitur observaturos. Quorum siquidem nomina haec sunt. Amator Judex; Rolandus da Bologna; Jacopinus Vicecomes Domini Marchionis; *Guido Turcli; Jacobus de Pagano; Niger Tabellio; Blasius Gerardi Judicis; Vivianus de Pocaterra; Johannes de Roletta; Gerardus de Rivarola; Dominus Luizius Judex; Petrus Johannis de Pasquale; Gilius de Ferraria; Guillielminus de Mainardis; Donusdeus Judex; Rodulfinus Johannis de Periculo; Petrusbonus Aldebrandini Judicis; Alexius Judex; Guido Judex de Sabluncello; Daniel Jacobi de Ruibola; Gavinellus Judex; Jacobinus de Lavecla Judex; Gibertus de Sozzo; Zanibonus Aegidii de Foro; Vivianus de Mazzo; Advocatus Judex; Gerardus Riticberii; Petrus Alberti Aldegerii; Jacobus de la Fontana; Ubertinus Guidonis Uberti; Albertinus de Guaridolo; Sarasinus Pagani Constabli; Auliverius de Castello; Buccalada de Girardo Permartino; Bonaventura de Ghiname; Guido de Bonandis; Janne de Mora; Pegolottus de Bonsado; Ferrarese de Gazolo; Benevenutus de la Guasca; Bonmercato de Zuttolo; Andreas de Spetia; Ugo de Pelizone; Rabolinus de Mitalino Medego; Gerardus de la Sala; Dominicus de la Fossa; Manfredo Remoraro; Henrigettus Pizegolo; Rainerius de Salito; Martinus Adri; Guido Guidonis Sclembi. Istorum quidem nomina & parabolam, quam dederunt Nuntio, ut juraret super eorum animas, ego scripsi. Nomina verò eorum, qui in eodem Consilio dederunt mandatum Nuntio jurandi super eorum animas scripsit Laurentius Notarius, & suâ manu scripta ibidem in Consilio mihi dedit sunt haec, ut in ejus scriptura perlegi; scilicet Petrus de Quarto; Guillielmus Uberti Grassi; Matto-Savio; Albarinus de Johanne de Albaro; Ubertinus Gerardi Contrarii; Albertinus Petri de Cassano; Jordanese Gilii de Zordane; Johannes de Albaro; Gondoaldus; Philippus de Paganis; Albertinus Alberti de Zorzo; Giliolus de Beis; Johannes Albarinae de Contrariis; Menabos; Guido Rebose; Rambertinus Donesmani; Paganus de Paganis; Bonusvicinus de Melito; Guido Ildebrandi; Aegidius Furni; Pepus Asdradi; Thomasinus Domini Guicli; Gerardus Contrarius; Ugolinus de Rogateno; Nicolaus de Boniolo; Magister Jambellus; Rouba; Gerardus Praemartini; Gerardus Amorosus; Mainardus de Paganino; Nigerbonus de Capello; Stenanus de Rigale; Ugo Notarius; Villanus Allene; Gerardinus Longus; Ursolinus de Guidone Tasca; Martinellus Leonis Carosi; Albertinus Giselberti; Bonmercato Ottobone; Engelerius.*

Nomina verò eorum, qui interrogati sunt in Consilio, sicut superiores, & suâ manu scripta dedit mihi Magister Petrus Notarius, sunt haec, scilicet Gerardus Presbyteri Martini; Guido Pizamiglo; Rubeus Notarius; Oddolinus de Casula; Marchisinus de Biaqua; Jacobus de Bartolocto; Magnorsus Notarius; Zambonettus Judex, Cyparanus Massarius Communis; Aliottus Notarius; Simeon; Guido de Aiguma Pertexella; Jacobinus de Orlando Campsore; Artinixius; Manfredinus Lavezarius; Roba; Albertus Pelliparius; Ottolinus Lavezarius; Johannes de Folle; Orlandinus Guidonis Ardonii; Bonaventura de Zambonis de Urrello; Guizar-

zardus de Figarolo; Manzolius; Henricus de Bonvicino; Guizardinus de Aimerico; Bertraminus; Ursolinus; Scorticaribaldus; Gilius de Abbate; Gilius de Pelato, & filius ejus Giliolus; Romanellus de Folbertino; Petrocinus de Goffredino; Ferrarinus de Scripasella; Bonmartinus de Albizo. Nomina verò eorum, quos scriptos suâ manu in dicto Consilio, sicut alii praedicti, dedit mihi Nicolaus Notarius, sunt haec; Guido Pelliparius; Gratiadeus Guidonis; Aurefilius Homoboni; Guido Salicis; Rambertinus Guidonis Longi; Ubertinus Donusdei de Villanova; Peregrinus Domnerinae; Aimolinus Petri Cirioli; Guido Vicedomini; Adigerius Petri Aldigerii; Guillielminus Contrarius; Gerardus Pagani; Petrus de Ansaldo; Guidobonus Pagani; Petrus de Albara; Mainardus Judex; Petrus Rasoreus; Leonardinus de Paganis; Giliolus de Labora; Leonardus Saracini; Bonjohannes Arguzii; Ugo de Argenta; Gonterius; Marcottus; Zaffonus de Manzis; Rubeus de Mantua; Bonjohannes Ugonis; Rubeus Oddonis; Rainerius Nonantulae; Martinus Tbedaldi; Anselmus Gerardi Gunzi; Griffus Jurator Justitiae; Ubertinus Henrici Bonvicini; Anselmus de Benni; Bonmercatus Spinabelli; Angelerius Sancti Persedonii; Anselmus de Stalla; Benedictus Anselmus de Grasso; Guidobonus; Petrus Lavezolus; Albertus Jorzi; Johannes Vacca; Saletanus Guidonis Cavalli; Gazofolerius Tribimellus; Onnebonum; Girardus de Guandalino; Jacobus Alberti Villani; Albertus de Trotta; Banzolinus; Uguicio Gerardi Gonzi; Bonaventura de Nigrobono; Orsellus; Uguicio; Ottolinus Martini Tebaldi; Albertinus Bonileonis; Gerardellus; Orlandinus de Capite-fossati; Benencasa; Ferrarisius Gardelli; Bartolottus Ubaldi Ronchesani; Girardinus Presbyterini Marzalli; Ugolinus Caballerii; Dominicellus Trungli; Omnebene de Donozio. Isti autem infrascripti mandaverunt extra Consilium, antequam fieret dictum Consilium, praefato Petro Nuntio Communis, ut etiam super animas eorum juraret tale sacramentum pro eis, quale pro ceteris juratus erat, qui forent in Consilio: scilicet Lengueto de Joculo; Ansedeus de Beis; Sclavolinus de Furno; Cornaclinus; Martinus de Ricardo; Marchesinus Pizolus de Mainardo; Octolinus de Mainardo; Polezolo de Bonnado; Jacopinus Jacopi de Trotta. Forma quidem & tenor sacramenti, talis est, videlicet.

Juro ego, quod numquam ero in consilio vel facto, ut Moneta ista Ferrarienfis debeat minui de tribus unciis minùs quartâ, ad unciam Bononiensium, & de quadraginta sex Solidis & dimidio Ferrariae per Libram, ad Libram Bononiae, blanchis & furnitis; nisi diminueretur voluntate Rectoris vel Rectorum utriusque Civitatis, scilicet Ferrariae & Bononiae. *Et opem & consilium dabo, quod non debeat diminui, nec ipsam diminuam, nec permittam diminui, nisi prout dictum est supra. Et haec omnia suprascripta observabo perpetuò, nec contraveniam, nisi secundùm quod supra legitur. Et in Brevi cujuslibet Rectoris Ferrariae, qui pro tempore fuerit, usque ad decem annos apponi faciam; quod ipse observabit secundùm quod supra legitur in facto Monetae.*

Ego Principinus sacri Palatii Notarius bis interfui, & prout supra legitur, scripsi, & subscripsi.

Subinde liberum fecere Ferrarienses Populo Bononiensi, ut pecuniam suam signaret ad formam pecuniae Parmensis, uti palam fiet ex altera Charta, quam mihi suppeditavit praelaudatum antiquissimum Regestum Reipublicae Bononiensis.

Fa-

Facultas Bononiensibus data a Ferrariensibus signandi Nummos ad instar Parmensis pecuniae, Anno 1209.

A*Nno Domini MCCIX. die Dominico XI. exeunte Septembri, Indictione XII. in Consilio Ferrariae, facto ad sonum campanae, venerunt Dominus Rampertus Bualelli Miles Justitiae, & Dominus Jacobus Petri Paulani, & Dominus Figlocarus,* Consules Mercatorum Bononiae, Ambaxatores Communis Bononiensium, *Ferrariae, & in pleno Consilio, & generali, pulsato ,ad campanam, dixerunt ex parte sui Communis Bononiae* Domino Hugoni de Gramaxe Potestati Ferrariae, & Consulibus *ejusdem Terrae, & Consilio Ferrariae;* quod cum teneantur Ferrarienses & Bononienses super facto Monetae in uno & eodem statu & modo tenere & facere & fabricare, & nulla illarum Civitatum sine licentia & parabola data in Consilio generali a Rectore vel Rectoribus alterius Civitatis, Monetas illas posse facere diminuere: *petebant parabolam dicto Domino Hugoni Potestati Ferrariae & Consulibus & Consilio praedicto pro Communi Bononiae*, quia volebant suam Monetam & Monetam Ferrariensem facere insimul, & facere ad modum & quantitatem Monetae Parmae, pro commodo & utilitate utriusque Civitatis. *Habito siquidem pleno Consilio, & generali interesse, praedictus Dominus Hugo Potestas Ferrariae, & Consules Communis, & Mercatorum, & Cambiatorum, & Massariorum de Contratis, taliter responderunt, quod pro Communi Bononiae recipientibus dabant parabolam & licentiam praedictis Ambaxatoribus*, ut faciant Monetam Bononiensem ad modum & quantitatem Monetae Parmae; & volunt similiter suam Monetam ad eumdem modum facere. *Et in hoc capitulo taliter eos absolvunt, eo salvo toto, & singulis aliis capitulis, quae continentur in Charta concordiae factae inter Bononienses & Ferrarienses super facto Monetae. Ad quam responsionem & parabolam & licentiam, dationem & absolutionem fuerunt praesentes praedictus Dominus Hugo Potestas Ferrariae, & Dominus Cazzanimicus ejus Judex, & Dominus Salinguerra, & Suxinellus, Giliolus Guizzardi, Guezzus de Ansedeo, Zacharias Raynaldi Guatarellae, Petrus de Cupario, Cornaclinus, & Lidoinus, Consules Ferrariae; & Albertinus de Vigarano, Zanibonus, Guido de Bonaudis, Barile Laurentius, Manfredinus Lavezarius, Uguitio filius Pedebovis, Jacobinus de Gulferanense, Ferrarese de Calcagno, Mantoaninus Dudozettus, Ingilerius Preite, & Paschale Massarius, de Contratis Ferrariae & Ordinibus Condoaldus Albertinus nepos Domini Salinguerrae, Guido de Ferrarese Vindemiatore, Ugolinus de Friduccio, Ubertinus de Domina Tina, Christianus, & Albertinus, & Zappulinus Notarius, & multi alii.*

Ego Petrus sacri Palatii Notarius, ut supra legitur, interfui, & rogatus scribere scripsi.

Ad me verò misit Joseph Antenor Scalabrinius, sacrarum Literarum in Ferrariensi Academia Professor, rerumque Ferrariensium peritissimus, quos potuit, suae Urbis Nummos, praesertim e Museo Cl. V. Hieronymi Baruffaldi Archipresbyteri Centensis descriptos. Eorum seriem nunc subjiciam.

Secundus Nummus aereus, percussus, ut creditur, circiter Annum Christi MCCCXL. sub Obizzone Marchione Estensi domino Ferrariae, in altera facie imaginem Episcopi praefert cum epigraphe S. MAVRELIVS P. idest Ferrariae *Protector*. In altera insigne Civitatis Ferrariensis cum literis DE FERARIA.

Tertius aereus, Ferrariae apud Baruffaldum, & Mutinae in Museo Bertacchinio, ac penes Comitem Johannem Baptistam Scalabrinium adservatus, parum a praecedenti dissimilis est, neque explicatione indiget.

Quartus argenteus, Mutinae apud Johannem Baptistam Caulam Jurisperitum, & apud Dominicum Vandellium, aliosque exsistens, Aquilam insigne Estensium in summitate praefert cum literis NICHOL*aus* MARCHIO, videlicet Estensis. In postica Scutum cum insignibus Civitatis, & epigraphe DE FERARIA. Designetur-ne heic Nicolaus II. Marchio Estensis, qui Anno Christi MCCCLXII. Ferrariae dominabatur, an Nicolaus III. qui Anno MCCCXCIII. dominari coepit, aliis decernendum relinquo.

Quinctus argenteus, Mutinae in Museo Bertacchinio a me visus, cassidem, cui superpositum est Aquilae coronatae caput, exhibet, cum literis hinc & inde N I. fortasse significantibus *Nicolaus*. Circumstat epigraphe: NICHOL*aus* MARCHIO. In aversa parte *Monoceros* pedibus erectis, & in circuitu Crucicula cum literis DE FERARIA. Ante Annos ducentos quinquaginta Peregrinus Priscianus in Annalib. MStis Civitatis Ferrariae, inquirebat, unde originem traxerint Insignia *Monocerotis*, quae a nonnullis ex Principibus Atestinis usurpata fuere, suoque tempore familiaria erant. Is a Saeculo Christi usque XI. eorum primordia deducit. Hoc nullo fundamento niti mihi creditur. Quod si ille tandiu ante ignoravit Insignium ejusmodi originem, excusandus ego certe, quod tanto tempore post invenire non potuerim. Spectat, ut opinor, hic Nummus ad *Nicolaum III. Marchionem Estensem*, Ferrariae, Mutinae &c. Dominum, qui Anno Christi MCCCXCIII. uti nuper diximus, Alberto Marchioni patri suo in dominatione successit.

Sextus argenteus, in Museo Baruffaldio adservatus, in altera facie offert insigne Ferrariensis Urbis, additis in circuitu literis: LEONELVS MARCHIO. In altera effigies Episcopi visitur cum inscriptione S. MAVRELIVS EPIS*copus*. Leonellus Marchio Estensis dominari Ferrariae coepit Anno Christi MCCCCXLI.

Septimus, Mutinae in Museo Bertacchinio, ad eumdem Leonellum spectat, & perquam similis praecedenti est, nisi quod heic legitur S. MAV. idest *Sanctus Maurelius* FERARIENSIS. Rodius in Annalib. Ferrariensibus MStis, ad Annum MCCCCXLIX. haec habet: *Cominciossi a spendere in quest' Anno di quei Quattrini di rame, i quali fino a i giorni nostri si sono sempre spesi in Ferrara, da una banda cuniati di un Santo Maurelio, e dall' altra di uno Scudo da guerra.*

Octavus argenteus in Museo Baruffaldio Ferrariensi, exhibet Sanctum Georgium stantem ac porrigentem vexillum *Borsio Marchioni Estensi*, ad instar Nummorum Venetorum. Ibi legitur haec epigraphe: S. GEORGIVS. BORSIV. DVX. qui Anno Christi MCCCCLII. Dux Mutinae & Regii a Friderico III. Imperatore

est

eſt renuntiatus, & Dux Ferrariae a Paulo II. Papa Anno MCCCC-LXXI.

Nonus ex argento & aere, in Muſeo Bertacchinio Mutinenſi exſiſtens, in una facie offert Aquilam bicipitem cum corona, & cum inſcriptione BORSIVS DVX. In altera ſcutum, cum inſignibus Civitatis Ferrariae, & cum literis in limbo: DE FERRARIA.

Decimum adſervat idem Muſeum Bertacchinium. Ad praelaudatum Borſium Ducem pertinet. Similis praecedenti eſt, niſi quod Scutum antiquiora exhibet Civitatis Ferrariae inſignia.

Undecimum poſſidet quoque Bertacchinius in ſuo Muſeo. Ibi in area *Monoceros* cum epigraphe ✠ FERARIE D. CORNIGER. In poſtica viſitur *Aquila* biceps coronata. Circumſtant literae ✠ CLAR. COMITAT. INSIGE. Prima inſcriptio fortaſſe ſignificat *Ferrariae Decus Corniger*, ideſt Monoceros. Secunda verò, *Clarum Comitatum Inſigne*, vel *Clari Comitatus Inſigne*, hoc eſt, *Comitatus Rhodigii, & Comacli*, quo Borſius Dux Eſtenſis donatus fuerat Anno Chriſti MCCCCLII. a Friderico III. Auguſto.

Duodecimum argenteum vidi Mutinae apud nobilem virum Camillum Hieronymum Valentinium. In anticâ effigies Principis & literae HERCVLES DVX FERRARIE. Is eſt *Hercules I. Eſtenſis*, qui Anno Chriſti MCCCCLXXI. Ferrariae, Mutinae, Regio &c. dominari coepit. In poſtica imago Sancti Georgii Ferrarienſium patroni, cum epigraphe DEVS FORTITVDO MEA.

Decimus tertius, in Muſeo Bertacchinio exſiſtens, Aquilam bicipitem coronatam praefert, gentilitium

A Inſigne Principum Eſtenſium, cum literis in circuitu HERCVLES. DVX &c. ſcilicet Primus Nicolai III. Marchionis filius. In altera facie Monoceros, & epigraphe DE FERRARIA.

Decimus quartus aureus, Ferrariae apud Dominos Containos adſervatus, Numiſmatis formam gerit, & ad

B eumdem Herculem I. ſpectat. Ibi cernitur Sanctus Maurelius ſtans, ac benedicens Duci in genua provoluto, cum his literis in limbo: S. MAVRELIVS. HERC*ules* DVX FERR*ariae*. In poſticâ imago Salvatoris ſtantis cum literis IESVS ſuppoſitis. Circumſtat hoc lemma: SALVS IN TE SPERANTIVM.

C Decimus quinctus, Mutinae in Muſeo Bertacchinio, Aquilam bicipitem, Inſigne Principum Eſtenſium, exhibet, cum circumpoſitis literis HERCVLES DVX. In area averſae partis viſitur equus. Circumſtant literae DE FERRARIA.

Decimum ſextum poſſidebat Mutinae quondam Angelus Blancus. Hic

D Nummus a me viſus anticam habet praecedenti ſimilem, additâ tamen coronâ Aquilae. In poſtica ſpectantur Inſignia Civitatis Ferrariae.

Decimus ſeptimus argenteus, Regii apud Comitem Nicolaum Taculum adſervatus, effigiem Epiſcopi offert cum inſcriptione SANTVS MAVRELIVS. In poſtica viſitur Flos cum

E ſuo caule, inſertus in circulum Annuli, adamantem acutum praeferentis in pala, & hiſce literis circumdatus: DEXTERA. DNI. EXALTAVIT. ME. Cuinam tribuendus ſit Nummus, eruditi Ferrarienſes decernant. Adamas inſigne fuit Herculis I. Ducis Ferrariae.

Decimum octavum poſſideo ego, poſſidet & Dominicus Vandellius

saepe

saepe laudatus. Antica exhibet vultum ejusdem Herculis Ducis. Hunc enim, & non Herculem II. indicare satis videtur capillorum forma, & faciei habitus. Praeterquamquod Hercules ejus nepos appellatus fuisset Secundus. Altera facies Romanis Nummis similis, nudum hominem in equo sedentem praefert.

Reliquos subsequentium Ducum Estensium Nummos praetermitto, utpote recentiores. Vide etiam Mutinenses & Regienses, heic infra describendos. Sed quando coepere Seculo Christi Decimoquincto in honorem Principum, atque illustrium virorum cudi aerea Numismata, sive Toreumata (Italice *Medaglioni*) majoris moduli, & aliquot sese mihi obtulere ad inclytam Atestinorum Principum gentem spectantia, ea quoque adjicere non incongruum putavi.

Itaque Primum, Mutinae apud nobilem virum Comitem Ludovicum Nicolaum Grassetum vidi. Effigiem Numisma hoc exhibet Nicolai III. Marchionis Estensis, de quo supra, cum epigraphe NICOLAI MARCHIO*nis* ESTENSIS. In postica visuntur Insignia gentilitia Familiae Estensis. Cusum fuit circiter Annum Christi MCCCCXV.

Secundum in Museo Estensi adservatur. Ibi effigies Leonelli Marchionis nuper memorati, cum inscriptione LEONELLVS. MARCHIO. ESTENSIS. In aversa parte unum caput hominis, sive persona, habens tres facies pueriles in prospectu. Circumstant literae: OPVS. PISANI. PICTORIS.

Tertium in praelaudato Estensi Museo exsistens, eamdem effigiem, easdemque inscriptiones praefert. Verùm diversa est facies partis aversae. Ibi duo viri nudi calathos floribus

A plenos supra caput gestant, fortassis indicantes florentissimum Ferrariae statum sub Leonello Principe optimo.

Quartum in eodem Museo, Leonelli ipsius protomen habet cum epigraphe LEONELLVS. MARCHIO. ESTENSIS. D. FERRARIAE. REGII. ET. MVTINE. In postica visitur figura nudi hominis, ut opinor,

B fluvii. Supra est amphora, e qua prodeunt gemini arborum rami.

Quinctum Numisma possidet Alexander Bertacchinius in suo Museo. In antica cernitur effigies Leonelli, ac eadem inscriptio, quam in praecedenti vidimus, additis tantùm supra caput hisce literis GE. R. AR. In postica Leo, & ante eum Cupi-

C do, seu Genius alatus. Additur OPVS. PISANI. PICTORIS. Et in columna, ubi navis cernitur, inscriptus est Annus Christi MCCCCXLIV.

Sextum in Museo Estensi conspicitur. Ibi effigies Borsii Estensis antea memorati, optimi sane Principis, cum hac epigraphe: BOR-

D SIVS.... MARCHIO... ESTENSIS.... DOMINVS. Reliquas, utpote & in postica, attritas literas legere nequivi.

Septimum adservatur quoque in eodem Museo. Ad laudatum Borsium spectat, postquam is renuntiatus fuit Dux. Ibi visitur ejus protome cum inscriptione: BORSIVS. DVX. MV-

E TINE. ET. REGII. MARCHIO. ESTENSIS. RODIGII. COMES. ETC. In aversa parte Mons. Supra Globus, nescio Solaris-ne, an Lunaris, radios in montem diffundens. In limbo legitur: OPVS IACOBVS LIXIGNOLO MCCCCLX.

Octavum conspexi in Museo Bertacchinio. Parem ferme effigiem & Inscriptionem exhibet. In postica

Mons,

Mons, in cujus gremio Arca cum Crucibus insculptis, tumuli faciem nescio an prae se ferat. Supra Sol radios diffundens cum literis OPVS PETRECINI DE FLORETIA MCCCCLX.

Nonum in Museo Estensi, Alphonsum I. ostendit, adhuc infantem, & postea Ducem Ferrariae, Mutinae, Regii &c. Principem inclytum. Is Anno MCCCCLXXVI. ex Hercule I. Duce, & Eleonora Aragonensi natus. Visitur heic ejus effigies cum literis ALFONSVS MARCHIO ESTENSIS. Postica habet Herculem in cunabulis serpentes manu tenentem & jugulantem. Infra legitur MCCCCLXXVII. Supra characteres Graeci tam rudi formâ delineati, ut in iis intelligendis atque interpretandis tempus terere noluerim.

F I R M V M.

F*irmanae Urbi* (teste Odorico Raynaldo in Annalib. Ecclesiasticis) Honorius Tertius Papa Monetae jus est elargitus hisce Literis, quas quia breves referre non pigebit. *Honorius* &c. *Universitatis vestrae devotis precibus inclinati, habendi proprium cuneum ad cudendam Monetam, citra valorem Imperialium, liberam vobis auctoritate praesentium concedimus facultatem. Datum Laterani VII. Idus Decembris, Pontificatus nostri Anno V.* Hoc est Anno Christi MCCXX. Et quidem supra in Pontificiis Nummis Trigesimum quartum Firmi percussum vidimus a Bonifacio IX. Papa, sive a Firmanis cusum in honorem illius Pontificis.

Antiquiorem nunc profero, argenteum videlicet, a supra memorato Abbate Joachino Jurisconsulto Forosemproniensi adservatum, ubi visuntur Claves Pontificiae cum epigraphe M. PAPA. QVARTVS. In aversa VB. idest *Urbs*, FIRMANA. Nummus percussus circiter Annum Christi MCCLXXXII. sedente in Romana Cathedra Martino IV.

Ad haec in Museo Chiappinio argenteus Nummus visitur, in cujus antica parte haec epigraphe legitur D. L. DE MELIORATIS. In postica V B. hoc est *Urbs*, FIRMANA. Scilicet heic memoratur *Dominus Ludovicus de Melioratis*, nepos Innocentii VII. Papae; is nimirum, qui Anno Christi MCCCCV. contrucidatis iniquissime decem Romani Populi primoribus, funestis Urbis motibus, ac fugae patrui Pontificis caussam dedit. Is autem turbulentis illis temporibus, concedente Papa, dominationem Civitatis Firmanae arripuit.

Tertium Nummum argenteum adtexo, quem Romae possidet doctissimus Abbas Franciscus Valesius. Spectare illum video ad Firmanam Civitatem, quum in postica legatur V B (idest *Urbs*) FIRMANA. At quinam Dominus Urbis in antica designetur, alii felicius indicabunt. Literae CO...... VICECOMES, cum insigni Anguis, fortasse designant *Comitem Franciscum Sfortiam Vicecomitem*, hoc est inclytum illum virum, qui postea Dux Mediolani renuntiatus est.

Quartum argenteum Nummum suppeditavit mihi praelaudatus Joannes Baptista Bianconus Bononiensis. Ibi has literas habes: EVG. PP. QVARTVS: idest *Eugenius Papa Quartus*. Habes & Claves insigne Romanae Ecclesiae. In altera facie eaedem Claves cum literis VB. FIRMANA. Pontificiam Cathedram conscendit Eugenius Quartus Anno Christi MCCCCXXXI.

XXXI. Romae quoque in Museo egregii Equitis Francisci Victorii, similis Nummus adservatur cum epigraphe M. (hoc est *Martinus*) PAPA QVINTVS.

Quinctus Nummus, Mutinae exsistens in Museo Bertacchinio, effigiem Episcopi exhibet cum literis S. SAVINVS. Monasterium *Sancti Savini* olim in agro Firmano insigne fuit. In postica scutum visitur, sed insignibus obliteratis. Supra legitur VRBIS FIRMI.

Sextus in eodem Bertacchinio Museo, habet in limbo hanc epigraphen: SANTVS. SAVIN. & in area VS. Adsunt etiam duae literae conjunctae, me tamen minime discernente, an PR. idest *Protector*. Certe Sanctus ille Martyr olim fuerit Firmanae Civitatis Patronus, quo tempore nuper memoratum Monasterium vigebat. An adhuc esse pergat, ignotum mihi est. Alterum tamen ejusdem propemodum formae Nummum in ipso Museo Bertacchinio vidi, ubi literae illae DE FIRMO adeo inconditae sunt, ut nihil aliud exsculpere diu potuerim, nisi BERITO. Verùm *Sancti Savini* nomen memoriae meae redditum, ad intelligendum Nummum me tandem perduxit. Ceterum in alterius illius Nummi areâ VS tantummodo legitur, & crucicula subtus additur.

FLORENTIA.

Paucos e Nummis Florentinis proferam, de quibus multa loquutus est Borghinius in suis Dissertationibus de reb. Florentinis: ubi enim unum conspexeris, reliquos te vidisse puta. Quod certe in singularem Florentinae Reipublicae gloriam cedit, eadem prima fuit, quae *Florenos aureos* percussit: quod Monetae genus celeberrimum per totam Europam, immo & per Asiam & Africam evasit, ut in Dissertatione sequenti innuam. Dixi, uno typo olim semper usos Florentinos in suis Nummis cudendis. Coeptum postea fuit apponi illic scutulum cum insigni, ut puto, Confanonerii, sive praecipui Magistratus annui, qui Reipublicae praeerat: quare qui Familiarum insignia dignoscere potest, tempus etiam varium percussi Nummi facile intelliget. Ego sex tantùm Nummos heic proferam.

Primus argenteus, Mutinae exsistens in Museo Bertacchinio, imaginem exhibet Sancti Johannis Baptistae, Florentinorum patroni, cum epigraphe: S. IOHANNEs B*aptista*. In altera Lilium, Florentini Populi insigne, & in limbo FLORENTIA.

Secundum aereum cum argento mixtum possideo ego. Ibi typus idem. Epigraphe S. IOANNES. FLORENTIA.

Tertius argenteus, Mutinae penes Joseph Mariam Cattaneum adservatus, idem ectypon praefert, sed exiguo scuto addito, in quo distinguere insigne nequivi. Inscriptio haec erat: S. IOHANNES. B. DE FLORENTIA.

Quartus argenteus in Museis Bertacchinio, & Chiappinio, Insigne in scuto exaratum aperte prodit, nempe fasciam, tribus stellulis conspersam. Ibi Sanctus Joannes Baptista, manu tenens pendentem chartulam cum literis ECCE, subaudi reliqua, nempe *Agnus Dei*. Reliqua praecedentibus similia.

Quinctus argenteus visitur apud honestum Civem Mutinensem Joannem Carnevalium. Ibi Sanctus Johannes Baptista sedens in cathedrâ, sinistrâ hastam Crucigeram tenens, & de-

& dexterâ Insigne, in quo Crux. Circumducitur Inscriptio haec: SANCTVS. IOHANNES. BAPTHISTA. PR. idest *Protector*. In aversa Lilium florens, & in circuitu hic versiculus:

DET. TIBI. FLORERE. XPS. (*Christus*) FLORENTIA. VERE.

Sextum aureum adservat Museum Bertacchinium. Prae aliis Nummis is est antiquus. Baptistam pelliceâ veste contectum exhibet, cum literis in limbo: S. IOHANNES B. In posticâ visitur Lilium, & epigraphe FLORENTIA. Aequale est hujus Nummi pondus cum aureis nummis Liliatis, qui nunc Florentiae cuduntur. In notitiâ Urbium MS^tâ, quam Pignorius olim laudabat in Notis ad Historiam Mussati, haec scripta sunt: *Civitas ista cudit Monetam, cum qua fere Mundus omnis tunditur, immo per illam peccata hodie fiunt mirabilia &c. Hodie Civitas ipsa aureis, quos fabricat, ab ipsa Florentia nominatis* FLORENIS, *majora longe, quàm clava Herculis, domat, & dominatur in Orbe*. Guilielmus Ventura Cap. 46. Chronici Astensis Tom. XI. Rer. Italicar. auctor est, Raymundum de Terzago Capitaneum Populi Astensis corruptum fuisse *ex multa quantitate terrae rubeae Florentinae*. Hoc nomine designati *Floreni* aurei Florentiae percussi. Sed quoniam de *Florenis* plenam Dissertationem sperare nos facit Cl. V. Franciscus Victorius Sancti Stephani Eques, cui copiosa est illorum supellex in suo Romano Museo, plura ego non addo. Lectori tamen rem gratam facturum me reor, si Tabulam Nummariam, prolusionis loco ab eo jam editam infra huc inseram, ut ejus Operis argumentum mature in conspectu habeatur, additâ etiam explicatione Tabulae ipsius, qualis ex Typographia Romana Antonii de Rubeis prodiit Anno Chr. MDCCXXXVI.

FORUM-LIVII.

UTi me per literas monuit Comes Fabricius Antonius Monsignanus, Patricius Forolivienssis, inter Eruditos ex Libris editis notus, Populus Foroliviensis a Friderico II. Augusto privilegium Monetae impetravit. Paria memoriae prodidit Bonobius Lib. X. Histor. Foroliviensis. Nullos tamen ejusdem Urbis veteres Nummos hactenus videre mihi datum est. Unum dumtaxat Numisma proferam, ab eodem Comite Monsignano ad me missum. Ibi effigies Francisci Ordelaphi Foroliviensium Principis, quem *Cecco* appellabant, e corrupto *Francisci* nomine. In limbo hae literae Ciccus III. ORDELAPHVS FORLIVIY P. P. ET PRINCEPS. In area V (fortassis pro *Vivat*) & MCCCCVII. In postica effigies Curtii Romani, equo insidentis, & in voraginem semet pro patria conjicientis, cum epigraphe, sive versiculo:

SIC MEA VITALI PATRIA EST MIHI CARIOR AVRA.

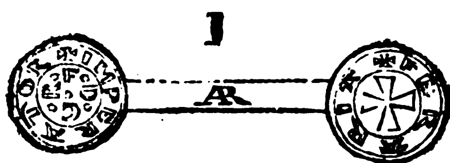
Sub equo hae literae adduntur IO. EP. PAPITIVS. Hic Numismatis auctor videtur. Si quis contendat, designari *Johannem Episcopum* Foroliviensem, qui eodem Anno Christi MCCCCVII. eam Cathedram tenebat, per me licebit, dum explicet, quid sit illud *Papitius*. Ceterum erit Foroliviensium Eruditorum perspicere, quare *Ciccus de Ordelaphis*, quem ipsi filium *Antonii* Principis Foroliviensis, & *Catharinae Rangoniae* Mutinensis,

nensis, Anno MCCCCXXXV. natum norunt, *Tertius* ab iis appelletur, quum in isto Numismate nobis occurrat *Ciccus Tertius* Fori-Livii *Princeps* Anno MCCCCVII.

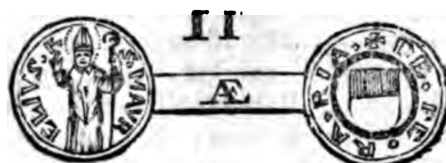
Exsistunt etiam in eâdem Urbe Nummi ab *Octaviano Riario Comite*, atque a *Catharina Sfortia Vicecomite*, ibidem dominantibus percussi, declinante Saeculo Christi Quinctodecimo; in quorum postica effigies *Sancti Mercurialis* Patroni visitur cum literis S. MERCVRIALIS FORL*ivii* PROT*ector*.

F E R R A R I A E.

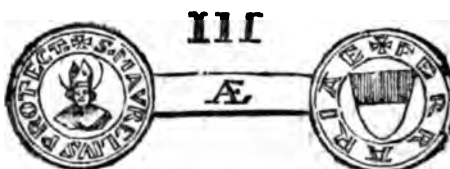
I

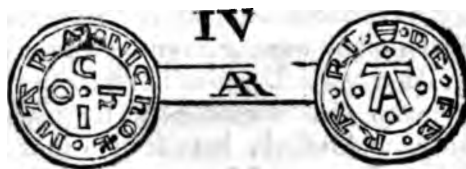
II

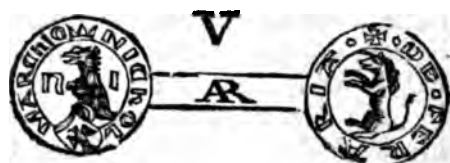
III

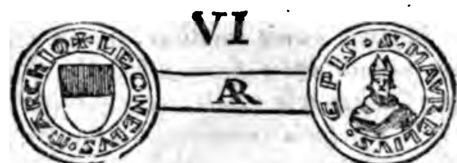
IV

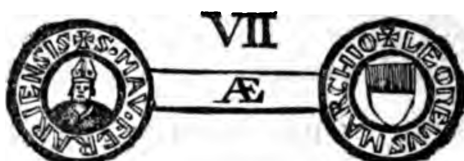
V

VI

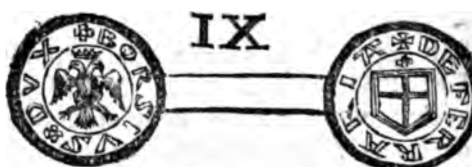
VII

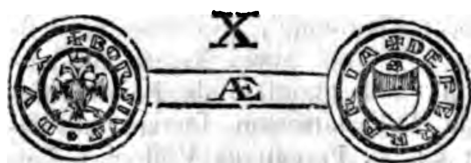
VIII

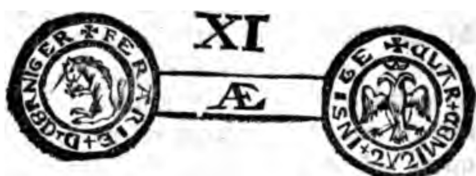
IX

X

XI

XII

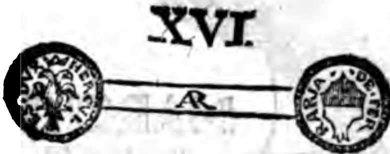

XIII.

TOREUMATA ESTENSIUM

Æ

IV

Æ

XV
Æ

XVIII
Æ
HERCVLES.DVX.FERRARIAE.

M.

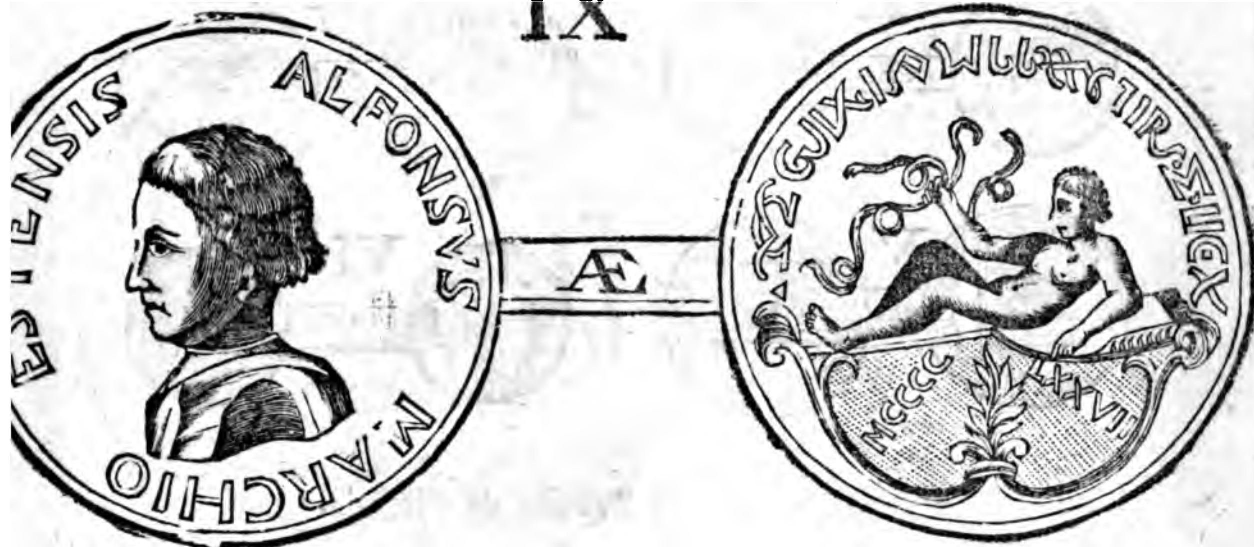

PICTORIS.

OPVS

MCCCCLX
OPVS
IACOBVS
LIXIGNO

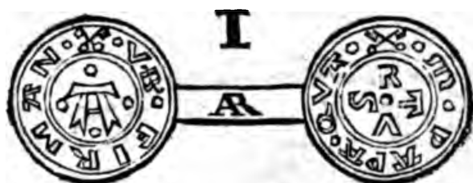

OPVS
PETRECINI
DEFLORETIA

IX

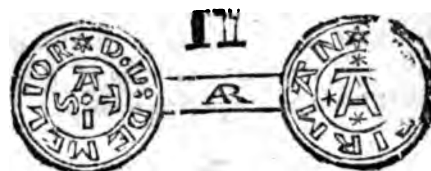

F I R M I.

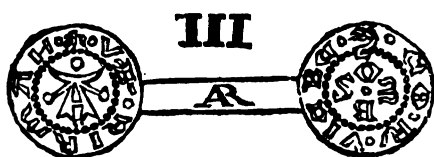
I

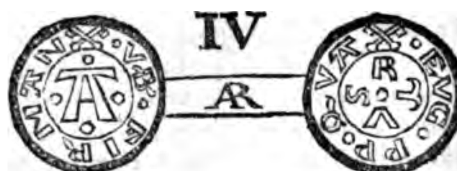

II

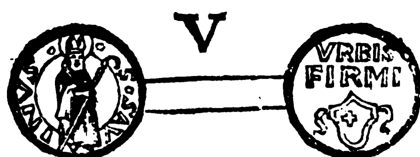

III

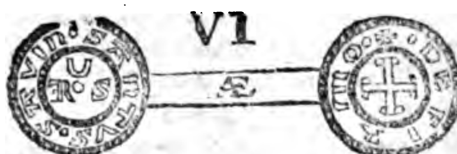

IV

V

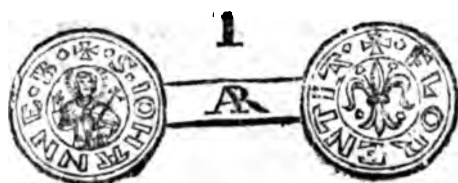

VI

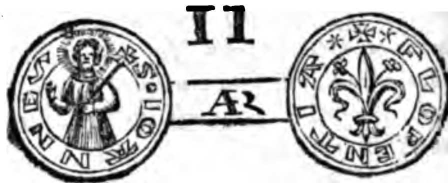

F L O R E N T I A E.

I

II

Explicatio sequentis Tabulae de Florenis.

Tabulae Nummus prior in ordine Florenum aureum profert, primo Florentiae cusum, qui picturae redivivae primordia a Graecis in Italiam advecta aevo inferiori, & veterum Florentinorum Procerum magnificentiam probe memorat.

Secundus & Tertius Floreni aurei sunt, quos Johannes XXII. summus Pontifex ad imitationem Monetae Florentinae cudere aggressus est, demonstratque Auctor hujus Operis coaevi Historicis, indicioque Regni Pontificii duobus tantùm, non tribus circulis, sive coronis conspicui.

Quartum a Florentinis percussum fuisse autumat occasione insignis victoriae adversùs Pisanòs relatae Anno MCCLVI. & adfirmare nititur symbolo Latinae Crucis, prope Graecam alteram Crucem, a qua Epigraphe ducta est circa stantem imaginem, & vitio similiter scalptoris improbe festinantis, qui dexterâ manu sanctum Praecursorem Johannem Baptistam effinxit hastam crucigeram sustinentem, sinistrâ verò nimis absurde benedicentis in morem.

Aurei Floreni Quintus & Sextus cusi fuere a Carolo Humberto, filioque Ludovico Regibus Hungariae, indicioque est prae ceteris Regni Corona, quae spectatur in utroque Nummo.

Septimus Humberto II. Delphinati tribuendus est, qui ultimus Turrianae Du-Pin *stirpis exstitit.*

Octavus, & Nonus Gerlaco Maguntino Archiepiscopo adscribendi sunt, pro ut indicant inscriptae per gyrum literae atque insignia.

Decimus Arelatensi Archiepiscopo, Guillelmo nempe de la Garde *adsignandus est.*

Duodecimus tamdem, recentiorem formam redolens, Roberto Bavaro tribuendus est, qui Rheni Palatinus fuit, filius Roberti Adolphi. Istique sunt Floreni ad normam monetae aureae Reipublicae Florentinae cusi, qui modò Romae servantur in Museo Victorio.

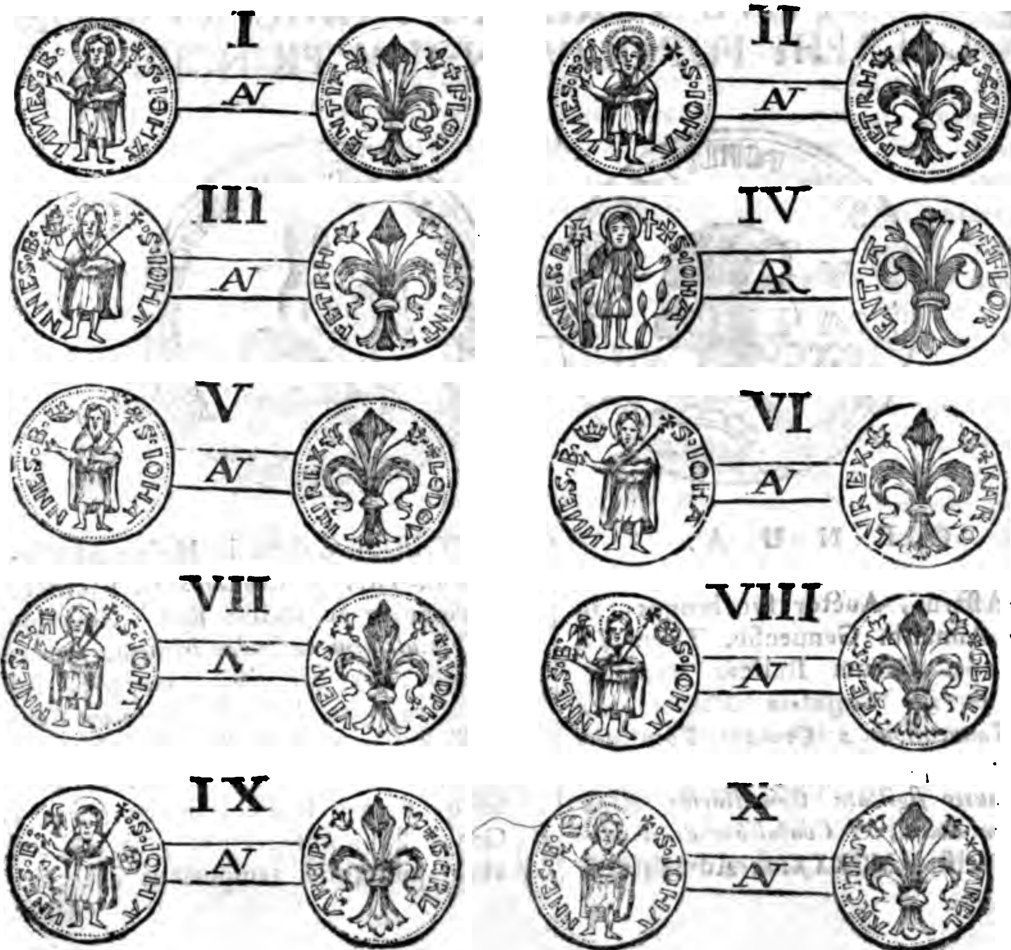
Numero Decimo tertio relatus est Ducatus Aureus Romanus, quem idem Auctor vetustiorem existimat Aureo Ducatu a Veneta Republica excuso.

Nummus Decimus quartus, Stemmate & inscriptione faciente fidem, Johanni XXIII.

XXIII. Papae competit, qui ſponte poſt quinquennium dignitatem Pontificalem exuit, dimiſitque in Concilio Conſtantienſi.

Decimus quinctus Scutum aureum exſtat Sixti IV. Pontificis, quod ſymbolo Naviculae ac Petri Piſcatoris percuſſum primo fuit, eodem Petri naviculam gubernante. Poſtremas haſce Monetas refert tabula. Florenus enim quandoque pro temporum diverſitate ac viciſſitudine, Ducatus & Scutum *ſimiliter nuncupatus advertitur apud pleroſque, temere potius & inſcite, ut aſſolet, quàm verè & proprie. Etenim pondus alterius ab altero valde diſcrepat. Sed plura de his: plura de Sancto Johanne: plura de Lilio: de Regno Pontificio; de Ortographia Nummorum: de Signis, atque Inſigniis gentiliciis, hiſtorice, graphice, & luculenter, quae ad eruditionem ſpectant quaquaverſum, fuſius in Illuſtrationibus omnia, ubi de Floreni aurei pretio etiam tractatur ordine chronologico, pluraque referuntur documenta, quibus aperte veritas comprobetur:*

Tabula Florenorum, quam antea publici juris fecit aeneis Typis Cl. V. Franciſcus Victorius S. Stephani Eques, ut ſupra innui col. 597.

NUMISMA, SIVE TOREUMA FRANCISCI III. ORDELAPHI FOROLIVIENSIUM PRINCIPIS.

G E N U A.

CAffarus, Auctor synchronus, in Annalib. Genuensib. Tom. VI. pag. 160. Rerum Italicar. haec habet: *In isto Consulatu Moneta data fuit Januensibus a Conrado Theutonico Rege; & privilegia inde facta, & sigillo aureo sigillata Cancellarius Regis Januam duxit, & Consulibus dedit Anno* (Christi) *MCXXXIX.* Adtexo ver-

A ba Tristani Calchi in Histor. Mediolanens. Lib. 7. *Conradus II.* (scilicet Germaniae ac Italiae Rex) *Genuensibus facultatem cudendae Monetae primus concessit, ex quo illius memoriae hoc grata posteritas instituit, ut nomen Conradi Romanorum Regis alteri Nummorum parti semper inscripserint.* Et profectò ad mea ferme tempora idem a

B Genuensibus observatum vidi. Hisce verò postremis temporibus abrogata est

est ab iis, qua de caussâ ignoro, vetustissima ejusmodi consuetudo. Augustinus Justinianus in Annalib. Genuensib. auctor quoque est, Conradi II. nomen in patriae suae Nummis inscriptum fuisse, & in aversa *formam Arcis, sive Castri cum tribus turribus*.

Tres Genuensium Nummos veteres ex suo Museo mihi suppeditavit Reverendiss. Abbas Chiappinius. Inter quos Primus aureus Crucem praefert cum epigraphe CONRADV: BEX. In postica DVX. IANVE.

Secundus argenteus, cujus pars corrosa, hisce literis ornatus est C.... S II. RO. REX. M. In aversa parte DVX GE......

Tertius argenteus hanc epigraphen exhibet CONRADVS. REX. R. Visitur in altera facie inscriptio: DVX IANVENSIVM PRIMVS. Anno Christi MCCCXXXIX. *Simon Buccanigra* electus fuit primus Genuensium Dux. Itaque Anno illo, aut proxime sequentibus percussum fuisse Nummum intelligis.

Quartus aureus, exsistens apud Tajasaccos honestos Cives Burgi Sancti Domnini, egregios Nummariae rei venatores, in antica praefert has literas: CONRADV: REX: ROMANORVM. In postica species Portae sive Arcis turritae cum epigraphe DVX: IANVENSIVM: QVARTV: scilicet aut *Johannes Vicecomes* Archiepiscopus & Dominus Mediolani, aut potius, ut reor, idem *Simon Buccanigra*, qui Anno Christi MCCCLXI. iterum Genuae Dux renuntiatus fuit.

Quinctus apud Molinetum visitur, Genuae cusus, quo tempore Ludovico XII. Francorum Regi se Populus ille tradidit, hoc est, Anno Christi MCCCCXCIX. Ne tunc quidem *Conradum* obliti sunt Genuenses, ut ex

A ejusdem Nummi ectypo apparebit, quum in ejus antica legatur CONRAD. REX. ROMANOR. &. B. I. fortasse *Benefactor Januae*, vel *Januensium*. In postica LVDOVICVS REX FRANC. IAN. D. idest *Januae Dux*. Est & mihi argenteus Nummulus Genuensium; sed quia exesae sunt literae in altera facie ubi tantùm legi- B tur DVX IANVAE, ab eo edendo abstineo. Neque ibi deest CHONRADVS REX RO*manorum*.

LAVANIAE COMITES.

FLiscorum (*Fieschi*) Genuensium nobilis prosapia, quae nulli Italicarum antiquitate & splendore con- C cedit, utpote quae Seculo Christi Decimotertio duos Ecclesiae Romanae Pontifices dedit, aliosque insignes viros semper peperit, a nonnullis Seculis Comitatum Lavaniae tenuit, aliisque compluribus locis dominata est. Nummum aereum Mutinae possidet alibi laudatus Alderanus Narius. Ibi scutum, sed nullo D insignium vestigio exaratum. In limbo legitur MONETA. FELISC. In postica Crux, & epigraphe SANCTVS. TEONETVS. MART. Ad Fliscos Lavaniae Comites pertinere hunc Nummum censui, non uno tamen errore vitiatum quum *Feliscorum* pro *Fliscorum*, & *Teonetus* pro *Teonestus*, seu potiùs *Theonestus* ibi E occurrat.

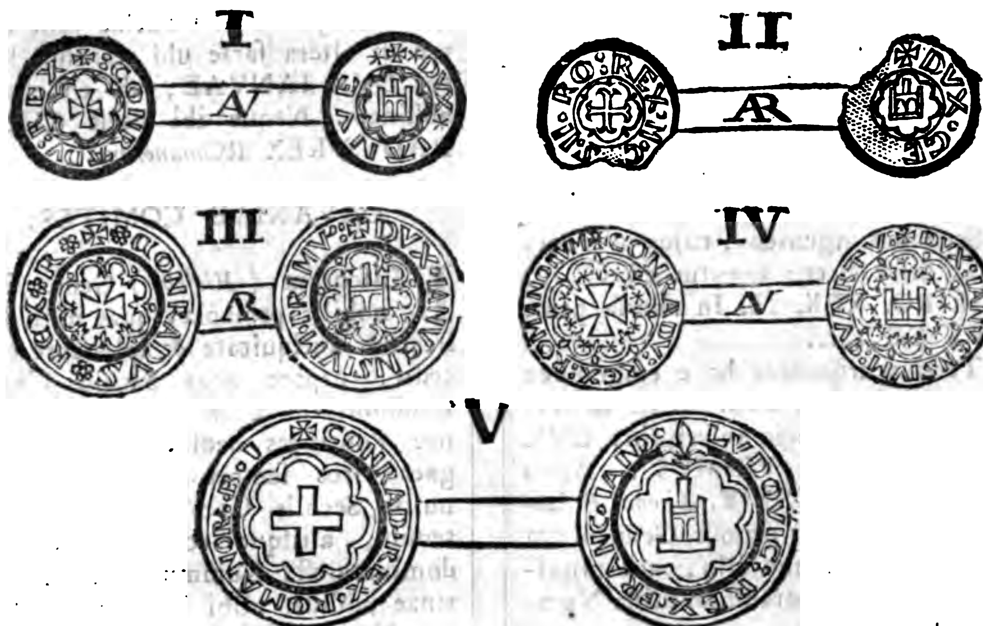
Nummi duo a schedis Blanchinianis, Veronae in Museo Muselliano adservatis, depromti, certum me fecere, de *Fliscorum* nobili gente in superiori Nummo agi. In primo effigies viri, in altero Aquila cernitur, cum literis PETRVS. LVCAS. FLISCVS. LAVANIE. CO*mes* &c. In utriusque postica effigies Martyris,

tyris, cum epigraphe S. TEONESTVS. MARTIR. ✠.

Denique in Museo eruditissimi Equitis Francisci Victorii Romae exi-

A stit Nummus cum inscriptione LVDOVICus FLISCus LAVANIE &c. DOminus. Et in aversa parte S. THEONESTus. MARTIR. ✠.

GENUAE.

COMITUM LAVANIAE.

MACERATA.

SUpra vidimus inter Pontificios Nummos Trigesimum tertium *Maceratae* percussum in honorem Bonifacii IX. Summi Pontificis. Patavii in Museo nobilis viri Comitis Joannis de Lazara conspicitur Nummus Maceratensis Urbis. Haec ibi inscriptio: SANTVS IVLIANVS, patronus videlicet Civitatis. In altera parte DE MACERATA.

Alterum Nummum argenteum ejusdem Urbis adservat Bononiae praelaudatus Joannes Baptista Bianconus, Mascarellae Prior. Ibi effigies Sancti viri, sinistrâ ensem nudum, dexterâ baculum tenentis, cum literis S. IVLIANVS. In altera facie Crux in area, & circum epigraphe DE MACERATA.

MALATESTAE.

DOminicus Vandellius, publicus in Mutinensi Universitate Mathematices Professor, mihi toreuma, sive Numisma aereum primae magnitudinis obtulit, in quo effigies Principis visitur cum epigraphe SIGISMONDVS P. D. (idest *Pandolfus De*) MALATESTIS S. R. E. C. (hoc est *Sanctae Romanae Ecclesiae Capitaneus*) GENERALIS. In postica Lemniscus, seu pannus extensus (Gallice *Lambrequin*) continens Monogramma cum literis SI, nempe *Sigismundus*. Superstat cassis ferrea, quam corona radiata ornat, caput elefantis in summitate praeferens. Infra legitur MCCCCXLVI.

Alterum Numisma, sive toreuma, adservatur Mutinae ab honesto Cive Bernardino de Abbatibus. Ejusdem Sigismundi protome conspicitur cum

A epigraphe SIGISMVNDVS PANDVLFVS MALATESTA. PAN. F. scilicet *Pandulfi filius*. In postica imago Castelli turriti, addita Inscriptione: CASTELLVM. SISMVNDVM. ARIMINENSE. M.CCCCXLVI. subaudi *Anno*, ut in praecedenti toreumate.

Tertium Numisma addere liceat B mihi, quod Mutinae apud Bartholomaeum Solianum, inter Typographos commendatissimum, adservatur. In antica imago mulieris cernitur cum literis circumstantibus *Dominae* ISOTTAE ARIMINENSI. In postica Liber, ni fallor, quatuor fibulis clausus. Circumstant literae ELEGIAE. Celebris aetate suâ fuit *Isotta* haec Ari-C minensis, atque ob ingenii & corporis dotes supra ceteras mulieres Sigismundo praelaudato placuit. Sunt, qui sacro connubio illi junctam tradunt. Alii concubinam tantummodo potiori jure appellant. Quod certum est, DIVA ISOTTA nuncupata fuit in Sepulcro, quod ei in Sancti Francisci Templo idem Sigismundus po-D suisse dicitur, quum tamen Scriptores habeam tradentes, Isottam superstitem Sigismundo fuisse. Supra vide Nummos Arimini cusos.

MANTUA.

NUnquam excogitassem, celebrem *Urbem Mantuanam* ante Annum E Epochae Vulgaris Millesimum, jure Monetae fuisse donatam, nisi ante oculos haberem Diploma Ottonis III. Augusti, in quo ejusdem juris fit mentio. Servavit nobis Chartam Peregrinus Priscianus Ferrariensis, qui Anno Christi MCCCCXC. florebat, vir doctissimus, in suis Collectaneis MStis, nunc inter Estensis Bibliothecae Codices existentibus. Si unam

excipias Monetae mentionem, nihil in Diplomate occurrit mihi, quod A de ejus fide suspicionem pariat: quare evulgandum heic censui.

Diploma Ottonis III. Imperatoris, quo confirmantur Ecclesiae Mantuanae omnia illius jura & Privilegia, Anno Christi 997.

In *nomine Sanctae & individuae Trinitatis*. Otto *divina favente clementia* Romanorum Imperator Augustus. B *Si in sacratis omnipotenti Deo locis a quibuslibet desolatis, recuperationis augmentum pio favore largimur, id nobis & ad Regni nostri stabilimentum; atque ad aeternae remunerationis emolumentum credimus absque dubio profuturum. Quapropter omnium fidelium Sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque, praesentium scilicet ac futurorum noverit in*- C *dustria, quod* Sophia nostra *dilectissima Soror, nostrique fideles* Notkerus, Hildebaldus, *atque* Benno, *venerabiles* Episcopi, *nostrae magnitudini significarunt, quod pro peccatis, Mantuanae Sedis Ecclesia cum Praeceptis & Cartharum firmitatibus quarum scriptionibus res & familias ibi collatas hactenus meruit obtinere, combusta videatur, flagitans* D *postulans, ut ad plenitudinis restaurationem hoc nostrae miserationis Praeceptum* Johanni *venerabili* Episcopo *ejusdem* Mantuanensis Ecclesiae *concedere dignaremur. Cujus precibus libenter acquiescentes, & quoniam dignum est, ne res Ecclesiarum Dei a quibuslibet depraedentur, aut ab earum ditione contra legem* E *auferantur, decrevimus ita fieri. Concedentes igitur confirmamus suprascripto Mantuanensi Episcopatui omnes res, quas usque modo de donis Regum seu Imperatorum Praedecessorum nostrorum habuit, videlicet Monasterium, quod situm est in honore Sanctorum Probi & Ruffini, seu & Memoris, cum omnibus adjacentiis vel pertinentiis ejusdem, cum Curtibus etiam in Veronense, atque Vicentino,*

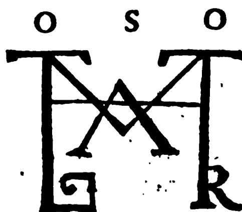
nec non in Mutinensi Comitatibus sitis, quae ita nominantur, Baniolum & in Colonia, & in circuitu Fluminis, quod nominatur Caput Alponis, cum servis & ancillis, & cum omnibus ibidem pertinentibus; & omnes alias res, quae sunt in praedictis Comitatibus, vel infra nostrum Italicum Regnum, seu ceterorum hominum concessionibus, traditionibus, offersionibus pro suarum remediis animarum, cumparationibus quoque, commutationibus libellorum, & quarumcumque legalium Cartarum conscriptionibus, seu emphitheotecariis, vel emphitheosi, ipse sanctus locus obtinuit quocumque modo, cum domibus etiam, aedificiis, Ecclesiis Baptismalibus, Decimis, atque Capellis, seu Curtibus, mansis etiam vestitis, atque absentibus, terris, vineis, campis, pratis, pascuis, silvis, insulis, piscationibus, salectis, paludibus, molendinis, aquis, aquarumque decursibus, arboribus pomiferis, & infructuosis, montibus, vallibus, planiciebus, ripis, rupinis, seu alpibus, omnia omnino in integrum, quaecumque dici vel nominari possunt; unde eadem sancta Mantuanensis Ecclesia investita fuisse dignoscitur quocumque justo ordine, vel qualibet legitima auctoritate, quatenus idem Johannes venerabilis Mantuanesis Praesul, ejusque Successores; haec omnia ad utilitatem sui Episcopii absque alicujus impedimento & contradictionis molestiâ perpetualiter valeant possidere. Verum etiam confirmamus eidem Ecclesiae omne tholoneum, ripas, & ripaticum, & fixuras pallorum ripae Mantuanae Civitatis, & Porti, & Insulae Reveris,

ris, & Curtem Regalem, & Insulam, quae dicitur Sugiara, quae jacet inter Padum & Jara flumina, cum omnibus integritatibus earum, & cuncta annualia mercata ipsius Comitatus: cujus fines decernunt ambae ripae Mincii de Vallegio usque in Largionem fluvium, & per Largionem sursum usque Jaram, & Oleum, & deorsum usque Padum, & per Largionem & per Padum sursum usque Crustellum, & deorsum usque Buranam.

Seu Monetam publicam ipsius Mantuanae Civitatis nostro Imperiali dono ibi perpetualiter habendam concedimus & stabilimus *pro remedio nostrae animae, nostrorumque parentum. De rebus autem, aliisque possessionibus tam mobilibus quàm immobilibus jure jam dictae Mantuanensis Ecclesiae constituimus, ut nullus, in Regno nostro consistens, tenere audeat rem aliquam ex ipsis per quamlibet praescriptionis paginam, neque per libellum, aut emphitheosim, vel emphitheotecariam quamlibet per quorumdam Pontificum praedecessorum hujus Johannis venerabilis Episcopi constitutiones injustas, quas nostra Regali potestate radicitus disrumpere, & sine alicujus roboris vigore sancimus; quia talibus actis sancta Dei Ecclesia frequenter patitur maximas inopias; ideoque jubemus: ut absque praefati dilecti nostri Mantuanensis Ecclesiae Johannis venerabilis Episcopi, ejusque Successorum consensu, nemo aliquas res jam praefatae Ecclesiae tollere, aut tenere praesumat. Et si quidem de rebus aut familiis sanctae Sedis Ecclesiae fuerit orta contentio, quam ipsius Ecclesiae Vicarius Johannes venerabilis Episcopus, aut ejus successores in sui praesentia convenienter nequeant diffinire, statuimus, ut ante cujuslibet potestatem nullatenus finiatur, nisi in Palatio nostro coram nostris Judicibus Palatinis. Concedimus denique pro ampliori stabilimento Ecclesiae eidem Jo-*

A *hanni venerabili Episcopo, suisque Successoribus Advocatos, quoscumque aut quales elegerint, tam de suis quàm de alienis hominibus liberis, qui ejusdem Episcopi rerum utilitates exerceant, absque cujuspiam hominis contradictione vel molestiâ; ita ut ab omni Reipublicae functione sint absoluti; nil ab eis quispiam publicus Minister exigere praesumat,* B *ut securius ac diligentius causas ipsius Ecclesiae perficere possint. Stabilimus etiam, ut de omnibus rebus seu familiis, quae hactenus qualibet occasione vel quocumque modo ex ditione ipsius Episcopii aut istius Johannis venerabilis Episcopi potestate subtractae fuisse noscuntur, sicut de nostris domnicatis rebus, per circum manentes homines inquisitio* C *fiat, ut omnes res ipsius Sedis in istius venerabilis Episcopi, ejusque Successorum redeant potestatem: & quatenus rei veritas patefacta perenniter valeat suum obtinere vigorem. Praecipiendo quoque jubemus, ut nullus Judiciariae potestatis Dux, Marchio, Comes, Vicecomes, Sculdascius, Locopositus, aut quilibet publicus Exactor, nec quaecumque* D *persona uniuscujusque ordinis aut dignitatis, parva vel magna, in rebus ipsius Ecclesiae placitum tenere, neque in domibus ejus, aut Clericorum suorum, aliquod mansionaticum potestative tollere, neque homines ejus, nec cujuscumque ordinis Clericos, vel Laicos, liberos, commendatos, libellarios ac cartulatos, vel super terram ipsius residentes, atque servos,* E *aut ancillas, aut aldiones utriusque sexus, ad Placitum ducere, aut pignorare, aut molestare, vel flagellare praesumat; neque de Castris ipsius Ecclesiae Mantuanae, quorum nomina sunt Baniolo, Mulinelles, Nubularia, Peravolo, Canedulo, atque Sermede, vel de eorum pertinentiis, aliquo ingenio se intromittere audeat, sed liceat jam dicto Episcopo, suisque Successoribus cum omnibus*

rebus vel familiis suis omni tempore sub tuitionis nostrae munimine quiete & pacifice, remotâ totius potestatis inquietudine permanere; ac pro nobis nostrique Imperii statu cum diverso suo Clericali ordine, Domini omnipotentis misericordiam jugiter deprecari. Si quis autem temerarius contra hoc nostrae concessionis, confirmationis, ac tuitionis praeceptum quandocumque infringere temptaverit, & A *quae superius scripta sunt, per omnia non observaverit, sciat se compositurum auri optimi Libras centum, medietatem Palatio nostro, & medietatem jam praefato Johanni venerabili Pontifici, suisque Successoribus. Et ut ab omnibus verius credatur, diligentiusque ab omnibus observetur, manus propriae inscriptionis signo roboratum Sigilli nostri impressione subtus jussimus sigillari.*

Signum Domni *Ottonis invictissimi Imperatoris Augusti.*

Heribertus Cancellarius vice Petri Cumani Episcopi & Archicancellarii recognovi.

Data Idibus Octobris Anno Dominicae Incarnationis DCCCCXCVII. Anno verò Tertii Ottonis regnantis XIIII. Imperii autem Secundo.

Actum Aquisgrani in Palatio, feliciter. Amen.

Vidisti verba illa: *Seu Monetam publicam ipsius Mantuanae Civitatis nostro Imperiali dono ibi perpetualiter habendam concedimus*, quae etiam innuere videntur, non tunc coeptum, sed jam antea invectum fuisse ejusmodi jus; quod sane, ut repetam, tamen mihi & peregrinum visum fuit. Nullus tamen ex vetustis Nummis Mantuae cusis hactenus se mihi obtulit; nam quos proferam ad longe posteriora tempora spectare puto.

Primum Nummum argenteum adservò ego; similemque adservat Placentiae in suo Museo amicissimus Abbas Chiappinius. In area conspicitur Aquila expansis alis, & in limbo legitur VIRGILIVS. Scilicet, quod norunt omnes, laus rara ac invidenda est Civitatis illius, admiran- B dum Poëtam Vergilium peperisse: quare hoc decus Cives tum in suis Nummis repetitum voluere, tum in Statuâ ei positâ, quam a Carolo Malatesta dejectam Vergerius aculeatâ Oratione doluit, Tomo XVI. pag. 215. Rerum Italicarum. In aversa parte Crux visitur cum literis in circuitu: DE MANTVA. Parum C absimilem Nummum adservat Alexander Bertacchinius Mutinensis in suo Museo; sed post *Vergilii* nomen, cernitur ibi exiguum scutum cum insigni, cujus vestigia vix supersunt.

Secundus Nummus in Museo Bertacchinio, perquam similis est praecedenti.

Tertius argenteus apud eumdem Bertacchinium, Crucem praefert cum epigraphe VIRGILIVS. In altera facie

cie limbus habet MANTVE. In area tres literae E. S. R. quas explicare non audeo. *Enricus Rex* suspicari aliquis possit dum certiora indicent alii.

Quartus e schedis Cl. V. Francisci Blanchinii, Veronae in Museo Musselliano adservatis, depromtus, Vergilium exhibet in cathedra sedentem, cum inscriptione: VIRGILIVS. MANTVE. In postica imago Apostolorum Principis, & cujusdam Episcopi. Circumstant literae S. PETRus EPS. idest *Episcopus*.

Quinctus in Museo Bertacchinio exhibet in scuto insignia vetera nobilissimae Familiae de Gonzaga; quae quantum differant ab aetate nostrâ adhibitis, facile quisque intelliget. In limbo haec inscriptio: LO. D. (nempe *Lodovicus de*) GONZAGA. Is Anno Christi MCCCLXV. institutus fuit Vicarius Imperialis Mantuae a Carolo IV. Augusto. In postica caput ipsius Ludovici visitur cum epigraphe V. D. (hoc est *Vicarius de*) MANTVA.

Sextum argenteum vidi Mutinae apud saepe memoratum Dominicum Vandellium. Pars nominis in limbo, reliquum in area legitur, scilicet FRAN. CIS. CHVS. idest *Franciscus de Gonzaga*, ille, si recte conjicio, qui Mantuae Anno Christi MCCCLXXXII. dominari coepit, & ex virtute bellica magnum sibi nomen comparavit. Aliquid antiquitatis praeferre hujus Nummi forma mihi videtur, ita ut tribuere ipsum non audeam alteri Francisco juniori, cujus Nummos evulgatum eo. Fortassis V. D. in area posita fuere pro *Vicarius De*. In altera facie MANTVA legitur cum Scutulo complectente insignia.

Septimus aereus, Mutinae apud Bartholomaeum Solianum Typographum mihi inspectus, caput Principis offert cum literis FRANCISCVS. MR. idest (*Marchio*) MANTVE IIII. Is Anno Christi MCCCCLXXXIV. Friderico patri in dominatione Mantuae successit. In postica visitur vas, in quo aurum probatur (*Crociuolo* Italice appellant Aurifices) flammis circumdatum, cum tribus laminis aureis, aut argenteis ex eo prodeuntibus. Haec ibi epigraphe: D. PROBASTI ME ET COGNO. M. Sunt verba Psalmi 138. *Domine probasti me, & cognovisti me*: quibus fortasse alludit ad ea tempora, quibus a Venetis ob suspicionem corruptae fidei, custodiae fuit traditus, ex qua ad preces Selimi Turcarum Imperatoris vix tandem evasit.

Octavus in Museo Bertacchinio, & apud praelaudatum Solianum, Francisci ejusdem Marchionis vultum praefert, & in postica pixidem sacram, cum epigraphe SANGVINIS XPI IESV, qui Mantuae a pluribus Saeculis in summa veneratione est.

MONTISFERRATI MARCHIONES.

Nulla mihi dubitatio est, quin veterum *Marchionum Montisferrati* celeberrima progenies multos vel ab antiquo tempore Nummos percusserit. Sed mihi quatuor tantùm hactenus videre contigit. Scilicet primum, Placentiae in Museo Chiappinio, in quo insigne cernitur Marchionis cum literis GVIL. MA. MO. FE. hoc est, *Guillelmus Marchio Montisferrati*, is, ut opinor, qui Anno Christi MCCCCLX. Montisferrati Marchae dominabatur. In postica visitur miles lanceâ invectus in anguem tricipitem cum epigraphe S. TEODORVS. CVSTOS.

Secundum Nummum adservat Mutinae Alexander Bertacchinius; atque is

is ad eumdem Principem ſpectare videtur. Ibi ejus effigies cum inſcriptione GVLIELMVS MAR*chio* MONT*is* FER*rati* &c. Altera facies exhibet ejus inſignia cum literis in circuitu: SACRI. RO*mani*. IMP*erii*. PRIN*ceps*. VICA*rius*. PP. nempe *Perpetuus*.

Tertium e Muſeo Muſelliano Veronenſi profero. Ibi literae GV. MAR. MON. FER. PRINC. VICA. SACRI RO. IMP. ideſt *Gulielmus Marchio Montis Ferrati Princeps Vicarius Sacri Romani Imperii*.

Quartus Bononiae viſitur apud praeſtantiſſimum virum Marchionem Joannem Paulum de Pepulis. Ibi haec epigraphe: BONIFACIVS. MAR*chio*. MONTIS. FERRA*ti*. PRINC*eps*. VICARIVS. P*er*P*etuus*, SACRI. RO*mani*. IMP*erii*. Complures Bonifacios Montisferratenſi Marchae dominatos fuiſſe, ex Hiſtoriis novimus. Quis ex iis heic indicetur, decernendum peritioribus relinquo.

Romae quoque adſervat praeclariſſimus Eques Franciſcus Victorius Nummum cum epigraphe IO. GEORGIVS. M. MONTIS. FERRATI. IMPERATO. VICARIVS.

MUTINA.

QUo tempore Mutinenſis Reſpublica frui coeperit jure ſignandi pecuniam, perſcrutabar ego; ſed nihil hactenus occurrit mihi, unde agnoſcerem ſub Friderico I. Auguſto hanc ei praerogativam fuiſſe conlatam. Immo, ſi fides Annalibus vetuſtis Mutinenſibus, editis Tomo XI. Rer. Italicarum, Anno tantùm MCCXLII. *Primò coeptum fuit cudere Nummos in Civitate Mutinae*. Et revera tabulae ſe mihi obtulerunt, teſtantes, a Friderico II. Imperatore Anno Chriſti MCCXXVI. ejuſmodi facultatem ſive confirmatam, ſive primùm fuiſſe conceſſam Mutinenſi Populo, uti conſtabit ex illius Diplomate, quod ex Regeſto vetuſtiſſimo Reipublicae ipſius deſcripſi.

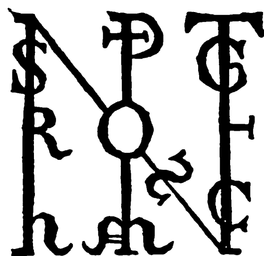
Friderici II. Auguſti Diploma, quo Civitati Mutinenſi antiqua jura ac privilegia confirmat, inter quae jus Monetae cudendae Anno 1226.

IN *nomine Sanctae & individuae Trinitatis*. Fredericus Secundus, *divinâ favente clementiâ* Romanorum Imperator *ſemper Auguſtus*, Hieruſalem & Siciliae Rex. *Praeclara fidelium noſtrorum obſequia, manifeſtis indiciis operum comprobata, tanto debemus libentius munificentiae noſtrae muneribus praevenire, quanto Celſitudini noſtrae grata exhibentur pariter & accepta. Nolumus enim a mercede repellere illos a quibus beneficia recepimus gratioſa, nec benemeritos ſine condignae retributionis viciſſitudine praeterire. Univerſis igitur Imperii noſtri fidelibus tam praeſentibus quàm futuris volumus eſſe notum, quod nos diligentius attendentes fidem puram & devotionem ſinceram, quam* Commune Civitatis Mutinae, *fideles noſtri erga Praedeceſſores, & maxime progenitores noſtros Romanorum Imperatores memoriae recolendae, nec non et celſitudinem noſtram, ſemper habuiſſe noſcuntur: diligentius etiam attendentes fidelia ſatis & grata ſervitia, quae nobis & Imperio ſemper exhibuerunt, & quae in antea de bono in melius poterunt exhibere: de innata culmini noſtro clementia,*

qua

A qua fideles nostros & benemeritos digne
semper consuevimus praevenire, Homines
ejusdem Civitatis, undecumque per partes Imperii transeuntes, & venientes ad
Civitatem eamdem cum personis & rebus
eorum omnibus, sub protectione nostrae
majestatis recipientes, concedimus & confirmamus ejusdem Civitatis Communi, &
heredibus ac eorum successoribus in perpetuum omnia Privilegia & concessiones
B factas eis a praedecessoribus nostris Romanorum Imperatoribus seu Regibus, &
omnes bonos usus & consuetudines tam
in Civitate quàm extra, in districtu &
Comitatu ejusdem, quibus eorumdem praedecessorum nostrorum temporibus usi fuisse noscuntur. Concedimus autem ipsis jurisdictionem plenam tam in criminalibus
C quàm in civilibus causis in Civitate &
exstra, in districtu & Comitatu suo,
& quae competunt occasione jurisdictionis ipsius. Derivationes quoque aquarum totius districtus & Comitatus ejusdem tam fontium quàm fluminum, &
publicorum locorum, usus & utilitatem
provenientem ex eis; ac potestatem habendi navigium, exercendi & mutandi,
usque mare, & quocumque ire voluerint, eis concedimus & damus. Concedimus insuper, ut liceat eis flumen Situlae, Samodiae, & Scultennae mutare,
& advertere, & eis aquam ubicumque
& undecumque voluerint, derivare. De
abundantiori quoque gratia celsitudinis
nostrae concedimus praedictae Civitatis
Communi, ut licitum sit eis Monetam sub charactere nostri nominis
E pro voluntate & commodo suo cudere, facere, & habere, magnam vel
parvam, quae ubique terrarum nostri
Imperii expendatur & currat, & ei
debeant nomen pro sua imponere voluntate. Ad majorem autem praedictae Civitatis cautelam statuimus ut
absque contradictionis nota in omnibus Civitatibus & locis Imperii nostri cursum habeat, & debitum obtineat precii sui vigorem. Haec autem
omnia jam dictae Civitatis Communi ex
certa nostra scientia concedimus & donamus. De quibus omnibus investivimus
Civitatem eamdem in personis fidelium
nostrorum Berardi Rolandi Rubei Parmensis Potestatis ipsius Civitatis Mutinae, Alberti Papiensis Legum Doctoris, & Bonifacii Ducis de Ganazeto,
qui super hoc ad excellentiàm nostram a
dictae Civitatis Communi fuerunt destinati. Statuentes, & praesentis Privilegii auctoritate firmiter injungentes, ut
nulla omnino persona parva vel humilis, Ecclesiastica vel Secularis, contra
hanc concessionem & donationem nostram
aliquo tempore venire praesumat, vel ei
ausu temerario contraire. Quod qui presumserit, indignationem nostram, & poenam quingentarum Librarum auri puri
se noverit incursurum, quarum medietas
Camerae nostrae, altera verò passis in-
D juriam persolvantur. Ut autem haec nostra concessio & donatio rata semper &
inconvulsa permaneat, praesens Privilegium fieri, & Sigillo majestatis nostrae
jussimus communiri. Hujus autem rei
testes sunt Albertus Magdeburgensis
Archiepiscopus, Curiensis Episcopus,
& Abbas Sancti Galli, Cicensis, Idelsemensis, Baxiliensis, Jacobus Taurinensis, Maynardus Imolensis, Novariensis, Brixiensis, & Gratia Parmensis, Episcopi: Lanthgravius Turingiae; & Dux Saxoniae; Raynaldus Dux Spoleti; Comes G. de Vienna, & alii quam plures.

Signum Domini Frederici

Romanorum Imperatoris Secundi, Dei gratiâ invictissimi semper Augusti, Hierusalem & Siciliae Regis.

Acta sunt haec Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Ducentesimo Vigesimo Sexto Mense Junii, XIV. Indictione imperante Domino nostro Frederico II. Dei gratiâ invictissimo Romanorum Imperatore semper Augusto, Hierusalem & Siciliae Rege, Anno Romani Imperii ejus Sexto, Regni Hierusalem Primo, & Regni Siciliae Vigesimo octavo, feliciter. Amen.

Datum apud Burgum Sancti Donini, Anno, Mense, & Indictione praescriptis.

Ego Albertus de Sassis Notarius, hoc exemplum ex authentico, ut in eo vidi & legi, in quo sic continebatur, ut in hoc exemplo legitur, nil addens vel minuens praeter literam per ignorantiam fortè vel syllabam, bonâ fide extraxi & exemplavi, de mandato Domini Petri de Bostichis Mutinae Potestatis in MCCXLV. Indictione III. Mense Augusto, Domino Frederico Imperatore regnante Dei gratiâ Romanorum.

Hujus autem Friderici, ut puto, potius quam Primi, nomen in antiquis Mutinensium Nummis occurrit. Primus argenteus, quem Placentiae in suo Museo adservat praelaudatus Chiappinius Abbas Canonicor. Regular. Lateranens. has literas in limbo praefert FEDERICVS, & in area I. P. R. T. idest *Imperator*. In postica D. nempe *De* MVTINA.

Alterum argenteum adservo ego, adservat & antiquitatum amantissimus Alexander Bertacchinius in suo Museo. In medio literae visuntur F. D. C. scilicet *Fredericus*: in limbo IMPERATOR. In aversa parte M. (hoc est *Moneta*) DE MVTINA.

Tertium argenteum vidi apud nepotem meum Franciscum de Solis, tum etiam apud praelaudatum Joannem Paulum Marchionem de Pepulis Bononiensem. Ibi in antica AZO MARCHIO, & Aquila parva, Estensium insigne, in summitate Nummi conspicitur. Postica easdem, ac superior, literas habet, hoc est M. *Moneta*, DE MVTINA. Anno Christi MCCXCIII. *Azo VIII. Marchio Estensis* Obizzoni patri in dominatione *Mutinae*, simulque Ferrariae, Regii, Comacli, Rhodigii, &c. successit.

Quartus Nummus aereus, Mutinae apud praeclarissimum juvenem Bonifacium Marchionem Rangonium a me visus, effigiem exhibet Episcopi Sancti cum epigraphe S. GEMINIA. MVTINAE. EPS. idest *Sanctus Geminianus Episcopus*, Mutinensis Urbis patronus. In altera facie scutum, in quo Crux, & circum literae RESPVBLICA MVTINAE.

Quin-

Quinctum argenteum communicavit mihi, dum vivebat, Angelus Blanchius Mutinensis. Ibi imaginem vidi Sancti Geminiani, & in altera facie Crucem cum literis COMVNITATIS MVTINE. Quonam tempore percussi fuerint postremi isti duo Nummi, statuere non audeo.

NOVARIA.

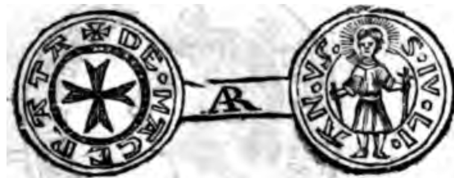
UNum tantummodo Nummum offendi, *Novariensi in Urbe* percussum, atque in Museo Bertacchinio Mutinae adservatum. Crux ibi visi-
A tur, & circum literae NOVARIA. In altera facie tres tantùm literae in area conspiciuntur, scilicet S. T. C., nam quae circumstabant in epigraphe, tempus absumsit. Novarienses Historiae cultores perspicient, ad quemnam referendus sit Nummus. Nihil mihi succurrit, nisi quod Saeculo Christi Decimo tertio Paganus Tur-
B rianus Novariae dominatus fuit, atque is Salvinum filium post se reliquit. Num ergo *Salvinus Turrianus Capitaneus* per eas literas indicatur? Sed haec mihi plane dubia & obscura sunt.

MACERATAE.

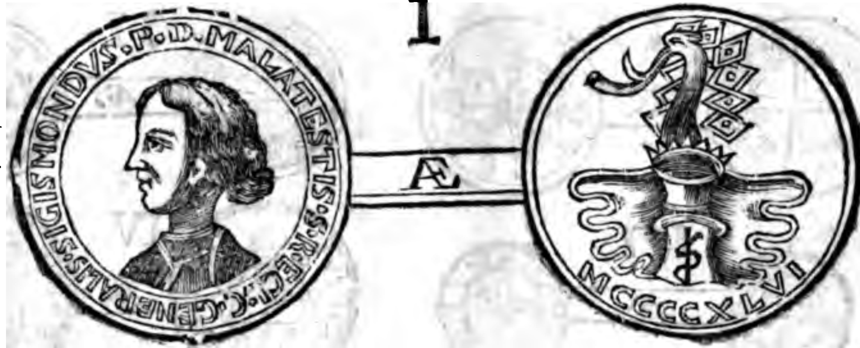
I.

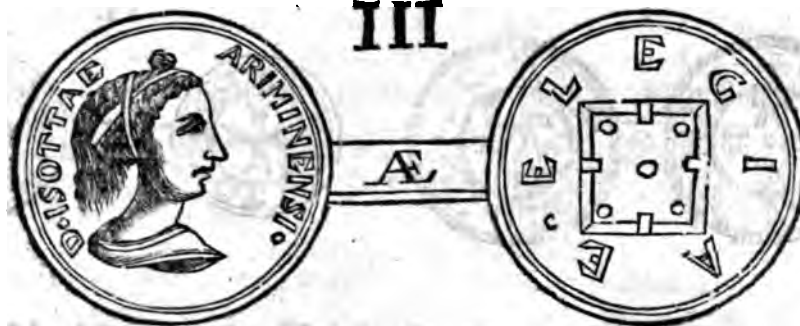
II.

MALATESTARUM.

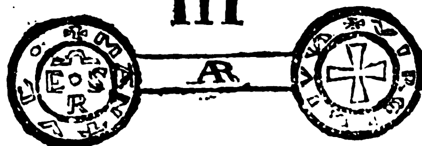

II
SIGISMVNDVS PANDVLFVS·MALATESTA·PAN·F·
Æ
CASTELLVM·SISMVND
E· M·CCCC XLVI·

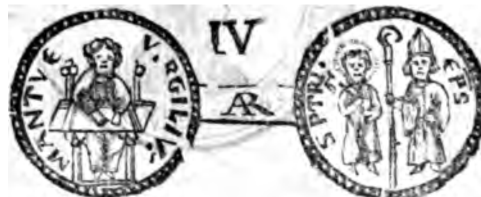

III
D·ISOTTAE ARIMINENSI·
Æ
ELEGIAE

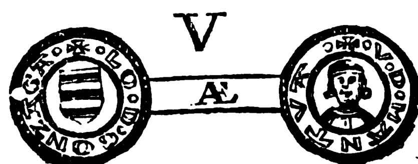
M A N T U A E.

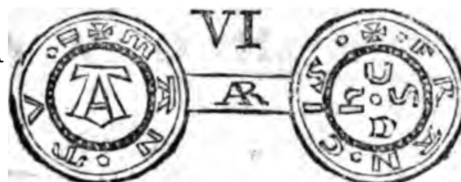

I
Æ

II
Æ

III
AR

IV
MANTVE
V.RGILIV.
AR
S PTRI
EPS

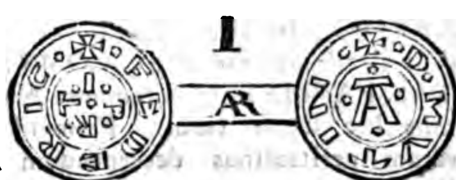

MARCHIONUM MONTISFERRATI.

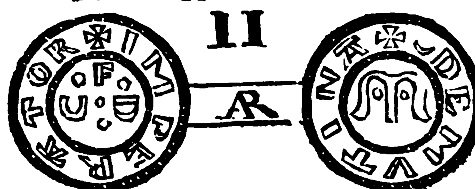

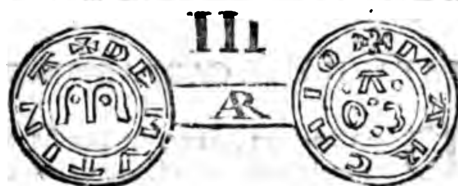

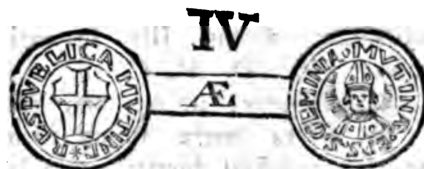

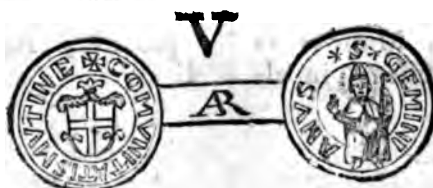
M U T I N A E.

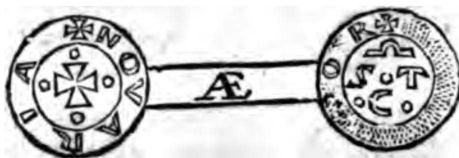

N O V A R I A E.

P A R M A.

ANno Christi MXXXVII. Parmae versatus est Conradus inter Augustos Primus, eoque tempore *Populo Parmensi* jus Monetæ contulisse videtur, quamquam postea subortâ illic seditione Urbem flammis dederit: quod Wippo Historicus in ejus Vita memoriae tradidit, neque silet Chronici Parmensis Auctor, a me editi Tom. IX. Rerum Italicarum. Fortassis etiam ea Parmensibus praerogativa conlata fuit Anno Christi MXXVII. dum Conradus post Romanam coronationem Germaniam repeteret. Hac de re dubitare nos non finit argenteus Nummus, numero I. quem Mutinae possidet Comes Joannes Baptista Scalabrinius; in quo Crux conspicitur cum epigraphe CONRADVS AVGVS*tus*. In aversa parte typus cujusdam aedificii turriti cum literis CIVITAS PARMA.

Alterum argenteum possident Mutinae supra laudati Cl. V. Dominicus de Conradis, & nepos meus Joannes Franciscus de Solis, Placentiae quoque in suo Museo adservat Reverendiss. Chiaopinius. Illic in antica legitur FRE. D. RI. C. IP. idest *Fredericus Imperator*, ut opinor, Primus. In altera parte typus idem Portae, seu aedificii turriti, cum literis PARMA.

Tertius argenteus, Mutinae in Museo Bertacchinio exsistens, in al- A tera facie hanc inscriptionem offert: FILIPVS, & in area REX. Is est Philippus, Friderici I. Augusti filius, Anno Christi MCXCVIII. electus Rex Romanorum, a quo Parmenses confirmationem Monetae acceperint. In postica legitur P. A. R. M. A.

Quartus in eodem Museo exhibet Arietem in area cum literis in limbo: CIVITAS. Posticam B implet Crux, & in circuitu P. A. R. M. A.

Quinctum, mihi conspectum penes olim Angelum Blanchium Mutinensem addo. Ibi Crux cum epigraphe F. S. idest *Franciscus Sfortia* VICECOMES, Dux Mediolani, & Dominus Parmae. In aversa parte effigies Episcopi Sancti, cum literis in limbo: C S. ILARIVS *Protector* PARME.

Sextum possidebat idem Angelus Blanchius. In altera ejus facie vidi imaginem Sancti viri, circum quam haec erat inscriptio: SANCTVS. HILARIVS. In altera Crux visebatur cum literis in circuitu: COMVNITAS. PARMAE. Quo tempore Nummus hic fuerit cusus, Parmensium D rerum peritioribus decernendum relinquo.

PATAVIUM, & CARRARIENSES.

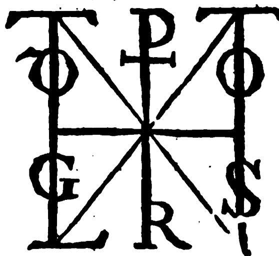
DUm certum, sincerumque sit documentum, quod Sertorius Ursatus Lib. 3. Histor. Patavin. pag. 235. protulit, Anno Christi MXLVIII.

Pa-

Patavina nobilissima Civitas, immo Bernardus ejus Urbis Episcopus, jus signandae pecuniae est adeptus. Quum breve sit illud Diploma, grave nemini erit, ipsum heic rursus accipere, ac potissimùm quòd in Collectaneis MStis Prisciani Ferrariensis, ante annos ducentos quadraginta scriptum & ego invenerim, atque inde emendatius, quàm apud Ursatum, proferre possim.

Henricus, inter Imperatores Secundus, Bernardo Patavino Episcopo jus cudendae pecuniae elargitur, Anno 1049.

In nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Henricus *divina favente clementia* Romanorum Imperator Augustus. *Si sacris & venerabilibus locis proficua dona concedimus, animae nostrae profuturum nullo modo ambigimus. Quapropter omnibus Christi, nostrique fidelibus tam futuris quàm & praesentibus notum fieri volumus, qualiter nos ob interventum nostri thori Regnique consortis, scilicet* Agnetis Imperatricis Augustae, *nec non ob devotum servicium Dei, & petitionem* Bernhardi Pataviensis Episcopi licentiam & potestatem Monetam faciendi in Civitate Pataviensi, secundùm pondus Veronensis Monetae, sibi, suaeque Ecclesiae perpetualiter concedimus atque permittimus. *Et ut certior auctoritas hujus nostrae concessionis videatur,* in una superficie Denariorum nostri nominis & imaginis impressionem; in altera verò ejusdem Civitatis figuram imprimi jussimus. *Et quoniam secundùm Imperialem auctoritatem nostrorum antecessorum Regum vel Imperatorum pro animae nostrae remedio Sanctae Dei Ecclesiae praelibatum donum conditione stabili tradimus: volumus, firmiterque praecipimus, ut nulla major minorve persona Ecclesiam Dei, suumque provisorem, Bernbardum videlicet Episcopum, ejusque Successores hoc nostrae benignitatis dono destituere atque molestare praesumat. Quod ut veriùs credatur ab omnibus, & per succedentis temporis aevum ab omnibus diligentius observetur, hoc nostrae donationis Praeceptum manu propria corroborantes, Sigilli nostri impressione insersius jussimus insigniri.*

Signum Domni Henrici *Tertii Regis invictissimi, Secundi Romanorum Imperatoris Augusti.*

Herimannus Coloniensis Archiepiscopus atque Archicancellarius recognovi.

Data XVI. Kalendas Maji, Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Quadragesimo Nono, Indictione Secunda, Anno Domni Henrici III. Regis, Imperatoris Secundi, ordinationis ejus XX. Regni quidem X. Imperii autem III. in nomine Domini.

Actum Goslariae feliciter; Amen.

Apud

Apud Ursatum praeter alia *Indictio XI.* mendose scripta est, & *Betenbardus* pro *Bernbardus*. Quod heic animadvertendum, jus Monetae Episcopo, ejusque Successoribus conceditur. Id autem peregrinum videri possit, quum ad Dominos Urbium id jus pertineat, neque eluceat, Episcopos Patavinos suae Civitati unquam fuisse dominatos. Praeterea si Episcopo Moneta traditur, cur *Civitatis figura* cum Imperatoris nomine signanda in Nummis dicitur, non verò nomen *Sancti Prosdocimi* patroni Patavinae Civitatis? Si *Civitatis figura*, ergo Reipublicae, non Episcopo, tribuenda est dominatio Urbis, a supremo tamen jure Imperatoris pendens. Itaque subit opinari, Episcopum tunc Reipublicae Patavinae caput fuisse, ac petiisse, ut liceret Urbi obsignare pecuniam, & proventus inde percipiendos ad Episcopum, ejusque Ecclesiam spectare, aut cum eo actum, uti infra Episcopo Regiensi obtigisse reperies. Ceterum Patavinos Nummos summâ diligentiâ collegit Comes Joannes de Lazara, Patavinus Patricius, eorumque exemplum debeo amantissimo mei viro ac doctissimo Adamo Pivato Juris utriusque Doctori, & in eadem Urbe Parocho egregio. Hosce sigillatim proferam.

Primus Nummus aereus in Museo Lazara, Crucem praefert cum epigraphe CIVITAS. In altera parte PADVA.

Secundus argenteus, Patavii in eodem Museo, ac Mutinae in Museo Bertacchinio, & apud Cl. V. Dominicum de Conradis Mathematicum Serenissimi Ducis nostri, Aquilam in antica ostendit, cum literis circum positis PADVA REGIA; & in aversa parte Crux, & literae in circuitu CIVITAS. Visitur scutulum cum ...cio cujus insigni.

A Tertius argenteus, a Comite Lazara in suo Museo, & a Joanne Francisco de Solis nepote meo adservatus, Crucem inscriptam habet cum epigraphe CIVIT. PAD. In angulis Crucis leguntur I. A. fortassis VA. ut sint complementum nominis PADVA. In altera parte cernitur imago Sancti Episcopi cum literis S.

B PROSDOCIMVS, Patavinae Civitatis Patronus.

Quartus aereus insigne Patavinae Reipublicae praefert sine literis. In aversa parte unum tantummodo P. visitur, quo significatur *Padua*.

Quirctus aereus apud praelaudatum Comitem. Ibi literae CIVITAS, & in area A. In altera facie Stella cum

C literis PADVA.

Atque hactenus Nummi, qui percussi videntur stante Patavina Republicâ. Ibi subinde dominati sunt *Carrarienses*, e quibus tamen *Franciscus* duntaxat *Senior*, & *Franciscus Junior* postremus Princeps, Nummos cudisse videntur; neque enim ullus a praecedentibus percussus hactenus sese mihi obtulit. Currus autem, insigne

D Carrariensium, in iis fere semper visitur. Ad utrum e duobus Franciscis ii spectent, non facile discernas.

Sextum ergo Nummum argenteum adservat in suo Museo Comes Lazara. Currus in area conspicitur, cum literis FRANciscus. DE. CARRAIA. In aversa parte Crux & epigraphe

E D. I. P. AD. VA. idest *Dominus in Padua*.

Septimus argenteus existens in eodem Museo, Currum habet cum literis hinc inde R. R. & in limbo FRANCISCI DE CARARIA. In postica imago Episcopi, & hinc inde B. Z. in circuitu verò S. PROSDOCIMVS.

Octa-

A Octavus anticam similem exhibet, & in postica effigiem Episcopi cum epigraphe CIVITAS PADVA.

Nonus, Curru Carrariensis Familiae insigni ornatus, hanc inscriptionem exhibet: F. D. KRARIA PADVE ECETERA, idest *Franciscus de Carraria* (supple *Dominus*) *Paduae &c.* In aversa facie imago Sancti viri,
B Urbem dextrâ, Vexillum sinistrâ gestantis, cum literis S. DANIEL MARTIR. N. Percussus videtur hic Nummus postquam Franciscus I. Carrariensis Tarvisium, & alia Oppida, suae ditioni adjecit.

Decimus aereus in Museo Patavino Lazara, & Romae argenteus apud eruditissimum virum Franciscum Va-
C lesium exsistens, Currum praefert, cum circum positis literis FRANCISCHVS DE CARARIA. In postica imaginem Sphingis ostendit, habentem hinc inde A. A. & in limbo hanc inscriptionem SEPTIMVS DVS, (hoc est *Dominus*) PADVE. Similes alios Nummos cum Sphinge, sed absque epigraphe, & cum hisce Si-
D glis tantùm F. F. aut R. R.; aliosque cum Curru hinc, & inde Lilio; & alios demùm cum Curru hinc, & inde Casside vidi. Sed ne Lectori nimis sim gravis, praetermitto.

Undecimus denique argenteus in Museo Lazara, Crucem radiatam exhibet, circum quam haec inscri-
E ptio: FRANCISCI DE CARARIA. In aversa facie Crux & epigraphe: CIVITAS PADVE.

P E R U S I A.

Quinque Perusinae Urbis Nummos vidi. Primus aereus Placentiae adservatus in Museo Chiappinio, in area unum P. habet, idest *Perusia*; neque enim audeo interpretari *Pecunia*. Circumstant literae DE PERVSIA. In aversa parte Crux cum epigraphe S. ERCVLANVS, videlicet Perusiae Protector.

Alter Nummus argenteus, Mutinae in Museo Bertacchinio exsistens, Cruce insignitus est cum literis DE PERVSIA. In altera facie imago visitur Sancti Episcopi. Circumstat inscriptio S. ERCVLANVS.

Tertius Nummus, Romae in Museo doctissimi viri Francisci Victorii, in antica praefert SANTVS ERCVLANVS, & in area P. idest *Patronus*, seu *Protector*, nisi malis interpretari *Perusia*. In postica visitur Hippogryphus coronatus cum epigraphe AVGVSTA PERVSIA: quae appellatio desumta est ex antiquis lapidibus.

Quartus Nummus argenteus, Camerini adservatur apud amicum virum Philippum Camerinium Presbyterum Camertis Oratorii. Ibi effigies ejusdem Sancti Viri, cum literis S. ERCVLANVS; & in altera parte legitur in limbo: DE PERVSI., & in areâ finalis litera A, asteriscis quatuor circumdata.

Quinctus argenteus a Cl. V. Dionysio Andrea Sancassano Medico Scandianensi, ad me missus, iisdem literis signatus est, & a reliquis diversus praefert Gryphum alatum, Perusinorum insigne. In aversa superstant Claves, indicio tunc Perusinos subfuisse dominationi temporali Romani Pontificis. Alios similes Nummos vidi, sed moduli diversi, a quibus exhibendis abstineo, ne superfluis oneri sim Lectori.

PISAE.

A Friderico I. Augusto Pisano Populo aut conlatum, aut confirmatum fuisse jus Monetae, ex eorum Nummis elucere potest, in quibus repetitum video illius Imperatoris nomen. Certe Anno Christi MCLXXV. jam Pisani obsignabant pecuniam. Auctor quippe est Ptolomeus Lucensis Historicus, ad eum Annum in Annal. brevib. Tom. XI. Rerum Italicar. *sententiam fuisse latam per Imperatorem Fredericum contra Pisanos de Moneta non cudenda in ea forma & cuneo, qua & quo Lucenses cudere possent*. Idem confirmatum videas Lib. 3. Annal. Genuens. Caffari Tom. VI. Rer. Italicarum. Ibi de Friderico I. Augusto scribitur: *Pisanis Monetam Lucensem, quam malitiose cudebant, & falsificabant, sub juramento debito interdixit*. Et fortasse ne antiquioribus quidem Seculis Pisana Civitas Monetae jure caruit. Nam in Charta Anni Christi DCCLXXXII. quam protuli in Dissertatione I. *de exter. Gentib.* memoratos invenio *Solidos septinientos Lucani & Pisani*. Certum est, ut vidimus, percussam iis temporibus fuisse pecuniam Lucensi in Urbe, ejusque Solidos in commercio & honore fuisse. Cur non & idem Pisanae indultum? quando animadvertimus, non Ticini tantum, sed & Mediolani Monetariam officinam uno tempore fuisse? Clarissimus autem Vir Don Virginius Valsecchius Monachus Benedictinus, in Academia Pisana publicus Historiae Ecclesiasticae Professor in Epistola edita *de veteribus Pisanae Civitatis Constitutis* Chartam refert concordiae initae inter Pisanos atque Lucenses de negotio Monetae mutuae. Scripta

A haec fuit Anno Christi MCLXXXI. ibique statuitur, in Lucensi *nomen Lucae, vel Henrigi signandum esse*; in ea verò, *quam Pisani fabricare debent*, *nomen Friderici*, *seu Curradi*, *& nomen Pisae* inscribendum. Quae indicant, Pisanos acceptum referre jus illud Conrado II. Germaniae ac Italiae Regi, & Friderico I. Augusto. B Inde verò (quod mirere) apparet, Lucae tantummodo fuisse officinam illam Monetariam; ubi etiam Pisani Nummi signabantur: utramque verò Civitatem inter se partitam fuisse emolumentum inde perceptum.

Primus ergo Nummus argenteus adservabatur apud amicum olim meum Hubertum Benvoglientum Patricium C Senensem. Ibi Crux visebatur cum literis circum scriptis GLORIOSA PISA. In postica Crux cum literis VIVIVIVIVIVIVI. Sphingem tibi objicio, nisi mecum suspiceris, *Vivat* septies heic esse repetitum. Memineris, in primo, eoque antiquissimo, Lucensis Urbis Nummo supra occurrisse eamdem inscriptionem. Qua- D re & hinc nova vis additur conjecturae, vel Seculo Christi Octavo apud Pisanos jus Monetae fuisse.

Secundum Nummum misit idem Benvoglientus, habentem in area F. idest *Fredericus*, & in limbo INPERATOR. Aversa pars inscripta est hisce literis in circuitu CIVITAS, & in area PISA.

E Tertii argentei ectypon debeo doctissimo olim amico meo Angelo Poggesio Juris utriusque Doctori Pisano. Aquilam coronatam praefert Nummus cum epigraphe FEDERICVS IMPERATOR. In postica effigies Virginis Mariae puerum Jesum gestantis in ulnis, cum circumducta epigraphe PROTEGE VIRGO PISAS. Similem adservat Mutinae Ludo-

dovicus Parma honeſtus Civis, ſed aliquâ literarum varietate, videlicet FED. IMPERATOR: & PTEGE VIRGO PISAS.

Quartum argenteum poſſidet Romae eruditiſſimus Abbas Valeſius, poſſideo & ego Mutinae. Ibi viſitur Aquila, & FR. IMPATOR, hoc eſt *Fredericus Imperator*. In averſa parte imago Virginis in cathedra ſedentis, cum epigraphe PISE.

Quinctum argenteum ſuppeditavit mihi Mutinae e ſuo Muſeo Alexander Bertacchinius. Adſervatur etiam Romae in Muſeo Victorio. Conſpicitur ibi Aquila, circum quam legitur FR. IMPTOR. In altera parte effigies eadem Mariae Virginis, cum Graeca epigraphe ΜΡ. ΘΥ. nempe Μήτηρ Θεοῦ, *Mater Dei*, & infra PISE.

Sextus argenteus adſervatus Romae a praelaudato Valeſio, Piſis a Poggeſii heredibus, aç Mutinae a Bertacchinio, exhibet Crucem in antica, cum literis circum exaratis: POPVLI PISANI. In poſtica viſitur imago Virginis cum inſcriptione in limbo: PROTEGE VIRGO PISAS. In Nummo Valeſiano cernitur ad latus Deiparae, litera B. cum Cruce ſuperpoſitâ, fortaſſe nomen Monetarii indicans, aut Mercatoris, cujus ſumtibus Nummi hujuſmodi fuere percuſſi. Subtus conſpicitur exiguum Cornu venatorium, inſigne, ut arbitror, alicujus Magiſtratus. Alterum ſimilem poſſidet Johannes Baptiſta Sedinarius Civis Mutinenſis, ſed literis aliâ formâ diſpoſitis.

Septimum mihi ſuppeditavit Poggeſius. Ibi eaedem imagines, cum inſcriptionibus in antica PISANI COMMVNIS. In averſa verò PROTEGE VIRGO PISAS.

Octavum argenteum poſſident Romae Valeſius, Mutinae Ludovicus Parma, Piſis verò poſſidebat olim Poggeſius. In area viſitur Inſigne Regum Francorum cum literis KL. ideſt *Karolus*. In limbo KAROLVS: REX: PISANORVM: LIB. ſcilicet *Liberator*. Is eſt *Carolus VIII.* Rex Franciae, qui Anno Chriſti MCCCCXCIV. Piſas e Florentinorum dominatione excuſſas libertati reſtituit. In poſtica Virginis effigies cum epigraphe conſuetâ, & ad ejus latus A. cum Cruce.

Nonus aereus, Mutinae viſitur apud Bartholomaeum Solianum. Ibi Inſigne Regum Francorum cum epigraphe KAROLVS REX. In averſa facie in area unum P. hoc eſt *Piſae*. Circumſtant literae CIVITAS PISANA.

Denique Romae adſervat N. V. Franciſcus Victorius S. Stephani Eques Nummum cum literis in antica POPVLI. PISANI. & in poſtica PROTECTRIX. PISANONVM. Alterum quoque poſſidet idem Victorius, in quo legitur F. IMPERATOR. & in averſa S. MAR. D. PISIS.

PISAURUM.

PIſauri Anno Chriſti MCCCCXLIV. dominari coepit *Alexander Sfortia*, ideſt unus e filiis Sfortiae Attenduli de Cotiniola, celeberrimi militum Ductoris, & frater Franciſci I. inclyti Mediolanenſium Ducis. Ad eum ſpectat Primus Nummus argenteus, mihi ſuppeditatus ab eximio Juriſconſulto Joachinio Foroſempronienſi, mihi ſupra laudato. Viſuntur ibi hae literae ALEX*ander* SFORTI*a*, & DOMINVS PISAVRI.

Secundus Nummus ad ejus filium *Conſtantium* ſpectat, qui Anno Chriſti MCCCCLXXIII. Piſauri domina-

nabatur. Nummum hunc argenteum Romae adservat doctissimus Abbas Valesius, & Mutinae amicus meus Bertacchinius. Ibi Crux cum inscriptione CONSTAN. SF. PISAV. idest *Constantius Sfortia, Pisauri*, subintellige *Dominus*. In postica effigies Sancti Martyris cum hisce literis S. TERENTIVS, Pisaurensis nimirum Civitatis patronus.

Tertius argenteus, penes eumdem Valesium exsistens, in antica praefert has literas CONSTANTIVS. S. hoc est, *Sfortia*. In aversa facie DOMINVS PISAVRI, cum scutulo ejus insignia complectente.

Quartus, in Museo Bertacchinio adservatus, Leonem erectis pedibus exhibet, florentem ramum tenentem cum literis circum ductis CONSTANTIVS SF*ortia Pisauri*, subaudi *Dominus*. Scutulum simile praecedenti superadditur. In aversa parte PISAVR. Alterum parùm dissimilem Nummum in eodem Museo conspexi.

Quinctum argenteum possidet Bononiae amicus vir Joannes Baptista Bianconus. Ibi Deipara genubus flexis divinum infantem adorans visitur cum lemmate HIC TE ADORAT. Altera pars inscriptionem hanc praefert: CONSTANTIVS SFORTIA DE ARAGONIA PISA*uri*, scilicet *Dominus*.

Sextus aereus, Mutinae in Museo Bertacchinio mihi visus, effigiem Principis ostendit cum epigraphe CONSTANTIVS SF*ortia* DE ARAGO*nia* PISAV*ri*, supple *Dominus*. In postica Castrum Civitatis Pisauri, quod ipse aedificavit, & inscriptio circum posita: SALVTI ET MEMORIAE CONDIDIT.

Septimus argenteus, tum apud Bertacchinium, tum apud Bartholomaeum Solianum Mutinae exsistens, A tum etiam penes doctissimum Abbatem Benedictum Floravantem Romae adservatus, praefert Insigne Sfortiadis gentis cum epigraphe IO*hannes Sfortia* DE ARA*gonia* CO*mes* COTI*gnolae* PISAV*ri*, subintellige *Dominus*. Is fuit Constantii filius, ac dominari coepit Anno Christi MCCCCLXXXIII. In postica imago Deipa- B rae cum literis circum positis ORA PRO NOBIS.

Octavum aeneum Nummum adservat in suo Museo Bertacchinius. Ibi caput viri cernitur cum epigraphe IOANNES SFORTIA PISAVR*ensis Princeps*. In postícae area est altera inscriptio PVBLICAE COMMODITATI.

C Hisce Nummis addere liceat toreuma, sive majoris moduli Numisma, quod Mutinae vidi penes nobilem virum Ludovicum Nicolaum Comitem Graffettum. Ibi effigies mulieris cum epigraphe CAMILLA. SFOR*tia*. DE. ARAGONIA. MATRONAR*um*. PVDICISSIMA. PISAVRI. DOMINA. In postica mu- D lier insidens Monoceroti, & Oviculae, dexterâ telum tenens, sinistra anguem, cum lemmate: SIC. ITVR. AD. ASTRA. In imo legitur: OPVS. SPERANDEI. Camilla ista uxor fuit Constantii Sfortiae supra laudati.

Ad eam quoque pertinet Nummus Decimus, e Museo Muselliano Ve- E ronensi desumtus. Ibi insignia Sfortiadum visuntur cum circumducta epigraphe: CAMILLA. D. GZ IO. S. PISAVRI. D. Camilla a Constantio marito heres relicta fuit cum Johanne filio. Is fortasse *Galeaz Joannes* appellabatur, ita ut videatur inscriptio sic interpretanda: *Camilla Domini Galeaz Johannis Sfortiae* (supple *Mater*) *Pisauri Domini*, vel *Domina*.

mina. Sed primum illud D. meliorem adhuc interpretationem desiderat. In postica hujus Nummi visitur imago Deiparae, & literae circum descriptae: ORA PRO NOBIS.

PLACENTIA.

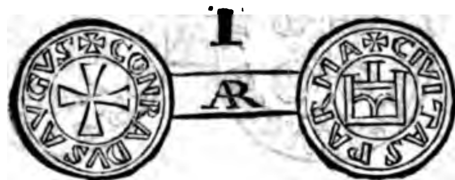
A Conrado II. Germaniae ac Italiae Rege jus Monetae Placentini sibi procurarunt Anno Christi MCXL. Testem habeo Auctorem Chronici Placentini, a me editi Tom. XVI. Rer. Italicarum. Ad eum quippe Annum haec ille habet: *Eodem Anno Rex Conradus Secundus fecit Privilegium Placentinis faciendi Monetam; & eodem Anno dicta Moneta fuit incoepta fieri*. Hoc idem Sigonius animadvertit. Et ejusdem quidem concessae facultatis Diploma a Locato in Histor. Placentinâ evulgatum fuit. Ex quo etiam ediscimus, praerogativam hanc Populo Placentino antea conlatam a duobus Henricis Quarto & Quincto Augustis fuisse. Testem idoneum Cl. V. olim D. Gaspar Berettus Monachus Benedictinus Nummum argenteum ad me misit, cui tres similes in suo Museo adservat Placentiae saepe laudatus Abbas Chiappinius. In ejus area legitur CONRADI. & in limbo REGIS SECVNDI. In aversa parte haec epigraphe DE PLACENTIA: quibus prior sententia confirmatur.

Secundus Nummus argenteus, in eodem Museo Chiappinio Placentino exsistens, Scutum in area praefert cum insigni quodam, nisi sit alia figura. Circumstant literae: PLACENTIA AVGVSTA. In altera facie Crux cum epigraphe NOSTRA REDEMPTIO.

Tertium Nummum ex argento & aere ostendit mihi idem Reverendiss. Chiappinius. Ibi in area videre mihi visus sum duas hasce literas: P. O. vel P. D. idest *Placentiae Dominus*, & in limbo IOANNES DE VIGNATE, is nimirum, qui Laudis Pompejae Dominus, sive Tyrannus, Placentiae quoque dominationem arripuit, quam Anno Christi MCCCCXIII. dimisit. In postica Crux cum literis PLACENTIE . . . . . Reliqua tempus absumsit.

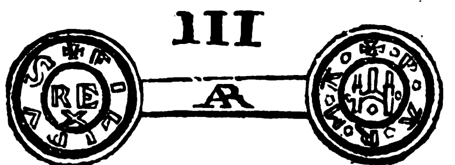
Quartum Nummum mihi ostendit, dum vivebat, Angelus Blanchus Mutinensis. Ibi effigies mulieris nudum puerum tenentis visebatur, qui fustem porrigere videtur. In limbo autem legebam FIDA PLACENTIA. Aversa pars protomen Sancti viri exhibebat cum literis SAnctus ANTONINVS.

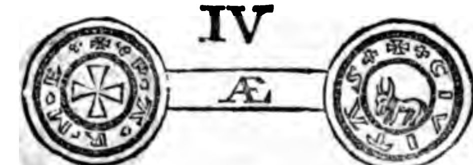
PARMAE.

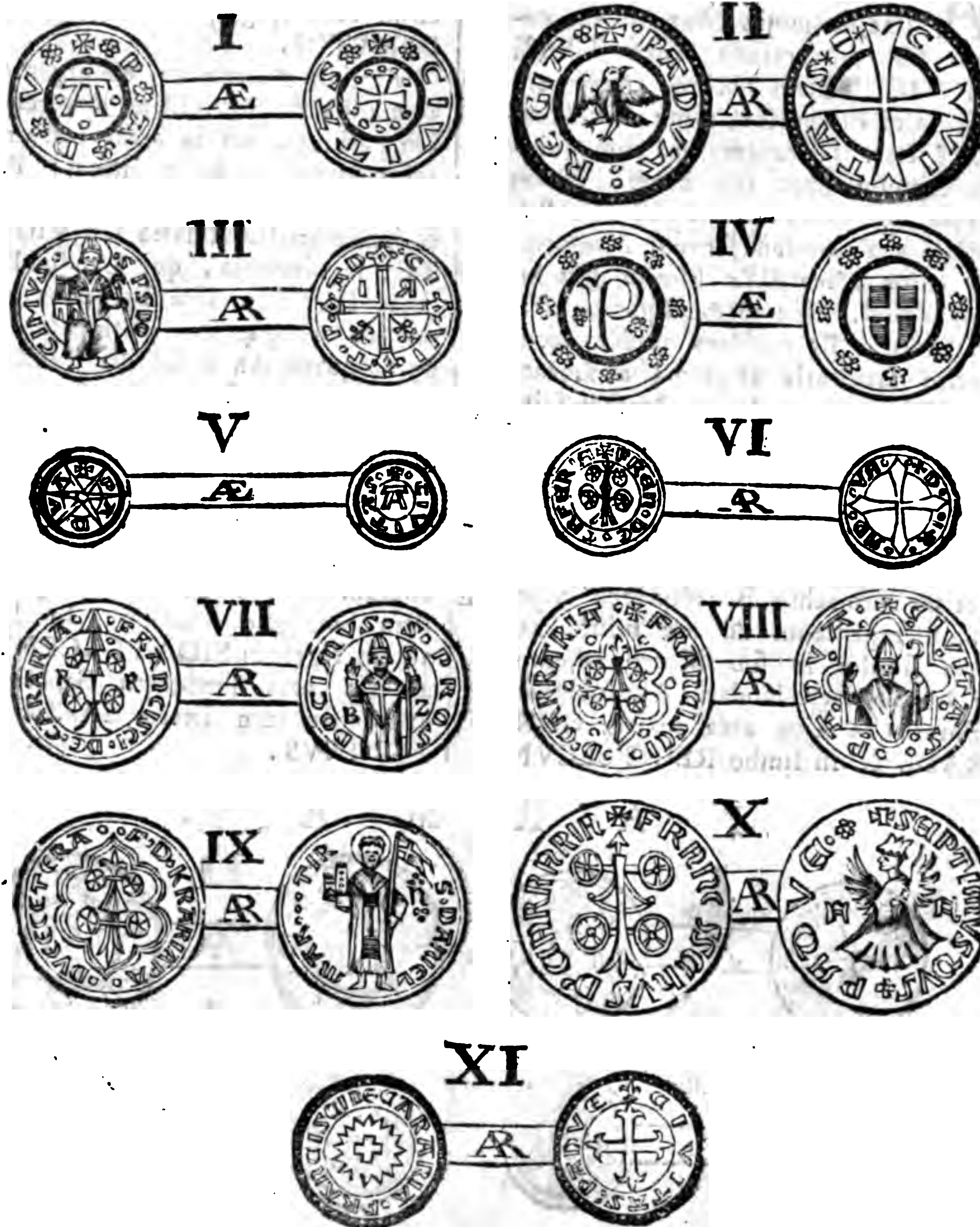

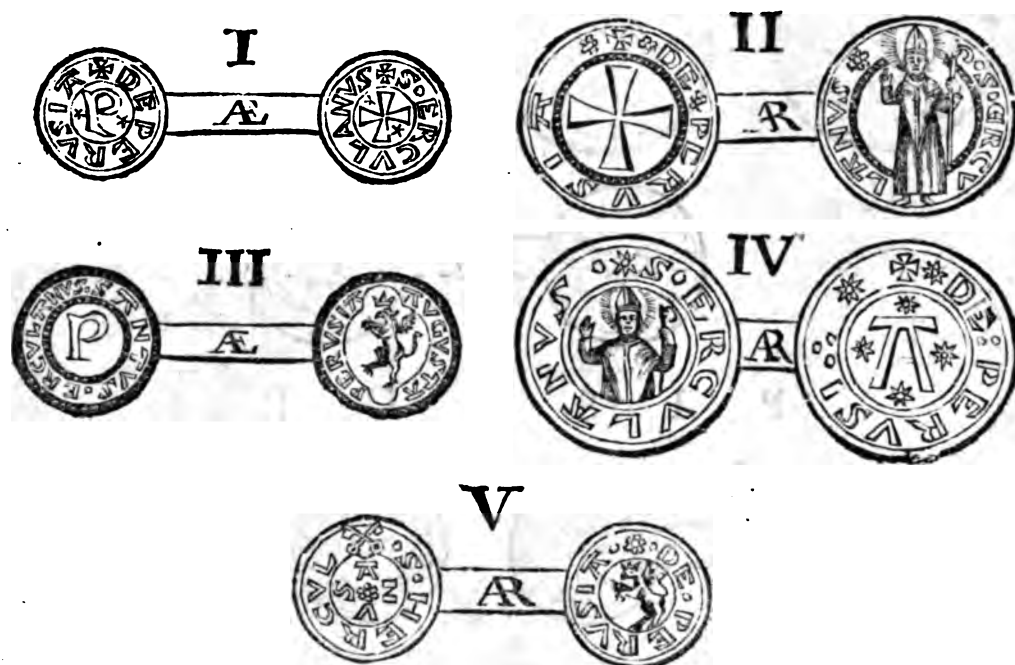

PATAVII, ET CARRARIENSIUM.

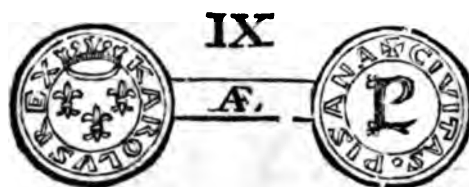
P E R U S I A E.

P I S A R U M.

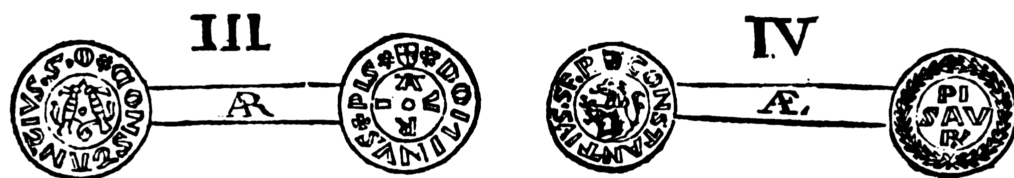

VII
VIII
Æ

IX
Æ.
CIVITAS PISANA

P I S A U R I.

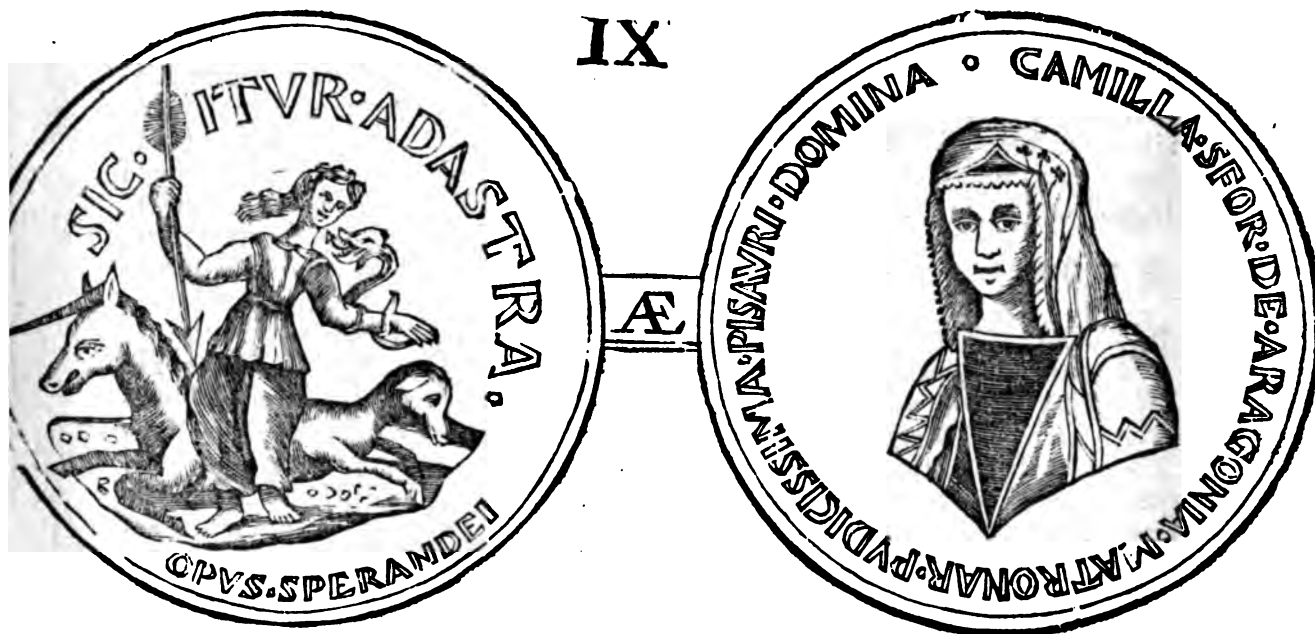

I
Æ
II
Æ

III
Æ
IV
Æ.
PI SAV RI

V
Æ
VI
Æ

VII
Æ
VIII
Æ
PV BLICAE COMMO DITA TI

IX.

P L A C E N T I A E.

R E C I N E T U M.

R*ecineti* quoque Civitas in Marchia Anconitana olim jure Monetae fruebatur. Teftem habeo Nummum aereum, in Mufeo Bertacchinio adfervatum. Ibi Leo confpicitur pedibus anterioribus erectis. In limbo leguntur hae literae: DE RECA-

CANETO. Aream posticae Crux implet. In circuitu S. FLAVIANVS Recinetensium Protector.

Romae Franciscus Victorius Eques alium Nummum possidet cum hisce literis in antica: DE. RECANETO. In postica: S. MARIA.

REGIUM LEPIDI.

NUllum *Regiensis Urbis* Nummum percussum ante Annum Christi MCCXXXIII. videre hactenus potui. Haec autem de Regiensibus ad eum Annum habet Auctor Chronici Regiensis, editi Tom. VIII. Rer. Italicarum. *Eo Anno primò incepta fuit Moneta Reginorum*. Adde & Panciroliun in Historia Rer. Regiensium (cujus autographum Estensis Bibliotheca adservat) ita de Regiensibus scribentem: *Primum Nicolai Maltraversii Antistitis nomine, penes quem hoc jus residebat, cudere Monetam coeperunt. Unde aliqua etiam hodie Numismata cum hac inscriptione visuntur.* NICOLAVS EPISCOPVS: *ab altera verò parte legitur:* FRIDERICVS IMPERATOR: *quod Aenobarbi beneficio id Antistiti nostro jus olim concessum fuisse significat.* Non ex Friderici Aenobarbi, sed ex *Friderici II.* Augusti tunc imperantis dono putandum est, Praesulem Regiensem tunc pecuniam signare coepisse. Is fortasse tunc Reipublicae Regiensi praeerat, quum certum sit, tunc viguisse Rempublicam Regiensem, neque in temporalibus fuisse Urbem Episcopi auctoritati subjectam. Fulvius Azzarius in Chronic. Episcopor. Regiens. quod itidem nondum luci redditum Estensis Bibliotheca complectitur, Nummos quidem se ejusdem Nicolai vidisse tradit, at nullum Friderici nomine insignitum. Ne mihi quidem id contigit. Ejusdem Episcopi Nummos utique proferam, sed nullum ibi nomen Imperatoris. Veram tamen Pancirolii sententiam reor, hoc est, primos ejus Nummos ita fuisse signatos. At quum subsequenti tempore Fredericus II. anathemate perculsus, ac demum Imperio privatus fuerit, hac de caussa ab ejus nomine inscribendo abstinuisse Episcopus videtur.

Itaque Primus Nummus argenteus, Regii apud Comitem Nicolaum Tacoli, & Mutinae in Museo Bertacchinio, ac penes Dominicum Vandellium adservatus, in area unicum N. offert, idest *Nicolaus*. In limbo legitur EPISCOPVS. In postica ramus cum foliis ad instar Lilii, & epigraphe DE REGIO. Pro solitario illo N. quod primo conspeximus, in altero simili Nummo apud Joseph Mariam Cattaneum H. scriptum videtur; sed legendum nihilosecius N. Neque enim audeo tribuere Nummum *Henrico* Regiensi Episcopo, qui Anno Christi MCCCI. sedere coepit, quum tunc Regiensi in Urbe dominaretur Azo VIII. Marchio Estensis.

Secundus Nummus aereus, Mutinae apud Bartholomaeum Solianum, effigiem Episcopi Sancti praefert cum epigraphe S. PROSPER, patronus videlicet Regiensium. In aversa parte scutum, in quo Crux, Urbis insigne, & inscriptio REGIVM.

Tertium argenteum adservat in suo Museo Bertacchinius. Ibi caput Principis visitur cum literis circum exaratis: DIVO HERC. DVCI. Is est *Hercules I.* Estensis, Dux Ferrariae, Mutinae, Regii &c. qui Anno Christi MCCCCLXXI. dominari coepit. In aversa parte Crux, & COMVNITAS REGII.

Quar-

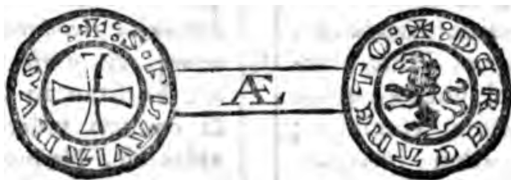
Quartum argenteum possidet Mutinae praelaudatus Dominicus Vandellius. Struem lignorum, veluti pyram, exhibet, super qua est Aquila, cum inscriptione HERCVLES DVX, idem videlicet, de quo in praecedenti. Aversa pars ejusdem Sancti Episcopi imaginem exhibet, circum quam leguntur hae literae: S. PROSPER. EPS. REGII.

Quinctus apud Bertacchinium & Solianum exsistens, ejusdem Ducis caput ostendit cum epigraphe: HERCVLES DVX. In postica Crux, & inscriptio: REGIVM OLIM AEMILIA. De hac appellatione vide Dissertationem XXI. *De Statu Italiae*.

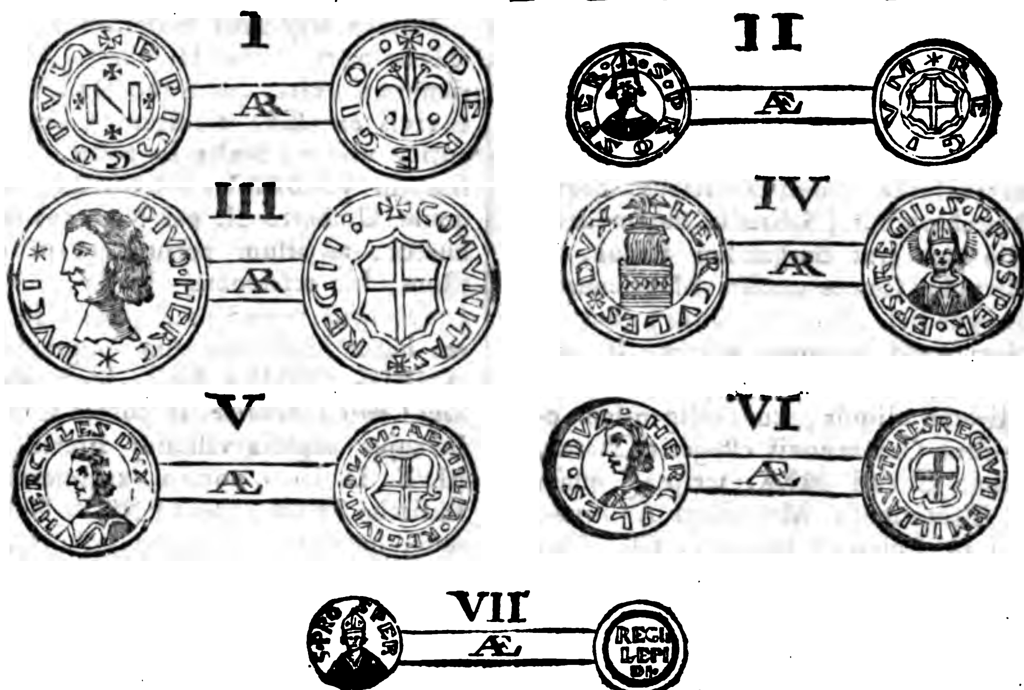
Sextus Nummus in eodem Museo Bertacchinio, praecedenti prorsus similis est, nisi quod in postica legitur inscriptio, bona Prisciani venia hisce verbis concepta: REGIVM EMILIA VETERES.

Septimus ibidem exsistens, minimi moduli est. Ibi effigies Episcopi cum literis S. PROSPER. In postica: REGII LEPIDI.

R E C I N E T I.

R E G I I L E P I D I.

SABAUDIAE COMITES ET DUCES.

NObilissima *Sabaudiensium Comitum* soboles, postea Ducum, quae titulum Regium a Cypro desumtum, addito diebus nostris Sardiniae Regno, luculentius confirmavit, inter alios suarum rerum Scriptores Samuelem Guichenonium habuit, qui Genealogicam Historiam Regiae illius Familiae amplissime conscripsit. Is autem & Nummos Sabaudienses, quotquot potuit, collegit. Ex ejus labore proficiam nunc ego. Attamen prius animadvertam, inclytam gentem illam plures dedisse *Humbertos*, & longe plures *Amedeos*. Hinc tenebrae in tribuendis uni potius, quàm alteri ejusdem nominis Nummis; quippe divinando tantùm interdum adsignantur. Nummum a Guichenonio productum lubens praetereo, quem is referendum esse putat ad *Beroldum*, Principem primum inter notos nobis e Sabaudiensi stirpe, qui circiter Ann. Christi MXV. floruisse creditur. Omitto, inquam, tum quod iis temporibus non legamus jus Monetae fuisse datum Comitibus, neque Marchionibus (Sabaudia autem aevo illo pars erat Burgundici Regni, & Beroldus Comes tantùm Mauriennae, Burgundici Regis Vassallus) tum etiam quod Nummus minime ille videatur, quum aversâ parte careat. Miretur aliquis, cur diligentiam ejusdem Guichenonii effugerit Charta, Anno Christi MXX. scripta, quam e Talveriensis Monasterii Archivo, siti in Aniciensi Dioecesi, Clarissimi Monachi Benedictini e Congregatione Sancti Mauri, Martene & Durand, sese accepisse tradunt, ab ipsis edita Tomo I. pag. 140. Thesauri Novi Anecdotorum. Dubitationem fortassis ingesserunt Guichenonio prima Chartae illius verba, quae nihil sapiunt mores Saeculi, quo scripta fertur, scilicet: *Beraldus de Saxonia, Prorex Arelatensis pro Rege potentissimo Radulfo, & ab Augusta Majestate Imperii creatus Vicarius*. Et infra: *Monasterium Talluere, quod fundavit Dominus meus Rex;* quum Guichenonius ipse tabulas protulerit, in quibus fundatio ejusdem Monasterii tribuitur non Radulfo Regi, sed *Ermengardi Domni Rodulphi Regis Conjugi*. Infra etiam commemorantur *Feuda*, quibus idem Monasterium fruebatur. Denique ibi legitur: *Actum in eo loco de Talueris, laudante Domino meo Imperatore, & genito meo carissimo Umberto*. Forsitan in his aliquid peregrini & confitti videre Guichenonius sibi visus est. Neque ego ejusmodi Chartam innuo, uti germanum foetum, sed ut in eam diligentius Eruditi inspiciant.

Primus argenteus Nummus a Guichenonio tribuitur Humberto Mauriennae Comiti, qui Anno MXLVIII. e vivis excessisse traditur. Crux in antica visitur. Stella in postica. Inscriptio VMBERTVS COMES. Sed quum Umberto II. par Nummus tribuatur, ad illum potius, quàm ad istum, hic referendus videtur.

Secundus argenteus Aquilam in area habet bicipitem cum epigraphe: AMEDS COMES SAB. idest *Amedeus Comes Sabaudiae*. In postica Crux, in cujus angulis visuntur literae A. M. E. D. idem nomen exprimentes. In limbo PEDEMONTENSIS. Nummum hunc Guichenonius tribuit *Amedeo II.* Sabaudiae Comiti, qui circiter Annum MLXXX. vitam cum morte commutasse fertur. Verùm ab ejus opinione discedere cogor. Longe

ge enim serius adinventa creditur Aquila biceps; & fortasse nondum Principi illi *Pedemontensis* appellatio conveniebat. Quare ad unum ex subsequentibus Amedeis referendus mihi creditur Nummus.

Tertius Crucem praefert cum literis AM. COMES. In posticâ Stella & epigraphe SABAVDIE.

Quartus Crucem in antica exhibet, in cujus angulis literae sunt A. M. E. D. & in limbo AMEDEVS. In aversa parte Stella cum literis COMES SABAVD. Ambos hosce Nummos Guichenonius tribuit eidem *Amedeo II. Comiti*: sed duntaxat divinando, quum ad posteriores pertinere possint, incertumque sit, an tunc liceret Comitibus iis pecuniam signare.

Quinctus argenteus *Humberto II.* tribuitur, qui Anno Christi MCIII. vitâ functus dicitur. In antica Crux, & VMBERTVS COMES. In postica conspicitur Stella, & epigraphe SECVSIA, nunc *Susa*.

Sextus argenteus ad *Amedeum III.* spectare creditur, qui Anno Christi MCXLIX. vivere desiit. Aream implet litera A. significans *Amedeum*. Circumstat inscriptio: COMES. DE. SABAVD. In postica Scutum cum Cruce & literis IN ITALIA MARCHIO.

Septimus ad eumdem refertur. Crux ibi cum duabus pilis in area. Tres pilas postica ostendit. Inscriptio AMEDEVS. COMES. SECVSIA.

Octavus aureus ad *Humbertum III.* spectat, qui Anno Christi MCLXXXVIII. e vivis abiit. In area visitur H. initialis litera nominis *Humbertus*. In limbo: COMES. DE. SABAVDia. In aversa Scutum cum Cruce, quae insigne est Regiae Sabaudiensis Familiae. Circumstat epigraphe: IN. ITALIA. MARCHIO.

Nonus aereus ad *Thomam I.* pertinere creditur, qui Anno Christi MCCXXXIII. ad plures abiit. Cernitur ibi scutum cum Cruce & casside superposita, & literis TS. HT. quas pro suo arbitrio, & sine pari exemplo Guichenonius interpretatur *Thomas Humberti*. In postica duo laquei, & in medio F. E. R. T. quas literas, unicam tamen vocem efformantes, *Divisiam*, ut ajunt, illius Principis, aliorumque Sabaudiensium, idem Guichenonius putat. Pedemontani Scriptores somnia multa congessere in ejusmodi Divisiam. Mihi laudanda videtur conjectura doctissimi Du-Cangii in Glossar. Latin. qui ex Michaële Scoto de Physionomiâ Cap. 56. animadvertit, *Fert*, & *Confert* credita fuisse auguria, nunc bonum, nunc malum eventum portendentia. Neque omittendum, *Fertones* pecuniae genus fuisse, olim perquam celebre. An eorum mentio ad hasce tenebras eliminandas inservire quidquam possint, alii videant.

Decimus argenteus Nummus per divinationem tribuitur *Amedeo IV.*, qui Anno Christi MCCLIII. diem clausit extremum. Aquila visitur in area, & circum literae AMD. COMES SABAVD. Crux Principum Sabaudiensium tessera in posticâ, & epigraphe IN ITALIA MARCCHO, idest *Marchio*.

Undecimum argenteum adservat Placentiae in suo Museo Reverendiss. Chiappinius Abbas. Aut ad eumdem *Amedeum IV.* aut ad *Amedeum V.* referendus videtur. In anticâ biceps Aquila visitur cum epigraphe AMEDS COMES SAB. In posticâ Crux, in cujus angulis hae literae A. M. E. D. ejusdem Principis nomen referentes, cum inscriptione circum ductâ: SABAVDIESIS. Vidimus

mus supra secundum Nummum in inscriptione, & Aquilâ partis anticae, similem huic omnino esse, ac duntaxat in inscriptione partis aversae ab hoc differre. Ibi quippe *Pedemontensis*, heic *Sabaudiensis* legitur.

Duodecimus aereus *Bonifacio Comiti* tribuitur, qui Anno Christi MCCLXIII. naturae debitum solvit. Aream implet litera B. ejus nomen indicans. In limbo COMES SABAVD. Postica exhibet Scutum cum Cruce & literis circumpositis MARCH*io* IN ITALIA.

Decimum tertium mihi inspiciendum e suo Museo obtulit Alexander Bertacchinius Mutinensis. Ad *Petrum Comitem* spectat. In area legitur Divisia FERT, de qua supra fuit mentio. Additur epigraphe PETRVS COMES SABA. In aversa parte Crux Sabaudiensis cum literis: IN ITALIA MARCH*io*. Hic Princeps Anno Christi MCCLXVIII. e vivis sublatus est.

Decimus quartus argenteus ad *Philippum Pedemontis Comitem, & Principem Achajae* pertinere putatur, qui Anno Christi MCCCXXXIV. diem suum obiit. In areâ litera P. illius nomen referre potest. In circuitu legitur PRINC. MARCC. (idest *Marchio*) ITAL. In postica Scutum cum Cruce, & literis circum exaratis: COMES SABAVDIE. Sed quum nulla Achajae mentio sit in Nummo, si quis eum tribuat *Petro* nuper memorato, fortassis temeritate careat.

Decimus quinctus argenteus eumdem certe Philippum Principem designat. Visitur ibi Crux cum quatuor pilis in angulis & epigraphe PHILIP. PRINCEPS. In postica Stella cum quinque pilis circum, & literis TORINVS CIVIS, idest *Civitas*. Haec antiqua videtur Tessera

A Taurinensis Urbis, quae nunc tribus Stellis utitur. Vide supra Nummos Humberto Primo & Secundo tributos. Nisi Principes ii dominati tunc fuerint Taurino, ad posteriorem Humbertum Tertium Nummi illi pertinere videntur.

B Decimus sextus argenteus Aquilam bicipitem in area praefert. Multa inter Eruditos, ac praecipue a Du-Cangio in Dissertatione de Nummis inferioris aevi, & ab Heineccio in Lib. de Sigillis, disputantur de origine symboli hujus. Missa omnia facio. Certe videas, ineunte Seculo Christi Decimoquarto in usu fuisse *Aquilam bicipitem*, ejusque etiam meminit Joannes Villanius illius temporis Scriptor. Graeci Imperatores
C hanc tesseram primi usurpasse creduntur. Veri simile est, Philippum Sabaudiensem vel ad eorum imitationem, vel quod ab eis Privilegium acceperit, ejusmodi Aquilâ usum fuisse. Additur in circuitu epigraphe PHILIPVS. DE. SAB. In postica Crux, in cujus angulis P. H. I. L.
D ejusdem nominis initiales; & in limbo PEDEMONTENSIS.

Decimus septimus aureus ad imitationem Florenorum, qui Florentiae cudebantur, percussus ab eodem Principe creditur. In antica Scutum cum Cruce, tesserâ gentiliciâ Principum Sabaudiensium. Superstat Scuto cassis, & huic Leo erectis pedibus.
E Haec ibi inscriptio: PRINCEPS ACCHAYE. In postica Praecursoris imago cum literis S. IOHANNES B. idest *Baptista*.

Decimus octavus aureus *Amedeo V.* tribuitur, qui Anno MCCCXXIII. morti succubuit. Lilium praefert cum epigraphe AM. COMES. In aversa parte Praecursor Domini, & in limbo S. IOHANNES B. Uti infra monebo,

nebo, deflexit a vero Guichenonius, dum arbitratus eſt, cuſum hunc Nummum ob aliquod foedus ab Amedeo initum cum Florentinis. Nihil aliud is eſt, niſi Florenus aureus, quem tum ipſe Comes Sabaudiae, tum alii Principes ad imitationem Florentinorum percuſſere.

Decimus nonus argenteus ad eumdem *Amedeum V.* ſpectans, exhibet Scutum cum Cruce gentilicia, & caſſide ſuperpoſita. Adjungitur inſcriptio: AMEDEVS D. GRA. COMES. Crux in poſtica cum quatuor Roſis in angulis & epigraphe SABAVD. IN ITALIA MARCHIO.

Vigeſimus argenteus ad eumdem *Amedeum V.* ſpectare videtur, & Diviſiam FERT praeferre a Guichenonio creditur; quod ego non video. Circumſtat epigraphe AMEDEVS COMES. In averſa parte Crux Sabaudienſis & literae: SABAVDIE.

Vigeſimus primus ad *Amedeum* ipſum pertinere putatur. Literam A. in area exhibet, quae cum reliquis literis in circuitu conjungenda eſt, nempe MED. COMES SABAVDIE. Facies averſa Cruce gentilicià eſt inſignita, & literis MARCH*io*. IN. ITALIA.

Vigeſimus ſecundus aureus ad *Amedeum VI.* pertinet, qui Anno Chriſti MCCCLXXXIII. ex humanis abiit. In antica viſitur Scutum cum Cruce Sabaudienſi, & epigraphe: AMEDEVS COMES SABAVDIE DVX. In poſtica Crux, & inſcriptio CHABLII. ET AVGTE (ideſt *Auguſtae*) ITALIAE. MARCHIO. ET. PRE. ideſt *Princeps*, aut *Praefectus*. Titulus *Ducis* non ad *Sabaudiam*, ſed ad *Chablium* (nunc *Chablais*) eſt referendus.

Vigeſimus tertius argenteus effigiem Principis ejuſdem praefert, in- A ſigne Ordinis equeſtris a ſe inſtituti ad collum gerentis, dexterâ enſem nudum, ſiniſtrâ Scutum cum Cruce gentilicià tenentis. Epigraphe haec additur: AMEDEVS COMES SABAV*diae*. In poſtica Crux, circum quam quatuor FERT. laqueis intermixta. Limbus inſcribitur his vocibus: DVX CHABLASII. IN ITA- B LIA MARCH*io*.

Vigeſimus quartus aureus ad *Amedeum VII.* ſpectat, qui Anno Chriſti MCCCXCI. vitam cum morte commutavit.

Vigeſimus quinctus aureus *Amedeum VIII.* refert, qui primus Sabaudiae Dux eſt renuntiatus Anno Chriſti MCCCCXVI. & Papa ſub nomi- C ne Felicis V. Anno MCCCCXXXIX. creatus, vitâ demum functus eſt Anno MCCCCLI. In antica effigies Sancti Mauricii viſitur, haſtam dexterâ, Scutum cum Cruce Sabaudienſi ſiniſtrâ tenentis, ad cujus pedes proſtratus cernitur Amedeus ipſe Dux. Haec ibi epigraphe: AMEDEVS DVX SABAVD. P. ideſt *Primus*, aut *Princeps*, D ſive *Pedemontis*. In averſa parte Scutum conſpicitur, eamdem Crucem praeferens cum Laqueis hinc inde, Ordinem equeſtrem ſignantibus, & rictu Leonis alati. Adſunt literae AMEDEVS DVX SABAVDIE.

Vigeſimus ſextus argenteus ad eumdem Principem pertinens, in antica Scutum habet cum Cruce gentilicia, E & epigraphe AMEDEVS SABAVDIE DVX. In poſtica iterum Crux, & literae: IN ITALIA MARCHIO PRINC*eps* P. ideſt *Pedemontis*.

Vigeſimus ſeptimus aureus a Ludovico Duce cuſus, Scutum cum Cruce & Laqueis circumpoſitis exhibet, additâ Diviſiâ FERT ſupra Scutum. Epigraphe LVDOVICVS. D. (ideſt *Dux*) SABAVDIE PRINCEPS.

CEPS. In altera facie altera Crux cum lemmate DEVS IN ADIVTORIVM MEVM INTENDE. Hic Princeps Anno Christi MCCCCLXV. decessit.

Vigesimus octavus aureus ejusdem Principis armati, & equo insidentis effigiem offert cum epigraphe LVDOVICVS DVX SABAVDIE. Aversa facies Scutum cum Sabaudiensi Cruce continet, Divisiâ FERT hinc inde collocatâ, & literis MARC*h*IO IN ITALIA PRIN*ceps*.

Vigesimus nonus argenteus effigie ejusdem Principis insignitus est cum epigraphe LVDOVICVS DVX SABAVDIE MARC*hio* ITALIAE. In postica visitur sacra Syndon Taurinensis cum literis SANCTA SYNDON DOMINI IESV CHRISTI.

Trigesimus argenteus ab eodem *Ludovico Duce* cusus, effigiem ipsius praefert cum epigraphe LVDOVI. D. G. DVX SABAV. MARCHIO IN ITALIA. In posticâ eadem sacra Syndon mulieris manibus protensa. Haec epigraphe: SANCTA SINDON D. N. IESV. MIIII. LIII. idest Anno Christi MCCCCLIII.

Trigesimus primus argenteus a *Beato Amedeo Duce* percussus Scutum cum Cruce Sabaudiensi & Laqueis ostendit. Inscriptus est his literis: AMEDEVS DVX SAB. Postica & ipsa alteram Crucis figuram exhibet cum literis IN ITALIA MARCH*io*. E vivis abiit piissimus hic Princeps Anno Christi MCCCCLXXII.

Trigesimus secundus argenteus *Philiberti I.* Sabaudiae Ducis effigie ornatus conspicitur cum epigraphe PHILIBERTVS. DVX. SABAVDIE IV. In postica imago Sancti Martyris Mauricii cum literis circum positis SANCTVS MAVRITIVS. Dux iste immaturâ praereptus est morte Anno Christi MCCCCLXXXII.

A Trigesimus tertius aureus ad *Carolum I.* Sabaudiae Ducem spectat, qui Anno Christi MCCCCXC. regnare ac vivere desiit. In antica visitur illius effigies equo insidentis cum inscriptione circum ductâ: KAROLVS DVX SABAVD*iae*. In postica Scutum cum gentilicia Cruce & Divisiâ FERT, additis in circuitu his vocibus:
B MARCHIO IN ITALIA PRINC.

Trigesimus quartus aureus eamdem praefert effigiem, hisce literis in limbo ornatam: KAROLVS DVX SABAVDIE ET. Posticam implet insigne Sabaudiensium Ducum, atque additur lemma: SIT NOMEN DOMINI BENEDICTVM.

C Trigesimus quinctus argenteus ejusdem *Caroli I.* effigie ornatus, hanc exhibet inscriptionem: KAROLVS. D*ux*. SABAVDIE. MAR*chio*. ITA*liae*. In postica Scutum gentilicium, Divisia FERT, & lemma XPS VINCIT, XPS REGNAT, XPS INPER*at*, desumtum e Nummis Francorum Regum.

D Trigesimus sextus argenteus Crucem cum quatuor pilis in antica habet, & in limbo CAROLVS. Postica praefert Laqueum Ordinis equestris, & epigraphen IN ITALIA MARC*hio*.

Trigesimus septimus argenteus ejusdem effigie insignitus. literas in circuitu descriptas offert: KAROLVS. DVX. SABAVDIE. G. In posticâ
E Crux gentilicia, & lemma XPS. RES*urrexit*. VENIT IN PACE DEVS.

Trigesimus octavus argenteus, parum a praecedenti dissimilis est.

Trigesimum nonum, Mutinae adservat, aereum quidem, in suo Museo Alexander Bertacchinius. Mihi creditur pertinere ad praelaudatum *Carolum I.* Scuto gentilicio ornatus est

est cum epigraphe CAROLVS DVX SABAVDIE... In aversa facie Crux visitur, & inscriptio: PRICEPS ET MAR*chio*. IN ITALIA.

Quadragesimus argenteus Scutum gentilicium Sabaudiensis Familiae ostendit cum hisce circum positis literis: CAROLVS II. DVX. SABAVD. Posticam Crux occupat, Ordinem equestrem Sancti Mauricii indicans, cum epigraphe S. MAVRICIVS. S. M. Hunc Nummum Guichenonius tribuendum putat *Carolo I. Duci*, quamvis *Carolus II.* inscribatur, & in duobus sequentibus *Secundus* identidem appelletur; eâ ratione ductus, quod ibi dicatur *Dux V.* Sit apud eum fides. Certe petat aliquis, cur *Carolus Bonus*, Sabaudiae *Dux IX.* se postea *Carolum II.* in suis Nummis dixerit. Neque sane, quod *Carolo I.* fuerit alter frater natu major ejusdem nominis, patri praemortuus, sat fuit, ut idem *Carolus I.* appellaretur *Secundus*, quum dominari coepit. Vide infra Nummum XLII.

Quadragesimus primus argenteus Scutum praefert, in quo insignia Sabaudiensis Familiae, & Cyprici Regni apparent. Haec ibi epigraphe: KROLVS SECVNDVS DVX SABAVDIE V. In posticâ effigies Sancti Mauricii cum lemmate *Domi*N*u*S ILLVMINACIO ET SALVS M*ea*.

Quadragesimus secundus argenteus quinque tesseras offert, indicantes Sabaudiensem Ducatum, Caballicum agrum, Augustam Praetoriam, & Principatum sacri Romani Imperii. Circumstat inscriptio KROLVS SE*Cundus* DVX SABAVD. V. Uti praefatus sum, Guichenonius *Carolo* I. tribuit hos quoque Nummos, eâ ratione permotus, quod hic Princeps dicatur *Dux Quinctus*. Sed fieri-ne

A potest, ut post V. legatur etiam I.? quae literae non Ducem Quinctum, sed VI*carium Imperii* designarint. In postica visitur Crux, & in limbo legitur haec inscriptio: KBLAS ET AVG. S. ROM. IMP. P. idest Dominus Provinciae *Chablais*, & Civitatis *Augustae* Praetoriae, & *Sacri Romani Imperii Princeps*.

B Quadragesimum tertium aereum, Mutinae in Bertacchinio Museo vidi. Ibi Insignia gentilicia Sabaudicae Familiae sese offerunt in scuto. Circumstant literae: KROLVS SECONDVS. In aversa parte DVX. SABAVDVS. R. Et in area R.

Quadragesimus quartus argenteus ad *Philippum* Sabaudiae Ducem pertinet, C qui Anno Christi MCCCCXCVII. finem vivendi fecit. Anticam implet imago hujus Principis, cum epigraphe PHILIPVS DVX SABAVDIE VII. In postica Crux Sabaudiensium Principum tessera cum Laqueo, scilicet cum insigni Ordinis militaris & Divisiâ FERT. Additur lemma: A D*omi*NO FACTVM D EST ISTVD.

Quadragesimus quinctus ad eumdem Principem referendus, scutum praefert cum gentilicia Cruce, adjectis duobus Laqueis, & circumpositâ hac epigraphe: PHILIPVS DVX SABAVDIE. Altera Crux in postica cernitur, Ordinem militarem Sancti Mauricii indicans, cum epi- E graphe: PRINCEPS MARCHIO IN ITA*lia*.

Quadragesimus sextus, Quadragesimus septimus, & Quadragesimus octavus parum dissimiles, exhibent effigiem *Philiberti II.* Ducis Sabaudiae, qui Anno Christi MDIV. immaturo fato sublatus fuit e vivis. Haec illius inscriptio: PHILIBERTVS DVX SABAVDIE VIII. In po-

postica Scutum cum Sabaudiensi Cruce & Divisia FERT, & Laqueo. Ibi hoc lemma: IN TE DOMINE CONFIDO. T.

Quadragesimum nonum aereum Nummum hisce additum volo, quem Mutinae adservat in suo Museo Bertacchinius. Incertus tamen sum, an spectet ad Regiam Sabaudiensium Principum Familiam. In antica conspicitur Aquila alis expansis. E literis circumpositis partim exesis hae supersunt B.... D.... F.... COMES DE. CIANI .... In postica effigies Sancti Mauricii palliati, manu baculum nodosum gerentis. Additur epigraphe SANCTVS MAVRICIVS. Suspicabar ego, heic designari Comitem quempiam *Decianae*, cujus Nummum supra attuli. Verùm in ejus Nummis occurrit non Sanctus Mauricius, sed *Sanctus Alexander*. Quum verò celeberrimus in Sabaudia sit *Sanctus Mauricius*, eruditis Taurinensibus perpendendum relinquo, an heic fortè designetur aliquis *Comes de Cianbery*.

Ceterorum Ducum Sabaudiensium Nummos omitto, ne fines mihi propositos transgrediar.

SALUTIARUM MARCHIONES.

NUmmos duos argenteos proferam, ad *Marchiones Salutiarum* spectantes. Primum in suo Museo adservat Placentiae Reverendiss. Abbas Chiappinius. Ibi effigies Principis visitur cum inscriptione: LVDOVICVS M. (idest *Marchio*) SALVTIARVM. In aversa parte conspicitur imago Sancti viri equo insidentis cum literis in limbo: SANCTVS CONSTANTIVS. Is est *Ludovicus I.* Salutiarum Marchio, qui Anno Christi MCCCCLXXV. finem vivendi fecit; aut *Ludovicus II.* ejus filius, qui Anno eodem patri in dominatione successit.

A

Alterum Mutinae mihi exhibuit Alphonsus Ferrarius, sed literis excisis. Visitur Sanctus vir equo insidens, & manu vexillum tenens cum epigraphe SANCTVS CON.... idest *Constantius*. In altera facie occurrit insigne gentilicium in scuto, cui cassis superstat, Aquilam coronatam gerens cum literis SALVTIARVM M..... nempe *Marchio*. Aereus exstat apud Illustriss. Abb. Vicecomitem Mediol.

B

In praelaudatis Chiappinio, & Bertacchinio Museis exstant alii Nummi percussi a *Michaële Antonio*, atque a *Francisco* Marchionibus Salutiarum. Sed quia ultra terminum mihi praestitutum excurrunt, eos praetermitto.

C

SENAE, sive SENA.

IN Dissertatione L. *de Civitatum Libertat.* Privilegium evulgabo, in quo Henricus Sextus Romanorum Rex Anno Christi MCLXXXVI. *Octavo Kalendas Novembris*, jus cudendae pecuniae Senensi Reipublicae hisce verbis concedit: *Item ex uberiori gratia benignitatis nostrae, Regiâ, qua fungimur, auctoritate concedimus ipsis Senensibus potestatem cudendae & faciendae Monetae in Civitate Senensi.* Ejusdem Privilegii meminit etiam Jugurtha Thomasius Lib. 3. Histor. Senensis. Attamen ante illud tempus minime defuisse videtur Senensi Populo ejusdem Monetae praerogativa. Etenim in Charta Anni MCLXXX. quam habes in Notis Cl. V. Benvoglienti ad Statuta Pistoriensia, in hoc Opere edita, Christianus Moguntinus Archiepiscopus, Imperialis per Italiam Legatus, Senensi Populo haec

D

E

haec pollicetur: *Citius, quam potero, Sereniſſimo Imperatori noſtro Frederigo Privilegium confirmationis veſtrae Monetae, ad laudem & totius Civitatis honorem, faciam ſine fraude componere.* Ad haec in nuper memoratâ Diſſertatione Quinquageſimâ alteram Chartam edam Anno ipſo conſcriptam *Menſe Junii*, hoc eſt, quatuor ante Menſes, in qua continetur *forma compoſitionis, per quam Senenſes veniunt ad gratiam Domini Imperatoris, & Regis Henrigi.* Ibi ſtatutum, ut Senenſes Imperatori ac Regi *reſtituant ac reſignent omnia Regalia, jura & juriſdictiones, quae pertinent ad Imperium infra Civitatem & extra, & nominatim Monetam, & pedagium, ſive teloneum, quam facere conſueverunt vel faciunt.* Quare ante Annum Chriſti MCLXXXVI. jure Monetae fruebantur Senenſes. Ejus Populi Nummos, quos hactenus conſpicere mihi licuit, nunc profero.

Primum argenteum poſſideo ego. In area ibi occurrit unum S. nomen *Senae*, ſive Senarum, indicans. In limbo legitur SENA VETVS. In averſa parte Crux viſitur cum epigraphe ALFA ET CIϽ, ideſt *Omega*.

Secundus argenteus ab Huberto Benvogliento Cl. V., dum in vivis erat, ad me miſſus, quamquam non idem, adeo tamen praecedenti ſimilis eſt, ut nihil addendum habeam: niſi quod Omicron pro Omega ibi ſcriptum eſt, atque ED pro ET, ex quo intelligis vetuſtatem ET immutati, quum a vocali ſubſequens verbum inchoatur.

Tertius aureus, Mutinae a Joſeph Maria Cattaneo adſervatus, idem S. in area praefert, cum literis in circuitu CIVITA*s* VIRGO SENA VETVS. In averſa parte Crux cum literis ALPHA ET O (pro *Omega*) PRINCIPI*um* ET FIN*is*. In aliis Nummis non *Civitas Virgo*, ſed *Civitas Virginis* legitur: atque id ad mentem Senenſium.

Quartus argenteus apud eumdem Cattaneum, praeter S. in area, hanc epigraphen gerit: SENA VETVS CIVITAS VIRGINIS. In altera parte eadem inſcriptio atque antecedens. Similem Nummum alterum, diverſae tamen formae, adſervat Mutinae Palladius Turrius vir nobilis; ibique in ſummitate ſcutulum conſpicitur cum quodam inſigni.

Quinctus argenteus in Muſeo Bertacchinio Mutinae exſiſtit. Ibi conſuetum S. in area, ſed ita lemniſcatum, ut vix pro litera accipiatur. Epigraphe SENA VETVS. In poſtica (A) ALPHA ET O, pro Ω, *Omega*.

Sextus argenteus in eodem Muſeo habet S. in area, & in limbo CIVITAS VIRGINIS SENA VETVS. In poſtica inſcriptio ſimilis Tertio. Iſtorum Nummorum tempora deſignare difficillimum puto.

Septimus e Schedis Blanchinianis, Veronae in Muſeo Muſelliano adſervatis, depromtus fuit. Ibi SENA VETVS C. VIRGINIS.

Octavus ibidem exſiſtens, eamdem inſcriptionem in antica exhibet. In poſtica ſcutum cum inſignibus, quibus ſuperpoſitum G.

Nonus in eodem Muſeo adſervatus, neſcio ad quamnam Civitatem ſpectet. Eum ego inter Senenſes retuli, quod inſignia perquam praecedenti ſimilia videantur.

Quum autem verba facio de Senenſi Urbe, quam *Civitatem Virginis* appellatam vidimus, in mentem venit, Epheſios quoque olim, teſte antiquiſſimo Herodoto Lib. I. *Urbem ſuam dicaſſe Dianae*, ita ut Civitas illa evaſerit *Civitas Dianae*.

SENOGALLIA.

UNum Nummum, ad *Civitatem Senogalliensem* spectantem, exhibere possum, quem Romae in suo Museo adservat egregius eruditionis antiquae cultor Franciscus Victorius, Eques Sancti Stephani. Visitur ibi effigies Episcopi Sancti cum epigraphe S. PAVLINVS. SENOGA. Patronum Urbis censeo Sanctum Paulinum: quod tamen in Italia Sacra ab Ughellio adnotatum non vidi. In altera facie cernitur quadrupedis cujusdam effigies. Erit Eruditorum Senogalliensium uberiorem huic Nummo lucem ministrare.

SPOLETUM.

ILlustris hujus Urbis, quae per Saecula multa Ducatus amplissimi caput fuit, Nummum argenteum mihi procuravit Cl. V. Dionysius Andreas Sancassanius Scandianensis, nunc Medicus Comacli. In ejus antica visitur Crux cum literis circumstantibus: DE SPOLETO. In postica ha-

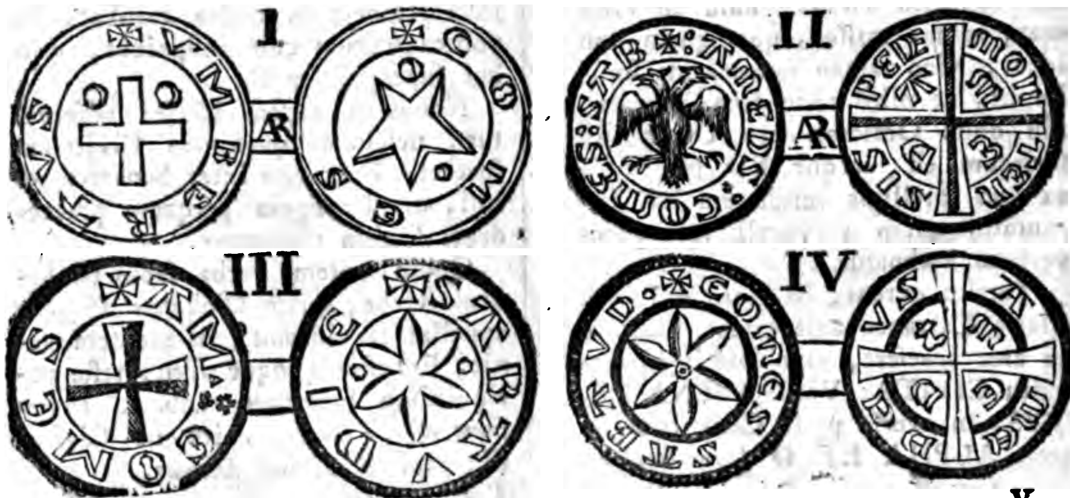
A betur epigraphe: S. PONTIANVS P. idest *Protector*, vel *Patronus* Urbis. Nullus dubito, quin plures alios Nummos, ad Spoletum pertinentes, diligentia posterorum exerat. Immo veri mihi simile prorsus videtur, vel sub Langobardis Regibus, & Francis Imperatoribus fuisse Spoleto praerogativam Monetae. Quum enim hoc

B jure fruerentur olim Ticinum & Mediolanum, Regiae Urbes, tum Luca uti caput Ducatus Tusciae, Beneventum uti caput insignis Beneventani Ducatus, ac Tarvisium uti caput Ducatus Forojuliensis: excogitare vix possumus, in illustri Ducatu Spoleti nulli Urbi contributum fuisse jus signandae pecuniae.

C Alterum Nummum huic additum volo, quem penes se servat amicus vir Franciscus Maria Joachini, Jurisconsultus Forosempronienfis. Ibi effigies Episcopi Pallium gestantis, cum literis in circuitu IOH*ann*ES.... A.... C. In aversa parte SPOLETANVS. Quis sit Johannes iste, exesae subsequentes literae me a di-

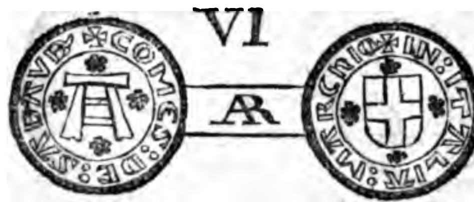
D vinando coërcent.

COMITUM SABAUDIAE.

V.

V

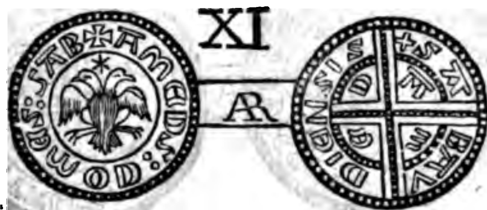

VI

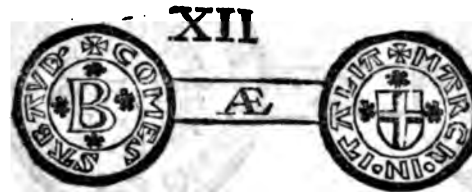

VII

VIII

IX

X

XI

XII

XIII

XIV

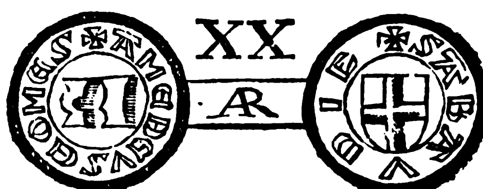

XV

XVI

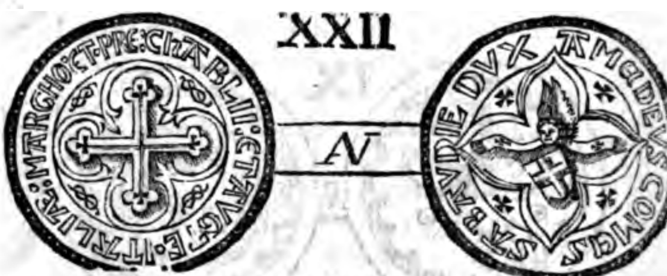

XVII
AV

XVIII
AV

XIX
AR

XX
AR

XXI

XXII
AV

XXIII
AR

XXIV
AV

XXV
AV

XXVI
AR

XXVII
AV

XXVIII
AV

XXX

SANCTA SINDON D. N. IESU XPI

AR

LUDOVI. D. G. DUX SABAU. MARCHIO. N. ITALIA

XXXI

AR

XXXII

PHILIBERTUS. DUX. SABAUDIE. IV

AR

SANCTUS MAURITIUS

XXXIII

KAROLUS DUX SAB

AV

MARCHIO ITALIA PRINC

FERT

XXXIV

KAROLUS DUX SABAUDIE ET

AV

XXXV

KAROLUS. D. SABAUDIE. MAR. ITA. 66

AR

XPS. VINCIT. XPS. REGNAT. XPS. INPER

FERT

XXXVI

CAROLUS

AR

MARC IN ITALIA

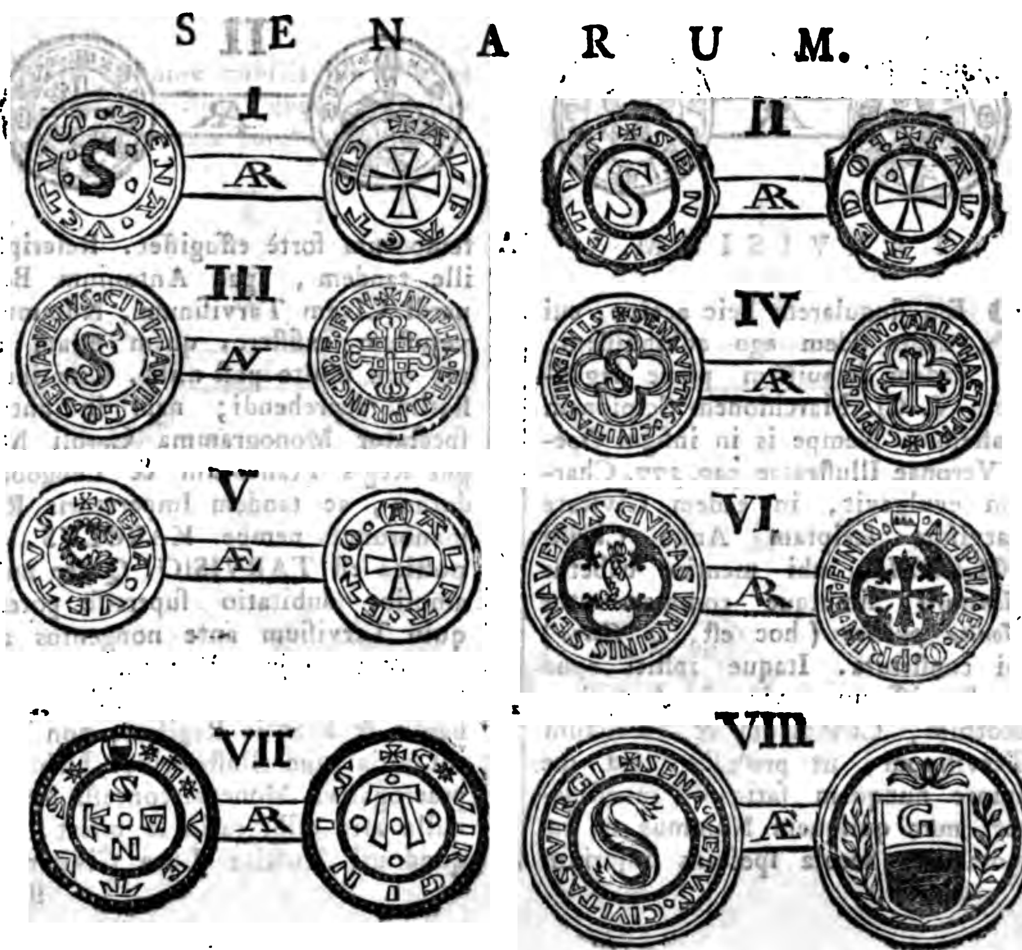

XXXVII
XXXVIII
XXXIX
XL
XLI
XLII
XLIII
XLIV
XLV
XLVI
XLVII
XLVIII

MARCHIONUM SALUTIARUM.

SENARUM.

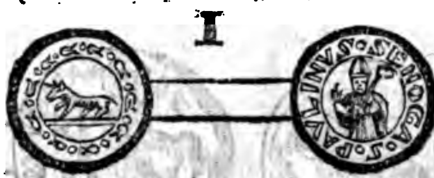

IX

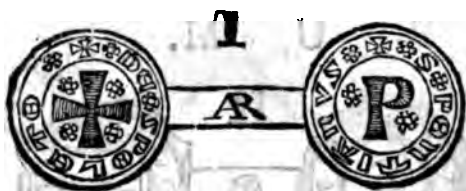

SENOGALLIAE,

I

SPOLETI.

I

II

TARVISIUM.

REm singularem heic accipe, cui aegre fidem ego adhibuissem, nisi vadem habuissem plane legitimum V. Cl. Marchionem Scipionem Maffejum. Nempe is in insigni Opere Veronae Illustratae pag. 377. Chartam evulgavit, in eadem Civitate Tarvisina scriptam Anno Christi DCCLXXIII. ubi mentio habetur *Monetarii*, simulque commemoratur *Monita publica* (hoc est, *la Zecca*) ibi constituta. Itaque institi apud praestantissimum virum Antonium Scottum, Canonicum & Patricium Tarvisinum, ut pro suo erga me amore nunquam fatigato investigaret, num quisquam Nummus ad remota illa Secula spectans injuriam

A temporum fortè effugisset. Rescripsit ille tandem, apud Antonium Bernardi Civem Tarvisinum, Nummum vetustum exsistere, quem etiam ad me non multo post misit. Carolinum statim deprehendi; nam in antica spectatur Monogramma Caroli Magni Regis Francorum & Langobardorum, ac tandem Imperatoris Romanorum, nempe KAROLVS. In
B postica est TARVISIO. Quare nulla amplius dubitatio superesse potest, quin Tarvisium ante nongentos annos & ultra jure Monetae frueretur. Cur autem Civitati illi sub Langobardis & Francis Regibus, non verò tot aliis tunc illustrioribus Urbibus, praerogativa Monetae concessa fuerit, nulla alia mihi ratio se offert, nisi quod uti Tusciae Luca Civitas desti-

ſtinata iis temporibus fuit, ut ibi cuderentur Nummi, ita Tarviſium ejuſmodi honore donatum fuerit pro Ducatu Forojulienſi. Sed fortaſſe Germanis poſtea in Italia dominantibus continuatum Tarviſinis minime fuit ejuſmodi jus. Mihi ſane nondum ullus alius Nummus occurrit, antiquis iis Seculis in ea Urbe percuſſus. Ceterum ſubſequutis Seculis ab Imperatoribus conceſſa fuit Epiſcopo Tarviſino Moneta publica ejus Urbis, immo & ipſa Civitas, uti vetera monumenta teſtantur.

Alterum quoque Nummum diverſi moduli addo, qui poſt haec ſcripta delatus eſt: rari quippe ſunt id genus Nummi.

TAURINUM.

QUo tempore nobilis iſta Civitas ſui juris fuit, neque Principibus Sabaudienſibus parebat, percuſſit hunc Nummum argenteum, rarum profectò, quem mihi ſuppeditavit Joſeph Maria Cattaneus Civis Mutinenſis. Poſt Friderici II. Auguſti mortem, quae Anno Chriſti MCCL. contigit, Thomas Comes Maurienneniſis Taurinenſi Urbe potitus fuit. At is Anno MCCLV. aut potius ſequenti, ſeditione obortâ, a Civibus Taurinenſibus in vincula conjectus fuit, atque Aſtenſibus inimicis traditus. Quare eodem Saeculo Nummus iſte cuſus videtur, in cujus antica viſuntur inſignia, ut opinor, ipſius Civitatis, cum tribus aſteriſcis hinc inde diſpoſitis, & literis MONETA TAVRINENSIS. In poſtica ſpectatur Aquila alis apertis, & circumſtant literae: CIVITATIS IMPERIALIS.

TARVISII.

TAURINI.

VERONA.

INter Italici Regni Civitates, quae primae officinam Monetariam habere meruerunt post antiquissimas illas, Ticinensem videlicet, Mediolanensem, Tarvisinam, atque Lucensem, enumeranda mihi est *Verona*. Certe *Veronensis* pecuniae memoria frequens occurrit in Chartis vetustis. Leguntur haec verba in Ferrariensi, Anno Christi MCXIII. exaratâ: *Et in omni festivitate Sancti Martini an-*
A *nualiter daturus sum vobis in vestro arbitrio porcum unum de precio Solidorum octo denariorum Veronensium, aut ipsos Solidos, quem suscipere volueritis; & in omni Nativitate Domini spallam unam, vel pullos duos*. Ita in altera pergamena Ferrariensi, Anno Christi MLXXVIII, scriptâ, mentio est *denariorum Venetorum*, ac *Veronensium*,
B uti ex ipsa patebit, evulgandâ heic mihi, ex beneficio supra laudati Joseph Antenoris Scalabrinii eruditi viri Ferrariensis.

Charta Emphyteusis Ferrariensis, Anno 1078.

IN nomine Sanctae & individuae Trinitatis. Anno Domini . . . . Millesimo Septuagesimo Octavo, Regnante Domino Einrico Imperatoris *Anno Vigesimo Secundo, IX. Kalendas Octubris, Indictione Secunda . . . . . Mazolino filius quondam Pagano de Rofredo de la Turre, & Winildo filius quondam Joculo de la Nure de Comitato Ferariensis. Uti me u . . . filius quondam David de Ugone de Rencia, seu filiis & heredibus vel successoribus . . . . . . per enfiteosin nomine jure a presenti die nobis concedere dignemini rem juris vestre proprietatis: idest trans flumen Reno in fundi Panicale, in loco ubi dicitur Gajo de Sertito, pecia una terra in integrum cum introito & exiteo suo usque in via publica, vel cum omnia super se & infra se abente in integrum, a pertica decipeda mensurata per longo, & per ambobus lateribus perticas octo & pedes novem: ab uno caput perticas septem, alio caput perticas sex: finis est ab uno latere ponis te Ursone Presbitero petitore, alio latere ponis te Donatho filius Nathale de Martini de Dominico. Ab uno caput ponis te Martinus Presbiter, qui vocatur Ricio, & Rusticello de Bonvicio: alio ca-*
C *put ponis te Petrus de Ermengarda, vel si quis ali adfines sunt. Ipsa jam dicta pecia terra in integrum, qualiter supra legitur damus nos suprascripti Mazolino, & Winildo tam per nos, quàm per Joculo nepote nostro filius quondam Rodulfo de Rofredo, tibi suprascripto Ursone Presbitero, tuique Successoribus & heredibus, ad habendum, tenendum,*
D *& possidendum, eâ vero ratione, ut non abeatis licenciam tu suprascriptus petitore, neque tuis succesoribus & heredi de predicta pecia terre in integrum, qualiter supra legitur, in estranea persona nec vendere nec donare, nisi si nobis oportunum fuerit optinere sit dominacio nostrisque heredibus, si justum precium dare voluerimus, sicut per*
E *bonos homines apreciatum fuerit; & si justum precium dare noluerimus, sicut per bonos homines apreciatum fuerit, licencia sit vobis eas dare in talis hominibus, qui de districto istius Comitato fuerit, excepto heredes* Comes Alberti, *& illorum Servis, & salva justicia dominica persolvend . . . & post comple-*

ta

m hereditas tua, qui supra petitore, Calcarios dandi ec enfiteosin in ocb ordine renoventur. Sic ita tamen ut exinde inferre debeo ego suprascriptus petitore, meisque successoribus & heredibus vobis, vestre dominacionis, vestrisque heredibus singulis quibuscumque Indictionibus pensionis nomine inc Denario Venecie uno, *ita ut dictum est, pensio persolvatur; & nos suprascriptis Mazolino, & Winildo promittimus tam pro nobis, quamque pro Joculo nepote nostro, nostrisque heredibus pro dicta pecia terre vineata, qualiter supra legitur tibi suprascripto Ursone Presbitero, tuisque successoribus & heredibus omni tempore ab omni homine defensare & auctorizare promittimus. Si qua vero pars contra ec enfiteosin ire temptaverit, & non conservaverit omnia qualiter supra legitur, det pars parti pene nomine....* Denariorum Veronensium Solidos triginta & ses; *& post penam solutam ec enfiteosin, sicut supra legitur, omni tempore in sua maneat firmitatem.*

A

Actum in Civitate Bononia .....

✠ *Alberto filius quondam Gerardo de Andrea de Gerardo, & Johannes filius Bonaldo de Ferraria, & Lamberto filius Ugone de Cazano, & Urso filius Ursoni de Andrea, & Pagano Sarto filius quondam Albezo Sarto, rogatis testibus.*

✠ *In Dei nomine ego Bonandus Notarius ec enfiteosin sic, ut supra legitur, scripsi.*

In Charta etiam Beatricis Comitissae Anno Christi MLXXIII. exarata, quam protuli in Dissertatione XI. *De Allodiis*, memorantur *centum Librae denariorum Veronensium*. Denique in concedendo jure Monetae Episcopo Patavino Henricus II. Augustus praecepit, ut pecunia cuderetur *secundùm pondus Veronensis Monetae*; uti supra vidisti in ejus Diplomate. Jus autem Patavinae Monetae ad Episcopum Civitatis illius spectasse, legimus in Diplomate Friderici I. Anno Christi MCLIV. Tom. V. Italiae Sacrae. En ergo Civitatis Veronensis Nummos, hactenus mihi oblatos. Atque utinam plures adferre licuisset.

B

Primus Nummus argenteus, tum Patavii apud Comitem Joannem de Lazara, tum Veronae apud Joannem Franciscum Musellium Archipresbyterum insignis Capituli Canonicorum Veronensium exsistens, in utraque facie ectypon praefert, inscriptionis tantùm situ immutato, nempe in area Crucem hisce literis circum exaratis: VERONA. In limbo CI ✠ EV ✠ CI ✠ IV. quarum literarum explicationem ab eruditis Veronensibus exspectabo.

C

Secundus ab eodem Musellio ad me missus, Mutinae quoque in Museo Bertacchinio visitur. In area ostendit Aquilam protensis alis cum epigraphe CIVITAS. In altera facie Crux cum literis VERONA. A. M. idest *Albertus* & *Mastinus de la Scala*, sive *Scaligeri*, qui Anno Christi MCCCXXIX. dominari Veronensi in Urbe coeperunt. Et sane inter duas initiales literas A, & M. Scalae figura visitur, Scaligerorum dominantium Insigne gentilicium.

D

Tertium possident in suis Museis Patavino Comes de Lazara, & Veronensi Musellius. Cusus fuit Nummus sub ipsis Scaligeris, ideoque explicatione non indiget.

E

Quartus aereus in eodem Museo Musselliano, Scalam insigne Scaligerorum praefert in antica; in postica verò virum Leonis caput sinistrâ tangentem, cum fuste in dextera.

 Quin-

Quinctus argenteus ab ipso humanissimo Musellio mihi traditus, Aquilam exhibet cum inscriptione BTHS. ANTNS. videlicet *Bartholomaeus*, & *Antonius* Scaligeri fratres, qui Anno Christi MCCCLXXIV. dominationem Veronae susceperunt. In aversa parte visitur effigies Episcopi cum literis SANCTVS ZENO, & in summitate Scala.

Sextum aereum mihi conspiciendum obtulit idem Musellius. Hinc Scala in area, cum literis BARTOLOMEVS: inde Crux in altera facie, & inscriptio ANTONIVS.

Septimum argenteum vidi Mutinae apud Paulum Seghicium nobilem virum. Ibi Crux cum circumpositis literis COMES VIRTVTVM D. MLI. . . . . . hoc est, *Dominus Mediolani, & (ut puto) Veronae*. Is est Johannes Galeatius Vicecomes, qui Anno Christi MCCCLXXXVII. pulso Antonio Scaligero, Veronam sibi subjecit. In posticâ cernitur imago Episcopi Sancti cum epigraphe SCS ZENO DE VERONA.

Octavus denique Nummus succedat, e Schedis Blanchinianis, in Museo Museliano adservatis, depromtus. Ibi Aquila biceps cum literis in circuitu: DVX AVSTRIAE. In posticea imago Episcopi cum inscriptione circum exaratâ: S. ZENO PROTECtor VERONAE. Nisi percussus hic Nummus fuerit, postquam Maximilianus I. Augustus secundùm Cameracensis foederis pacta Veronensi Civitate potitus fuit, Eruditis Veronensibus illius interpretationem commendo.

VICENTIA.

Ex Nummis in *Vicentina Urbe* percussis unum tantummodo proferre possum, Patavii in Museo Lazara adservatum. Ibi visitur Aquila in area, circumpositâ inscriptione: CIVITAS. Scutulum quoque ibidem conspicias, cum insigni quodam. In aversa parte Crux cum literis VICIENCIE. Ita enim illic legi, & non VICENCIE, monuit me amicus vir Adamus Pivatus Sacr. Theologiae Doctor Patavinus.

VIGLEVANUM.

Viglevanum, insigne olim apud Insubres Oppidum, nunc Civitas Episcopalis, a Ludovico XII. Francorum Rege, postquam Mediolanensi Ducatu potitus est, traditum fuit in Feudum, addito *Marchionis* titulo, insigni ac celeberrimo exercituum Imperatori *Johanni Jacobo Trivultio*, cujus Familiae dignitatem tuetur adhuc Mediolani multa cum laude praeclarissimus Marchio Theodorus Alexander Trivultius, per lineam masculinam ex ejusdem Jo. Jac. fratre Jo. Firmo primogenito descendens. Servat is Nummos aliquot, eosque mihi ea de re agenti communicavit, quos deinde sum editurus.

Numisma vero aeneum signatum numero primo extat Mutinae in Museo Bertacchinio, in cujus altera facie cernitur protome viri laureati, circumducta hac Inscriptione IO. IA. TRI. MAR. VIG. FRAN. MARE. idest *Johannes Jacobus Trivultius Marchio Viglevani, Franciae Mareschalcus*. In altera parte caput hominis cum literis in limbo exaratis NEC CEDIT VMBRA SOLI, & fortasse *Nicolaum* ejus filium *Comitem Musocci* repraesentat, qui patrem armorum gloria sequebatur.

Secundus Nummus nullum loci, quo cusus fuit, nomen exhibet, atque ad eumdem Joannem Jacobum Tri-

Trivultium pertinet. In antica visitur cassis clausa, cui insidet vel Harpya, vel Sphinx alata caudam inflexam demittens, manu chartulam inscriptam tenet. In vetustissimis hujus Familiae insigniis una manu anulum cum adamante tenens aspicitur, altera limam, in aliquibus integram, in aliis vero fractam, addito lemmate: *Ne te smay*, quod liceat interpretari, ut vulgo dicitur *non ti smagare*, hoc est, ne animo decadas; in eum ferme sensum, quo Vergilius Aeneid. *6*.

Tu ne cede malis, sed contra audentior ito,

nisi constantiâ in arduis opus esse significari voluerit. In postica sunt insculpti Delphines duo capitibus invicem versis, & seu fonti, seu termino, seu alicui ignoto corpori inter utrumque stanti haerentibus, ita ut caudis in semicirculi figuram demissis M literae formam, qualis Veteribus pingebatur, exhibeant, per quam indicari facile potuerit *Musocci* Comitatus, quem emerat Joannes Jacobus antequam Galli ductore ipso in Italiam venissent.

Tertius pariter ad eumdem Joannem Jacobum pertinet. In antica Scutum exhibet, in quo circulus est incisus, quem Crux intersecat, porrectis e circulo radiantibus splendoribus, literisque circumscriptis IO. IACOBI. TRIVVLTII. CO. In postica imaginem B. M. V. exhibet puerum Jesum in praesepe adorantis, cum circulari epigraphe: QVEM GENVIT ADORAVIT, eumque ad Regium Lepidi Civitatem pertinere puto, qua honoris gratiâ Joannes Jacobus donatus fuerit.

Quartus ad ipsius Joannis Jacobi honorem cusus in antica ejus imaginem exhibet circumscriptis literis IO. IA. TRI. MAR. VIGLE. MARESCAL. FRAN. In postica togatam foeminam dexterâ caduceum, alterâ palmam cum inscript. ASTRA. ME. DVCE. TVTVS. ADIBIS.

Quintus ad eumdem spectat; in antica visitur Scutum familiae insignia exhibens, inscript. lit. IO. IA. TRIVLT. MAR. VIGLE. ET. F. M. In postica S. Georgius pedes lancea draconem transverberans: in circulo inter duas parvas Cruces S. GEORGIVS.

Sextus ad eumdem pariter spectat. In antica visuntur insignia familiae in simplici Scuto signata parva Cruce, & in circulo literae IO. IA. TRIVL. MAR. VIGLE. In postica Crux major in medio, & in superiori parte minor cum literis ET FRANCIE MARESCALVS.

Septimus item exhibet familiae insignia cum casside pinnis ornata. Supra stat Sphinx manu chartulam tenens, in circulo IO. IA. TRIVL. MAR. VIGLE. ET. F. MA. In postica visitur imago Sancti Georgii equo insidentis, ac draconem lancea transverberantis. In circulo SANCTVS. GEORGIVS.

Octavus, ac Nonus Nummi e Schedis Blanchinianis, Veronae in Museo Muselliano existentibus deprompti ad Franciscum Trivultium pertinent Nicolai Comitis Musocci filium, & M. Jo. Jacobi nepotem. In antica illius insignia apparent floccis hinc inde a Scuto pendentibus ornata, & capite mitrato Sancti Ambrosii superimposito, cum literis in limbo FRANCISC*us* TRIVL*tius* MAR*chio* VIGLE*vani* &c. Is floruit Anno Christi MDLX. In postica S. Geor-

Georgii effigies, in uno insidet equo, draconem lancea feriens, in altero pedes est ac draconem utraque planta calcans, lanceam in gulam immittit, in utroque literae SANCT. GEORGIVS.

VOLATERRAE.

NUllum Volaterranae Reipublicae in Etruria Nummum exhibere possum. Dicam tamen, ne hoc quidem ornamentum olim in ea Civitate fuisse desideratum: quippe Saeculo Christi Tertiodecimo mentionem reperio *Librarum Vulterranensis Monetae*. Quod quum audis in actis etiam aliarum Civitatum, prodere consuevit, fuisse in illis quoque Officinam Monetariam, signatamque eorum Populorum nomine pecuniam. Chartam ex Regesto Cencii Camerarii descriptam accipe, ubi *Volaterranae pecuniae* mentio occurrit, quae profectò celebris fuerit necesse est, quando in Civitatibus Reatina & Esculana in honore & commercio erat.

Literae de Comitatu Asculano a Gregorio IX. Papa commendato Episcopo Asculano sub centum Librarum Volaterranarum pensione, Anno Christi 1231.

GRegorius Episcopus, *servus servorum Dei*, *venerabili fratri* Marcellino Episcopo Esculano *salutem & Apostolicam benedictionem. Ecclesiam Esculanam, tamquam Sedis Apostolicae filiam specialem, & personam tuam, nobis fide notam & devotione probatam, speciali gratiâ prosequentes, Comitatum Esculanum cum jurisdictione ac juribus, reditibus & pertinentiis omnibus ad Ecclesiam Romanam spectantibus, & specialiter potestate ibidem creari Tabelliones, tibi sub annuo Censu* Centum Librarum Vulteranensis Monetae, *in festo Beati Michaëlis, Camerae nostrae solvendo, quamdiu nobis placuerit, committimus, Ecclesiae Romanae nomine fideliter gubernandum, prout in instrumento publico exinde confecto plenius continetur. Ut autem quod de te in spe gerimus, nos in re invenisse laetemur, Fraternitatem tuam monemus, auctoritate praesentium tibi injungentes, quatenus justitiam diligens & obsequens aequitati amplectaris in omnibus pietatem, religiosos pie fovens affectu, & defendens a potentibus impotentes, ut Apostolicae Sedis gratiam recognoscens, divinae te reddas gratiae aptiorem.*

Datum Reate, Nonis Novembris, Pontificatus nostri Anno Quinto.

URBINUM.

AEreum Numisma accipe Urbini adservatum apud nobilem virum Comitem Ludovicum Palma, cujus ectypon debeo doctissimo & amico viro P. Joanni Prospero de Sancto Ubaldo Clerico Regulari Congregationis Scholarum Piarum. Ibi effigies Principis cum Inscriptione: DIVI. FE. VRB. DVCIS. MONTE. AC. DR. COM REG. CAP. GE. AC. S. R. ECCLE. CON INV. idest *Divi Federici Urbini Ducis, Monteferetri, ac Durantis Comitis, Regii Capitanei Generalis, ac Sanctae Romanae Ecclesiae Confanonerii invicti*. In Postica ejusdem Principis armati & equo insidentis effigies, cum literis

OPVS

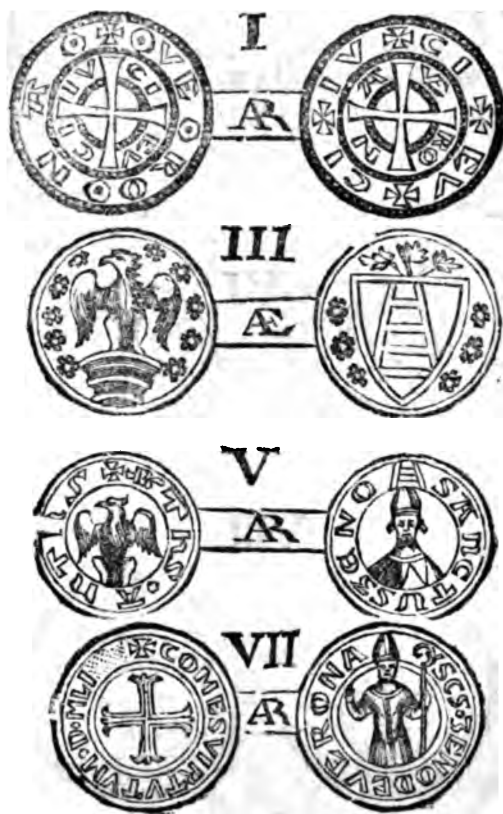
OPVS SPERANDEI, qui Numiſma conflavit. Is eſt Federicus, e Comitum Montisferetri ſtirpe prognatus, Anno Chriſti MCCCCLXXI. Dux Urbini renuntiatus, militiae Ductor celeberrimus.

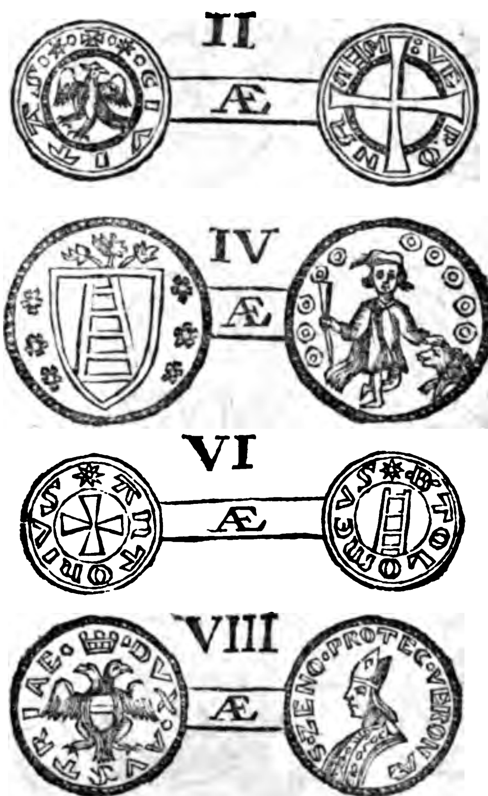
Duos quoque aereos Nummos poſſideo ego. In antica viſitur Principis imago cum epigraphe: GVIDVS VB. VRB DVX. In poſticâ Scutum cum ejus inſignibus. Circumſtant hae literae: CO. MON. FE. AC. DVRANT. ideſt *Guidus* (rectiùs verò *Guido*) *Ubaldus Urbini Dux*, *Comes Montis Feretri*, *ac Durantis*; qui Anno Chriſti MCCCCLXXXII. Federico patri in dominatione ſucceſſit.

Tertius Nummus, Mutinae in Muſeo Bertacchinio, imaginem Guidonis Ubaldi exhibet cum epigraphe: GVIDVS. VB. VRBINI. DVX. Viſitur ſtemma gentilicium in averſa parte, cum lemmate: FIDES. SPES. CARITAS.

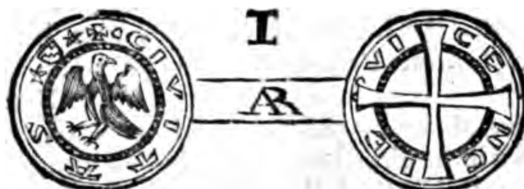
Quartus Nummus argenteus majoris moduli, exſiſtens Piſauri apud nobilem virum Annibalem de Abbatibus Oliverium, ad eumdem Principem ſpectat. Cernitur ibi Scutum, in quo inſignia Comitum Montisferetri, cum Inſcriptione circumpoſitâ: GVIDO. VB. URBINI. DVX In poſticâ viſitur imago Sancti Georgii cum literis in limbo: ORA PRO N. S. GRI. ideſt *ora pro nobis Sancte Georgi*.

V E R O N A E.

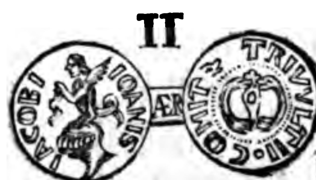

VICENTIAE.

VIGLEVANI.

IX

URBINI.

I

II

III

IV

Atque hactenus Nummi, quos congerere potui in officinis Monetariis Italiae percussi ad Annum usque Millesimum Quingentesimum. Longe plura sane supersunt mihi ignota. Expostulare autem heic mihi liceat de Italicorum eruditorum consiliis. A tribus Seculis totus eorum conatus versatus est in conquirendis, excumulandis, summoque studio colligendis, Graecorum, Romanorum, Syrorum, aliorumque Orientalium Populorum Nummis usque ad inclinationem Romani Imperii. Hisce unis ditantur & abundant, hisce gloriantur nostro quoque aevo innumera tum in Italia, tum extra Italiam, Musaea. Fuere etiam, qui Orientalium Augustorum, Graecorumque Principum usque ad Constantinopolis excidium, & Francorum Regum, Anglorum & Germanorum Nummos solicite quaesierunt, ac luce donarunt. At quemnam mihi ostendas, qui Nummariam eruditionem Italiae ab Anno Christi Sexcentesimo excolendam susceperit, Nummosque Italicorum Regum, Augustorum, Principum, ac Civitatum Liberarum, subinde per tot Saecula cusos, colligere, atque illustrare elegerit? Eruditis nostris neglecta adhuc provincia isthaec fuit; immo compluribus sordent adhuc ejusmodi Nummi, quasi non, & ipsi ad Historiae lucem, atque Italicae gentis decus aeque, ac eruditionem plurimum conferant. Sint, ut lubet, rudes, oleantque barbariem hujusmodi Seculorum Numismata. Si medii aevi Historiam amamus, cur non & caros habemus ejus temporis Nummos auctoritate publicâ percussos, quos profecto fatearis inter illustriora barbaricae antiquitatis monumenta esse referendos? Ego, quotquot potui, collegi. Sed tempora advenient, quibus non minori solicitudine & isti congerentur, quàm qua hactenus Graeci, ac Romani conquisiti fuere; agnoscentque Literati viri, hoc etiam subsidio Historiam Italicam indigere, ipsamque per illud exornari non modicum posse. Interea tantus iste contemtus barbaricorum Nummorum, summam apud nos illorum peperit caritatem. Quum enim per tria postrema Secula nemo unus hosce vel tantillum curaret, ingens eorum copiam ad alios usus conflata, in tabernis aurificum, aut in officinis Monetariis miserrime periit. At ubi me hujus quoque mercis congregandae cupiditas incessit, quo me converterim non reticebo. Scilicet in Mutinensi Urbe, ejusque agro (idque forsitan in aliis bene multis usitatum deprehendetur) solent mulieres ad collum infantium suspendere Nummos Sancti Ludovici Francorum Regis prae devotione erga Sanctum illum Principem. Hunc ritum tam nobiles, quàm plebeji observant, eosdem Nummos argenteos sacrarum rerum loco habentes. Sed quia paucorum est dignoscere, quinam sint Ludoviciani Nummi, plerumque accidit, ut non illos infantuli deferant, sed omnino diversos, & quos casus obtulit, a variis Urbibus, variisque temporibus cusos. Vix enim se eis offert Nummus, antiquitatem quampiam praeferens, ignotisque characteribus signatus, quum Sancti Ludovici Monetam, ut ajunt, se reperisse sibi persuadent; aut Crucem ibi, effigiemve alicujus Sancti inspicientes, continuo credunt, illinc sperandam esse pueris tutelam. Hac ratione permultos Italiae Nummos adhuc superstites descripsi, ejusque Nummariae eruditionis

nis desiderium ita inspiravi tum Reverendiss. P. D. Alexandro Chiappinio Abbati Canonicorum Regularium Lateranensium Placentiae, tum Mutinae peramico viro Alexandro Bertacchinio, ut jam uterque non contemnendam copiam hujusmodi Nummorum in sua Musea intulerint. Neque molestum Lectori futurum puto, si & alios quosdam Nummos subjiciam extra Italiam percussos, quos in conquirendis Italicis sors mihi obtulit.

ANGLIAE, & SCOTIAE REGES.

Romae in Museo Sabbatinio Nummus argenteus visitur, ad antiquum unum Angliae Regem pertinens. In antica parte haec epigraphe legitur: COENVVLF REX. In postica hae literae apparent T. A. EA. Johannes Bromtonus pag. 796. editionis Londinensis, scribit, Sigeberto Westsaxonum Rege expulso Anno Christi DCCLXIV. *ejus loco Kenwolfum, juvenem egregium de Regia stirpe oriundum, in Regem super Populum Westsaxiae fuisse electum.* Verùm non hic in Nummo designatus mihi creditur, sed *Coënvulfus* Merciorum in Britannia Rex, qui Anno Christi DCCXCVI. imperare coepit. Simeon Dunelmensis de Gestis Regum Anglorum ad eum Annum scribit: *Coënulf quoque, pater Sancti Kenelmi Martyris, dehinc diadema Regni Merciorum suscepit gloriose, tenuitque invictâ virtute, potenti vigore sui potentatus.* Hinc inter Merciorum Reges Decimus quinctus fuit, & annos vigintiquatuor regnavit. Apud Hickesium in Part. III. Thesauri Linguarum Septemtrionalium, inter Nummos a Coënvulfo isto percussos, unus conspicitur perquam similis a me nunc producto. In posticâ est eadem figura triangularis, diversae tamen sunt literae interpositae.

Juvat etiam addere duos Nummos ad vetustos Reges Anglo Saxones spectantes, & Romae adservatos in Museo eruditissimi Equitis Francisci Victorii. In priore legitur COENVVLF REX. Postica praefert has literas A. ω. EA. In altero habetur haec epigraphe: OFFA REX. Postica exhibet: EDELVAL. Sed quando Anglicos veteres Nummos illustravit *Fountaine* in Dissertatione editâ ab Hickesio, nihil aliud subjungam.

Quartum Nummum argenteum Ticini adservatum, ad me misit, quum vivebat, Clariss. olim Monachus Benedictinus Don Gaspar Berettus. Ibi cernitur caput Regis cum circumposita Inscriptione: HENRICVS D. G. AGL, FRA. ET HIB. REX. idest *Henricus Dei gratiâ Angliae, Franciae, & Hiberniae Rex.* In posticâ exhibetur insigne Regum Angliae cum literis POSVI DEVM ADIVTOREM MEVM. Ad quemnam ex Henricis Regibus spectet Nummus, eruditi Britanni decernant.

Quinctum ab eodem olim peramico viro Beretto accepi. Regis caput ibi visitur cum Inscriptione: IACOBVS. DEI. GRA*tiâ*. REX. SCOTORVM. In altera parte Crux cum duplici epigraphe, e quibus una his verbis constat: DEVS. PROTECTOR. MEVS. ET. LIBERATOR. Non unus fuit Saeculo Christi Decimoquincto Scotorum Rex Jacobus: quinam ex his designetur, ignotum mihi.

ARAGONIA & NAVARRA.

IN Museo Chiappinio argenteus Nummus exstat, caput Regis cum Inscriptione exhibens: FERDINANDVS . . . . . . In aversa parte CIVITAS BARCHINONA.

Alterum Nummum argenteum, Mutinae adservat nepos meus Joannes Franciscus de Solis, & ex argento ac aere conflatum possidet in suo Museo Bertacchinius. Cernitur in ejus anticâ insigne cum literis circumductis: FERRANDVS . . . . . AVAR . . . . . idest *Rex Navarrae*. In posticâ alterum insigne cum literis attritis. Hunc ad Ferdinandum V. Catholicum Aragoniae Regem pertinere opinor. Fortassis & praecedens Nummus ad ipsum spectat.

B O Ë M I A.

JOannes Boëmiae Rex Primus, Henrici VII. Augusti filius, & Caroli IV. Augusti pater, non minus in Germanicâ & Gallicâ, quàm Italicâ Historiâ perquam celebris evasit Seculo Christi Decimo quarto. Ad eum pertinet Nummus argenteus, Bononiae adservatus a praeclarissimo Marchione Joanne Paulo de Pepulis. In antica visitur Corona, & in circulo minori haec epigraphe: IOHANNES: PRIMVS; in superiori verò haec altera: DEI: GRATIA: REX: BOEMIE. In postica Leo, cum literis: PRAGENSIS: GROSSI.

CHIO INSULA.

EST mihi argenteus Nummus, multae, ni mihi blandior, raritatis. In area Crux cum epigraphe in limbo CONRADVS REX Romanorum. In aversa parte prospectus Urbis turritae, cui alis extensis Aquila coronata supereminet. Additur Inscriptio: CIVITAS CHII. Rarum profectò est, in Insulam Chios fuisse jus aliquod Romanorum Regibus, sive Augustis. Percussum verò fuisse hunc Nummum mihi persuadeó Anno Christi MCXLVII. quo nimirum tempore Conradus II., seu III. Romanorum Rex copioso, sed infelici exercitu expeditionem sacram in Orientem suscepit, de qua Otto Frisingensis, aliique ejus temporis Historici scripsere. Tunc aut erepta Graecis est Chios, aut Populus ipse, quieti ac securitati propriae consulens, sponte se dedit Conrado, atque in rei memoriam percussus est Nummus.

C L A R E N T I A.

PLacentiae in Museo Chiappinio duplex Nummus ad *Clarentiam* spectans adservatur. In primo argenteo exhibetur eadem figura, quae in Nummis Ludovici Sancti Francorum Regis, aliorumque ejus successorum apparet. Per eam significari compedum formam, quibus in Africa Sanctus Rex constrictus fuit, Joannes Villanius historicus Florentinus memoriae prodidit. Alii ichnographiam Castri Turriti illic exprimi censuerunt. Rem in medio reliquit Le-Blancus in Tractatu Historico Nummorum Francicorum. At secundam opinionem minime amplectendam prodent, quae infra subjiciam. Illud perspicuum est, Turonenses Nummos tunc eâdem figurâ insignitos fuisse, eamque diu retinuisse. In Nummo nostro circumducta legitur haec Inscriptio: DE CLARENTIA. In postica cernitur Crux, circum quam hae

A hae literae S. SABACCIO . . . . . EPS. idest *Episcopus*.

Alter Nummus aereus anticam similem praecedenti ostendit. In posticâ legitur CIV*itas* FLORENS. Duplex autem *Clarentia* nobis occurrit. Altera in magnae Britanniae Regno, Oppidum videlicet in regione Suffolciae. Celebris in Italia fuit Leo- B nellus, sive Leonettus Dux Clarentiae, Regis Angliae filius, qui Anno Christi MCCCLXVIII. Violantem Galeatii II. Vicecomitis filiam solemni apparatu uxorem duxit: qua de re plura habemus apud Historicos Mediolanenses. Alteram Clarentiam, Ducatus quoque titulo insignem, olim Peloponnesus nùmera- C bat, quam nonnulli antiquam Cyllenem sunt arbitrati. Ad hanc Civitatem potiùs referendum esse Nummum conjectura mea inclinat, quum ei dominarentur olim sui Principes, seu Duces, ex Gallorum (uti opinor) stirpe progeniti. Vidi & alterum Nummum in eodem Museo Chiappinio, Turonensium similitu- D dinem praeferentem, sed litteris adeo attritis, ut ab eo evulgando abstinuerim. Ibi tantùm supererant hae literae . . . . . X . . . ATENES; ac proinde suspicatus fui, Seculo Christi Decimo quarto a Gualterio Athenarum Duce famoso, quem Florentini improvide sibi Dominum constitutum, provide tandem dejecere, E aut ab ejus majoribus percussum. Isti quoque Athenarum Duces e gente Gallica prodierunt.

In Museo Bertacchinio Mutinae adservatur item argenteus Nummus, in cujus anticâ, ad Turonensium formam effigiata, legitur tantum CLARENTIA. Inscriptio posticae periit.

FRANCORUM REGES.

EGregie Historiam Nummariam Regum Francorum a Du-Cangio, sed praesertim a Le Blanco pertractatam habemus. Attamen quae pauca se mihi obtulerint, in hanc rem proferre non incongruum puto.

Romae in Museo doctissimi Equitis Francisci Victorii Nummus argenteus exsistit, quem ad *Carolum Magnum* spectare prorsus mihi persuadeo. Eumque lubentius profero, quòd ignotum animadverterim Le-Blanco, de Nummis Regum Francorum optime merito. In una facie legitur CAROLVS. In altera verò DNS. *Dominus*. In Italia-ne, an in Gallia, percussus fuerit hic Nummus, quove tempore ex officina Monetaria prodierit, non liquet.

Secundum Nummum argenteum, nulla ex parte attritum, visendum mihi obtulit saepe laudatus Reverendissimus Chiappinius Abbas. Perquam similem exhibuerat antea Le-Blancus. In anticâ leguntur literae CAROLVS. In posticâ R*e*X *Franco*-*r*VM: ita ut cusus videatur Nummus ante Annum Christi DCCLXXIV. hoc est antequam Carolus Francorum Regno Langobardicum addiderit.

Tertium argenteum possideo ego, in cujus antica istud Monogramma apparet: CRLS, nempe *Carolus*, vel *Carlus*. In limbo legitur ME-TVLLO. Le-Blancus de Nummis Caroli Magni agens, testis est *Metullum* occurrere in ejusdem Caroli, Ludovici Pii, & Caroli Calvi Nummis; & post Sirmondum, atque Henricum Valesium, significari hoc nomine putat *Mellum* Pictaviensis Provinciae Oppidum, seu vicum. Ego in hoc Num-

Nummo aperte video lineolam divisionis interpositam inter ME, & TVLLO, ita ut suspicioni locus superfit, *Tullum* Leucorum, celebrem Galliae Belgicae Urbem, illic memorari. In posticâ Crux cum literis CAROLVS REX FR*ancorum*. Magnum-ne Carolum, an Carolum Calvum ejus nepotem Inscriptio haec designet, statuendum minime sumo.

Quartus Nummus argenteus, majoris moduli, sed laminae subtilissimae, Mediolani adservatur penes praeclarissimum virum Marchionem Theodorum Alexandrum Trivultium. Anticam Crux implet, cum circumductâ Inscriptione HCAROLVS IMPER*ator*. In posticâ prospectus Templi, cum literis circumpositis XRISTIANA RELIGIO. Ejusmodi epigraphe usi sunt Carolus Magnus, Carolus Calvus, & Carolus Crassus: quare incertum, ad quemnam ex hisce tribus Imperatoribus Nummus sit referendus. Quod heic mirere, Caroli nomen cum H. praeposito scriptum fuit; cujus rei nullum exemplum vidi apud Le-Blancum.

Quinctum argenteum possidet Mutinae vir nobilis Maximilianus Cappellus. Ibi Crux in area, & in circuitu literae istae: HLVDoVVICVS IMP*erator*. In posticâ Crux, & in limbo: VENEcIAS. Similem huic Nummo Le-Blancus protulit. Percussus autem fuit in Civitate Galliae Celticae, seu minoris Britanniae, quam nunc *Vannes* appellant, sub Ludovico Pio Augusto, circiter Annum Christi DCCCXX. Similem Canonicus Bertoli in Collectione MSta Marmorum Aquilejensium se vidisse testatur.

Sextus Nummus argenteus est Turonensis a Sancto Rege Francorum Ludovico IX. percussus. Non unum
A ex his Mutinae vidi, hoc est apud
nobilem virum Marchionem Bonifacium Rangonium, Comitem Ascanium Fontana, Joannem Baptistam Ingonium, aliosque. Anticam Crux occupat cum duplici Inscriptione, hoc est: LVDOVICVS REX. & B N DICTV*m* SIT NOME*n* D*omi*NI N*ost*RI DEI IE*s*V XPI*sti*. In posticâ
B legitur TVRONVS CIVIS, idest *Civitas*, & in area visitur figura, quam supra innui, ita composita, ut Castri turriti ichnographiam referre nunquam possit: quod nonnulli ex Gallicis Scriptoribus sunt opinati. Quare veri similior mihi creditur sententia Joannis Villanii Florentini Historici, scribentis Lib. *6.* Cap. *36.*,
C ubi de captivitate Sancti Ludovici agit: *Per ricordanza della detta presura, acciocchè vendetta ne fosse fatta o per lui, o per li suoi Baroni, il detto Re Luis fece fare nella Moneta del Tornese grosso, da lato della Pila, le bove da prigioni*, idest *Compedes*. Le-Blanco tamen minime probatur ejusmodi opinio. Neque praetermittam, me
D occasione ista reperisse multos Turonenses adulterinos, sub nomine S. Ludovici cusos. Quod ab impostoribus factum, ut in suam rem converterent piam cupiditatem gentis, ejusmodi Nummos solicite conquirentis. Ex hisce suppositis foetibus unum vidi, referentem, ectypon nuper descriptum, sed cum Inscriptio-
E ne hac perperam exaratâ, & imposturam ipsam satis prodente, nimirum: BNDICTV SIT NVmE DNI PRI DEI IIX.

Septimum Nummum itidem exhibeo, quem spurium censeo. Quid discriminis sit inter Inscriptionem, quam in germani Nummi limbo nuper legebamus, & istam, Lector, vel me tacente, dignoscet. In postica

stica conspicitur effigies Salvatoris, (A) cum instrumentis suae passionis, & cum circumpositis his verbis: POPVLE MEVS QVID FECI TIBI? Forma etiam characterum nimium differt a sinceris Sancti Ludovici Nummis.

Octavum argenteum, Turonensem & ipsum majoris moduli, Mutinae possident praelaudatus Marchio Bonifacius (B) Rangonius, Comes Prosper Vigaranius, Franciscus Moranius, aliique. In antica similis est Nummis Sancti Ludovici, nisi quod pro ejus nomine praefert: PHILIPPVS REX. Posticae ectypon idem est. Le-Blancus hunc Nummum tribuit *Philippo Pulcro*, qui Anno Christi MCCLXXXV. regnare coepit. Mihi (C) veri videtur similius, tribuendum esse *Philippo Audaci*, ejusdem Sancti Ludovici filio, qui Anno Christi MCCLXX. in expeditione sacrâ & ipse exsistens, parenti defuncto successit. Hosce Nummos quoque suspensos ad collum puerorum non semel vidi, quod parem cum Nummis Sancti Ludovici (D) typum gerant; vulgus autem unum ab altero ob characterum difficultatem distinguere nequeat.

Nonus argenteus, Mutinae penes Comitem Prosperum Vigarani, Aquilam alis expansis in area exhibet, cum Inscriptione MONETA NOVA. In aversa parte visitur Crux. Ex epigraphes literis attritis hae tantùm supersunt: TVRONVS . . . . . SIT (E) NOM . . . . . . Nullum huic similem apud Le-Blancum vidi. Celebres olim fuere Turonenses Nummi.

Decimus argenteus Nummus, Mutinae apud Nobilem virum Camillum Hieronymum Valentinium exsistens, in antica Crucem habet cum duobus Liliis in angulis, & epigraphe: PHILIPPVS. REX. FRANCOrum, & *Benedictum sit nomen Domini nostri Jesu Christi*. In posticae area cernitur Corona, & subtus FRANCO. PHI. & in interiori limbo: PARISIVS. CIVIS. ARGENTI. Pertinet hic Nummus ad *Philippum Valesium*, qui Anno Christi MCCCXXVII. regnare coepit. Le-Blanco teste ejusmodi Solidi appellabantur *les Parisis d'argent*.

Undecimum Nummum aureum adservat Mutinae Bartholomaeus Solianus Typographus. Ibi in antica visitur insigne Regum Francorum cum duobus herinaceis, seu histricibus hinc inde, & Epigraphe LVDOVICVS. DEI. GRACIA. REX. FRANCORVM. In postica Crux cum duobus L. ac duobus herinaceis in angulis, & Inscriptione XPVS. VINCIT. XPVS. REGNAT. XPVS. IMPERAT. Nummum hunc *Ludovico XII. Francorum Regi* Le-Blancus tribuit. Sed & *Ludovicus XI.* eâdem epigraphe est usus.

HUNGARIA.

UNum tantummodo Nummum aureum vidi in Museo Bertacchinio ad Hungariam spectantem. Inde verò mos processit appellandi apud nos Ducatos aureos *Hungaros*. Ibi conspicitur effigies Virginis cum Christo puero in ulnis, & Inscriptione MATHIAS D. G. R. idest *Dei gratiâ Rex* VNGARIE. Is est celeberrimus Hungariae Rex *Mathias Corvinus*, qui ab Anno Christi MCCCCLIX. usque ad MCCCCXC. famam sui nominis, rebus gestis ac virtutibus late propagavit. In aversa parte imago Sancti viri, alabardam manu tenentis, cum circumpositis literis S. LADISLAVS REX.

RA-

RAGUSIUM.

MUtinae in Museo Bertacchinio, & apud nepotem meum Joannem Franciscum de Solis J. U. D. adservantur duo Nummi a Ragusina Republica in orâ Delmatiae percussi, parum absimiles. Ibi se offert effigies Episcopi Sancti cum epigraphe S. BLASIVS RAGVSII. In altera parte imago Salvatoris caput Episcopi in gremio tenentis cum literis Graecis IC. XC. hoc est, *Jesus Christus*.

SCLAVONIAE REGES.

GEminos argenteos Nummos infimae formae in eximio suo Museo adservat V. Clar. Apostolus Zenus, mihi saepius laudatus. Hos mihi legendos humanissime dedit. In primo visitur Canis venaticus, seu potius Vulpes; supra & infra duae Stellae: in limbo epigraphe: MONETA REGIS ♇ SCLAVONIE. In aversa parte Crux duplex; hinc Stella, inde Luna; subtus duo capita coronata: uni R. alteri L. superstat.

In altero Nummo antica idem ectypon gerit cum Inscriptione REX SCLAVONIE. Idem quoque ectypon in postica, sed nullis literis additis. Non ultra initium Saeculi a Christo nato Tertiidecimi, Sclavi suos Reges habuisse traduntur: cui opinioni non facile subscribam. Sed quum me heic Libri deficiant, malo rem intactam aliis dimittere, quàm temere in historiam mihi ignotam ingredi. Itaque aliorum erit inquirere, quo tempore, & sub quibus Regibus argentei isti Nummi fuerint signati.

SERVIAE REGES.

APud Comitem Joannem Baptistam Scalabrinium, patricium Mutinensem, & apud honestum Civem Joannem Carnevalium visitur Nummus argenteus ad formam Venetorum cusus. Ibi imago Sancti viri porrigentis vexillum Regi, cum Inscriptione VROSIVS REX. S. STEFAN. In posticâ Redemtoris nostri effigies, sedentis super Cathedra, cum literis Graecis IC. XC. nempe *Jesus Christus*. Duo autem Urosii Reges Serviae dominati sunt; uter ex his designetur, incertum est. Veri tamen similius est, Nummum referendum esse ad *Urosium* cognomento *Sanctum*, vulgo *Milutinum*, qui diem suum obiisse traditur Anno Christi MCCCXXI.

TIROLIS COMITES.

SUnt mihi duo Nummi argentei consimiles; pares etiam Mutinae possidentur ab amicis viris Jacobo Crespio Sacerdote, & Bartholomaeo Soliano; uti & Placentiae adservatur similis in Museo Chiappinio, & Venetiis in Museo Cl. V. Apostoli Zeni. Crux ibi aream occupat, & in limbo legitur MEINARDVS. In posticâ Aquila alis expansis, & epigraphe: COMES TIROLI. Floruit *Meinardus* iste, alterius Meinardi filius, Tirolis Comes, declinante Seculo Christi Decimo tertio; cujus filiâ Elisabethâ in uxorem ductâ, Albertus Austriae Dux, postea Caesar, ad Tirolensis Comitatus dominationem aditum Seculo subsequenti suis posteris aperuit.

Secundus argenteus deauratus, in Museo Bertacchinio adservatus, ad eum-

eumdem Meinardum omnino referendus videtur, quum idem sit in utraque facie ectypon. COMES TIROLI ibi legitur. In aversa parte Inscriptio manca has literas retinet: M....... DVX ...... ILLVSTRIS, quas ita supplendas opinor: *Meinardus Dux Carinthiae Illustris*. Idem quippe Meinardus Carinthiae Ducatu auctus fuit.

Tertius argenteus, Mutinae in eodem Museo exsistens, & penes praelaudatum Comitem Scalabrinium, uti & apud Joseph Mariam Cattaneum, Aquilam exhibet hisce literis circum ornatam: COMES TIROLI. Aversae faciei aream Crux implet cum epigraphe: DE MARANO, tunc Tirolensis Comitatus Oppido, ubi Nummus percussus.

Quartum argenteum, Placentiae possidet Reverendiss. Chiappinius Crux ibi, ut in Nummis Meinardi, cum Inscriptione SIGISMVNDVS. Et in aversa parte Aquila, & COMES TIROLI. Is est *Sigismundus Austriacus*, qui Anno Christi MCCCCLXXV. Tirolensi Comitatui dominabatur.

Quinctus denique argenteus, Mutinae in Museo Bertacchinio, literas attritas ostendit, e quibus istae supersunt: ARCHIDVX AVSTRIE. In postica Crux, & in angulis quatuor varia insignia cum epigraphe GROS*sus* COMITIS TIROLI.

TERGESTE.

CArnorum, nunc Histriae Civitas, *Tergeste*, Romanorum olim Colonia, Reipublicae & Monetae juribus olim fruebatur. Nummos ad eam spectantes nonnullos proferam, quos jampridem summo studio collegerat Veronensis Urbis decus Franciscus Blanchinius. Ex hujus Schedis, in suum Museum inlatis, peramicus Johannes Franciscus Musellius, Cathedralis Veronensis Archipresbyter, hosce mihi suppeditavit.

Primus Nummus faciem Urbis exhibet, cum literis in circuitu: CIVITAS TERGESTVM. In postica literae SANTVS. IVSTVS, Martyr videlicet, illiusque Civitatis Patronus.

Tergestini verò Episcopi diu quoque eidem Urbi sunt dominati, ac Monetae privilegio usi. Propterea occurrunt etiam Nummi ab ipsis percussi. Secundus ergo Nummus, in eodem Museo adservatus, effigiem Episcopi praefert cum Epigraphe: CIVARDVS EP*iscopus*. In aversa facie Agnus cum duabus Crucibus & literis: CIVITAS TERGESTVM. Quo tempore floruerit hic Praesul, incompertum mihi est; isque Ughellio Tom. V. Italiae Sacrae ignotus fuit.

Tertius Nummus in eodem Muselliano Museo hisce literis signatus est: CONRADVS. EP*iscopus*, qui Anno Christi MCCXXIII. vixisse ab Ughellio traditur. In postica imago Sancti, ut puto, Justi Martyris, & Inscriptio: CIVITAS. TERGESTVM.

Quartus tam in Museo Lazara Patavii, quàm in Musselliano Veronae adservatus, hanc epigraphen offert: VOLRICVS. EP*iscopus*. Hunc Ughellius *Odolricum* appellat, ipsumque Ecclesiae Tergestinae praefuisse Anno Christi MCCLIII. auctor est. Addit etiam, ipsum Tergestinis vendidisse Castellum Pastorium, *sibi tantùm pro cudendi Monetas jure reservato*. In posticâ visitur prospectus Urbis, cum Inscriptione circumductâ: CIVITAS TERGESTVM.

Quinctus Nummus in eodem Musselliano Museo spectat ad eumdem *Volricum*. Praecedenti similis est, nisi quod

quod in postica ostendit imaginem Sancti Justi Martyris.

Sextus in laudato Museo hanc epigraphen praefert: LEONARDVS EP*iscopus*. Hic ipse, ut arbitror, est, qui ab Ughellio *Leonidas* nuncupatur, & cujus aetatem neque is potuit, neque possum ego indicare Lectori. In postica effigies S. Justi cum literis CIVITAS TERGES*tum*.

Nummi Septimus, Octavus, & Nonus, ex eodem Museo depromti, hisce literis consignati fuere: ARLONGVS EP*iscopus*. In aversis horum Nummorum faciebus symbola diversa cernuntur, nempe duo Sceptra Liliata; Luna & Stella: demum Aquila, cum epigraphe CIVITAS TERGESTVM. Arlongus (si bene calculos iniit Ughellius) fuit electus Anno Christi MCCLIV. & subsequenti ab Alexandro Papa dejectus. Verùm Nummi isti inter se varii, diuturnioris regiminis justam suspicionem injiciunt.

TREVERI.

ADservatur Placentiae in Museo Chiappinio Nummus aureus, in cujus antica Lilium cum epigraphe CONO AREPS. T. idest *Cono* (idem est atque *Conradus*) *Archiepiscopus Treverensis*. In postica effigies Johannis Praecursoris, & Inscriptio S. IOHANNES *Baptista*. Is est *Cono* (eum *Cunonem* appellat Browerus Lib. 16. Annalium Trevirensium) qui Anno Christi MCCCLXII. Cathedram Treverensem implevit, vir multis tum bene, tum male rebus gestis celeberrimus. Animadvertendum autem est, Nummum hunc Florenum esse, ad Florentinorum imitationem cusum. Tanto enim in honore & cursu fuere Floreni aurei primùm

A percussi a Republica Florentina Anno MCCLII. ut aemulatione, ac invidiâ permoti Principes non pauci, Florenos aureos & ipsi cudere non dubitarint. Qua de re vide, quae supra innui, dum de Nummis Florentinis egi; uti & quae in subsequenti Differtatione adferam. Parum autem nonnullis fuit olim ejusdem ponderis Nummos fabricare, quibus *Floreni* nomen imposuere:
B quod a Gallis factum. Non defuere, qui ectypon ipsum Floreni Florentini suis indidere Nummis, hoc est Lilium, & effigiem Johannis Baptistae, mutato tantùm nomine Principis, aut loci. Joannes Villanius Lib. 9. Histor. Cap. 169. queritur de Joanne XXII. Romano Pontifice,
C quod ejusmodi Florenos cuderit Anno Christi MCCCXXII. Quum verò idem facere aggressi fuissent Marchiones Montisferrati, Spinulae Genuenses, aliique Italiae Principes, idem Pontifex propositâ anathematis poenâ eosdem ab incepto deterruit Anno MCCCXXIV. Quod haec ignorarit, ut supra monui, Samuel Guichenonius in Historia Genealogica Regiae
D Sabaudiensis Familiae, proferens Florenum aureum a me antea productum, scilicet ab Amedeo V. Comite Sabaudiae paucos ante annos percussum cum typo Floreni Florentini, & epigraphe AM. COMES SABAVDIE, haec perperam subdidit: *La premiere sorte de Monnoye de*
E *ce Prince d'or, du poids de la Pistole d'Italie, ou la Fleur de Lys de Florence, fait croire qu'elle ayt esté frappée en memoire de quelque Confederation avec la Republique de Florence*. Itaque patere jam potest, cur & Cono, sive Conradus Treverensis Archiepiscopus circiter Annum Christi MCCCLXVI. similem Florenum aureum in sua ditione procuderit.

Al-

Alterum Florenum, sive Ducatum aureum adtexo, Mutinae adservatum in Museo Bertacchinio. Ad quemnam is spectet, nondum deprehendi. Ibi effigies Praecursoris cum literis S. IOHANNES B. In aversa parte Lilium visitur cum literis R. DI. G. P. AVRA. Sed quis hic Princeps? Ignotum mihi. Suspicor tamen, pertinere posse ad aliquem ex Principibus *Arausionensibus*. Nam *Arausio* Seculis barbaricis appellata fuit Civitas *Aurasica*, nunc indigenis *Aurange*, & Gallis *Oranges*. Duo *Raimundi* Principes ibi olim dominati.

MAGNI MAGISTRI EQUITUM RHODIORUM.

A Multis Seculis jure Monetae fruitur nobilissimus *Ordo Equitum Rhodiorum*, nunc in Insula Melitensi dominantium. Unus tamen eorum Nummus mihi hactenus occurrit exsistens Bononiae apud amplissimum virum Joannem Paulum Marchionem de Pepulis. Ibi visuntur Insignia religiosi illius, ac fortissimi Ordinis cum literis in circuitu F. FABRICII DE CARRETTO M. MGR. R. idest *Fratris Fabricii de Carretto Magni Magistri Rhodiorum*. In postica effigies, ut puto, Sancti Joannis Baptistae, Patroni videlicet Ordinis ejusdem, cum circumpositâ hac Inscriptione: ECCE AGNVS. DEI. QVI. TOLLIS. *Peccata. Mundi*.

INCERTI NUMMI.

DEnique subjiciam, & eruditis divinatoribus explicandum relinquam argenteum Nummum, Mutinae a me visum penes Comitem Tiberium Riccium Patricium Muti-

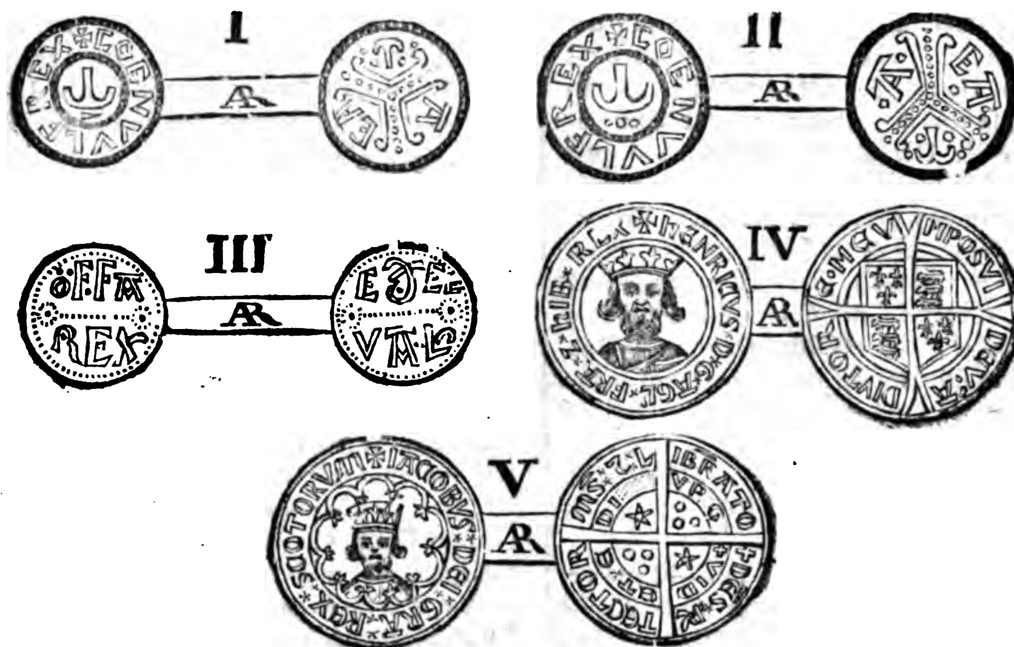
A nensem. Ibi Crux cum stella in angulo, & epigraphe aliquantulum manca, ubi legisse mihi visus sum C. cum linea forsitan significante VS. E. VITORIAI . . . . . RA. In aversa facie effigies Episcopi cujusdam. Literae istae in limbo supersunt IEPS. . . . . . DVVT.

Alterum etiam accipe, quem debeo praeclarissimo, meique amantissimo viro Antonio Scotto, Patricio
B
& Canonico Tarvisino. In altera facie visitur Aquila, circum quam legitur epigraphe NOBILITAS. COMVN. In alterâ Corona Regia conspicitur in area cum literis suppositis FE. Infra nescio num R. an Asteriscus appareat: quippe Nummus aevo obtritus, characterum formam turbavit.
C
Quid heic dicam, vix habeo. Legendum videtur *Nobilitas Communium Lonbardorum*: & *Federicus*; quasi hic Nummus post pacem Constantiae percussus spectaret ad Civitates Langobardiae, quibus Fridericus I. Imperator Libertatem & Regalia concesserat. Verùm ubi hoc statuas, &
D
R. ibi revera legatur, *Regem* significans: Fridericum I. excogitare nequeo; is enim *Imperator* fuerat appellandus. Quod si R. minime ibi locum habere putes, unicum Friderici nomen sine titulo, ab ejus dignitate abhorret. Ad Fridericum II. cui pleraque Communia Lombardorum adversata fuere, vix haec referenda
E
censeo. Num ergo percussus Nummus priusquam Fridericus I. Coronam, & nomen Augustale acceperit? Verùm eo tempore nondum nata erat *Societas Lombardorum*. Rursus legendum-ne *Rex Lombardorum?* Sed quid tunc significabit *Nobilitas Commun?* Ii, quibus melior est ingenii, aut oculorum acies in legendâ epigraphe illâ, felicius haec interpretentur.

RE-

REGUM ANGLIAE, ET SCOTIAE.

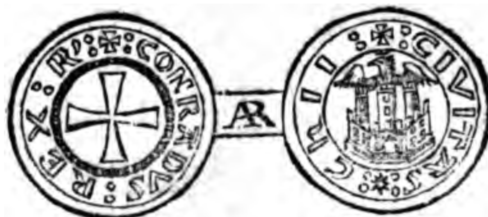

ARAGONIAE, ET NAVARRAE.

B O E M I A E.

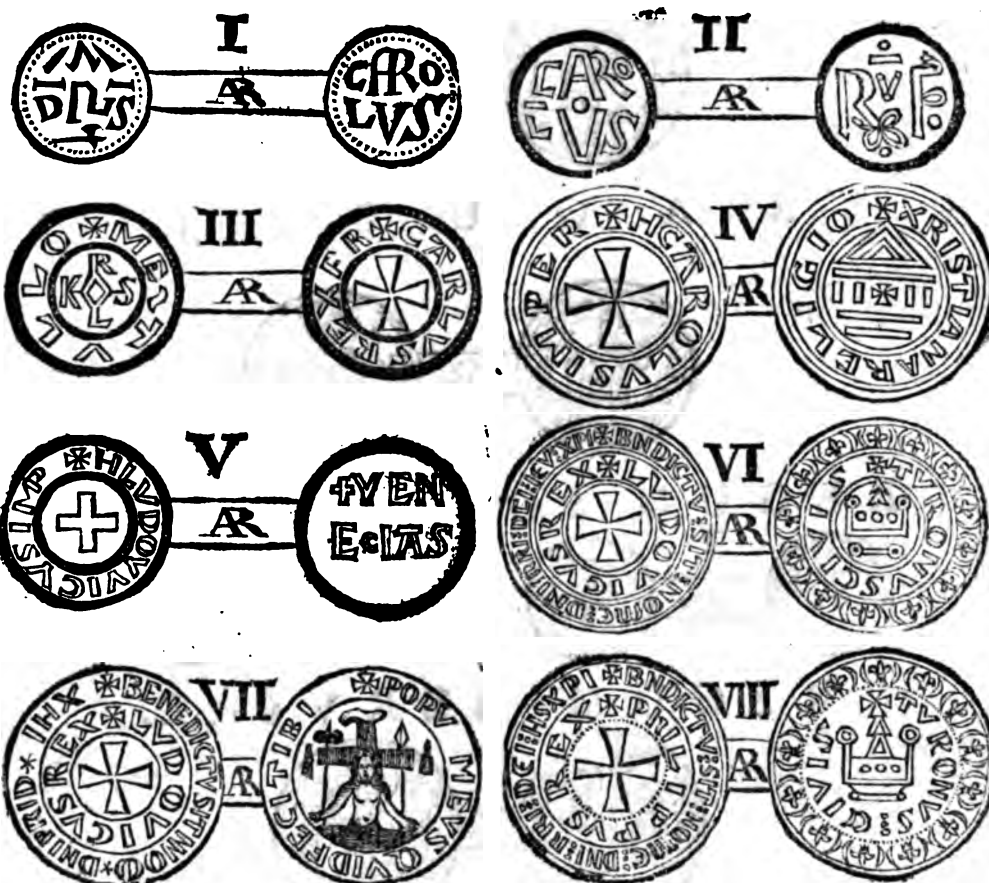
CHII INSULAE.

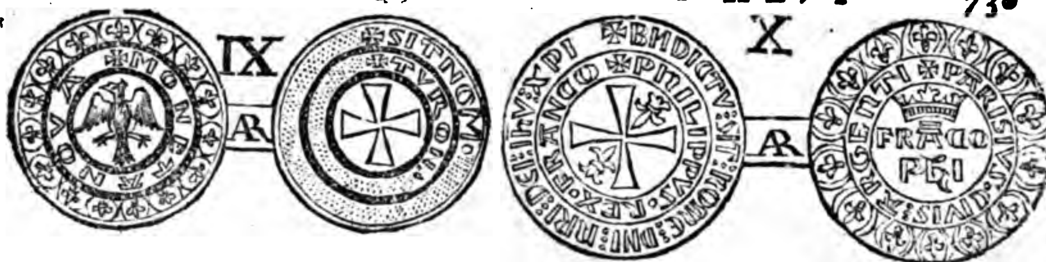

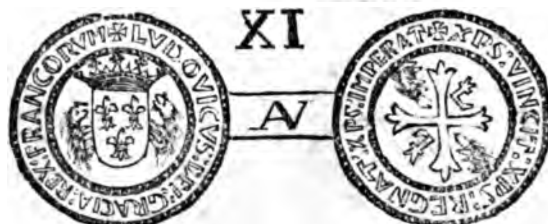
CLARENTIAE.

REGUM FRANCORUM.

HUNGARIAE.

RAGUSII.

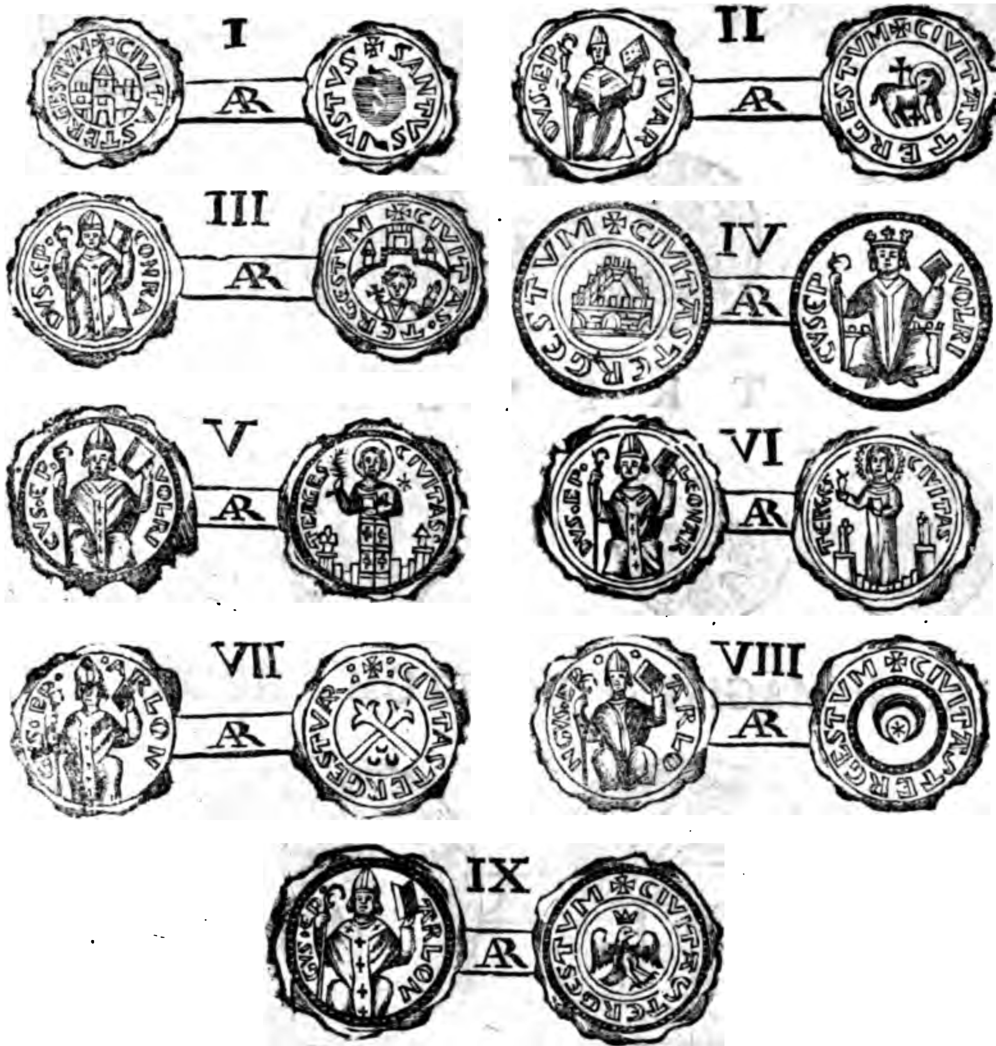

REGUM SCLAVONIAE.

REGUM SERVIAE.

TERGESTIS, ET EPISCOPORUM TERGESTINORUM.

COMITUM TIROLIS.

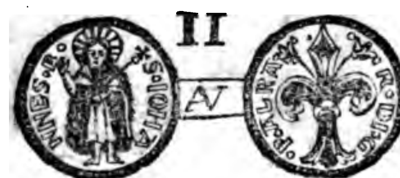

T R E V E R I.

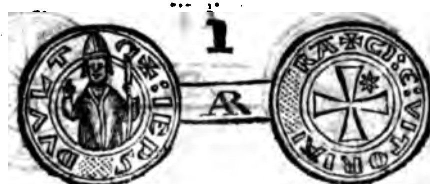

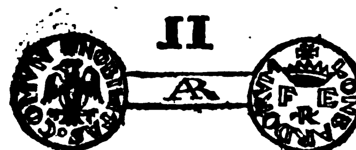

MAGNI MAGISTRI EQUITUM RHODIORUM.

I N C E R T I N U M M I.

En

EN ergo Principes & Urbes Italiae, aut exteri etiam Principes, quorum Nummi hactenus se se mihi obtulerunt. Profectò fuerunt & aliae Civitates liberae, aliique Principes, immo Toparchae minorum locorum, quibus licuit suo nomine signare pecuniam, quum facillime olim privilegia ab Augustis profunderentur, atque a Proceribus Vassallis emerentur. Sed quos ego Nummos non protuli, aliorum diligentia felicior aliquando in lucem advocabit. Ceterum nescio, an sint, qui sibi persuadeant, vetustis, ac barbaricis temporibus in usu fuisse *auream* tantummodo & *argenteam* pecuniam. Certe perspicuum est, desideratum nunquam fuisse triplex pecuniae genus, *auream* nempe, *argenteam*, ac *aeream*. Nam si postrema haec minime usurpata fuisset, grave nimis incommodum publico commercio, & necessitati Populorum inlatum fuisset. Quei enim in comparandis Cibis, innumerisque levis pretii rebus, se gessisset Populus, si aerei Nummi neutiquam in usu exstitissent? Romanorum aerea pecunia vel rusticis nota est, quum subinde in agris eam effodiant. Propterea saepe in antiquis Inscriptionibus occurrunt vulgatae illae literae A. A. A. F. F. idest ut Eruditi recte interpretantur *Auro, Argento, Aere flando, feriundo.* Quem morem Gothi quoque Reges in Italia retinuere. Cassiodorium consule Lib. 7. Variar. num. 32., ubi sub nomine Theoderici Regis Formulam, *qua Moneta* (idest Italice *la Zecca*) *committitur*, nobis hisce verbis exhibet: *Auri flamma nullâ injuriâ permixtionis albescat. Argenti color gratiâ candoris arrideat. Aeris rubor in nativa qualitate permaneat &c. Pondus quin etiam constitutum Denariis praecipimus debere servari.* Illud quidem difficile statuas, quo tempore invecta fuerit pecunia ex aere & argento commixto conflata, quam Galli *Billon* appellant. Certe per Secula multa aurum *obryzum*, *obryzatum*, *optimum*, *purum*, *probatum*, *coctum &c.* uti in contractuum Chartis, ac Diplomatibus, ita in Monetaria officina memoratum audimus. Argentum verò purum atque optimum eâdem Principum curâ in Denariis cudendis adhibitum videtur. Attamen, an aurum duntaxat, argentumque purum atque probatum in usu fuerit Langobardis Regibus, & Francis Augustis, primisque Germanis in Italia imperantibus, decernere ego non ausim. Pecuniam quippe ex argento & aere conflatam sub Constantio Imperatore Anno Christi CCCXLIX. reperio in Lege VI. Lib. 9. Titul. 21. Codicis Theodosiani, ubi damnantur *Flaturarii*, qui *Majorinam pecuniam*, *separato argento ab aere*, *purgabant*. Vide in eam Legem Gothofredi Notas. An religiosiores hac in re fuerint Reges & Imperatores, ad nos e Septemtrione devecti, malo aliis judicandum relinquere. Quod solùm animadvertisse mihi videor, post Saeculum Decimum aut Undecimum a Christo nato, Italica pecunia ab antiqua puritate declinare sensim coepit, ad enormem postea perturbationem prolapsa, quam & tempora nostra conspiciunt & dolent. Porro illud certissimum, nullum, ut ita dicam, tempus fuisse, quo impostoribus atque insidiatoribus res Nummaria caruerit. Fere semper, inquam, numerati sunt, qui aurum argentumve extra publicam Monetam sine Principis venia signare non sunt veriti, uti & qui pecuniam immixto vilioris pretii metallo adulterare, aut germanam detondere atque arrodere

sunt

ſunt auſi. Hac de re in ſubſequenti Diſſertatione ſermo recurret. Propterea ad dignoſcendam falſam, aut minus penſantem pecuniam conſtituti olim quoque fuere periti homines, qui Nummiſmata ad examen revocabant. Nos appellamus *Saggiatori*; ipſum verò examen *Saggio*. Cujus vocis originem, liceat mihi dicere, minime aſſequutus eſt Aegidius Menagius, vir alioquin eruditiſſimus inter Gallicos Scriptores, cui debemus Italicae Linguae Origines, & Italico quidem ſermone conſcriptas. *Aſſaggiare*, inquit, ille, *viene dalla particella Ad, e dal nome Sapor. Sapor, Sapos, Sapus, Sapa. Sapa, Sapagium, Sapagiare, Sapgiare, Sagiare, Aſſaggiare*. Hinc autem ortum ait *Saggiare*, *Saggiatore*, *&c.* Nihil magis a veritate alienum. Nos habemus *Aſſaporare* compoſitum a *Sapor*, praepoſitum *Ad*, vel *Ab*. Diverſa omnino eſt alterius vocis origo. Itaque noſtrum *Saggio* pro *examen*, ſive *experimentum*, non aliunde profectum, niſi ab *Exagium* perantiquâ voce Latinâ. Eâdem ratione *Examen*, de apibus, aliiſque inſectis, convertimus in *Sciame*. In Nummo Honorii Auguſti apud Du-Cangium legitur EXAGIVM SOLIDI. cum Dea Moneta ac bilance: quod Italice redderes *Saggio del Soldo*. Theodoſius autem Junior in Novella *de Pretio Solidi* haec habet: *De ponderibus quoque, ut fraus penitus amputetur, a nobis aguntur EXAGIA, quae ſine fraude debeant cuſtodiri*. Nos dicimus *fare il Saggio di qualche Moneta*. Immo & ad alias res tranſtulimus, uti *fare il Saggio del Vino*, aut aliorum liquorum, quum nempe in examen adducitur eorum vis, ſapor, puritas, &c. Uſi autem ſunt *Exagii* vocabulo Sanctus Zeno Sermone *6*. ad Neophytos, Caſſianus Collatione primâ Cap. 22. Edictum Aproniani Praefecti Urbis apud Gruterum, pag. *647*. num. *6*. ut alios omittam. Et quidem derivatum eſt *Exagium* ab *Ex* & *Ago*, unde etiam *Exactor*, *Exactio*, *Exactus*, & *Exigo*. Latini quippe dixerunt *Exigere ad normam*, *Exigere ad veritatem*, hoc eſt, penſare, explorare, examinare, an aliquid verum ſit, an aliquid ad rectam normam ſit compoſitum.

Atque haec de Saeculorum barbaricorum Moneta dixiſſe juvat. Unum duntaxat addam, Donizonem videlicet Lib. I. Cap. 2. Vitae Mathildis Comitiſſae, dum de Athone ejus proavo loquitur, ac de Reliquiis ab eo Canoſſinum Monaſterium delatis, haec ſcribere:

„ *Relliquias alias dedit illi Brixia magna;*
„ *Nam caput ac humerum dextrum, pariterque lacertum*
„ *Hujus Apolloni vehementer honorificandi*
„ *Offert gratis ei. Gothofredus Epiſcopus egit*
„ *Hoc, quia de lumbis erat hortus Principis hujus.*
„ *Hic Praeſul ſacram reſeravit corporis arcam,*
„ *Ac ſecuit membra, cruor & mox prodiit extra.*
„ *Unde bonus Princeps valde miratus, eidem*
„ *Continuò terrae propriae, decimamque Monetae.*
„ *Vovit &c.*

Quid ſignificare velit Donizo, decernere non auſim. Quippe jus Monetae Athoni Comiti temporibus iis, hoc eſt Seculo Chriſti Decimo, fuiſſe conceſſum ab Ottonibus Auguſtis, difficile ad credendum inducar, niſi exempla paris facultatis apud Italos exarentur. *Moneta* heic pro *Pecunia* uſurpata videtur.

ELENCHUS TOMI QUINCTI.

DISSERTATIO VIGESIMAQUINCTA.

DISSERTATIO VIGESIMASEXTA.

DISSERTATIO VIGESIMASEPTIMA.

